

મહાભારતનું ચિત્તન

સ્વામી સાંજ્યદાનંદ

‘મહાભારત’નું યીતન

[આદિપર્વ, સભાપર્વ, વનપર્વ, વિરાટપર્વ, ઉદ્યોગપર્વ, ભીષ્મપર્વ, દ્રોણપર્વ,
કર્ણપર્વ, શાલ્વપર્વ, સ્તરીપર્વ, શાન્તિપર્વ, અનુશાસનપર્વ આશ્રમવાસિકપર્વ
મૌસલપર્વ - ઇત્યાદિ]

સ્વામી સરિયાદાનંદ

MAHABHARATNUN CHINTAN

by Swami Sachidanand

Published by Gurjar Prakashan, Ahmedabad-380 006

© Swami Sachidanand

First Published: 2010

This ePub edition: 2014

ISBN: 978-81-8461-852-5

GURJAR PRAKASHAN

Website: www.gurjar.biz

e-mail: goorjar@yahoo.com

અર્પણા

શ્રી જિતેન્દ્રકુમાર ઈશ્વરલાલ પટેલ
'(તિરૂપતિ'-વીસનગર)ને
સપ્રેમ અર્પણા...

સ્વામી સરિયાદાનંદ

ભૂમિકા

આ પુસ્તક ‘મહાભારત’નો ભાષાનુવાદ નથી તેમ જ ભાવાનુવાદ પણ નથી. આ તો ‘મહાભારત’ની મૂળ કથાના આધારે રજૂ થયેલું ચિંતન છે. ‘મહાભારત’ મહાગુરુથ છે, કલેવરની દૃષ્ટિએ, વિષયવસ્તુની દૃષ્ટિએ અને જ્ઞાન-વિજ્ઞાનની પણ દૃષ્ટિએ. ‘મહાભારત’ને જે દૃષ્ટિએ જુઓ, પ્રત્યેક દૃષ્ટિએ તેમાં મહાનતા જ મહાનતા દેખાશે. વિચારોથી દૃષ્ટિકોણ બનતો હોય છે. જે વિચારો પ્રજ્ઞાને, રાષ્ટ્રને અને રાજકર્તાઓને મહાન બનાવે તે દૃષ્ટિકોણને ઉત્તમ સમજવો જોઈએ. જે દૃષ્ટિકોણ કલ્પનાપૂર્ણ, અવાસ્તવિક હશે તે ગમે તેટલો સ્ફુર્તા હશે તોપણ તૈનાથી પ્રજ્ઞા કે રાષ્ટ્ર કદી મહાન થઈ શકશે નહિ. ઋષિયુગ પછી ભારતને આવા કાલ્પનિક સ્ફુર્તા દૃષ્ટિકોણનો રોગ લાગુ પડ્યો છે, જેણે પ્રજ્ઞા અને રાષ્ટ્રને પારાવાર નુકસાન કર્યું છે, કરી રહ્યા છે.

‘મહાભારત’ સ્પષ્ટ છે. તે ગોળગોળ નથી ફેરવતું. જીવન પૂર્ક્ષેથી ભરેલું છે. તેને છીડીને ભાગવાનું નથી. પૂર્ક્ષે ઉકેલવાના છે. પૂર્ક્ષે આપણે પોતે ઊભા કરીએ છીએ, પરિસ્થિતિ ઊભા કરે છે, લોકો ઊભા કરે છે—પણ પૂર્ક્ષે ઊભા થાય છે અરા. હુવે તેનાથી ભાગીને શાંતિ મેળવવી છે કે પછી તેને ઉકેલીને શાંતિ મેળવવી છે? પહેલો માર્ગ કાયરતાનો અને નિષ્ફળ છે. પૂર્ક્ષેથી ભાગીને શાંતિ મેળવી શકાય જ નહિ, ઉકેલીને જ શાંતિ મેળવી શકાય. પૂર્ક્ષેનો ઉકેલ પરાક્રમથી થતો હોય છે. ‘મહાભારત’ પરાક્રમનો ગુરુથ છે. તેમાં વણી લેવાયેલાં પાતરો પરાક્રમી—મહાપરાક્રમી છે. પરાક્રમ ધર્મપૂર્વકનું અને અધર્મપૂર્વકનું પણ હોય છે. બજે ધારાઓનાં પાતરો ‘મહાભારત’માં જોવા મળે છે. ધર્મની ધારા પરમાણે ચાલનારાં પરાક્રમી પાતરો સતત દુઃખી થતાં રહે છે. અધર્મની ધારા પરમાણે ચાલનારાં પાતરો સુખી નથી થતાં, પણ પરાક્રમનો ઉપર્યોગ બીજાને દુઃખી કરવામાં કરે છે. સંઘર્ષ બજે તરફ છે. સંઘર્ષ હોય ત્યાં શાંતિ ના હોય. પાંડવોને શાંતિ નથી, તેમ જ કૌરવોને પણ શાંતિ નથી. અરેખર તો શાંતિનો સતત ઉપદેશ સ્વીકારનારા અને શાંતિની સાધના કરનારા પરાક્રમી નથી હોતા. અશાંતિથી ભાગીને તે શાંતિ મેળવતા હોય છે. અરેખર તો અશાંતિની સામે બાથ ભીડીને અશાંતિના મૂળનો ઉરછેદ કરનારા સાચી શાંતિ મેળવતા હોય છે. ‘મહાભારત’ આ બીજો રસ્તો બતાવે છે.

સંઘર્ષ માટે એકલું પરાક્રમ પર્યોજન નથી હોતું. તેની સાથે બીજાં ઘણાં તત્ત્વો જરૂરી છે, જેને બતાવવા ‘મહાભારતે’ પાતરોની રચના કરી છે. પ્રત્યેક પાતર પોતાની આગવી વિશ્વિષ્ટતા ધરાવે છે. શકુનિ જેવું લુચચ્ચું પાતર ના હોય તો ‘મહાભારત’ રચાય નહિ. ધૂતરાષ્ટર અરાબ માણસ નથી પણ તેને પુત્રમોહ

પૂરબળ છે. પુત્રમોહુમાં તે આંધળો છે, જે અંતે કુળનું નિકંદન કરાવી મૂકે છે. કર્ણ મહાન છે, પણ ઓટા પક્ષમાં ભળી ગયો છે. તેનું બધું સામર્થ્ય અધર્મને જિતાડવામાં લગાવી દીધું છે. ભીષ્મ-દરોણ-કૃપાચાર્ય—બધા જ મહાન છે, ઇતાં કુપક્ષનું પોષણ કરવાથી તેમની મહાનતા અનર્થકારી થઈ ગઈ છે. ગાંધારી મહાન છે પણ તેનું કશું ઊપજતું નથી. પતિની ઓટી વાતની પણ હાએ હું કરે છે, તેથી અનર્થોને રોકી શકતી નથી.

પાંડવો મહાન છે. સૌનું પોતપોતાનું અલગઅલગ વ્યક્તિત્વ છે, ઇતાં સાથે રહે છે, કદી સાથ છોડતા નથી, કારણ કે વડીલ યુધિષ્ઠિરની બધા મર્યાદા રાખે છે. દર્શાપદી મહાન છે, પણ સ્તરીસ્વભાવથી ઉપર ઊઠી શકતી નથી. તે જ પાંડવોનું પૂરેરકબળ છે.

આ બધાં પાત્રોમાં સૌથી મહાન અને અલગ તરી આવતું પાત્ર શરીકૃપણનું છે. તેનામાં બધા ગુણો ભેગા થયા છે. દુભિયારા પાંડવોને તારનારા, જિતાડનારા શરીકૃપણ જ છે. શકુનિનો તે પૂરબળ જવાબ છે, પણ લુચયાઈથી નહિ, કુશળતાથી. આદિથી અંત સુધી શરીકૃપણનું જીવન પરાક્રમથી બરેલું છે—પણ માત્ર પરાક્રમ નહિ, મુત્સદીગીરી પણ ભારોભાર. તેથી તો તે વિજયી થતા રહ્યા છે. તે કલ્પનાવાદી નથી, વાસ્તવવાદી છે. એ જ સફળતાનું કારણ છે.

‘મહાભારત’માં હગલાબંધ કથાઓ છે. સીધેસીધી તો પાંડવ-કૌરવોની કથા છે, પણ વરયોવરયો આનુષંગિક કથાઓ ઘરી છે. તેમાં ‘રામાયણ’- ‘ભાગવત’ પણ છે. પણ મેં જાણી-કરીને આનુષંગિક કથાઓ છોડી દીધી છે, કલેવર ન વધી જાય તે માટે. મારો હેતુ કથાઓ સંભળાવવાનો નથી, પણ કથાઓના માદ્યામથી ચિંતન આપવાનો છે, તેથી હું મૂળ કથાને વળગી રહ્યો છું. બાકીની કથાઓને છોડી દીધી છે. મૂળ કથાને પણ મેં અત્યાંત સંક્ષિપ્ત રૂપ આપ્યું છે, કારણ કે તે તો બધાં જાણે જ છે. પણ તે કથાને આધાર બનાવીને વર્તમાન પરિપૂર્ક્ષયનું ચિંતન આપવાનો પૂર્યતન કર્યો છે.

‘મહાભારત’નું પોતાનું પણ ગજબનું ચિંતન છે જ. જરાક તક મળતાં જ તે ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ—બધાની વ્યાખ્યા, વર્ણન કરવા લાગી જાય છે. તેની પાસે અખૂટ બંડાર છે. શલોકોના શલોકો રચ્યા જ કરે છે. વિદ્વાનો માટે અખૂટ મસાલો ભર્યો પડ્યો છે. તેનો લાભ તો ‘મહાભારત’નો મૂળ ગુરુંથ સાંગોપાંગ વાંચનારને જ જણાય. આ ગુરુંથ તો માત્ર નવી પેઢીને ‘મહાભારત’ની સીધી કથા જાણવા મળે અને વર્તમાન સંદર્ભમાં તેની ઉપયોગિતા જણાય તે માટે જ છે.

મારા ચિંતનનો મૂળ અને સ્પષ્ટ હેતુ પૂરજાને બળવાન બનાવવાનો છે. ધર્મ અને અદ્યાત્મના રૂપાણા નામે ગુણ-લોકો પૂરજાને જીવનથી ભગાડી રહ્યા છે. જેમજેમ લોકો વધુ ને વધુ દર્યાન કરતા થશે તેમતેમ તેમની સંઘર્ષ-શક્તિ ઘટતી

જો. સંઘર્ષજીતને ઘટાડીને શાંતિ મેળવવી તે આત્મહૃત્યા બરાબર કહેવાચ. ‘મહાભારત’ સંઘર્ષનો ગરંથ છે. ધર્મ અને ન્યાય માટે સંઘર્ષ કરવો જરૂરી છે. તો જ પૂરજા બળવાન બને. સાચો ધર્મ અને સાચું અદ્યાત્મ વ્યક્તિ કે પૂરજાને સંઘર્ષવિમુખ થવાની પૂરેરણા નથી આપતાં.

એક પરં એવો પણ થાય કે સંઘર્ષની પૂરેરણાથી પૂરજા લડતી-ઝડપતી ન થઈ જાય? આ ભય સાચો છે. પણ જો ધર્મની સાથે સંઘર્ષની પૂરેરણા હોય તો તેવું ન બને. સૌથી વધુ ચકલાં લડતાં હોય છે અને સૌથી ઓછું સિંહ લડતા હોય છે. ચકલાં તણાખલાં માટે અંદરોઅંદર લડતાં રહેતાં હોય છે. પૂરજાનું પણ આવું જ છે. ચકલાં જેવી પૂરજા અંદરોઅંદર લડયા કરતી હોય છે અને શિકારીઓની શિકાર થયા કરતી હોય છે. વિજ્ઞની બહાદુર પૂરજાને જોજો, તેમાં ધીરતા-વીરતા અને ગંભીરતા પણ હોય છે.

પૂરસ્તુત પુસ્તક ચિંતનપૂર્ધાન છે, કથાપૂર્ધાન નથી. તે તત્ત્વને દર્શાનમાં રાખીને વાચકો અદ્યાયન કરે એવી મારી વિનંતી છે. કથાના વિવાદાસપદ ભાગોને મેં છંછેડયા નથી, કારણ કે તે હેતુ જ નથી. ‘મહાભારત’નું ચુદ્ધ થયું હતું કે નહિ, તેનાં પાતરો ઐતિહાસિક છે કે મિથ છે—આવી બાબતોનું વિશલેષણ કરવા આ પુસ્તક રચાયું નથી. તે જે હોય તે, પણ તેના દ્વારા પૂરજાને ફરીથી બેઠી કરી શકાય છે. તેની પૂરેરણા આજે પણ પૂરૈપૂરી પૂરસ્તુત છે. કદાચ આ પુસ્તક વાંચીને ઘણાને મૂળ ‘મહાભારત’ પૂરૈપૂરું વાંચવાનું મન થાય તો તે સારી વાત કહેવાચ. ‘રામાયણ’-‘મહાભારત’ આપણાં ‘હુદીસ’ છે. લોકોએ જરૂર વાંચવાં જોઈએ; પણ પલાયનવાદી ગરંથોથી લોકો મુક્ત થાય તે જરૂરી છે. પલાયનવાદના થોડાક નમૂના જોવા ઠીક રહેશે.

1. “સંસારમાં કયાંય કશો સાર નથી.” તો પછી કયાં સાર છે? જ્યાં છે તે કોઈએ જોયો છે? ખરેખર તો સંસારમાં જ સાર છે, બીજે કયાંય નથી. બીજુ બધી કલ્પનાઓ છે. આ વાસ્તવિકતા છે.

2. “સંસાર તો નશ્વર છે, ક્ષણિક છે.” એ જ બરાબર છે. જો સંસાર નશ્વર ન હોય ને નિત્ય હોય તો તેનો કશો વિકાસ જ ન થાય.

3. “સંસારમાં કયાંય સુખનો છાંટોય નથી.” તો પછી કયાં સુખનો ઢગલો છે? ઉપર? કોણીએ ચોટાડેલો ગોળ ખાવા કરતાં હુથેળીનો ગોળ શું ઓટો? અને કોણીનો ગોળ ખાવા માટે હુથેળીનો ગોળ શા માટે ફુંકી ટેવો? હમણાં હુથેળીનો ગોળ તો ખાઓ, પછી કોણીનો ગોળ ખાવો હોય તો ખાજો ને! કોણ રોકે છે?

4. સંસાર માત્ર દુઃખ-દુઃખ જ છે. સંસારમાં રચાયાપરચા થઈ જવું તે તો મહામૂર્ખતા છે.

5. “આત્મા જ સુખરૂપ છે, આનંદરૂપ છે. સંસાર તો મિશ્યા અને દુઃખરૂપ છે. આત્મા જ સત્ય છે, બાકીનું બધું મિશ્યા છે.”

જો ખરેખર આવું જ હોય તો હુવે સંસારના વિકાસની કે રાષ્ટ્રની આગાડીની કશી કિમત રહેતી નથી. મિશ્યાનો વળી વિકાસ કેવો? આગાડી હોય કે ગુલામી હોય, સ્વર્ણના પદાર્થોને શું લાગેવળગે છે?

આવી અનેક રીતે અદ્યાત્મના નામે લોકોને જીવનની વાસ્તવિકતાથી ભગાડીને કાલ્પનિકતા તરફ લઈ જવામાં આવે છે. આવા અદ્યાત્મમાં રાષ્ટ્ર માટે, પૂરજા માટે, વિકાસ માટે કે માનવતા માટે કશું કરવાની પ્રેરણા જ નથી રહેતી. આત્મા-આત્મા કરતા રહો અથવા “અહું બ્રહ્મમાસ્તિમ” બોલતા રહો, તેથી કોઈ પૂર્ક ઉકેલાતો નથી. જીવનશક્તિ વેડફાઈ જાય છે. પૂરજા અને રાષ્ટ્રને આવી ધારણાઓથી બચાવવી જલ્દી છે. આ કામ ‘મહાભારત’ સારી રીતે કરી શકે છે.

‘મહાભારત’ કારની પાસે અદ્ભુત કવિત્વશક્તિ છે. નાનો સરખો વિષય હુથમાં આવે કે તે તરત જ ટગલાબંધ શલોકો રચી નાખે છે. અને શલોકો પણ કેવા? વાંચતા જ રહી જાઓ. મમળાવતા જ રહી જાઓ! ‘મહાભારત’ માંથી માત્ર સૂક્ષ્મિતબચ્ચો શલોકો બેગા કરવામાં આવે તો એક મોટો દળદાર ગર્દંથ થઈ જાય તેટલી સૂક્ષ્મિતચો તેની પાસે છે. સૂક્ષ્મિતચો સ્વાનુભવ અને પ્રતિભામાંથી આવતી હોય છે. જે ધરેઘરનું સત્ય છે તેને કવિ એક વાક્યમાં કે એક શલોકમાં નિબદ્ધ કરી દે છે, જે અમર થઈ જાય છે.

આપણી દુર્દ્દશાનાં અનેક કારણોમાંનું એક કારણ ‘મહાભારત’ નું જુલાઈ જવું છે. લોકજીવનમાંથી તેને પૂર્યાન્યપૂર્વક દૂર કરી દેવાયું. તેની જગ્યાએ ભક્તિધારામાં વેવલી ભક્તિ આવી અને ઝાનધારામાં રજજુ ને સર્પ, ધટાકાશ અને મઠાકાશ આવ્યા. પૂરજાનું મહાપતન કરાવવામાં મિશ્યાચિંતન મહત્વનો ભાગ બજવતું હોય છે. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે આપણે આપણા રાષ્ટ્રરક્ષાના, ધર્મરક્ષાના, સંસ્કૃતિરક્ષાના, માનવતાના પ્રક્રિયાને ઉકેલી ન શક્યા. બહુરના લોકો આ પૂર્કે ઉકેલવા આવ્યા. નવાઈ તો જુઓ કે આપણે આપણા અધિપતનને પણ ગૌરવની વસ્તુ માનીને નશામાં ઝૂમતા રહ્યા—આજે પણ ઝૂમીએ છીએ. આત્મશલાઘા આપણો મહારોગ થઈ ગઈ છે.

“હમ મહાન હું” એવું કહેવાની જગ્યાએ “હમ બીમાર હું” કહેવું જોઈએ, જેથી દવા થાય. દવા થાય તો દરદ મટે. આ પુસ્તક મહાન બનાવવાનો દાવો નથી કરતું પણ બીમારી હોવાનો પોકાર પાડે છે. હુવે ‘મહાભારત’ ની સપ્તાહો કરાવો, કારણ કે પૂરજાને વેવલી બનાવવાની જગ્યાએ પરાફરમી બનાવવાની જલ્દ છે. આશા છે, આ પુસ્તકની થોડીક પણ સાર્થકતા થશે જ. લોકો પાછા ઋષિઓ તરફ વળે, ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનું સંતુલન- ભર્યું જીવન હુવે, એ જ અપેક્ષા.

આઈશ્વરી પરકુલ્યભાઈ મહેતાએ મહેનત કરીને આ પુસ્તકનું પ્રસાદરીદિગ તથા જોડણીનું કામ કર્યું છે. તેમનો આભાર.

પરો. ચિમનભાઈ તિરવેદીએ ઉત્તમ સલાહ-સૂચનો કર્યા છે. તેમનો આભાર.

ગૂર્જરવાળા શરી મનુભાઈ શાહે તત્પરતા બતાવી ને આને પ્રગટ કર્યું. તેમનો આભાર.

સૌથી મોટો આભાર તો પરમેશ્વરનો જ મનાય. તેની જ પ્રેરણાથી આ ચિંતન થઈ શક્યું છે. મારી ઓકાત બહુ જ થોડી છે, પણ તે જ્યારે સ્કૂર્ટિં આપે છે ત્યારે જ ચિંતનનું ઝરણું ફૂટે છે. એટલા માટે તો આ પુસ્તકને “મહાભારતનું ચિંતન” નામ આપ્યું છે.

ક્ષતિઓ અને દોષો તો ઘણાં રહી ગયાં હશે, પણ સુજ્ઞ વાચકો તેને સહી લેશે અથવા જળાવશે તો સુધારવા યોગ્ય હશે તેને આભાર સાથે સુધારવા પ્રયત્ન થશે.

આભાર.

સ્વામી સચિયદાનંદ

13-7-10

શરી ભક્તિનિકેતન આશ્રમ

પેટલાદ-દંતાલી

જિ. આરંદ-384450

ગુજરાત

02697-252480

આદિપર્વ

1. શકુંતલાનો જન્મ

મહુષિ વેદવ્યાસજીએ ‘મહુભારત’ની કથા શરૂ કરતાં પહેલાં તેની ઘણી મોટી માંડળી કરી છે. આપણે સીધી જ કથા શરૂ કરી દેવાની છે, કારણ કે આપણે તો કથાનો સાર જ કહેવો છે, મહુભર્યથ રચવો નથી. સારનું કલેવર નાનું હોય.

જ્ઞાનિઓમાં સમર્થ એવા વિજ્ઞાનિતર તપ કરે છે. તપનો હેતુ ઇન્દ્રનું સિંહાસન મેળવવાનો છે. સિંહાસન શત્રુ વિનાનું હોતું નથી, પછી તે રાજસિંહાસન હોય કે ધર્મસિંહાસન હોય. સિંહાસન ઉપર બેસવાનું સૌને મન થાય છે. પોતાનું સિંહાસન બચાવવા ઇન્દ્રરે દાવપેચ શરૂ કર્યા. દાવપેચ વિનાનું સિંહાસન હોય જ નહિ. જેને દાવપેચ આવડે તે જ સિંહાસન પૂરાપ્ત કરી શકે અને પૂરાપ્ત કર્યા પછી જેને દાવપેચ રમતાં અને કાપતાં આવડે તે જ લાંબો સમય તેના પર બેસી શકે. આને રાજરમત કહેવાચ. જેને આવી રમતો ન આવડે તે રાજા ન થઈ શકે. કદાચ થાય તો ટકી ન શકે. કદાચ ટકે તો કોઈનું રમકડું-માત્ર થઈને ટકી શકે.

બધા દાવપેચોમાં છેલ્લો દાવપેચ અપ્સરાનો છે. સિંહાસનધારીઓની સેનામાં અપ્સરાઓની પણ સેના હોવી જસ્તારી છે. જે કામ એક અપ્સરા કરે તે હજાર સૈનિકો ન કરી શકે. ઇન્દ્રરે પોતાની અપ્સરા-સેનામાંથી મેનકા નામની અપ્સરાને વિજ્ઞાનિતરને તપોભંગ કરવા મોકલી. અપ્સરા એ કે જેને તપ કરતાં તો નથી આવડતું, પણ જલભલાના તપનો ભંગ કરતાં આવડે છે. રાજાના ભાથામાં આ પણ એક શસ્ત્ર છે.

ભારતીય ધર્મમાં બૃદ્ધમચચર્ચા વિના તપની કોઈ કલ્પના જ ન કરી શકે. વિજ્ઞાનિતર ચુસ્ત રીતે બૃદ્ધમચચર્ચા પાળીને તપ કરી રહ્યા છે. મહાન બૃદ્ધમચચર્ચારીઓની મહાન કથાઓ હોય છે, પણ તે માત્ર કથાઓ જ હોય છે, પૂરચારકથાઓ હોય છે. તેમાં વાસ્તવિકતા નથી હોતી. બોળા અને શરદ્ધાળુ લોકોને મુગધ કરવા આ કથાઓ મહત્વનું કામ કરતી હોય છે. વાસ્તવિકતા વિનાનું બધું જ મુગધ હોય છે.

મેનકા વિજ્ઞાનિતરની આગળ પરકટી અને વિજ્ઞાનિતરના તપનો ભંગ થઈ ગયો. પાળ તૂટી ગઈ. કઠોર બૃદ્ધમચચર્ચાની સાથેની તપસ્યાની આ મૂર્ખામી અને મજબૂરી હતી. મૂર્ખામી એટલા માટે કે તેણે કુદરતી વ્યવસ્થા સામે બાથ ભીડી હતી અને મજબૂરી એટલા માટે કે અનિરણાએ પણ તપોભંગ થવું પડયું હતું. જે લોકો કુદરતી વ્યવસ્થા સામે સતત વિરોધી માર્ગ ચાલે છે તે મૂર્ખામી કરે છે, તે હારવા જ લાગે છે. કુદરત કદી હારતી નથી. કુદરત-વિરોધી જીવન જ હારતું હોય છે. જે તપસ્યા કુદરતી વ્યવસ્થાના સથવારે થતી હોય છે તેમાં કુદરત માતા બનીને તપસ્વીને સાથ આપતી હોય છે, રક્ષા કરતી હોય છે, સિદ્ધિએ પહોંચાડતી

હોય છે, કારણ કે કુદરત માયા પણ છે અને માતા પણ છે. વિરોધીઓ માટે તે માયા છે અને સહૃયોગીઓ માટે તે માતા છે. કુદરતની વ્યવસ્થાનો સતત વિરોધ અંતે હારીને મજબૂર થઈને કુદરતી માર્ગ આવી જતો હોય છે.

વિશ્વામિત્ર હાર્યો, મજબૂર થયા અને મેનકા જીતી ગઈ. પણ બધા વિશ્વામિત્રો અને બધી મેનકાઓની કથાઓ પરસિદ્ધ થતી નથી. જે પરસિદ્ધ થાય છે તે પૂર્યાર હોય છે. પૂર્યારમાં પરમતથ્ય નથી હોતું. પૂર્યાર લગભગ જાહેરખબરો જેવો હોય છે. જે પૂર્યારની માયાજાળમાંથી છૂટે તે જ પરમત્વને પામે.

મેનકાનો વિજય અને વિશ્વામિત્રનો પરાજય એકાદ ક્ષણ પૂરતો જ ન હતો, તે પરિણામદારી પણ હતો. પરિણામ હતું “શકુંતલા.”

હવે શકુંતલાનું શું કરવું?

બહુ મોટા આબલદાર માણસો ગુપ્ત ભોગો તો ભોગવી શકે છે, પણ તેનાં “શકુંતલા” જેવાં પરિણામ સ્વીકારી નથી શકતા. અરેખર તો મોટી પૂરતિષ્ઠા અને કડવું સત્ય સાથે રહી શકતાં નથી. પૂરતિષ્ઠાને અસત્યનો નહિ, સત્યનો બય સદ્યા રહેલો હોય છે. સત્ય પરંગાટી ન જાય તેનું ટેન્શાન તેમને શાંતિ પામવા દેતું નથી. પણ કુદરતે પુલષને એક બહુ મોટી સગવડ આપી છે. ભોગજન્ય પરિણામ તેને ચોટતું નથી. તે છુટ્ટો ને છુટ્ટો જ રહી શકે છે. ત્યાજી દીઘેલા બાળકની માતાને લોકો શોધે છે, બાપને નહિ. વિશ્વામિત્ર સરળતાથી છૂટી પડ્યા, પણ મેનકા સ્તરી હુતી, તે કેમ છૂટે? હા, તે પણ પરસ્ફૂટિ પછી છૂટી પડી. તેણે શકુંતલાને ત્યાજી દીધી. વિશ્વામિત્ર મેનકાને અને મેનકાએ શકુંતલાને ત્યાજી દીધી. જ્યાં ધર્મમાન્ય કે સમાજમાન્ય કામાયાર નથી હોતો અને મોટી પૂરતિષ્ઠા હોય છે ત્યાં આવું જ થતું હોય છે. પશુ-પક્ષીઓમાં કોઈ શકુંતલા નથી થતી, કારણ કે એક તો કામાયારમાં પૂરતિષ્ઠા આડે આવતી નથી. અને બીજું, ત્યાં ધર્મમાન્યતા કે લોકમાન્યતા નથી હુતી, માત્ર ને માત્ર કુદરત-માન્યતા જ હોય છે.

ત્યાજી દીઘેલી શકુંતલાને પક્ષીઓએ રક્ષણ આપ્યું. ‘ચો-ચો-ચો’ કરીને હિંસક પૂરાણીઓને દૂર રાખ્યાં. તેમનો ચોકારો સાંભળીને નજીકના આશરમમાંથી ઝષિ ઢોડી આવ્યા. નક્કી કાંઈક ગડબડ છે. આ પક્ષીઓ આટલો બધો ચોકારો કદી કરતાં નથી, આજે કેમ કરતાં હશે? ઝષિએ આવીને જોયું તો શકુંતલા બૂમો પાડી રહી છે, “મા... મા... મા... મને મૂકીને કર્યાં જતી રહી?” પણ મા તો અપ્સરા છે. અપ્સરા તેને કહેવાય જેનામાં રૂપ અને જીવાની તો બરપૂર ખીલ્યાં છે, વેતરે આવેલી ગાયની માફ્ક તે સાંટ માટે આંધળી થાય છે, પણ તેનામાં માતૃત્વ ખીલ્યું નથી—અરે, માતૃત્વ હોતું જ નથી. કુદરતી વ્યવસ્થા છે: કામાંગની બિલવણીની સાથેસાથે માદામાં માતૃત્વની પણ બિલવણી થાય છે, તે એટલી હુદે કે માતૃત્વ ધારણ કરતાંની સાથે જ માદા નરને નજીક આવવા દેતી નથી. જાઓ, જોઈ

આવો ગાયોના ધરણે. કેતરે આવેલી જે ગાય સાંટ માટે ખીલો તોડાવતી હતી તે જ માતૃત્વ સ્થાપિત થયા પછી સાંટથી દૂર ખસી જાય છે. હવે તું નહિ, હું ને માલં બાળક. બસ, પત્ની થવાની ધન્યતા કરતાં માતા થવાની ધન્યતા જેને ધરી મોટી લાગે તે જ માતૃત્વની અધિકારિએ થઈ શકે. અપ્સરાઓ કામિની તો થઈ શકે, માતા ના થઈ શકે. અપ્સરા એટલે રૂપ અને ભોગપુરધાન સ્તરીઓ. તે પોતાના રૂપ અને ભોગોને સાચવવા માતૃત્વથી દૂર રહે છે. મા બન્યા વિના જ વધુમાં વધુ ભોગો ભોગવી લેવાની લાલસા એ અપ્સરાવૃત્તિ છે. આવી અપ્સરાઓ અંતે કેન્સરનો શિકાર થઈ જાય તો નવાઈ નહિ, કારણ કે તેમનાં સ્તનો સ્તનપાનના કામમાં આવ્યાં જ નહિ. કુદરતી વ્યવસ્થાથી વિલદ્ધ જીવન જીવતી રહી. મારી જીવાની ટકી રહે અને હું વધુમાં વધુ ભોગવતી રહું.

માતૃત્વ વિનાની મેનકા તો શકુંતલાને ત્યજીને ચાલતી થઈ. પેલી તરફ વિજ્વામિતર ફરી પાછા તપમાં બેસી ગયા, પણ કણવક્રષિ શકુંતલા પાસે પહોંચી ગયા. ‘મા...મા’ની હુદયવિદારક ચીસો પાડતી શકુંતલાને મા તો ન મળી પણ બાપ મળી ગયો. ઋષિએ તૈને છાતીસરસી ચાંપી, “બેટા... બેટા... હું તારો બાપ છું. છાની રહે.” પક્ષીઓએ રક્ષણ કર્યું એટલે ઋષિએ તેનું નામ “શકુંતલા” પાડ્યું. ઋષિ શકુંતલાને આશ્રમમાં લઈ આવ્યા અને ઋષિપત્નીએ તૈને સ્વીકારી લીધી, ઋષિપરિવારે પણ સ્વીકારી લીધી. કદાય આ પુરથમ મિશનરીઓનો આશ્રમ હશે! હા, આ ઋષિમાર્ગ કહેવાય.

પોતાની પુરતિષ્ઠા અંબી થશે તેવા ભયથી અથવા આ બલાને શું કરવી છે તેમ માનીને દૂર ભાગનારા ભવ્યાતિભવ્ય આશ્રમો બનાવીને બેઠા હોય તોપણ તે સમશાનભૂમિ ઉપર જીવનારાં જીવતાં મડદાં જ કહેવાય, જે લોકભયથી આવી ત્યજાયેલી બાળકીને શરણ આપી શકતા નથી. બનાવટી પુરતિષ્ઠામાં જીવનારા નથી તો સત્ય બોલી શકતા કે નથી સત્ય આચરી શકતા. તેમનો ભવ્યાતિભવ્ય આડંબર કાગળનાં કૂલ જેવો છે, જેમાં છાંટોય સુગંધ નથી, પુરદર્શન-માતર છે. અહીં પુરદર્શનપ્રેમીઓનાં ટોળેટોળાં ઊભરાઈ રહ્યાં છે. આ ટોળાં જોઈને મોહિત ન થતા. અહીં સત્ય અને ધર્મ રહી શકે જ નહિ, પછી વિજય કર્યાંથી હોય?

આ જ શકુંતલા ભવિષ્યના ‘મહુભારત’ની માતા થવાની છે તેવી અભર ઋષિને નહિ હોય.

21-6-10

2. દુષ્પાત્તની કથા

કણવાંશિના આશરમમાં શરણ પ્રાપ્ત કરીને શકુંતલા ધન્ય થઈ ગઈ. સ્ત્રીને શરણ જોઈએ. શરણ વિનાની સ્ત્રી સુખી નથી હોતી. ગાય ધરામાં રક્ષિત રહે તેમ સ્ત્રી પણ પરિવારમાં રક્ષિત રહે. પરિવારની વાડ વિનાની સ્ત્રીની દશા પેલી બજરી જેવી થતી હોય છે, જે એકલીઅટૂલી પડી ગઈ છે અને જેની પાઇળ અનેક વરુઓ પડી ગયાં છે. હુવે તે કેટલા દિવસ બચવાની હતી?

જોતજોતાંમાં શકુંતલા મોટી થઈ ગઈ. ઋષિને ભાન પણ ન રદ્દ્યું. હજુ તો તેને કીકલી જ સમજતા હતા. વશમાં ન રહે તેને જોબન કહેવાય. જોબન વશમાંથી ગમે ત્યાં છટકી જાય. તેના પહેલાં તેને યોગ્ય બીલે બાંધી દેવામાં આવે તો જોબન જીવન બની જાય. જે લોકો સમય રહેતાં જોબનને બીલે નથી બાંધી શકતા તે મહા અનર્થોને આમંત્રરણ આપતા રહે છે.

એક વાર શિકાર કરવા નીકળેલો દુષ્પાત્તરાજા કણવાંશિના આશરમમાં પણ વીવા માટે આવી યદ્યો. શકુંતલા અને દુષ્પાત્ત ભાન ભૂલ્યાં અને એકરૂપ થઈ ગયાં. ઋષિ તો હાજર જ ન હતા. સ્ત્રીઓની જીવાની સાચવવાની વસ્તુ છે, પછી તે બહેન હોય, દીકરી હોય, પત્ની હોય કે ગમે તે હોય. આ વખતે તે મુગ્ધા હોય છે, ભાન નથી હોતું. તે પોતે પોતાના વશમાં નથી હોતી. તેની પરવશતાનો લાભ કે ગેરલાભ ક્યારે કોણ લઈ જાય તે કહેવાય નહિ. આમાં સારાં માણસો પણ અપવાદ નથી હોતાં. માણસો સારાં હોય પણ વાસના સારી હોતી નથી. તે તો આંધળી અને આંધી જેવી હોય છે. ક્યારે કોને ક્યાં ઉડાડી મૂકે તે કહેવાય નહિ. એટલે પરિવારના પ્રદૈઠજનોએ પોતાનાં જીવાન સ્ત્રીપાત્રોની હુંમેશાં રક્ષા કરવી ઘટે. આડામાં પડવાની છૂટને સ્વતંત્રતા ન કહેવાય અને આડામાં પડતાં અટકાવનારાં બંધનોને ગુલામી ન કહેવાય. પણ માટે બીલો મંગળકારી છે. બીલે બંધાયેલું પણ ખાણ અને રક્ષા પ્રાપ્ત કરે છે તેમ જ જીવાની પણ જો સમય રહેતાં બીલે બંધાઈ જાય તો રક્ષા અને સુખ મેળવે છે. બીલે ન બંધાવું એ સ્વતંત્રતા નથી પણ હરાયાપળું છે. ઘરનાં—પરિવારનાં વડીલો પોતાનાં આશ્રિતોનો બીલો છે. તેમની આજ્ઞામાં રહેવું તે ગુલામી નથી પણ સુરક્ષાકવચ છે.

મુગ્ધ શકુંતલાની આનાકાની હોવા છતાં કામાતુર દુષ્પાત્તે તેને સમજાવીને તત્કાળ ગાંધર્વલગ્ન કરી લીધાં, એટલું જ નહિ, તેની સાથે કામસુખ પણ ભોગવી લીધું. શકુંતલાએ શરત મૂકી કે જે મારો પુત્ર થાય તેને જ તમારે ચુવરાજપદ આપવું. રાજાએ બધી શરતોનો સ્વીકાર પણ કરી લીધો. કામાતુર વ્યક્તિનાં વાણી અને વચન

વિશ્વાસપાતર નથી હોતાં, કારણ કે તે શું બોલે છે તેનું તેને ભાન જ નથી હોતું. કામાવેગ વ્યક્તિને ભાનહીન બનાવે છે.

શકુંતલાને લેવા માટે રાજ્યસન્માનવાળાં માણસો રથ-પાલખી વગેરે મોકલીશ તેવું વચન આપીને રાજા વિદાય થયો. થોડી જ વારમાં કણવઅષિ આશ્રમમાં આવી ગયા. હવે શકુંતલા બદલાઈ ગઈ હતી. હવે તે કુમારિકા રહી ન હતી. તેણે પોતાનું કૌમાર્ય રાજાને અર્પણ કરી દીધું હતું. ભારતમાં કુમારિકા પૂજાય છે, કુમારિકાનાં શુકન લેવાય છે. અધાર્મિક રીતે બંદિત કૌમાર્યને અત્યાંત હીન મનાય છે. આવી હીનતાનો શિકાર શકુંતલા આજે થઈ હતી. તેનો અપરાધભાવ તેને કોરી આતો હતો. દુષ્યાંતના કામાવેગમાં તે પણ દોડી હતી અને ન થવાનું થઈ ગયું હતું, તેથી તેને અપરાધભાવ થઈ રહ્યો હતો. તે કણવની સામે આંખ ઉપાડી શકતી ન હતી, તે કશું બોલી પણ શકતી ન હતી. રોજની માફક ‘પિતાજી’ કહીને તે નજીક પણ જઈ શકતી ન હતી. તે દિઝાભૂટ જેવી જમીન તાકીને ચૂપચાપ ઊભી રહી ગઈ. જ્યાં સુધી વ્યક્તિમાં કુમાર્ગનો અપરાધભાવ રહે ત્યાં સુધી જ તે કુમાર્ગથી નિવૃત્ત થવાની ક્ષમતા રાખે છે. કુમાર્ગનું પણ બિનદાસ્ત થઈને સેવન કરનાર જો તેનું પણ ગૌરવ લેતો થઈ જાય તો તે સુધરી ન શકે. તે કુમાર્ગથી બચી ન શકે ન કોઈ તેને બચાવી શકે.

બોડી લેંગવેજ (દેહભાષા) સમજનારા ઋષિ સમજી ગયા કે કાંઈક અનહોની થઈ ગઈ છે. ધીરેધીરે તે જ શકુંતલાની પાસે ગયા અને માથે હાથ ફેરવતાં-ફેરવતાં પૂરૈમથી પૂછવા લાગ્યા કે “કેમ, આજે આવું વલણ કેમ થઈ ગયું છે?”

વડીલો અને સંતાનો વરચ્ચે પણ એ આત્મીયતાનો નિખાલસ સંબંધ હોય તો ઘણા અનથોથી બચી શકતું હોય છે. શકુંતલાએ જે થયું હતું તે બધું જ અથથી ઇતિ સુધીનું કહી સંભળાવ્યું, કશું જ છુપાવ્યું નહિ. તેણે દુષ્યાંત સાથે ગાંધર્વલગ્ન કરી લીધા છે તે પણ કહી દીધું. શકુંતલાને હડ્ધૂત ન કરી. તેમણે મનોમન માની લીધું કે શકુંતલાની કેટલીયે રજો-ઋતુઓ પસાર થઈ ગઈ છે પણ મેં તેની તરફ દ્યાન ન આપ્યું. શાસ્ત્રરની મર્યાદા છે કે તરણ ઋતુકાળ પસાર થવા છતાં જો પિતા કન્યાનાં લગ્ન ન કરે તો કન્યાને પતિનું વરણ કરી લેવાની છૂટ હોય છે. પોતાના પક્ષની ભૂલને સ્વીકારનાર વડીલ પરિવારને સાચવી શકતો હોય છે. માત્ર આશ્રિરતોની ભૂલોનાં જ ગાણાં ગાનારાં વડીલો પરિવારને છિન્નબિન્ન કરી નાખતાં હોય છે.

કણવઅષિએ શકુંતલાના દુષ્યાંત સાથેના ગાંધર્વવિવાહને સ્વીકૃતિ આપી. જે ઘટનાથી પરિવારમાં ખૂનામરકી થઈ શકતી હતી તે જ ઘટનાને કણવની ઉદારતા અને ડહાપણે આનંદનો વિષય બનાવી દીધી.

હવે શકુંતલા વડીલપક્ષથી તો નિશ્ચિંત થઈ ગઈ, પણ દિવસો ઉપર દિવસો વીતવા લાગ્યા પણ રાજાના તરફથી કોઈ પાલખી તો આવતી નથી. ગુજરાતીમાં જેને આણું કહે છે અને હિન્દીમાં જેને ‘ગૌના’ કહે છે તે તો થતું જ નથી. વિવાહિત કન્યાને લગ્ન કરતાં પણ વધારે ઉત્સુકતા આણાની રહે છે. લગ્નથી બંધાઈ તો ગયાં, પણ હવે પતિ તરફથી આણું આવતું જ નથી. શું થયું હુશે? મારો તિરસ્કાર તો નહિ થયો હોય ને? —આવી શાંકા-કુશાંકામાં તે ચિંતાની અશાંતિ ભોગવતી રહે છે. એમાં પણ શકુંતલા તો સગભર્તા થઈ ગઈ હતી. જો આણું ન આવે તો આ ગર્ભનું શું? એ તો સારું છે કે તેણે બધી વાત પિતાને કરી દીધી છે અને સમજુ પિતાએ બધું સ્વીકારી લીધું છે, નહિ તો શું થાય?

શકુંતલા રોજ કપાળ ઉપર હુથાની છાજલી બનાવીને દૂરદૂરથી આવતી પોતાના માટેની પાલખીની રાહ જોતી રહી, પણ પાલખી ન આવી તે ન જ આવી. શકુંતલા નિરાશ થઈ જતી. સમય ક્યાં ઊભો રહે છે? સમય પૂરો થતાં જ શકુંતલાને પ્રસૂતિ થઈ. પુત્રરત્નનો જન્મ થયો, પણ તેનું મુખ જોનારો પિતા ક્યાં? શું થયું હુશે? છતા પતિએ અને છતા પિતાએ કોઈ સ્ત્રી કે કોઈ પુત્ર અનાથ થઈને જીવે કે ઊછરે તો તે મહાદુઃખદાયી થઈ જાય. પણ હા, આવેગની એક નાની ભૂલ પણ આવા મહા અનર્થો કરી શકે છે અને તે માત્ર સ્ત્રીઓ માટે જ. આ જે બાળક જન્મ્યો હતો તેનું નામ ભરત રાખવામાં આવ્યું. આ ભરત જ કૌરવ-પાંડવોનો આદિ-પિતા બન્યો.

ભરત ચુવાન થઈ ગયો. પણ શકુંતલાને લેવા પાલખી ન આવી. શકુંતલાએ આટલાં વર્ષો કેવી રીતે વિતાવ્યાં હુશે? વિધવા થવું સારું, પણ છતા પતિએ ત્યક્તા થવું મહાદુઃખદાયી. પણ ભૂલ તો પોતાની પણ હતી જ. જે કન્યાએ ઉતાવળમાં પોતાનું શિયણ અજાહ્યા અવિશ્વાસુ પુરુષ પાસે લુંટાવી દેતી હોય છે અને વડીલોને અંધારામાં રાખે છે તેમની આવી જ દશા થતી હોય છે.

શકુંતલા થાકી ગઈ હતી, તો તેના પાલકપિતા પણ પુત્રીની દશાથી થાકી ગયા હતા. હવે ક્યાં સુધી આ દીકરીને ઘરમાં રાખવી! અંતે એક દિવસ થોડા શિષ્યોને સાથે મોકલીને શકુંતલા તથા ભરતને દુષ્પંતના દરબારમાં મોકલી દીધાં.

રાજા તો માનવા જ તૈયાર ન હતો કે આ મારી પત્ની છે અને આ મારો પુત્ર છે. હવે તો ઘરતી જગ્યા આપે તો સમાઈ જવા જેવી સ્થિતિ શકુંતલાની થઈ. તેણે બહુ આજુજ્ઞા-વિનંતી કરી, પણ રાજાએ તો યોજખું કહી દીધું કે તું મારા ગળે પડે છે. તું તને ઓળખતો પણ નથી. ચાલી જા અહીંથી. પણ એવામાં આકાશવાણી થઈ.

તેણો બધી સ્પષ્ટતા કરી. રાજાના મનનું સમાધાન થયું. રાજાએ શકુંતલાનો સ્વીકાર કર્યો. ભરત ચુવરાજ થયો. દૃઃખાન્ત કથા સુખાન્ત થઈ ગઈ.

22-6-10

*

3. કૌરવ-પાંડવોની વંશાવલી

જેણો વંશ હોય તેની વંશાવલી પણ હોય જ. બની શકે તો પુરત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની વંશાવલીનું જ્ઞાન જસ્તર પૂરાપ્ત કરવું જોઈએ. કૌરવ-પાંડવોનો મૂળવંશ પુરલંબંશ છે. પુરલંબંશમાં જનમેલા દુષ્પાંતથી કૌરવપાંડવો સુધીની વંશાવલી જાણવાનું સાલું રહેશે. ‘મહુાભારત’માં આ બધી વંશાવલી પત્નીઓ સાથેની છે તે બતાવે છે કે તે કાળમાં બાળક માત્ર પિતાથી જ નહિ, માતાથી પણ ઓળખાતો હતો.

દુષ્પાંત અને શક્તિલાથી ભરત થયો, જેણા નામ ઉપરથી આ દેશનું નામ ભારત પડ્યું.

ભરતને તરણ રાણીઓ હતી અને નવ પુત્રો હતા, પણ એકે પુત્રથી ભરતને સંતોષ ન હતો. પુત્ર ન હોવાના દુઃખ કરતાં પણ કુપુત્ર હોવાનું દુઃખ અનેકગણું વધારે હોય છે. તરણો રાણીઓ ભરત ઉપર કુપિત થઈ અને આવેશમાં તેમણે નવે પુત્રોને મારી નાખ્યા. છીવટે બારદાજ ઋષિના આશીર્વાદથી ભરતને ‘ભુમન્યુ’ નામનો પુત્ર થયો. ભુમન્યુને ચુવરાજ બનાવવામાં આવ્યો.

ભુમન્યુને પુષ્કરિણી નામની રાણીથી ઘરા પુત્રો થયા, પણ તેમાં સુહોત્ર નામનો પુત્ર રાજાને વધુ પસંદ આવ્યો. તે ચુવરાજ થયો.

રાજા સુહોત્રને રાણી એકવાકીના દ્વારા ઘરા પુત્રો થયા. તેમાંથી અજમીઠને ચુવરાજ બનાવ્યો. રાજા સુહોત્રે ભારતની સીમા દૂરદૂર સુધી ફેલાવી. રાષ્ટ્રને ધનધાન્યથી સમૃદ્ધ કર્યું. તેનો વૈભવ લોકોતર હતો.

અજમીઠને તરણ રાણીઓ હતી, જેમાંથી ધૂમિનીથી ઋક્ષ, નીલથી દુષ્પાંત અને પરમેષ્ઠી ક્રેશિનીથી જહુન, વરજન અને રૂપિણ પુત્રો થયા. આમાંથી દુષ્પાંત અને પરમેષ્ઠીના વંશનો પાંચાલ કહેવાયા. (દર્શાપદી પાંચાલી હતી.)

જયારે ઋક્ષપુત્ર સંવરણ રાજા હતા ત્યારે પરજાની કલ્યાણ થઈ હતી. પરજાનો ઘરો ભાગ મારી નખાયો હતો. પૂરો દેશ ભૂખ-તરસ અને આપત્તિઓથી નષ્ટ-ભરષ્ટ થઈ ગયો હતો. પાંચાલનરેશો આકુરમણ કરીને સંવરણના રાષ્ટ્રને ખેદાનમેદાન કરી નાખ્યું હતું. સંવરણ હારી ગયો હતો તેથી પરિવાર સાથે સંવરણ રાજ્ય છોડીને બાળી ગયો હતો. બાળીને તે સિંધુનદીના કિનારે રહેવા લાગ્યો હતો. અત્યાંત દીન-હીન દશામાં રહેતા સંવરણને વશિષ્ઠ- ઋષિ મણ્યા, જેમ ચંદ્રગુપ્તને ચાણકય મળ્યા હતા. વશિષ્ઠઋષિએ રાજાને આચ્વાસન આપ્યું અને ફરી પાછું મોટું રાજ્ય તેને કરી આપ્યું. રાજાએ વશિષ્ઠ ઋષિને પુરોહિત—પુરધાનમંત્રી બનાવ્યા.

રાજા સંવરણ ચક્રવર્તી મહારાજા વણિષ્ઠના પૂરતાપે થયા. તેમને તપતી નામની રાણી હતી. તેના દ્વારા તેમને કુલ નામના પુત્રનો જન્મ થયો.

કુલ ચુવરાજ થયા. તેમના નામે દેશનું નામ કુલ જંગાલ પડ્યું. કુલને વાહિની રાણી હતી. તેના દ્વારા તેમને પાંચ પુત્રો થયા. આ પાંચ પુત્રોના વંશમાં પૂર્તીપ થયા. પૂર્તીપને તરણ પુત્રોમાં શાન્તનું થયા. આ શાન્તનું મહાન ચક્રવર્તી રાજા થયા. શાન્તનુંની માતાનું નામ સુનંદા હતું.

શાન્તનુંએ ભાગીરથી ગંગા સાથે લગ્ન કર્યા અને દેવવરત—ભીષ્મ પુત્ર થયો.

શાન્તનુંરાજાએ બીજી રાણી કરી જેનું નામ સત્યવતી (મત્સ્યગંધા) હતું. તેના થકી બે પુત્રો થયાઃ વિચિત્રવીર્ય અને ચિત્રરંગદ. આમાંથી ચિત્રરંગદ તો ચુવાવસ્થામાં જ મૃત્યુ પામ્યા. રહી ગયા વિચિત્રવીર્ય.

વિચિત્રવીર્ય અંબિકા અને અંબાલિકા સાથે લગ્ન કર્યા. બજે રાણીઓ કાશીરાજની કન્યાઓ હતી.

વિચિત્રવીર્યનું પણ મૃત્યુ થઈ ગયું, પણ તેમને સંતાન ન હતું તેથી માતા સત્યવતીને ચિંતા થઈ કે હવે તો આ દુષ્યાંતનો વંશ જ સમાપ્ત થઈ જશે. પોતાનો વંશ ચાલુ રાખવા માટે તેમણે પોતાના પુત્ર વ્યાસજ્ઞને બોલાવી બજે રાણીઓ સાથે નિયોગ કરાવ્યો, જેથી ધૂતરાષ્ટર, પાંડુ અને વિદુરની ઉત્પત્તિ થઈ.

મોટા પુત્ર ધૂતરાષ્ટરને ગાંધારી સાથે પરણાવ્યા અને તેમને સો પુત્રો થયા જેમાં ચાર પૂર્ધાન હતાઃ (1) દુર્યોધન, (2) દુઃશાસન (3) વિકર્ણ અને (4) ચિત્રરસેન.

પાંડુને બે રાણીઓ હતીઃ કુન્તી અને માદરી. પાંડુએ કામક્રીડામાં રત મૃગની હત્યા કરી અને તેને શાપ લાગ્યો,. જેથી તે કામક્રીડા કરવામાં અસફળ થઈ ગયો, તેથી બજે રાણીઓ સાથે તે સહવાસ કરી શકતો નહિ. કુન્તીએ મંત્ર દ્વારા તરણ પુત્રો ચુઘિષ્ઠર, ભીમ અને અર્જુનની ઉત્પત્તિ કરી અને માદરીએ સહદેવ અને નકુલની ઉત્પત્તિ કરી.

એક વાર માદરીએ ખૂબ સારા શાણગાર કર્યા હતા. તેને જોઈને પાંડુરાજા કામાતુર થઈ ગયા. તેમણે જેવો માદરીનો સ્પર્શ કર્યો કે તરત જ શાપવશ મૃત્યુ પામી ગયા. માદરી રાણી પતિની સાથે સતી થઈ ગઈ.

કુન્તી વિધવા થઈ ગઈ અને પાંડવો પિતા વિનાના અનાથ થઈ ગયા. મુનિઓ આ છયે માણસોને હસ્તિનાપુર લઈ આવ્યા અને ભીષ્મ તથા વિદુરજ્ઞને સોંપી દીઘાં. હવે પાંડવો ધૂતરાષ્ટરના ઘરમાં રહેવા લાગ્યા. આ વાત ધૂતરાષ્ટર-પુત્ર દુર્યોધનને ગમી નહિ. પોતાના ઘરમાં કાકાના અનાથ દીકરાઓ રહેવા આવે તે દુર્યોધનથી સહન થતું નહિ.

અહીંથી કૌરવ-પાંડવોનો વિરોધ અને વૈરભાવ શરૂ થયા. પાંડવો વધુ સમય હસ્તિનાપુર રહી શક્યા નહિ. ઘૃતરાષ્ટર અને દુર્યોધનની ચાલાકીથી તેમને વારણાવત જવું પડ્યું. ત્યાં લાક્ષાગૃહમાં તેમને જીવતા બાળી મૂકવાનું ષડ્યંતર રચાયું હતું, પણ વિદુરની સલાહથી બચી ગયા.

વારણાવતથી પાંડવો છુપાતા-છુપાતા હિડિભાવન પહોંચ્યા. અહી હિડિભ રાક્ષસનો ત્રાસ હતો. તેને મારીને તેની બહેન હિડિભા સાથે ભીમે લગ્ન કર્યા. તે પછી તેઓ એક ચક્રસાનગરી પહોંચ્યા. ત્યાં બકાસુરનો ત્રાસ હતો. ભીમે તેને મારી નાખ્યો અને એક ચક્રસાનગરીને નિર્બિય બનાવી.

ત્યાંથી પાંડવો પાંચાલનગરમાં પહોંચ્યા. અહી સ્વચંચરમાં દરૌપદીને જીતીને પાછા હસ્તિનાપુર આવી ગયા. દરૌપદીથી તેમને પાંચ પુત્રો થયા.

ચુદિષ્ઠિરે શિબિદેશના રાજા ગોવાસનની પુત્રી દેવિકાને સ્વચંચરમાં જીતી લીધી. તેના થકી એક પુત્ર થયો, જેનું નામ યૌધેય પાડવામાં આવ્યું.

ભીમસેને કાશીરાજની કન્યા બલન્ધરા સાથે લગ્ન કર્યા અને સર્વગ નામનો પુત્ર પૂરાપ્ત કર્યો.

અર્જુને દ્વારકાના વાસુદેવની બહેન સુભદ્રા સાથે લગ્ન કર્યા અને અભિમન્યુ નામનો પુત્ર ઉત્પજ્ઞ કર્યો.

નકુલે યેદીદેશના રાજાની પુત્રી કરેણુભતી સાથે લગ્ન કરી ‘નિરમિત્ર’ નામનો પુત્ર પૂરાપ્ત કર્યો.

સહુદેવે ભદ્રરદેશની રાજકુમારી વિજયા સાથે લગ્ન કરી સુહોત્ર નામનો પુત્ર પૂરાપ્ત કર્યો.

આ રીતે પાંડવોના અગિયાર પુત્રો થયા, પણ આમાંથી માત્ર અભિમન્યુનો જ વંશ ચાલ્યો.

અભિમન્યુએ વિરાટદેશના રાજાની કુંવરી ઉત્તરા સાથે લગ્ન કર્યા, જેનું નામ પરીક્ષિત પડ્યું.

પરીક્ષિતે માદ્રવતી સાથે લગ્ન કર્યા અને તેનો પુત્ર જનમેજય થયો, જેને ‘મહાભારત’ સંભળાવવામાં આવી રહ્યું છે.

જનમેજયની રાણી વપુષ્ટમાથી બે પુત્રો થયા: શતાનિક અને શંકુકર્ણ. શતાનિકનો પુત્ર અશ્વમેધદત્ત. આ રીતે કૌરવો તથા પાંડવોની વંશાવલી કહેવામાં આવી.

*

4. નીષ્માનો જન્મ

હુવે ‘મહુભારત’ની કથાનું મૂળ શરૂ કરીએ. એક વાર પૂરતીપરાજા ગંગાજિનારે શાંતિથી સંદ્યાવંદન કરી રહ્યા હતા. સૂર્યના ધીમા પુરકાશમાં તેમની કાચા સુવર્ણ જેવી ચમકી રહી હતી. ગંગાજીની નજર તેમના ઉપર પડી અને તે મુખ થઈ ગઈ. સ્તરીઓ કયારે કોના ઉપર મુખ થઈ જાય તે કહી શકાય નહિ. આસ કરીને જયારે મદરતી ચુવાની પાર થતી હોય અને જો તેને યોગ્ય પુલષ ન મળ્યો હોય તો તેની પુલષબૂઝ અતિતીવર થઈ જાય છે. બાન-જ્ઞાન અને મુખાવસ્થા એકસાથે ન રહી શકે. ગંગા જેવી પવિત્ર સ્તરી જે રોજ હજારોને પવિત્ર કરે છે તેની આવી સ્થિતિ હોય તો સામાન્ય સ્તરીઓની તો વાત જ શી કરવી? પવિત્રતાને પણ મુખતા તો હોય જ છે. મુખતા એ કુદરતી છે. તેમાંથી સ્તરી પત્નીત્વની પૂરાપાત્ર કરે છે. મુખતા વિનાની સ્તરી પત્ની થાય તોપણ તે પતિને પૂરેમ ન આપી શકે. તે ડાહી તો હોઈ શકે, પણ પૂરેમાળ ન હોઈ શકે. કોરા ડહાપણથી જીવન પુષ્ટ થતું નથી, પૂરેમથી પુષ્ટ થાય છે. કેટલીક વાર પૂરેમની સાથે ડહાપણ ન પણ હોય, તો અનર્થો પેદા થઈ શકે છે. આ રીતે ડહાપણ વિનાની પણ અતિ પૂરેમાળ સ્તરી પતિ માટે અનર્થો પેદા કરી શકે છે. ડહાપણ અને પૂરેમનો સુભેણ તો અત્યાંત દુલ્બિ તત્ત્વ કહેવાય. એટલે તો ઓછું ડહાપણ અને પૂરેચુર પૂરેમવાળી પત્ની મળી હોય તો પુલષે તેને સાચવવી—સંભાળવી જોઈએ. પણ જો પૂરેમ વિના પૂરેચુર ડહાપણવાળી પત્ની મળી હોય તો પતિએ ગુલામી કરવાની તૈયારી રાખવી જોઈએ. કોણ ડહાપણ માત્ર સ્વાર્થનો જ વિચાર કરે છે. સ્તરી માટે સૌથી મોટો સ્વાર્થ પોતાનું ધાર્યું થાય તે જ હોય છે. મારી છચ્છા પૂરમાળો જ બધું ચાલે તેવી વૃત્તિવાળી પત્ની પતિને કદ્યાગરો કંથ બનાવી મૂકે. કદ્યાગરા કંથમાં અને જીહજૂરિયામાં કશો ફરજ નથી હોતો.

જીવાનીથી ધમધમતી ચંચળ સ્તરીની તમામ વૃત્તિઓ વાસનાકેન્દ્રિત હોય છે. બધાં ગણિતો અને બધાં સમીકરણો આ કેન્દ્રથી શરૂ થાય છે અને આ કેન્દ્રમાં પૂર્ણ થાય છે. તેમાં અર્થો પણ છે અને અનર્થો પણ છે. અનર્થોથી બચાવા-બચાવવા માટે પરમેશ્વરે સ્તરીને એક મહાન ગુણનું પૂર્ણાન કર્યું છે. તે છે “લજણ.” લજણ સ્તરીની સર્વોર્ય શોભા છે અને લજણહીનતા સ્તરી માટે સર્વાધિક કલંક છે. જો સંસ્કૃતિને બચાવવી હોય તો સ્તરીને નિર્લજજ થતી અટકાવો. સ્તરીની નિર્લજજતા ધર્મ અને સંસ્કૃતિનો સર્વનાશ કરી મૂકતી હોય છે.

રૂપયૌવનના મદથી મદમસ્ત થયેલી ગંગા બાન બૂલીને સંદ્યા કરતા પેલા પૂરતીપરાજાની જમણી જંઘ ઉપર જઈને બેસી ગઈ. ‘મહુભારત’, આટિપર્વ, અદ્યાય 97મો, 2-3 શલોક.) વાસનાના ક્ષેત્રમાં પુલષ હુંમેશાં આક્રમક હોય છે.

સ્તરી વાસનાગ્રસ્ત હોય તોપણ લજજાના કારણે નિષ્ફળય હોય છે. તેની લજજા અને તેના કારણે નિષ્ફળયતા તેને હજારગણી આકર્ષક કરી મૂકે છે, પણ જો સ્તરી નિર્બન્જ થઈને પુરુષના રોલમાં આવી જાય અથડત તે આક્રમક થઈ જાય તો પુરુષને પૌરુષહુંન બનાવી દે, પુરુષ ડઘાઈ જાય.

રાજી પ્રતીપ ચોકી ગયા: અરે, આ શું? આ રૂપાળી સ્તરી એકદમ આવીને મારી જમણી જાંધ ઉપર કેમ બેસી ગઈ? મસ્તિષ્કનું સંતુલન ખોયા વિના રાજી પ્રતીપે પૂછ્યું કે “તમે કોણ છો અને શી દરછા છો?”

ગંગા બોલી, “રાજન! મારો સ્વીકાર કરો! હું તમને અત્યાંત પ્રેરણ કરું છું. તમારા વિના મારાથી રહી શકતું નથી. તમને જોતાં જ હું વિચલિત થઈ ગઈ છું અને તમારા ઓળામાં આવીને બેસી ગઈ છું.

હું કામાનથી બળી રહી છું. સામેથી આવેલી સ્તરીનો ત્યાગ કરાય નહિ તેવી શાસ્ત્રમર્યાદા છે. એટલે મારો ત્યાગ ન કરો, મારો સ્વીકાર કરો. હું તમને બહુ સુખ આપીશા.”

રાજી પ્રતીપ જરાય વિચલિત ન થયા. સામે ચાલીને કામાતુર સ્તરીથી બચ્યવું અત્યાંત કઠિન કામ હોય છે. જો તેની દરછાને આધીન ન થાઓ તો તે છંઢીડાયેલી નાગણી માફક પુરુષ ઉપર કલંકનો ડંખ મારતાં પણ વાર નથી કરતી. લોકો બજે તરફ સ્તરીનો જ પક્ષ લે છે. પુરુષ ગમે તેટલો નિર્દોષ હોય તોપણ તેને જ દોષી ઠેરવે છે. આબસ્લંદાર માણસો કોઈ આતંકવાદીથી ડરવા કરતાં આવી સ્તરીથી વધુ ડરતા હોય છે. પેલો તો માત્ર જાનથી જ મારી નાખતો હોય છે, પણ આવી આક્રમક સ્તરી તો જીન અને આબસ્લુટ બજેથી મારી નાખતી હોય છે. પણ પ્રતીપ મક્કમ છે. તેમણે શાંતિથી ધૂતકાર્યા વિના જમણી જાંધ ઉપર બેઠેલી ગંગાને કહ્યું કે “જો, આ જમણી જાંધ ઉપર તો પુત્ર-પુત્રી અને પુત્રવધૂને જ બેસવાનો અધિકાર છે. પત્ની તો ડાબી જાંધ ઉપર જ બેસી શકે. એટલે તું મારી પત્ની ન થઈ શકે. હા, જો તારી દરછા હોય તો મારી પુત્રવધૂ થઈ શકે. મારે શાન્તનું નામનો ચુવાન પુત્ર છે. તું તેની પત્ની થઈ જા તો તારું કલ્યાણ થઈ જશે.”

ઘણી રક્તાક પછી ગંગાએ રાજી પ્રતીપનો પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કરી લીધો અને કહ્યું કે “ભલે, ત્યારે હું તમારા પુત્રની પત્ની થઈશ. તમે તમારા પુત્ર શાન્તનું સમજાવો.” રાજી પ્રતીપ માંડ છૂટ્યા. જે રૂપાળી સ્તરીઓ પાછળ કેટલાય ભમરા જેવા પુરુષો ફૂર્યો કરતા હોય છે અને નાચતા રહે છે તે જ રૂપાળી સ્તરી સામે ચાલીને ન્યોછાવર થવા આવે છીતાં મચક ન આપે તે રાજી પ્રતીપ કોઈ બૃદ્ધમયારી મુનિ નથી પણ પત્નીવાળો સદ્ગૃહુસ્થ છે. તેનો ગૃહસ્થાશ્રમધર્મ તેનું રક્ષણ કરે છે. જે આક્રમણ સામે વિશ્વામિત્ર જેવા અનેક ઋષિમુનિઓ ટકી ન

શક્ત્યા તે આસ્ક્રમણ સામે રાજા પૂર્તીપ અડગ રહ્યા, કારણ કે તે ટૂપ્ત હતા, ભૂષ્યા ન હતા. પેલા ભૂષ્યા હતા. તીવ્ર ભૂષ બોગો સામે ટકી શક્તી નથી, ટૂપ્ત જ ટકી શકે છે.

ગંગા વીલે મોટે પાછી ચાલી ગઈ. પણ તે દિવસથી તે રાજા પૂર્તીપના પુત્ર શાન્તનુને શોધતી રહી.

રાજા પૂર્તીપે પોતાના પુત્ર શાન્તનુને એકાંતમાં બેસાડીને સમજાવ્યો કે જો ગંગા નામની કોઈ રૂપાળી સ્તરી તાલું વરણ કરવા આવે તો તેને સ્વીકારી લેજે. મેં તેને વચ્ચન આપ્યું છે. તું પૂરું કરજે.

બન્ધું એવું કે એક વાર શોધતી-શોધતી ગંગા શાન્તનુની સમીપ આવી ગઈ. શાન્તનુ પણ મહુ તેજસ્વી હતો. તેને જોતાં જ ગંગા મુખ થઈ ગઈ. બીજુ તરફ પિતાજીની આજ્ઞા હોવાથી શાન્તનુ પણ ગંગા પરત્યે આકર્ષણ્યો. બજે નજીક આવ્યાં. વાત આગળ ચાલી. બજે લગ્ન કરવા તૈયાર થઈ ગયાં. પણ ગંગાએ એક શરત કરી કે લગ્ન પછી તમારે કોઈ પણ બાબતમાં મને રોકવી નહિ. હું જે કલં તે કરવા દેવું. શાન્તનુએ સ્વીકાર કર્યો.

જે લોકો પત્નીની શરતે લગ્ન કરતા હોય છે તે ભાગ્યે જ સુખી થતા હોય છે. સ્તરીઓની જોહુકમી પુરુષોને અધમૂઆ કરી દેતી હોય છે. પુરુષો બિચારા થઈને જીવન જીવતા જોવા મળે તો તેમની દયા આજો. તે દયાને પાત્ર હોય છે.

ગંગાએ એક પછી એક એમ સાત પુત્રો પેદા કર્યા. જેવો પુત્ર જન્મે કે તરત જ તે તેને ગંગાજીમાં પદ્ધરાવી હે. શાન્તનુ જોતો જ રહી જાય. શરત પરમાળો કશું બોલી ન શકે. “મારા જ દેખતાં મારા પુત્રોનો આવી રીતે નાશ થાય તે તો અસદ્ય કહેવાય.” હવે શાન્તનુને શરતી વિવાહ કરવાની ભૂલ સમજાઈ. પણ હવે શું થાય?

જ્યારે આઠમો પુત્ર જન્મ્યો અને ગંગા તેને પણ ગંગાજીમાં ફેંકવા તૈયાર થઈ ગઈ, ત્યારે રાજાથી રહેવાયું નહિ. તે આડા ફરી વળ્યા. “બસ કર! બસ કર! હવે તો બસ કર!” એમ કહીને તેમણે પુત્રને પડાવી લીધો.

ગંગા અડખડાટ હુસી પડી. “રાજા, તમે શરત તોડી નાખી. હવે હું વિદાય થાઉં છું.” એમ કહીને પેલું નવજીત બાળક રાજાને સોંપીને ગંગા સડસડાટ ચાલતી થઈ ગઈ. સ્વક્રેન્ડિરત સ્તરી ગમે ત્યારે પતિનો ત્યાગ કરીને ચાલી જતી હોય છે. અરે, આમનું શું થશે તેવો વિચાર તેને આવતો નથી. તેનું જે થવું હોય તે થાય, મારે મારી છચ્છા પરમાળો જ જીવન જીવવું છે. હું આ ચાલી.

રાજાએ પેલા બાળકનું નામ ગંગાદત—દેવદત રાખ્યું, પરં પાછળથી તેની
પુરસિદ્ધિ ભીષ્મ નામથી થઈ.

22-6-10

*

5. નીષ્ઠાને દરદીમૃત્યુનું વરદાન

સંસારમાં સૌથી અધિલ કાર્ય દામપત્રને જમાવવાનું છે. દામપત્ર જામે તો જ પતિ-પત્ની સુખી થાય. જો દામપત્ર જામે જ નહિ તો ગમે તેટલાં બૌતિક સુખ-સગવડો હોય તોપણ પતિ-પત્ની સુખી ન થઈ શકે. દામપત્ર માત્ર પત્નીથી જ જામતું હોય છે. કદી પણ કોઈ પુરુષ દામપત્ર જમાવી શકતો નથી. તે તો દામપત્રસુખને ભોગવી શકે છે, જમાવી શકતો નથી. પત્ની પ્રેમ, ડહાપળ અને સહનશક્તિથી દામપત્ર જમાવતી હોય છે. આ ત્રણો ગુણોમાં પ્રેમ સર્વોપરી ગુણ છે. કોઈનું ભરપૂર જામેલું દામપત્ર ઓચિંતું તૂટી જાય કે વીખરાઈ જાય તો તેનો અનહૃદ આધાત લાગે. દામપત્રબંગના ચાર પ્રકાર છે:

1. બેમાંથી એકનું મૃત્યુ થવાથી.
2. વિખૂટાં પડવાથી.
3. બેમાંથી એકને કલંક લાગવાથી કે લગાડવાથી.
4. પરિવારોના વિખવાદથી.

મૃત્યુ અવશ્યાંભાવી છે જ. આગળ કે પાછળ સૌને જવાનું જ છે. ખૂબ જામેલા દામપત્રમાંથી એક પાત્ર જયારે વિદાય થઈ જાય છે ત્યારે રહી ગયોલા પાત્રને બારે આધાત અને વેદના થતી હોય છે. કદાય આવા જ આધાત અને અસહય વેદનામાંથી સતી થવાનું બનતું હુશે. જોકે પાછળથી આ તત્ત્વ સામાજિક ધાર્મિક અને માન-મોભાનું બની ગયું એટલે એ ક્રસર સામાજિક પ્રથા થઈ ગઈ, જેને બંધ કરવી કે રોકવી જરૂરી છે. પણ લોકોએ એ પણ સમજવું જોઈએ કે પરગાઢ પ્રેમમાં એક પ્રેમી બીજાના વિના જીવી શકતો જ નથી. વિયોગનો આધાત તેના માટે એટલો પ્રબળ હોય છે કે પોતાના માટે પ્રાણત્યાગ અનિવાર્ય થઈ જાય છે. અર્થપ્રધાન કે વાસનાપ્રધાન જીવન જીવનારાં કદી પણ આવાં ચુગલોની દશા સમજી શકતાં નથી. આવાં પ્રેમી ચુગલો ઘણી વાર જયારે કોઈ ઉપાય ન રહે ત્યારે સાથે મળીને એકબીજાને બાથ નીડીને આત્મહૃત્યા કરી બેસતાં હોય છે. તેમની પીડાને પામર મારાસો સમજી શકતા નથી. પણ પરગાઢ પ્રેમમાં એકબીજા વિના જીવી શકતું નથી તે હકીકત છે.

વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે જયારે બેમાંથી એકની વિદાય થાય છે ત્યારે રહી ગયેલું બીજું પાત્ર ભાંગી પડે છે. ઝૂરી-ઝૂરીને તે દિવસો વિતાવે છે. સ્તરી સૌની સામે રડી

શકે છે, પુરુષ રડી શકતો નથી. તે મનમાં ને મનમાં રડતો રહે છે. આ કુદરતી રીતે દામપત્રા-બંગ છે. આવાં માણસોને સહાનુભૂતિની જસ્તા હોય છે.

2. સંસારમાં અનિરણાએ પણ દામપત્રથી વિખૂટાં પડવાના પરસંગ આવતા હોય છે. પુરુષની નોકરી જ એવી છે કે તેને લાંબો સમય વિખૂટા પડવું પડે. પુરુષને પરદેશ ધંધા માટે જવાનું થાય છે અને ત્યાં વર્ષો લાગી રહે છે તેથી વિખૂટા પડવાનું થાય છે. તેના વિયોગમાં પત્ની ઝૂરતી રહે છે. મોટા ભાગે આવો વિયોગ કાં તો સૈનિકો વગેરે દેશભક્તોને કે પછી આર્થિક હેતુઓ પૂરા કરનારા લોકો માટે થતો હોય છે. સૈનિક જેવી નોકરીમાં તો પત્નીને સાથે ન લઈ જવાય, ન રાખી શકાય, પણ આર્થિક લક્ષ્યો માટે દૂર જનારાએ શક્ય હોય તો પત્નીને સાથે જસ્તા રાખવી. દુષ્કાળપીડિત ગરીબો જચારે દેશ છોડીને રોજુ-રોટી માટે પરદેશ જાય છે ત્યારે પતિ-પત્ની સાથે જાય છે, કારણ કે બજે મજૂરી કરે છે. તે લોકો ભૂખનું દુઃખ તો વેરે છે, પણ દામપત્રા-વિરિછનતાનું દુઃખ નથી ભોગવતાં. ભૂખચાં તો ભૂખચાં પણ બજે સાથે રહે છે. રોડની બાજુમાં ઉધાડા આકાશ નીચે પડેલાં આવાં દંપતીને જોજો, તે પેટભૂખચાં તો હશે, પરેમભૂખચાં નથી. લોકોને કોણ સમજાવે કે પેટભૂખ કરતાં પરેમભૂખ વધુ પીડા દેનારી હોય છે. બની શકે ત્યાં સુધી નોકરીધંધા માટે દેશ-વિદેશ લાંબો સમય રહેનારા લોકોએ પતિ-પત્નીએ સાથે જ ફરવું. કોઈ ઉપાય ન હોય તો વાત જુદી છે.

3. દામપત્રબંગનું ત્રીજું કારણ અત્યંત પીડાદાયક છે અને તે છે કલંક લાગવાથી, તે પણ નિર્દોષને કલંક લાગવાથી. જેટલી સંસ્કૃતિ ઊંચી અને બબ્ય હશે તેટલાં જ કલંકોનાં કારણો વધારે હશે. સીતાજીને કલંક લાગ્યું કે લગાડ્યું અને દામપત્રબંગ થઈ ગયો. પતિના વિયોગ કરતાં પણ કલંકનું દુઃખ અતિશાય થાય છે. પણ જીવનમાં નિર્દોષ માણસોને પણ આવું થતું હોય છે. અહીં સીતાજીની મહાનતા એ અર્થમાં છે કે કલંકિત થઈને ત્યક્તા થવા છતાં પણ તેમનો પતિપરેમ ઓછો થયો નથી. કદી પણ તેમના મનમાં પતિદરોહ ન થયો. તે રામની મજબૂરી જાણે છે અને એટલે તેમને નહિ, પરિસ્થિતિને દોષ આપે છે. આને કાળનો માર કહેવાય. બૂરો સમય પણ આવતો હોય છે. માણસનું કશું નથી યાલતું. સમય બળવાન થઈ જાય છે અને ન કરવાનું કરી બતાવે છે. “કાલાય તસ્મૈ નમઃ ।”

4. ભારતમાં સ્તરી-પુરુષનાં જ લગ્ન નથી થતાં, બે પરિવારનાં પણ લગ્ન થાય છે. ઘરુંની વાર પતિ-પત્ની બજેનો સારો મેળ હોય, પણ બે પરિવારોનો મેળબંગ થઈ ગયો હોય તો તેનું પરિણામ પતિ-પત્નીને ભોગવવું પડે છે. કાં તો પત્નીને તેનાં પિયરિયાં પાછી બોલાવી લે છે, કાં પછી પરિવારના દબાણથી પત્નીને સાસરેથી તગડી મૂકવામાં આવે છે. બજે પરિસ્થિતિમાં લાંબો સમય દામપત્રબંગ થઈ જાય

છે. ક્રેટલીક વાર સારા માણસો વરચ્યે પડીને સમાધાન કરાવી આપે છે, તો ક્રેટલીક વાર સારા સમાધાન કરાવનારા ન મળવાથી જીવનભર બજે પીડા અને સંતાપભર્યું અનિનજીવન જીવતાં રહે છે.

શાન્તનુનો દામ્પત્યભંગ થયો છે. દામ્પત્ય ખૂબ જામ્યું હતું, પણ લગ્ન શરતપૂર્વકનાં હતાં તેથી શરતો પૂરી કરવી બહુ કષ્ટદાયી હતી. શાન્તનુએ શરતો પૂરી કરવા ઘણાં દુઃખો સહન કર્યા. પણ પછી હુદ આવી ગઈ. ગંગા જયારે આઠમા પુત્રને પણ ગંગાજીમાં ફેંકી દેવા તૈયાર થઈ ગઈ ત્યારે શાન્તનુથી રહેવાયું નહિ, તેણે ગંગાને રોકી. ગંગા રોકાઈ તો ખરી, પણ “લે તારો છોકરો” કહીને છોકરાને શાન્તનુને સોંપીને સડસડાટ યાલી નીકળી. શાન્તનુએ તેને ઘણી રોકી, પણ તે ન રોકાઈ. ઘણી વાર કોમળ શરીરમાં પણ પણ્ઠરનું દિલ જડાઈ ગયું હોય છે, જે દેખાતું નથી પણ પ્રસંગ આવ્યે જ અનુભવાતું હોય છે.

શાન્તનુની સામે બે વિકટ પ્રક્રી ઊભા થયા: (1) જામેલા દામ્પત્યનો ભંગ થવાથી પત્નીવિયોગનો આઘાત અને બીજું નવજાત શિશુને ઉછેરવાનું દુઃખ. શિશુ-ઉછેર તો માતા જ કરી શકે, પિતા નહિ. પણ કઠોર હૃદયની માતા તો શિશુને પછાડીને ચાલતી થઈ. હવે પિતાએ જ આ કાર્ય કરવાનું રહે છે. શાન્તનુએ તે કાર્ય પણ કર્યું. ગંગાદત અથીત દેવદત જીવાન થઈ ગયો. હવે શાન્તનુનો ચિંતાભાર ઓછો થઈ ગયો. જે લોકો માતાના અભાવમાં પિતા દ્વારા ઉછેરાઈને મોટા થયા હોય છે તેમણે કઢી પણ પિતાની લાગણી દૂલ્ભવવી નહિ. તેના ઉછેરમાં તેણે ક્રેટલાં દુઃખો સહ્યાં છે તેની તેને અબર નથી.

ભરયુવાવસ્થામાં પતિવિયોગ કે પત્નીવિયોગ થાય તો બે દુઃખો ત્રાસ આપે. લાગણીઓનું અને 2. આવેગોનું. બજે વરચ્યે જો પ્રગાઢ લાગણીઓ હુશે તો વિયોગમાં લાગણીઓની પીડા થયા જ કરશે. લાગણીઓ ઝુચાવે છે, લાગણીહીનતા ઝુચાવતી નથી. લાગણીહીનતા પણ્ઠરોને જ હોય છે. આવા પણ્ઠરો લાગણીભરી પત્નીને ઠોકર મારીને મોક્ષ માટે ગૃહત્યાગ કરી બેસે, તો કદાચ તેમને મોક્ષ મળતો હુશે, પણ રહી ગયેલી પત્ની માટે તો નરક જ રહી ગયું કહેવાય. કોઈને નરક આપીને કોઈ મોક્ષ મેળવે તે કેમ સ્વીકારી શકાય?

ગંગાને ચાલ્યા ગયાને વર્ષો વીતી ગયાં છે. હવે શાન્તનુની લાગણીઓ મંદ થઈ ગઈ છે. સમય સમયનું કામ કરે છે, પણ લાગણીઓ મંદ થતાં જ આવેગો વધી ગયા છે. લાગણીઓ આવેગોને ઓછા કરે છે. શોકાકુલ વ્યક્તિતના આવેગો શાંત રહે છે. શોક દૂર થતાં જ આવેગો માથું ઊચકવા લાગે છે. કદાચ આટલા જ માટે આપણે ત્યાં વિધવાઓને લાંબો સમય શોક પાળવાની વ્યવસ્થા થઈ હુશે.

પતિવિયોગ રોતી-કકળતી સ્તરીને આવેગો હેરાન જ ન કરે. હા, રોતી-કકળતી ન હોય તો જ હેરાન કરે.

શાન્તનુના આવેગો હુવે ભડકવા લાગ્યા છે. એક વાર તે આમતેમ ફરી રહ્યો હતો ત્યાં તેને તીવ્ર સુગંધ આવવા લાગી. સુગંધ એટલી બધી માદક હતી કે તે સુગંધ તરફ ખેંચાતો જ ગયો. શૃંગારમાં સુગંધ પણ મહત્વનો શૃંગાર છે. આપણે ત્યાં પ્રાચીનકાળમાં અતર હતું, સેન્ટ નહિ. અતરનું પૂર્ણ ખોસીને જયારે કોઈ સના-સોસાચીટીમાં જાય ત્યારે તેની મીઠી સુગંધ લોકોનાં મનને આપોઆપ ખેંચી લે. જે મીઠાશ અતરમાં છે તે સેન્ટમાં નથી, પણ તોય સુગંધ તો આપે જ.

સુગંધથી આકર્ષણો શાન્તનુ યાલતો-યાલતો જમુનાક્રિનારે એક માછીમારના ગ્રૂપડે પહોંચી ગયો. જુએ છે તો એક વૃદ્ધ માછીમાર અને તેની યુવાન કન્યા ઊભાં છે. બજેનો મેળ જામતો ન હતો. માછીમાર કાળો કદરૂપો છે, તો કન્યા તો ગોરી અને રૂપરૂપનો અંબાર છે. આ કન્યાના જ શરીરમાંથી પેલી સુગંધ આવી રહી હતી. શરીર દુર્ગંધ મારતો ઉકરડો છે તેવું વૈરાગ્યવાળા સાધુઓ કહે છે, પણ શરીર સુગંધનો બગીયો પણ છે તેની તેમને બબર નથી હોતી. સંઘી જુઓ કોઈ આરોગ્યવાળા શિશુને, અદ્ભુત સુગંધ આવશે—એવી સુગંધ કે આજ સુધી આવી સુગંધવાળું અતાર કોઈ બનાવી નથી શક્યું. એટલે તો બધાં તેને રમાડે છે, છાતી સાથે ચાંપે છે. આરોગ્ય સચિવાય તો આ સુગંધ યુવાવસ્થામાં પણ રહે છે. હા, જેનું આરોગ્ય બગડયું હોય તેની સુગંધ દુર્ગંધમાં બદલાઈ જતી હોય છે. સુગંધ ન હોય અને માત્ર દુર્ગંધ જ હોય તો કોઈ કોઈને કદી ગાઢ આલિંગન આપે જ નહિ. જયારે તન-મનમાં પ્રેમ પુરગટે છે ત્યારે આખા શરીરના હોમોન બદલાઈ જાય છે. આ પ્રેમ-હોમોન જ સુગંધ પૂરસરાવે છે. જે આવા હોમોનથી વંચિત રહે છે તેમનું શરીર દુર્ગંધ મારતું થઈ જાય છે.

શાન્તનુ પેલી કન્યા, જેનું નામ મત્સ્યગંધા હતું પણ ઝબિના આશીર્વદથી યોજનગંધા થઈ ગઈ છે તેને જોતો જ રહી ગયો. તેને ગંગા યાદ આવી ગઈ. આ તો ગંગા કરતાં પણ ચઢી જાય તેવી છે. તેણે ઝટ દઈને પેલા નિષાદરાજ પાસે કન્યાનો હાથ માગી લીધો. હાથ માગવો અને પછી હુસ્તમેળાપ કરવો એ લગ્નની પૂરક્ષિરયા છે. હાથ જ કેમ મગાય છે? પગ, માથું કે બીજાં અંગ કેમ મગાતાં નથી? એટલા માટે કે આ કન્યાની ક્રિરયાશક્તિ હુવે મને આપો. હાથ ક્રિરયાનું પરતીક છે. અને હુસ્તમેળાપ થયો એટલે કન્યાની ક્રિરયાશક્તિ વરની ક્રિરયાશક્તિમાં સમર્પિત થઈ ગઈ, બણી ગઈ. બજેની ક્રિરયાઓ એક થઈ ગઈ. આને દામ્પત્ય કહેવાય. જો ક્રિરયાઓ બળે નહિ અને જુદીજુદી રહે તો દામ્પત્ય જામે જ નહિ.

રાજા શાન્તનુના પ્રસ્તાવથી નિષાદ ચમકયો. તેને ખાતરી જ હતી કે પોતાની પુત્રી જયારે-ત્યારે રાજરાણી થવાની જ છે, કારણ કે તેનાં રૂપગુણ તેવાં છે. પણ તેણે શાન્તનુ સામે એક શરત મૂકી. ફરી પાછી શરત આવી. કન્યાપક્ષની શરતો સાથે લગ્ન કરાય નહિ. કરો તો બહુ સહન કરવાનું થાય. પણ ગરજ હોય કે મોહુ હોય તો શરતો માનવી જ પડતી હોય છે. શરત હતી: “મારી દીકરીના પેટે જે બાળક જન્મે તે જ ચુવરાજ થાય.” રાજાઓને ઘરી રાણીઓ રહેતી. ઘરીમાંથી પ્રત્યેક પોતાના પુત્રને ચુવરાજ બનાવવા રાજકારણ રમતી અને બારે ખટપટો થતી. ખૂનામરકી પણ થઈ જતી. તેથી પ્રથમથી જ શરત કરેલી સારી. અભણ નિષાદ પણ પુત્રીના હિતની વાત સમજે છે. નિષાદની વાત સાંભળીને શાન્તનુ પાછો પડી ગયો. ચુવરાજ તો મોજૂદ છે જ—દેવવરત. તેનો હક્ક કુબાવી શકાય નહિ. બીજાં-ત્રીજાં લગ્ન કરનાર પુરુષે પૂર્વ-બાળકોના હક્કને ભૂલવો ન જોઈએ.

નિરાશ થઈને શાન્તનુ પાછો રાજધાની આવી ગયો, પણ પેલી યોજન-ગંધા સત્યવતીને હૃદયમાં બેસાડતો આવ્યો. હૃદયના ઊંડાણમાં બેઠેલી વસ્તુને કેમે કરીને દૂર કરી શકાતી નથી, કારણ કે આ લાગણીનું આસન છે. લાગણીનાં મૂળને કેમે કરીને ખોદી શકાતાં નથી. શાન્તનુના હૃદયના ઊંડાણમાં સત્યવતી બેસી ગઈ હતી, કેમે કરીને દૂર થતી ન હતી. તેથી શાન્તનુ ઉદાસ અને હૃતાશ રહેવા લાગ્યો. તેનું શરીર પીળું પડી ગયું. આહાર-નિદ્રા ઘટી ગયાં. તે હતોત્સાહ થઈને મડદા જેવો જીવવા લાગ્યો. પિતાની આવી દશા જોઈને ચુવાન પુત્ર બીષને ચિંતા થઈ. મંત્રી વગેરેને પૂછિપરછ કરી કારણ જાણવાનો પરયાત્ન કર્યો, પણ સંતોષકારક ઉત્તર ન મળ્યો. એટલે અંતે બીજો જાતે જ શાન્તનુને પૂછિયું કે “પિતાજી, તમારી આવી દશા કેમ થઈ છે?” શાન્તનુએ નિખાલસ ભાવથી જવાબ આપ્યો કે “મારે તું એક જ પુત્ર છે. માનો કે ન કરે નારાયણ અને તને કાંઈક થઈ જાય તો મારા રાજપાટ અને વંશનું શું થાય?” ડાઢ્યા માણસને પાછલી જિંદગીમાં વારસદારની ચિંતા સત્તાવતી રહે છે. વારસો ઘરો હોય અને કોઈ વારસદાર જ ન હોય તો ઘરા અનથો થઈ શકે છે. સગાં-સંબંધી બધાં ષડ્યાંત્રો કરવા લાગે છે, ઘરી વાર તો હત્યા પણ કરી નાખે છે. એટલે વારસદાર તો જોઈએ જ. તેમાં પણ જેને ઘરો મોટો વારસો હોય તેને એક નહિ ઘરા વારસદારો જોઈએ, જેથી એક નહિ તો બીજો વારસો સંભાળી શકે.

શાન્તનુ બોલ્યો: “એટલે, બેટા, હું ફરીથી લગ્ન કરવા ઈરછું છું, જેથી મને ઘરા વારસદારો મળી શકે.” પિતા-પુત્ર વચ્ચે આવી નિખાલસતા ભાગ્યે જ જોવા મળતી હોય છે. નિખાલસતા એ જ સત્યનો મૂલાધાર છે. ત્યાંથી જ ધર્મ પૂરગટે છે. બીજો પિતાને બીજાં લગ્ન કરવાની સંમતિ આપી. પણ કન્યાપક્ષની શરત

સાંભળીને તે જરા ગંભીર થઈ ગયો: “એમ છે તો હું જાતે જ નિષાદરાજ પાસે જાઉ છું.” બીભ નિષાદરાજ પાસે પહોંચી ગયો અને પિતાજી માટે કન્યાની માગણી કરી. પિતા તો પુત્ર માટે કન્યાની માગણી કરે તેવું તો થાય જ છે, પણ અહી તો પુત્ર પિતા માટે કન્યાની માગણી કરે છે.

નિષાદરાજે ફુરીથી પોતાની શરત દોહરાવી. બીભો કદયું કે “ચિંતા ન કરો. સત્યવતીમાતાનો પુત્ર જ ગાદીનો વારસ થશે. હું મારો હક જતો કરું છું.”

બીભની પ્રતિજ્ઞાથી સૌઅં હર્ષદવનિ કર્યો, પણ નિષાદ ચૂપ રહ્યો. તેણે કદયું કે “માન્યું કે તમે રાજગાદીનો ત્યાગ કર્યો, પણ જો તમારા પુત્રો થશે તો તે તો મારા દૌહિત્ર પાસેથી રાજ્ય પડાવી લેશે. અમને ખારવાઓને કોઈ સહન નહિ કરે. બધા વિરોધી થઈ જશે.”

વાત પણ સાચી છે. ભારતમાં જ્ઞાતિવાદ પ્રબળ છે. ઉત્તરતી જ્ઞાતિની કન્યાને તથા તેનાં બાળકોને ઉચ્ચ જ્ઞાતિવાળા સહન નથી કરી શકતા. તેથી ઉત્તરતી કન્યા ઉચ્ચજ્ઞાતિમાં પરણી હોય તોપણ તેનાં સંતાનોને તો સહન કરવું જ પડતું હોય છે.

બીભને લાગ્યું કે નિષાદની ચિંતા વાસ્તવિક છે, ખોટી નથી. મારાં સંતાનો સરદારોનો સાથ લઈને સત્યવતીના વારસદારોને તગડી મૂકે તો નવાઈ નહિ. એટલે તરત જ બીભ ઊભા થઈ ગયા.

સૂર્યની સામે જોઈને ઊંચા હુથ કરીને તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે “હું જીવનભર બૂરઘયારી રહીશ, અર્થાત્ હું લગ્ન જ નહિ કરું, જેથી મારે સંતાન થાય જ નહિ. બોલો, હવે તો કશો વાંધો નથી ને?” સૌઅં હર્ષની તાલીઓ વગાડી. નિષાદે પોતાની કન્યા સત્યવતીને બીભને સોંપી દીધી અને કદયું કે “જાઓ, તમારા પિતાજી સાથે હવે ખુશીથી લગ્ન કરાવો.”

બીભ કન્યાને લઈને હસ્તિનાપુર આવી ગયા અને સત્યવતીનાં લગ્ન શાન્તનું સાથે કરાવી દીધાં. ધન્ય છે પુત્રને જેણે પિતાનાં લગ્ન કરાવી દીધાં. પિતા શાન્તનું ગદગદ થઈ ગયા. તેમણે બીભને આશીર્વાદ આપ્યો કે હવે તું “દુરાભૂત્યુ” થઈ જઈશ, અર્થાત્ તારી દરદી હશે ત્યારે જ તારું મૃત્યુ થશે, તે વિના નહિ.

23-6-10

*

6. વિચિત્રવીર્યનો રાજ્યાભિષેક

લગ્નનાં બે પાત્રો હોય છે: એક નર અને બીજું નારી. આ બજેના બે પૂરકાર છે. એક એકહુસ્ત અને બીજું અનેકહુસ્ત. એકહુસ્ત એટલે જેમનાં નાની ઉમરમાં જ લગ્ન થયાં છે અને જ્યારે પતિ-પત્ની તરીકે એકબીજાના સંપર્કમાં આવે છે ત્યારે તે બજે કોરા કાગળ જેવાં હોય છે. અર્થાત् તેમને કામાચારનો કશો અનુભવ નથી હોતો. બજેનું કૌમાર્ય અંદિત હોય છે. આવાં અનુભવ વિનાનાં પતિ-પત્નીને અનુભવોની પક્ષવતા થતાં વાર લાગે છે. તેમનું અજ્ઞાન કે અધકચલણ જ્ઞાન કેટલીક વાર પૂર્ક્ષે પણ ઊભા કરે છે. પણ આવાં એકહુસ્ત કે પૂર્થમહુસ્ત ચુગલો એકબીજામાં વધુ સંતુષ્ટ રહી શકે છે, જો ધાર્મિક ભાવનાથી ઓતપૂરોત હોય તો.

જે લોકો ઘણી મોટી ઉમર સુધી લગ્ન કરતા નથી અને જ્યાં વિજ્ઞાતીય સંપર્કો ઘણા હોય, જેમ કે શિક્ષણસંસ્થાઓ—કોલેજો, આરોગ્યસંસ્થાઓ, ફુક્ટરીઓ, કાર્યાલયો વગેરેમાં શિક્ષણ કે નોકરી-દાંધો કરતાં હોય છે તે ભાગ્યે જ એકહુસ્ત રહી શકતાં હોય છે. તે દ્વિતીયહુસ્ત (સેકન્ડહુસ્ત) કે બહુહુસ્ત થઈ જતાં હોય છે. આવા લોકો જ્યારે લગ્ન કરે છે ત્યારે પૂર્વનુભવોથી ઘણી સરળતા રહે છે, પણ આવા લોકો પરસ્પર ભાગ્યે જ સંતુષ્ટ થઈ શકતાં હોય છે. ઘણી વાનગીઓ ચાખનારાનું મન જેમ નવીનવી વાનગીઓમાં ફરતું રહે છે તેવું આમનું પણ થઈ શકે છે. આમાં અપવાદ પણ હોઈ શકે છે. તેમાં પણ જો પુરુષમાં પૌરુષની ન્યૂનતા હોય તો બહુહુસ્ત પત્નીને સંતોષ થવો કર્થિન છે. તે ધન્ય છે જે જીવનભર એકહુસ્ત જ રદ્દ્યાં છે. ઘણી વાનગીઓનો અનુભવ ન હોવાથી તેમને જે વાનગી મળી છે તે ગમે તેવી હોય તોપણ તેમને તેમાં સંતોષ રહી શકે છે, પણ ધાર્મિક વૃત્તિ હોય તો. આ ક્ષેત્રમાં પુરુષ કરતાં સ્તરીની એકહુસ્તતા વધુ મહત્વની છે, કારણ કે તેને માત્ર પત્ની જ નથી બનવાનું હોતું, તેને મા પણ થવાનું હોય છે. તેણે માત્ર પતિને જ મોઢું બતાવવાનું નથી હોતું, સંતાનોને પણ મોઢું બતાવવાનું હોય. એટલે આપણે ત્યાં “પતિવૃત્તા”-ધર્મ છે, “પત્નીવરતા”-ધર્મની વાત નથી. કોઈ આનો દાંધો અર્થ ન સમજે કે પતિને બધી છૂટ છે. પતિને પણ પૂરેપૂરી મર્યાદા અને નિયંત્રણ હોય જ છે.

બીજી સત્યવતીને રથમાં બેસાડીને લઈ આવ્યા. સત્યવતી એકહુસ્ત નથી. તેમને પરાશાર ઋષિથી વ્યાસ નામનો પુત્ર છે. પણ તેને કૃષ્ણાદ્વિપમાં ત્યજી દીઘો છે—ત્યજી દેવો પડ્યો છે. ઋષિના આશીર્વાદથી તે યોજનગંધા થઈ છે, નહિ તો તે મત્સ્યગંધા હતી. પણ ઋષિએ તેને તેનું કૌમાર્ય પણ પાછું સ્થાપિત કરી દીધું છે. જે કુમારીનું પોતાને કારણો નહિ પણ અન્યાને કારણો કૌમાર્ય સખલિત થાયું હોય તેને જો મુઠીમાં બંધ કરી દીધું હોય અર્થાત् બાંધી મુઠી રાખી હોય તો તે લાખની થઈ

જતી હોય છે. કેટલીયે સત્યવતીઓ અને કેટલીયે કુંતીઓનું કૌમાર્ય સખિલિત થયું હોય છે, પણ બાંધી મુઠી લાખની રહી ગઈ હોય તો તે પુનઃ કૌમાર્યની પરાપિત કહેવાય. ભદ્રરસમાજમાં આવું થાય તો તે ભદ્રરતા જ કહેવાય. કોઈની લાખની મુઠી ઓળી નાખવી અને તે પણ કોઈ કુંવારી કન્યાની, તો તે મહા અભદ્રરતા જ કહેવાય. કોઈનું જીવન બરબાદ કરી નાખવું તે તેની હત્યા કરવા કરતાં પણ વધુ મોટું પાપ ગણાય.

શાન્તનું રાજને જાણવા મળ્યું કે કાળા ખારવાને ત્યાં આટલી રૂપાળી કન્યા કર્યાંથી આવી? ખરેખર તો નિષાંદરાજ તેનો પાલક પિતા છે. ખરો પિતા તો ચેદીરાજ વસુ છે. આ રાજકુમારી તેને માછલાં પકડતાં માછલીના પેટમાંથી મળી આવી હતી. તેથી તે રાજકુમારી આટલી રૂપાળી હતી. રાજના શાન્તનું પ્રસન્ન થયા. પોતાની ઝાંતિ કે વર્ણમાં સમાનગુણધર્મ સાથે લગ્ન કરવાનો આનંદ શાન્તનુંને મળ્યો. બજેનાં શાસ્ત્રરીય વિધિથી લગ્ન થઈ ગયાં. શાન્તનું કન્યાને વધૂ બનાવીને રાજમહેલમાં લઈ ગયો. સત્યવતીએ ગંગાનું સ્થાન લઈ લીધું. શાન્તનુંનું ખાલીપણું ભરાઈ ગયું. બજે એકબીજામાં ઓતપ્રોત થઈ ગયાં.

સમય આવતાં સત્યવતીને એક પુત્ર થયો જેનું નામ ચિત્રાંગદ પાડવામાં આવ્યું. સમય વીતતાં બીજો પુત્ર પણ જન્મ્યો, જેને વિચિત્રવીર્ય નામ અપાયું. આમ ચિત્રાંગદ અને વિચિત્રવીર્યથી સત્યવતીનો ઓળો ભરાઈ ગયો. ઓળો ભરાયેલી સ્તરી ધન્યતા અનુભવે છે. ખાલી ઓળાવાળી સ્તરી સતત સંતાપ અનુભવતી રહે છે. એટલે તો આપણો ઓળો ભરવાનો ઉત્સવ ઊજવીએ છીએ. જેનો ઓળો જ નથી ભરાયો તે કયો ઉત્સવ ઊજવે? તે તો આવો ઉત્સવ જોઈ-જોઈને મનોમન બળતી રહે.

હાશ, હવે જીવનનું ખલું સુખ મળ્યું. મનોહારી આજ્ઞાકારી પણી અને કિલકિલાટ કરતાં બે બાળકો! શાન્તનું ધન્યધન્ય થઈ ગયો, પણ શાન્તનું લાંબું જીવ્યો નહિ. હજુ તો ચિત્રાંગદ કિશોર જ હતો અને શાન્તનુંનું મૃત્યુ થઈ ગયું. સત્યવતી ઉપર વીજળી તૂટી પડી. પતિવરતા સ્તરી, કાચી ઉમરે પતિ ખોઈ બેસે તો તેથી વધુ શું દુઃખ હોય? સત્યવતી વિધવા થઈ ગઈ. વૈધવ્યનું દુઃખ તો તે ભોગવતી જ હતી તેવામાં મોટા પુત્ર ચિત્રાંગદનું પણ તે જ નામધારી ગાંધર્વ સાથેના ચુદ્ધમાં મૃત્યુ થઈ ગયું. હાહકાર થઈ ગયો. હવે તો સત્યવતી અને વિચિત્રવીર્ય બે જ રહી ગયાં. હા, દેવવરત તો હતો જ. વિચિત્રવીર્ય હજુ બાળક જ હતો. તો પણ દેવવરતે —ભીષે તેને પૂરતિજ્ઞા પરમાણુ ગાદીએ બેસાડ્યો અને તેના નામે રાજયનો વહીવટ કરવા લાગ્યા.

હવે હસ્તિનાપુરનો બાળસમ્રાટ વિચિત્રવીર્ય હતો. તેના રક્ષક અને પાલક ભીષે હતા.

23-6-10

*

7. વિચિત્રવીર્યનું મૂલ્ય

ભારતમાં વયસ્ક સંતાનોનાં લગ્નની ચિંતા વડીલો કરે છે. કેટલાંક બાળકો બહુ સરળતાથી પરણી જતાં હોય છે અને કેટલાંકને તકલીફ થતી હોય છે. ભારતમાં લગ્ન વર્ણ, ઝાતિ, સમાજ અને કુળ આધારિત થતાં હોય છે. બધાંના સરખા રિવાજ નથી હોતા. જે સમાજમાં કુરિવાળો ઘણા હોય ત્યાં સરળતાથી લગ્નો થઈ શકતાં નથી. આને સમાજદુઃખ કહેવાય. કુરિવાળો- વાળો સમાજ પોતાના આશ્ચરતોને કુરિવાજ દ્વારા દુઃખી કરતો હોય છે.

સત્યવતી ભલે યેદીરાજની કન્યા હોય, પણ લોકપરસિદ્ધિથી તો તે માછીમારની કન્યા જ હતી. “રાજને ગમી તે રાણી અને લાકડાં વીણાતાં આણી” તેવી કહેવત પૂરમાણે સુગંધમુખ શાન્તનું તેને લઈ આવ્યો અને પરણ્યો, પણ પરજામાં અને ખાસ કરીને સમાન કક્ષાના રાજા-મહારાજાઓમાં અંદરખાને તો કચ્ચવાટ ચાલતો જ હતો. ઉત્તરતી ઝાતિની કન્યા કે ઉત્તરતી ઝાતિનો વર સ્વીકારવાથી તેનાં સંતાનોને તેનાં પરિણામ નોગવવાં પડતાં હોય છે. ઝાતિ એ ઝાતિ જ છે અને મોટા બાગે તે જુનવાળી જ હોય છે.

સત્યવતી અને બીજાને ચિંતા હુતી કે વિચિત્રવીર્યને કયાં પરણાવવો? કોઈ માગું તો આવતું નથી, પણ થોડા જ સમયમાં ચિંતાનો અંત આવે તેવા સમાચાર જાણવા મળ્યા.

કાશીના મહારાજને તરણ કન્યાઓ હુતી: અંબા, અંબિકા અને અંબાલિકા. આ તરણો કન્યાનો સ્વયંવર આચોજિત થયો. ત્યારે સ્વયંવરથી પણ કન્યાનાં લગ્ન થતાં હુતાં. બીજા એકલા જ રથ લઈને કાશી પહોંચી ગયા. સ્વયંવરની સભામાં દેશ-વિદેશના અનેક રાજા-મહારાજાઓ કન્યાઓને પૂરાપ્ત કરવા આવ્યા હતા. સૌની નજર બીજા ઉપર પડી. સૌ બડાબડાટ હસી પડ્યા. બીજાના વાળ સફેદ થઈ ગયા હતા. હુવે તે વૃદ્ધ દેખાવા લાગ્યા હતા. વળી તેમણે આજીવન બ્રહ્મમચારી રહેવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હુતી તે લોકો જાણતા હતા. આવા ધર્માત્મા બીજાને આ શું સૂઝાયું કે તેઓ સ્વયંવરમાં આવ્યા! છી... છી... છી... ધિકાર છે! લોકો હુંસી ઉડાવવા લાગ્યા.

બને ત્યાં સુધી વ્યક્તિએ ઉચ્ચ આદર્શોભર્યું જીવન જીવવું, પણ કદી પણ તેનો ઢંઢેરો ન વગાડવો. અતિ ઊચ્ચા આદર્શોનો ઢંઢેરો વગાડનારા પૂરત્યે લોકો ખાસ પુરકારનું મૂલ્ય નિર્ધારિત કરી બેસતા હોય છે. તેમાં જરા પણ ન્યૂનતા આવે તો લોકો હુંસી ઉડાવવાનો આનંદ લેતા હોય છે. લોકોને કોઈના મૂલ્યનિષ્ઠ જીવન પૂરત્યે આનંદ વ્યક્ત કરતાં તેની મૂલ્યહીનતાની હુંસી ઉડાવવામાં અધિક આનંદ

આવતો હોય છે. એટલે વ્યક્તિને અતિ આદર્શવાદી ન થવું. કદાચ થવું હોય તો હોલ ન વગાડવો. મદ્યઅભિનામ આદર્શો સારા, જે જીવનભર પાળી શકાય. હું કદી પણ અસત્ય બોલતો જ નથી તેવો હોલ વગાડવા કરતાં હું યથાસંભવ સત્ય બોલવાનો પૂર્યાતન કરું છું તેવું બોલવું વધુ કલ્યાણકારી બને છે.

સભામાં પોતાની હુંસી થતી જોઈને ભીષ્મ કોપાયમાન થયા. તેમણે સભાના બધા રાજાઓને લલકાર્યો: “આવી જાઓ! જુઓ, તમારા દેખતાં-દેખતાં આ તુરણે કન્યાઓનું હું અપહુરણ કરું છું અને લઈ જાઉં છું. તાકાત હોય તો મને રોકો!”

આમ લલકારીને ભીષ્મે તુરણે કન્યાઓને રથ ઉપર ચઢાવી રથ મારી મૂક્યો.

“એ જાય... એ જાય...” એમ લોકો બોલતા રહ્યા અને ભીષ્મ કાશી બહુર નીકળી ગયા. અવાચક થઈ ગયેલા રાજાઓ હુશમાં આવ્યા અને બધા પાછળ પડ્યા. આગળ જતાં ભારે ચુદ્ધ થયું, પણ ભીષ્મે બધાને હુરાવી દીધા. પછી એકલો શાલ્વદેશનો રાજા લડવા આવ્યો. તેને પણ ભીષ્મે હુરાવીને મૂળ્ઠિત કર્યો અને કન્યાઓને લઈને હસ્તિનાપુર આવી ગયા. આજે બલે આવી ઘટનાઓ આપણે માન્ય ના કરીએ, પણ તે સમયમાં આઠ પૂર્કારના વિવાહુમાં કન્યાનું અપહુરણ કરીને વિવાહ કરવાનું પણ માન્ય હતું. ખાસ કરીને ક્ષતિરયો આવા વિવાહનું ગૌરવ લેતા.

ભીષ્મે તુરણે કન્યાઓ સત્યવતીને બતાવી. સત્યવતી પૂરસક્ષ થયાં. બ્રાહ્મણોને બોલાવ્યા અને લગ્નવિધિની તૈયારી થવા લાગી. ત્યાં મૌટી કન્યા અંબાએ કહ્યું કે “ભીષ્મ, સાંભળો, હું તો ઘણા સમય પહેલાં જ શાલ્વરાજાને વરી ચૂકી છું અને તેમણે પણ માલ વરણ સ્વીકાર્ય છે. તો હું પરણોલીને ન પરણાવાય. મને મારા પતિ શાલ્વની પાસે જવા દો. મને જબરજસ્તી ન પરણાવો.”

અંબાની વાત બધા બ્રાહ્મણોએ સાંભળી અને તેને લગ્નમંડપથી દૂર કરી દીધી. આ જીવનમૂલ્યોમાંનું એક મૂલ્ય છે: કુંવારીને પરણાય, પરણોલીને ન પરણાય. પાપ લાગે. અંબાની વાત આગળ કહીશું.

અંબિકા અને અંબાલિકાની સાથે વિચિત્રવીર્ય ભોગોમાં આસકત થઈ ગયો. ગળાડૂબ ડૂબી ગયો. ભોગો સંયમથી ભોગવાય તો ઔષધ થઈ શકે છે, બલ અને પૂર્ણ આપે છે, પણ જો ભોગો, બાન બૂલીને અકરાંતિયા થઈને ભોગવાય તો ભોગો રોગોને નોતરે છે. વિચિત્રવીર્ય અકરાંતિયો થઈ ગયો. ભૂખ્યો સિંહ જેમ શિકાર ઉપર તૂટી પડે તેમ તે બજે પત્નીઓ ઉપર તૂટી પડ્યો. દિવસ જુઓ ના રાત, જયારે જુઓ ત્યારે ભોગ-ભોગ ને ભોગ. બધા ભોગોમાં સૌથી પૂરબળ ભોગ સ્તરીસમાગમ છે, તેથી તો તેને સંભોગ કહેવાય છે. સંભોગના અતિરેકે વિચિત્રવીર્યને ક્ષયરોગ લાગુ કરી દીધો અને બરચુવાનીમાં જ તે મૃત્યુને શરણ થઈ ગયો.

સત્યવતીએ પતિ ઓયો, ચિત્રાંગદ ઓયો, હવે વિચિત્રવીર્યને પણ ઓયો. તરણ વિધવાઓથી રાજમહેલ શૂન્ય થઈ ગયો. શું કરવું? આનું નામ તો જીવન છે. બધું આપણા હુથમાં નથી. ન થવાનું થઈ જાય અને થવાનું હોય તે રહી જાય.

ભીષે વિચિત્રવીર્યની અંતિમવિધિ કરી અને રાજમહેલ ડૂસકાં ભરવા લાગ્યો. વૈભવનું સુખ માણસ દ્વારા ભોગવાતું હોય છે. જો માણસ જ ન હોય કે ભૂકીને ચાલ્યો જાય તો કોરો વૈભવ કરડવા દીડે. પહેલાં માણસ ને પછી વૈભવ. પણ માણસને લાવવો કર્યાંથી? એક તો સારો માણસ મળતો નથી અને કદાચ મળે તો ટકતો નથી. હવે ડૂસકાં ભરવા સિવાય કરવું શું? અને મહેલો તો ડૂસકાં ભરવા માટે જ બંધાતા હોય છે.

23-6-10

*

8. પાંડુ-ધૂતરાષ્ટ્રનો જનમ

સંસારના ઘણા મહૃત્વપણી પૂરકીમાં સર્વાધિક મહૃત્વનો પ્રક્રિયા છે “વારસદાર”નો. જેની પાસે પૂરચુર સંપત્તિ કે રાજપાટ હોય અને વારસદાર ન હોય તો તેની પાછળી જિંદગી ચિંતામાં જ વ્યતીત થાય. વારસદાર મેળવવા માટે તો લગ્નસંસ્થા છે. વિવાહ કરીને પતિ-પત્ની કામસેવન કરે એટલે સંતાન થાય. પણ બધાંને સંતાન થાય જ તેવું બનતું નથી. કેટલાંકને સંતાન ન પણ થાય. ખાસ કરીને અતિશરીમંતો કે રાજા-મહારાજાઓની ફુળદલપતા ઘણી ઓછી હોય છે, તેથી તે સંતાનવિહોણું જીવન જીવતા હોય છે. પોતાનાં સીધેસીધાં બાળકો ન હોય તેમના માટે દત્તક લેવાની પૂરથા આજે છે, પણ ત્યારે તેવી પૂરથા નહિ હોય. પૂરથાઓ બદલાતી રહે છે. ત્યારે નિયોગપૂરથા હતી. નિયોગ એટલે પોતાના જ પરિવારની કોઈ સક્ષમ વ્યક્તિ દ્વારા વિધવા થયેલી સ્તરીમાં ગીર્યાધાન કરવીને સંતાન પેદા કરવું તે. આજે બલે આ પૂરથા પૂરત્યે આપણાને ચીડ ચઢે, પણ ત્યારે આ પૂરથા સર્વસામાન્ય હતી, લોકમાન્ય હતી. પૂરથાઓ સનાતન નથી હોતી, બદલતી રહે છે.

વિચિત્રવીર્યના અવસાન પછી સત્યવતીની સામે વિકરાળ પ્રક્રિયા હતો કે હું રાજગાદી કોણા સંભાળશે? વારસદાર તો કોઈ રહયો નહિ. સત્યવતીએ બીજાને રાજગાદી સંભાળી લેવા આગુરહ કર્યો, પણ બીજો પોતાની પૂરતિજ્ઞા પૂરમાણે રાજગાદીનો અસ્વીકાર કરી દીધો.

સત્યવતીએ બીજાની આગળ દિયરવું વાળવાનો પુરસ્તાવ મૂક્યો, અર્થાત્ બાઈના મૃત્યુ પછી બાઈનો બાઈ તેની પત્નીને પરણો અને સંતાન ઉત્પન્ન કરે. બીજો આ વાત પણ સ્વીકારી નહિ, કારણ કે પોતે બૃદ્ધમયારી હતા.

સત્યવતીએ તરીજો પુરસ્તાવ મૂક્યો કે તું બજે ભાભીઓ સાથે નિયોગ કર. નિયોગ એ લગ્ન નથી. માત્ર ગર્ભાધાન પૂરતો જ વિધવા ભાબી સાથે સંબંધ રાખ. ગર્ભાધાન કરવાનું, પછી સંબંધ બંધ કરી દેવાનો. જે બાળક થાય તે વિધવાના પતિનું જ કહેવાય, દિયર વગેરેનું નહિ. આ રીતે નિયોગ દ્વારા વંશવૃદ્ધિ કે વારસદારની પૂરાપિ કરવાની ત્યારે ધર્મસમ્મત પૂરથા હતી. બીજો આવું કરવાની પણ ના પાડી દીધી, કારણ કે કોઈ પણ ભોગો તે પોતાના બૃદ્ધમયર્યાને અંડિત થવા દેવા તૈયાર ન હતા. છીવટે થાકીને સત્યવતીએ કહ્યું કે એમ કર કે મારો પૂર્વપુત્ર વ્યાસ છે તેને લઈ આવ. તે પવિત્ર બૃદ્ધમણ છે, મારો પુત્ર છે, એટલે આ વિધવા થયેલી બજે રાણીઓનો જેઠ પણ થાય.

સત્યવતીની છરણ અને આજ્ઞા પરમારો ભીષ્મ વ્યાસજીને લઈ આવ્યા. સત્યવતીએ બજે વિધવા વહુઓને સમજાવી અને સર્વપરથમ અંબિકાને નિયોગ માટે વ્યાસજી પાસે જવાનું કહ્યું.

કામાચારમાં સ્તરી-પુરુષનું મુખ્ય આકર્ષણ એકબીજાનું રૂપ અને ગંધ હોય છે. જે દૃષ્ટિને ગમે તે મનને ગમે. જેમ દુર્ગધ મારતું ભોજન ખાવાની રૂપી જ ન થાય, ઊલટી થવા લાગે, તેમ વ્યાસજી કાળા—કુરૂપ હતા. તેમના શરીરમાંથી દુર્ગધ આવતી હતી. તેમનું શરીર અને ચહેરો ભયાંકર લાગતાં હતાં. આંખો તો જાણે ધગધગતા અનિનના ગોળા જ જોઈ લો. આવું કુત્સિત રૂપ અને દુર્ગધ જોઈને અંબિકાથી આંખો મીચાઈ ગઈ. ઘણી લાચાર સ્તરીઓને અનિરછનીય સંભોગને પણ આધીન થવું પડતું હોય છે. લાચારી શું નથી કરાવતી? સાસુના દબાણાથી આવેલી અંબિકાથી આંખો મીચાઈ ગઈ, તેથી તેને જે પુત્ર થયો તે જન્મથી જ આંધળો થયો, જેને ધૂતરાષ્ટર કહેવાયો. આંધળો દીકરો કાંઈ ખરો વારસદાર ન થઈ શકે. એટલે વ્યાસજીને બીજુ વિધવા અંબાલિકામાં નિયોગ કરવાનો આગરહ કર્યો.

આ વખતે એવું બન્યું કે વ્યાસજીનું ભયાંકર રૂપ જોઈને અંબાલિકા પીળી પડી ગઈ. આ કારણે તેને પાંડુરોગવાળો પીળો પુત્ર થયો. જેનામાં લાલ રક્તકણો ઓછા હોય, હુમોળોબીન ઓછું હોય તે પીળો દેખાય. આવો માણસ અર્ધનપુંસક જેવો હોય. તેનાથી પણ રાજ કરી શકાય નહિ. હવે શું કરવું?

સત્યવતીએ ફરીથી વ્યાસજીને બોલાવ્યા. ગમે તે બોગે તે વારસદાર મેળવવા માગતી હતી. તેણે ફરીથી અંબિકાને નિયોગ માટે તૈયાર કરી. પણ વ્યાસજીના જીગુપ્સિત રૂપથી આંખ મીચી દીઘેલી એટલે આંધળા ધૂતરાષ્ટરને જન્મ આપનારી અંબિકા હવે વ્યાસજી પાસે જવા તૈયાર ન હતી. પણ તેનાથી સાસુમાને ના કહેવાઈ નહિ. તેણે એક રસ્તો ઓળી કાઢ્યો. સ્તરીઓ રસ્તો ઓળી કાઢવામાં બહુ કુશળ હોય છે. પોતાની અપ્સરા જેવી દાસીને પોતાનાં વસ્તુરો અને શાણગાર કરાવીને વ્યાસજી પાસે મોકલી દીધી. વ્યાસજી પરસ્પર થયા. તેને વિદુર નામનો મહાજ્ઞાની પુત્ર થયો.

આ રીતે બે વિધવા રાણીઓ અને દાસીમાં વ્યાસજીએ નિયોગપદ્ધતિથી તરણ પુત્રો ઉત્પન્ન કર્યા, પણ મૂળ પરઝ તો ઉકેલાયો નહિ. ધૂતરાષ્ટર આંધળા હોવાથી રાજા ન થઈ શકે. વિદુર દાસીપુત્ર હોવાથી રાજા ન થઈ શકે. હવે રદ્ધ્યા એકમાત્ર પાંડુ. પાંડુ પણ પૂરી રીતે રાજા થવાને લાયક નથી, કારણ કે પીળા હોવાથી તેજસ્વી નથી. તેજોહીન વ્યક્તિ રાજા ન થઈ શકે. રાજામાં પર્સનાલીટી હોવી જણારી છે. આવી સ્થિતિ હોવા છતાં પણ પાંડુને નિભિત બનાવીને ભીષજી રાજ્યકારોબાર કરતા રદ્ધ્યા.

23-6-10

*

9. ધૂતરાષ્ટ્ર-ગાંધારીનાં લગ્ન

સંસાર અનંત છે. તેનો છેડો નથી. કોઈ વ્યક્તિ પોતાનો છેડો હરછતી નથી. જયારે વંશ ઉરિછજ થઈ જાય છે ત્યારે તેનો છેડો આવી જાય છે. સૌ કોઈ પોતાનો વંશ ચાલુ રાખવા માગે છે. તેના માટે તો તે લગ્ન કરે છે. નર-નારીના સંયોગથી વંશ ચાલતો હોય છે. નર-નારીનો સંયોગ સૌથી પૂરબળ કામાચારથી થતો હોય છે. કામાચાર એટલી પૂરબળ આંધી છે કે જો તેને નિયંત્રિત કરવામાં ન આવે તો હજારો ઘરનાં છાપરાં ઊડાડી મૂકે છે. એટલે તેને નિયંત્રિત કરવા લગ્નસંસ્થાની રચના થઈ. નર-નારી-માતૃને લગ્નને કુદરત-સહજ થતી જ હોય છે. પહેલાં શાન્તનું ગંગા સાથે શરત સાથે લગ્ન કર્યા, પણ ગંગાને જીવનભરનો સાથ નિભાવ્યો નહિ. તે અધવરચ્યેથી જ પતિને છોડીને ચાલી ગઈ. શાન્તનું બીજાં લગ્ન સત્યવતી સાથે કર્યા, તે પણ શરતપૂર્વક કર્યા. પહેલી ભૂલને ફરી પાછી દોહરાવી, જેના પરિણામે તેણે પોતાના મહાન પુત્ર બીજાનું રાજકીય બલિદાન આપવું પડ્યું. શાન્તનું લાંબું જીવ્યા નહિ. બે પુત્રોને મૂકીને વિદાય થઈ ગયા. બીજો બજે બાઈઓને પરણાવ્યા પણ તે પણ વારસદાર આપી શક્યા નહિ. બજે અકાળે જ મૃત્યુ પામ્યા. સત્યવતીએ વંશનો છેડો ન આવી જાય તે માટે પોતાના ગુપ્ત પુત્ર વ્યાસજ્ઞને બોલાવી નિયોગપદ્ધતિથી તરણ પુત્રો પૂરાપ્ત કર્યા: ધૂતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુર. પણ હવે ફરી પાછો છેડો આવી જાય તેવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ. ધૂતરાષ્ટ્ર મોટો છે પણ આંધળો છે. તેને કોણ કન્યા આપે? વ્યક્તિ આંધળી હોય કે બીજી રીતે વિકલાંગ હોય તેથી તેની કામેરછા સમાપ્ત થઈ જતી નથી. સ્વસ્થ વ્યક્તિ જેટલી જ કામવૃત્તિ વિકલાંગોને પણ હોય છે. તેથી તેને પણ લગ્નની હરછા તો થતી જ હોય છે. કામને દબાવી શકતો નથી. જબરજસ્તી દબાવવાના રસ્તે ચાલવાથી કામ ફળીધર નાગની માફક ડંખ મારતો રહે છે. વ્યક્તિ પોતે જ પોતાના ડંખથી પીડાય છે અને મરે છે. મોક્ષમાર્ગ માટે જો ચારિત્ર્ય અનિવાર્ય હોય તો પણ વ્યક્તિએ લગ્ન કરવાં જોઈએ, કારણ ચારિત્ર્યની પ્રાપ્તિ લગ્નથી જ થતી હોય છે. જીવનભર એકાકી રહેનાર નર કે નારી ચારિત્ર્ય પૂરાપ્ત કરી શકતાં નથી. ચારિત્ર્ય તો સ્તરી દ્વારા પુરુષને અને પુરુષ દ્વારા સ્તરીને મળતું હોય છે. આ ઋષિમાર્ગ છે. આ માર્ગમાં સ્તરી ત્યાજ્ય નથી, ગ્રાદ્ય છે. તે મોક્ષમાર્ગમાં પણ પૂરેપૂરી સહાયક છે, અવરોધક નથી. જે લોકો મોક્ષમાર્ગમાં સ્તરીને અવરોધક માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે કે કરાવે છે તે કુદરતને દુશ્મન બનાવીને સામા પૂરે તરવા માગે છે. તે સફળ નથી થઈ શકતા. પણ જે સ્તરીને મોક્ષમાર્ગમાં પણ સહાયક માનીને સાથે ચલાવે છે તેમના માટે સ્તરી નાવ બની શકે છે—તારનારી, દુલ્ભાડનારી નહિ. પણ હા, જો તે સુપાત્ર હોય તો. કુપાત્રતા તો બજે પક્ષે દુઃખદાયી થઈ જતી હોય છે.

મોટો ધૂતરાષ્ટર હવે ચુવાન થયો છે. હવે તેનાં લગ્ન થઈ જવાં જોઈએ. પણ આંધળાને કોણ કન્યા આપે? કઈ કન્યા તેનું વરણ કરે? મોટો પૂર્ક છે. પણ ભારતમાં માત્ર નર-નારી જ પરણતાં નથી, કુળ, પુરતિષ્ઠા, પૈસો પણ પરણે છે. માનો કે વર વિકલાંગ છે. કોઈ ચિંતા નહિ. તમારું કુળ તો ઊંચું છે ને? તમારી પુરતિષ્ઠા તો ઊંચી છે ને? અને સૌથી વધુ તો તમારી પાસે પૈસો તો મબલખ છે ને? કન્યાનો બાપ દોડતો આવશે, કારણ કે તે માત્ર વરને જ શોધતો નથી હોતો, બીજું ઘરું શોધતો હોય છે.

આર્યોનો મૂળ પુરદેશ તો અફ્ઘાનિસ્તાન. તેનો એક ભાગ તેને ગંધાર (કંદહાર) કહેવાય. વિશુદ્ધ આર્યો અહીં વસતા હતા. આ વૈદિક આર્યો કાળે કરીને બૌધ્ધધર્મી થયા. બૌધ્ધોએ અહીં ઘરી જાહોજલાલી ભોગવી. હુજારો ગુજરાઓ અને હુજારો ભવ્યાતિભવ્ય બુદ્ધપુરતિમાઓ તેનું પરમાણ છે. પણ બૌધ્ધો હસ્લામની આંધી આગળ ટકી ન શક્યા. જોતજોતાંમાં આર્યો—બૌધ્ધો મુસલમાન થઈ ગયા—હા, કંઈ મુસલમાન થઈ ગયા. આજે તેમની ધાર્મિક કંઈતા વિશ્વભરને આતંકિત કરી રહી છે. આતંકિત કરવા માટે પણ શૌર્ય જોઈએ અને તેનું શમન કરવા માટે પણ શૌર્ય જોઈએ. જેની પાસે શૌર્ય જ ન હોય તે એકે કામ ન કરી શકે. તે બેઠાંબેઠાં ચરખો કાંતે.

ગંધારદેશનો રાજન સુબલ. તેને એક પુત્રી ગાંધારી હતી. શુભ લક્ષણો-વાળી કન્યાનું માર્ગું કરવામાં આવ્યું. ગંધારરાજ સુબલે સહર્ષ સ્વીકારી લીધું. જલે જમાઈ આંધળો હોય, પણ તેનાં બાળકો તો હસ્તિનાપુરના રાજન થશે. વડીલો લગ્નસંબંધ જોડવામાં બીજી-તૃતીજી પેઢીનો વિચાર કરતા હોય છે. કંઈ પહેલી પેઢીને સહન કરવું પડે તો કરે, પણ આગળની પેઢીનો તો ઉદ્ધાર થઈ જાય—આવી ગણતરીથી રાજને સંબંધ માન્ય રાખી લીધો.

ત્યારે લગ્નવ્યવસ્થા બે રીતે ચાલતી હતી. સ્વયંવરથી અને 2. વડીલોની દરછાથી. ગાંધારીનાં લગ્ન પિતાની દરછાથી થયાં, પુત્રીનો કોઈ અવાજ નહિ. પુત્રી ગાંધારી પણ કેટલી મહાન કે જેવી તેને ખબર પડી કે મારા પતિ આંધળા છે, તરત જ તેણે રેશમી વસ્ત્ર મંગાવીને, તેની ગડીઓ કરીને પાટો આંખો ઉપર બાંધી દીધો: “મારા પતિની માફક હું પણ આંધળી જ રહીશ.” કોઈ મહાન સાંદ્રી કરતાં પણ આ મોટો ત્યાગ હતો. કોઈ મહાન તપસ્થિતની કરતાં પણ આ મોટું તપ હતું. દુભૂતિ તો જુઓ સંસારીઓનું કે આવા મહાન તપને પણ કોઈ તપ માનવા તૈયાર નથી હોતું! અરે, તેની નોંધ પણ નથી લેતું. તમે એક દિવસ તો આંખે પાટા બાંધીને જુવી જુઓ તો ખબર પડે!

ગાંધારીનો બાઈ શકુનિ. તેની ગણતરી પણ ગાંધારીના સંતાન હસ્તિનાપુરના રાજન બને તેવી હતી, તેથી તેણે ગાંધારીને સામે ચાલીને ધૂતરાષ્ટરને સોંપી દીધી.

હસ્તનાપુરમાં ધૂતરાષ્ટર અને ગાંધારીનાં ધાર્મિક વિધિથી લગ્ન થયાં. વિકલાંગ અને સકલાંગનો મેળ થયો.

*

10. કર્ણ

કન્યાના જન્મથી જ સિંતાનો વિષય થઈ જાય છે. સાચવેલી કન્યા જ સુરક્ષિત રહે છે. જે માતા-પિતા પોતાની કન્યાને સાચવી શકતાં નથી તે પોતાની સાથે કન્યાનું ભવિષ્ય પણ બગાડી મૂકતાં હોય છે. કન્યા એક પક્ષિણી જેવી ગબર હોય છે. તેના ઉપર શકરા-બાજ જેવા શિકારી પુરુષો ફર્યા કરતા હોય છે. તેમનાથી આ ગબર કન્યાને સાચવવી અત્યંત જલ્દી છે.

કન્યાને જયારે મદનજવરની શરૂઆત થાય છે ત્યારે તે મુગધા થઈ જાય છે. તે પોતે જ પોતાના વશામાં નથી રહેતી. છતી આંખે આંધળી થઈને તે કયારે કયા કૂવામાં ભૂસકો મારી બેસે તે કહી શકાય નહિ. તેથી તેની મુગધાવસ્થાને સાચવવી અત્યંત જલ્દી છે. ઉત્તમ તો એ છે કે મુગધાવસ્થા આવતાં જ તેને ખીલે બાંધી દેવાય, જેથી તેની વિદ્વનતા એકક્રેન્દ્રી થઈ જાય. પણ જો બજેમાંથી એક પણ રીતે કન્યાને સચવાઈ ન હોય તો તે અનર્થો સર્જી શકે છે. યાદ રહે, તે પોતે જ પોતાના વશામાં નથી હોતી.

ભગવાન કૃષ્ણ વાસુદેવના પિતા વસુદેવ. તેમના પિતા શૂરસેન હતા. તેમને એક કન્યા હતી. નામ હતું “પૃથ્વી.” શૂરસેનના ફોઈના દીકરાનું નામ કુનિતબોજ. શૂરસેને કુનિતબોજને વચન આપેલું કે મારે જે પ્રથમ સંતાન થશે તે હું તમને બોટમાં આપી દઈશ. શૂરસેનને પ્રથમ સંતાન-સ્નપે કન્યા થઈ જો તેમણે કુનિતબોજને અર્પણ કરી દીધી. કુનિતબોજ એ કન્યાને પોતાની દીકરી બરાબર ઉછેરતા રહ્યા—એમ જ કહો ને, તે બાપદીકરી થઈ ગયાં.

કુનિતબોજને ત્યાં અતિથિઓ બહુ આવે. ઉદાર અને સદ્ગુણી લોકોને ત્યાં અતિથિઓ ખેંચાઈ આવતા હોય છે. આ બધાની દેખરેખ અને વ્યવસ્થા કરવાનું કામ કુનિતબોજે કુન્તીને સોંઘ્યું હતું. સંતાનોનું સાચું ઘડતર કરવા દરછીતાં માતાપિતાઓએ પોતાનાં બાળકોને પ્રથમથી જ સેવાપ્રવૃત્તિમાં લગાડતાં રહેવું.

એક વાર દુર્વાસા નામના મહુપ્રતાપી પણ ઉગ્ર સ્વભાવના ઋષિ આવ્યા. ઉગ્ર વ્યક્તિની સેવા કરવી એ લોઢાના ચણા ચાવવા બરાબર કહેવાય. પણ ઉગ્રતા હુંમેશાં ઉદારતાના ગુણ સાથે હોય છે. ઉગ્રતા સહન કરે તે ઉદારતાનાં ફળ પણ પુરાપ્ત કરે.

કુન્તીએ દુર્વાસાની ઘરી સેવા કરી. દુર્વાસા પ્રસન્ન થયા. તેમણે કુન્તીનું ભવિષ્ય જોયું. તે તો વિચારમૂઢ થઈ ગયા. અરે, આ કન્યાને તો પૌલષહુન પતિ પુરાપ્ત થવાનો છે! પતિની સર્વપ્રથમ યોગ્યતા તેનું પૌલષ છે. તે જ ન હોય અને બાકી બધું હોય તો મડદા સાથે લગ્ન કર્યા કહેવાય. પણ બાવિ પ્રબળ છે. તેને રોકી

શક્તિ નહિ. દુર્વાસાએ છ મંત્રો આપ્યા અને કદ્યું કે “આ મંત્રોની આરાધના કરીશ તો તને તે દેવ પ્રસન્ન થઈને એકએક પુત્ર આપશે. તારા પતિને શાપ હોવાથી તે તો પુત્રોત્પત્તિ કરી શક્તિ નહિ. માટે લે, આ મંત્રો રાખી લે અને જરૂર પડે ત્યારે આરાધના કરીને પુત્રો મેળવી લેજો.” દુર્વાસા વિદાય થયા.

પુરુષોની તુલનામાં સ્તરીઓમાં ગંભીરતા ઓછી હોય, કારણ કે તેમનામાં લાગણીઓની પ્રચ્છુરતા હોય. લાગણીઓ અને ગંભીરતા એકસાથે ન રહી શકે. કદાય તેથી જ તેમને ચંચળવૃત્તિ કહેવાઈ હશે. દુર્વાસાના ગયા પછી કુન્તીને મંત્ર સંબંધી તાલાવેલી અને ઉત્કંઠા જાગી. મંત્રો સાચા હશે કે કેમ? શું હશે? કેમ હશે?—વળોરે તર્કવિતક થવા લાગ્યા. તેને થયું કે લાવ ને, એક મંત્રનો પ્રયોગ કરી જોઉં, શું થાય છે! કુન્તીએ વિધિ પ્રમાણે સૂર્યના મંત્રની આરાધના કરી. થોડી જ વારમાં સૂર્યદેવ પ્રગટ થયા. કુન્તીએ હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા. સૂર્યો પોતાના આવવાનો હેતુ બતાવ્યો, “તને બાળક આપવા હું આવ્યો છું.” કુન્તી ગભરાઈ ગઈ. હવે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેણે સૂર્યેને પાછા ચાલ્યા જવા ઘણી આજીજી કરી, ક્ષમા માગી. ‘મહાભારત’નું એક વાક્ય સૌથે યાદ રાખવા જેવું છે. કુન્તી કહે છે કે:

**યોષિતો હિ સદા રક્ષા:
સ્વાપરાદ્વાપિ નિત્યશઃ ॥**

અર્થાત् સ્તરીઓથી અપરાધ થઈ જાય તોપણ મહાપુરુષો હમેશાં તેમનું રક્ષણ કરે છે.

પણ સૂર્ય ન માન્યા અને જે થવાનું હતું તે થયું. સૂર્યો કવચ-કુંડળ સાથે મહાબળવાન પરાક્રમી ઉદાર પુત્ર ઉત્પત્ત થશે તેવો આશીર્વાદ આપ્યો. કુન્તીને તરત જ બાળક પ્રાપ્ત થઈ ગયું.

ગાય-બેંસ-હરણી કે બજરી જેવી માદાઓ ગમે તે નરથી બાળક પેદા થાય તો જરાય ચિંતા કરતી નથી કે ગભરાતી નથી, કારણ કે તેમને સંસ્કૃતિ નથી હોતી. તે બિનદાસ્ત થઈને બાળઉછેર કરે છે. પણ સ્તરી તેવું નથી કરી શકતી. જેમણેમ સંસ્કૃતિ બબ્ય થતી જાય તેમતેમ લોકાપવાદ વધતા જાય. લોકાપવાદ ખોટા હોય તોપણ જીવતી સ્તરીને મારી નાખતા હોય છે. પણ આ બધું સ્તરીઓએ જ ઓગવવાનું હોય છે, કારણ કે સંસ્કૃતિનો બધો ભાર સ્તરીઓએ જ ઉપાડવાનો હોય છે. હવે શું કરવું? શું મોઢું બતાવવું? કયાં જવું? કશું સૂર્યાતું નથી. ઉતાવળમાં ને ઉતાવળમાં કુન્તીએ નવજાત શિશુને લાકડાની પેટીમાં મૂક્યું અને પેટી નદીમાં તરતી મૂકી દીધી. હજારો કુન્તીઓ અને હજારો કર્ણોનું આજે પણ આવું જ થતું રહે છે. આફ્રિકામાં આવું નથી થતું. ત્યાં કુંવારી માતાને કલંક નથી લાગતું. સૌ સ્વીકારી લે છે, વધુ પ્રેમથી સ્વીકારે છે. માતા કે બાળકને કશી આંચ આવતી

નથી. પૂરા ગૌરવથી જીવન જીવે છે, કારણ કે હજુ ત્યાં બવ્ય સંસ્કૃતિ આવી નથી.

નઈના પુરવાહની સાથે પેટી તરતી-તરતી આગળ નીકળી ગઈ. જનમતાં જ જેને પુરભુશરણ થઈ જવું પડ્યું છે.... જોઈએ હુવે શું થાય છે?

એક અધિરથ નામનો સારથિ અને તેની પણી રાધા, સંતાન વિનાનાં, સંતાન માટે તડપી રદ્દ્યાં હતાં. અધિરથ નદીકિનારે સ્નાન કરી રદ્દ્યો હુતો ત્યાં તેની દૃષ્ટિ પેલી પેટી ઉપર પડી. ઝટ દઈને તેણે પેટીને પકડી લીધી. કિનારે લાવીને જોયું તો એક મહાતેજસ્વી શિશુ સૂર્યની માફક ચમકી રદ્દ્યું છે. રાધા તો ગાંડીગાંડી થઈ ગઈ. બજેનાં નસીબ ઊઘડી ગયાં. ભગવાને પુરસ્કૃતિની પીડા વેધયા વિના જ ઘરબેઠાં બાળક આપી દીધું. બાળકને કવચ-કુંડળ હોવાથી તેનું નામ “વસુષેણ” પાડ્યું. જોતજોતાંમાં બાળક મોટું થઈ ગયું. તે પુત્ર અસ્ત્ર-શાસ્ત્ર વરોરે વિદ્યામાં નિપુણ થઈ ગયો. તેનો ઉદાર સ્વભાવ ચારે તરફ વખણાવા લાગ્યો.

સૂર્યની નજર ગુપ્ત રીતે હુમેશાં કર્ણ ઉપર પડી રહેતી. ભલે લોકભયથી તે પુરગટ પિતા ન થઈ શકે, પણ પિતા હુતો તે તો નક્કી જ છે. આવાં પિતાઓ અને માતાઓ પોતાના ત્યજી દીધેલા બાળકને છૂપી આંખથી જોતાં રહેતાં હોય છે. લોહીની લાગળીની પુરયંડ પરબળતાને રોકી ન શકાય.

એક વાર બૃદ્ધમણાના વેશમાં સૂર્ય કર્ણના સ્વર્ણમાં આવ્યો અને તેને સાવધાન કર્યો કે “જો, ઇન્દ્ર તારી પાસે બૃદ્ધમણ થઈને આવશે અને કવચ-કુંડળ માગી જશે. જોઝે, આપતો નહિ.”

કર્ણ કહ્યું કે “કોઈ બૃદ્ધમણ મારે આંગળો આવે અને ખાલી હુથે પાછો જાય તેવું બને જ નહિ.”

એવું જ બન્યું. બૃદ્ધમણવેશી ઇન્દ્ર આવ્યો અને કવચ-કુંડળ માગીને કાપીને લઈ ગયો. કર્ણ હુસતાં-હુસતાં આપી દીધાં. બદલામાં ઇન્દ્ર કર્ણને અજેય બરછી આપી. કવચ-કુંડળ કાપવાના કારણે તેનું નામ “વૈકર્તન” પડ્યું. આ રીતે વસુષેણ, કર્ણ, વૈકર્તન નામો પડ્યાં, પણ તેની ખરી પુરસ્કૃતિ તો કર્ણ નામથી જ થઈ અને તે પણ “દાનવીર કર્ણ.”

24-6-10

*

11. પાંડુનાં કુંતી અને માદરી સાથે લગન

સુહાગરાતનો અર્થ થાય છે તે રાતરે કન્યા પોતાનું સુરક્ષિત સાચવેલું કૌમાર્ય પતિને અર્પિત કરી હે. કૌમાર્ય હોય ત્યાં સુધી તે કન્યા કહેવાય. કૌમાર્ય જતાં જ તે કન્યા મટીને સ્તરી થઈ જાય છે. કૌમાર્ય જો પતિને અર્પિત થયું હોય તો તે સોહાગિણી થાય છે. પણ બધી સ્તરીઓ સોહાગિણી નથી હોતી. સત્યવતી અને કુન્તીનું કૌમાર્ય સુહાગરાત પહેલાં જ અંડિત થઈ ગયું છે. બજે યોગાનુયોગ સાસુ-વહુ છે. પણ બજે ભાગ્યશાળી એટલા માટે છે કે બજેને કોઈ હુલકટ શિકારી મળ્યો નથી, તેથી તેમનું કૌમાર્ય લોકદૃષ્ટિએ અખંડિત છે, અર્થાત્ તેમનું બ્લેકમેઇલિંગ થયું નથી, તેથી વિવાહિત જીવનને વાંધો આવ્યો નથી. બધી સ્તરીઓ આવી ભાગ્યશાળી નથી હોતી. હુલકટ શિકારીઓના ફુંદામાં ફુસાનાર કન્યા પોતાનું કૌમાર્ય તો ગુમાવે છે, સાથેસાથે પૂરું જીવન પણ ગુમાવી બેસે છે. સત્યવતી અને કુન્તી ક્ષતયોનિ હોવા છતાં પણ લોકદૃષ્ટિએ કુમારી જ રહી. વડીલોથી રક્ષિત અને પોતાનાથી રક્ષિત ભાગ્યશાળી કન્યાઓ પતિને સુહાગરાતે પોતાનું અણમોલ કૌમાર્ય અર્પણ કરીને ઘન્યઘન્ય થઈ જતી હોય છે, જેનો બદલો પતિ જીવનભર પ્રેમ આપીને વાળતો રહે છે.

રાજા કુનિતભોજે જોયું કે પોતાની પાલિત પુત્રી કુન્તી હુવે ચુવાન થઈ ગઈ છે. હુવે તેને યોગ્ય પતિ સાથે પરણાવી દેવી જોઈએ. આ માતા-પિતાનું કર્તવ્ય જ કહેવાય. તેમણે સેંકડો રાજા-મહારાજાઓને બોલાવીને સ્વરંગર કર્યો. તેમાં કુન્તીને પતિની પસંદગીની પૂરી છૂટ હતી. વરમાળા લઈને તે રાજા-મહારાજા વરદ્યે ફરવા લાગી. તેમાં તેને હસ્તિનાપુરના પાંડુરાજા ગમી ગયા. તેણે પાંડુરાજાને વરમાળા આરોપી દીધી. તેને કચાં અબર હતી કે જેને તે વરમાળા આરોપિત કરી રહી છે તે દાઢ વિનાનો સિંહ છે. દેખાય તો છે પડછંડ સિંહ જેવો, પણ તેને દાઢો જ નથી. પૌરુષ વિનાનો પુરુષ ગમે તેટલો પડછંડ હોય તોપણ તે દાઢ વિનાના સિંહ જેવો છે. તેનો શિકાર તે ન આઈ શકે, બીજાં આઈ જાય. અમેરિકામાં લગન કરતાં પહેલાં વર-કન્યાના બધા ટેસ્ટ લેવાય છે, જેમાં પૌરુષનો ટેસ્ટ પણ ખરો, જેથી લગન પછી સ્તરીને પસ્તાવાનું ન થાય. અરેખર તો આવા પુરુષે લગનથી દૂર જ રહેવું જોઈએ, કારણ કે કદાય ગમે તેમ કરીને લગન તો કરી લીધાં, હુવે પણીને શું મોઢું બતાવશો? પણી કરતાં પણ વધારે દુઃખ આવા પતિને થતું રહેશે. એક સમય હતો જયારે આનંદાન સ્તરી કશું બોલતી નહિ, બધું નિભાવી લેતી, પણ તેથી તો તેનું જીવન જ બરબાદ થઈ જતું અને પુરુષની આત્મહીનતા તેને મારી નાખતી.

કુન્તીએ પાંડુને વરમાળા પહેરાવી દીધી. કુન્તિબોજે ધામધૂમથી બજેનાં લગ્ન કરી દીધાં. બજે પક્ષે એકએક તત્ત્વ છુપાવ્યું છે. કુન્તીએ સૂર્ય સાથેનો સંબંધ અને પુત્રની વાત છુપાવી છે, તો પાંડુએ પૌરુષહીનતાની વાત છુપાવી છે. સંસારમાં કેટલું બધું છુપાવાય છે! જો બધું જ ખુલ્લું કરી દેવામાં આવે તો સંસાર કેવો થઈ જાય! હા, પશુ-પક્ષીઓ કર્શું જ છુપાવતાં નથી, કારણ કે તેમનો સંસાર સંસ્કૃતિ વિનાનો છે, પરિણામે ખુલ્લો છે. તેથી તેમને પાપ નથી લાગતું કે પૂરાયચિત પણ નથી કરવું પડતું.

24-6-10

માદરી સાથે લગ્નાં:

પૂરા વિશ્વની પુરજા એકસરખી નથી સૌનાં અલગઅલગ રીતિ-રિવાજો છે. રીતિ-રિવાજો મળીને જીવનપદ્ધતિ નક્કી કરતાં હોય છે. બધી જીવનપદ્ધતિઓ સરખી સુખદાયી કે દુઃખદાયી નથી હોતી. જે વધુમાં વધુ સુખદાયી પદ્ધતિ હોય છે તેને ઉત્તમ ગણવી જોઈએ. આ જીવનપદ્ધતિઓમાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિ પણ પોતાનો પૂરભાવ રાખતાં હોય છે.

બીભને થયું કે હજુ પાંડુને એક બીજુ પત્ની પરણાવવી જોઈએ. ત્યારે વિશ્વવ્યાપી બહુપલ્લીત્વનો રિવાજ હતો. એટલે પાંડુ માટે બીજુ પત્નીની શોધમાં નીકળી પડ્યા. તેઓ મદરદેશ પહુંચ્યા. મદરદેશને બહુલિક દેશ પણ કહેવાય છે. ત્યાં શાલ્ય નામનો રાજા રાજય કરતો હતો. તેની બહેન માદરીનાં રૂપગુણનાં ઘણાં વખાળ સાંભળ્યાં હતાં તેથી બીભ ત્યાં ગયા હતા. શાલ્યે બીભનો ખૂબ આદર-સત્કાર કર્યો. બીભે પાંડુ માટે માદરીની માગળી કરી જે શાલ્યે સ્વીકારી, પણ સાથેસાથે પોતાનાં રીતિરિવાજની પણ વાત કરી. મદરલોકો કન્યાવિક્રમ કરતા હતા, અર્થાત્ ધન લઈને પછી જ કન્યા આપતા હતા. વરવિક્રમ અને કન્યાવિક્રમ આ બે લગ્નવ્યવસ્થાનાં પૂરાયીન દૂષણો લાગે છે. આ દૂષણોના કારણે અનેક વર-કન્યાઓ દુઃખી થતાં રહ્યાં છે અને અનેક પરદ્યા વિના જ મરી ગયાં છે. આ માનવકૃત દુઃખવ્યવસ્થા છે, ઈશ્વરકૃત નથી. મોટા ભાગે માનવકૃત વ્યવસ્થાથી છષ્ટ થોડાં પણ અનિષ્ટો વધુ થતાં રહ્યાં છે. મોટા ભાગે આવી કુલ્યવસ્થા પુરજના ઊંચા વર્ગથી આવતી હોય છે. ઊંચો વર્ગ પૂરી પુરજનને દોરે છે, તેથી તેની સારી-ઓટી વ્યવસ્થા સૌને સુખદુઃખ આપતી રહે છે.

બીભે શાલ્યની છાચા પૂરી કરી. શાલ્યની માગળી કરતાં પણ વધારે ધન આપ્યું. શાલ્યે પોતાની બહેન માદરીને બીભને સૌંપી દીધી. માદરીને લઈને બીભ હસ્તિનાપુર આવ્યા અને ધાર્મિક વિધિ પુરમાણે ધૂમધામથી લગ્ન કર્યો. પાંડુ એક

નહિ બે પત્નીઓના પતિ થયા. પાંડુરાજા બજે પત્નીઓને લઈને હસ્તિનાપુરથી દૂર વનમાં રહેવા ચાલ્યા ગયા. કદાચ ગૃહસ્થાશ્રમના પ્રથમ દિવસથી જ તેમણે વાનપ્રસ્થાશ્રમ સ્વીકારી લીધો હુશે. ઘરો સમય તેઓ વનમાં રહ્યા. પાંડુ અને પાંડુ-પત્નીઓનું દુઃખ કોઈ જણાતું નથી. પણ હવે કરવું શું?

પાંડુ યુદ્ધ કરીને દિવજય કરવા નીકળી પડ્યા. તે પત્નીઓથી દૂર રહેવા માગતા હતા. યુદ્ધનું નિમિત વધુ ઠીક લાગ્યું. તેમણે દશાર્ણેશ ઉપર આક્રમણ કરી દીધું અને દેશને જીતી લીધો. પછી મગધેશ ઉપર ચઢાઈ કરી. રાજગૃહીમાં અભિમાની રાજાએ ત્રાસ ફેલાવી હાહાકાર મચાવ્યો હતો. તેનો વધ કરીને નાના રાજાઓ તથા પ્રજાને દુઃખભુક્ત કરી પછી મિથિલાદેશ ઉપર ચઢાઈ કરી. ત્યાં વિદેહવંશના ક્ષતિરયો રાજ્ય કરતા હતા તેમને પરાસ્ત કર્યા. પછી કાશી, સુદમ તથા પુંડ્રરાષ્ટ્રને જીત્યા ચારે તરફ પાંડુની ધાક વાગવા લાગી. ઘરાં રાજાઓ યુદ્ધ કર્યા વિના જ શરણે આવ્યા. આ રીતે પોતાના વિશાળ સામ્રાજ્યને વધુ વિશાળ કરીને પાછા હસ્તિનાપુર આવી ગયા.

જો તમારે રાષ્ટ્રને મહારાષ્ટ્ર બનાવવું હોય તો આક્રમણો કરવાં જ પડે. યુદ્ધો દ્વારા સંધિઓ કરીને રાષ્ટ્રને મહાન બનાવી શકાય. રાષ્ટ્રના સીમાડા દૂર-દૂર સુધી ફેલાવીને રાષ્ટ્રને સુરક્ષિત કરી શકાય. જે રાજા આક્રમણ નથી કરી શકતો તે પોતાના રાષ્ટ્રની રક્ષા પણ નથી કરી શકતો. આક્રમણ માત્ર પ્રજાને રંજાડવા કે રાજાઓને પરાસ્ત કરવા જ નથી થતાં, એક વિશાળ વ્યવસ્થા સ્થાપિત કરવા માટે પણ થાય છે, ધર્મની સ્થાપના માટે પણ થાય છે.

વિજયી રાજા જ પ્રજામાં અહોભાવ પેદા કરી શકતો હોય છે. વિજય વિનાનો વારંવાર પરાજિત થનારો રાજા પ્રજાનો અને મિત્રોનો અહોભાવ ઓઈ બેસતો હોય છે. અહોભાવ વિનાની મહાનતા ન હોય. પાંડુ મહાન છે કારણ કે તેણે ઘરાં વિજયો મેળવ્યા છે. પણ તે ઘરમાં હારી ગયો છે. તેની બજે પત્નીઓ આગળ તે અહોભાવ પૂરાપ્ત કરી શકયો નથી. પણ પત્નીઓ આનંદાન હોવાથી આ વાત કોઈ જણાતું નથી.

ઘરનો પરાજ્ય બહુદુઃખદાયી હોય છે. ન કહી શકાય ન સહી શકાય તેવી કરુણા દશા થઈ જતી હોય છે. એટલે તો પાંડુ પત્નીઓ સાથે વનમાં રહેવા ચાલ્યો ગયો છે. ઘરી વાર દૂર એકાંતવાસ કોઈ આરાધના માટે નહિ પણ આંતરિક પીડાને સહી લેવા માટે પણ લોકો કરતા હોય છે. હા, નામ પડે આરાધનાનું.

વનમાં પાંડુ રોજ શિકાર રમવા જાય છે જેથી હિંસક અને હાનિકારક પણુઓથી વનવાસીઓ મુક્ત થાય છે. આ રાજાનો ધર્મ છે. જેમ આતતાયી આતંકવાદીઓથી પ્રજાને મુક્ત કરવી તેમ જ હિંસક પ્રસાદીઓ અને હાનિકારક પ્રસાદીઓ વધી ન જાય, તે રંજાડતાં ન થઈ જાય તે માટે પણ શિકાર કરવો જરૂરી માન્યો છે.

24-6-10

*

12. વિદુરનાં લગ્ન

જયાં સુધી પરિવારનાં બધાં ચુવાન પાત્રોનાં લગ્ન ન થઈ જાય ત્યાં સુધી વડીલને શાંતિ ન થાય. ચિંતા અને શાંતિ સાથે ન રહે. જવાબદારીઓ કદી પણ ચિંતા વિનાની ન હોય. જવાબદારી વિનાનું જીવન એ જીવન જ નથી. જવાબદારીઓથી બાળી છૂટવું તે વૈરાગ્ય નથી, પલાયનવાદ છે. ઋષિમાર્ગમાં પલાયનવાદને સ્થાન નથી. જવાબદારીઓ પૂરી કરવા ઘરી વાર સંઘર્ષ જરૂરી થઈ જાય છે. સંઘર્ષ પરાક્રમ વિના કરી શકાય નહિ. પરાક્રમની ઉપાસના એ જીવનની ઉપાસના છે. પરાક્રમથી દૂર ભાગવું તે જીવનની હૃત્યા કરવા બરાબર છે.

ભીષ્મ બ્રાહ્મણચારી છે. બાળબરચ્ચાં નથી તેમ છતાં પરિવારના વડીલ હોવાથી બધાંની જવાબદારીનો ભાર ઉપાડીને ચાલે છે. તેમણે ધાર્યું હોત તો “મારે શું?” કહીને જવાબદારીઓથી છટકી શક્યા હોત, જેમ ગૃહત્યાગીઓ છટકતા હોય છે. જવાબદારીઓથી છટકવું એ ત્યાગ ન કહેવાય, કાયરતા કહેવાય. ભીષ્મ કાયર નથી. તેમણે પરાક્રમ કરીને ચિત્રરંગદ અને વિચિત્રવીર્યને પરણાવ્યા. તેમણે પરાક્રમ કરીને ધૂતરાષ્ટર તથા પાંડુને પરણાવ્યા. પણ હુજુ એક ચુવાન બાકી રહી જાય છે. તે છે વિદુર. વિદુર મહાઙ્ગાની છે, પણ તે ક્ષતિરય નથી. જોકે ધૂતરાષ્ટર અને પાંડુની માફક તેના પિતા પણ વ્યાસ જ છે. વ્યાસ ક્ષતિરય નથી, પરાશર-ઋષિના પુત્ર છે. પરાશર બ્રાહ્મણ છે. તેમ છતાં સામાન્ય લોકમાનસમાં તો ધૂતરાષ્ટર અને પાંડુના પિતા વિચિત્રવીર્ય છે. નિયોગમાં બીજ સ્થાપનારનો વંશ નથી મનાતો. મૂળ પિતા જ પિતા મનાય છે. પણ તો પછી વિદુરનું શું? વિદુરને શૂદ્ધ કેમ કહેવાય છે? કારણ કે અંબિકાએ પોતાની જાયાએ દાસીને મોકલી ઢીધી હતી તેથી. માતૃવંશના પરભાવથી તેમના ઉપર શૂદ્ધરની છાપ લાગી ગઈ છે. વર્ણવ્યવસ્થાના કારણે લગ્નવ્યવસ્થા ગૂંચવાડાભરી અને ઘરી વાર અન્યાયભરી પણ થઈ જતી લાગે છે.

ભીષ્મની સામે હુવે મોટો પૂર્ક હતો કે વિદુરને કયાં પરણાવવા? ક્ષતિરય કન્યા તો મળશે નહિ. આંતરજ્ઞાતીય લગ્ન કરનારા લોકોએ માત્ર પોતાનો જ નહિ, પોતાનાં બાળકોનો પણ વિચાર કરવો જરૂરી છે. તમે તો ગમે તેમ પાર પાડી દેશો, પણ પછી તમારાં બાળકોનું શું? સમકક્ષ કન્યા કે વર ન મળવાથી ક્રમેક્રમે ઊતરતા જવું પડશે, જે કોઈને ના ગમે.

ભીષ્મ વિદુરની ચિંતામાં પડી ગયા. શોધતાં-શોધતાં તેમની નજર દેવક રાજા ઉપર પડી. દેવક રાજાને ત્યાં શૂદ્ધ સત્રીમાં બ્રાહ્મણ દ્વારા ઉત્પાદિત એક કન્યા હતી, ભીષ્મે તેનું વરણ કરી લીધું. આ રીતે વિદુરનાં પણ લગ્ન થઈ ગયાં. કન્યા અત્યંત

અક્રિતભાવવાળી, શીલ-ગુણ-સંપદ અને પતિવરતા હતી. આગળ જતાં તેને વિદૃષાણીથી ઓળખવામાં આવી છે. ઉત્તરતી જ્ઞાતિની બધી કન્યાઓ પણ ઉત્તરતી હોય છે અને શરેષ્ઠ જ્ઞાતિની બધી કન્યાઓ શરેષ્ઠ હોય છે તેવું હોતું નથી. ઉત્તરતી જ્ઞાતિમાં પણ રલન અને શરેષ્ઠ જ્ઞાતિમાં પણ પદ્ધતિ પાકતાં હોય છે. વિદૃષ પરદ્યા તો ખરા, તેમની ફળદાપતા એટલી બધી હતી કે જોતજોતાંમાં તે અનેક પુત્રોના પિતા થઈ ગયા. હા, ધૂતરાષ્ટર અને પાંડુ હજુ પિતા થયા ન હતા.

24-6-10

*

13. ગાંધારીના પુત્રો

‘મહાભારત’ વિશુદ્ધ ઇતિહાસનો ગુરુંથ નથી, તેમ છતાં તેમાં ઇતિહાસનાં થોડાંક તત્ત્વો પણ છે જ. ‘મહાભારત’ સાહિત્યનો ગુરુંથ છે, કાવ્ય છે, મહાકાવ્ય છે, એટલે તેમાં બધા રસો નિષ્પક્ત કરવામાં આવ્યા છે. તેની કથાઓમાં મિથ-તત્ત્વની જરમાર છે, એટલે વાચકે કોરી તાક્ષિક બુદ્ધિથી ‘મહાભારત’ને વાંચવાનું નથી. તેમાં પૌરાણિકતા છે, ધર્મશાસ્ત્ર છે, રાજનીતિ છે, દર્શનો છે—બધું જ છે. આ બધાનો લાભ લેવા હરછતા માણસે ‘મહાભારત’ને તેની દૃષ્ટિએ વાંચવાનું છે.

જીવન પ્રક્રોથી ભરેલું રહે છે. પ્રક્રોનો ઉકેલ કરતા રહેવું એ જ જીવનસાધના છે. પ્રક્રો કદી પણ પૂરા થતા જ નથી. એક પૂરો થાય ત્યાં બીજા બે પ્રક્રો ઊભા થઈ જાય. બીજે પોતાના પુત્ર સમાન ધૂતરાષ્ટ્ર, પાંડુ અને વિદુરનાં લગ્ન તો કરી દીધાં, હવે પ્રક્ર સંતાનપ્રાપ્તિનો છે. લગ્ન કર્યા હોય અને સંતાન ન હોય તો લગ્નની પૂર્ણતા ન અનુભવાય.

એક વાર એવું થયું કે વ્યાસજી લાંબો પ્રવાસ કરીને થાકીને ધૂતરાષ્ટ્રને ત્યાં આવ્યા. થાકેલો દુઃખી માણસ સેવાશુશ્રણાની અપેક્ષા રાખતો હોય છે. ગાંધારી તો તેમની પુત્રવધૂ જ કહેવાય. સસરાની સેવાશુશ્રણા કરવી એ પુત્રવધૂનો ધર્મ જ કહેવાય. ગાંધારીએ વ્યાસજીની બૂબ સેવા કરી. તેમને ગરમ પાણીથી સનાન કરાવ્યું અને પછી ગરમ-ગરમ સ્વાદિષ્ટ બોજન જમાડયું. વડીલો, વૃદ્ધો અને અતિથિઓ હૃદયથી પ્રસન્ન થાય તો આપોઆપ આશીર્વાદ આપે. પ્રસન્ન થયેલા વ્યાસજીએ ગાંધારીને વર માગવાનું કદયું. વ્યાસજી તપસ્વી હોવાથી તેમનાં વરદાન કદી નિષ્કળ જતાં નથી. આ સમયે કુન્તીને એક પુત્ર થઈ ચૂક્યો હતો —ચુદિષ્ઠિર, તેથી ગાંધારી ઈષ્યાથી પીડાતી હતી. જેઠાણીને પુત્ર ન થાય અને દેરાણીને પુત્ર થઈ જાય તો તે પણ ઈષ્યાનું કારણ બને છે. ગાંધારી કુન્તીની ઈષ્યામાં બળી રહી હતી. સ્તરીઓમાં લાગણીઓની પ્રધાનતા અને પ્રમુખતા રહે છે. તેમાં પણ નકારાતમક લાગણીઓ વધુ રહે છે. નકારાતમક એટલે ઈષ્યા, દ્રેષ, કૈર, ધૂણા વગેરે. આ કારણે સુખી ઘરની સ્તરીઓ પણ આવાં કારણોથી દુઃખી રહેતી હોય છે અને પૂરા ઘરને દુઃખી કરતી હોય છે. ગાંધારીએ ઈષ્યાવશ વ્યાસજી પાસે સો પુત્રો માગી લીધા. તેનો હેતુ એ હતો કે તારે એક પુત્ર, તો મારે સો પુત્ર! લે, હવે કોણ મોટું?

વ્યાસજીએ ‘તથાસ્તુ’ કહી વિદાય લીધી. દુર્બુદ્ધિ કે કુદાનતથી માગેલું વરદાન સુખદાયી ન થઈ શકે. ગાંધારી સગભી થઈ ગઈ. પણ આ શું? બે વર્ષ વીતવા છતાં પ્રસૂતિ થતી નથી! ગર્ભધારણ થવો એ સ્તરી માટે માતૃત્વની પ્રથમ નિશાની છે, પણ ગર્ભધારણ પછી પૂરેપૂરા માતૃત્વની પ્રાપ્તિ સુધી ઘણાં વિદનો અને કષ્ટો

સ્તરીએ ઉઠાવવાં પડતાં હોય છે. છેલ્લું કષ્ટ—મહાકષ્ટ પરસવપીડા છે. ગાંધારીને પરસવ જ નથી થતો. હવે શું કરવું? એક દિવસ કુન્તીના ખોળામાં ચુંધિષ્ઠરિને જોતાં જ તે ઈષ્ટા-અભિનમાં બળી ઊઠી. તેણે વજ્ઝ જેવું સાધન લઈને પોતાના પેટ ઉપર જોરથી પરહાર કર્યો, જેથી તેને એક કઠોર પણ્ઠાર જેવા માંસપિંડની પરસૂતિ થઈ ગઈ. બાળકની જગ્યાએ પણ્ઠાર જેવા માંસપિંડને જોઈને તેને ઘૃણા થઈ. તે માંસપિંડને ફ્રેંક્રી જ દેવાની હતી ત્યાં વ્યાસજી આવી ગયા. ગાંધારી વ્યાસજી સાથે અઘડો કરવા લાગી: “આવું વરદાન તમે આપ્યું? મારી મજાક ઊડાવી...” વગેરે ઠપકાબર્યા વાક્યો બોલવા લાગી. તે માનમર્યાદા ભૂલી ગઈ. પણ વ્યાસજી શાંત રહ્યા. તીવ્ર લાગળીપરધાન સ્તરીઓ આવેગમાં જીબ ઉપર નિયંત્રણ રાખી શકતી નથી. તે ન બોલવાનું પણ બોલી દેતી હોય છે, તોથી તેમના ઉપર વડીલોનું નિયંત્રણ જસ્તી થઈ જાય છે.

વ્યાસજીએ ધીરજ અને શક્તિથી ગાંધારીનાં વાક્યો સહન કર્યા, પછી કષ્ટયું, “ગાંધારી, માણ વરદાન કદી નિષ્ફળ ન જાય. જી, એક સો માટીના ઘડા લઈ આવ.” ઘડા આવ્યા. પેલા પિંડને ઠંડા પાણીથી ધોવામાં આવ્યો. તેના એકસો એક ટુકડા થઈ ગયા. એ બધા ટુકડાઓને એકએક ઘડામાં મૂકી દેવાયા. તેમાં ઘી બર્યું અને ફરીથી બે વર્ષ સુધી તેની વિધિ બતાવી. બરાબર બે વર્ષ પછી સૌથી પરથમ મૂક્કેલા ઘડાનું ટાંકરા ખોલવામાં આવ્યું તો તેમાંથી એક બાળક નીકળ્યું, જેને દુર્યોધન નામ અપાયું. દુર્યોધનના જન્મ વખતે ચારે તરફ અશુભ અવાજો થવા લાગ્યા, તેથી સૌ ભયાનીત થઈ ગયાં. એક વાર તો બ્રાહ્મણોએ સલાહ આપી કે આ બાળક કુળધાતી થવાનો છે, માટે તેનો ત્યાગ કરી દો. પણ પુત્રમોહી ધૂતરાષ્ટર માન્યો નહિ. આ પહેલાં ચુંધિષ્ઠર જન્મી ચૂક્કયો હતો, તેથી જયોષ પુત્ર તે થયો કહેવાય, અર્થાત્ રાજગાદીનો તે વારસદાર ગણાય. અહીંથી આંતરકલહ શરૂ થઈ ગયો.

જયારે ગાંધારી સગર્ભાવસ્થામાં હતી ત્યારે ધૂતરાષ્ટરની સેવામાં એક વૈશ્યજ્ઞાતિની સ્તરી રહી હતી. ધૂતરાષ્ટરના અંશથી તેને એક પુત્ર થયો તેનું નામ ‘ચુચુત્સુ’ પાડવામાં આવ્યું, જે મહાબળવાન સેનાપતિ નીવડ્યો.

જયારે વ્યાસજી સો ઘડાઓમાં ગર્ભના સો અંશ મૂકી રહ્યા હતા ત્યારે ગાંધારીને વિચાર આવ્યો કે પુત્રો તો ખરા, પણ પુત્રી વિના બધું સૂનું, માટે એક પુત્રી પણ જોઈએ. પુત્રીને પરણાવવાનો લહાવો ગજબનો હોય છે. સ્તરીઓને પુત્ર કરતાં પણ જમાઈ વધુ વહુલો હોય છે. એક તરફ પૌત્રો હોય તો બીજી તરફ દૌહિત્રો પણ હોવા જોઈએ. વારતહેવારે ભાણોજાં ઘરે આવે તો કેવું સાલં લાગે!

વ્યાસજી ગાંધારીના ભાવ જાણી ગયા. મહાત્મા અંતર્યામી હોય છે. તેમણે કષ્ટયું, “ગાંધારી, સો ઘડા બરાઈ ગયા. હજી એક ટુકડો વદ્યો છે. એક ઘડો મંગાવ.” વધુ

એક ઘડો આવ્યો, જેમાં પેલો વધેલો ટુકડો મૂકવામાં આવ્યો. તેમાંથી દુઃશાલા નામની કન્યાનો જન્મ થયો.

આ રીતે ધૂતરાષ્ટરને એકસો ને બે સંતાનો થયાં. સો કૌરવો, એક દુઃશાલા અને એક વૈશ્ય સત્રીથી થયોલો ચુચુત્સુ.

25-6-10

*

14. પાંડુને મૃગનો શાપ

યાદ રહે, ‘મહુભારત’ની રચના વૈશંપાયન-જ્ઞાણ દ્વારા જનમેજય રાજાને સંભળાવવા નિમિત્તે કરવામાં આવી છે. મહાવિનાશકારી યુદ્ધ પૂર્ણ થયા પછી અર્જુનપુત્ર અભિમન્દ્યુની પત્ની ઉત્તરાથી પરીક્ષિત રાજા થયો અને તેના પછી જનમેજય રાજા થયો. આ જનમેજયને પોતાના પૂર્વજીનો દિતિહાસ સાંભળવાની દરછા થઈ તેથી જ્ઞાણ વૈશંપાયન પાસેથી પૂરી ‘મહુભારત’ની કથા તેણે સાંભળી. આ રીતે વૈશંપાયન વક્તા થયા છે અને જનમેજય શરોતા થયા છે. જનમેજયને વરયેવરયે વારંવાર જિજ્ઞાસા થાય છે તેથી તે પૂરુષ પૂર્ણ છે અને વૈશંપાયન ઉત્તર આપે છે. આ રીતે કથા આગળ ને આગળ વધતી રહે છે. હવે જનમેજયનો પૂરુષ સાંભળો.

“જીવ-જંતુ-માત્ર જનમ લે છે ત્યારે તેમનામાં કુદરતસહજ કેટલીક શક્તિઓ આપોઆપ આવી જાય છે, જેમાં પૌલષશક્તિ પણ ખરી. ઈશ્વરીય રચના તો જુઓ કે ભૂખ-તરસ-નિદ્રા વગેરે જનમતાં જ આવી જાય છે, પણ કામશક્તિ જનમતાં જ નથી પૂરગટતી. નિશ્ચિત ઊભર થતાં જ તે શક્તિ પૂરગટવા લાગે છે, અમુક વર્ષો સુધી રહે છે, ખીલે છે અને પછી ફરમેકરમે શાંત થવા લાગે છે. માનો કે ભૂખ-તરસની માફક કામશક્તિ પણ જનમતાં જ પૂરગટી હોત તો શું થાત? કલ્પના-માત્રથી ઘરણારી છૂટે છે. જનમથી કામશક્તિ પૂરગટતાં જેટલો સમય લાગે છે તેથી પાંચોકગળ્યાં પૂરાણીનું આચુષ્ય હોય છે. જેમ કે ગાય-બેંસ વગેરે ત્રીજા વર્ષ વેતરે આવે તો તે પંદરેક વર્ષ જીવી શકે. તેથી વધારે જીવે તો તે નફામાં કહેવાય. માણસને સોળ વર્ષ લાગે તો એંસી વર્ષનું આચુષ્ય કહેવાય. આમાં વધઘટ થઈ શકે. હવે પૂરુષ એ છે કે યુવાવસ્થા શરૂ થતાં જ સૌને કામશક્તિ પૂરગટે છે, તો પછી પાંડુરાજાને આ શક્તિ કેમ ન પૂરગટી? શું તે જનમજાત કામશક્તિથી હીન હતા કે પછી કોઈ કારણસર તે તેવી શક્તિથી વંચિત થઈ ગયા હતા?”

જનમેજયનો આ પૂરુષ બહુ મહત્વનો છે. હવે વૈશંપાયન-જ્ઞાણ જવાબ આપે છે. એક વાર પાંડુરાજા વનમાં વિચારી રહ્યા હતા ત્યાં તેમણે મૃગોનું મોટું ઝુંડ જોયું. જચાં હિંસક પરાણીઓ ના હોય ત્યાં અહિંસક ઘાસાહારી પરાણીઓ ઘણાં વધી જાય, કારણ કે તેમની ફળદરૂપતા ઘણી વધારે હોય છે. ઘાસાહારી પરાણીઓ જો માપથી વધી જાય તો ખેતીને ભારે નુકસાન કરે, ખેતી બધી ખાઈ જાય, તેથી ખેડૂતો અને રાષ્ટ્ર અજ વિનાનાં થઈને દુઃખી થાય. તેથી રાજાનું કર્તવ્ય છે કે આવાં ખેતી વગેરેને નુકસાન પહોંચાડનારાં પશુઓનો શિકાર કરીને ખેડૂતોને તથા રાષ્ટ્રને દુઃખમુક્ત કરે. ત્યારે લગભગ બધી પરજા માંસાહારી હતી, તેથી પૂરજાની

આવશ્યકતા પણ શિકાર દ્વારા પૂરી કરી શકાય. આ ઋષિમાર્ગ છે. ઋષિઓ પણ કોઈ-કોઈ વાર આવી શિકારપ્રવૃત્તિ કરતા હતા.

અગસ્ત્યસત્રમાસીન ખકાર મૃગયા ઋષિ: //

(આદિપર્વ, 117/14)

રાજાએ જોયું કે દૂર એકાંતમાં એક હૃષ્ટ-પુષ્ટ મૃગ મૃગીની સાથે મૈથુન કરી રહ્યો છે. બજે એકબીજામાં તન્મય થઈ ગયાં હતાં. તાંત્રિકો મૈથુનાવસ્થાને સમાધિ માને છે, અથીત ત્યારે બે નર-માદા એકબીજામાં એટલાં તદ્દૂપ થઈ ગયાં હોય છે કે મન આપોઆપ સમાધિમય થઈ જાય છે. પેલી યોગસમાધિ તો જલદી કોઈને લાગતી નથી, કદાચ લાગે તો પણ ઘણી સાધના પછી માંડ થોડો સમય લાગે અને તે પણ નકારાત્મક લાગે, અથીત છચ્છાહીનતા હોવાથી દુઃખનો અભાવ અનુભવાય; જયારે આ સમાધિ કુદરત-સહજ હોવાથી કશી જ સાધના વિના આપોઆપ લાગી જાય. વળી અહીં દુઃખનો અભાવ નહિ પણ સુખની પ્રચુરતા અનુભવાય, એટલે કે હુકારાત્મક સમાધિ લાગે. સંસારનાં બધાં જ સુખો કરતાં સમાગમ-સુખ સૌથી વધુ આકર્ષક છે. તેથી તો પશુઓ અને મનુષ્યો પણ ન કરવાનું સાહસ કરીને, લડી-અધડીને, ખૂનામરકી કરીને પણ આ સુખ મેળવવા તત્પર રહેતાં હોય છે. ઈશ્વરે બહુ કૃપા કરીને પશુ-પક્ષીઓ માટે ઋતુકાળ બાંધી આપ્યો, તેથી તે કાળ સિવાય બધાં શાંત રહે છે, પણ માણસને આવો કોઈ કાળ બાંદ્યો ન હોવાથી માણસ બારે મહિના વ્યાકુળ રહે છે. જો આવી વ્યાકુળતા ન હોત તો સૃષ્ટિ જ ન હોત. એટલે સૃષ્ટિનું મૂળ કામ છે. કામ મહાઉરીની છે. કામવાળી પરજા ઊર્જાવાન હોય છે. તે જ વિશ્વ ઉપર રાજ કરતી હોય છે. કામહીન પરજા પરાક્રમહીન થઈ જતી હોય છે. તે રાજ કરી શકતી નથી. ધર્મનું કામ આ ઊર્જાનો નાશ કરવાનું નથી પણ તેને મર્યાદામાં બાંધવાનું છે. ધસમસતા પૂરને નષ્ટ કરવાથી પૂછી સૂક્ષ્મી થઈ જશે. તેને બંધ બાંધીને, રોકીને નહેરો દ્વારા દૂરદૂર ભૂમિ ઉપર વહેવડાવવામાં આવે તો ધરતી લીલીએ થઈ જાય. આવું જ કામ ઊર્જાનું પણ છે. તેને મર્યાદાની જરૂર છે, વિનાશની નહિ. આ ઋષિમાર્ગ છે.

પાંડુરાજાએ જોયું કે મૃગ અને મૃગી તન્મય થઈને મૈથુન કરી રહ્યાં છે. તેને શું કુબુદ્ધિ સૂક્ષ્મી કે ધનુષ્ય ઉપર બાણ ચઢાવીને માર્યું. બાણ મૃગને વાગ્યું અને તે મૈથુન પડતું મૂકીને તરફડવા લાગ્યો. રાજાને એમ કે દોડતો શિકાર કદાચ છટકી જાય. આ તો તન્મય થઈને ઊભેલો શિકાર છે. છટકવાનું કારણ જ નથી, તેથી બાણ માર્યું.

રાજા મૃગની નજીક ગયો. તે બે પીડાઓથી પીડાઈ રહ્યો હતો. એક તો કાળજામાં વાગેલા બાળની પીડા હતી અને બીજી મૈથુનબંગની પીડા હતી.

પૂરેમનંગ અને મૈથુનભંગની અસહ્ય પીડા પેલા બાળની પીડા કરતાં પણ વધુ દુઃખ આપી રહી હતી.

મૃગ અને રાજા વચ્ચે સંવાદ થયો. મૃગો કહ્યું કે “તારે મને મારી નાખવો હતો તો મારી નાખવો હતો, પણ મારો મૈથુનયોગ તો પૂરો થવા દેવો હતો. મૈથુન પણ યોગ છે. અધવચ્ચે તેનો ભંગ કરવાથી મહાપાપ લાગો છે. એટલે, હું રાજા, તું મહાપાપી છે. તે મહાપાપ કર્યું છે. જા, હું તને શાપ આપું છું કે હુવે કદી પણ તું મૈથુનસુખ ભોગવી શકીશા નહિં. કદાચ ભોગવવા પ્રયત્ન કરીશા તો તારા પૂરાણ ચાલ્યા જશે. તું મરી જઈશા.”

આટલું કહીને મૃગો પૂરાણ છોડી દીધા. રાજા કરણા અને ભયથી તેની લાશ જોતો રહ્યો. રાજાને પોતાની ભૂલ સમજાઈ, પણ હુવે તો કાંઈ થઈ શકે તેમ ન હતું.

હું જનમેજય, આ શાપના કારણે રાજા રતિસુખ ભોગવી શકતો ન હતો, તેથી તે સંતાન પેદા કરી શકતો ન હતો.

25-6-10

*

15. પુત્રપુરાપિત માટે કુન્તીને આગરહ

પુરવૃત્તિનું પુરેકબળ ગુણો છે. ગુણો એટલે સત્ત્વ, રજ અને તમ નહિ, પણ ગુણો એટલે દયા, કલણા, ઉદારતા, લોભ, ઈષ્યા, દ્રેષ વગેરે ગુણો છે. આ બધા ગુણો વ્યક્તિમાત્રમાં જન્મજનત હોય છે. કોઈમાં કોઈ ગુણ વધારે તો કોઈમાં કોઈ ગુણ ઓછો હોય છે. આ ગુણોમાં વધાઘટ થયા કરતી રહે છે, તેથી પુરવૃત્તિમાં ફેરફાર થયા કરે છે. કોઈ ગુણમાં સ્થાચીભાવ નથી હોતો. ઊભરાની માફક આવે અને ચાલ્યો જાય અથવા ઊતરી જાય. જેમ કે ફ્રોધનો ઊભરો આવ્યો અને સમય વીતતાં ઊતરી ગયો. આવી રીતે દયાનો ઊભરો આવ્યો અને પછી ઊતરી ગયો. આ ગુણોનું સંયુક્ત રૂપ વ્યક્તિનો સ્વભાવ બનાવે છે. કોઈ ઉદાર, દયાળુ, ફ્રોધી, લોભી, લાલચી વગેરે.

આવો જ એક ગુણ વૈરાગ્ય છે. બધાને વૈરાગ્ય ગુણ નથી હોતો. વૈરાગ્ય ન હોય એને રાગ હોય, રાગ હોય તેને આસક્રિત હોય. જેના પુરત્યે રાગ હોય તેનાથી વિપરીત પુરત્યે દ્રેષ હોય. રાગ ઊતરીને દ્રેષ પણ થઈ શકે છે. તે બહુ દુઃખાચી હોય છે. પુરથમ રાગ અને પછી દ્રેષ બહુ જ દુઃખાચી થઈ જતો હોય છે. રાગ પછી વૈરાગ્ય પણ થાય, અર્થાત્ રાગ ઊતરી જાય. જેના ઉપરથી રાગ ઊતરી જાય તેના પુરત્યે આસક્રિત ન રહે. આસક્રિત ન હોય તો આકર્ષણ પણ ન હોય. આકર્ષણ ન હોય તો જીવન જ ન હોય.

ગૃહન્યાગ કે સંસારન્યાગનું મૂળ કારણ વૈરાગ્ય છે. તીવ્ર વૈરાગ્ય થાય તે સંસારમાં રહી જ ન શકે. તીવ્ર વૈરાગ્ય થવાનું કારણ પુરેમનો આધાત, વિશ્વાસધાત કે નિષ્ફળતા હોય છે. સામાન્ય વૈરાગ્યનું કારણ દયા, કલણા, દુઃખાનુભૂતિ, જીવનની અસારતા, ક્ષાળિકતા, નશરતા વગેરેનો અનુભવ કે સતત ઉપદેશ સાંભળવો તે હોય છે. સામાન્ય વૈરાગ્ય સ્થાચી નથી હોતો, સમય જતાં ઊતરી જઈ શકે છે. ખાસ કરીને પાછલી જિંદગીમાં વૈરાગ્ય ઊતરી જતો હોય છે, કારણ કે વાસ્તવિકતાથી બિજ્ઞ જીવન લાંબો સમય જીવી શકાય નહિ. વૈરાગ્યજન્ય જીવન સ્થાચી નથી હોતું, કારણ કે વૈરાગ્ય જ સ્થાચી નથી હોતો. વૈરાગ્યથી થયેલા ત્યાગને સ્થાચી બનાવવા કડક—અતિકડક નિયમો બનાવવા પડે છે. વૈરાગ્ય ઊતરી ગયા પછી કે વૈરાગ્ય ઢીલો થયા પછી આ કડક નિયમો ગમતા નથી, પણ લોકનિંદા, ધર્મ-ભયથી પાળવા પડે છે. તેથી ત્યાગી જીવન મડદાલ થઈ જાય છે. તીવ્ર ત્યાગીઓને જોણો, મોટા બાળો બધા મડદા જેવા દેખાશે, કારણ કે તેઓ દબાઈને-ચુમાઈને જીવન જીવે છે. કેટલી વાર વગર વૈરાગ્યે પણ ત્યાગી બનાવી દેવાય છે. નાનાં બાળકો, ચુવક-ચુવતીઓ વગેરેને

ફોસલાવી-પટાવીને ત્યાગી બનાવી દેવાય છે—આ જુલમ છે, પાપ છે. પણ ધર્મ અને મોક્ષના નામે આવાં ઘરણાં પાપો થતાં રહે છે.

આતિ ગુંગળાયેલા કે ચુમાયેલા ત્યાગીઓમાંથી ક્રેટલાક વાડને છીડાં પાડે છે. મોટા ભાગે કઠોર અને કડક નિયમો પાળનારાં જીથોમાં આવું છીડાં પાડવાનું મોટા પૂરમાણમાં થતું રહે છે. પણ બદ્ધું ચાલ્યા કરે છે. આ દબાયેલા-ચુમાયેલા લોકોનો ઉદ્ધાર કરવો એ પણ ધર્મજીર્યો છે. તેમને ફોસલાવી, પટાવી, બરમાવીને ત્યાગી જીવનમાં જેંચી લઈ જનારા પાપી નહિ, મહાપાપી છે. તેમના પંજામાં આવા લોકોને પડતા બચાવવા અને કદાચ પડયા હોય તો છોડાવવાની પૂરવૃત્તિ લોકહિતની છે.

પાંડુએ મૃગ અને મૃગીને મૈથુનાવસ્થામાં મારી નાખ્યાં. તેમનું આકરંદ અને છેવટે પૌરષહીન થઈ જવાનો શાપ સાંભળીને પાંડુરાજાને ભારે પસ્તાવો થયો: અરેરે! મારાથી આ શું થઈ ગયું? સૌથી વધુ પીડા તો હુવે તેનાથી બોગો ભોગવી શકાશે નહિ તેની થઈ. વ્યક્તિમાં સર્વોચ્ચ સામર્થ્ય બોગસામર્થ્યો છે. તે જ ન હોય તો જીવન નીરસ થઈ જાય. પરાણો થયેલા બ્રહ્મચારીઓ લાયારી બોગવે. તેમનામાં શૌર્ય-પરાક્રમ ગુણો ન પૂરગટે. આવા લાયાર બ્રહ્મચારીઓ સિકંદર ન થાય, વાસ્કો ડી ગામા ન થાય. બહુબહુ તો પેટ ભરે અને મોક્ષની વાતો કરે, પૂરજાને ગુમરાહુ કરે, કારણ કે લોકોને કત્થેલ્ય છોડાવીને મોક્ષના નામે ગુમરાહુ કરે. જયારે આવાં ટોળાં વધી જાય ત્યારે રાષ્ટ્ર અને પૂરજાનું પતન થાય. રાષ્ટ્ર કર્મિઠ, કર્તવ્યનિષ્ઠ, જ્ઞાની-વિજ્ઞાની અને પરાક્રમીઓથી મહાન બનતું હોય છે. પાંડુને સૌથી મોટો ધક્કો તો એ લાગ્યો હતો કે હુવે હું દાંત વિનાનો સિંહ થઈ ગયો છું. હું શિકાર તો કરી શકીશ, પણ મારો શિકાર હું જાતે ખાઈ નહિ શકું, બીજાં ખાઈ જશો, કારણ કે હુવે મારી પાસે દાંત રદ્દ્યા નથી. તેણે સંન્યાસ લેવાનો નિર્ણય કરી લીધો. હુવે હું સંન્યાસી થઈ જઈશ. સંન્યાસી જીવન માત્ર મોક્ષ માટે જ નથી, જીવનના અનેક ન ઉકેલાતા પૂરક્ષેનો તેમાં ઉકેલ પણ છે. બધા જ કાંઈ મોક્ષ માટે સંન્યાસી નથી થતા. ક્રેટલાક તો પૂરક્ષેથી હારી-થાકીને પૂરક્ષેથી છૂટવા માટે પણ સંન્યાસી થઈ જતા હોય છે. રાજા પાંડુનું વાક્ય જુઓ:

નાહું સુકૃપણે માર્ગે સ્વવીર્યક્ષયશોચિતે ।
સ્વધર્માત્ત સતતાપેતે ચરેયાં વીર્યવર્જિતઃ ॥

(આદિપર્વ, 117-21)

હું હુવે સંતાનોત્પાદનશક્તિથી હીન થઈ ગયો છું. હું વીર્યહીન થઈને સંસારમાં જીવી શકું નહિ.

પાંડુએ પોતાની બજે પત્નીઓને પોતાની લાયારી બતાવી અને સંન્યાસ લેવાની અનુમતિ માર્ગી. એવું લાગે છે કે ગરુંથકર્તા પરાચીન અક્ષમતાને શાપના નિમિત્તે

ટાકી રહ્યા છે. આ દોષ તો ગર્ભિધાન વખતે જ સ્થાપિત થઈ ગયો હતો.

બજે પત્નીઓ શાલી હતી. તે પતિની લાચારી જાણતી હતી. ગમે તેવો તોય પાંડુ અમારો પતિ છે. જે થવાનું હતું તે થઈ ગયું. પણ હવે આને બચાવવો જોઈએ, સાથ આપવો જોઈએ. સામાન્ય પત્નીઓ તો હરછે કે “સારં છે કે આ અહીંથી કાયમ માટે જાય, જેથી અમારો માર્ગ ખૂલ્લી જાય. શાસ્ત્રમાં સંન્યાસ લેનારની પત્નીને પુનર્લેંન કરી લેવાની છૂટ છે. આ છૂટનો લાભ આપોઆપ લઈ શકાય.” પણ ના, આ બજે જાતવાન પત્નીઓ છે. તેમણે પાંડુને રોકયો અને કહ્યું કે:

“એવું કરો કે તમે સંન્યાસ ગ્રહણ ન કરો પણ વાનપરસ્થ થઈ જાઓ. વાનપરસ્થી પત્નીઓને સાથે રાખી શકે છે. અમે બજે સાથે રહીશું અને સેવા કરીશું. તમે તપ કરજો, જેમ ઋષિઓ કરે છે.”

પાંડુએ પત્નીઓની વાત માન્ય કરી. તેણે બધા દાણીના ઉતારી દીધા અને અનુયરોને આપીને હુસ્તિનાપુર મોકલી દીધા: જાઓ, કહેજો કે પાંડુ વાનપરસ્થી થઈને તપ કરી રહ્યા છે. અનુયરોએ બધા દાણીના, રથ વગેરે હુસ્તિનાપુરમાં આવીને ઘૃતરાષ્ટ્રને સોંપી દીધા. સર્વતર હાહુકાર થઈ ગયો.

પાંડુરાજા બજે પત્નીઓ સાથે નાગશત પર્વત ઉપર ચાલ્યા ગયા. ત્યાંથી ચૈત્રરથવનમાં ગયા. ત્યાંથી કાલકૂટ અને હિમાલય-પર્વતને પાર કરીને છેક ગન્ધમાદન-પર્વત પહોંચી ગયા. ત્યાંથી આગળ હુંસકૂટ-પર્વતને પાર કરીને શતશૃંગ-સરોવર પહોંચી તપસ્યા કરવા લાગ્યા. બજે પત્નીઓ સેવા કરવા લાગી.

ત્યાણી-તપસ્વીએ કદી પણ પોતાના વતનમાં ન રહેવું. જૂના રાગ-દ્રેષ અશાંતિ પેદા કરતા હોય છે અને જૂના લોકો નવા સુપને આદરથી જોઈ શકતા નથી.

એક વાર એવું બન્યું કે શતશૃંગ-સરોવરના કિનારે પાંડુ તપ કરી રહ્યા હતા ત્યાં અમાવાસ્યાના દિવસે ઋષિમુનિઓનો મોટો સમૂહ નીકળ્યો. જિજ્ઞાસાવશ પાંડુએ “કયાં જાઓ છો?” એમ પૂછ્યું. ઋષિઓએ કહ્યું કે “અમે બધા બુરદમલોકમાં બુરદમાળનાં દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છીએ. ત્યાં ઘણા મહુત્માઓ, પિતરો વગેરે બેંગા થવાના છે. તે બધાનાં દર્શન થશે તેવી અમારી અભિલાષા છે.”

ઋષિમુનિઓની વાત સાંભળીને પાંડુરાજા પણ સાથે જવા તૈયાર થઈ ગયા. સંતદર્શન, વીરદર્શન, મોરલ-દર્શન, સેવાદર્શન, ત્યાગદર્શનની તક ચૂકવી ન જોઈએ. કેટલીક વાર દર્શનમાત્રરથી ઉચ્ચ પુરેરણા મળતી હોય છે.

પાંડુએ પોતાની સંતાનહીનતાની પીડા ઋષિઓને સંભળાવી. માનસિક પીડાને દબાવવી બહુ કઠિન હોય છે. યોગ્ય પાતર અને યોગ્ય સમય મળતાં જ તે પુરગટ

થઈ જતી હોય છે. તેથી મનને રાહુત થાય છે. ઋષિઓએ પાંડુને આશ્વાસન આપ્યું કે “તારે પુત્રો થવાના જ છે. તું ચિંતા ન કર.”

ઋષિઓના આશ્વાસનથી પાંડુરાજાને ઘરી શાંતિ થઈ. તેણે બૃદ્ધમલોકમાં જવાનું બંધ રાખ્યું અને શાસ્ત્રમાં પુત્રોત્પત્તિના પ્રકાર જોવા લાગ્યો. તેમાં પતિની અક્ષમતા હોય તો બીજા પિરય પુરુષ દ્વારા પણ પુત્રપૂરાપિત કરી શકાય છે, જેને નિયોગ કહેવાય છે, જે નિયોગથી પાંડુની ઉત્પત્તિ થઈ હતી. પાંડુએ આ ધર્મશાસ્ત્ર કુન્તીને બતાવ્યું અને તેને અન્ય પુરુષ દ્વારા સંતાન ઉત્પન્ન કરી લેવા પડેરણા આપી. “મારા કરતાં પણ વધુ ઉતામ શરેષ્ઠ પુરુષને શોધીને પુત્રપૂરાપિત કરી લે” તેવો આગ્રહ કર્યો.

25-6-10

*

16. પાંડવોની ઉત્પત્તિ

સંસ્કૃતિ અને રીતિરિવાજ બદલાતાં રહે છે, તેથી જીવનનાં મૂલ્યો પણ બદલાતાં રહે છે. આજનાં મૂલ્યો જુદાં છે. હુણારો વર્ષ પહેલાંનાં મૂલ્યો જુદાં હતાં. ત્યારે પતિના દોષથી વાંઝિયા રહેવાના કારણે પતિની દરછા અને આજ્ઞાથી પત્ની અન્ય પુરુષ દ્વારા ગર્ભવતી થઈ શકતી, તેથી ધાર્મિક કે સામાજિક કોઈ દોષ લાગતો નહિ. પણ આ કામ પતિની આજ્ઞાથી અથવા ઘરના વડીલની આજ્ઞાથી ગુપ્ત રીતે નહિ પણ ખુલ્લી રીતે થતું.

પાંડુ પોતાનો દોષ જાળો છે. તે સ્વીકારે પણ છે. તેમ છતાં બજે પત્નીઓ તેને પૂરેપૂરી વફાદાર છે. પણ પાંડુ પોતાનો વંશ ઉચ્ચિજ્ઞ કરવા માગતો નથી, તેથી તેણે કુન્તીને કોઈ શરેષ્ઠ દેવપુરુષનો આશરય લેવા સમજાવી, પણ કુન્તી ન માની. તેને વંદયાપળું ગમતું તો ન હતું, પણ તેને પરપુરુષથી સંતાનપૂરાપિત પણ ગમતી ન હતી. તે વંદયા રહી જવા તૈયાર હતી, પણ પરપુરુષનું સેવન તેને માન્ય ન હતું.

પાંડુરાજાએ યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી ખૂબ સમજાવી. છેવટમાં તેણે આજ્ઞા આપી. પતિની આજ્ઞાને માન્ય રાખીને કુન્તી તૈયાર થઈ ગઈ. તેને દુર્વાસાના આપેલા આશીર્વાદ અને મંત્ર યાદ આવ્યા. એક મંત્રથી તે કર્ણને જન્મ આપી ચૂકી હતી જેણી કોઈને ખબર ન હતી. એ જ પુત્ર આજે કર્ણ નામથી સારથિને ત્યાં ઊછારી રહ્યો છે, પણ ખુદ કુન્તીને પણ તેની ખબર નથી. તેણે કદી તપાસ જ ન કરી કે પેટીમાં મૂકીને જનમાં પદ્ધરાવી દીધેલા બાળકનું શું થયું. જો તે તપાસ કરત તો પકડાઈ જાત.

પતિની આજ્ઞાથી કુન્તીએ ધર્મને પૂરાઈના કરી, આવાહન કર્યું. ત્યારે ગાંધારીની ગર્ભાવસ્થાને એક વર્ષ થઈ ચૂકયું હતું. કુન્તીની ઉપાસનાથી ધર્મદેવતા પૂરગટ થયા અને કુન્તીની મન:કામના પૂર્ણ કરી વિદ્યાય થયા. ધર્મદેવ દ્વારા કુન્તીને એક મહાન પુત્રની પૂરાપિત થઈ જેનું નામ ‘યુધિષ્ઠિર’ પાડવામાં આવ્યું. યુધિષ્ઠિર, ધર્મદેવના અંશથી જન્મયો હોવાથી તેને ધર્મરાજ પણ કહેવાય છે. ધર્મનો આધાર સત્ય જ હોય છે તેથી તે જીવનભર સત્યવાદી રહ્યા. ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને પૂરાપિત કરીને પાંડુ ખુશખુશ થઈ ગયા.

હવે તેમને અતિબળવાન પુત્રની દરછા જાગી. પુત્ર એવો બળવાન હોવો જોઈએ કે જેનાથી શત્રુઓ ડરતા રહે. પાંડુના આગ્રહથી કુન્તીએ વાયુદેવનું આવાહન કર્યું. વાયુ બળનું પરતીક છે. વાયુદેવ પૂરગટ થયા અને કુન્તીની દરછા પૂરી કરી.

તેમને જે પુત્ર થયો તે અત્યાંત બળવાન હતો. હજી તો તેને દશ જ દિવસ થયા હતા અને કુન્તી મંદિરમાંથી દર્શન કરીને જઈ રહી હતી ત્યાં એક વાધે તેના ઉપર ઝપટ મારી. કુન્તીના ઓળામાંથી ભીમ નીચે પડી ગયો. તેના વજનથી પર્વતની શિલા ચૂદ્યૂર થઈ ગઈ. આવો વજર જેવો ભીમ હતો. બરાબર આ જ દિવસે હસ્તિનાપુરમાં દુર્યોધનની ઉત્પત્તિ થઈ હતી, અર્થાત્ બજે સમવયસ્ક હતા.

પાંડુરાજાએ ફરીથી તપ કર્યું અને દિનદરને પરસંજ કર્યા. કુન્તીએ દિનદરનું આવાહન કર્યું. દિનદર આવ્યા અને અર્જુનનો જન્મ થયો. ત્યારે ફાલ્ગુન-મહિનો હોવાથી તેને ‘ફાલ્ગુન’ નામથી પણ બોલાવાય છે. કુન્તીને તરણ પુત્રો થયા. અહીં ‘મહાભારત’નો એક બહુ જ મહુત્વનો શલોક લખાયો છે જે આજે ઘણો પરસ્તુત છે. પાંડુ, કુન્તીને યોથો પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાનું કહેવા માગે છે, પણ કુન્તી શું કહે છે?

નાતશ્વર્ત્થી પરસવમા પત્ત્વપિ વદનાયુત |
અત: પરં સ્વैરિષી સ્યાત બન્ધકી પંચમે ભવેત ||

(આદિપર્વ, 122-77)

અર્થાત્ સ્તરીએ તરણ પુત્રોથી વધારે પુત્રો ઉત્પન્ન કરવા જોઈએ નહિ. ચોથું સંતાન ઉત્પન્ન કરનાર સ્તરીને સ્વैરિષી કહેવાય અને પાંચમું સંતાન ઉત્પન્ન કરનારને તો કુલટા જ કહેવાય. એટલે તરણ સંતાનો બસ થઈ ગયાં.

તે સમયે પણ સંતતિનિયમનની વાતો જાણીને નવાઈ જ લાગે. પણ સંતાન વિશે આટલી બધી જાગૃતિ ત્યારે પણ હશે જ, તેવું આ શલોકથી સમજાય છે.

હવે માદરીનો વારો આવે છે. સંયુક્ત પરિવારમાં સ્તરીઓમાં પરસ્પર સંતાનોની પણ સ્પર્ધા હોય છે. જો એકાદ સ્તરીને સંતાન ન હોય કે માત્ર કન્યાઓ જ હોય તો તે બીજી સ્તરીઓનાં સંતાન જોઈને ઘણી ઈષ્યા કરતી થઈ જાય, તે એટલે સુધી કે જો એક સ્તરીનું બાળક ઘણું ભણાનાલું, મેધાવી નીકળે અને પોતાનું બાળક મેધાહીન નીકળે તો પણ ઈષ્યા થાય. માદરીએ પાંડુને કદયું અને પાંડુએ કુન્તીને કહીને તેનો પણ ઓળો ભરાય તેવું કરવાનું કદયું. કુન્તીએ તેને મંત્ર આપ્યો. માદરીએ અચ્છિનીકુમારોની આરાધના કરી. તેથી બે અચ્છિનીકુમારો આવ્યા. માદરીને બે જોડકાં બાળકો થયાં, જેમનાં નામ નકુલ અને સહુદેવ રાખવામાં આવ્યાં.

આ પાંચે પુત્રોની ઉમરમાં એકએક વર્ષનો ફરજ હતો. સમય પરમાળે પાંચેના બધા સંસકારો કરાવ્યા, જેથી તે શિક્ષા આદિના અધિકાર પૂરાપણ કરી શકે.

*

17. પાંડુ અને માદરીનું મૃત્યુ

સોથી પૂરબળ કામાવેગ છે. પૂરાણીમાત્ર આ આવેગમાં તણાય છે. તણાવાનો અર્થ એ છે કે હરછા ન હોય તો પણ આ આવેગનું પૂર પૂરાણીને ખેંચી લઈ જાય છે. કોઈ કહે કે આવો આવેગ મને આવતો જ નથી, તો તેનાથી વધારે બીજું કોઈ અસત્ય નથી. કામશક્તિ વિનાના વ્યંઘળો પણ આવા આવેગથી મુક્ત નથી હોતા. તેને પૂરગટ થવાનાં બીજાં દારો પણ છે જ. માનો કે કોઈનું ગુપ્તાંગ—શિક્ષણ શક્તિહીન છે, તો શું થયું! કામાવેગ મળદારથી પણ પૂરગટ થઈ શકે છે. આવા લોકો સ્તરીપાત્ર થઈને આવેગ પૂર્ણ કરવા ફાંફાં મારતા રહે છે. કામ હાજરાહજૂર દેવ છે, એટલે ઋષિઓએ તેનું નામ ‘સ્મર’ રાખ્યું છે. સમૂત્તિમાત્રથી જે ઉત્પન્ન થઈ જાય તેને સ્મર કહેવાય. એટલે કોઈ પણ શાલી વ્યક્તિએ આજીવન બુરદમયર્થનું વરત લેવું ન જોઈએ. વરત લેનારની ગમે તેટલી ઊંચી ભાવના હોય તો પણ કામ તેને જંપીને બેસવા નહિ એ. તે તેને હુચમચાવતો રહેશે અને કોઈ ને કોઈ રીતે તેને પાડી જ દેશે. હા, જેણે મહત્વનાં કાર્યો કરવાં હોય તેણે અપરિણીત રહેવાનું વરત લેવું, જેથી પત્નીની જવાબદારી વિના તે મહત્વનાં કાર્યો કરી શકે.

પાંડવો ચોદેક વર્ષના થઈ ગયા છે ત્યારની વાત છે. પાંડુરાજા વનમાં વિચરણ કરી રહ્યા છે. માદરી પણ સાથે થઈ ગઈ. આજે તેણે પૂરેપૂરા શાણગાર કર્યા હતા. વાતાવરણમાં પણ માદકતા હતી. કામાતુર સ્તરી પોતાના શરીરમાંથી કામગંધ અને કામકિરણ ફેલાવતી રહે છે. તેથી તે પોતાના લક્ષ્યને સંદેશો મોકલે છે. પાંડુરાજાનું મન વિકારી થયું. શાપનો તરાસ જાણવા છતાં પણ મન માન્યું નહિ અને બજેએ એકબીજાને પરોત્સાહન આપ્યું. શાપનો તાપ વીજળીની માફક તરાટકયો. તત્કાળ પાંડુનું મૃત્યુ થઈ ગયું. કેટલાક મહાવીર લોકો યુદ્ધ કરતાં-કરતાં મૃત્યુ પામતા હોય છે, કેટલાક ભક્તજનો ભજન-સાધના કરતાં-કરતાં મૃત્યુ પામતા હોય છે, કેટલાક અકસ્માતમાં મૃત્યુ પામતા હોય છે, કેટલાક કેંસર જેવા મહારોગમાં રિબાઈ-રિબાઈને મૃત્યુ પામતા હોય છે, તો કેટલાક વિષયબોગો ભોગવતાં-ભોગવતાં મૃત્યુ પામતા હોય છે. કોનું મૃત્યુ કેવું થશે તે કહી શકાય નહિ. પાંડુ વિષયબોગના આવેગમાં મૃત્યુ પામ્યા. હવે શું કરવું? માદરીને અપરાધભાવ થયો. આ મારે કારણે જ થયું. હું શાણગાર સજીને એકાંતમાં આવી તેથી તે ઉજ્જેરાયા અને આવું થયું. લોકો મને શું કહેશે? માદરી વિલાપ કરવા લાગી. તેનો વિલાપ સાંભળીને કુન્તી વગેરે દોડી આવ્યાં. માદરીએ બાળકોને દૂર રાખવા કદ્યું, કારણ કે જે દૃશ્ય હતું તે બાળકોને બતાવવા જેવું ન હતું.

પાંડુના મૃતકને જોઈને કુન્તી પણ ધૂલસકે ને ધૂલસકે રડવા લાગી. પતિવરતા પત્નીનું સર્વેસ્વ તેનો પતિ છે. તેના અકાળમૃત્યુથી તેને બારે આધાત લાગતો હોય

છ. આનું નામ તો સંસાર છે. શોક વિનાનો સંસાર કેવો? પિરયતા હોય ત્યાં વિયોગ હોય, વિયોગ હોય ત્યાં શોક હોય. ચારે તરફ હાહાકાર થઈ ગયો.

પાંડુના અભિનસંસ્કાર કરવાનું કામ શરૂ થયું. હુવે પાંડુ સાથે ચિતામાં બેસીને સતી થવા માટે કુન્તી અને માદરીમાં હોડ લાગી. ઘણી રક્તક પછી પાંચે પુત્રોની જવાબદારી કુન્તીને સોંપીને માદરી ચિતા ઉપર ચઢી ગઈ. જોતજોતાંમાં અભિનદેવે પતિ-પત્ની બજેને સ્વર્ગલોકમાં પહોંચાડી દીધાં. હુવે અહીં કોઈ શાપ નથી. અધૂરી મનઃકામના અહીં પૂરી થઈ શકશે. માણસ તર્કોથી જીવન નથી જીવતો, ભાવનાઓથી જીવે છે. અને કલ્પનાપૂર્ણ ભાવનાઓ વધુ મીઠી લાગે છે. મૃગ અને મૃગીનો શાપ ફુજ્યો.

26-6-10

*

18. કુન્તી તથા પાંડવો હસ્તિનાપુરમાં

સૌનો નાથ ભગવાન છે તોપણ સ્ત્રીઓ અને બાળકો કોઈના નાથપણામાં જીવતાં હોય છે. જો કોઈ નાથ ન હોય તો તે અનાથ થઈ જતાં હોય છે. પતિના મરવાથી પત્ની અનાથ થઈ જતી હોય છે, પણ પત્નીના મરવાથી પતિ અનાથ નથી થઈ જતો. હુ, વિદુર થઈ જાય અરો. વિદુરતા મહા દૃષ્ટિયી થઈ શકે છે, જો મરનાર પત્ની સુલક્ષણી હોય તો, પણ જો તે કુલક્ષણી હોય તો વિદુરતા આશીર્વાદરૂપ થઈ શકે છે. પણ વૈઘન્યનું દૃષ્ટિ અને કર્ગણું વધારે છે, કારણ કે પતિ એ માત્ર પતિ જ નથી, તે નાથ પણ છે. એટલે તો સ્ત્રીઓ પ્રાણનાથ કહીને બોલાવે છે. નાથ વિનાનું જીવન એટલે સુકાની વિનાની નૌકા, દ્રાઇવર વિનાની ગાડી. સંસારની નાવ આધિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને શારીરિક—બધી રીતે પતિને આધીન હુંકારાતી હોય છે. પતિના મૃત્યુથી આ બધાં માળખાં ભાંગી પડે છે. સ્ત્રી અને તેમાં પણ જો એ ચુંબાન હોય તો તેનું સર્વસ્વ વેરવિભેર થઈ જાય છે. પતિની ઓટ કદી પણ પુરાતી જ નથી. એકલી ગબરૂ સ્ત્રી કેવી રીતે જીવન જીવી શકે! વિધવાના વિલાપને કોણ સમજી શક્યું છે? તેના ઉપર કઠોરથી કઠોર નિયંત્રણો લાદીને અને મહેણાં મારીને દાદ્યા ઉપર ડામ દેનારી સંસ્કૃતિનું શું કહેવું? જે લોકો વિધવાને જીવનભર રિબાવવા કરતાં તેના પુનર્વિવાહ કરી આપે છે તે મહાન છે. તેમની સંસ્કૃતિ પણ મહાન છે. કેટલાક ધર્મો અને સમાજોમાં તો પુરુષના અવસાન પછી કળ વળી જાય એટલે તરત જ તેના પરિવારમાંથી જ કોઈ પુરુષ વિધવાને અપનાવીને તેને સધવાપણું આપી દે છે. તે આવકાર્ય તત્ત્વ ગણાવું જોઈએ.

અનાથ કુન્તી અને પાંડવોને લઈને ઋષિઓ હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા અને બધાંને ભીષણે સૌંપી દીધાં. પરિવારમાં ગમે તેટલો કલહ થયો હોય કે થતો હોય તોપણ વિકટ પરિસ્થિતિ આવતાં પરિવાર જ શારણ-સ્થલ થતો હોય છે. ડાદ્યા માણસે વધુ પડતું કડવું બોલીને બગાડવું ન જોઈએ. બોલેલું આડું આવતું હોય છે. ભવિષ્યમાં આપત્તિ આવવાની જ છે તેમ સમજીને એક શારણ- સ્થલ જણાર સુરક્ષિત રાખવું જોઈએ.

ઋષિમુનિઓ કુન્તી, પાંડવો અને પાંડુ તથા માદ્રીનાં અસ્થિ લઈને હસ્તિનાપુર પહોંચ્યી ગયા. સમાચાર જાણીને આખું નગર દર્શન કરવા ઊભરાયું. સ્વયં ધૂતરાષ્ટ્ર—વિદુર—ભીષ્મ—ગાંધારી—દુર્યોધન વગેરે પણ આવ્યાં. તમારા આગમનથી જચાં ઉમળકો ન દેખાય ત્યાં સ્વમાની પુરુષે જવું નહિ. ઉમળકો લાગણીઓમાંથી આવતો

હોય છે. લાગણીહીન વ્યક્તિ કે પરિવાર ગમે તેટલી સમૃદ્ધ કે શક્તિશાળી હોય તોપણ સ્વમાની વ્યક્તિને ત્યાં સુખ નથી મળતું.

કૌરવોએ ફરીથી પાંડુ તથા માદ્રીનાં અસ્થિનો દાહ વિધિવત્ત કર્યો.

પાંડુ તથા ધૂતરાષ્ટ્રના બે પરિવારો એકસાથે રહેવા લાગ્યા.

26-6-10

*

19. ભીમને વિષ આપવું

સંયુક્ત કુટુંબ અથવા મોટો પરિવાર એકસાથે રહેતો થોડીધણી ખટપટો તો થતી જ હોય છે. જો ઘરમાં કોઈ વડીલ હોય અને તેની મર્યાદામાં બધાં રહેતાં હોય તો જ સંયુક્ત પરિવાર લાંબો સમય રહી શકે. જ્યાં વડીલોનાં માન-સનમાન-મર્યાદાન રહેતાં હોય ત્યાં સંપ અને એકતા રહી શકે નહિ. વડીલો પણ પક્ષપાત-રહિત સમભાવ રાખનારા હોય તો જ મર્યાદા રખાવી શકે. જો વડીલો બેદભાવ કરનારા હોય તો તેમનું માન રહે નહિ. આવી જ રીતે પરિવારનાં બાળકો-ચુવાનો—આસ કરીને સ્તરીવર્ગ ઉર્ચ્ચ સંસ્કારી અને આનંદાન હોય તો જ તે મર્યાદામાં રહી શકે. પુત્રો કરતાં પુત્રરવધૂઓની આનંદાની પરિવારની એકતામાં મહત્વનો ભાગ બજવતી હોય છે.

પાંડુ તથા માદરીની બધી વિધિ પૂરી કર્યા પછી વ્યાસજી સત્યવતી પાસે એકાંતમાં આવ્યા. વ્યાસજીને દૂરનું બવિષ્ય દેખાય છે, તેથી તેમણે હિતબુદ્ધિથી સત્યવતીને કહ્યું કે “જો, સાંભળ, હવે દુર્યોધનનું રાજ થવાનું છે. તે હાહુકાર મચાવશે. ધર્મ-મર્યાદા નાચ થઈ જશે. પુરજી દુઃખાદી થઈ જશે, માટે જો તારે તેવા દિવસ જોવા ન હોય તો અંબાલિકાને લઈને વનમાં ચાલી જા.” સલાહ આપીને વ્યાસજી વિદ્યાર્થી થઈ ગયા. ડાહ્યા માણસે એક સાચો સલાહકાર રાખવો જોઈએ, જે સત્ય અને હિતની સલાહ આપે.

સત્યવતીએ અંબાલિકાને બોલાવી વનમાં જવાની વાત કરી તો તે તૈયાર થઈ ગઈ. પણ તેણે અંબિકાને પણ બોલાવી. તે પણ તૈયાર થઈ ગઈ. સાસુ-વહુઓ તરણે વનમાં ચાલ્યાં ગયાં. ત્યારે વન સૌનું આશરયસ્થાન હતું. હવે રાજપરિવાર વડીલ સ્તરીઓ વિનાનો થઈ ગયો.

કૌરવો અને પાંડવો ચુવાન થઈ ગયા છે. બધા આખો દિવસ ધિંગામસ્તી કરે છે રમતો રમ્યા કરે છે. દુર્યોધન અને ભીમને બનતું નથી. ઘણી વાર ભીમ દુર્યોધનને માર મારે છે, તેથી દુર્યોધનને ભીમ પરત્યે દ્રેષ થઈ ગયો છે. દ્રેષ જ્યારે સ્થાયી થઈ જાય ત્યારે વેરનું સ્નપ ધારણ કરે. પણ વેરી દુર્બળ હોય અથડાત પહોંચી શકે તેવો ન હોય તો ષડ્યાંતર રચવા લાગે. વીરપુરુષો સામી છાતીએ લડે, કાયરો ષડ્યાંતરો રચે, પાઇળથી વાર કરે. દુર્યોધને જોયું કે તે ભીમને પહોંચી શકે તેમ નથી, એટલે તેણે ષડ્યાંતરો રચવા માંડ્યાં. કૌરવ-પાંડવો વન-ઉપવનમાં આનંદોત્સવ કરવા ગયા હતા ત્યાંના જમણવારમાં દુર્યોધને ભીમની થાળીમાં ઝેર બેળવી દીધું. ઝેરથી અજ્ઞાત ભીમ આનંદથી બધું જમી ગયો. પછી તેને ઘેન ચઢ્યું અને સૂઈ ગયો. દુર્યોધનને તો આટલું જ જોઈતું હતું. તેણે ભીમને

બેબાનાવસ્થામાં મુજકેટાટ બાંધીને ગંગાની ઊંચી બેખડ ઉપરથી નીચે ફુંકી દીધો.
“હાશ, હવે છૂટયા! હવે શાંતિ થઈ!”

ભીમ તો પાણીમાં છેક નીચે નાગલોકમાં પહુંચી ગયો. સેકડો નાગ બેગા થઈ ગયા અને બધા તેને ડંખ મારવા લાગ્યા. નાગોના ડંખથી પેટલું ઝેર ઊતરી ગયું. “ઝેર ઝેરને કાપે” તે ન્યાય પ્રમાણે ભીમ બાનમાં આવ્યો. તેણે બધાં બંધન કાપી નાખ્યાં અને નાગો સાથે ચુદ્ધ કરવા લાગ્યો. નાગો દોડીને નાગરાજ આર્યક પાસે ગયા. આ આર્યક તો ભીમના સગા નીકળ્યા. આર્યકે ભીમને છાતીએ લગાવીને ધન્યવાદ આપ્યા, એટલું જ નહિ, નાગલોકમાં આવેલા અમૃતકુરમાંથી રસ પીવાનું આમંત્રરણ આપ્યું. આ રસ પીવાથી હાથી જેટલું બળ આવે છે. ભીમ તો જે મંડયો કે આઠ કુરુનો રસ પી ગયો. હાશ, હવે આઠ હાથી જેટલું બળ ભીમમાં આવી ગયું. ઘણી વાર અનિષ્ટ પણ ઇષ્ટ થઈ જતું હોય છે. ભીમને મારી નાખવા દુર્યોધને ઝેર પિવડાવીને જળમાં ફુંક્યો હતો, પણ ભીમ તો મર્યાદા નહિ, ઉપરથી આઠ હાથી જેટલું બળ લઈને પાછો ફુર્યો. આ બાજુ ભીમના ગાયબ થઈ જવાથી કુન્તી તથા પાંડવો ચિંતાતુર થઈ ગયાં. તેમણે ચારે તરફ શોધ કરી, પણ કયાંય ભીમ મળ્યો નહિ. સૌને દુર્યોધનના ષડ્યાંતરની શંકા થઈ, કારણ કે દુર્યોધનનો છૈષ જાણીતો હતો. કુન્તી અને પાંડવો ભીમ ન મળવાથી નિરાશ થઈને શોકમુદ્રામાં ચૂપચાપ બેઠાં હતાં. આઠ હાથીઓ જેટલું બળ પૂરાપ્ત કરીને આઠમા દિવસે ભીમ માતા પાસે પૂરગટ થયો. બધાં રાજુરાજુ થઈ ગયાં. ભીમસેને પોતાના ઉપર જે વીતી હુતી તે બધું કહું સંભળાયું. પણ ચુધિષ્ઠરે બધાંને સાવધાન કર્યો અને કદયું કે હવે આ વાત ભૂલી જાઓ. આપણે દુર્યોધનને કશો દોષ દેવો નથી. જે થયું તે થયું. સંયુક્ત પરિવારમાં ગમ ખાવો જરૂરી છે. ગમ ખાઓ તો જ પરિવાર ટકે. પાંડવો ગમ ખાઈ ગયા.

ભીમને હટોકટો પાછો આવેલો જોઈને દુર્યોધન વધુ ચિંતાયો. તેણે ફરીથી ભીમને મહુભયંકર કાલકૂટ નામનું ઝેર બોજનમાં આપી દીધું. ભીમ ખાઈ ગયો, એટલું જ નહિ, ઝેરને પચાવી પણ ગયો, કારણ કે તેના પેટમાં ‘વૃક્ષ’ નામનો અદ્દિન હતો જે બધું પચાવી નાખતો હતો. તેથી તો તેનું નામ ‘વૃક્ષોદર’ પડ્યું હતું.

ધૂતરાષ્ટ્રે છોકરાઓનો ઉત્પાત જોઈને નક્કી કર્યું કે હવે આમને કોઈ આચાર્ય પાસે વિદ્યાદ્યાયન માટે મૂકી દેવા જોઈએ. તેણે કૃપાચાર્ય નામના મહાજ્ઞાની આચાર્ય પાસે પાંડવો તથા કૌરવોને ભણવા માટે મૂકી દીધા. કૃપાચાર્ય બધાને ધનુર્વિદ્યા ભણાવવા લાગ્યા.

26-6-10

20. કૃપાચાર્ય

‘મહાભારત’નાં બધાં પાતરો પૂર્ણોસ્લઘથી એતિહાસિક નથી લાગતાં તોપણ કેટલાંક પાતરો સાથે હતિહાસના અંશ જોડાયેલા લાગે છે. તેમની ઉત્પત્તિ પ્રકૃતિસહજ નથી હોતી તેથી, પણ એતિહાસિકતામાં સંદેહ થાય છે. આવું જ એક પાતર કૃપાચાર્યનું છે.

કથા આવી છે:

ગૌતમાંત્રિના ગોત્રમાં શરદ્વાન નામના ઋષિ થયા. આ ઋષિનું મન વેદાદ્યાયનમાં લાગતું નહિ પણ અસ્ત્રરશાસ્ત્રરોમાં વધુ લાગતું, તેથી તે વેદાદ્યાયનની જગ્યાએ ધનુર્વેદનું અદ્યાયન કરવા લાગ્યા. બુદ્ધિ-પ્રતિભાની સાથે રહિ પણ સંકળાયેલી રહે છે. બધા પ્રતિભાશાળીઓની રહિ એકસરખી નથી હોતી, તેથી જેની જગ્યાં રહિ હોય તેને ત્યાં નિયોજવી હિતકારી કહી શકાય. શરદ્વાન ધનુર્વેદ બણવા લાગ્યા અને નાના પ્રકારનાં અસ્ત્રરશાસ્ત્રરોનું નિર્માણ કરવા તથા પ્રચયલન કરવા લાગ્યા. તેમની પ્રગતિથી સ્વર્ગનો રાજા હન્દ્ર ગબરાયો. હન્દ્રનું સિહાસન હુંમેશાં ડોલતું રહે છે. સિહાસન ડોલાવનારને તપોભૂરષ્ટ કરવા માટે હન્દ્રની પાસે હુંમેશાં રામબાળ ઉપાય અપ્સરા રહે છે. હન્દ્રે ‘જનપદી’ નામની એક અપ્સરાને શરદ્વાનને તપોબંગ કરવા મોકલી. જનપદી શરદ્વાનની સમીપમાં જઈને હુવભાવ-નૃત્ય-ગાન વગેરે ઢારા કામણ કરવા લાગી. સ્તરીની કામણશક્તિ ભલભલા પુરુષને ડોલાવી દેતી હોય છે, તેથી આવી કામણગારી સ્તરીથી ડાદ્યા પુરુષો દૂર રહેતા હોય છે. વનમાં જઈને તપ કરવા પાછળ આ પણ એક હેતુ રહેલો હોય છે. જનપદીના હુવભાવથી મુનિ વિચલિત થઈ ગયા. તેમનું વીર્ય સખલિત થઈ ગયું. લાંબો સમય બ્રહ્મચાર્ય પાળનારા અને સ્તરીઓથી દૂર ભાગનારા પુરુષોનું વીર્ય જલદી સખલિત થઈ જતું હોય છે, કારણ કે વપરાયા વિનાનું વીર્ય તેના કોશમાં ચિકાર બરેલું હોય છે. જરા-જેટલો વિકાર થતાં જ તે સખલિત થઈ જતું હોય છે. જેમનો કોશ આલી હોય છે તેમને પણ વિકાર તો થાય છે, પણ સખલન નથી થતું. બરેલો ઘડો તરત જ છલકાય, આલી ઘડો શું છલકાય?

શરદ્વાન વિચલિત તો થયા પણ માત્ર માનસિક રીતે, શરીરને મર્યાદામાં રાખી. પણ મનની અસર શરીર ઉપર થઈ ગઈ. ઋષિ તો ત્યાંથી ચાલતા થયા. કોઈથી ન ડરનારા બ્રહ્મચારીઓ કામનીઓથી બહુ ડરતા રહે છે, તેથી તેમણે આશ્રમ છોડીને ચાલતી પકડી. હવે અહી રહેવું સુરક્ષિત નથી. ઋષિ તો ચાલ્યા ગયા, પણ તેમનું વીર્ય ત્યાં પડયું રહ્યું. તેના બે ભાગ થઈ ગયા, જેમાંથી એક બાળક થયો અને બીજુ કન્યા થઈ ગઈ. યોગાનુયોગ તે જ દિવસે રાજા શાન્તનુ

વનમાં શિકાર કરવા આવ્યા હતા. તેમણે આ બાળક તથા કન્દાને જોયાં અને ધરે લઈ આવ્યા. બજેનાં નામ કૃપા અને કૃપી રાખ્યાં. કૃપાથી ઊછર્યા હતાં તેથી આવું નામ રાખ્યું. બજે મોટાં થવા લાગ્યાં.

શરદ્ધાનને ખબર પડી કે પોતાનાં બે બાળકો શાન્તનું રાજાને ત્યાં ઊછરીને મોટાં થઈ રહ્યાં છે. એક દિવસ ગુપ્ત રીતે આવીને તેમણે પોતાનું ગોતર અને ધનુર્વેદની બધી વિદ્યા આપી દીધી. તે કારણે કૃપાચાર્ય ધનુર્વેદના મહાન આચાર્ય થઈ ગયા.

પાંડવો અને કૌરવો તેમના હુથે બધી વિદ્યા ભરાવા લાગ્યા. દૂરદૂરથી અનેક રાજકુમારો શિક્ષા લેવા કૃપાચાર્યની પાસે આવતા રહ્યા. જરા ધનુર્વેદને સમજવા જેવો છે. તેના ચાર બેદ છે: મુક્ત, અમુક્ત, મુક્તામુક્ત અને મંત્રમુક્ત.

(1) જે અસ્તર છોડી શકાય તેને મુક્ત કહેવાય. જેમ કે ધનુષ્ય-બાણ.

(2) જે શાસ્ત્ર હુથમાં રાખીને લડી શકાય તેને અમુક્ત કહેવાય. જેમ કે તલવાર વગેરે.

(3) જે શાસ્ત્રને છોડી પણ શકાય અને સમેટી પણ શકાય તેને મુક્તામુક્ત કહેવાય છે. જેમ કે બાલો વગેરે.

(4) જે શાસ્ત્ર મંત્રના પરભાવથી કામ કરે તેને મંત્રશાસ્ત્ર કહેવાય. જેમ કે અન્યાસ્તર વગેરે.

કૃતી પાછા ધનુર્વેદના ચાર બેદ છે:

1. શાસ્ત્ર, 2. અસ્તર, 3. પરત્યાસ્તર અને 4. પરમાસ્તર.

કૃતી પાછા ચાર બેદ કષ્ટયા છે:

1. આદાન, 2. સંધાન, 3. વિમોક્ષ અને 4. સંહાર.

જ્ઞાનિઓ શાસ્ત્રવિદ્યામાં નિપુણ જ નહિ, શાસ્ત્રપરેમી પણ હતા. જ્ઞાનિયુગ અસ્ત થયો અને શરમણાયુગ શરૂ થયો તે પછી શાસ્ત્રવિમુખતા વધવા લાગી. અહિંસાપ્રધાન ધર્મથી લોકો શાસ્ત્ર છોડવા લાગ્યા જે કારણે પૂરજા વધુ ને વધુ શાસ્ત્રવિમુખ અને પછી શાસ્ત્રવિરોધી થતી ગઈ, જેના પરિણામે શૌર્ય અને વીરતા ઘટવા લાગ્યાં. વિદેશી અને વિધમી આક્રાન્તાઓને ફાવતું જડ્યું. દેશને બહુ સરળતાથી ગુલામ બનાવી દીધો. કૃતીથી જ્ઞાનિયુગ આવે તો જ પૂરજાને શાસ્ત્રપરેમી બનાવી શકાય. તો જ આક્રાન્તાઓથી દેશને બચાવી શકાય.

26-6-10

21. દરોણાચાર્ય

કૃપાચાર્ય મહાન છે, તોપણ વિદ્યાની પૂર્ણતા થતી નથી. પ્રાથમિક શિક્ષણ પછી માદ્યમિક અને તે પછી સનાતક કક્ષાનું શિક્ષણ ચાલતું રહે છે. નીખે જોયું કે પોતાના વંશમાં ક્રેટલાક અત્યાંત પ્રતિભાશાળી પુત્રો છે. તેમને હજુ આગળ વિદ્યાભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. તેમણે ક્રેટલાક પુત્રોને તારવીને જુદા કર્યા. ઉચ્ચશિક્ષણ બધાને ન અપાય, માત્ર મેધાવી હોય તેમને જ અપાય. અનામતના જોરે મેધાહીન લોકોને પણ જો શિક્ષણસંસ્થાઓમાં ભરતી કરાય તો શિક્ષણનો સ્તર નીચો ઊતરી આવે. શિક્ષણનો સ્તર એ રાષ્ટ્રનો સ્તર છે. પૂર્ણ રાષ્ટ્ર નીચે ઊતરી જાય. તેથી પ્રાથમિક શિક્ષણ સૌના માટે, પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ માત્ર મેધાવીઓ માટે તેવો નિયમ ભીખે રાખીને વીરીવીઠીને પૂર્યાંડ મેધાવીઓને અલગ કર્યા. તેમના માટે તેમણે એક ભારદ્વાજગોત્રીય ઋષિ દરોણાને શોધી કાઢ્યા. દરોણ મહાન વિદ્વાન અને ધનુર્વિદ્યામાં પૂર્ણ નિપુણ હતા. તેમણે પોતાના શિષ્યોને ધનુર્વિદ્યાની નિપુણતા આપી. રાજકુમારો રખડતા ન હોય. રખડતા હોય તે ભવાલી થાય. રાજકુમારો તો સતત વિદ્યાસાધનામાં લાગ્યા રહે. તો જ કુશળતા પુરાપ્ત થઈ શકે.

જનમેજયને દરોણ વિશો જિજ્ઞાસા જાગી છે: દરોણ કોણ હતા, ઉત્પત્તિ કર્યાંથી થઈ, વગેરે. વૈશાંયાચન ઋષિ વિસ્તારથી ઉત્તર આપે છે:

ભારદ્વાજઋષિ ગંગાદ્વારમાં રહેતા હતા. એક વાર તેઓ ગંગાસ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં તેમણે પાતળાં પારદર્શી વસ્ત્ર પહેરેલી અપ્સરા જોઈ. તેને જોતાં જ ભારદ્વાજઋષિમાં કામવિકાર ઉત્પન્ન થઈ ગયો. બદ્ર સ્તરીઓ કદી પણ લોકોનો મનોભાવ વિકારી થાય તેવો પહેરવેશ પહેરતી નથી. પણ આ તો ધૂતારી અપ્સરા છે. તેનું તો કામ જ છે વિકાર જગાડવાનું. તેના દેહપરદર્શનથી ઋષિ વિકારી થયા અને તેમનું વીર્ય સખ્લિત થઈ ગયું. આ વીર્યને યજાના દરોણમાં સંઘરી લીધું, તેમાંથી જે પુત્ર થયો તે દરોણ કહેવાયો.

ભારદ્વાજ મહાન અસ્તરવેતા હતા. તેમણે અનિવેશ નામના શિષ્યને પોતાની વિદ્યા ભણાવી હતી. અનિવેશો ગુરુપુત્ર દરોણાને શરણ આપ્યું.

ભારદ્વાજઋષિને ત્યાં જ્યારે દરોણાનો જન્મ થયો હતો ત્યારે પૃષ્ઠત નામના રાજાને ત્યાં પણ દરૂપદ નામના પુત્રનો જન્મ થયો હતો. દરોણ અને દરૂપદ બજે મિત્રો થઈ ગયા હતા અને સાથે જ રમતા-ખેલતા હતા.

પૃષ્ઠત-રાજના મૃત્યુ પછી દૂરપદ રાજન થઈ ગયો. દરોણ તો તપસ્વી જ રહ્યા. દરોણે કૃપાચાર્યની બહેન કૃપીની સાથે લગ્ન કર્યા. તેમને અખ્વાત્યામા નામનો મહાન પુત્ર થયો.

એક વાર દરોણ વધુ વિદ્યા ભણવા માટે પરશુરામજી પાસે ગયા અને પરશુરામને પૂરસક્ષ કરીને અસ્તર-શાસ્ત્રની બધી વિદ્યા પૂરાપ કરી લીધી. ઘનુર્વેદના પુરકાંડ પંડિત થયા પછી દરોણ પોતાના બાળમિત્ર દૂરપદના દરબારમાં ગયા અને પોતાની જ્ઞાની મૈત્રી ચાદ કરાવીને દૂરપદને મિત્ર તરીકે બોલાવ્યો. પણ દૂરપદને આ ગમયું નહિ. પૂરત્યેક રાજન કૃષ્ણ નથી હોતો જે બાળસખા દરિદ્ર સુદામાનાં ચરણોમાં બેસી પંખો નાખે. ડાઢ્યા માણસે કદી પણ જ્ઞાની મૈત્રીનો સંબંધ લઈને મોટા થઈ ગયેલા મિત્ર પાસે જવું નહિ. મોટા લોકો નાના માણસોના સંબંધથી શરમાતા હોય છે. તેમનો સંબંધ તેમને અપમાનજનક લાગતો હોય છે. તેથી આવી હીનતાથી પીડાતા મોટા માણસથી દૂર જ રહ્યું. બલે ગરીબી વેઠી લેવી, પણ તેમની પાસે ન જવું. પણ દરોણ તો મોટી આશાએ મિત્ર માનીને દૂરપદ પાસે ગયા. દૂરપદે તેમનું અપમાન કરીને કાઢી ભૂક્યા. દરોણને ભારે દુઃખ થયું. તેમનામાં કૈરભાવ જાગૃત થયો. જ્ઞાના મિત્રો કે પરિચિતોનું માત્ર દરિદ્રતાના કારણે અપમાન ન કરાય. તેમને વિનય-વિવેકથી સમજાવીને વિદાય કરાય.

દરોણ હસ્તનાપુર પહોંચી ગયા અને કૃપાચાર્યને ત્યાં ગુપ્ત રીતે રહેવા લાગ્યા.

એક વાર એવું બન્યું કે પાંડવો અને કૌરવો મોઈ-દંડો રમત રમતા હતા. રમતાં-રમતાં તેમની મોઈ જળ વિનાના ઊંડા કૂવામાં પડી ગઈ. ઘણા પરયાતનો પછી પણ તેઓ મોઈને બહાર કાઢી શક્યા નહિ. દરોણે આ દૃશ્ય જોયું. દરોણે પોતાની ઘનુર્વિદ્યાના પૂરતાપથી મોઈ અને પોતાની વીટી બજેને બહાર કાઢી આપ્યાં, તેથી રાજકુમારો પૂરસક્ષ થઈ ગયા. દરોણની કીર્તિ ભીષ્મ સુધી પહોંચી અને કુશળ ઝાતા ભીષ્મે દરોણને રાજકુમારોને શાસ્ત્રવિદ્યા ભણાવવા રાખી લીધા.

દરોણને પોતાનો ભૂતકાળ ચાદ આવ્યો. જયારે તેમણે કૃપી સાથે લગ્ન કર્યા હતાં અને અખ્વાત્યામા નામનો પુત્ર થયો હતો ત્યારે તે અતિદરિદ્ર હતા. પૂરાચીનકાળમાં બ્રાહ્મણોની દરિદ્રતા સાથે ગાઢ મૈત્રી રહેતી. વિદ્વાન ખરા, પણ દરિદ્ર પણ ખરા.

એક વાર એવું બન્યું કે બધા ઋષિકુમારો ગાયનું દૂધ પીતા હતા, અખ્વાત્યામા દૂધ માટે રોતો હતો. ઋષિકુમારો તેને દૂધ બતાવીબતાવીને લલચાવતા હતા પણ આપતા ન હતા. આ દૃશ્ય જોઈને દરોણનું હૃદય વ્યથિત થઈ ગયું. વ્યક્તિ પોતાનું દુઃખ તો સહન કરી શકે છે, પણ પોતાનાં આશિરતોનું દુઃખ સહન કરી શકતી નથી.

સ્વમાની પણ દરિદ્ર માણસે કદી પણ શરીમંતોના મહોલ્લામાં રહેવું નહિ. શરીમંતોનો ઘૃણાભયો વ્યવહાર તેને મારી નાખશે. તેણે પોતાની સમકક્ષ લોકોના મહોલ્લામાં રહેવું.

અખ્વત્થામાને દૂધ પિવડાવવા માટે દરોણ ગાયની શોધમાં નીકળી પડ્યા. પણ કોઈએ તેમને ગૌંઢાન કર્યું નહિ. ગાય લીધા બિના જથારે તે પાછા ફર્યો ત્યારે ફરી પાછું એ જ દૃશ્ય જોયું. ઋષિકુમારો અખ્વત્થામાને લલચાવી રહ્યા છે અને અખ્વત્થામા દૂધ માટે ટળવળી રહ્યો છે. દરોણનું કાળજું ફાટી ગયું: ઘિકાર છે મારી ગરીબીને! અખ્વત્થામાનું મન મનાવવા કૃપી આટામાં પાણી મેળવીને દૂધ જેવું બનાવી અખ્વત્થામાને દૂધ કરીને આપે છે. આવાં દૃશ્યો કાળજાં કંપાવનારાં બની જાય છે.

આ દરિદ્રતાના દુઃખમાંથી છૂટવા માટે તે દસ્તપદરાજાને ત્યાં ગયા. દસ્તપદે દુઃખ તો દૂર ન કર્યું પણ અપમાનિત કરીને દરોણને કાઢી મૂક્યા. દરિદ્રતાની સાથે જ ઘૃણા-અપમાન-તિરસ્કાર સંકળાયેલાં હોય છે. દરિદ્ર માણસે કદી પણ ધનવાન ભિતર કે સગા પાસે જવું નહિ.

દરોણની આપવીતી કથા સાંભળીને ભીષણનું હૃદય હુયમયી ઊઠયું. તેમણે દરોણને આશરો આપ્યો અને દરિદ્રતા દૂર કરી. હવે દરોણ રાજકુમારોના આચાર્ય હતા. પરભાવશાળી હોવાથી રાજકારોબારમાં પણ તે માન્ય હતા. દિવસો બદલાઈ ગયા.

26-6-10

*

22. દરોણની વિદ્યાપીઠ અને એકલબ્ય

સામ્યવાદની ઉત્પત્તિ પહેલાં જે રાજ્યવસ્થા, ધર્મવસ્થા અને સમાજવસ્થા હતી તે સૌને માટે એકસમાન ન હતી. સામ્યવાદમાં પણ સૌના માટે પૂરૈપૂરી વ્યાવહારિક સમાનતા થઈ શકી કે કેમ તે પ્રરં જ રદ્દ્યો છે, તો પણ વૈચારિક સમાનતાનો પાયો તો રદ્દ્યો જ કહેવાય. વૈચારિકતા અને વ્યાવહારિકતાને એકસ્લેપ બનાવવી સરળ નથી હોતી. વ્યાવહારિકતામાંથી વૈચારિકતા પ્રગટે તો એકસ્લેપતા શક્ય બને છે. પણ જો પહેલાં વૈચારિકતા અને પછી વ્યાવહારિકતાનો કુરમ રહે તો તેમાં એકસ્લેપતા કરવી કઠિન થઈ જાય છે. કેટલાક વિચારો આચારોથી મેળ ખાતા નથી હોતા. ત્યારે વિસંવાદ થાય છે. વિસંવાદ લાંબો સમય ચાલતો નથી.

શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં સામાન્ય પ્રજા અને રાજ્યપુત્રોને એકસાથે ભણાવતા નહિ. રાજ્યપુત્રો માટે ભણાવાની અલગ વ્યવસ્થા રહેતી. જે બવિષ્યમાં રાજા-મહારાજા થવાના હોય તેમનાં માનમયોદ્દા અલગ હોય, તેમનું ઘડતર પણ જુદું હોય, તેથી તેમની અલગ વ્યવસ્થા કરાતી હુશે.

બીભજુએ પણ આવી જ રાજ્યપુત્રો માટેની અલગ પાઠશાળા બનાવી, જેના અદ્યક્ષ દરોણને બનાવ્યા. દરોણને રહેવા માટે બવ્ય બવન આપ્યું તથા જીવનની બધી ઉચ્ચ સગવડો કરી આપી. હવે તેમનો પુત્ર અંધત્યામા દૂધ માટે ટળવળતો ન હતો. સુખ-સગવડભર્યું જીવન સૌને ગમે છે. તેનાથી સુખની સાથે ગૌરવ પણ મળે છે.

દરોણની વિદ્યાપીઠમાં ચારે તરફના રાજકુમારો વિદ્યા ભણાવા આવતા હતા. ઉચ્ચ લોકો પોતાની ઉચ્ચતા જીળવવા અને સ્થાપિત કરવા પોતાનાં સંતાનોને ઉચ્ચ વિદ્યાપીઠોમાં ભણાવતા હોય છે.

આપણે બોલવા ખાતર ભલે ગમે તેમ સમાનતાના આંશોની વાતો બોલીએ, પણ વ્યાવહારિક જીવનમાં કાંઈક પક્ષપાત રહી જ જતો હોય છે. દરોણ મહાન છે તો પણ પોતાના પુત્રને કેટલીક વિદ્યાઓ વધારે ભણાવે છે, જે બીજાને નથી ભણાવતા. આ વાત અર્જુનના દ્યાનમાં આવી ગઈ. દરોણ બધા શિષ્યોને પાણી ભરવા માટે કમંડળ લઈને મોકલતા. કમંડળમાં પાણી ભરાતાં વાર લાગે, તેથી તે થોડા મોડા આવતા. દરોણ પોતાના પુત્ર અંધત્યામાને પહોળા મોઢાવાળો ઘડો લઈને પાણી ભરવા મોકલતા જેથી તે વહેલો પાણી લઈને આવી જતો. આ સમયે અન્ય કોઈ શિષ્ય ન રહેતો હોવાથી દરોણ પોતાના પુત્રને ધનુર્વેદની ગુપ્ત વિદ્યાઓ ભણાવી દેતા. અર્જુનને ખ્યાલ આવી જતાં તેણે પણ જલદીજલદી

અંગતથામાની સાથે જ જળ લઈને આવી જવાની ચુક્કિત શોધી કાઢી. આથી તે પણ તેવી ગુપ્ત વિદ્યાઓ ભરાવા લાગ્યો. સામ્બૂહિક જીવનમાં ખાસ કરીને સામ્બૂહિક ભોજનશાળાઓમાં આવો પક્ષપાત રહેતો જ હોય છે. ન રહેતો હોય ત્યાં દેવ રહે છે તેમ માનવું.

એક વાર નિષાદરાજ હિરેયધનુનો પુત્ર એકલવ્ય પણ ધનુર્વેદ ભરાવા માટે વિદ્યાપીઠમાં આવી પહોંચ્યો. પણ તે રાજકુમાર ન હોવાથી દરોણે તેને પૂરવેશ આપ્યો નહિ. બીજુ તરફ તેના દીદાર પણ સભ્યતાબદ્યાન હતા. તે ચીથરેહાલ હતો, વસ્ત્રો મેલાં હતાં, વાળ અસ્તવ્યસ્ત હતા, ચહેરો કાળો હતો, લંગોટી-માત્ર પહેરી હતી, શરીરમાંથી કાંઈક દુર્ગધ પણ આવતી હતી, કારણ કે તે રોજ સનાન ન કરતો, પાંચ-દશા-પંદર દિવસે અનુકૂળતા મળે ત્યારે સનાન કરતો—આવા દીદાર હોવાથી તે રાજકુમારો સાથે મોચ થઈ શકતો ન હતો. તમારે જે સમાજ કે સોસાયટીમાં રહેવું હોય તેને અનુસ્લેપ વસ્ત્રાદિ પણ રાખવાં જોઈએ. જો રાખી ન શકો તો બળી ન શકો. બળી ન શકવામાં તમે પોતે પણ દોષી કહેવાઓ. દરોણે વિદ્યાપીઠમાં પૂરવેશ ન આપવાથી તે નિરાશ ન થયો. તેની દરોણ પૂરત્યે અતૂટ અને અપાર શરદ્ધા હતી. પોતાનું ધાર્યું થાય ત્યાં સુધી જ શરદ્ધા રાખનારા શિષ્યો ભરોસાપાત્ર નથી હોતા. તેમનો સંબંધ લાંબો સમય રહેતો નથી. પૂરેમ અને શરદ્ધાનો સંબંધ તૂટવાથી ભારે દૂઃખ થાય છે. જ્ઞાની પુરુષે આવા સ્વલ્ષ્ણી શિષ્યોને દૂર રાખવા. આવાં ટોળાં જોઈને કુલાવું નહિ. આ ચોમાસાનાં નાળાં છે. વરસાદ બંધ થતાં જ સુકાઈ જવાનાં છે.

જે લોકો પોતાનું ધાર્યું નહિ પણ ગુરજીનું ધાર્યું થાય તેવા પૂર્યાનો કરતા હોય છે, તે સાચા શિષ્યો છે. તેમનો સંબંધ લાંબો ટકતો હોય છે. થોડા હોય તોપણ તે ગુરજીને ધન્ય કરી દેતા હોય છે.

એકલવ્યને પૂરવેશ ન મળવા છતાં તેણે આફરોશ વ્યક્ત ન કર્યો. તેની શરદ્ધા ઓછી ન થઈ. તે જાણતો હતો કે હું રાજકુમાર નથી અને મારો દેખાવ પણ આ બધામાં મેળ ખાતો નથી, એટલે કદાચ દરોણગુરુએ મને પૂરવેશ ન આપ્યો, તો કોઈ વાંધો નહિ. તે થોડે દૂર ગયો. એક પર્ણકુટી બનાવી, સાથેસાથે દરોણગુરુની પૂરતિમા પણ બનાવી. પૂરતિમાને ગુરુ માનીને તે ધનુર્વિદ્યા ભરાવા લાગ્યો. દિનપૂરતિદિન તે વધુ ને વધુ જ્ઞાની થતો ગયો. કેટલાક લોકો સ્વયંભૂ હોય છે, અર્થાત ગુરુ વિના પણ આપબણે વિદ્યા ભરાતા હોય છે. એકલવ્ય સ્વયંભૂ હતો.

એક વાર રાજપુતરો શિકાર કરવા નીકળ્યા. સાથે એક કૂતરો પણ હતો. આ કૂતરો ફરતો-ફરતો એકલવ્યની કુટિયા પાસે પહોંચ્યી ગયો અને જોરજોરથી નસવા લાગ્યો. તેના નસવાથી એકલવ્યને વિક્ષેપ થવા લાગ્યો. બોગ, ભજન-દ્યાન અને ભરાતરમાં વિક્ષેપ ન કરાય. કૂતરાને નસતો બંધ કરવા એકલવ્યે

એવી રીતે સાત બાળ માર્યા કે તે કૂતરાના મોઢમાં જરા પણ લોહી કાઢ્યા વિના, કશો જ ઘસરકો કર્યા વિના પેસી ગયાં. હવે કૂતરો બસતો બંધ થઈ ગયો. તે દોડીને રાજકુમારો પાસે આવ્યો. મોઢમાં બાળ જોઈને સૌને નવાઈ લાગી. આવો તે મહાન બાળાવળી કોણ હુશે? તેની શોધ કરતાં-કરતાં રાજકુમારો એકલવ્ય પાસે પહોંચ્યો ગયા. દરોણ પણ આવ્યા. તેમને પણ નવાઈ લાગી. “આવી વિદ્યા તો હું પણ નથી જાણતો! કોણ હુશે આનો ગુણ?” દરોણો પૂર્વે પૂછ્યો કે “તારો ગુણ કોણ છે?” એકલવ્યે જવાબ આપ્યો, “મારા ગુણ દરોણ છે. જુઓ આ પરતિમા.” તેણે બધી વાત કહી સંભળાવી. દરોણ પરસક્ત થયા. પણ અર્જુને આવીને કાનમાં કદદ્યું કે “તમે મને વરદાન આપ્યું છે કે તારા જેવો કોઈ બાળાવળી નહિ થાય તેનું શું? આ તો મારા કરતાં પણ વધુ મહાન બાળાવળી છે!” દરોણને ભાન થચ્યું.

ઘરું વાર મહાપુરુષો પણ ભૂલો કરતા હોય છે. મહાનની ભૂલો પણ મહાન હોય છે. દરોણો એકલવ્યને વિદ્યાપીઠમાં પૂરવેશા ન આપ્યો તે તો જાળો ઠીક, પણ અર્જુન પૂરત્યેના મોહમાં એકલવ્ય પાસેથી ગુણદક્ષિણાનું નિમિત કરીને જમણા હુથનો અંગૂઠો મારી લીધો તે મહાન ભૂલ કહેવાય. આવું માગવાને કદી પણ ન્યાયોચિત ઠેરવી ન શકાય, ધાર્મિક પણ ન કહેવાય.

જરાય વિચાર કર્યા વિના જ એકલવ્યે તરત જ પોતાના હુથે પોતાનો જમણા હુથનો અંગૂઠો કાપી આપ્યો. ઇતિહાસ કદી દરોણને ક્ષમા નહિ કરે. ખરેખર તો એકલવ્યની સર્વોચ્ચ પૂરતિભાને બિરદાવવી જોઈતી હતી. અર્જુનની સાથે એકલવ્યનો સરવાળો કરીને બે મહાન યોગ્યાઓ પકવવાના હતા. પણ અર્જુન-મોહમાં આટલો મોટો અનર્થ થઈ ગયો. ધૂતરાષ્ટરે જેમ પુત્રમોહમાં આખું ચુદ્ધ કરાવી દીધું તેવું જ કહેવાય. હવે એકલવ્યની પેઢીઓ બદલો લે તો દોષ કોનો? પૂરાયચિત થવું જોઈએ.

ત્યારે ગદાયુદ્ધમાં ભીમ અને દુર્યોધન નિપુણ હતા, પણ મહાબલી ભીમ દુર્યોધનને ખૂબ ફુટકારતો રહેતો. બજે વરચે દ્રેષભાવ પણ હતો.

એક વાર શિષ્યોની પરીક્ષા લેવા દરોણો એક વૃક્ષ ઉપર એક પક્ષીને લક્ષ્ય બનાવીને મૂક્યું અને પછી એક પછી એક સૌને લક્ષ્યવેદ કરવા કદદ્યું. માત્ર અર્જુન જ પક્ષીની આંખનો લક્ષ્યવેદ કરવામાં સફળ થયો, તેથી દરોણો પરસક્ત થઈને તેને આશીર્વાદ આપ્યા.

એક વાર દરોણગુણ શિષ્યો સહિત ગંગાસ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં ભયંકર મગરમરછે તેમનો પગ પકડી લીધો અને જળમાં ખોચવા લાગ્યો. બૂમાબૂમ થઈ ગઈ. અર્જુન જરાય ગભરાયો નહિ. તેણે તરત જ બાળ ચલાવીને મગરને વીધી નાખ્યો. ગુરુજી મુક્ત થયા અને પરસક્ત થયા. તેમણે ‘બ્રહ્મશિરા’ નામનું અસ્તર અર્જુનને આપ્યું અને કદદ્યું, “તરણો લોકમાં આવું અસ્તર કોઈની પાસે

નથી.” સર્વોચ્ચ શાસ્ત્રો રાખનારનો વિજય સરળ થઈ જતો હોય છે. અજુને
દરોદાને વંદન કર્યા.

27-6-10

*

23. રાજકુમારોની શાસ્ત્રરપરીક્ષા

પરીક્ષા વિનાનું શિક્ષણ ટકે શેર બાળુ અને ટકે શેર ખાજી જેવું થઈ જાય. સોના અને પિતાળનો બેદ પરીક્ષાથી જ થઈ શકે, માત્ર રંગથી નહિ. માણસોમાં પણ માત્ર માણસ હોવામાત્રથી બધા અર્જુન ન થઈ શકે. જો બધા જ અર્જુન થઈ જાય તો વિદ્યાપીઠોની જસ્તા જ ન રહે. પ્રતિભા, ગુણો અને ક્રિયાની કદર થવી જ જોઈએ. સૌથી મોટો દરોહુ પ્રતિભાદરોહુ છે. જે રાષ્ટ્ર કે પરજા પ્રતિભાનો દરોહુ કરશે તેનું પતન થઈ જશે. પ્રતિભા જ રાષ્ટ્રરનું મસ્તિષ્ણ છે. મસ્તિષ્ણ જ રાષ્ટ્રને તથા પરજાને મહાનતા આપતું હોય છે. એટલે પ્રતિભાની પૂજા થવી જ જોઈએ. ઋષિમુનિઓ પ્રતિભાથી પૂજાય છે. કદી પણ પ્રતિભાની હત્યા ન થવી જોઈએ. જે ભૂલ દરોળો કરી તે કોઈએ ન કરવી જોઈએ.

અનાહૃતોપસૃષ્ટાનામનાહૃતોપજિત્પનામ્ ।
યે લોકોસ્તાન હતઃ કર્ણ મૈયાત્વં પ્રતિપત્ત્યતે ॥

અર્થાત् જે વગર બોલાવ્યો સભામાં જાય છે અને જે વગર કદ્યે બોલવા લાગે છે તેવા સ્વમાનહીન અવિવેકી માણસને જે અધમસ્થાન મળે છે તે હું આજે તને આપીશ.

બજે યોદ્ધાઓ ગર્વથી અને વેગપૂર્વક સામસામે આવી ગયા. એવામાં કૃપાચાર્ય વરયે આવી ગયા અને કહેવા લાગ્યા કે “રાજકુમારો કદી પણ નીચ કુળના માણસો સાથે ચુદ્ધ નથી કરતા, એટલે, કર્ણ, પ્રથમ તમારું કુળ વગેરે બતાવો. તમે કયાંના રાજવી છો? જો રાજા ન હો તો પરીક્ષામાં ભાગ ન લઈ શકો.” કૃપાચાર્યો બજેને રોકી દીધા અને કર્ણ શરમથી નીચ્યું જોવા લાગ્યો. તે રાધાપુત્ર હતો, શૂદ્ર હતો, ક્ષત્રિરય ન હતો, તેથી પૂરેપૂરું સામદ્ય હોવા છતાં તેને હુમેશાં સહન કરવું પડતું હતું. ભારતીય સંસ્કૃતિ વર્ણપરધાન નિર્ણયો કરે છે, કર્મપરધાન નહિ. તેથી એકલવ્યને પરિણામ બોગવવું પડયું હતું. હવે કર્ણનો વારો છે.

બરાબર આ જ સમયે દુર્યોધન ઊભો થયો અને ગર્જના કરીને કદ્યું કે “કર્ણ ચુદ્ધ કરશે, બેસી નહિ જાય, કારણ કે તે રાજા છે. હું તેને અંગદેશનો રાજા બનાવું છું.” આમ કહીને દુર્યોધને સભા વરયે તેને રાજતીલક કરીને અંગદેશનો રાજા ઘોષિત કરી દીધો. સભા વરયે નીચ્યું જોયેલો કર્ણ હવે ઊંચ્યું જોતો થયો. હવે તેને રાજપદ પ્રાપ્ત થવાથી માન-ગૌરવ-હક્ક મળી ગયાં હતાં. તેણે ખરા સમયે પોતાની આબર્ણ બચાવનાર દુર્યોધનનો આભાર માન્યો અને કદ્યું કે “તમે મારી પાસેથી જે જોઈએ તે માગી લો, હું તમારો ઉપકાર કદી ભૂલીશ નહિ.”

દુર્યોધને કહ્યું કે “મારે માત્ર કઢી ન તૂટે તેવી મૈત્રી જ જોઈએ છે, બીજું કાંઈ નહિ.” કર્ણો ‘તથાસ્તુ’ કહ્યું. મિત્રો ઘણા હોય છે, પણ મૈત્રી અલપજીવી હોય છે. જ્યારે મૈત્રી તૂટે છે ત્યારે તે શત્રુતામાં બદલાઈ જતી હોય છે. ઇતિહાસ સાક્ષી છે કે કપરામાં કપરા પરસંગોમાં પણ કર્ણો દુર્યોધનની મૈત્રી નિભાવી, પૂરેપૂરી વફાદારીથી મૈત્રી નિભાવી.

જ્યારે કર્ણને સિંહાસન ઉપર બેસાડીને તેનો અનિષેક કરી તેને અંગદેશનો રાજા બનાવવામાં આવ્યો ત્યારે અત્યારે અધિરથ સારથિ કર્ણો પાસે દોડી આવ્યો. પોતે આટલી ઊતરતી ઝાતિમાં જન્મ્યો હોવા છતાં પરાક્રમ અને દુર્યોધનની કૃપાથી પોતાનો પુત્ર અંગદેશનો રાજા થઈ ગયો છે તે તેના માટે સ્વપ્ન જેવી વાત લાગતી હતી. અધિરથ જેવો કર્ણની પાસે ગયો કે તરત જ કર્ણ સિંહાસન પરથી ઊંબો થઈ ગયો અને પોતાના પિતા અધિરથનાં ચરણોમાં પડીને નમસ્કાર કરવા લાગ્યો. આ કર્ણની કુલીનતા કહેવાય. તેને અબર નથી કે અધિરથ મારો પાલક પિતા છે. અરો પિતા તો આકાશમાં સૂર્ય ચમકી રહ્યો છે તે છે અને અરી માતા તો પેલી રાણીઓ વરદ્યે બેઠેલી કુન્તી છે. સંસાર તો ટાંકેલો જ સારો. ઉધાડો સંસાર સૌંદર્ય ઓઈ બેસે છે. અધિરથે પુત્ર કર્ણને બાથમાં બીડી દીધો. તેનાં હૃષિશ્રદ્ધ માતાં ન હતાં.

હવે નીમને ફાવતું જડ્યું. તેને ખ્યાલ આવી ગયો કે કર્ણ સુતપુત્ર છે, તેથી તે સભામાં આવીને કર્ણને મહેણાં મારવા લાગ્યો, “તું સુતપુત્ર છે. તું તો અમારે હાથે મરવાને પણ યોગ્ય નથી, પછી લડવાની તો વાત જ શી?” દુર્યોધન પણ વરદ્યે આવી કર્ણનો પક્ષ લેવા લાગ્યો. એવામાં સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી સભા વીખરાઈ ગઈ. સૌ કોઈ જુદીજુદી વાતો કરવા લાગ્યા. કોઈએ અજ્ઞુનનો પક્ષ લીધો તો કોઈએ કર્ણનો પક્ષ લીધો.

આ રીતે વિખવાદ કરીને સભા સમાપ્ત થઈ ગઈ. દુર્યોધનને મિત્ર મળ્યો અને પાંડવોને દુરેભન મળ્યો. જો પાંડવોએ સરવાળો કર્યો હુત તો અજ્ઞુન સાથે એકલબ્ય અને તેની સાથે કર્ણ એમ તરણ બાળાવળીઓનો સરવાળો થાત. પણ એવું ન થઈ શક્યું. બાદબાકીનું ગણિત આપણા કોઈ પડી ગયું છે. પતન અને પરાજ્યાનું એ મહત્વનું કારણ બની ગયું છે. કોણ સરવાળાનું ગણિત શિખવાડે?

27-6-10

*

24. દરોણની ગુરુદક્ષિણા

જો શક્તિશાળી વ્યક્તિનું અપમાન કરવામાં આવે તો તેથી વૈર બંધાય છે. કદાચ વ્યક્તિ શક્તિશાળી ન હોય અને સામાન્ય હોય તો પણ તે તમારી નિંદા તો કરે જ. ફરીફરીને નિંદા કરવાથી તમારી યશહુનિ થાય અને વિરોધી વાતાવરણ નિર્મિત થાય. વાતાવરણ વ્યક્તિને ભારે લાભ અને હાનિ પહોંચાડતું હોય છે. એટલે શાણા પુરુષો સામાન્ય વ્યક્તિનું પણ અપમાન કરતા નથી. પણ જો વ્યક્તિ બળવાન હોય તો-તો પછી કહેવું જ શું? અપમાનિત બળવાન વ્યક્તિ વૈર બાંધે છે. વૈર સમયની રાહ જુઓ છે અને સમય આવતાં જ વિગરહ થઈ જાય છે. વિગરહ વિનાશ નોતરે છે. ભારતમાં મોટા બાગનાં ચુદ્ધ અવમાનના દ્વારા થયાં છે, જે ઈમોશનલ કહેવાય.

દરોણ, ધનુર્વેદના ઝાતા થઈને ઘોર દરિદ્ર દશામાં મિત્ર દલપદરાજાને ત્યાં ધરી આશાએ ગયા હતા. પણ દલપદને એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ સાથેની મિત્રતા શરમજનક લાગી. દલપદે દરોણનું અપમાન કરીને વિદાય કરી દીધા. આ અપમાનથી દરોણ બહુ વ્યથિત થયા. સ્વમાની વ્યક્તિ અપમાનથી જેટલી વ્યથિત થાય તેટલી બીજી કોઈ રીતે વ્યથિત થતી નથી. દરોણ ધર્માં ફર્યા અને છેવટે બીજાના શરણે ગયા. હસ્તિનાપુરમાં બીજો રાજકુમારો માટે વિદ્યાપીઠની સ્થાપના કરી હતી ત્યાં દરોણને કુલપતિ બનાવી દીધા. દરોણ દરિદ્ર હતા પણ અશક્ત ન હતા, સશક્ત હતા. તેમની પાસે ધનુર્વિદ્યાની મહાન શક્તિ હતી જેની કદર અને ઉપયોગ દલપદ કરી શક્યો ન હતો. હવે તે શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ બીજો કરી રહ્યા છે. અશક્ત દરિદ્ર અને સશક્ત દરિદ્ર વર્ચ્યોનો ભેદ સમજવો જોઈએ. કેટલીક વાર સશક્ત વ્યક્તિ પણ થોડા કાળ માટે દરિદ્ર થઈ જતી હોય છે.

દરોણને અપમાન બુલાયું ન હતું. અરેખર તો વ્યક્તિ બધું ભૂલી શકે, સભા વરયે થયેલું અપમાન ભૂલી શકે નહિ. રાજપુત્રોની પરીક્ષા પૂરી થઈ, સત્ર પૂર્ણ થયું. હવે ગુરુદક્ષિણાની વારી હતી. ગુરુદક્ષિણા વિના ઋણમુક્તિ ન થઈ શકે. એટલે સૌ રાજકુમારોએ દરોણને ગુરુદક્ષિણા માગવા કદયું. દરોણે કદયું, “જાઓ, દલપદરાજાને જીવતો પકડી લાવો. એ જ મારી ગુરુદક્ષિણા છે.”

બધા રાજકુમારો સેના સાથે પાંચાલદેશ ઉપર ચઢી ગયા. ઓચિંતાના હુમલાથી દલપદ ગભરાયો. તે તૈયાર થાય તે પહેલાં તો કૌરવોની સેના નગરમાં પેંસી ગઈ અને બરંકર વિનાશ કરવા લાગી. આકૃતમણ કરનારી સેના નિર્દોષ પુરજના વિનાશની ચિંતા નથી કરતી, એટલે કુશળ રાજાએ હુંમેશાં શત્રુની ભૂમિ ઉપર જ ચુદ્ધ કરવું. પોતાની ભૂમિને ચુદ્ધક્ષેત્ર થતી બચાવવી જોઈએ.

રાજા દૂરપદ પણ પોતાના ચોઢાઓ અને સેનાપતિઓ સાથે સામો થયો. બજે વર્ષે ઘોર યુદ્ધ થયું, પણ દૂરપદ બારે પડી રહ્યો હતો. કૌરવ સેના તેને જીતી શકતી ન હતી. વળી પાંડવો નગરથી દૂર યુદ્ધ કર્યા વિના જ ઊભા હતા. તેમને અબર હતી કે કૌરવસેના દૂરપદને પકડી શકવાની નથી. ઘણા સમય સુધી યુદ્ધ થયા પછી પણ જ્યારે દૂરપદ પકડાયો નહિ અને કૌરવોનો કર્યારધારણ નીકળવા લાગ્યો ત્યારે અર્જુને યુદ્ધમાં ઝુકાવ્યું. બીમ અને અર્જુન વળે દૂરપદસેના ઉપર તૂટી પડ્યા. હવે કર્યારધારણ દૂરપદસેનાનો નીકળવા માંડયો. બીમની ગંડા અને અર્જુનનાં બાણ ચારે તરફ હાહુકાર મચાવવા લાગ્યાં. યુદ્ધમાં સ્કૂર્ટિ મહુત્વનો ગુણ છે. સ્કૂર્ટિ વિનાનો ટીલો-ઠંડો સેનાપતિ મોટી સેના હોય તોપણ હારી જતો હોય છે. અર્જુને બારે સ્કૂર્ટિ બતાવી અને છેક દૂરપદ પાસે પહોંચી ગયો. જોતજોતાંમાં તેણે દૂરપદને જીવતો પકડી લીધો. સેના દૂરપદની નગરીનો વિદવંસ કરી લૂંટી રહી હતી તેને રોકી દીધી. હારેલો રાજા માત્ર હારતો જ નથી, પોતાના રાજ્યને પણ લૂંટાવી મૂકે છે. અર્જુનની કુલીનતા જ કહેવાય. તેણે પરાજિત રાજાની નગરી તથા રાણીઓ વળેને હાથ અડાડ્યો નહિ.

પકડાયેલા દૂરપદને લઈને અર્જુન દરોણ પાસે આવ્યો અને ગુરુદક્ષિણા પૂરી કરી. હવે દરોણ ઉચ્ચ આસન ઉપર હતા અને દૂરપદ સામે ધરતી ઉપર બંદી-દશામાં હતો. દરોણો કહ્યું કે “દૂરપદ! કેમ, હવે મિત્ર ખરો કે નહિ?”

દૂરપદ લજજાથી નીચું જોઈ ગયો. દરોણો એક વાક્ય કહ્યું તે પૂર્ત્યોક બ્રાહ્મણો યાદ રાખવા જોવું છે.

“ક્ષમિણો બ્રાહ્મણા વયમ્બ્રા”

અર્થાત् “અમે બ્રાહ્મણો હુંમેશાં ક્ષમાશીલ જ હોઈએ છીએ. તારો ગર્વ ઉતારવા અને અપમાનનો બદલો લેવા જ મારે તને બંદી બનાવવો પડ્યો. હું ધારું તો અત્યારે તારો શિરરછેદ કરી શકું છું. પણ ના, એવું નહિ કરું. મારી દરછા તો માત્ર તારું અડધું રાજ્ય જ પડાવી લેવાની છે, જેથી હું પણ રાજા થાઉં અને ‘રાજાની મૈત્રી રાજા સાથે હોય, દરિદ્ર બ્રાહ્મણ સાથે નહિ’ એવી તારી ગવોક્તિનો જવાબ આપી શકું.”

દરોણો પાંચાલદેશના બે ભાગ કર્યો. ગંગાની દક્ષિણાનો પૂર્વદેશ દૂરપદને આપ્યો અને ઉત્તરનો પૂર્વદેશ પોતે રાખ્યો. દૂરપદ આ સંધિ માન્ય રાખી, પછી દૂરપદનું માન-સન્માન કરીને તેને વિદાય કર્યો.

અર્જુને અહિદ્યાત્રાનગરી દરોણને બેટ આપી. હવે તો દરોણ પણ રાજા થયા.

27-6-10

25. યુધિષ્ઠિરને યુવરાજપદ

જેની પાસે ઘણી સંપત્તિ છે પણ વારસદાર નથી તે પાછળી બિંદગીમાં દુઃખી થતો હોય છે, પણ જેની પાસે વિપુલ સંપત્તિની સાથે ઘણા વારસદારો હોય છે તે ગુંચવાઈ જતો હોય છે. ઘણામાંથી કોને પસંદ કરવો તે અધારું કામ થઈ જતું હોય છે. પસંદ કરેલાને બાકીના લોકો સ્વીકારશે કે કેમ તે પણ મોટો પુરફ થતો હોય છે. પોતાની પસંદગી જ મહુત્વની નથી, લોકસ્વીકૃતિ પણ મહુત્વની છે. રાજ્યવ્યવસ્થામાં સરદારો અને દરબારો મહુત્વનો ભાગ ભજવતા હોય છે. આ બધાની સ્વીકૃતિ વિના પસંદ કરેલો વારસદાર સારી રીતે રાજ્ય કરી શકે નહિ.

પસંદગીની બાબતમાં એક અલિભિત નિયમ ચાલ્યો આવે છે કે જે જ્યેષ્ઠ પુત્ર હોય તે જ યુવરાજ બને. આ સીનિયોરીટી વ્યવસ્થાથી ઘણી ગુંચો ઉકેલાઈ જાય છે.

ધૂતરાષ્ટ્રને 105 વારસદારો છે. તેમાં સૌથી જ્યેષ્ઠ યુધિષ્ઠિર છે. એટલે યુવરાજપદનો હક્કદાર યુધિષ્ઠિર જ કહેવાય. ધૂતરાષ્ટ્રે નીષ્ઠા, દરોણ વગેરે વડીલોની સલાહ લીધી. યુધિષ્ઠિરની છાપ સૌનાં મનમાં ઉતામ હતી, તેથી સૌથે યુધિષ્ઠિરને યુવરાજ બનાવવાની સંમતિ આપી.

સરદારો, વડીલો અને મંત્રીઓ બે રીતે વિચારતા હોય છે. (1) યુવરાજ રાષ્ટ્ર માટે કેવો રહેશે અને (2) યુવરાજ અમારા માટે કેવો રહેશે. રાષ્ટ્રહિત કરતાં જયારે પોતાના હિતને વધુ મહુત્વ અપાય ત્યારે યોગ્ય વ્યક્તિની જાયાએ અચોગ્ય વ્યક્તિની પસંદગી થઈ જાય. દરબારો, ભાયાતો, મંત્રીઓ તો હરછતા હોય છે કે યુવરાજ અમારી કઠપૂતળી જેવો હોય. અમે કહુંએ તેમ જ કરે. આવા દૃષ્ટિકોણથી ખરેખર યોગ્ય વ્યક્તિ ચુંટી શકાય નહિ.

ધૂતરાષ્ટ્રે નીષ્ઠા-દરોણ વગેરે સૌ મહુત્વપૂર્ણ વ્યક્તિઓની સલાહથી યુધિષ્ઠિરને યુવરાજપદ ઉપર નિયુક્ત કર્યો. યુધિષ્ઠિરનાં શીલ-સ્વભાવ વગેરે એવાં હતાં કે તે સૌને પિરય હતો. ઓછામાં ઓછું તે કોઈનો વિરોધી ન હતો. જે પોતાના ઉગ્ર સ્વભાવથી ઘણાનો વિરોધી થઈ જતો હોય છે, તેને લોકો ચુંટતા નથી. રાજનેતા ધીર-ગંભીર, પરાક્રમી અને મિલનસાર સ્વભાવનો હોવો જોઈએ.

જયારે યુધિષ્ઠિરને યુવરાજ તરીકે નિયુક્ત કરાયો ત્યારે આપોઆપ પાંચ પાંડવોનું મહુત્વ વધી ગયું. મુખ્ય વ્યક્તિ પોતાના યૂથને સાથે રાખતો હોય છે. પોતાના યૂથ વિના વહીવટ સારી રીતે કરી શકાય નહિ. પાંચે બાઈઓનું યૂથ મળીને સારી રીતે રાજવહીવટ કરવા લાગ્યું.

રાજા જયારે મંત્રીમંડળની રચના કરે ત્યારે સંતુલન જાળવવું જરૂરી છે. સૌને ચથાયોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ મળવું જોઈએ. પ્રથમ પસંદગી યોગ્યતાની જ હોય, પણ યોગ્યતાની સાથે જુદાજુદા વર્ગો, પ્રાંતો વર્ગેરેને પણ પ્રતિનિધિત્વ આપવું જોઈએ, જેથી સૌની આત્મીયતા રહે. જો સંતુલન ન રખાયું હોય તો જે વર્ગ વંચિત રહી ગયો હોય તે ખટપટો કરતો થઈ જાય. તેથી વિદરોહ કે અશાંતિ થઈ શકે છે.

કુશાળ રાજનાં તરણ લક્ષણો છે: (1) પ્રજામાં કાયદાની સ્થાપના કરીને સૌને સુરક્ષાની ખાતરી કરાવવી. (2) રાષ્ટ્રની સમૃદ્ધિ વધારવા ધંધા-ઉદ્યોગને પ્રોત્સાહિત કરીને ભબલખ મૂડીરોકાળ કરાવવું. અને (3) જે રાષ્ટ્રોથી દેશને અતરો હોય તેમના ઉપર નિરાંતરણ કરવું. આ તરણ ન કરી શકનાર રોગ્ય રાજા કહેવાય નહિ.

યુધિષ્ઠિરે સૌનો સાથ લઈને ચૂનાન, સૌવીર, દક્ષિણાદેશ વર્ગે આજુબાજુના અને દૂરના અનેક દેશો ઉપર યાદી કરીને ભારતની સીમા દૂર-દૂર સુધી પ્રસસાવી. ચારે તરફ યુધિષ્ઠિરનો જયજયકાર થવા લાગ્યો. પ્રજા પણ યુધિષ્ઠિરનાં વખાણ કરવા લાગી. ઘરાં વર્ષો પછી પ્રજાને આવું સુરાષ્ટર મળ્યું હતું. પણ વખાણ કદી ઈષ્યા વિનાનાં નથી હોતાં. વખાણ સાંભળનારા બધા રાજુ નથી થતા હોતા. કેટલાકને આગ પણ લાગતી હોય છે. આને ઈષ્યાનિન કહેવાય છે. ઈષ્યામાંથી દ્રેષ અને દ્રેષમાંથી દુર્ભીવના પેદા થતી હોય છે.

ધૂતરાષ્ટરનું પણ આવું જ થયું. બધા લોકો પાંડવોનાં વખાણ કરે છે, પોતાના પુત્રો ક્રૌરવોનાં તો કોઈ વખાણ જ નથી કરતા, તેથી તેને પાંડવો પ્રત્યે દ્રેષ થવા લાગ્યો.

28-6-10

*

26. ષડયંત્ર-રચના

પ્રવૃત્તિનું મુખ્ય પ્રેરકબળ રાગ-દ્રેષ છે. રાગ-દ્રેષ હોય જ નહિ તો પ્રવૃત્તિ મંદ પડી જાય અથવા શિથિલ થઈ જાય. રાગદ્રેષનો સંપૂર્ણ ત્યાગ શક્ય નથી, જસ્તારી પણ નથી. જીવનમાં યોગ્ય માત્રામાં રાગ-દ્રેષ હોવા જસ્તારી છે. જો તમે સદગુણો અને શીલવાન વ્યક્તિત્વ પ્રત્યે રાગ રાખો છો તો તે યોગ્ય જ છે. રાગ જ શુદ્ધ થઈને અનુરાગ બનતો હોય છે. રાગ જ શુદ્ધ થઈને પ્રેમ બનતો હોય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ એ જ જીવનનો સર્વોચ્ચ વિકાસ છે. રાગહીન થવું અર્થાત् વીતરાગ થવું અર્થાત् લાગણીહીન થવું એ જીવનનો વિકાસ નથી, અવરોધ છે. અવરોધાયેલું જીવન પ્રસક્તા ન આપે. તે પણથર જેવું લાગણીહીન અને જડ થઈ જાય. એટલે યોગ્ય જગ્યાએ યોગ્ય માત્રામાં રાગ હોવો જસ્તારી છે.

દ્રેષ પણ જસ્તારી છે, પણ તેની જગ્યાએ. આતતાયી, અત્યાચારી, વ્યબિચારી, દેશદરોહી, ગફાર, કુકરી, બળાત્કારી વગેરે લોકો પ્રત્યે દ્રેષ રાખવો જસ્તારી છે. તેવા દ્રેષથી વ્યક્તિ તેવા દોષોથી દૂર રહે છે અને બચી શકે છે. પણ ઓટી જગ્યાએ રાગ કર્યો હોય કે ઓટી જગ્યાએ દ્રેષ કર્યો હોય તો તે હાનિકારક થઈ શકે છે.

પાંડવોની સિદ્ધિઓનાં વખાણ સાંભળીને ધૂતરાષ્ટરને તેમના પ્રત્યે રાગ થવો જોઈએ, પણ તેની જગ્યાએ તેને દ્રેષ થવા લાગ્યો, કારણ કે પાંડવો ધૂતરાષ્ટરના સગા પુત્રો ન હતા. જે સગા પુત્રો હતા તેમનાં તો કોઈ વખાણ કરતું જ ન હતું. આમ થવાથી ધીરેધીરે તેનું મન પાંડવો પ્રત્યે દ્રેષ વધારવા લાગ્યું.

ઈષ્ટા-દ્રેષ અને શાંતિ સાથે રહી શકે નહિ. ધૂતરાષ્ટર અશાંત રહેવા લાગ્યો. અશાંતિ પણ પ્રવૃત્તિ કરાવતી હોય છે. અશાંત માણસ ચૂપચાપ બેસી શકે નહિ. હા, તે સારી અને નરસી બજે પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ કરાવતી હોય છે.

જગ્યારે ધૂતરાષ્ટર બહુ જ અશાંત થઈ ગયા ત્યારે તેમણે કણિક નામના મંત્રીને બોલાવ્યો. ડાહ્યા માણસે એક સાચો અને સારો સલાહુકાર જસ્તાર રાખવો. પણ ઓટા માણસને ઓટો સલાહુકાર જ અનુકૂળ આવે અને તે જ ટકે, તેને સારો ન ગમે.

વ્યક્તિત્વે પોતાની હૈયાવરાળ કાઢવાની પણ એકાદ જગ્યા રાખવી. નહિ તો ભેગી થયેલી વરાળ વિસ્ક્રોટ (હાઈ-એટેક) કરી શકે છે. પણ હૈયાવરાળ કાઢવાની જગ્યા જો સુહુદ ન હોય તો મહાઅનર્થ થઈ શકે છે.

ધૂતરાષ્ટ્રે કળિકને બોલાવીને બધી પરિસ્થિતિ સંભળાવી તથા પાંડવોની ઉજ્જ્વાતિ અને પુરસિદ્ધિથી તથા પોતાના પુત્રોની ઉપેક્ષાથી થનારી વેદનાની વાત કરી. કળિકે તેને કૂટનીતિનો ઉપદેશ આપ્યો. કૂટનીતિ એટલે કુચક્રો રચીને કોઈને પાડી દેવાની છળનીતિ. ધૂતરાષ્ટ્રને કળિકને વાત ગમી ગઈ. હું પાંડવોને કેમ કરીને પદભૂષણ કરવા તેના ઉપાયો તે વિચારવા લાગ્યો. કુચક્રો ચાલુ થઈ ગયાં. એક ઉપાય મળી ગયો. ગમે તેમ સમજાવીને પાંડવોને વારણાવત મૌકલી દેવા. વારણાવતમાં લાક્ષાગૃહ બનાવી તેમાં તેમને બાળી મૂકવા. આપણું નામ પણ નહિ આવે, કામ થઈ જશો. પછી આપણે નિષ્કંટક રાજ કરી શકીશું. ષડ્યંતર રચાઈ ગયું.

28-6-10

*

27. લાક્ષાગૃહથી બચવું

રાજનીતિ અને કૂટનીતિ એમ બે પ્રકારની નીતિઓ છે. રાજનીતિથી રાજ ચાલે. રાજનીતિ વિના રાજ કરી શકાય નહિ. કૂટનીતિ બડયાંતરો રચવા માટે છે. દગ્ગો-કટકો, પાછળથી ધા કરવો, વિચાસધાત કરવો વગેરે કૂટનીતિ છે. કૂટનીતિનાં બડયાંતરોને નિષ્કળ બનાવતાં આવડે તે જ રાજ કરી શકે અને તે જ ખલનાયકો સામે ટકી શકે. ખલનાયકો વિનાના નાયકો હોતા નથી. ધર્મ નાયકોના પક્ષમાં હોય છે, પણ ધર્મ પણ કુશળ નીતિની અપેક્ષા રાખે છે. ભોળા કે ભોટ માણસો રાજ ન કરી શકે. કુશળતા અનિવાર્ય છે.

કૌરવોએ સંતલસ કરીને ફરવાનું બહાનું કરીને પાંડવોને વારણાવત મોકલી ત્યાં લાક્ષાગૃહ બનાવી તેમાં જ તેમને જીવતા બાળી મૂકીને પછી શોક મનાવવો, ધર્મસકે ને ધર્મસકે રડવું, જેથી કોઈને કશી શંકા ન થાય—એવું બડયાંતર રચી દીધું.

આ માટે એવી યોજના બનાવી કે પહેલાં પુરોચન વારણાવત જાય અને ત્યાં લાક્ષાગૃહનું ભવ્ય નિર્માણ કરે—એવો મહેલ કે અનિનો તણાઓ પડતાં જ બડકી ઊઠ અને પછી ગમેતેમ કરો તોપણ બુઝાય નહિ. પુરોચન વારણાવત પહોંચી ગયો અને કામે લાગી ગયો.

બધી તૈયારી થઈ ગઈ. પછી પાંડવોને વારણાવત મોકલવાની તૈયારી ચાલી. પણ ચતુર વિદુરને બડયાંતરની ગંધ આવી ગઈ હતી, તેથી વિદુરે પાંડવોને મલેરછભાષામાં જે કહેવાનું હતું તે કહી દીધું. રાજાએ અનેક ભાષાઓ જાળવી જોઈએ, જેથી ગુપ્ત વાતો કરી શકાય. અંતે પાંડવો વારણાવત પહોંચી ગયા અને ખૂબ વાજતેગાજતે પુરોચને તેમનું સામૈયું કરી લાક્ષાગૃહમાં ઉતારો આપ્યો.

કપટી માણસના અતિરેકભર્યા આદર-સત્કારથી શાળી વ્યક્તિત્વે મુગધ ન થવું. બડયાંતરથી પરિચિત થઈ ગયેલા ચુધિષ્ઠિરે બધા ભાઈઓને ભોળા થઈને કશું જ જાણતા નથી તેમ સમજ્ઞાને રહેવું, જેથી પુરોચન હોશિયાર ન થઈ જાય. એવામાં એક દિવસ મહેલના એક ભાગમાં ધરતી ધમધમવા લાગી. થોડી જ વારમાં એક માણસ બહાર નીકળ્યો. વિદુરજ્ઞાની યોજના પ્રમાણે તે સુરંગ બનાવતો-બનાવતો મહેલ સુધી પહોંચી ગયો હતો. જો મહેલમાં આગ લાગે તો આ સુરંગ દ્વારા પાંડવોએ ભાગી છૂટવું તેવી વિદુરજ્ઞાની યોજના હતી. કૂટનીતિનાં કુચકુરોને નિષ્કળ બનાવવા હાથ ઉપર હાથ રાખીને બેસી ન રહેવાય. પૂરી ક્ષમતા અને કુશળતાથી કામે લાગી જવાય. હાશ! ચાલો, રસ્તો તો થઈ ગયો!

લાક્ષાગૃહમાં રહેતાં-રહેતાં પાંડવોને એક વર્ષ વીતી ગયું. પુરોચન નિશ્ચિન્ત થઈ ગયો. એક વાર કુન્તીએ બ્રહ્મભોજનનું આયોજન કર્યું. ઘણા બ્રાહ્મણો સપરિવાર આવ્યા અને જમીને, રમીને સાંજ પડતાં પોતપોતાને ઘરે ચાલ્યા ગયા. પણ દૈવયોગે એક સ્તરી પોતાના પાંચ પુત્રો સાથે રાત રહી ગઈ. તે જંગલી સ્તરી હતી. તેણે અને તેના પુત્રોએ ખૂબ દાસું પીધો અને પછી બેભાન થઈને સૂઈ ગયાં. એક ઓરડામાં પુરોચન પણ સૂતો હતો. તેવા સમયમાં જોરથી આંધી ચાલવા લાગી. ઓચિંતી મહેલમાં આગ લાગી ગઈ. જોતજોતાંમાં અનિન પૂરા મહેલમાં ફેલાઈ ગયો. બીમે બધા બાઈઓને બના ઉપર બેસાડીને પેલી સુરંગના રસ્તે બાગવા માંડયું. સુરંગનો છેડો ગંગાકિનારે નીકળ્યો. વિદુરજીએ ત્યાં નાવ તૈયાર રખાવી હતી તેમાં બેસીને બધાં ગંગા પાર પહોંચી ગયાં. નાવને ડુબાડી દીધી જેથી કોઈને બાળી જવાની ખબર ન પડી જાય. ધૂ-ધૂ-ધૂ કરતો લાક્ષાગૃહ મહેલ બળી રદ્દ્યો હતો. પાંડવો વનમાં ચાલ્યા ગયા. કદાચ વન લખાવીને આવ્યા હશે.

વારણાવતનગરના લોકો બેગા થઈ ગયા, પણ કોઈ કશું કરી શકે તેમ નહતું. સૌ લાયાર હતા. બીજુ બાજુ દુર્યોધન, ધૃતરાષ્ટર વગેરેને ખબર પડી. તે તો મનમાં ને મનમાં રાજુ થયા. અધૂરામાં પૂરું પેલી જંગલી બાઈ અને તેના પાંચ પુત્રોની ન ઓળખાય તેવી લાશો મળી જે પાંડવો તથા કુંતીની જ છે તેવું માની લેવાયું. પછી તો ભૂતકવિધિ કરવામાં આવી. કૌરવો તો ધર્મસક્રિયા ને ધર્મસક્રિયા રડવા લાગ્યા જેથી કોઈને કશી શાંકા ન થાય. આનું નામ સંસાર છે. અંદર હુસે ને ઉપર રડે. એકમાત્ર વિદુર બધા બેદ જાણે છે. તે ચૂપ છે. સૌની સાથે તે પણ રોક્કળ કરે છે. સંસારમાં રહેવું હોય તેણે લોલેલોલ કરવું પડે. કૌરવોએ કેટલાય દિવસ સુધી શોક મનાવ્યો. મિષ્ટાજ રંધાય નહિ, ખવાય નહિ—આ લોકાચાર કહેવાય.

નીષબ્જુ મહાકરંદન કરતા હતા. તેમને દૂર એક તરફ લઈ જઈને વિદુરજીએ બધી ખાનગી વાત કરી દીધી કે “પાંડવો મરાયા નથી, જીવતા છે. હવે કેટલોક સમય વનમાં ગુપ્ત વિચરણ કરીને સમય આવ્યે પુરગટ થશે.”

વિદુરની વાતથી નીષબ્જુને સંતોષ થયો, પણ વાત ગુપ્ત રાખવાનું નક્કી થયું.

28-6-10

28. હિડિમ્બાવિવાહ

જીવન ઘટનાઓના ક્રમથી આગળ વધતું હોય છે. બધી ઘટનાઓ આપણી દરદી પૂરમાણે ઘટતી નથી. કેટલીક ન ઘારેલી ઓચિંતાની ઘટી જતી હોય છે. કેટલીક ઉપરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર કરી દેનારી પણ હોય છે. જીવન સર્પ-સીડીના ખેલ જેવું છે.

જે પાંડવો હુસ્તિનાપુરમાં ચુવરાજ બનીને રાજા-મહારાજાની સાદ્યબી ભોગવતા હતા તે હવે લાક્ષાગૃહના મૃત્યુમાંથી જેમતેમ બર્યીને વનમાં બટકી રહ્યા છે. દુર્યોધનના ભયથી તેઓ ગાઢ વનમાં પરવેશી ગયા. હવે તો ચલાતું પણ નથી. માતા કુન્તી થાકી ગયાં છે. બીમે તેમને ઉપાડી લીધાં, પણ દિશાની સમજ પડતી નથી. ચારે તરફ બધું સરખું જ દેખાય છે. એવામાં માતાજીને તરસ લાગી. નજીકના તળાવમાં ભીમ ગયો, સનાન કર્યું, પણ પાણી શામાં લઈ જવું? પાત્ર તો છે નહિ. તેણે પોતાની ચાદર પલાળી અને તેવી ચાદર લાવીને માતાજીને પાણી પિવડાવ્યું. બધાં થાક્યાં હતાં એટલે સૌ સૂર્ય ગયાં. જમીન ઊબડ-આબડ હતી તોપણ બધાં ઘસઘસાટ સૂર્ય ગયાં હતાં. હા, ભીમ જાગતો હતો, કારણ કે વન હિંસક પરાણીઓથી તથા રાક્ષસોથી ભરપૂર હતું. સાવધાન રહેવાની જરૂર હતી. જેમ આંક્રિકામાં હમણાં સુધી નાન જાતિઓ રહેતી હતી તેમ ભારતમાં પણ ત્યારે જંગલોમાં આવી અનેક જાતિઓ રહેતી હતી. તે શિકારી હતી, માંસાહારી હતી. નરમાંસ તેમને બહુ પિરય લાગતું હતું.

પાંડવો જિયાં સૂતા હતા તે વૃક્ષથી થોડે જ દૂર શાલવૃક્ષ હતું. ત્યાં હિડમબ નામનો રાક્ષસ પોતાની બહેન હિડમ્બા સાથે રહેતો હતો. તેણે જોયું કે નજીકના વૃક્ષ નીચે થોડાંક માણસો આવેલાં છે. ઘણા દિવસો પછી આજે માણસનું માંસ ખાવાનું મળશે તેમ સમજીને તે આનંદિત થઈ ઊઠ્યો. પોતાની બહેન હિડમ્બાને કહ્યું કે “જા-જા, જલદી જા! પેલાં માણસોને મારીને મારી પાસે લાવ. મારે જલદીજલદી તેમનું માંસ ખાવું છે.”

હિડમ્બા પાંડવોની નજીક પહોંચી ગઈ. પણ આ શું? ભીમસેનને જોતાં જ તે મોહિત થઈ ગઈ. અત્યારે તેની મુગ્ધાવસ્થા ચાલી રહી હતી. આવી સ્થિતિમાં સ્તરીને પુરુષની તીવ્ર ગંભના જાગતી હોય છે. જો પુરુષ તેની પાસે ન આવે તો મુગ્ધ સ્તરી સામે ચાલીને પુરુષની પાસે પહોંચી જતી હોય છે અને હુવભાવ દ્વારા પુરુષને આકર્ષિત કરતી હોય છે.

તે ભીમને જોતી જ રહી ગઈ. અહુા! કેટલો બળવાન અને હૃષપુષ્ટ દેખાય છે! હું આવો જ પુરુષ શોધતી હતી. દૂબળા-પાતળા, રેઝુ-પેઝુથી કાંઈ મને સંતોષ નો

થાય. તે તો મારી આગળ કુરકુરિયા જેવા લાગે. આ પુરુષ અરેખર અલમસ્ત છે. તે લાંબો સમય નોગસુખ આપી શકે તેવો છે.

બધી સત્તરીઓ સરખી નથી હોતી. સૌ-સૌની અલગઅલગ પસંદગી હોય છે. ગુણિયલ સત્તરી ગુણોને જુએ છે. શીલવતી સત્તરી શીલને જુએ છે. વીર સત્તરી વીરતાને જુએ છે. ધનપુરેમી સત્તરી ધનને જુએ છે. રૂપપુરેમી સત્તરી રૂપને જુએ છે. તેવી જ રીતે ભોગપુરધાન સત્તરી ભોગને જુએ છે. કોણ મને કેટલા ભોગ આપી શકશે તે જ તેનું ગર્વિત હોય છે. જો તેને મનમાન્યા ભોગ મળતા હોય તો બધાં દુઃખો ભોગવવા તે તૈયાર થઈ જતી હોય છે. ભોગપુરધાન સત્તરીને જો દેવ જેવો પુરુષ મળે પણ તેનામાં ઓછું ભોગ-સામચર્ય હોય તો આવી સત્તરી બીજાને શોધી લોતાં વાર નથી કરતી. તેની અતૃપ્ત આંખો આંખો દિવસ ચકળવકળ પોતાના શિકારને શોદ્યા કરતી હોય છે. જરાક મોકો મળતાં જ તે પરાકાષ્ઠાએ પહોંચી જાય છે. તેને પરેમ-બેમ હોતો નથી, માત્ર ને માત્ર ભોગલાલસા જ હોય છે. સામાન્ય માણસને તે તુચ્છ મગતલં ગણીને તિરસ્કાર કરતી રહેતી હોય છે. ભગવાન બચાવે આવી બોગબૂઝી સત્તરીથી.

હિદિમ્બા જેમજેમ ભીમના શરીરને જોતી ગઈ તેમતેમ વધુ ને વધુ તેનું શરીર ગરમ થતું ગયું. હવે તે પોતાના વશમાં ન રહી. તેણે તરત જ ભીમની આગળ લગનનો પુરસ્તાવ મૂકી દીધો. તે વધુ નજીક આવે તેના પહેલાં ભીમ ખસી ગયો. ભીમે કહ્યું કે “ભામિની, હજુ મારા મોટા ભાઈ કુંવારા છે. મોટા ભાઈને પડતા મૂકીને નાનો ભાઈ લગન કરે તો તેને ‘પરિવેતા’ કહેવાય, અર્થાત્ નિંદનીય કહેવાય. મારાથી તેવું ન થઈ શકે.” ભીમને મર્યાદાનું બાન છે. હજુ તે બાન ભૂલ્યો નથી. સત્તરીની તુલનામાં પુરુષને ઓછી મુખ્યાવસ્થા હોય છે, કારણ કે તેનું લાગણીપુરધાન નહિ બુદ્ધિપુરધાન જીવન હોય છે. એટલે જેટલો વિશ્વાસ આ બાબતમાં પુરુષ ઉપર મૂકી શકાય તેટલો સત્તરી ઉપર ન મૂકી શકાય. તેમાં તેનો દોષ નથી, તેની લાગણીપુરધાનતાનો દોષ છે. સત્તરીની મુખ્યાવસ્થામાં એક રક્ષક શસ્ત્ર ભગવાને તેને આપ્યું છે અને તે છે “લજજા અને બય.” લજજા તેનું રક્ષણ કરે છે. પણ જો સત્તરી નિર્લજ્જ થઈ જાય તો-તો ભગવાન જ બચાવે.

ભીમ અને હિદિમ્બાની વાતો ચાલતી હતી ત્યાં તો “કેમ મોકું થયું?” એમ માનીને કુરોધમાં લાલઘૂમ થયેલો હિદિમ્બ રાક્ષસ ચઢી આવ્યો. તેણે હિદિમ્બાને ભીમ સાથે પરેમાલાપ કરતી જોઈ અને તેનો ગુસ્સો વધી ગયો. તે હિદિમ્બાને મારવા દોડ્યો. ભારતનો ભાઈ બહેનને સમય આવ્યો સાડી લઈ આપે, પણ તેને પરેમ કરતી ન જોઈ શકે. તેણે કયાં પરેમ કરવો તે ભાઈ નકી કરે, બહેન પોતે નહિ. રાક્ષસને ઝપટતો જોઈને ભીમ આડો આવ્યો અને તેણે હિદિમ્બાને લલકાર્યો. બજે વરસે ઘોર યુછ થયું અને ભીમે હિદિમ્બાસુરને મારી નાખ્યો. રાક્ષસના વધથી હિદિમ્બા

સુખી અને દુઃખી થઈ. સુખી એટલા માટે કે હુવે તે પોતાનું ધાર્યું કરી શક્યો. દુઃખી એટલા માટે કે ગમે તેવો તોચ બાઈ હતો ને! લોહીની સગાઈ પરબળ હોય છે.

એટલામાં સૂતેલા ભાઈઓ અને માતા કુન્તા જાગી ગયાં અને સાચી પરિસ્થિતિ સમજ્ઞ ગયાં: આ હિડિમ્બાવન છે અને આ દેવી તેની રક્ષિકા છે. તેના ભાઈએ હત્યા કરવા મોકલી હતી પણ મોકું થવાથી તે પોતે જ આવી ગયો અને હિડિમ્બાને મારી નાખવા પરચાલનશીલ થઈ ગયો. તેથી ભીમ કૃદ્રાદ થયો, બજે વરચે ચુદ્ધ થયું અને રાક્ષસ માર્યો ગયો. હુવે હિડિમ્બા ભીમ સાથે લગ્ન કરવા દરછે છે, વરેસે જાણ્યું.

હિડિમ્બા ભીમસેનને મનથી વરી ચૂકી હતી. એટલે પાંચ પાંડવો અને કુન્તાજીની વિદાય સાથે તે પણ ચાલી નીકળી. ભીમને આ ન ગમ્યું. તેણે હિડિમ્બાને મારવા લીધી, પણ કુન્તી અને ચુઘિષ્ઠરે વરચે પડીને તેને બચાવી. પછી લાંબો વાર્તાલાપ અને કેટલીક શરતો કરીને ભીમ-હિડિમ્બાનાં ગાંધર્વલગ્ન કરાવી દીધાં.

લગ્ન પછી ભીમ-હિડિમ્બા ખૂબ આનંદ-પરમોદ કરવા લાગ્યાં અને તેમને એક મહુા બળવાન પુત્ર થયો, જેનું નામ ઘટોત્કચ રાખવામાં આવ્યું. શરત પરમાણે એક પુત્રરરણ આપીને ભીમ હિડિમ્બાથી અલગ થઈને પાંડવોની સાથે ચાલી નીકળ્યો. ઘટોત્કચ પણ જલ્દ પડે ત્યારે મદદ કરીશ એવું કહુને ઉત્તર દિશા તરફ ચાલતો થયો. આ આંતરવર્ણ, આંતરજાતીય લગ્ન હતાં. જો આ પરંપરા ચાલુ રહી હોત તો ભારતમાં સરવાળાનું ગણિત થયું હોત. પણ આ રીતિ આગળ ન ચાલી.

28-6-10

*

29. બકાસુર-વધ

મહાપુરુષોનો સંગ બે રીતે થતો હોય છે. કાં તો સ્વરં મહાપુરુષ પાસે જવાથી કે પછી મહાપુરુષ જ સામે ચાલીને પાસે આવવાથી. બન્ને મહાન છે.

પાંડવો એક વનમાંથી બીજા વનમાં વિચારી રહ્યા છે. હું તેમણે જટા વધારી લીધી છે તથા વલ્કલ પહેરી લીધાં છે તેથી મુનિ જેવા દેખાય છે. એક દિવસ ઓચિંતાં તેમને વેદવ્યાસજીનાં દર્શન થઈ ગયાં. બધાં ખુશખુશ થઈ ગયાં. વ્યાસજીએ બધી વાત સાંભળી હુતી. તેમની લાગણી પાંડવો તરફ હુતી, તેથી એકચક્કાનગરીમાં બધાંને લઈ ગયા અને એક બિક્ષાવૃત્તિ કરનાર બ્રાહ્મણના ત્યાં ઉતારો આપ્યો. બને ત્યાં સુધી બિક્ષાવૃત્તિથી જીવનાર દરિદ્ર માણસને ત્યાં મહેમાન થવું નહિ. કદાચ થવું જ પડે તો પ્રથમ તેના ઘરમાં અનાજ-પાણી ભરાવીને થવું. કદાચ તેવી શક્તિ ન હોય અર્થાત્ પોતે પણ દરિદ્ર હોય તો ખુશીથી દારિદ્રય-આતિથ્ય બોગવવું.

પાંડવોને બિક્ષુકને ત્યાં જોઈને લોકોને નવાઈ લાગે છે. આ બ્રાહ્મણો બિક્ષુક જેવા દેખાતા નથી. જસ્તા કોઈ પરિસ્થિતિવશ બિક્ષુક થયા લાગે છે. નગરીના લોકો તેમને સારી અને ઘરી બિક્ષા આપવા લાગ્યા. બધી બિક્ષા કુન્તી આગળ મુકાતી. કુન્તી સગવડ પ્રમાણે સૌને વહેંચી દેતી, પણ ભીમને ખૂબ વધારે આપતી, કારણ કે તે વૃકોદર હતો. વનમાં તો પાંડવો કંદમૂળ, ફળ તથા શિકાર ઢારા નિર્વાહ કરતા, પણ અહી નગરમાં જીવનનિર્વહનું કોઈ સાધન ન હતું, તેથી બિક્ષાવૃત્તિ કરવી પડતી.

એક દિવસ જેના ઘરમાં ઉત્તર્યો હતાં તે બ્રાહ્મણનો પૂરો પરિવાર રોકકળ કરવા લાગ્યો. પાંડવો બહાર ગયા હતા અને કુંતીજી એકલાં જ ઘરમાં હતાં. રોકકળ લાંબી ચાલી તેથી કુન્તી પાસે ગયાં અને કારણ પૂછવા લાગ્યાં, તો અબર પડી કે અહીંથી બે કોસ દૂર એક ગુફામાં એક બક નામનો રાક્ષસ રહે છે. તેના આહાર માટે નગરમાંથી રોજ એક માણસ મોકલવું પડે છે. આવતી કાલે બ્રાહ્મણના ઘરનો વારો છે. એટલે રાક્ષસનો આહાર થવા પતિ-પત્ની, પુત્રી અને પુત્ર પોતે આગળ જવા રકમ્બક કરી રહ્યાં છે. પતિ કહે કે હું જાઉ, પત્ની કહે કે હું જાઉ; પુત્રી કહે કે હું જાઉ અને નાનો પુત્ર કહે કે હું જાઉ. આમ રકમ્બક ચાલી રહી છે. પરિવાર બલે દરિદ્ર હોય, પણ જો લાગણીની દરિદ્રતા ન હોય તો તે લાગણીહીન સમૃદ્ધ પરિવાર કરતાં પણ વધુ સમૃદ્ધ છે. ધનની સમૃદ્ધિ કરતાં લાગણીની સમૃદ્ધિ ઘણી મહાન છે.

છેવટે કુન્તીએ સૌને આંખાસન આપ્યું કે તમારે કોઈને કાલે રાક્ષસ પાસે જવાનું નથી. તમારી જગતાએ મારો ભીમ જશે અને રાક્ષસને પૂરો કરી નગરનું દુઃખ કાયમ માટે દૂર કરશે. પછી તો ચુધિષ્ઠિર સાથે વિચારવિમર્શા કરીને ભીમને રાક્ષસ પાસે મોકલવાનું નક્કી થયું.

બીજા દિવસે સવારે ગાડું ભરીને ચોઆ, બે પાડા વગેરે લઈને ભીમ રાક્ષસ પાસે પહુંચ્યો અને તેની આદ્ય સામગ્રી તેના જ દેખતાં ચહું કરી ગયો. આથી રાક્ષસ કુપિત થયો. બન્ને વરચે મહાયુદ્ધ થયું. અંતે ભીમે રાક્ષસને પછાડીને મારી નાખ્યો. આ સમાચાર વાયુવેગે નગરમાં પુરસરી ગયા. લોકોનાં ટોળેટોળાં ભીમને જોવા આવી ગયાં. મરૈલા રાક્ષસને જોઈને સૌ તેને પણથરો મારવા લાગ્યાં. ગુંડાળીરી પરાક્રમથી સમાપ્ત થતી હોય છે, હોમ-હવન કે દ્વારાન-ધારણાથી નહિ. ગુંડાળીરીથી પુરજ્ઞને મુક્ત કરાવવી તે જ મોટું ધર્મરક્ષણ છે, જે પરાક્રમથી થાય છે. મહાહિંસકની હિંસા કરવી એ હિંસા નહિ પુરુષ કહેવાય. ભીમ પુરુષાત્મા છે.

28-6-10

*

30. દરૌપદી-સવયંવર

ભીમના પરાક્રમથી બકાસુરનો વધ થતાંની સાથે જ બધા રાક્ષસો નગરમાંથી બાળી ગયા. લોકોને શાંતિ થઈ ગઈ. પરાક્રમથી શાંતિ થતી હોય છે.

જ્યાં પાંડવો ઊતર્યો હતા ત્યાં નિક્ષુક બ્રાહ્મણના ઘરે એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ રહેવા આવ્યો. તેની પાસે કથાઓનો ભંડાર હતો. તેની પાસે અવનવી સેંકડો કથાઓ હતી જે તે અવારનવાર જ્યાં જતો ત્યાંના લોકોને સંભળાવતો. લોકો તલ્લીન થઈને તેની કથાઓ સાંભળતા. આવા લોકો લોકગાયક કે લોકકથાવાચક કહેવાતા હોય છે. વ્યક્તિ અને સમાજના ઘડતરમાં તેમનું પણ મહૃત્વપૂર્ણ પરદાન રહેતું હોય છે.

બ્રાહ્મણો કદયું કે દરૂપદેશના રાજાને એક કુંવરી છે જેનું નામ દરૌપદી છે, તેનો સવયંવર થવાની તૈયારી ચાલી રહી છે, દેશ-વિદેશના ઘરણા રાજકુમારો આવી રહ્યા છે, વગેરે. ખરેખર આ સવયંવર-ઉત્સવ જોવા જેવો થવાનો છે. ધૃષ્ટદ્યુમન અને દરૌપદીની ઉત્પત્તિ યજ્ઞમાંથી થઈ હતી તે વાત પણ સંભળાવી. દરૂપદ અને દરોળાચાર્ય બચપણમાં મિત્ર હતા પણ રાજા થયા પછી દરૂપદે દરોળાનું અપમાન કર્યું તેથી મૈત્રી શત્રૂતામાં બદલાઈ ગઈ. હું દરૂપદ હરછે છે કે મારો પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમન દરોળાની હત્યા કરી મને શાંતિ આપે. દરૌપદીનું ખરાં નામ તો કૃષ્ણા હતું. કૃષ્ણા એટલે તપાવેલા સોનાના જેવા વર્ણવાળી. એવું કહેવાચ છે કે પૂર્વજનમાં તે જ્ઞાનપુત્રી હતી. ઉમર થવા છતાં પણ તેનો વિવાહ થતો ન હતો તેથી તે બહુ દુઃખી થતી હતી. તેણે શિવની આરાધના કરી. શિવ પૂરસક્રિયા થયા અને વરદાન માગવા કદયું. તેણે પાંચ વાર “પતિ આપો”, “પતિ આપો” એમ કદયું તેથી શિવે કદયું કે જા, આવતા જન્મે તને પાંચ પતિઓ પૂરાપ્ત થશે. કન્યા બોલી, “ના-ના, મારે તો એક જ પતિ જોઈએ છે.” પણ શિવે કદયું કે “હું મારાં બોલેલું મિથ્યા થશે નહિં. તારે પાંચ પતિઓ જણાર થશે.” એ જ કન્યા હું દરૌપદી થઈ છે અને દરૂપદરાજા તેનો સવયંવર કરી રહ્યા છે.

પાંડવો પાંચાલદેશ તરફ ચાલી નીકળ્યા. માર્ગમાં ગંગાનુમાં ગાંધર્વ પોતાની પત્નીઓ સાથે જળકરીડા કરી રહ્યો હતો તેની સાથે યુદ્ધ થયું અને પછી મૈત્રી પણ થઈ. ગાંધર્વની સલાહથી પાંડવોએ ધૌમ્યાને પુરોહિત બનાવ્યા અને ચાલતાં-ચાલતાં દરૂપદરાજાની નગરીમાં પહોંચ્યી ગયા.

પ્રાચીનકાળમાં અનેક પ્રકારથી લગ્નો થતાં હતાં, જેમાં પિતા કન્યાને ગમે તેની સાથે પરણાવી શકતો. બીજો પ્રકાર સ્વયંવરનો હતો, જેમાં કન્યા કે કન્યાના પિતા સ્વયંવર રચતા. આ પણ બે પ્રકારનો હતો. કન્યાની દરછા રાખનારા મંડપમાં આવે, એકત્તિરત થાય, પછી કન્યા વરમાળા લઈને નીકળે અને યોગ્ય લાગે તેને વરમાળા આરોપિત કરી દે. બીજો પ્રકાર એ હતો કે કન્યા કે કન્યાના પિતા શરતપૂર્વક સ્વયંવર રચતા, “જે આ શરત પૂરી કરે તેને કન્યા વરમાળા પહેરાવે.” શરત ઘણી આકરી હોય તો કઠિનાઈ થાય. અહીં દુરૂપદરાજાએ ઘણી આકરી શરત રાખી હતી. જળ ભરેલા હોજમાં એક સ્તંભ ઉપર ત્રાજવાં બાંદયાં હતાં. તે ત્રાજવાંમાં બે પગ રાખીને બોલેન્સ સાચવીને જળમાં ઉપર ફરતા ચક્રરના છિદ્રમાંથી તેની ઉપર ફરતી માઇલીને વીધી નાખવાનું લક્ષ્ય હતું. આવું કઠિન લક્ષ્ય એટલા માટે દુરૂપદે રાખ્યું હતું કે તેની દરછા દરૌપદીને અર્જુનને પરણાવવાની હતી. પણ અર્જુન તો ગુપ્તવાસમાં હતો, તેથી કદાચ આ સ્વયંવરમાં આવે અને જ્યારે બીજા રાજકુમાર લક્ષ્યવેદ ન કરી શકે તો અર્જુન કરી બતાવે. તેની ખાતરી હતી કે આ કામ માત્ર અર્જુન જ કરી શકશે, એટલે તે જણાર આવશે. આવી આશાએ તેણે સ્વયંવરની રચના કરી હતી.

આ તરફ બિક્ષુક બ્રાહ્મણના વેશમાં પાંડવો અને કુન્તી દુરૂપદી રાજધાનીમાં આવી પહોંચ્યાં હતાં, પણ ઉતારો કયાં કરવો? રાજા-મહારાજાઓ તો રાજ્યના મહેમાન હોવાથી ભવ્ય ઉતારમાં ઊતર્યો હતા, પણ આ તો આમંત્રરણ વિનાના બિક્ષુક બ્રાહ્મણો હતા તેથી ઊતરવાની જગ્યા ન હતી. પ્રાચીનકાળમાં “સૌનો ઉતારો પરજાપતિને ત્યાં” એ કહેવત પરમાણો તે નગરના કુંભારને ત્યાં પહોંચ્યી ગયા. કુંભારનું ઘર ધર્મશાળા જેવું મનાતું. કુંભારે સૌને આવકાર આપ્યો અને ઉતારો આપ્યો. નગર કે ગામમાં ક્રેટલાક લોકોનાં ઘરો ધર્મશાળા જેવાં હોય છે. તેમને ત્યાં કોઈને પણ જગ્યા મળે. કદાચ એટલે ગુજરાતમાં ધર્મસ્થાનોને “જગ્યા” કહેવાય છે. જ્યાં સૌને જગ્યા મળે તેને જગ્યા કહેવાય. ક્રેટલાક ધર્મસ્થાનો અતિભવ્ય હોય, પણ જગ્યા આપતાં પહેલાં બે વસ્તુની ચકાસણી કરે. પહેલાં કપાળ જુએ. પોતાનો માણસ છે કે ક્રેમ? બીજો તો નથી ને? અને પછી જુએ કે ગાય દૂઝણી છે કે વસૂકી ગયેલી છે. દૂઝણીને જગ્યા મળે. વસૂકી ગયેલી ગાયને જગ્યા ન મળે. કદાચ મળે તોપણ છેલ્લી કક્ષાની મળે. બિચારા ગરીબની તો વાત જ શી કરવી? ધાર્મિક સ્થાન તો ભવ્યાતિભવ્ય છે, પણ રહેનારા ભવ્ય નથી. તે ઘનના દાસ છે. તેથી ભવ્ય આલીશાન જગ્યા પણ ફિક્કી લાગતી હોય છે. કુંભારનું ઘર ભવ્ય નથી, પણ સૌને ઉતારો મળતો હોવાથી ભવ્યાતિભવ્ય છે. કદાચ આવાં જ ઘરો માટે નરસિંહ મહેતાએ ગાયું હશે:

ଓંચી મેડી તે મારા સંતની દે...

સંતનું ગ્રૂપકું પણ ઓંચું છે, કારણ કે સૌને જગતા મળે છે.

પાંડવો તો સ્વયંવરમાં પહોંચી ગયા અને રાજકુમારોથી દૂર સામાન્ય પ્રરજન વરચે ચૂપચાપ બેસી ગયા. શ્રીકૃષ્ણા પણ સ્વયંવર જોવા આવ્યા છે. તેમની દૃષ્ટિ પાંડવો ઉપર પડી ને ઓળખી ગયા, પણ ચૂપ રહ્યા. બલરામને દ્રારીઓ કરીને બતાવ્યા. મનમાં ને મનમાં હુસ્યા.

દરૌપદીનો ભાઈ ધૃષ્ટદ્યુમ્ન સભા વરચે આવ્યો અને જાહેરાત કરી કે મારી બહેન દરૌપદીની શી-શી શરતો છે. વાતાવરણમાં ઉશકેરાટ છવાઈ ગયો. સૌ રાજકુમાર હચ્છે છે કે રાજકુમારી તેને મળે. પ્રાચીનકાળથી સ્તરી માટે પુલષો જેટલા લાલાયિત રહ્યા છે તેટલા બીજા કોઈ વિષય માટે રહ્યા નથી. તેથી સ્તરીઓની જ કથાઓ રચાતી રહી છે. ‘મહાભારતે’ આ પૂરસંગે આવેલા રાજકુમારોની નામાવલી બનાવી છે જે ગજબની છે. બીજું તો ઠીક, સંતાનોનાં નામ રાખવા માટે બહુ ઉપયોગી થઈ શકે તેવી છે.

પછી તો એક પછી એક મહાબળવાન રાજકુમારો મત્સ્યવેદ કરવા માટે આવવા લાગ્યા. એક પછી એક અનેક રાજાઓ મત્સ્યવેદ કરવા આવ્યા, પણ એકે સફળ ન રહ્યો. તેથી કર્ણ આવ્યો. કર્ણ જસ્ત મત્સ્યવેદ કરશે તેવી સૌને આશા જાગી, પણ જેવો તે જળકુંડ પાસે પહોંચ્યો કે તરત જ દરૌપદી ઓની થઈ ગઈ અને બોલી કે “હું સુતપુત્રને વરીશ નહિ.” કર્ણ સુતપુત્ર હતો, ક્ષતિરય ન હતો. કર્ણ લજ્જિંજીત થઈ ગયો. જાતિ, જ્ઞાતિ, વર્ણ અને કુળના નામે કેટકેટલા કર્ણોના અપમાન થયાં હશે! જેનાં અપમાન થયાં હશે તે બધા શત્રુઓ જ થયા હશે. શત્રુ વધારનારી વ્યવસ્થા સારી કે મિત્ર વધારનારી વ્યવસ્થા સારી? આ વખતે કર્ણ જે વાક્ય કહ્યું છે તે સૌથે યાદ રાખવા જેવું છે:

“દૈવાયતં ભજજનમ ભદ્રાધીને તુ પૌરુષમ् ।”

અર્થાત્ મારો જનમ તો દૈવને આધીન હતો, પણ પૌરુષ તો મારે આધીન છે. જો તમે પૌરુષને પ્રરધાનતા આપતા હો તો હું પૌરુષ બતાવવા તૈયાર છું. પણ તમે તો જનમને પ્રરધાનતા આપો છો. નિરાશ અને અપમાનિત થઈને કર્ણ બેસી ગયો. કર્ણનું આ અપમાન તેનાથી બુલાયું નહિ. આવું જ અપમાન દરૌપદીએ દુર્યોધનનું પણ કર્યું હતું. અરેખર તો આવી જાહેરાત પોતાના મુખે કરવાની ન હોય, રાજપુરોહિતના મુખે કરાવવાની હોય. રાજા કે રાજપરિવારે સીધી જ જાહેરાતો ન કરવી જોઈએ,

કર્મચારીઓ દ્વારા જાહેરાતો કરાવવી જોઈએ, જેથી કદાચ કાંઈક અધિત્ત થઈ જાય તોપણ તેનો દોષ રાજાને ન આવે. કર્મચારીની બૂલ થઈ ગઈ તેમ કહી શકાય.

પછી તો જરાસંધ, શાલ્ય, દુર્યોધન વગેરે અનેક રાજાઓ આવ્યા અને નિષ્ફળ થઈને પાછા ફરી ગયા. જે સત્રી માટે ઘણા પુરષોમાં હોડ લાગી હોય તેને પરણાનારો શાંતિથી રહી શકે નહિં, કારણ કે હુરેલા લોકો ઉત્પાત મચાવતા રહે.

અંતે અર્જુન ઊભો થયો. સૌને નવાઈ લાગી કે અરે, બ્રાહ્મણ મત્સ્યવેદ કરશે? સભામાં આવેલા બ્રાહ્મણો વિરોધી થઈ ગયા. આનાથી કશું થઈ શકવાનું નથી. નાહુક બ્રાહ્મણોનું નામ ડુબાડશે. અર્જુનને રોકવાનો પરયાત્ન કર્યો. તો કેટલાક આશાવાદી બ્રાહ્મણો પરસ્ન થયા. તેમણે તેનું પ્રોત્સાહન કર્યું: આગળ વધો. અમે તમારી સાથે છીએ. વિવાદાસ્પદ વિકટ કાર્યોમાં બે પક્ષો રહેવાના જ. મક્કમ વ્યક્તિ વિચલિત થયા વિના પોતાના પક્ષને મહુત્ત્વ આપતી હોય છે.

અર્જુન કોલાહુલ વરયે જળકુંડ પાસે પહોંચી ગયો. જરાચ અભિમાન વિના તેણે ધનુષ્યાની પ્રદક્ષિણા કરી નમસ્કાર કર્યો. મનમાં ને મનમાં ભગવાન શિવજીને વંદન કર્યું અને પછી બહુ ઝડપથી પ્રત્યાંચા યદ્વાવી દીધી. આ પ્રથમ કસોટી હતી જે પૂરી થઈ ગઈ. પછી પાંચ બાળોને લઈને સડસડાટ સ્તંભ ઉપર ચઢી ગયો. બજે ત્રાજવાંમાં સંતુલનપૂર્વક પગ રાખીને જળમાં જોઈને તેણે બાણ છોડ્યું. અલાતચક્કમાંથી પાર થઈને તેણે માછલીને વીધી નાખી. ચારે તરફ જયજયકાર થઈ ગયો.

દુર્લપદરાજા અને ધૃષ્ટદ્યુમ્ન દરૌપદીને લઈ આવ્યા. દરૌપદીએ અર્જુનના ગળામાં વરમાળા પહેરાવી દીધી. પેલા આશાવાદી બ્રાહ્મણો ભારે ઉત્સાહમાં આવી ગયા અને નિરાશાવાદી પણ આનંદમાં આવી ગયા. વિજય અને સફળતાનો પક્ષ આપોઆપ વધી જતો હોય છે. બિક્ષુક બૂદેવનો જયજયકાર થવા લાગ્યો.

મહાન કાર્યો વિદન વિનાનાં નથી હોતાં. જ્યારે રાજકુમારોએ જાણ્યું કે દુર્લપદ પોતાની કન્યાને એક બ્રાહ્મણને આપવા તૈયાર થયો છે ત્યારે બધા ક્ષત્રિરચ રાજકુમારો દુર્લપદને તથા અર્જુનને મારી નાખી દરૌપદીને ઉપાડી જવા ધસી આવ્યા. આવા સમયે બલા ભીમ ચૂપ રહેતો હુશે? તે તરત જ અર્જુનની સમીપમાં આવીને ઊભો થઈ ગયો. આપત્તિમાં સાથે ઊભો રહે તે નાઈ કહેવાય.

ઘોર ધમાસાણ જામણું. ભીમે બધા રાજકુમારોને હુરાવી દીધા. અર્જુન પણ સામો થયો. શરીરકૃષ્ણો વરયે પડીને બધા રાજકુમારોને સમજાવી પોતપોતાના ઉતારા ઉપર મોકલી દીધા.

આ બાજુ હજી પાંડવો કેમ નહિ આવ્યા હોય તેવી શાંકા કરતી કુન્તી ચિંતામગન થઈ રહી હતી. પૂરેમ ચિંતા વિનાનો ન હોય, પૂરેમ પૂરતીક્ષા વિનાનો પણ ન હોય. પૂરતીક્ષામાં વિલંબ ચિંતાનું કારણ થઈ શકે છે. દરૌપદીને લઈને નીમ-અર્જુન કુંભારના ઘરમાં પૂરવિષ્ટ થયા ત્યારે કુન્તીમાતા રસોડામાં હતાં, પોતાના રમ્ભૂજી સવભાવ પરમાણે નીમે કદયું કે “માતાજી અમે લિક્ષા લઈ આવ્યા છીએ.” માતાજીએ રસોડામાંથી જ જવાબ આપ્યો કે “બલે, પાંચે ભાઈએ વહેંચીને વાપરજો.” જયારે કુન્તીજી બહુર આવ્યાં અને જોયું કે આ તો પત્ની લઈ આવ્યા છે, ત્યારે બોલવા ઉપર પસ્તાવો થયો.

કુન્તીએ ચુધિષ્ઠિરને પોતાની ભૂલ બતાવી, પણ ચુધિષ્ઠિરે તેનું સમાધાન કરી દીધું.

બીજી તરફ શરીકૃષ્ણાને અબર પડી કે પાંડવો તો કુંભારના ઘરે ઊતર્યો છે. તે મળવા આવ્યા. એકબીજાને મળ્યા અને કુશળ-સમાચાર જાણ્યા. બધો વૃત્તાંત જાણીને કોઈ પાંડવોને ઓળખી ન જાય એટલા માટે શરીકૃષ્ણા પોતાના શિબિરમાં ચાલ્યા ગયા.

દ્વાર્યાદ્વાર્યુમનને કાંઈક ગંધ આવી ગઈ. તેણે કુંભારના ઘરની ચારે તરફ ચોકીદારો બેસાડી દીધા.

સાંજે પાંડવો લિક્ષા લઈ આવ્યા અને દરૌપદીને કદયું કે પહેલાં દેવતા, પછી બ્રાહ્મણા, પછી આશિરત—એમ બધાને જમાડીને પછી જે વધે તેના છ ભાગ કરો અને પછી આપણે જમીએ. જુઓ તો ખરા, રાજકુમારી દરૌપદી પત્ની થયા પછી પહેલા જ દિવસથી લિક્ષાવૃત્તિનું અન્ન ખાવા તૈયાર થઈ ગઈ! જરાય કચવાટ વિના તેણે દેવોને, બ્રાહ્મણોને, આશિરતોને જમાડીને, પછી પાંડવો અને કુન્તીમાતાને જમાડીને સૌથી છેલ્લે પોતે જમવાનું શરૂ કર્યું. આવી પત્ની જ ખરી પત્ની થઈ શકે. પિતાના ઔષ્ઠર્યને વાગોળ્યા કરે, બબડ્યા કરે, સાસરા-પક્ષને તુચ્છકારે તે કદી પણ પત્ની ન થઈ શકે, તે પનોતી થઈ શકે. પેલી પનોતી બહુબહુ તો સાત વર્ષે ઊતરી જાય, પણ આ પનોતી તો મૃત્યુ પછી જ ઊતરે. અબર પડી!

રાત પડી. નાના ભાઈ સહુદેવે કુશાસનની પથારી કરી. પાંડવો દક્ષિણ તરફ માણું રાખીને, માતાજી માથાના ઉપરી ભાગમાં અને દરૌપદી ચરણોમાં પથારી કરીને સૂઈ ગયાં. ભૌતિક અગવડો અને ભૌતિક દુઃખો વરચે પણ સાચો પૂરેમ અને આદર્શવાદી વ્યક્તિએ આનંદ અને સંતોષથી રહી શકે છે.

દરૌપદીનો ભાઈ ધૂષ્ટદયુમ્ન બધી વાતો જાણી ગયો હતો. તેને અબર પડી ગઈ કે આ નિક્ષુક બૃદ્ધમણો બીજું કોઈ નહિ પાંડવો જ છે. તેણે આવીને દરૂપદરાજાને બધી વાત કહી સંભળાવી. પાંડવોની સાચી વાત જાણીને તથા પોતાનો જમાઈ નિક્ષુક બૃદ્ધમણ નહિ પણ અર્જુન જ છે તે જાણીને દરૂપદરાજા તો ખુશખુશ થઈ ગયો. તેણે પોતાના પુરોહિતને કુંભારના ઘરે મોકલ્યો. પાંડવોને પૂરાં માનસન્માન સાથે દરૂપદરાજાના મહેલમાં લઈ આવવામાં આવ્યા. ત્યાં ભવ્ય આસનો ઉપર બેસાડીને સૌને જમાડયા. પછી દરૂપદે યુધિષ્ઠિરને વર્ણ વગેરે પૂછ્યું તો યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે:

“દરૂપદ, અમે બૃદ્ધમણો નથી, ક્ષતિરચ છીએ... પાંડુના પુત્ર છીએ” વગેરે બધી વિસ્તારથી વાત કરી. સાંભળીને દરૂપદ બહુ જ પ્રસંગ થયો.

યુધિષ્ઠિરે જયારે વાત કરી કે ભલે સ્વરંગર અર્જુને જુત્યો, પણ કુન્તીમાતાના વચન પ્રમાણો દરૌપદી અમારી પાંચેની પણી થશે, ત્યારે બારે ગુંચવાડો ઊભો થયો. હવે શું કરવું? આવું તે વળી થતું હશે? તેવામાં ત્યાં મહુષિ વ્યાસજી આવી પહોંચયા. વ્યાસજીએ બધાંનું સમાધાન કરાવીને પૂર્વજનમાં દરૌપદીએ શિવજી પાસે પાંચ વાર પતિની યાચના કરેલી તેથી હવે તેને પાંચ પતિઓ થશે તેવું સમાધાન કરાવ્યું. અંતમાં સૌએ સંમત થઈને દરૌપદી સાથે પાંચે પાંડવોનાં લગ્ન કરાવ્યાં. પુરાણો, ‘રામાયણ’, ‘મહાભારત’માં ક્રેટલીક અનહોની કથાઓ આવે છે, જે ઐતિહાસિક નથી લાગતી પણ મિથ લાગે છે, તોપણ તે કથાઓની પકડ લોકમાનસ ઉપર જબરજસ્ત છે. દરૌપદીની કથા સાંભળીને કોઈ સ્તરીએ પાંચ પતિઓ કરવાનું અનુકરણ કર્યું હોય તેવું સાંભળ્યું નથી. અનુકરણ તો સીતાજીનું જ થાય છે. મહાસતીઓમાં દરૌપદીનું પણ નામસ્મરણ કરાય છે.

પદ્ધિમમાં વ્યક્તિ-વ્યક્તિ વરચે લગ્ન થાય છે. ભારતમાં પરિવાર-પરિવાર વરચે લગ્ન થાય છે. કન્યા વધૂ બનીને જયારે સાસરે આવે છે ત્યારે તેણે માત્ર પતિને જ સાચવવાનો નથી હોતો, પૂરા પરિવારને સાચવવાનો હોય છે. તે વધૂ જ નહિ, પુત્રવધૂ પણ થાય છે, દેરાણી-જેઠાણી પણ થાય છે, નણાંદ-બાણી પણ થાય છે. તેના નવા ક્રેટલાય સંબંધો તૈયાર થાય છે. આ બધા સંબંધો સુખદાયી અને દુઃખદાયી પણ થઈ શકતા હોય છે.

લગ્ન પછી સર્વપુરથમ દરૌપદીએ કુન્તીજીના ચરણસ્પર્શ કરી આશીર્વાદ મેળવ્યા. કુન્તીએ ખૂબ ઉપદેશ આપ્યો. સાસુઓનું કામ જ ઉપદેશ આપવાનું હોય છે.

લગ્નમાં એક સારો રિવાજ ચાંલ્લો કરવાનો પણ છે. જૂના લોકો તેને “હાથગૈણું” કહેતા. અર્થાત્ લગ્નના ખર્ચમાં પડેલા માણસનું હાથગરહણું કરવા થોડીથોડી રકમ તેને આપતા, જેથી બરચો નીકળી જાય.

લોકો બેટ-સોગાદ આપે—આપવી જ જોઈએ. શરીકૃષ્ણો એટલી બેટ-સોગાદો મોકલી કે નવું ઘર તૈયાર થઈ જાય. આ દીતે દરૌપદી અને પાંડવો આનંદથી રહેવા લાગ્યાં.

28-6-10

*

31. પાંડવો હસ્તિનાપુરમાં

શત્રુ વિનાનું જીવન કોઈકને જ હોય છે. શત્રુ હોય તેને શાંતિ ન હોય. અધડા વિનાનો સંસાર પણ બાંધ્યે જ હોય. કેટલીક વાર અધડા હોય પણ શત્રુતા ન હોય. બાળકો અધડા કરે પણ શત્રુતા ન કરે. આવું જ પતિ-પત્નીના અધડામાં બને. તેમાં અધડા હોય, શત્રુતા ન હોય. શત્રુતા ડંખથી થતી હોય છે. ડંખ ન હોય તો અધડાની અસર લાંબી ન રહે. પણ ડંખ લાગી જાય અને તે પણ ઊંડો લાગી જાય તો તેનું ઝેર પૂરજણે, તે વેર બંધાવે અને શત્રુતાની હોળી ધગધગતી રહે.

અમુક વ્યક્તિઓ અને અમુક કોમો ડંખ વિનાની હોય છે. તે અધડા તો કરે પણ ડંખ ન રાખે. ડંખ ન રાખનારા સુખી થતા હોય છે, કારણ કે તેમની શક્તિ શત્રુતામાં વેડફાતી નથી. પણ ડંખ ન રાખનારાનો ઇતિહાસ નથી હોતો. ઇતિહાસ તો ડંખીલી પૂરજાનો જ હોય છે. ડંખીલી પૂરજા સમાધાનકારી નથી હોતી. તે બદલો લેવામાં માને છે, બલે બરબાદ થઈ જાય, ખતમ થઈ જાય. જે કોમોમાં બહુરવટિયા નથી થયા, જેમના પાણિયા નથી, જેમની સ્તરીઓ સતી નથી થઈ, તે કોમો બલે પેસેટકે સુખી હોય, પણ તેમનો ઇતિહાસ ન હોય. તે સમાધાનકારી અને ઝૂકી જનારી કોમો હોવાથી મક્કમતા વિનાની થઈ જતી હોય છે. જરા જેટલું પૂરેશર કે દબાણ થતાં જ તે પલટી આઈ જતી હોય છે. પલટીબાળોનો ઇતિહાસ ન હોય. આવા લોકોના હાથમાં રાજસતા આવે તો તે સાલં રાજ ન કરી શકે, કારણ કે રાજ ન્યાય અને પરાક્રમથી થતું હોય છે. પલટીબાળો ન્યાયપિરય નથી હોતા, તે પક્ષપાતપિરય હોય છે. તે પરાક્રમી નથી હોતા, કારણ કે મક્કમતા વિના પરાક્રમ ન આવે. પરાક્રમ વિનાની રાજ્યવસ્થા ગુંડા પેદા થવા દે. જરૂર પડે તો ગુંડાઓ સાથે પણ મૈત્રી બાંધી દે. કાંઈ ભરોસો ન કરાય. મક્કમતા વિનાના અને આદર્શ વિનાના લોકો આપોઆપ ભ્રષ્ટાચારી થઈ જતા હોય છે. તેમના રાજ્યમાં પૂરજા સુખી ન થઈ શકે.

કૌરવો ડંખીલા છે. પાંડવો સાથેની શત્રુતા તેમને શાંત રહેવા દેતી નથી. કોઈ પણ જોગે પાંડવોનો વિનાશ કરવો એ તેમનું લક્ષ્ય છે. લાક્ષ્માગૃહ દ્વારા તેમનો નાશ થઈ ગયો છે તેવું તે માનતા હતા. તેમણે તો અંતિમવિધિ પણ કરી નાખી હતી, ન્યારે આજે અહીં ફરીથી તે પૂરગટ થયા, એટલું જ નહિ, દર્રૌપદીને પણ વર્યો. આ બધું કેવી રીતે સહુન થઈ શકે! શત્રુપક્ષની ઉજની સહુન થતી નથી, તેથી બળતરા થયા કરે છે. ધીરોદાત નાયક શત્રુને બાળવા માટે કશું જ કરતો નથી, માત્ર પોતાની ઉજની જ કરતો રહે છે. આટલું શત્રુને બાળવા માટે ઘરણ થઈ જાય છે.

કૌરવો બળી રહ્યા છે, લાક્ષાગૃહમાં નહિ, ઈષ્ટાગૃહમાં. બધા બેગા થયા અને હવે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યા. દુષ્ટ લોકોની મંડળી જયારે બેળી થાય ત્યારે કુચક્કરોની રચના થવા લાગે. શકુનિએ સલાહુ આપી કે આપણે સૌ મળીને દુષ્પદરાજાની નગરીનો નાશ કરી નાખીએ. કેટલાકે તેની સલાહુને યોગ્ય ગણાવી, પણ ભૂરિશરવાએ બધાને સાવધાન કર્યા કે “મત્ત્યવેદમાં તો આપણી ફુજેતી થઈ છે, હવે જો ચુદ્ધ કરશો અને પાંડવો દુષ્પદના પક્ષમાં આવી જશે તો વધુ ફુજેતી થશે. માટે કર્શું કર્યા વિના જ જે થયું છે તેને સ્વીકારીને પાછા હસ્તિનાપુર ચાલ્યા જઈએ.” કેટલાકને આ સલાહુ પણ ગમી. આમ જાતજાતની ચર્ચા કરીને બધા હસ્તિનાપુર પહોંચ્યો ગયા.

હસ્તિનાપુર પહોંચ્યા પછી પણ શાંત ન રહ્યા. પાંડવોનો કેમ નાશ કરવો એ જ વિચારો ચાલતા રહ્યા. અંતે નીખ, દરોળા, વિદુર અને કર્ણ જેવા વરિષ્ઠ મંત્રીઓ વિચાર કરે અને જે યોગ્ય હોય તે જણાવે.

અત્યાંત મહત્ત્વના વિષય ઉપર એક વ્યક્તિનો નિર્ણય અનર્થકારી પણ થઈ શકે છે. એટલે મંત્રીમંડળ ને પીઠ મંત્રીઓ સંયુક્ત રીતે મળીને નિર્ણય કરે તે યોગ્ય કહેવાય.

આ પીઠ મંત્રીઓની મીટિંગમાં સર્વપુરથમ ભીખો પોતાનો મત વ્યક્ત કર્યો કે “પાંડવોને અડધું રાજ્ય આપીને આપણે મૈત્રી કરી લેવી જોઈએ. આ રાજ્ય શાંતનું છે. તેના વારસદાર તરીકે પાંડુપુત્રો પણ અડધા ભાગીદાર છે. ખરેખર તો પહેલાં એ જ રાજ ભોગવતા હતા, પણ છન્નકપટ કરીને તમે તેમને વારણાવત મોકલી નાશ કરાવવાનો પૂર્યાતન કર્યો. તમે અપરાધી કહેવાઓ. તમારા કાર્યથી મને શરમ આવે છે. માટે હવે જયારે તેઓ હેમખેમ પૂર્ગાટ થયા છે ત્યારે સામે ચાલીને તેમનું પૂરેપૂરું રાજ્ય આપી દેવું જોઈએ. પણ જો પૂરું ન અપાય તો અડધું તો રાજ્ય જરૂર આપી દેવું જોઈએ, જેથી તમે અને તેઓ મહારાજા થઈને ગૌરવપૂર્વક જીવન જીવી શકો.”

નીખ પછી દરોળાચાર્યો પણ પાંડવોને ઉપહાર મોકલીને સમાધાન કરી લેવાની હરછા બતાવી. પણ કર્ણની સલાહુ વિપરીત થઈ. તેણે પાંડવોનો નાશ કરવાનો પક્ષ લીધો. તેના પક્ષનો દરોળો ઘોર વિરોધ કર્યો.

હવે વિદુરજીની વારી હતી. વિદુર મહા રાજનીતિક્ષા છે. વિદુરજીએ ચુક્કિત-પૂર્યુક્કિતથી ધૂતરાષ્ટ્રને, નીખ અને દરોળાનો પક્ષ સમજાવ્યો. કર્ણનો પક્ષ હૈષપૂર્ણ અને વિનાશકારી છે, માટે પાંડવો સાથે મૈત્રી કરી પોતાના પરિવારને અંડિત રાખવાની સલાહુ આપી.

મોટા પરિવારો જ્યારે તૂટતા કે સંઘાતા હોય છે ત્યારે વરચેનો માણસ મહત્વની ભૂમિકા બજવતો હોય છે. અહીં વરચેનો માણસ વિદુરજી છે. તે પરિવારોને જોડવાનું કામ કરે છે. તેમના સમજાવવાથી ધૂતરાષ્ટરે વિદુરને બેટસોગાંડો લઈને દર્શાવનારીએ મોકલ્યા. યાદ રહે, સંધિ કરાવનાર કદી ખાલી હાથે ન જાય. બેટ-સોગાંદની મોટી અસર થતી હોય છે. સામા પક્ષનું મન જીતવું તે સૌથી મહત્વનું તત્ત્વ છે. તેને ગમતી કે ઉપરોગી વસ્તુઓ આપવાથી તેનું મન જીતવામાં સફળતા મળી શકે છે.

વિદુર દર્શાવ વગેરે સૌને મળ્યા, પાંડવોને મળ્યા, દરૌપદી અને કુન્તીને મળ્યા. જ્યારે બે પરિવારોમાં સમાધાન કે વિરછેદ કરવો હોય ત્યારે સ્તરીવર્ગ મહત્વનો ભાગ બજવતો હોય છે. સ્તરીવર્ગની ઉપેક્ષા સારી નહિ. જો તે નારાજ હોય તો પુરુષોના નિર્ણયોને તે કાર્યાન્વિત થવા દેતી નથી. આવી જ રીતે સ્તરીવર્ગને બહુ આગળ કરી દેવી તે પણ સારું નહિ. તે લાગણીપ્રધાનતાથી કેટલીક ટૂંકો દૃષ્ટિવાળા નિર્ણયો પણ કરી દેતી હોય છે.

બધાંને સમજાવીને સમાધાન કરીને વિદુરજી પાંડવો, કુન્તી અને દરૌપદીને હસ્તિનાપુર લઈ આવ્યા. હસ્તિનાપુરની પ્રજા પાંડવોના આગમનથી હર્ષધેલી થઈ ગઈ. ચારે તરફ પાંડવોનો જયજયકાર થવા લાગ્યો. કેટલીક વાર વ્યક્તિગતની લોકચાહુના પણ વિરોધીઓને પ્રબળ વિરોધી બનાવવામાં નિમિત્ત બનતી હોય છે. કૌરવોથી આ લોકચાહુના સહુન થતી ન હતી. “અમારો જયજયકાર કેમ થતો નથી?” તેવી લઘુતાગ્રંથિ તેમને પીડતી રહે છે.

ભીષ્મ, ધૂતરાષ્ટર, ગાંધારી વગેરે સૌ કોઈ મળ્યાં અને પાંડવોને કાયમી શાંતિ મળે તે માટે ખાંડવપ્રસ્થ-વિભાગ આપી દીધો, અર્થાત રાજ્યના બે ભાગ કરીને એક ભાગ (હસ્તિનાપુર) દુર્યોધનને અને બીજો ખાંડવપ્રસ્થ પાંડવોને સોંપી દીધો. જો પરિવારો સાથે ન રહી શકતા હોય તો તેમને અલગઅલગ કરીને પણ પ્રેમથી રાખી શકાય છે. ધૂતરાષ્ટરે બધી સંપત્તિના બે ભાગ કરી પાંડવોને એક ભાગ આપી દીધો, એટલું જ નહિ, આ નવા રાજ્યના રાજી તરીકે યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યાનિષેક પણ કરાવી દીધો. પાંડવો ધૂતરાષ્ટરની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને પછી ખાંડવપ્રસ્થ તરફ ચાલી નીકળ્યા. આ પ્રદેશ વનપ્રદેશ હતો. ત્યાં નવી રાજ્યાની ‘ઇન્દ્રપ્રસ્થ’ની ભવ્ય રચના કરી. ઇન્દ્રપ્રસ્થ એટલું સુંદર અને ભવ્ય નગર બન્યું કે લોકો તેને જોવા માટે આવવા લાગ્યા. એક તરફ નગરની ભવ્યતા અને સુંદરતા હતી, તો બીજી તરફ રાજ્યવસ્થાની ભવ્યતા હતી. બધાં સુખોમાં રાજસુખ ઘરાં મહત્વનું હોય છે. પૂરી પ્રજાને રાજી જ સુખી કરી શકતો હોય છે. યુધિષ્ઠિરની રાજ્યવસ્થાથી પૂરી પ્રજા સંતુષ્ટ થઈને સુખપૂર્વક રહેવા લાગી.

*

32. અર્જુનનો નિયમબંગ અને વનવાસ

સુખનું મૂળ સુષ્પ્યવસ્થા છે. વ્યવસ્થા નિયમોથી થતી હોય છે. નિયમો અને તેના પાલન વિના વ્યવસ્થા રાખી શકાય નહિ. પૂર્ણ બ્રહ્માંડ વ્યવસ્થિત છે. કણોકણ કોઈ અગમ્ય અને અગોચર વ્યવસ્થા પૂરમાણો કામ કરી રહ્યો છે. કોઈ-કોઈ વાર તેમાં થોડીક ચૂક થતી હુશે કે પરિણામ-સ્વરૂપ ધરતીકંપ, જવાનામુખી, સુનામી, આંધી વગેરે ન જાણો કેટકેટલું ક્ષણાભર માટે આવીને બધું હૃદમચાવી જાય છે. માનો કે ધરતીકંપ બેપાંચ મિનિટની જગ્યાએ બેપાંચ દિવસો સુધી ચાલુ રહે તો? અરે, વર્ષો સુધી ચાલુ રહે તો શું થાય? અડધા કલાક માટે આંધી આવે છે અને બધું ઉજન્દ કરી જાય છે. પણ માનો કે સતત દિવસો—મહિનાઓ અને વર્ષો સુધી આંધી ચાલુ રહે તો શું થાય? વ્યવસ્થાની મહત્ત્વાની બતાવવા માટે કોઈ-કોઈ વાર ક્ષણાભર માટે આવા વિક્ષેપો આવી જાય છે જે આપણાને સમજાવે છે કે કુદરતની પણ પોતાની એક વ્યવસ્થા છે, તેમાં જરા-જેટલો ફેરફાર પણ તેમને હૃદમચાવી નાખે છે.

શરીર એક પૂર્ણ વ્યવસ્થા છે. બધું જ પોતપોતાની જગ્યાએ યોગ્ય જ છે. જરાક ફેરફાર કરીને વિચારી તો જુદ્ધો. શરીરની પૂરી વ્યવસ્થા તો ડોક્ટરો પણ નથી જાણતા. રક્તનાં ગુરૂપ કોણો કેમ બનાવ્યાં છે? રક્તનું પ્રેરેશર માપ 60 અને 130 કોણો નક્કી કર્યું છે? આમાં જરાક ફેરફાર થાય તો શરીરની શી દશા થાય? જન્મવું, પછી વધતું અને પછી અટકી જવું. કોણો આ શરીરને 17-18 વર્ષની ઉમરે વધતું અટકાવી દીધું? ન અટકે અને વધ-વધ જ કરે તો? શરીરનો કણોકણ વ્યવસ્થિત છે અને વ્યવસ્થિત રીતે કામ કરે છે. આ તો થઈ કુદરતી અથવા ઈશ્વરીય વ્યવસ્થા. પોથાંનાં પોથાં લખીએ તોપણ તેનો પાર ન આવે. પણ એક માનવીય વ્યવસ્થા પણ છે, જે જરૂરી છે. જેમ કે લગ્નસંસ્થા, પતિ-પત્નીના નિયમો, રાજકીય, સામાજિક નિયમો વગેરે નિયમોથી રાજ્ય તથા સમાજ ચાલે છે. જો બધા નિયમોનું પાલન છોડી દે અને મન ફાવે તેમ કરવા લાગે તો ઘોર અવ્યવસ્થા થઈ જાય, એટલે માનવીય નિયમો પણ જીવન માટે જરૂરી હોય છે. હા, એટલું દ્યાન રહે કે આ નિયમો જડ ન હોવા જોઈએ. જડ નિયમો જીવનને જડ બનાવતા હોય છે. તેને માનવાની જરૂર નથી, પણ જે નિયમોથી જીવન વ્યવસ્થિત ચાલે તેવા નિયમો તો બનાવવા અને પાળવા જરૂરી છે. જેને એક પતિ અને એક પત્ની હોય છે તેના માટે પણ નિયમો હોય છે. તો પાંડવોને તો પાંચ ભાઈઓ વરયે એક જ પત્ની છે. નિયમ વિના કેમ ચાલી શકે? પત્ની માટે અંદરઅંદર લડી મરે. આવું ન થાય તે માટે નારદજી આવ્યા અને પાંડવોને બોલાવીને, બેસાડીને વિગતથી બધી વાત સમજાવી. સુંદ અને ઉપસુંદ બે ભાઈઓ તિલોતમા નામની સ્તરી માટે કેવી રીતે અંદરઅંદર લડી મર્યાદા તે પણ સમજાવ્યું.

પછી નિયમ બનાવવામાં આવ્યો કે—પુરત્યેક બાઈની સાથે દરૌપદી એકએક વર્ષ રહેશે. આ સમયગાળામાં બીજો કોઈ પણ બાઈ પતિ-પત્નીના એકાંતમાં ડોક્ટરનું પણ કરી શકશે નહિ. કદાચ કરશે તો તેને બાર વર્ષ સુધી બુરાભયર્ય પાળને વન ભોગવવું પડશે. આવો નિયમ બનાવ્યો. આ એક વર્ષના નિયમની શરૂઆત સિનિયોરીટી પુરમાણે થશે, અર્થાત ચુઘિષ્ઠરથી થશે. આવા બધા નિયમોની વ્યવસ્થા કરીને નારદ ચાલતા થયા. આ નિયમોથી જ શાસ્ત્ર બનતું હોય છે.

એક દિવસ એવું બન્યું કે ચુઘિષ્ઠર એકાંતમાં દરૌપદીની સાથે પ્રેમાલાપ અને કામકરીડા કરી રહ્યા હતા. બરાબર તે જ સમયે એક બુરાભય બૂમો પાડતો આવ્યો, “બચાવો! બચાવો! મારી ગાયોને કસાઈ લઈ જાય છે! બચાવો!” અર્જુને આ બૂમો સાંભળી. પણ તેનાં શાસ્ત્રનો ચુઘિષ્ઠરવાળા ઓરડામાં હતાં. ત્યાં જવાય એવું ન હતું, કારણ કે દરૌપદી અને ચુઘિષ્ઠર પ્રેમાલાપમાં મસ્ત હતાં. બુરાભયે ફરીફરીને બૂમો પાડવા માંડી અને આફ્રોશ પણ વ્યક્ત કરવા લાગ્યો. હુંવે શું કરવું? અર્જુનને લાગ્યું કે ગાયોને બચાવવી જોઈએ, બાકી જે થવાનું હોય તે થાય. તેણે ચુઘિષ્ઠરની રજા માણી અને ઘરમાં પુરવેશ કર્યો. પોતાનાં ધનુષ્ય-બાળ લીધાં અને રથ ઉપર બેસીને કસાઈઓની પાછળ પડી ગયો. કસાઈઓને મારીને —જુતીને ગાયોને લઈને તે પાછો પણ આવી ગયો. પુરત્યેક ગામમાં કે નગરમાં એકાદ શૂરવીર પુરુષ રહેતો હોય છે. આપત્તિમાં લોકો તેની સહૃદાયતા માટે દોડતા હોય છે. પેલો મદદ કરીને ધન્ય થતો હોય છે. જયાં આવો શૂરવીર નથી હુતો ત્યાં ગુંડાઓ વધી જતા હોય છે જે પુરજાને ત્રસ આપતા હોય છે.

બુરાભય તો ગાયો લઈને આશીર્વાદ આપીને ચાલતો થયો, પણ અર્જુનની સામે નિયમબંગ કરવાનો પુરફં ઊભો થયો.

નિયમો સ્વયં પળાય તો જ તે શરેષ્ઠ પરિણામદારી થતા હોય છે. નિયમો જો સત્તાના જોરે પળાવવામાં આવે તો તે મદ્દયમફળદારી થતા હોય છે. પણ જો નિયમો સત્તા દ્વારા પણ પળાવી ન શકાય તો અવ્યવસ્થા અને સ્વરંધર વ્યાપી જતાં હોય છે, જે સર્વનાશ તરફ વ્યક્તિકે પુરજાને લઈ જતાં હોય છે.

અર્જુન સ્વયં નિયમ પાળવા માગે છે, કારણ કે તે અભિજ્ઞાત છે. તેણે બાર વર્ષ માટે વનમાં જવાની તૈયારી કરી, પણ ચુઘિષ્ઠરે તેને રોક્યો, સમજાવ્યો, “તારી ધારણા ઓટી ન હતી. તું ગાયોની રક્ષા માટે ઘરમાં આજ્ઞા લઈને આવ્યો હતો. મોટા બાઈએ નાના બાઈની મર્યાદા રાખવાની હોય, નાના બાઈએ મોટા બાઈની નહિ.” પૂરાચીનકાળમાં જયારે વડીલો ઘરમાં પુરવેશતા ત્યારે ઓંખારો બાઈને પુરવેશતા, જેથી નારીવર્ગ સાવધાન થઈને મર્યાદા પુરમાણે વ્યવસ્થિત થઈ જતો. પણ નાનો વર્ગ ઘરમાં પુરવેશતો ત્યારે તેણે ઓંખારો બાવાની જરૂર નહિ, કારણ કે તેની મર્યાદા ન હોય. ચુઘિષ્ઠર વગેરેએ ઘરણું સમજાવવા છતાં અર્જુન માન્યો નહિ.

નિયમબંગના ઘરણા અપવાદો કાઢી શકતા હોય છે. વાડમાં છીડાં પાડે તેમ નિયમોમાં પણ છીડાં પાડીને લોકો મનમાન્યું કરતા હોય છે. આ રીતે નિયમોની મજાક ઉડાવાતી હોય છે. એક ઉદાહરણ પર્યાપ્ત થશે. એક સાધુ લક્ષ્મીને હાથ નહિ અડાડવાનો નિયમ લઈને જીવતા હતા. પછી જરૂાર્યું કે લક્ષ્મી તો જીવન માટે જરૂરી છે. પણ નિયમનું શું? તેમણે રસ્તો કાઢી લીધો. તે પોતાની ચાદરના ખૂણામાં લક્ષ્મીને બંધાવી દેતા. “એખો, હુમ પૈસે કો છૂટે નહિ હું. યહું બાંધ દો”— એમ કહીને વસ્તરને છેડે પૈસા બંધાવી દેતા. બીજા કેટલાક પોતે તો લક્ષ્મીને અડતા નથી, પણ સાથેવાળા માણસને અડકાવે છે. આટલા માટે જ આવો એકાદ માણસ સાથે રહેતો હોય છે.

આ નિયમમાં છીડાં પાડવાનું થાર્યું. અરેખર તો જે જીવનભર પાળી ન શકાય, જે અવ્યાવહારિક હોય, જે પરિણામશૂન્ય હોય તેવા નિયમો લેવા જોઈએ નહિ.

નારદે પાંડવોને જે નિયમ આપ્યો હતો તે યોગ્ય અને જરૂરી હતો. તેના વિના દરૌપદી માટે રોજ ઝાડા થવાની શક્યતા હતી. આ નિયમનો બંગ અજૂનથી પરહિત માટે થયો તે પણ યોગ્ય જ હતું. તોપણ તેણે છીડું પાડયા વિના દંડ ભોગવવાની તૈયારી બતાવી એ તેની મહાનતા હતી. મોટા પુરુષો જ્યારે કડક રીતે નિયમો પાળતા હોય છે ત્યારે જ નાના માણસોને નિયમો પાળવાની પૂરેરણા મળતી હોય છે.

30-6-10

*

33. અજ્ઞનનું તીર્થિટન

માણસ મોટો હોય કે નાનો હોય, જીવનની વ્યસ્તતા તો સૌને રહેવાની. નાનો માણસ જીવનભર આજીવિકામાં અને બાળબરચ્ચાંના પરક્ષેમાં વ્યસ્ત રહેતો હોય છે. પરક્ષે તેને છોડતા જ નથી. એક પૂરો થયો ન થયો ત્યાં બીજા બે પરક્ષે ઊભા થઈ જતા હોય છે. બલે તે નાનો હોય અને નાના પરક્ષેમાં વ્યસ્ત રહેતો હોય, પણ વ્યસ્ત તો રહે જ છે. એક રીતે સારું પણ છે. વ્યસ્તતા વિનાનો માણસ નવરો હોય છે અને “નવરો બેઠો નખ્ખોદ વાળો” કહેવત પરમારો તે અનથો કર્યા કરતો હોય છે. લોકો ઓછામાં ઓછા નવરા રહે તેવી જીવનવ્યવસ્થા વધુ હિતકારી થઈ શકતી હોય છે. હા, તેમની વ્યસ્તતા ઉત્પાદક હોવી જોઈએ.

મોટા પુલષો આજીવિકા કે બાળબરચ્ચાંના રોજિંદા પરક્ષેમાં વ્યસ્ત નથી રહેતા. તે પરક્ષે તેમના માટે ગૌણ હોય છે. પણ રાષ્ટ્રવ્યાપી, સમાજલક્ષી, માનવતાલક્ષી મોટા પરક્ષેમાં તે ગળાબૂડ ડૂબેલા રહેતા હોય છે. તેથી તેમને પણ કશી ફૂરસદ નથી હોતી. કેટલાંક કાર્યો ફૂરસદમાં જ કરી શકતાં હોય છે. જેમ કે લેખનકાર્ય. બાળગંગાધર તિલકજીને જેલ થઈ. હવે ફૂરસદ જ ફૂરસદ થઈ ગઈ. આ ફૂરસદનો સદૃપ્યોગ તેમણે લેખનમાં કર્યો. લોકોને “અનીતારહસ્ય” જેવો દળદાર ગ્રંથ મળ્યો.

ફૂરસદ જ હોય અને કશું જ કામ ન સૂક્તાંતું હોય તો ઈંચરનામસમરણ કરે. આથી વધુ કોઈ ઉત્તમ કાર્ય મારી દૃષ્ટિએ નથી. બેડો પાર થઈ જાય. પણ જો તીર્થયાત્રાની સાથે નામજાપ કરે તો-તો પછી કહેવું જ શું? હા, તીર્થયાત્રા પગપાળી હોય તો વધુ સારું.

અજ્ઞનને ફૂરસદ મળી ગઈ. બાર વર્ષ સુધી વન ભોગવવાનું છે. એવું લાગે છે કે તેનું અડધું જીવન વનમાં જ વીત્યું છે.

અજ્ઞન વન જવા તૈયાર થઈ ગયો. સૌની ના હોવા છતાં નિયમપાલનની મક્કમતાથી તે સુખો છોડીને દુઃખો તરફ આગળ વદ્ધ્યો. તેની સાથે કેટલાય ઋષિમુનિ-બ્રાહ્મણો પણ તૈયાર થઈ ગયા. કેટલાક લોકો કેટલાક લોકોની સાથે ચાલી નીકળવા તૈયાર જ રહેતા હોય છે. ફરતા-ફરતા તે હરિદ્વાર પહુંચ્યા. કેટલોક સમય આ રમણીય અને પવિત્ર તીર્થમાં રહ્યા.

એક વાર તે ગંગાજીમાં સ્નાન કરી રહ્યા હતા ત્યાં નાગકન્યા ઉલ્લૂપી તેને જળમાં જેંચી લઈ ગઈ. જેનું વ્યક્તિત્વ આકર્ષક હોય, જે જીવાન અને સ્નાનાનો હોય તેવા

પુરુષને જયાં જાય ત્યાં એકાદ મુગધકન્યા મળી રહેતી હોય છે. અરૈખર તો મુગધાઓ મનગમતો પુરુષ શોધતી હોય છે. તેનું મન ઠરે તેવો પુરુષ મળે તો તે તેને પ્રાપ્ત કરવા કામે લાગી જતી હોય છે. મદભર્યુ ચૌવન પાર પાડવું બહુ જ કઠિન કાર્ય છે. ચૌવન આવતાં પહેલાં જ જો કન્યાને ખીલે બાંધી દેવાય અર્થાત્ તેની સગાઈ કરી દેવાય તો પછી તેની વ્યાકૃતિના શાંત થઈ જતી હોય છે.

નાગકન્યા ઉલ્લૂપી અર્જુનને નાગલોકમાં લઈ ગઈ અને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા આગ્રહ કર્યો. પણ અર્જુને પોતાના બાર વર્ષના વનવાસની તથા બ્રહ્મચર્યાર્થના નિયમની વાત કરી. ઉલ્લૂપીએ તેનું સમાધાન કર્યું કે બ્રહ્મચર્યાર્થ તો દ્રૌપદીના સહવાસથી દૂર રહેવા માટે હતું, મારા માટે નહિ. અર્જુનને તેની વાત ગળે ઊતરી. નાગરાજે અર્જુનને સમજાવ્યો કે મારા કુળમાં માત્ર એક જ સંતાન થાય છે. કોઈને પણ બીજું સંતાન થતું નથી. મને આ કન્યા થઈ છે. હું તેને પુત્ર જ માનું છું. તમે તેનું વરણ કરો, પણ જે સંતાન થાય તે મારું થશો, કારણ કે મારે વારસદારની જરૂર છે. નાગરાજ અને ઉલ્લૂપીના આગ્રહ આગળ અર્જુને ઝૂકવું પડ્યું. ઉલ્લૂપી અને અર્જુન એકાકાર થઈ ગયાં. કેટલીક ઘટનાઓ અણાયિતવી અને આકસ્મિક હોય છે. તેને ‘દૈવેચણ’ કહેવાય છે.

ઉલ્લૂપીથી એક પુત્ર થયો, જેનું નામ “ઈસાવાન” પડ્યું. અત્યંત સુપાળો અને સારાં લક્ષણોવાળો પુત્ર સૌંપીને અર્જુન વિદાય થઈ ગયો.

હવે હિમાલયનાં તીથો કરીને તે પૂર્વદિશા તરફ વળ્યો. નૈમિષારણ્ય, નન્દા, અપરનંદા, કૌશિકી (કોસી) મહાનદી, ગયાતીર્થ વગેરે પાર કરીને તે છેક કલિંગદેશ પહોંચી ગયો. અર્જુનને બાર વર્ષ વિતાવવાં છે એટલે તીર્થાટન કરવાનો સારો યોગ મળ્યો છે.

કલિંગદેશથી બધા બ્રાહ્મણો વગેરે પાછા વળી ગયા. અહી તેણે વિશાળ સમુદ્રનાં દર્શન કર્યાં. અહીથી વિચરણ કરતાં-કરતાં તે મણિપુર પહોંચ્યો.

મણિપુરમાં મહારાજા ચિત્રવાહનનું રાજ્ય ચાલતું હતું. તેમનાં દર્શન કર્યાં. ચાત્રાપ્રવાસીએ તીથોની સાથે તીથોમાં વસતા મહાપુરુષોનાં પણ દર્શન જરૂર કરવાં જોઈએ. લગભગ પુરત્યેક તીર્થમાં કોઈ ને કોઈ ઉચ્ચ કક્ષાના મહાપુરુષ રહેતા જ હોય છે. તેમને શોધી કાઢવા જોઈએ. પંડ્યા-પૂજારીની માફક તે સામે ચાલીને ભટકાઈ જતા નથી.

મણિપુરમાં મહારાજા ચિત્રવાહનને એક કન્યા હતી ચિત્રાંગદા. અર્જુનને તે ગમી ગઈ. તેણે મહારાજા પાસે ચિત્રાંગદાનો હાથ માંયો. વનવાસની સાથે બ્રહ્મચર્યાર્થના

નિયમમાં ઉલ્લૂપીએ બાંધણોડ કરાવી જ દીધી હતી, તેથી હવે રસ્તો સાફ થઈ ગયો હતો. માણસે બધા નિયમો લેવા, પણ લાંબા સમયના બ્રહ્માયર્થનો નિયમ ન લેવો. આવેશ અને ઊભરામાં આ નિયમ લેવો તો સરળ છે, પણ કુદરતવિરોધી હોવાથી લાંબો સમય પાળી શકાતો નથી. જે લોકો કઠોરથી કઠોર નિયમોની વાડ બાંધે છે તે પણ કુદરત આગળ જખ મારે છે. કડક રીતે સ્ત્રીઓને દૂર રાખવાથી સ્ત્રીભોગોથી તો રોકી શકાય છે, પણ પુરુષભોગો રોકી શકાતા નથી. સ્ત્રીભોગ વિનાના પુરુષો પુરુષભોગ, પશુભોગ કે પછી સ્વભોગ તરફ વળી જતા હોય છે. આ તો ઊલમાંથી ચૂલમાં પડવાનું થયું કહેવાય. કુદરત કોઈને પણ છોડતી નથી. સારું તો એ છે કે કુદરતને વિરોધી બનાવવા કરતાં તેને મિત્ર બનાવવાય.

વર્ણ, જાતિ, કુળ વગેરે જાણીને ચિત્રવાહુને પોતાની કન્યા ચિત્રાંગદાનાં લગ્ન અર્જુન સાથે કરી દીધાં. પણ જે પુત્ર થાય તે આપીને જવાની શરત પણ કરી. અર્જુન મણિપુરમાં ત્રણ વર્ષ રહ્યો. પુત્ર આપીને ચિત્રવાહુન અને ચિત્રાંગદાની રજા લઈને પાછો તીથીટન કરવા નીકળી પડ્યો. ચિત્રાંગદાથી જે પુત્ર થયો તેનું નામ ‘બબુલવાહુન’ રાખવામાં આવ્યું.

30-6-10

*

34. અન્ધુનની બાર વર્ષની તીર્થયાત્રા અને દિનદરપૂરસ્થ પરત

રાષ્ટ્રની એકતાનાં મુખ્ય ચાર કારણો છે . ધર્મ, 2. સંસ્કૃતિ 3. ભાષા અને 4. તીર્થો.

ધર્મની દૃષ્ટિએ ભારત બહુધમી દેશ થઈ ગયો છે. બહુધર્મિતા બે પ્રકારની છે: (1) આંતરધર્મ અને (2) આંતરરાષ્ટ્રીય ધર્મ. આંતરધર્મો તે છે જે અહી જ ઉત્પન્ન થયો હોય, જેનાં મૂળ અહી જ હોય અને ફુળ-કૂલ-પાંડડાં પણ અહી જ હોય. જેમ કે હિન્દુ-જૈન-બૌધ્ધ વગેરે. બીજો આંતરરાષ્ટ્રીય ધર્મ હોય છે, જે બહુરથી આવ્યો હોય છે, જેનાં મૂળ અને ફુળ-કૂલ-પાંડડાં પણ બહાર હોય છે. જેમ કે ઇસ્લામ-બિરસ્તી વગેરે. આંતરધર્મમાં પ્રયત્નપૂર્વક એકતા કરાવવી પડે છે, સહજ રીતે નહિ. તેમાં પણ જે આક્રમક ધર્મો હોય છે તે એકતા કરી શકતા નથી, કરે તો તે અલ્પજીવી હોય છે. તેમનાથી રાષ્ટ્રને હુંમેશાં વિખવાદ અને વિભાજનનો ખતરો રહેતો હોય છે. જેમજેમ આંતરરાષ્ટ્રીય ધર્મનું પ્રમાણ વધતું જાય તેમતેમ રાષ્ટ્રીય ખતરો પણ વધતો જાય, જયારે આંતરિક ધર્મથી આવો ભય ઓછો રહે છે અથવા નથી રહેતો. ઓછામાં ઓછું તે ધાર્મિક વિભાજન તો નથી કરાવતા.

સંસ્કૃતિ એકતાનું, આત્મીયતાનું બીજું કારણ છે. ભારત જેમ બહુધમી દેશ છે તેમ બહુ-સંસ્કૃતિ દેશ પણ છે. અહી એક જ ધર્મમાં સેકડો જુદીજુદી સંસ્કૃતિઓ આસ્તિત્વ ધરાવે છે. સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ મુસ્લિમો તથા બિરસ્તીઓ હિન્દુઓની સમીપમાં છે—હા, ધર્મથી દૂર છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ભારે સહિપ્ષુંતા છે તોથી સૌ સાથે રહી શકે છે.

ભાષાની દૃષ્ટિએ પણ આ દેશ બહુભાષી છે. અસંખ્ય ભાષાઓ, બોલીઓ અહી પ્રાચીનકાળમાં વિદ્વાનોની ભાષા સંસ્કૃત હતી, જેથી ભારતભરના વિદ્વાનો એકબીજાથી જોડાયેલા રહેતા હતા. પછી ફારસી-ઉર્દૂ આવી. તે પૂરા ભારતના વિદ્વાનોની ભાષા ના થઈ શકી—હા, કેટલાક ભાગની રાજભાષા થઈ શકી. રાજભાષાનો પ્રભાવ રાજી હોય ત્યાં સુધી જ રહેતો હોય છે. અરી લોકભાષા તે છે જેનો પ્રભાવ લાંબો સમય રહેતો હોય છે.

છેવટમાં એકતાનાં પ્રતીક તીર્થો હોય છે. હિન્દુ ધર્મનાં તીર્થો ભારતના આ છેડેથી પેલા છેડા સુધી ફેલાયેલાં છે. છેક માનસરોવર-કૈલાસથી કન્યાકુમારી સુધી અને હિંગણાજથી કામાક્ષયા સુધી જયાં જુઓ ત્યાં તીર્થો જ તીર્થો છે.

આ તીર્થોનું ભરમણ કરવા ભારતવાસીઓ (હિન્દુઓ) આ છેડેથી પેલા છેડા સુધી શરદ્ધાપૂર્વક ફરતાં રહે છે, તેથી આત્મીયતા અને એકતા વધે છે.

અજ્ઞુન છેક પૂર્વમાં મહિપુર સુધી પહુંચ્યો, પરદ્યો, પુત્ર બબ્રલવાહુન પેદા કર્યો અને હવે છેક પશ્ચિમમાં રૈવતક પર્વત—દારકા સુધી પહુંચ્યી રદ્યો છે. કલ્પના કરો તે સમયની. માર્ગો નહિ, સગવડો નહિ, હજારો વિદનો, તેમ છતાં અજ્ઞુન છેક પૂરભાસતીર્થ પહુંચ્યી જ ગયો.

તીથોની રચના સમજવા જેવી છે. તીથો મોટા બાગે સાકાર ઈશ્વર- વિગ્રહોનાં હોય છે. નિરાકારનાં તીથો હોતાં નથી, કારણ કે નિરાકારની કોઈ ઘટના કે દૃતિહાસ હોતાં નથી. સાકારના મુખ્ય તરણ બેદ છે: શિવ, વિષ્ણુ અને શક્તિ. મોટા બાગનાં તીથો આ તરણમાંથી કોઈ એકને નિમિત્ત બનાવીને રચાયાં હોય છે. આ તરણનો અબેદ થાય તે માટે તરણેને લગભગ સાથે જ રખાય છે. જેમ કે દ્ઘિમાલયમાં બદરીનાથ વિષ્ણુ છે, તો કેદારનાથ શિવ છે. (ગંગોત્રી-જન્મોત્રી દેવીઓ છે.) અહીં પશ્ચિમમાં દારિકામાં શરીકૃષ્ણ વિષ્ણુ છે, તો પૂરભાસક્ષેત્રમાં સોમનાથ મહુદેવ છે. આવું જ લગભગ બધે જ છે, જેથી શિવ-વિષ્ણુ-ભક્તો થાતરા કરે તો બધે વંદન કરી એકતા કરતા હોય. શૈવો અને શાકતો ચુસ્ત નથી હોતા. કેટલાક વૈષ્ણવોને પૂરયાનપૂર્વક ચુસ્ત બનાવાયા છે. તેઓ પણ દર્શન તો બધે કરે છે. કોઈ-કોઈ અતિચુસ્ત કદાચ ન પણ કરે, તો તે રોગિષ છે. પહેલાં તો ધર્મમાં સાંપૂર્દાયિકતા એક નાનો રોગ છે. સાંપૂર્દાયમાં પણ ચુસ્તતા આવે એટલે તે મહારોગ થઈ જાય અને પછી જો સાંપૂર્દાયમાં કટૂરતા આવી જાય તો-તો અસાદ્ય સક્રિપાત જ આવ્યો કહેવાય. આવું કામ ગુરુલોકો કરાવતા હોય છે. દોષ ગુરુઓનો છે.

જાયારે શરીકૃષ્ણને અબર પડી કે અજ્ઞુન પૂરભાસક્ષેત્રમાં આવી ગયો છે, ત્યારે પોતે પણ પૂરભાસક્ષેત્રમાં આવી ગયા. અતિપ્રેમી સામે યાલીને મળતો હોય છે. અહુંકારી ઘરમાં જ બેસી રહેતો હોય છે. પૂરભાસક્ષેત્રમાં નર-નારાયણ ઋષિપર્વત ઉપર બજે મિત્રો બેસી ગયા. અજ્ઞુને પોતાના પૂરવાસની બધી લાંબી વાતો કહી સંભળાવી. બજે મિત્રો રાતરે અહીં જ સૂઈ ગયા.

સવારે આગ્રહ કરીને શરીકૃષ્ણ અજ્ઞુનને દારિકા લઈ ગયા. અજ્ઞુનને નિહાળવા દારિકાની પ્રજા ધેલી થઈ હતી. ત્યારે દારિકામાં મુખ્ય તરણ વંશો રહેતા હતા: ભોજ, વૃષણ અને અંધક. વિશ્વભરમાં બલે વર્ણ ન હોય પણ જાતિ અને વંશ તો બધે જ હોય છે. વંશ એટલે કે કોઈ પૂરતાપી આદિપુરુષ દ્વારા ચલાવેલો વેલો, સંગીતકારો જેને ધરાના કહે છે. પૂરત્યેક વંશની કાંઈક ખાસિયત પણ રહેતી હોય છે. એવું લાગે છે કે વંશ જુદા હોવા છતાં પણ સોટી-બેટી-વ્યવહાર ચાલતો હતો. શરીકૃષ્ણ વૃષણવંશના છે. આ ચદુવંશના પેટાવંશો છે.

એક વાર એવું બન્ધું કે રૈવતક-પર્વત ઉપર વૃષણ અને અંધકવંશના યાદવોનો મેળો ભરાયો હતો. લોકમેળા પૂરાચીનકાળથી થતા આવ્યા છે. કેટલાક મેળા પૂરી

પૂરજના હોય છે, તો કેટલાક પેટાજ્ઞાતિઓ પૂરતા સીમિત હોય છે. લોકમેળામાં પણ શહીદ થયેલા શૂરા-પૂરા વીરો કે વીરાંગનાઓ માટે જે મેળા બરાય તે ખૂબ પૂરેરણાદાયી થઈ જતા હોય છે.

લોકમેળામાં સ્તરીઓનું પૂરમાણ હુમેશાં વધારે હોય છે. સ્તરીઓને શાણગાર સજવા, કોઈ જોયા કરે તેવી જગ્યાએ મહાલવા—રમવા જવું બહુ ગમતું હોય છે. આવા સમયે તેઓ વિશેષ ભાવુક થઈ જતી હોય છે. ભાવુકતા પૂરેમાફર્ણાનું કારણ થઈ શકે છે. કોઈ મનનો માણીગાર મળી જાય તો પછી કહેવું જ શું? અત્યારે પણ આદિવાસીઓના અમુક મેળા આવા હેતુ માટે બરાતા હોય છે. કોઈ ચુવાન કોઈ ચુવતીનો હુથ પકડીને લઈ જાય તો તે ગમે છે. તે પતિ-પત્ની થઈ જાય છે. કોઈ વિરોધ કે મારામારી નથી થતી. કોઈ ચુવતીનો હુથ પકડનાર કોઈ ચુવાન ન મળે તો તે દુઃખી થાય છે. મારામાં કાંઈક કચાશ હુશે તેમ માને છે.

આજે વરકન્યા-પસંદગીનો મેળો પણ બરાવા લાગ્યો છે. તેનો હેતુ પણ અપરિચિતોને નજીક લાવી પરિયય વધારવાનો અને પછી ગોઠવાઈ જવાનો હોય છે.

મેળામાં શરીકૃષ્ણાની બહેન સુભદ્રા પણ શાણગાર સજીને સખીઓ સાથે આવી છે. સ્તરીઓના શાણગાર અને તે પણ કુંવારી સ્તરીના વધુ પડતા શાણગાર પુરુષો માટે અલિભિત આમંત્રરણપત્રકા થઈ જતા હોય છે. ખૂબ શાણગાર સજ્યા હોય અને કોઈ સામું પણ ના જુથે તો તેથી સ્તરી દુઃખી થાય. કદાય આ જ કારણસર વિઘવા માટે શાણગારનો નિષેધ હુશે. તેને કોઈને આમંત્રરણ મોકલવાનું નથી હોતું. તેમ છતાં પણ જો વિઘવા નિતનવા શાણગાર સજે તો તેને આમંત્રિત કરવા માગે છે. તેને વહેલી તકે પરણાવી દેવી જોઈએ. એમાં જ સૌનું કલ્યાણ છે.

સુભદ્રાને જોતાં જ અર્જુન મોહિત થઈ ગયો. એવું લાગે છે કે તે સમયમાં ઘણા લોકો લગને-લગને કુંવારા જોવા હતા. તે સુભદ્રાને એકીટશે તાકી જ રદ્દ્યો. શરીકૃષ્ણ યતુર છે. તે પોતાની બહેન પૂરત્યે અર્જુનના ભાવને કળી ગયા, પણ નારાજ ન થયા. શરીકૃષ્ણો કહ્યું, “અર્જુન, આ મારી સગી બહેન છે. તારે જો લગ્ન કરવાં હોય તો હું પિતાજી આગળ પૂરસ્તાવ મૂકું.” કેટલો ઉદાર સમય હુશે! એક સગો ભાઈ સગી બહેનના પૂરેમીનો સ્વીકાર કરી લે!

અર્જુને સ્વીકૃતિ આપી પછી શરીકૃષ્ણો જ કહ્યું, “એક રસ્તો સ્વયંવરનો છે. સુભદ્રા તને સ્વયંવરમાં માળા પહેરાવે.” પણ ઓડી જ વારમાં શરીકૃષ્ણો વલણ બદલી નાખ્યું. કારણ જણાવા જેવું છે. શરીકૃષ્ણ કહે છે કે:

સ્વયંવરં ક્ષતિરચાણાં વિવાહ: પુરુષર્ણિ ।
સ ચ સંશાયિત: પાર્થ સ્વભાવસ્યાનિમિતત: ॥

અર્થात् સવચંવરવિવાહ ક્ષતિરચો માટે ઉત્તમ છે, પણ સ્તરીઓના સ્વભાવની અસ્થિરતાના કારણે સંશાયબચ્યો છે. કયારે વિચારો બદલાઈ જાય તે કહેવાચ નહિએ. કદાચ બીજાને વરમાણા આરોપિત કરી દે તો! તેના કરતાં બળપૂર્વક તેનું અપહુરણ કરવું જ વધુ ઠીક લાગે છે. આ શરીકૃષ્ણા કહે છે. પોતે જ પોતાની બહેનનું અપહુરણ કરાવવા તંત્ર ગોઠવી રહ્યા છે.

“પ્રેમપૂર્વક કન્યાને વરવાની લાંબી પૂર્કિરચા છે. પહેલાં ધીરેધીરે પ્રેમ કરો, આગળ વધો અને પછી ગાંધર્વલગ્ન કરીને એક થાઓ. પણ તેમાં ઘરણો સમય લાગે, એટલે હુરણ કરવું જ ઠીક રહેશે.” શરીકૃષ્ણા કહ્યું.

ચુધિષ્ઠિરે પણ આ યોજનાનું સમર્થન કર્યું. હવે તૈયારીઓ થવા લાગી.

એક દિવસ શાસ્ત્ર સજ્જને રથ ઉપર બેસીને અર્જુન શિકાર રમવા રૈવતક- પર્વત ઉપર ગયો. સુભદ્રા પણ રૈવતક-પર્વતથી પાછી ફરી રહી હતી. અર્જુને સારો મોકો જોઈને સુભદ્રાને પોતાના રથ ઉપર બેસાડી દીધી અને રથને પુરપાટ મારી દીધો. આ દૃશ્ય જોઈને-સાંભળીને સર્વત્તર હાહાકાર થઈ ગયો. બધા સૈનિકો દ્વારકા દોડી ગયા અને વૃષ્ણિ, અંધક, બોજ વંશના બધા યોદ્ધાઓ ખાવું-પીવું છોડીને જેના હાથમાં જે શાસ્ત્ર આવ્યું તે લઈને અર્જુનને મારવા દોડ્યા.

શરીકૃષ્ણા ચૂપચાપ બેઠા હતા.

બલરામજીના કુરોધનો પાર નથી. સુભદ્રા તો બલરામની પણ બહેન છે. એક બહુરણો મહેમાન સૌના દેખતાં (પ્રેમથી નહિએ) બળપૂર્વક પોતાની બહેનને ઉપાડી જાય તે કોને ગમે?

શરીકૃષ્ણ બોલ્યા—“મોટાભાઈ, અર્જુને જે કર્યું તે ઠીક જ કર્યું છે. આપણું અપમાન કર્યું નથી, પણ તેણે ક્ષાત્રરધર્મને અનુકૂળ કર્યું છે. માટે હવે આપણે તેની સાથે ચુદ્ધ નહિએ પણ મેળ કરવો હિતાવહું છે. અર્જુન અને સુભદ્રાનાં લગ્ન આપણે સ્વીકારી લઈએ અને દ્વારકામાં લગ્ન રચીએ.” શરીકૃષ્ણા ઘરણી ચુક્કિત-પરચુક્કિતથી બલરામ અને યાદવોને આ વાત સમજાવી. પરવાહની સાથે વહેનારા તો હજારો હોય છે, પણ પૂરવાહની વિલદ્ધ જઈને જે હિતકારી હોય તે વાત મજબતાથી મૂકનારા કોઈ એકાદ જ હોય છે. શરીકૃષ્ણ તેમાંના એક છે. તેમની વાત યાદવોએ સમજી અને સ્વીકારી. અર્જુન અને સુભદ્રાને પાછાં દ્વારકા લાવ્યા અને ધૂમધામથી પરણાવ્યાં. ઘરણી વાર બે કુળો, બે પરિવારો કે બે વ્યક્તિઓ કલહુના કારણે વિનાશના કાંઠે પહોંચી ગયાં હોય છે. પણ આવા સમયે જો કોઈ ડાઢ્યો-શાળો માણસ બજે પક્ષોને સમજાવીને સાચા રસ્તે લઈ આવે તો અનર્થ ટળી શકે છે. અર્જુન અને યાદવો વરચોનો અનર્થ શરીકૃષ્ણાના પરતાપે ટળી ગયો.

વિવાહ પછી અર્જુન એક વર્ષ સુધી દ્વારકામાં રહ્યો. ત્યાં સુધીમાં પરાયણિતનાં બાર વર્ષ પૂરાં થઈ ગયાં. હવે અર્જુન સુભદ્રાને લઈને ખાંડવપુરસ્થમાં પહોંચી ગયો. બારબાર વર્ષે બધા બાઈઓ, માતા, મંત્રીઓ વગેરે મળ્યાં. સૌના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. જેને ઘણો પરેમ જોઈતો હોય તેણે સમયો-સમયો દૂર જઈને નજીક આવવું. જે સતત નજીક જ રહ્યા કરે છે તે પરેમ તો કદાચ મેળવી શકે પણ પરેમનો ઊભરો ન અનુભવી શકે.

બધાંને મળીને અર્જુન દ્રૌપદી પાસે ગયો. દ્રૌપદી મોઢું ચટાવીને લાલઘૂમ થઈને છીકો નાખી રહી હતી. બીજુ પણી સુભદ્રાને તે સહન કરી શકતી ન હતી. પતિના સુખમાં કોઈ ભાગ પડાવે તે કોઈ પણીને ગમે નહિ. બહુપણીત્વનો રિવાજ સ્તરીઓની સંમતિથી પરચલિત થયો ન હતો. પુરુષોએ પોતાના જોરે આ રિવાજ સ્થાપિત કરી દીધો હતો. સ્તરીઓ ઉપર એક રીતે આ જુલ્ભ જ હતો. સૌથી મોટું સુખ પતિસુખ કહેવાય છે (જો હોય તો). તેમાં કોઈ ભાગ પડાવે અથવા કહું કે પૂરેપૂરું લઈ લે તે શોકય કોને ગમે? પણ ધર્મ, સમાજ અને રાજકારણે મળીને આવી વ્યવસ્થા કરી હતી. ત્યારે સ્તરી પણ એક બોગ્ય વસ્તુ હતી. જેમ શરીરમંત માણસ બેચાર ઘોડીઓ રાખે—મરજી પડે ત્યારે લાલ ઉપર ચઢે, મરજી પડે ત્યારે કાળી ઉપર ચઢે. ઘણી ઘોડીઓ રાખવી એ ગૌરવ હતું. તેવું જ પણીઓનું પણ હતું.

દ્રૌપદી ખૂબ રિસાઈ. અર્જુને નમૃતાપૂર્વક તેની ક્ષમા માણી. પોતાની ભૂલ હોવા છતાં પણ પુરુષ પોતાની વાત મનાવવા જયારે સ્તરી ઉપર જોહુકમી કરે છે ત્યારે વાત વધુ બગડે છે, પણ જો નમૃતાથી ભૂલ સ્વીકારીને ક્ષમા માણી લે તો બગડેલી વાત સુધરી શકે છે. પણી ભલે રિસાઈ હોય, પણ તેની લાગણીઓ તો અખંડ હોય છે. એટલે રીસ ઊતરી શકે છે. આ અધડો છે, શતરૂતા નથી.

અર્જુને સુભદ્રાને દ્રૌપદીની પાસે મોકલી. સુભદ્રાએ દ્રૌપદીના ચરણસ્પર્શ કરી નમૃતકાર કર્યો અને કહ્યું કે “હું તમારી દાસી છું, દુશ્મન નથી.” સુભદ્રાના નમૃતાબચ્ચી વ્યવહારે દ્રૌપદીનું મન જીતી લીધું. દ્રૌપદીએ ઊભા થઈને સુભદ્રાનો સ્વીકાર કર્યો. પરિવારોમાં કલહુ થવાનું માત્ર બોગોમાં ભાગ પડાવવાનું જ કારણ નથી હતું, તે સિવાય ઘરનું વડીલપણું તથા સત્તાપુરાપિત પણ કારણ હોય છે.

સુભદ્રા અને દ્રૌપદીમાં મેળ થઈ ગયો. હા, મેળ કરાવતાં આવડે તો જ મેળ થાય. પછી તો ઇન્દ્રપુરસ્થમાં બધાં સગાં-સંબંધી મળવા આવ્યાં. શરીકૃષ્ણ પણ ઘણો મોટો દહેજ લઈને આવ્યા. બધાનો યથાયોગ્ય સત્કાર થયો.

હવે બધાં ઇન્દ્રપુરસ્થમાં શાંતિથી રહેવા લાગ્યાં. પાંચે પાંડવોને દ્રૌપદીથી એકએક પુત્ર થયો, જેમનાં નામ આ પરમાણો છે. પુરત્વિનંદ્ય, 2. સુતસોમ, 3.

શરૂતકર્મી, 4. શતાનિક અને 5. શરૂતસેન. અર્જુનને સુભદ્રાથી અભિમન્યુ નામે
પુત્ર પણ થયો.

લગ્નજીવનની ચરમસિદ્ધિ સંતાનપુરાપિત છે. પાંડવપરિવાર આવી સિદ્ધિથી
સમૃદ્ધ થઈને ઇન્દ્રપુરસ્થમાં સુખપૂર્વક રહેવા લાગ્યો.

2-7-10

*

35. ખાડવવનનો દાહ

ભારતના મુખ્ય તરણ ધર્મો હિન્દુ, જૈન અને બૌધ્ધ. તેમાં હિન્દુધર્મ યજ્ઞપ્રદાન થયો, જૈનધર્મ તપપ્રદાન થયો અને બૌધ્ધધર્મ દ્વારાની પ્રદાન થયો લાગે છે. જૈન અને બૌધ્ધોને શરમણ પણ કહેવાય છે. બજે અહિંસાપ્રદાન હોવાથી અને યજ્ઞોમાં હિંસા પ્રચલિત થઈ ગઈ હોવાથી શરમણોને ત્યાં યજ્ઞ-યાગાદિથી કર્મકાંડો નથી થતાં. હિન્દુ પરંપરામાં સમય આવતાં યજ્ઞની જગ્યાએ ભક્તિ, ઉપાસના, સેવા વગેરે સાધનાઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ. ભક્તિમાર્ગમાં યજ્ઞોનો પ્રભાવ નથી. સેવામાર્ગમાં પણ ઈશ્વરની સેવા અને પછી જનસેવાનો પ્રભાવ અને મહત્વ વદ્યાં છે તોપણ હજુ નાનામોટા યજ્ઞો થતા જ રહે છે. પુરોહિતોને આજીવિકા મળે છે અને યજ્માનોને પ્રતિષ્ઠા મળે છે, પણ તેના દ્વારા કોઈ મહત્વનો જીવનપરં ઉકેલાતો દેખાતો નથી.

આવું જ જૈન તપસ્યાનું છે. તે પરલોકલક્ષી છે. કદાચ પરલોક સુધરતો હુશે, પણ તેથી આ લોકના પ્રક્રીએ ઉકેલાતા નથી. બૌધ્ધોના દ્વારાનથી કદાચ દ્વારાન કરનારને શાંતિ મળતી હુશે, પણ તેથી સંઘર્ષશક્તિનો ક્ષય થાય છે. શાંતિપ્રિરય લોકો અન્યાય-અત્યાચાર સામે બાથ ભીડી શકતા નથી. શાંતિ અને સંઘર્ષ સાથે ન રહી શકે. આમ, તરણ ધારાઓ આ લોકના જીવનધારાના મહત્વના પ્રક્રીએ ઉકેલવા તરફ પૂરતું દ્વારાન ન આપનારી થઈ ગઈ લાગે છે.

‘મહાભારત’માં એક વિચિત્ર યજ્ઞની કથા આવી રીતે આવી છે.

ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં યુદ્ધિષ્ઠિરનું રાજ્ય બરાબર જામ્યું છે. દુકાનને, પેઢીને, સંસ્થાને, દામપત્રને અને રાજ્યને જામતાં સમય લાગતો હોય છે. આ બધાં જામેલાં જ સુખ આપતાં હોય છે. ચારે તરફ યુદ્ધિષ્ઠિરનો જયજ્યકાર થઈ રહ્યો છે. પ્રજાનું પ્રમાણપત્ર રાજા માટે સૌથી મોટી સિદ્ધિ ગણાય.

એક વાર અર્જુને શરીરકૃષ્ણને કહ્યું કે “બહુ ગરમી પડે છે. ચાલો, યમુનાજીમાં જઈને સનાન કરીએ.” ત્યારે પંખા કે A.C.ની શોધ નહિ થઈ હોય, તેથી આર્યો તરણ-તરણ વાર સનાન કરતા હુશે. અર્જુન અને શરીરકૃષ્ણ પરિવારની બધી સ્તરીઓ સાથે યમુનાતટે પહોંચી ગયા. ઘરમાં પુરાઈ રહેતી સ્તરીઓ બહાર હરવાફરવા ઉત્સુક રહેતી હોય છે. ડાઢ્યા પુરુષોએ સમય-સમય ઉપર તેમને બહાર ભૂરમણ કરાવવા જસ્તા લઈ જવી. જળ જોઈને સ્તરીઓ ગાંડીગાંડી થઈ જાય. બધાંએ ખૂબ જળજરીડા કરી. ચારે તરફ આનંદઆનંદ થઈ રહ્યો હતો તેવામાં એક બૂરાભમણાદેવતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા. મહાતેજસ્વી બૂરાભમણને જોઈને શરીરકૃષ્ણ અને અર્જુને ઊભા થઈને નમસ્કાર કર્યા.

બ્રહ્મણો કદ્યું કે “મારે ભોજન કરવું છે, પણ મારા ભોજનની માત્રા ઘણી વધારે છે. આજ સુધી મને કોઈ તૃપ્ત કરી શક્યો નથી. શું તમે મને તૃપ્ત કરશો?”

અર્જુને હા પાડી, “ખુશીથી જેટલું જમાય તેટલું જમો. અહીં અજ્ઞપૂર્ણ ભરપૂર છે.” જેનો ખૂબ વધારે ખોરાક હોય અને ઓચિંતા કોઈને ત્યાં જમવા-ટાળો પહોંચી ગયા હોય તો તેણે શરૂઆતમાં જ પોતાના આહારની સ્પષ્ટતા કરી દેવી સારી, જેથી યજમાનને પહેલેથી વ્યવસ્થા કરી લેવાની તક મળે.

બ્રહ્મણો સ્પષ્ટતા કરી. મારો આહાર અજ્ઞાદિનો નથી. હું અનિદેવતા છું. મારે તો આ પૂરા ખાંડવવનને જ ખાઈ જવું છે. ઇન્દ્ર તેની રક્ષા કરે છે. તે મને ખાવા દેતો નથી. તેનો મિત્ર તક્ષક આ વનમાં રહે છે તેથી તે પણ ઇન્દ્રની રક્ષા કરે છે. બોલો, મને ખાંડવવન ખાવા દેશો?”

બ્રહ્મણની વાત સાંભળીને અર્જુનને નવાઈ લાગી. તેણે કદ્યું કે “આ પૂરું વન ખાવાની તમને કેમ હરછા થઈ? આમાં તો લાખો પ્રાણીઓ રહે છે. તે બધાં બળીને નસ્મ થઈ જશે.”

અનિદેવતા કહે છે કે “જે થવાનું હોય તે થાય, પણ મને આ ખાંડવવન ખાવા દો.”

તેનું કારણ બતાવતાં અનિનાયે કદ્યું કે “પૂર્વે એક જીતક્રિ નામનો રાજા થયો હતો. તેણે ઘણાઘણા ચઙ્ગો કર્યા હતા. તે સતત ચઙ્ગો જ કર્યા કરતો, તેથી ઋત્વિજો બિજી થઈ ગયા. બધાના ચહેરા ધૂમાડાથી શ્યામ થઈ ગયા, તેથી તે ચઙ્ગ છોડીને ચાલ્યા ગયા. રાજાએ બીજા ઋત્વિજો બોલાવ્યા અને જેમતેમ કરીને ચઙ્ગ પૂરો કર્યો.

કુરી રાજાને સો વર્ષો સુધી ચાલનારો ચઙ્ગ કરવાની હરછા થઈ, પણ ઋત્વિજો મળ્યા નહિ. તેથી રાજા કૈલાસમાં બગવાન શિવ પાસે ગયો અને શિવજીને ચઙ્ગ કરવા આવવા મનાવ્યા. પણ શિવજીએ શરત કરી કે બાર વર્ષ સુધી અખંડ ધૂતધારા દ્વારા અનિનાયને તૃપ્ત કરવામાં આવે તો જ ચઙ્ગ કરવા આવું. ધારા જરાય તૂટવી ન જોઈએ.”

રાજાએ શરત સ્વીકારી. શિવજી દુર્વાસાને લઈને ચઙ્ગ કરાવવા આવી ગયા. બાર વર્ષ સુધી નિરંતર ધૂતધારા પડતી રહી. ચઙ્ગ થયો. પણ જેમ ઘરણું ખાવાથી અજ્ઞાર્ણ થાય તેમ અનિનાયને પણ અજ્ઞાર્ણ થઈ ગયું. પાચનશક્તિ મંદ પડી ગઈ. શરીર ઝિક્કું પડી ગયું. ભોજન ઉપર અચૂચિ થઈ ગઈ. અનિનાય બ્રહ્માજી પાસે ગયા અને દુઃખની વાત કહી. બ્રહ્માજીએ કદ્યું, સતત બાર વર્ષો સુધી ભારે પદાર્થ ધી ખા-ખા કરવાથી આવું થયું છે. હવે ખાંડવવનનો દાહુ કરો તો ફરીથી પાચનશક્તિ જાગૃત થાય.”

બુરઘમાળુની વાત સાંભળીને અનિદેવ ખાંડવવનમાં પહોંચી ગયા અને ચારે તરફથી અનિન લગાડી દીધો. ખાંડવવન તો ધૂ-ધૂ કરતું બળવા લાગ્યું. બળતા વનને બચાવવા છન્દરે બારે પૂર્યતનો કર્યા. તેણે બારે મેઘ વન ઉપર વરસવા માટે મોકલી દીધા, પણ અનિદેવનાં આપેલાં અસ્ત્રશાસ્ત્રોથી અજ્ઞુને બધું અટકાવી દીધું. દેવો અને કૃષ્ણ-અજ્ઞુન વરયે બચાંકર ચુદ્ધ થયું. ચુદ્ધમાં બારે પરાજ્યથી દેવો બધા ચુદ્ધ-વિમુખ થઈ ગયા. છન્દર પણ શરણે આવી ગયો.

આ રીતે અનિદેવને હુવે કોઈ અડયણ રહી નાહિ. તે મન મૂકીને ખાંડવવનને દંધ કરવા લાગ્યા. હુવે તેમને પૂરો આહાર મળ્યો અને તૃપ્તિ થઈ. આ રીતે સતત પંદર દિવસ સુધી ખાંડવવન ધગધગતું રહ્યું.

છન્દરે પૂરસક્રિયા થઈને અજ્ઞુનને દિવ્યાસ્તરનું પરદાન કર્યુ—એવાં અસ્ત્ર-શાસ્ત્રો આપ્યાં કે ધરતી ઉપર કોઈની પાસે ના હોય. આવાં શાસ્ત્રોથી અજ્ઞુન દિવજય કરી શકે.

ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને ચિંતન તરણે મળીને પૂરજાની સામૂહિક રૂપી ઉત્પન્ન કરતાં હોય છે. પૂરજાને શાસ્ત્રરવિમુખ બનાવી હોય તો તે કદી શાસ્ત્રો ન માગે, શાસ્ત્રોનો ત્યાગ કરે. કેટલાક ધર્મોએ આવું જ કર્યુ. પૂરજાને શાસ્ત્રરવિમુખ કરી દીધી. શાસ્ત્રરવિમુખ પૂરજા વીરતાહીન થઈ ગઈ, જેથી તે ગુલામ થઈ ગઈ. મોક્ષ લેવા નીકળેલી પૂરજા ગુલામી વહોરી બેઠી. ‘મહુાભારત’ આવી રૂપી પેદા નથી કરતું. તે શાસ્ત્રરનો મહિમા જાણે છે, તેથી ડગલે ને પગલે શાસ્ત્રોની ચર્ચા આવે છે. અહીં કોઈ ઋષિમુનિ માળા કે કંઠી લઈને નથી ફરતા, અસ્ત્રશાસ્ત્ર લઈને ફરે છે, લોકોને શાસ્ત્રરવિદ્યા ભળાવે છે, યોદ્ધાઓ બનાવે છે. આ ઋષિમાર્ગ છે, શરમણમાર્ગ નથી. અજ્ઞુને અનેક અસ્ત્રશાસ્ત્રો પરાપત કર્યા. ધર્મ અને શાંતિની સ્થાપના ઉપદેશોથી નાહિ, પરાજ્યરમથી થતી હોય છે. પરાજ્યરમ કરવા માટે શાસ્ત્ર જણારી છે. અહીં આદિપર્વ પૂર્વ થાય છે.

2-7-10

*

સભાપત્ર

36. મયદાનવની અદ્ભુત રચના

પૂરજાની અસ્તિત્વા અને ગૌરવ તરણ રીતે પૂરગટ થતાં હોય છે: (1) ત્યાગ-બલિદાનની ગાથાઓથી, (2) મહાન વિજયોથી અને (3) ભવ્ય આલીશાન સ્થાપત્યોથી.

જે પૂરજા ત્યાગ-બલિદાનની કથા વિનાની હોય તેને શું ગૌરવ હોય? ધર્મ, સંસ્કૃતિ કે રાષ્ટ્ર માટે જે લોકો ફાંસીએ યદ્યા હોય, આદર્શો સામે મયક ન આપી હોય તેવા લોકો અને તેમના વારસદારોનું ગૌરવ હોય, તેમના પાણિયા પૂજાય.

જે લોકોએ સિક્કંદર કે નેપોલિયનની માફક દૂરદૂર સુધી વિશ્વવિજય કર્યો હોય તેમનું ગૌરવ હોય. જે પોતાના જ દેશને સાચવી ન શકે. દુરેમનોના પગ તળે અનેક વાર પદ્દલિત થયો હોય તે શાનું ગૌરવ લે?

જેમની પાસે હુણરો વર્ષ જ્ઞનાં ભવ્યાતિભવ્ય સ્થાપત્યો હોય, જેવાં કે પિરામીડ, નાઈલનાં મંદિરો, રોમન કોલેસિયમ વગેરે તે પૂરજા પોતાનાં સ્થાપત્યોનું ગૌરવ લે. જેની પાસે આવાં સ્થાપત્યો ન હોય તે શાનું ગૌરવ લે?

ઉપરનાં તરણે તત્ત્વો એકબીજનાં પૂરક છે. મોગલોએ દૂરદૂર સુધી વિજયો તો મેળવ્યા, પણ સાથેસાથે તેમણે ભવ્ય ઇમારતો અને બાગ-બગીયા પણ બંધાવ્યાં. ભારતની સ્થાપત્ય-ઓળખ તાજમહેલ છે. તાજમહેલ જોવા માટે પૂરતિવર્ષ વિશ્વભરમાંથી લાખો પુરવાસીઓ આવે છે. તાજમહેલની સાથે શાહુજહાં અને તેની પુરેમગાથા અમર થઈ ગયાં. અજન્ટા-ઈલોરાની બૌદ્ધગુફાઓ, સ્તૂપો વગેરે દર્શનીય છે અને દેશને ભવ્યતા આપે છે, તાજમહેલ પુરેમગાથાનું પરતીક છે, તો ગુફાઓ અને સ્તૂપો ત્યાગનું પરતીક છે. તાજમહેલ કહે છે કે જીવન પુરેમ કરવા જેવી વસ્તુ છે, તો ગુફાઓ કહે છે કે જીવન ત્યાગ કરવા જેવી વસ્તુ છે. જીવનમાં કશો સાર નથી. બધું ક્ષાળિક અને નાશવાન છે. બિક્ષુ થઈ જાઓ.

આવી જ રીતે પાલિતાણા અને દેલવાડાનાં દહેરાં, રાણકપુરનાં ઝુઝમરો વગેરે કોતરકામના બેનમૂન નમૂના છે. તેમને જોવા અને સમજવા વિશ્વભરમાંથી કલાશિલ્પીઓ આવે છે અને જોતા જ રહી જાય છે. કેવાં ટાંકણાં હશે, કેવી હથોડીઓ હશે, કેવા કલાકારો હશે—વિચારતા જ રહી જાય છે!

આપણા યજ્ઞોનાં કશાં સ્મારક સ્થાપત્યો નથી. બાકી આપણે આ બધા કરતાં વધુ લક્ષમી વાપરી છે. પરલોકમાં વસતા ઇન્દ્રચાદિ દેવોને પૂરસક્ર કરવા “ઇદ ઇન્દ્રચાય સવાહા” કહીકહીને કરોડો નહિ અબજો આહુતિઓ આપી છે, પણ હા, કશાનું

નિર્માણ કર્યું નથી. કદાચ કર્યું હોય તો તેનાં અંડેરો (પિરામીડ જેવાં) કયાંચ દેખાતાં નથી. ગૌરવની વાતો-માત્ર કરવાથી ગૌરવ ન મળી જાય.

ત્યાગ-બલિદાન, વિશ્વવિજય અને ભવ્યાતિભવ્ય સ્થાપત્યો તરફ પ્રજ્ઞાને વાળવાનું કામ—પ્રેરકબણ ધર્મ અને ચિંતન આપે છે. એક નિર્માણચુંગ આવતો હોય છે, જ્યારે બધાનું નિર્માણ જ નિર્માણ થયા કરે છે. એક વિદ્વંસચુંગ આવે છે, જ્યારે બધું બસમીબૂત થયા કરે છે. નિર્માણકાળમાં જે કશાનું નિર્માણ નથી કરતા તે તક ઓઈ બેસે છે. નિર્માણની તકો કાયમ રહેતી નથી. પાંડવોની પણ અત્યારે નિર્માણ-તક આવી છે. ઇન્દ્રપ્રસ્થનગરી નવી વસી છે. હુવે નગરીના પ્રમાણમાં એક ભવ્ય મહાલયની રચના કરવાનું વિચાર્યુ.

ખાંડવવનદાહમાં કેટલીક વસ્તુઓ બચાવી લેવાઈ હતી તેમાં એક હતો મયદાનવ. મયદાનવ વિશ્વકર્મા હતો. ચુદ્ધમાં વિજય પ્રાપ્ત કરનાર મોટા ભાગે બધું લૂંટીને બાળી મૂકતા હોય છે, પણ શાણા લોકો કેટલુંક બચાવી લે છે. તેમાં સ્થપતિઓ અને વૈજ્ઞાનિકોને ખાસ બચાવવા જોઈએ. મોગલો બધાને મારી નાખતા, પણ સ્થપતિઓ અને કારીગરોને ના મારતા, તેમને તાશકંદ લઈ જતા, જ્યાં તેઓ ભવ્ય દ્રારતોનું નિર્માણ કરતા. હારેલા જર્મનીમાંથી મિત્રરાષ્ટ્રો વૈજ્ઞાનિકોને પોતાને દેશ લઈ ગયા, જેમાં આઈન્સ્ટાઈન પણ અરો. આ વૈજ્ઞાનિકોએ મિત્રરાષ્ટ્રોને, ખાસ કરીને અમેરિકાને ન્યાલ કરી દીધો. સ્થપતિ અને વૈજ્ઞાનિકો રાષ્ટ્રના પુનઃ નિર્માણમાં અને તેને સર્વોચ્ચ શક્તિશાળી બનાવવામાં મહત્વનો ભાગ બજ્જવતા હોય છે. જે દેશને પોતાના જ વૈજ્ઞાનિકોની કદર ન હોય તે દેશના વૈજ્ઞાનિકો જ્યાં કદર થતી હોય ત્યાં ઝેંચાઈ જતા હોય છે.

ખાંડવવનમાં એક મયદાનવ પણ રહેતો હતો. તે બહુ મોટો સ્થપતિ હતો. પોતાની પૂરાણારક્ષા કરી તેના બદલામાં તે અર્જુનની પાસે આવીને પોતાને કાંઈક બનાવી આપવાની મંજૂરી આપવા પરાર્થના કરી. અર્જુને મયને શરીરકૃષ્ણ પાસે મોકલ્યો, “જાઓ, શરીરકૃષ્ણ કહે તે કરો.” શરીરકૃષ્ણે મયને કદયું કે ચુઘિષ્ઠર માટે એક એવા સભાભવનનું નિર્માણ કરો કે લોકો જોતા જ રહી જાય.” મયદાનવે ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં ચારે તરફ તપાસ કરીને સારામાં સારી જમીન હતી ત્યાં દર્શ હજાર હુથ લાંબી અને દર્શ હજાર હુથ પહોળી જમીન પસંદ કરી, ત્યાં આતમુહૂર્ત અર્થાત્ શિલાન્યાસ કરાવી દીધો. જેને ભવ્ય ભવન બાંધવું હોય તેણે સર્વપ્રથમ વિશ્વાણ જમીનનું રોકાણ કરવું. કદી પણ થોડી જમીનથી સંતોષ કરી લેવો નહિં. આવનારાં સો વર્ષનો વિચાર કરીને ચારે તરફ વિસ્તૃત જમીન રોકવી. મયે તેમ જ કર્યું.

વ્યક્તિ તથા રાષ્ટ્રનું મૂલ્ય તેનાં ભવન તથા રાજમહેલોથી પણ થતું હોય છે. ખાસ કરીને કન્યાનો પિતા વરનું મકાન જોતો હોય છે, પછી બીજુ વાત. એટલે

જયારે પણ ભવન બનાવવાનું થાય ત્યારે શક્તિ પ્રમાણે ભવ્ય જ બનાવવું.

મયદાનવે વિસ્તૃત અને ભવ્યાતિભવ્ય મહેલનું નિર્માણ કરી દીધું. તેની ઊંચાઈ વાદળોથી વાતો કરતી હતી. તેમાં એક જળકુંડ એવો પણ બનાવ્યો હતો કે જળ હોવા છતાં સ્થળ જેવો દેખાતો હતો. ઘણા લોકો તેમાં ભરમણી પડી જતા હતા. લોકોને આનંદ આવતો હતો. લોકોને સૌથી વધુ હર્ષ કોઈના ઓચિંતા પડવાથી થતો હોય છે.

મહેલની ચારે તરફ વૃક્ષો, સરોવરો વગેરે પણ હતાં. યોગ્ય સમયે યુદ્ધિષ્ઠિરે વાસ્તુવિધિ કરાવીને, બ્રાહ્મણોને સારી રીતે જમાડીને દક્ષિણા આપીને મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. નવું મકાન હોય કે ભવન હોય, પ્રવેશ કરનાર વ્યક્તિ તથા તેના પરિવારને અનહુદ આનંદ અને ગૌરવ થતાં હોય છે.

મયદાનવ કાર્ય પૂર્ણ કરીને કદાય મેક્ઝિસકો-દેશ ચાલ્યો ગયો, જયાં તેણે માયા સંસ્કૃતિનું બીજ રોચ્યું.

પાંડવો જે ભવ્ય ભવનમાં રહેતા હતા ત્યાં રોજ મોટા-મોટા ઋષિમુનિઓ, મહારાજાઓ, રાજકુમારો, સરદારો અને શરેષ્ઠીઓ આવવા લાગ્યા. ભવનની ભવ્યતાથી બધા અંજાઈ જતા અને અમારે પણ આવું ભવન હોય તો કેવું સાલું—તેવી કલ્પના કરતા હતા. સંપત્તિ લલચાવનારી હોય છે. તેથી તો વિકાસ થતો હોય છે. “તેના જેવું હું પણ કરું” એવી છરછાનું નિર્માણ કરાવતી હોય છે. જો બધા જ સંતોષી થઈ નોય તો વિકાસ ન થઈ શકે. વિકાસનું મૂળ સુખેરછા છે. સુખ સગવડોને આધીન હોવાથી લોકો રોજ નવી-નવી સગવડો શોદ્યા કરતા હોય છે. આ જ વિકાસનું મૂળ છે. લોકોને વિકાસહીન—દરિદ્ર બનાવવા હોય તો તેમની સુખેરછાને મારી નાખો. તેમને અતિ સંતોષી બનાવી દો. બસ, પ્રજા આપોઆપ મરી જશે. દરિદ્રતા જ મૃત્યુ છે.

એક વાર મહામુનિ નારદ પણ ધર્મરાજનો મહેલ જોવા આવી પહોંચ્યા. સંપત્તિ અને વૈભવની સાથે જો સંસ્કાર અને સજજનતા પણ ભણે તો સોનામાં સુગંધ બળી કહેવાય. સંપત્તિ અને વૈભવ પ્રાપ્ત કરીને છકી જનારા થોડા જ સમયમાં વિનષ્ટ થઈ જતા હોય છે. તેવા અહુંકારીઓનો ચશ નથી હોતો.

નારદજીને આવતા જોઈને મહારાજ યુદ્ધિષ્ઠિર ઊભા થઈ ગયા અને સામે ચાલીને તેમનું સવાગત કર્યું. તેમને ઊચા આસન ઉપર બેસાડી પોતે નિઝાસુની માફક સામે બેઠા. પછી તો નારદજી ખીલી ઊઠ્યા. તેમણે લાંબા સમય સુધી રાજનાં લક્ષણ, રાજવ્યવસ્થા અને પ્રજાના સંબંધ વિશે અનેક તત્ત્વો ઊંડાણથી સમજાવ્યાં.

છીવટમાં યુધિષ્ઠિરને શાંકા થઈ કે આવો મહેલ બીજા કોઈએ બનાવ્યો છે કે કેમ? તેની શાંકાનું નિવારણ કરતાં પરિવસાજ્જક નારદે ઇન્દ્રના મહેલનું, યમરાજાના મહેલનું, વર્ણાના મહેલનું, કુબેરના મહેલનું, બૃદ્ધમાળાના મહેલનું—એમ ઘણા મહેલોનું વર્ણન કર્યું, જે યુધિષ્ઠિરે દ્યાનથી સાંભળ્યું.

વૈભવી વ્યક્તિ જો વૈભવને જીરવી ન શકે તો તે બીજાના વૈભવની વાતો આનંદથી સાંભળી ન શકે. ખુશામતખોરો તેને ચાઢાવી-ચાઢાવીને વધુ અહુંકારી બનાવી દેતા હોય છે, જેના પરિણામે અંતે તેનો વિનાશ થઈ જતો હોય છે. વૈભવ મેળવવો એ પાપ નથી, પરં તેમાં છકી જવું એ પાપ છે. જો ના છજવું હોય તો હરિશરણ અને સત્સંગ કરતા રહેવું. તે જ બચાવે છે.

અંતમાં નારદે કદચ્યું કે ઘણા મહેલો છે, પરં આજે મેં જે તારો મહેલ જોયો તેવો બીજો કોઈ નથી. પૂરશાંસા સૌને ગમે છે. સાચી પૂરશાંસા પાપ નથી, પરં ખુશામત પાપ છે. ખુશામતમાં સરચાઈ નથી હોતી, તેમ છતાં પામર વ્યક્તિને બહુ ગમે છે. તે બાન ભુલાવે છે અને પતન કરાવે છે.

નારદજીએ પોતાના સાથી ઋષિઓ સાથે યુધિષ્ઠિરની વિદાય લીધી અને દ્વારકા તરફ ચાલી નીકળ્યા.

2-7-10

*

37. જરાસંધ-વધ

પુરત્યેક સમયમાં એક મહાન કાર્ય માન્ય હોય છે. આ મહાન કાર્ય કરવાથી મહત્ત્વાની પૂરાપણ થતી હોય છે. સંપત્તિ અને સત્તા આવ્યા પછી વ્યક્તિને યશની જૂબ જાગતી હોય છે. યશ મેળવવાનું નિમિત્ત તે-તે સમયનું મહાકાર્ય હોય છે. જેમ કે યજ્ઞ કરવાથી, સત્તુપ બાંધવાથી, દેરાસરો બાંધવાથી, બ્રહ્મભોજન-ચોરાશી કરવાથી, વિદ્યાસંસ્થા અને હોસ્પિટલો બાંધવાથી—આવાં જુદાંજુદાં કાર્યો સમયસમય પર પુરજનમાન્ય થતાં હોય છે. પુરજનમાન્ય મહાકાર્યો તરફ પુરજન વળતી હોય છે અને તે પુરમાણેનાં કાર્યો કરતી હોય છે.

ત્યારે મહાકાર્ય યજ્ઞ હતું. રાજમહારાજાઓ રાજસૂય અને અખમેધ જેવા અતિ ખર્ચીલા યજ્ઞો કરતા. રાષ્ટ્રરની લક્ષ્મી આવા યજ્ઞોમાં ખર્ચીઠી વૃષ્ટિ, સંપત્તિ, સુરક્ષા વગેરે બધું પૂરાપણ થાય છે તેમ મનાતું. જ્યારે પૂરી પુરજન કોઈ કાર્યને શરદ્ધાથી માન્ય કરતી હોય ત્યારે કોઈ તેનો વિરોધ ન કરી શકે, કદાચ કરે તો ફેંકાઈ જાય, તેથી ચૂપ રહે.

યુદ્ધિષ્ઠિરને પણ આવો જ કોઈ ભવ્ય યજ્ઞ કરવાનું મન થયું. તેણે નગરના બધા વડીલો, વૃદ્ધો, બાઈઓ વગેરે સૌની સલાહ લીધી. આવા સારા કામમાં કોણ વિરોધ કરે? સૌઅં હા પાડી. ડાદ્યો માણસ જ્યારે મહત્વનું કાર્ય કરવાનો થાય ત્યારે શૂનેરછકોની પુરથમ સલાહ લે, તેથી કાર્ય કરવાની સરળતા થઈ જાય. છીવટે તેણે શરીર્કૃષ્ણાની સલાહને સર્વોચ્ચ મહત્વ આપ્યું. પુરત્યેક શાણી વ્યક્તિએ એક વિશ્વાસપાત્ર ડાદ્યા માણસને સલાહકાર તરીકે જરૂર રાખવો જોઈએ.

શરીર્કૃષ્ણાની સલાહ લેવા માટે તેણે એક દૂતને દ્વારકા મોકલ્યો. દૂતની વાત સાંભળીને શરીર્કૃષ્ણ પોતે જ છન્દરપુરસ્થ આવી ગયા. યુદ્ધિષ્ઠિરે તેમને પુરાર્થના કરી કે જેમાં માણં હિત હોય તેવી સાચી સલાહ મને આપજો.

શરીર્કૃષ્ણો કહ્યું કે “યુદ્ધિષ્ઠિર, તમે જલે યજ્ઞ કરો, પણ જ્યાં સુધી જરાસંધ જીવતો હશે ત્યાં સુધી તે તમાણં કાર્ય પાર પાડવા દેશે નહિ. તેણે કેટલાયે રાજાઓને બંધક બનાવી દીધા છે. કેટલાકને મારી નાખ્યા છે. તેના બયથી કેટલાક ભાગી ગયા છે. અમે યાદવો પણ તેના બયથી દ્વારકા ચાલ્યા ગયા છીએ. એટલે સર્વપુરથમ જરાસંધનો નિકાલ કરો, પછી યજ્ઞ કરો. જરાસંધે સોમાંથી છ્યાસી રાજાઓને કેદ કરી લીધા છે. માત્ર ચૌદ જ બાકી છે. તે પણ કેદ થઈ જશે તો પછી તે જ સમરાટ થઈ જશે.”

શરીર્કૃષ્ણાની વાતો સાંભળીને યુદ્ધિષ્ઠિર નિરૂત્તાહ થઈ ગયા. તેમને ચુદ્ધ ગમતું નથી. તે ચુદ્ધનોતા નથી. પણ અર્જુને શરીર્કૃષ્ણાની વાતને વધાવી લીધી. અંતે તે

યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ ગયા.

શરીકૃષ્ણા, ભીમ અને અજુન તરણે મળીને જરાસંધનો પરછ ઉકેલવા માટે ચાલી નીકળ્યા અને મગધટેશ પહોંચ્યો ગયા. અહીં ગૌતમક્રાણ રહેતા હતા. તેમણે શૂદ્રરજાતિની કન્યા સાથે લગ્ન કરીને કાક્ષીવાન વગેરે પુત્રો પેદા કર્યા હતા. ત્યાં ઘણા આશરમો હતા. લોકો યૈત્યક પર્વતની પૂજન કરતા હતા. તરણે વીરો બધું પાર કરતા-કરતા છેક જરાસંધની સભામાં પહોંચ્યો ગયા. જરાસંધે ઊભા થઈને સ્વાગત કર્યું અને બ્રાહ્મણવેશમાં તમે કોણ છો તેવો પરછ કર્યો.

લાંબી ચર્ચા કર્યા પછી શરીકૃષ્ણો કહ્યું કે “તમે ઘણા ક્ષતિરચ્છાને ક્રેદ કરી રાખ્યા છે તેમને છોડાવવા તથા તમને દંડ દેવા અમે આવ્યા છીએ.” શરીકૃષ્ણો જરાસંધના બધા અપરાધો ગણાવી દીધા અને હવે દંડ બોગવવા તૈયાર થવાનું કહ્યું. શરીકૃષ્ણાના કહેવાથી જરાસંધે ભીમ સાથે યુદ્ધ કરવાનું નક્કી કર્યું. બજે એક વિશાળ અખાડામાં પહોંચ્યો ગયા. નગરના લોકો મલ્લયુદ્ધ જોવા ભેગા થઈ ગયા. બજેએ હુથ મેળવીને એકબીજાનું સ્વાગત કર્યું, પછી બજે એકબીજા સાથે પૂરી શક્તિથી ભીડી ગયા. લાંબો સમય મલ્લયુદ્ધ ચાલતું રહ્યું, પણ અંતે ભીમસેને જરાસંધના એક પગ ઉપર પગ મૂકીને તેને ઊભો ચીરી નાખ્યો. તેના શારીરના બજે ટુકડાઓને જુદીજુદી દિશાઓમાં ફુંકી દીધા. આવું વારંવાર કરવું પડ્યું. અંતે જરાસંધ હણાયો.

શરીકૃષ્ણા, અજુન અને ભીમ તરણે જણા જરાસંધે રાજાઓને જયાં બંધક બનાવ્યા હતા ત્યાં પહોંચ્યો ગયા અને બધા રાજાઓને મુક્ત કરી દીધા. મુક્ત થયેલા રાજાઓના આનંદનો પાર ન હતો. તે બધા પોતપોતાને દેશ ચાલ્યા ગયા.

જરાસંધનો પુત્ર સહુદેવ શરીકૃષ્ણા પાસે આવ્યો અને પિતાના અપરાધ માટે ક્ષમા માગી ઘણી બેટો ઘરી. શરીકૃષ્ણો તેને ગાડી ઉપર બેસાડી મહારાજા બનાવ્યો. આ રીતે સફળતાપૂર્વક જરાસંધને મારીને, રાજાઓને મુક્ત કરીને શરીકૃષ્ણા વગેરે પાછા છન્દરપુરસ્થ આવી ગયા. હવે રાજસૂય-ચાર્ચાનો રસ્તો ચોખાઓ થઈ ગયો છે તેમ સમજુને યુધિષ્ઠિરને આનંદ થયો.

3-7-10

*

38. દિવિવજય

જ્યારે તમારે રાષ્ટ્રને મહારાષ્ટ્ર બનાવવું હોય ત્યારે તમારે ચારે તરફ આફ્રમણ કરવાં જોઈએ. એક પ્રરક એવો થાય કે શા માટે આવાં ચુદ્ધો કરવાં જોઈએ? પોતાના નાના-મોટા રાજ્યમાં સંતોષ માનીને શાંતિથી રહેવું શું ઓટું કહેવાય? આવી આદર્શ ધારણા ધરણા લોકો કરતા હોય છે, પણ તે સમજતા નથી કે નાનાનાનાં રજવાડાં કદી પણ શાંતિથી રહી શકતાં નથી, નાના-મોટાં નિમિત્તો બનાવીને તે બધાં સતત લડ્યા કરતાં હોય છે. જો તેમના ઉપર નિયંત્રણ કરનાર એક સમ્રાટ હોય તો જ બધાં શાંતિથી રહી શકે. અંગરેજોના ભારત આવતાં પહેલાં આ દેશનાં સેકડો રજવાડાં અંદરોઅંદર સતત ચુદ્ધો કર્યા કરતાં હતાં, કારણ કે કોઈ સમ્રાટ ન હતો. અંગરેજોએ લગભગ સો વર્ષ સુધી 33 મોટાં ચુદ્ધો કરીને દેશ ઉપર એકચક્રી સત્તા સ્થાપિત કરી. લોડ વેલેસ્લીની સંઘિથી બધાં રજવાડાં અંગરેજું સત્તા સાથે જોડાયાં. પછી અંગરેજ સરકાર સૌની રક્ષક થઈ ગઈ. પછીનાં સો વર્ષ ચુદ્ધો ન થયાં, કારણ કે એક પ્રબળ નિયંત્રક સત્તા આવી ગઈ હતી. જો આવી પ્રચાંડ શક્તિ નિયંત્રક ન હોય તો ચુદ્ધોને ટાળી શકાય નહિ. એટલે રાજાઓ ઉપર એક સમ્રાટની જલ્દ રહેતી હોય છે.

રાજસૂય-ચારણ કરનારે ચારે દિશાઓમાં પોતાનું સમ્રાટપણું સ્થાપિત કરવું પડતું હોય છે. પાંડવોના ચારે ભાઈઓ ચાર દિશાઓમાં દિવિવજય કરવા નીકળી પડ્યા. અર્જુન ઉત્તરમાં ગયો, ભીમ પૂર્વમાં ગયો, સહુદેવ દક્ષિણમાં ગયો, અને નકુલ પદ્ધિમમાં ગયો.

પહેલાં અર્જુનની વાત કરીએ. ‘મહાભારત’ ગુરુથમાં ઉત્તરદિશાના જે દેશો બતાવ્યા છે તે દાદ માણી લે તેવા છે. ત્યારે નકશા નહિ હોય, તેમ છતાં કુરમવાર બધા દેશો બતાવાયા છે. સર્વપ્રથમ અર્જુન પુલિન્દ-દેશ ગયો અને રાજાઓને વશ કર્યો. આ ચુદ્ધો મારી નાખવા માટેનાં નહિ પણ વશ કરવા માટે હતાં. રાજા સમ્રાટપણું સ્વીકારે એટલે બસ. તેનું રાજ્ય સલામત. સુમંડલના રાજાને સાથીદાર બનાવ્યો. પછી શાકલદીપના રાજા પ્રતિવિનદ્ય ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. ત્યાંથી પ્રારંભ્યોતિષ્પુર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો. ત્યાંનો રાજા ભગદત હતો. તેણે આઠ દિવસ સુધી સતત ચુદ્ધ કર્યું. તેના સૈનિકોમાં કિરાત તથા ચીની લોકો પણ હતા. અંતે બન્ધેમાં સંધિ થઈ અને ધર્મ બેટો લઈને અર્જુન આગળ વઢ્યો. હુવે કુબેરના દેશ તરફ ગયો. કુબેર છેક ક્રૈલાસમાં રહેતો હતો. ત્યાંના બધા રાજાઓને અર્જુનને જુતી લીધા. પછી ઉલ્કાવાસી રાજા બૃહુનતરને જુતી લીધો અને તેનું રાજ્ય તેને જ પાછું સોંપી દીધું.

આ દિવિવજય એવો હોય છે કે જેમનેમ તમે ચુદ્ધો જીતતા જાઓ તેમતેમ તમારી શક્તિ વધતી જાય. હારેલો અને મિત્ર બનેલો રાજા તમારી સાથે જોડાઈ જાય. આ રીતે તમે વધુ ને વધુ શક્તિશાળી થતા જાઓ.

પછી સેનબિન્દુ ઉપર આકૃતમણ કરીને રાજાને ગાદીભરણ કરી દીધો. તે પછી નજીકના અનેક રાજાઓને વશ કરી લીધો. પછી દેવપુરસ્થ દેશ જીતીને પૌરવ રાજા વિશ્વગંધપરને જીતી લીધો. (આ દેશ સિકંદરવાળા પુરાજાનો લાગે છે.) પછી કાશ્મીરના રાજા લોહિતને જીતી લીધો. ત્યાંથી અભિસારીનગરીને જીતીને ઉરગાવાસી રાજા રોચમાનને જીતી લીધો. હવે ચિત્રાચુધ રાજાને જીતી સિંહપુરનગર કબજે કરી લીધું. પછી યોલદેશની સેનાને જીતી લીધી. પછી બાહુલિક રાજ્ય જીતી લીધું. પછી કામ્બોજના દરદોને જીતી લીધા. (આ કામ્બોજ એટલે કામ્બોડિયા નહિ.) આવા અનેક દેશોને જીતીને પછી અધિકદેશ(હૃષીકેશ)ના રાજા સાથે બચાવું કર્યો અને વિજય મેળવ્યો. પછી નિલ્કૂટ-પુરદેશના રાજાઓને જીતી લીધા. પછી કિશ્ચર (કિશ્ચોર-લાહોલ-સ્વિપતિ) દેશ જીતી રાજાને પાછો આપ્યો. પછી હાટકદેશ જીત્યો. પછી છેક માનસરોવર સુધી પહોંચી ગયો. પછી ગાંધવેદેશ જીત્યો. પછી હેમકૂટ પુરદેશ જીત્યો. પછી હરિવર્ષ, નિષધ પર્વત જીતીને ઇલાવૃત્ત પહોંચ્યો. પછી ગિરિ મહામેલ પહોંચ્યો. પછી જમબુલ્લીપ પહોંચ્યો. ત્યાંથી ગાંધમાદન પર્વત ઉપર પહોંચ્યો. અહીંથી તે પૂર્વ દિશા તરફ વળ્યો. મેલ અને મન્દરાચલ પર્વત વરદ્યે આવેલ શૈલોદા નદીના કિનારે રહેતા લોકોને જીતી લીધા. પછી બદ્રાંશવર્ષમાં પુરવેશ કર્યો. પછી હિરદ્યકવર્ષમાં પુરવેશ કર્યો. ત્યાંથી કુલવર્ષ ગયો અને તે દેશને જીતી લીધો. આ રીતે આ બધાં નાનાં-મોટાં રજવાડાં ત્યારે અસ્તિત્વમાં હશે. તેની ભૂગોળ શોધનો વિષય છે. પરં આ બધા પુરદેશો જીતીને અર્જુન પાછો ઇન્દ્રપુરસ્થ આવી ગયો.

ભીમસેન દિવિવજય કરવા માટે પૂર્વ દિશા તરફ ગયો હતો. તેણે જીતેલા દેશોની યાદી જ માત્ર પર્યાપ્ત થશે:

પાંચાલ, અહિચ્છતર, ગંડક, વિદેહ (મિથિલા), રોચમાન, પુલિન્દ, ચેદીદેશ, કોસલદેશ, અયોદ્યા, હિમાલયની તળેટીનો દેશ, ભલ્લાટ તથા શુક્તિમાન પર્વત, કાશીદેશ, રાજરાજેશ્વર, મત્સ્ય, મહાબલી, મલદ, અનધ અને અભયદેશ, પશુપતિનાથ, મદ્ધાર, સોમદ્વીપ, વત્સભૂમિ, મલ્લદેશ, ભોગવાન પર્વત, શર્મજ તથા વર્મજ દેશ, વિદેહ, શકો, બર્બર, સાતકિરાત રાજયો જીતીને પછી તે મગધદેશ તરફ ચાલ્યો ગયો.

પછી જરાસંધ-પુત્ર સહદેવ, કર્ણ, મોદાગિરિ, પુંડ્રક, કોસીનદી, બંગદેશ, સમુદ્ર સુધીના દેશો, લૌહિત્ય વળે દેશો જીતીને પાછો ઇન્દ્રપુરસ્થ આવી ગયો.

આવી જ રીતે નુકુલ પણ પણ્ણિમના રોહીતક પર્વત (રોહીતક), શિબિ, તિરગર્ત, અમ્બાછ, માલવ, પંચકર્પટ, માદ્યામિક, પુષ્કરસારદુય, સરસ્વતીનાદી, શૂદ્રર, આભીર, પંચનાનદ (પંજાબ), અમર પર્વત, ઉત્તર જયોતિષ, છિપકટ, દ્વારપાલપુરી, રામઠ, હુાર, હુણા, શાકલદેશ, મદ્રદેશ, મલેરછ, પદ્મલવ, બર્બર, ક્રિસાત, યવન, શક વગેરે દેશો જીતીને દશ હજાર હાથી ઉપર રતનો વગેરે લાઈને દનદરપુરસ્થ આવી ગયો.

3-7-10

*

39. શિશુપાલ-વધ

સૌથી મોટો યોગ વ્યવહારયોગ છે. જો તમને વ્યવહારયોગ પૂરેપૂરો આવડે તો જીવન ઘણાં અનિષ્ટોથી બચી જતું હોય છે. પણ જો વ્યવહારયોગ ન આવડે તો જીવનમાં ડગલે ને પગલે અનિષ્ટો આવતાં રહેશે. વ્યવહારની સૌથી મોટી કસોટી સંબંધોને સાચવવામાં રહી છે. માણસ જેમજેમ મોટો થતો જાય તેમતેમ તેના સંબંધો વધતા જાય. વધેલા સંબંધો જો સચવાય નહિ તો સંબંધબંગ થતો હોય છે, જે કદાચ શત્રુતા સુધીનાં પરિણામ લાવતો હોય છે. સંબંધ બગાડવાથી થનારી શત્રુતા ઘણી દુઃખદાયી થઈ શકે છે.

વ્યવહારની કસોટી અવસર છે. વ્યક્તિતના જીવનમાં નાના-મોટા અવસરો આવતા રહેતા હોય છે. અવસરોને પાર પાડવા એ સૌથી અધળ કાર્ય ગણાય છે. અવસરોમાં સૌથી મોટામાં મોટો અવસર યદ્દા—મહાયદ્દા છે. આ માત્ર ધાર્મિક જ અવસર નથી, વ્યાવહારિક પણ છે. દક્ષ પ્રજ્ઞાપતિએ યદ્દા કર્યો, પણ પોતાના જમાઈ શિવજીને નિમંત્રણ ન મોકલ્યું. મહા અનર્થ થઈ ગયો. યદ્દાનો તો દ્વંસ થયો જ, દક્ષની હૃત્યા પણ થઈ ગઈ. એટલે સૌથી અધરો અવસર યદ્દા કહેવાય છે.

આવો યદ્દા ચુદિષ્ઠિર કરી રહ્યા છે. પૈસાની કિમત નથી, આયોજનની કિમત છે. દેશ-વિદેશથી જ્યાં હળારો મહેમાનો આવવાના હોય ત્યાં થોડીક ભૂલ પણ અનર્થ કરી શકે છે.

યદ્દાની શરૂઆત દીક્ષાથી થતી હોય છે. યજમાન સંકલ્પપૂર્વક દીક્ષા ગરહૃણ કરે. ચુદિષ્ઠિરનું હુલામળું નામ અજ્ઞતશત્રુ હતું. તેનો કોઈ શત્રુ ન હતો. જે બોલીને બગાડતો નથી તેના શત્રુઓ નથી હોતા અથવા ઓછા હોય છે. ખરા શત્રુઓ તો જુબ ઉપર વસતા હોય છે. સપણવક્તા વિરોધીઓ વિનાના નથી હોતા.

રાજસૂયયદ્દા માટે ધનબંડાર, અન્નબંડાર, સામગ્રીબંડાર, સેવકોની સંખ્યા, જળબંડાર, દૂધ-દી-બંડાર, પુરોહિતો, મંડપો, આવાસો, સનાનાગારો, શૌચાલયો, રક્ષકો, શાયનાગારો, દુકાનો વગેરે હળારો પ્રકારની વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી હતી તે કરી. ચુદિષ્ઠિરે સૌપ્રથમ બધા આયોજનનો ભાર શરીરકૃષ્ણને સોંપી દીધો. રાજા રાજ્ય નથી ચલાવતો, પરધાનમંત્રી ચલાવે છે. જો પરધાનમંત્રી સારો મળે તો રાજા નિશ્ચિંત થઈ જાય. ચુદિષ્ઠિરને શરીરકૃષ્ણ સર્વેસર્વ મળ્યા હતા તેથી કામ સરળ થઈ ગયું હતું. બધા માણસોની ક્ષમતા સરખી નથી હોતી. એક વ્યક્તિ પાનનો ગલ્લો પણ ચલાવી શકતી નથી, જ્યારે બીજો સેંકડો મોટીમોટી પેઢીઓ, ફુકટરીઓ ચલાવે છે. શરીરકૃષ્ણમાં અમાપ ક્ષમતા છે.

મહુાન વિદ્વાન કર્મકાંડી બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોના ગાન સાથે પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઈવાઈ ગયા છે. શરીકૃષ્ણો વિશેષ રૂપથી નકુલને હસ્તિનાપુર મોકલીને કૌરવોને, આસ કરીને દુર્યોધનને માનપૂર્વક બોલાવ્યા. વિરોધીઓને વધુ સાચવવા જોઈએ. વિરોધીઓ વિક્ષેપ કરવાની તક શોદ્યા કરતા હોય છે. નાની તક પણ મોટો વિક્ષેપ કરી શકતી હોય છે.

આવા મોટા આચ્યોજનમાં આમંત્રિતો કરતાં અનામંત્રિતો વધારે આવતા હોય છે. ગામગામથી બજનમંડળીઓ, સ્તરીઓ, બાળકોનાં ટોળેટોનાં ઊમટવા લાગ્યાં. આ બધાંને ચા-પાણી-નાસ્તો, જમવાનું, વિશ્વરામ વગેરે બધી વ્યવસ્થા કરી હતી. મોટું આચ્યોજન રસોડાથી શોભતું હોય છે. જો ઉદાર હોય તો બાકીના દોષો ઢંકાઈ જતા હોય છે. પણ જો રસોડું કંજ્ઞસ હોય તો બધું ધૂળધાળી થઈ જતું હોય છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ બૂખીતરસી ન જાય તેની વ્યવસ્થા પાકી હોવી જોઈએ. બૂખ્યા અને અપમાનિત કે ઉપેક્ષિત થયેલા માણસો અસંતુષ્ટ થઈને નિંદા કરતા હોય છે.

આવા સમયે ચોર-ઉચક્કા, ગજવાં કાપનારા પણ ઊતરી પડતા હોય છે. તેમનાથી લોકોને બચાવવા જણારી છે. આવા સમયે કામુક-લુચ્યા-લફુંગા લોકો પણ આવતા હોય છે. તેમનાથી પણ બદ્દર મહિલાઓ, કુમારિકાઓ વગેરેને સુરક્ષિત રાખવી જણારી હોય છે.

સૌથી મહુત્વની વાત અધિકારો અને કર્માની વહુંચણીની હોય છે. જે-તે જગ્યાએ જે-તે યોગ્ય વ્યક્તિને નિયુક્ત કરવી એ સફળતાની પ્રથમ નિશાની છે.

દુઃશાસનને ભોજનવિભાગ સોંપ્યો. અખ્યતામાને સત્કારવિભાગ સોંપ્યો. સંજયને રાજસત્કારનો કાર્યભાર સોંપ્યો. પૂરી દૃષ્ટિ રાખવાનું કામ ભીષ્મ અને દરોણને સોંપ્યું.

કૃપાચાર્યને રત્નોનો વિભાગ સોંપ્યો. વિદુરજ્ઞને ધનનો વિભાગ સોંપ્યો. દુર્યોધનને કર વસૂલવાનો વિભાગ સોંપ્યો. શરીકૃષ્ણો બ્રાહ્મણો તથા મહુમાનોનાં ચરણ ધોવાનું કામ લીધું. ધન્ય છે શરીકૃષ્ણાને, જેમણે પગ ધોવાનું કામ સ્વીકાર્યું.

જેને યોગ્ય અને બરપૂર કાર્યકર્તાઓ મળતા હોય છે તેનું જ મહાકાર્ય પૂર્ણ થતું હોય છે. આવા પ્રરસંગે જેને કામ ન સોંપ્યું હોય તે નારાજ થઈ શકે છે અથવા મનગમતું ન સોંપ્યું હોય તે પણ નારાજ થઈ શકે છે. આવાં મહુાન કાર્યોમાં સર્વપ્રથમ આમંત્રિત ગણમાન્ય અતિથિઓનો સત્કાર થતો હોય છે. આમાં પણ વિવેકની જણાર પડતી હોય છે. કોનું સ્વાગત પહેલું અને કોનું પછી કરવું તે ક્રમ સાચવવો જણારી હોય છે. લોકો બૂખ-તરસ તો સહન કરી શકતા હોય છે, પણ ઊતરતું માન કે અપમાન સહન કરી શકતા નથી, તેથી પણ વધારે પોતાના વિરોધીનું બહુમાન પણ સહન કરી શકતા નથી. અહીં પણ એવું જ થયું. સૌની

ઇચ્છાથી પહેલું સ્વાગત શરીરકૃષ્ણાનું થયું. પણ શિશુપાલ આ સ્વાગત સહન કરી શક્યો નહિ. તેણે સભામાં વિરોધ શરૂ કર્યો. બદ્રલોકો બોલીને બગાડતા નથી હોતા, ના ગમે તો ઊઠીને ચૂપચાપ ચાલ્યા જતા હોય છે. પશ્ચિમમાં આને સભાત્યાગ કહે છે. આ પણ બહુ વિરોધ કહેવાય, પણ શિશુપાલ તો લગામ વિનાની ભાષા બોલવા લાગ્યો.

આવા સમયે વિરોધીઓ વિકલ્પો રજૂ કરતા હોય છે. શરીરકૃષ્ણ કરતાં તો બીજા, દરોળા, પરશુરામ, અખત્યામા, અરે શરીરકૃષ્ણાના પિતા વસુદેવની પ્રથમ પૂજા કરવી હતી. આ તો મહા-અનર્થ થઈ ગયો કહેવાય. લોકો કહે છે: “જર, જન્મીન અને જોલ એ કળિયાનાં છોલ”, પણ અરો કળિયો તો માન-અપમાનથી થતો હોય છે. અહી શરીરકૃષ્ણાનું માન સહન થતું ન હોવાથી શિશુપાલ વિરોધ કરી રહ્યો છે.

યુધિષ્ઠિર, બીજા વગેરેએ શિશુપાલને સમજાવવાનો પરયાળ કર્યો, પણ શિશુપાલ જરા પણ શાંત ન થયો. ઊલટાનું તેણે બીજાની નિંદા કરવા માંડી. શિશુપાલના અપમાનિત વલણથી બીમને ફરોધ ચઢ્યા. આવા સમયે ફરોધ કરનાર એકાદ વ્યક્તિ પણ જોઈએ. બધા ઠંડા હોય તો દુષ્ટાત્મા ફાવી જાય. પણ બીજો બીમને સમજાવી શાંત કરી દીધો, પણ શિશુપાલ શાંત ન થયો. તે વધુ ને વધુ મર્યાદા પાર કરવા મંડ્યા. અંતે બીજો શરીરકૃષ્ણાને યુદ્ધ કરવા પૂરેરણા આપી. એક સારા પરસંગે એક દુષ્ટ માણસ આખા પરસંગને બગાડવા બેઠો હોય અને સમજાવ્યા છતાં સમજતો ન હોય ત્યારે છેવટનો ઉપાય કરી લેવો જરૂરી થઈ જતો હોય છે.

શિશુપાલ પોતે જ યુદ્ધ કરવા કૂદી પડ્યો. બધા રાજાઓએ શિશુપાલના વ્યવહારની નિંદા કરી. મુત્સદી પુરુષ જયારે કોઈનો નાશ કરવા માગે છે ત્યારે પ્રથમ તેની વિલ્દુદ્ધ જનમત પેદા કરે છે. જનમત મહત્વાનું કાર્ય છે. બીજાના કહેવા છતાં પણ કૃષ્ણ યુદ્ધમાં કેમ ઊતરતા નથી તેવી આશાંકા ઘરાં રાજાઓને થવા લાગી ત્યારે શરીરકૃષ્ણો કદયું કે શિશુપાલની માતાએ મારી પાસે વચન માંયું હતું કે સો અપરાધ થાય ત્યાં સુધી તમે શિશુપાલને ક્ષમા કરજો. હવે તેના સો અપરાધ પૂરા થઈ ગયા છે. આવું કહીને શરીરકૃષ્ણો એક જ ઝટકે શિશુપાલનું મસ્તક ઊડાવી દીધું. ઘરાં સહન કરીને સામો પ્રહાર કરવામાં આવે તો લોકો પોતાના પક્ષમાં થઈ જતા હોય છે.

શરીરકૃષ્ણાના કહેવા પ્રમાણે શિશુપાલની અંત્યોષ્ટિ કરી દીધી અને તેની ગાદીએ તેના પુત્રને બોસાડી દીધો. રાજસૂયયજ્ઞાની શરૂઆતમાં જ આ રીતે એક મહાઅનર્થ થઈ ગયો, અર્થાત્ શિશુપાલની હત્યા થઈ ગઈ. પણ તેથી ચાલાનું કાર્ય અટકયું નહિ. કાર્ય તો ચાલતું જ રહ્યું.

થજાનું કાર્ય પૂરી થયું. બધા બ્રાહ્મણોને દાનદક્ષિણા આપી વિદાય કર્યો, આગન્તુક આમંત્રિત રાજભારાજાઓને પણ પૂરા માન સાથે વિદાય કર્યો. સૌના જવાથી છન્દરપુરસ્થ ખાલી-ખાલી થઈ ગયું. ઘર-નગર બધું ભર્યુભર્યું સારં લાગે, ખાલીખાલી ખાવા દોડે. કાર્ય પૂરું થવાથી ચુંધિષ્ઠિરને શાંતિ થઈ.

3-7-10

*

40. મયદાનવનો મહેલ અને વૈર

એશ્વર્ય, સૂપ અને જુવાની ટાંકેલાં જ સુરક્ષિત રહે છે. અને જે સુરક્ષિત રહે તે જ સુખ આપે. જો આ બધાને ઝુલ્લાં કરી દેવાય તો લોકની નજરે ચઢે. જે વસ્તુ નજરે ચઢે તેને નજર લાગે. જેને નજર લાગે તે બીમાર પડે. બીમાર માણસને સુખ-શાંતિ ન હોય. પાંડવોનું આવું જ થયું. ઘરકંકાસથી તેઓ હસ્તિનાપુર છોડીને વારણાવત ગયા. ત્યાં લાક્ષાગૂહમાંથી બચીને વનમાં ગયા. વનમાંથી ફરી પાછા હસ્તિનાપુર આવ્યા. વડીલોની દરમ્યાનગીરીથી કૌરવોએ ત્યાં ભવ્ય હન્દ્રપુરસ્થનગરની ર્યાના કરાવી. તેટલેથી સંતોષ ન થતાં તેમણે કીર્તિ વધારનારો રાજસૂયયજ્ઞ કર્યો, જેમાં કરોડો સુપિયા અર્યાયા. યારે તરફ પાંડવોનો જ્યયજ્યયકાર થવા લાગ્યો. કેટલાક અર્યાઓ કીર્તિ વધારનારા, દબદબો બતાવનારા હોય છે. આ સિવાય તેનું બીજું પરિણામ નથી હોતું. પણ પાંડવોને હજી પણ પોતાનો દબદબો વધારવો હતો. દુર્યોધન કરતાં પોતે સવાયા છે તેવું બતાવવું હતું, તેથી મયદાનવ પાસે અદભુત મહેલનું નિર્માણ કરાવડાવ્યું.

સંપત્તિનું સૂપાંતરણ જ્યારે વૈભવમાં થાય છે અને વૈભવ જ્યારે પૂર્દર્શનનું સૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેમાંથી અનિષ્ટ પણ ઊભું થતું હોય છે. બધાને પારકો વૈભવ ગમતો હોતો નથી. કેટલાક વિરોધીઓને તે કાંટાની માફક ખૂંયવા લાગે છે. એટલે વૈભવ ભોગવવો તે ઠીક છે, પણ તેનું પૂર્દર્શન કરવું ઠીક ન કહેવાય. પણ છીછા માણસો વૈભવનું પૂર્દર્શન કર્યો વિના રહી શકતા નથી, કારણ કે તે વૈભવને પચાવી શકતા નથી. મયદાનવે જે મહેલ બનાવેલો તે દેખાવમાં તો સુંદર અને ભવ્ય હતો જ, પણ તેમાં કેટલીક ન સમજાય તેવી સ્થાપત્યકળા પણ હતી. કેટલીક જગ્યાએ જળનો હોજ દેખાય, પણ અરેખર ત્યાં હોજની ફર્શ જ હોય, તો કેટલીક જગ્યા એવી પણ બનાવી હતી કે જ્યાં ફર્શ દેખાય, પણ ત્યાં જળ-બરેલો હોજ હોય. આવી અનેક કરામતો આ મહેલમાં મયદાનવે મૂકી હતી.

એક દિવસ દુર્યોધન મહેલમાં આમતેમ ફરી દઢ્યો હતો ત્યાં તેણે જળથી બરેલો હોજ જોયો. તરત જ તેણે પોતાનાં વસ્તરો ઊંચાં કર્યો અને ચાલવા માંડયું, પણ ત્યાં જળ ન હોવાથી બોંઠો પડ્યો. લોકો ખડખડાટ હસી પડ્યા. દુર્યોધન છોનીલો પડી ગયો. ફરી આગળ ચાલ્યો તો સ્થળ હોવાથી ગતિપૂર્વક ચાલવા લાગ્યો. પણ અરેખર તો ત્યાં પાણીની વાવડી હતી. ઘડામ દઈને તે વાવડીમાં પડ્યો. બધાં કપડાં પલળી ગયાં. લોકોએ ફરીથી મજાક ઉડાવી. દુર્યોધન વધુ શરમિંદો થઈ ગયો.

એક જગ્યાએ બહાર નીકળવાનો દરવાજો જોયો પણ ઘડામ દઈને માથું બટકાયું. તે દરવાજો નહિ પણ દીવાલ હતી. ફરીથી તે શરમિંદો થયો. લોકો તો

જોરજોરથી મજાક કરતા જ હતા. ફરી એક જગાએ દરવાજો ઉધાડવા પરયાન કર્યો. ત્યાં દરવાજો હતો જ નહિ. ઘક્કો દેવાથી તે ગબડી પડ્યો.

આમ વારંવાર તે અપમાનિત થતો રદ્દ્યો તેથી બહુ દુઃખી થયો. “પાંડવોએ મારી મજાક કરવા માટે જ મને અહી બોલાવ્યો છે” તેવું માનીને દુઃખી થઈને હસ્તિનાપુર યાલ્યો ગયો, પણ પાંડવો પ્રત્યે ઈષ્યા અને દુર્ભાવના પણ લેતો ગયો. મહાપુરુષો પોતાના વૈભવનું પ્રદર્શન કરતા નથી; પણ કદાચ કરવું પડે તો કોઈને ઈષ્યા ન થાય અથવા કોઈ ઝાંખો ન પડે તેની કાળજી રાખીને કરતા હોય છે. વૈભવનો પણ નશો ચઢતો હોય છે. જે ભાન જુલાવે તેને નશો કહેવાય. તેની ઠઠુમશકરી કરવાથી પાંડવોને તો આનંદ આવ્યો, પણ દુર્યોધનનો દ્રેષભાવ વધી ગયો.

હસ્તિનાપુર ગયા પછી તે ઉદાસ રહેવા લાગ્યો. પાંડવો કરતાં પણ હું વધારે વૈભવ મેળવું એ સ્પર્ધા કહેવાય, તે આવકાર્ય ગણાય, પણ પાંડવોનો વૈભવ નાણ કરીને તેમને નીખ માગતા કરી દઉં તેવી ધારણા દ્રેષ કહેવાય. તેમાંથી અનથો પેદા થતા હોય છે.

દુર્યોધનને મામો શકુનિ ભળી ગયો. શકુનિ ખટપટિયા પ્રકૃતિનો માણસ હતો. ખટપટ કર્યા વિના તેને ચેન ન પડતું. વ્યક્તિની પ્રકૃતિ તેના જીવનમાં મહત્વનો ભાગ બજવતી હોય છે. દુર્યોધન પાંડવો પ્રત્યેની ઈષ્યાથી બળી રદ્દ્યો છે. તેણે શકુનિને મનના બધા ભાવો કહી દીધા અને છેવટમાં કલ્યાં કે “પાંડવોનો વૈભવ અને કીર્તિ મારાથી જોયાં જતાં નથી. એટલે હુવે મારે તો આત્મહત્યા જ કરી લેવી જોઈએ.”

આવા સમયમાં વ્યક્તિને આખાસન અને સાચી સલાહની જરૂર હોય છે. શકુનિએ આખાસનની સાથે ઓટી સલાહ આપવા માંડી, જે દુર્યોધનને ગમવા માંડી. વ્યક્તિને ગમતું વાક્ય અમૃત જેવું લાગે છે, પછી બલે તે વિનાશકારી વિષબર્યુ જ કેમ ન હોય! વ્યક્તિને સાચું પણ ન ગમતું કરવું વાક્ય ઝેર જેવું લાગે છે, જેથી તેવું બોલનારને તે દૂર કરી દે છે. આવી વ્યક્તિ ખુશામતખોરોથી વીટનાયેલી રહે છે અને વિનાણ થઈ જાય છે.

શકુનિએ પોતાની દ્વારા વિદ્યાની કળાની વાત કરી અને તેના દ્વારા પાંડવોની સંપત્તિનો નાશ કરી દેવાશે તેની ખાતરી આપી.

દુર્ભમનને શાસ્ત્ર વિના જ મારી નાખવો હોય તો તેને વ્યસનના રવાડે ચઢાવી દો. સ્વયં પોતે પૈસા ખર્ચીને પણ તેને વ્યસનની શરૂઆત કરાવો, પછી છોડી દો. ગાઢ વ્યસની પછી પોતે જ પાયમાલ થઈ જશે.

દુર્ભમનનો વિનાશ જલદીજલદી કરવો હોય તો તેને જુગારના રવાડે ચઢાવી દો. થોડા જ સમયમાં તે બરબાદ થઈ જશે.

દુર્ભમનને તેથી પણ વહેલો કમોતે મારી નાખવો હોય તો પરસ્તરીના રવાડે ચઢાવી દો. જસ્તા પડે તો તેને પરોત્સાહુન પૂર્ણ પાડવા સ્તરીઓની સગવડ કરી આપો. થોડા જ સમયમાં તેની હત્યા થઈ જશે.

આવા વિનાશના રવાડે ચઢાવનારાને કુસંગી કહેવાય છે. શકુનિ મહા કુસંગી છે અને દુર્યોધન અત્યારે ઈષ્ટાવશ આંધળો થઈ ગયો છે. તેને એક જ લક્ષ્ય દેખાય છે: પાંડવોનો વૈભવ ક્રેમ નષ્ટ કરી દેવો? શકુનિની વાત તેને મીઠી લાગી.

દુર્યોધને પિતાજી ધૂતરાષ્ટ્રની આજ્ઞા લેવી ઉચિત સમજી, તેથી તે ધૂતરાષ્ટ્ર પાસે ગયો અને બધી વાત કરી. ધૂતરાષ્ટ્રને પણ વાત ગમી. પોતાના પુત્ર કરતાં ભત્રીજાઓ વધુ વૈભવશાળી જીવન જીવે અને તેમનો પૂરભાવ વધે તે ધૂતરાષ્ટ્રને પણ ગમતું ન હતું. તોપણ તેણે વિદુરની સલાહ લેવાનું યોગ્ય ગણ્યું. રાજાએ જ નહિ, પુરત્યેક મોટા માણસે એક સાચો સલાહકાર જસ્તા રાખવો જોઈએ.

વિદુરનું નામ સાંભળતાં જ દુર્યોધન ચમક્યો. તેને અબર હતી કે આવી બાબતમાં વિદુર કદી સહુમત થાય નહિ, તેથી વિદુરની સલાહ ન લેતાં પોતાને શકુનિની સલાહ પૂરમાણે દયૂત રમવાની છૂટ આપવાનું કદયું. અને જો વિદુરની સલાહ લેશો તો હું આત્મહત્યા કરીશ તેવી ધમકી પણ આપી દીધી. ધૂતરાષ્ટ્ર દુર્યોધનના પૂરભાવમાં આવી ગયા અને તેમણે યુધિષ્ઠિરના ભવ્ય મહેલ જેવો જ હુસ્તિનાપુરમાં પણ ભવ્ય મહેલ બનાવવાનો આપી દીધો.

ધૂતરાષ્ટ્રે વિદુરને રથ લઈને ઇન્દ્રપરસ્થ મોકલ્યા અને કદયું કે પાંડવોને અબર ન પડે તેવી રીતે તેમને આમંત્રરણ આપીને અહીં લઈ આવો. વિદુરજીને ધૂતરાષ્ટ્રની વાત ગમી નહિ, પણ આજ્ઞાનું પાલન કરવું જ જોઈએ તેમ છિતાં તે ભીષણી પાસે ગયા અને આવનારી આપત્તિની વાત કરી. ભીષ્મ પણ વિદુરજી સાથે સંમત થયા. પણ ધૂતરાષ્ટ્રની આજ્ઞા હોવાથી અંતે વિદુરજીને ઇન્દ્રપરસ્થ જવું પડયું. ત્યાં જઈને તેઓ યુધિષ્ઠિરને મળ્યા અને હુસ્તિનાપુરમાં દુર્યોધને બનાવેલા નવા મહેલને જોવાના નિમિત્તે આમંત્રરણ આપ્યું અને સપરિવાર આવવા આગરહ કર્યો. વિદુરજી પાછા હુસ્તિનાપુર આવી ગયા.

કેટલીક ઘટનાઓ દૈવપૂરેરિત હોય છે, જેને રોકવા પૂરયાનો થાય તોપણ રોકી શકાતી નથી. અંતે યુધિષ્ઠિર તથા પાંડવો પણ સપરિવાર બધા આવી પહોંચ્યા. સૌની ચથાયોગ્ય મહેમાનગતિ કરવામાં આવી.

41. જુગારમાં પરાજય

કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ ‘ચોસ’ ઊભો કરે છે. ચોસ એટલે તમે જાણો કે આ પ્રવૃત્તિ સારી નથી તેમ છતાં તમે તેને છોડી ન શકો. ઊલટાનું વધુ ને વધુ તેમાં ચુસાતા જાઓ, ખેંચાતા જાઓ. કદાચ ચૂસવાથી ચોસ શબ્દ બન્યો હોય. શિશુ જેમ ચૂસણિયાને ચૂસ્યા કરે છે, છોડી નથી શકતું. કદાચ કોઈ પડાવી લે તો રોકકળ કરી મૂકે છે. આવી જ રીતે વ્યસન, વિષયવાસના અને જુગાર ચોસ ઊભો કરે છે. આમાં પ્રવેશ તો છે પણ એકઝીટ નથી. એક વાર ‘એન્ટર’ થયા પછી બહાર કાઢે તો બગવાન જ બહાર કાઢે. આ ત્રણામાં વિષયવાસના ઉપર તો કુદરતે જ અટકી જવાની વ્યવસ્થા મૂકી છે, અર્થાત् ઉમર થતાં જ ઇન્ડિરયો શિથિલ થઈ જાય અને અંતે નિષ્ક્રિય થઈ જાય. માનસિક નિવૃત્તિ વિનાની શારીરિક નિષ્ક્રિયતા સંતાપદાયી થઈ જતી હોય છે. જુવાનીમાં જે બેફાન દોડતો હોય છે, તે વૃદ્ધાવસ્થામાં સામાન્ય ચાલવાની શક્તિ પણ ગુમાવી દેતો હોય છે. પહેલવાનોની વૃદ્ધાવસ્થા બહુ દુઃખદાયી હોય છે. જે માપનું ચાલે છે તે જુવનભર ચાલે છે. જુવન દોડવા માટે નથી તેમ જ અટકી જવા માટે પણ નથી, જુવન તો મદ્દયમગતિથી ચાલવા માટે છે.

વ્યસનને વૃદ્ધાવસ્થા નથી હોતી, બલકે એમ કહો કે શારીરની વૃદ્ધાવસ્થામાં વ્યસનની જુવાની ખીલી ઊઠે છે, જે શારીરને પાયમાલ, ધનને બરબાદ અને મનને સંતાપથી બરી દે છે. જે વ્યસનથી બરયો તે મહુ અનથોથી બરયો.

જુગાર પણ ચોસ પેદા કરે છે. હારવું કોઈને પણ ગમતું નથી. પણ જુગારમાં જીત થોડી અને હાર વધુ થતી હોય છે. હારમાંથી બોધપાઠ ન લેવાય તેને જુગાર કહેવાય. હવે આ વખતે તો જલ્દ જીતિશ તેવી પ્રબળ લાલસા તેને વધુ ને વધુ ઊંડા કળણામાં ઉતારે છે. અંતે વિનાશક કે મહુવિનાશક પરિણામ આવીને ઊભું રહે છે. પરિણામ માત્ર વ્યક્તિને નહિ, પૂરા પરિવારને ભોગવવાનું થતું હોય છે. અહી એવું જ થયું.

શકુનિએ જુગાર રમવા માટે ગુપ્ત રીતે બધી વ્યવસ્થા કરી દીધી હતી. આપણે માનીએ કે ન માનીએ, જુગાર—સાંદ્રો પ્રસાદીનકાળથી લોકજીવનમાં, ખાસ કરીને રાજજીવનમાં પ્રસ્થાપિત હતો. તેમાં પણ રાજજીવનમાં તે સવિશેષ પ્રસ્થાપિત હતો. નવરા લોકો અને જેની પાસે પરસેવા વિનાની, વગર હુક્કની કમાણી હોય તેવા લોકોનું મન વ્યસન અને જુગાર તરફ વળી જતું હોય છે. જો તેમને રોકનાલં કોઈ ન હોય તો તે બેફાન થઈ જતા હોય છે.

એક બીજો મત પણ છે. જુગાર રમવાથી બુદ્ધિ ખીલે છે. સોગઠાં ચલાવવાં એ પણ તત્કાળ નિર્ણય અને બુદ્ધિનું કામ છે. રાજામહારાજાઓ શત્રુઓની ચાલ અને પોતાની પૂરતિયાલ શીખવા-જાણવા માટે પણ સોગઠાંબાજુ કરતા હોય છે. જે હોય તે, પણ તેમાંથી ઘરી વાર ઘરાં અનિષ્ટો થાય જ છે.

પરદેશમાં લગભગ પૂર્ત્યેક મોટા શહેરમાં કેસીનો હોય છે. મકાઉ ટાપુ અને લાસ વેગાસ તો જુગારધામ જ કહી શકાય. પણ ત્યાં પૂરેપૂરી પૂરામાણિકતા પણ હોય છે. છેતરપિંડી કે ચાલબાજુ નથી હોતી. પૂરતિદિન કરોડોની ઉથલપાથલ થતી રહે છે.

વાદ-સંવાદ, વાર્તાલાપ કરતાં-કરતાં અંતે જુગાર શરૂ થઈ જ ગયો. દુર્યોધને પોતાના વતી મામા શકુનિને જુગાર રમવા બેસાડ્યો. ચુદિષ્ઠિર પોતે જ જુગાર રમવા બેસી ગયા. તેમણે પોતાનો બહુમૂલ્ય રનજિત હાર દાવ ઉપર મૂક્યો. દુર્યોધને પણ એવો જ કિમતી હાર સામે મૂક્યો. શકુનિએ પાસા હુથમાં લીધા અને પાસા ફેંક્યા. તે બોલી ઉધ્યો, “લ્યો હું જુતી ગયો! જુઓ, પાસા મારા પક્ષમાં છે!”

ચુદિષ્ઠિરને શંકા થઈ. કાંઈક ચાલાકી દેખાય છે. તોપણ તેણે ફરી વાર જુગાર રમવાનું ચાલુ રાખ્યું. પોતાની પાસે જેટલું સોનું તથા દાંડીના હૃતા તે બધું દાવ ઉપર લગાવી દીધું. સામે દુર્યોધને પણ તેટલું જ ધન દાવમાં લગાવી દીધું.

શકુનિએ પાસા નાખ્યા અને દાવ જુતી ગયો.

ચુદિષ્ઠિરનો યોસ વધી ગયો. તેણે મૂલ્યવાન રથ અને ઘોડા પણ દાવમાં મૂકી દીધા. શકુનિએ ફરીથી પાસા ફેંક્યા અને દાવ જુતી લીધો.

હવે ચુદિષ્ઠિરનો યોસ વધુ વધી ગયો. તેણે પોતાની સાથેની એક લાખ તલણીઓ આભૂષણ સહિત દાવ ઉપર મૂકી દીધી. પણ શકુનિએ આ વખતે પણ દાવ જુતી લીધો.

ચુદિષ્ઠિરે એક લાખ દાસોને દાવ ઉપર મૂક્યા, પણ શકુનિ જુતી ગયો.

ચુદિષ્ઠિરે ફરી એક હજાર હુથી દાવ ઉપર મૂક્યા, પણ શકુનિ જુતી ગયો.

ચુદિષ્ઠિરે ફરી એક હજાર રથ મૂક્યા અને હાર્યો.

ફરી અંખો મૂક્યા અને હારી ગયો.

ફરી સાઠ હજાર યોદ્ધાઓ દાવ ઉપર મૂક્યા પણ હારી ગયો. શકુનિ જુતતો જ ગયો.

ફરી ચુધિષ્ઠિરે યારસો પેટી તાંબું વગેરે હતું તે મૂક્યું, પણ શકુનિ જીતી ગયો.

હજુ સુધી ચુધિષ્ઠિર એક પણ વાર જીતી શક્યો નથી.

વિદુરજીથી આ અનર્થ સહન ન થયો. તેમણે ધૂતરાષ્ટરને તત્કાળ જુગાર અટકાવી દેવા વિનંતી કરી અને ભવિષ્યમાં બહુ મોટો અનર્થ થશે તેવી ધમકી પણ ઉરાયારી.

વિદુરની વાત સાંભળીને ધૂતરાષ્ટર તો કાંઈ ન બોલ્યા, પણ દુર્યોધન ઉશ્કેરાઈ ગયો. તેણે વિદુરને આડે ન આવવા અને ચૂપ રહેવા કઢ્યું. પણ વિદુરે દુર્યોધનને ચેતવણી આપી કે આ મહાઅનર્થને હવે તો રોકો! પણ દુર્યોધન માન્યો નાહિ. તેની છરણ તો પાંડવોને વૈભવશૂન્ય બિખારી કરી દેવાની હતી, જે છન્નકપટથી શકુનિ પાર પાડી રદ્દ્યો હતો. સંપત્તિ અને વૈભવને ધૂર્ત - છન્નકપટી માણસોથી સાચવતાં આવડે તો જ સચવાય છે. બોળા માણસો ધૂર્તોની યાલને સમજી શકતા નથી તેથી ફ્રસાઈ જાય છે. ચુધિષ્ઠિર ફ્રસાઈ ગયો હતો. નવાઈ તો જુઓ કે વિદુરજી દુર્યોધનને તો જુગાર રોકવાનું સમજાવે છે, પણ ચુધિષ્ઠિરને ઊભા થઈ જવાનું સમજાવતા નથી. જુગાર ચુદ્ધ જેવો છે. હારીને ઊભા ન થવાય, જીતીને જ ઊભા થવાય. અને આ વખતે તો હું જીતવાનો જ છું તેવી ધારણા તીવ્ર થતી રહે છે.

ચુધિષ્ઠિર એક પછી એક પોતાની સર્વ સંપત્તિ મૂક્તો ગયો અને હારતો ગયો. છીવટમાં નકુલ, સહદેવ, અર્જુન અને ભીમને પણ દાવમાં લગાવી દીધા અને હારી ગયો. હાર્યો જુગારી બમળું રમે એ પ્રમાણે ચુધિષ્ઠિરને જુગાર રમવાનું ઝન્ઝનું ચદદ્યું હતું.

હવે કાંઈ જ રમવાનું બાકી રદ્દ્યું ન હતું. પણ શકુનિએ તેને ઉશ્કેરો: હજુ દરૌપદી તો બાકી છે. દરૌપદીને જુગાર ઉપર મૂકી જાણીને ભીખ, દરોણ, વિદુર વગેરે વૃદ્ધ વડીલો હાહાકાર પોકારી ઊઠયા, પણ કોઈનું કશું ચાલ્યું નાહિ.

શકુનિએ પાસા નાખ્યા અને જીતી ગયો. હવે ચુધિષ્ઠિર પાસે કશું બાકી બરદ્યું ન હતું. શકુનિની યોજના સફળ રહી. “સત્યમેવ જયતે”ની જયાએ “અસત્યમેવ જયતે” સિદ્ધ થયું.

42. જુગારમાં હોર: વસ્તુરાહુરણ અને મુક્તિ

જીવનનાં ભૂલ્યો શાશ્વત નથી હોતાં તેમ જ પૂરા વિશ્વમાં બધા સમાજોમાં એકસરખાં નથી હોતાં. સમય-સમય ઉપર તેમાં પરિવર્તન થતું રહે છે. એક સમય હતો જયારે છડેચોક જુગાર રમાતો હતો અને જુગારમાં પત્નીને પણ મુક્તાતી હશે. તેથી તો તે સભામાન્ય ઘટના ઘટી હશે. નિયોગ થતો હશે અને નિયોગથી વંશવેલો રખાતો હશે. ધૂતરાષ્ટર, પાંડુ અને વિદુરથી ઉત્પજ્ઞ થયેલા પુત્રો છે, છતાં પુરતિષ્ઠાપૂર્વક માન્ય છે. પાંડવો મંત્રપુત્રો છે અને તે પણ એક પુરકારનો નિયોગ જ કહેવાય, તોપણ તેમની પુરતિષ્ઠાને કશી આંચ આવતી નથી. દર્સૌપદીને પાંચ પતિઓ છે, બધાં સાથે રહે છે અને વિચારે છે. ત્યારે આવાં લગ્નો પણ માન્ય રહેતાં હશે. જેમ અત્યારે હિમાલયના એમ્સાર-બાબર પુરદેશમાં બહુ-પતિત્વ પુરથા ચાલે છે. આવું ધર્માંબધું તેવે સમયમાં માન્ય રહેતું હોય છે, પણ સમય જતાં તે અમાન્ય જ નહિ, ધર્મિત પાપ પણ થઈ જતું હોય છે.

હસ્તિનાપુરમાં બદ્ધયંતર રચીને શકુનિ અને દુર્યોધને મળીને પાંડવોને બોલાવ્યા અને પછી જુગાર રમવા પરેરિત કર્યા. જુગાર રમતાં-રમતાં યુધિષ્ઠિર સર્વસ્વ હારી ગયા. છેવટે દર્સૌપદી પણ હાર્યા. આટલું કર્યા પછી પણ તે ધર્મરાજ અને સત્યવાદી કહેવાય છે.

કૌરવોને પાંડવો પુરત્યે જૂનો દ્રેષ છે. જૂનો દ્રેષ જલદી મટતો નથી. કદાચ કોઈ સમાધાન કરાવે તો થોડો સમય દબાઈ જાય, પણ સમય આવતાં જ ફરીને છતો થઈ જતો હોય છે. લાક્ષ્માગૃહના બદ્ધયંતરમાંથી બરી નીકળેલા પાંડવોનો કેમ કરીને નાશ કરવો તેના વેંતમાં કૌરવો મર્યા રહ્યા છે. તેમાં તે પુરગટ થયા અને અડધું રાજ્ય આપવાનું થયું. પાંડવોએ જોતજોતાંમાં ઇન્દ્રપુરસ્થને આબાદ કરી દીધું અને તેમની યશોગાથા ચારે તરફ ફેલાવા લાગી. કીર્તિ વધારનારો રાજસૂયયઙ્ક કર્યો અને મયદાનવે અદભુત મહેલ બનાવ્યો ત્યાં સુધી તો જણો ઠીક, પણ આ મહેલમાં દુર્યોધનની ઠેકડી ઉડાડવામાં આવી અને “આંધળાના દીકરા પણ આંધળા જ હોય” એવું કડવું મહેલું દર્સૌપદીએ માર્યું. દુર્યોધન માટે આ બધું અસહ્ય થઈ ગયું. દ્રેષ વૈરમાં અને વૈર દારમાં બદલાઈ ગયાં. દુર્યોધનને શકુનિ મળ્યો. હુથચાલાકીથી જુગારમાં સર્વસ્વ પડાવી લીધું. દર્સૌપદી પણ પડાવી લીધી. દુર્યોધનને ખરી દાર દર્સૌપદી ઉપર છે. સ્તરીઓ વાણીને કાબૂમાં રાખી શકતી નથી. દ્રેષના ઓભરામાં ન બોલવાનું બોલી દેતી હોય છે. ખાસ કરીને પતિની શક્તિને સ્તરી પચાવી શકતી નથી, તેથી પતિ કરતાં તેનો રૂચાબ વધી જતો હોય છે. તેનો રૂચાબ જ તેનો શત્રુ થઈ જતો હોય છે. દર્સૌપદીનું આવું જ

થયું છે. પતિનો ગમે તેટલો કન્ટરોલ હોય તો પણ આવેશ કે આવેગના ઊભરામાં સત્રી વાણીનો કન્ટરોલ છોડી દેતી હોય છે, તો પછી જેને પતિ કે વડીલનો કન્ટરોલ જ ન હોય તે આવેશ-આવેગમાં શું ન બોલે?

દુર્યોધને વિદુરને આજ્ઞા કરી, “જાઓ, એ કુલટાને અહી લઈ આવો અને દાસીઓ બેળી તેને ઝડુક-પોતાં-વાસણ ઘસાવો. હવે તે અમારી દાસી છે.”

વિદુરે દુર્યોધનને સાવધાન કર્યો, “તું અધિન સાથે ખેલ ખેલી રહ્યો છે. આ આગ તને ખાખ કરી નાખશે. બસ કર! બસ કર! ચુંદિછિરના હુઠી ગયા પછી ન્યાયની દૃષ્ટિએ તેનો અધિકાર દરૌપદી ઉપર રહ્યો જ નથી. પછી તે પોતાની મિલકત સમજુને દાવ ઉપર મૂકી શકે જ નહિ. આ બધું ખોટું થયું છે. પણ ખોટું કરવા માટે જ બધું ખોટું કરાયું છે.”

દુર્યોધને પુરતિકામી નામના સુતને દરૌપદીને લઈ આવવા મોકલ્યો, પણ દરૌપદી ન આવી. તેણે સભાના વડીલોને પ્રફં પુછાવ્યો કે “હારેલો માણસ મને કેવી રીતે દાવમાં રમી શકે?”

પુરતિકામી પાછો આવ્યો અને ભીષણ, દરોણ વગેરે વડીલોને દરૌપદીનો પ્રફં પૂછ્યો. પણ સૌઅં નીચું જોચું કોઈ કર્શું બોલ્યું નહિ. “સત્યમેવ જયતે” ત્યારે જ સફળ થતું હોય છે, જ્યારે પ્રજા અને મહાપુરુષો સત્યની પડખે થતા હોય છે. સત્યથી દૂર ભાગનારી પ્રજા અને મૂર્ધન્ય પુરુષો જ્યાં હોય ત્યાં “સત્યમેવ જયતે” ન થઈ શકે.

દુર્યોધને પુરતિકામીને ફરી આજ્ઞા કરી કે “જા, તેને અહી લઈ આવ. જે પૂછવું હોય તે સભામાં પૂછો.” પણ પુરતિકામી જવાની હિંમત કરી શક્યો નહિ. જ્યારે બે સત્તાઓ વરચે ધર્ષણ ચાલતું હોય છે ત્યારે રાજના અધિકારીઓ બજેથી ગભરાતા હોય છે: કાલે આની સત્તા આવશે તો? પુરતિકામીની શિથિલતા જોઈને દુર્યોધને દુઃશાસનને આદેશ આપ્યો, “જા, તેને લઈ આવ. જેવી હોય ને જે હુલતમાં હોય, તેને સભામાં લઈ આવ.”

દુઃશાસન તો આ તકની રાહુ જ જોતો હતો. કેટલાંક કૂતરાં માત્ર બસવા માટે હોય છે, કેટલાંક કરડવા માટે હોય છે, કેટલાંક માત્ર ગંદકી કરવા માટે હોય છે. શાસન ચલાવવું હોય તેણે કૂતરાં પાળવાં જોઈએ. જે લોકો કશા કામમાં નથી આવતા તે ખાઈ-પીને માત્ર ગંદકી જ કરનારા હોય છે. જે લોકો સમય આવ્યે શત્રુપક્ષ તરફ બસી જાણો છે. તેવા પણ જોઈએ. પણ કેટલાંક માત્ર બસતા જ નથી, કરડી પણ જાણો છે. તેવા પણ જોઈએ.

દુઃશાસન ધમધમ કરતો દરૌપદીના ઉતારે પહોંચ્યી ગયો. મહેલનું વાતાવરણ બગડી ચૂક્યું હતું. ક્ષણવાર પહેલાં જે દરૌપદી મહારાણી થઈને કૂલની માફક પૂજાતી

હતી તે જ દરૌપદી હવે બચંકર પરિસ્થિતિ થઈ જતાં ગભરાયેલી ચિંતામગન થઈને બેઠી છે. તે રજસ્વલા થઈ છે તેથી એક જ વસ્તુર પહેરીને બેઠી છે. ત્યાં તો દુઃશાસન આવી પહોંચ્યો અને દરૌપદીને કહેવા લાગ્યો કે “હવે તું જિતાઈ ગઈ છે અને અમારી દાસી છે. ચાલ, ઊંઠ.” દરૌપદી તેનો આશાય સમજુ ગઈ. તે દૌડીને ધૂતરાષ્ટરની પત્નીઓ જયાં બેઠી હતી ત્યાં પોતાના રક્ષણ માટે ભાગી, પણ દુઃશાસને અધવરચે જ તેના કેશ પકડી લીધા અને સભા તરફ ખેંચવા લાગ્યો. સંસ્કૃતિનું માપ સ્તરીઓ પૂરત્યેના વ્યવહારથી કાઢી શકાય. વ્યક્તિની ખાનદાનીનું માપ પણ સ્તરીઓ પૂરત્યેની ભદ્રતાથી કાઢી શકાય. અભદ્ર અને હુલકા લોકો જયારે પોતાની સત્તા વધી જાય ત્યારે સર્વપૂર્થમ પોતાનો હાથ પરાયા ઘન ઉપર દૌડાવે અને પછી તરત જ પરાયી સ્તરી ઉપર નજર બગાડે. સંસ્કૃતિ કે ખાનદાનીને માપવાના આ બે જ મુદ્રા છે. ધર્મના અસ્તિત્વની ખાતરી પણ આ બે જ રીતે થતી હોય છે. જે રાજ્યમાં પ્રજા આર્થિક રીતે સુરક્ષિત હોય તે રાજ્ય વ્યવસ્થિત છે. જે રાજ્યમાં સ્તરીઓ સુરક્ષિત હોય તે પણ વ્યવસ્થિત ધાર્મિક રાજ્ય કહેવાય. જયાં ઘન અને સ્તરીની સલામતી ન હોય ત્યાં ધાર્મિકતા હોય જ નહિ. બલે ને હજારો ધર્મસ્થાનો હોય, હજારો ધર્માચાર્યો હોય અને હજારો કર્મકાંડો થતાં હોય, આ બધા દ્વારા ધર્મના અસ્તિત્વનું માપ કાઢી શકાય નહિ.

રજોપૂરવાહુથી જેનાં અંગ ખરડાયેલાં છે તેવી દરૌપદીએ પોતાની સ્થિતિ બતાવી દૂર રહેવા સમજાવ્યો. પણ દુઃશાસન તો ક્રોધમાં આંધળો થયો હતો. તે માન્યો નહિ, દરૌપદી તરફડતી રહી. કૌરવોની સ્તરીઓ જોતી રહી. કોઈ બચાવવા ન આવ્યું.

સ્તરી પૂરબળા છે, પણ સક્ષમ પુલષનો સાથ કે ઓથ હોય તો, નહિ તો તે અબળા છે. પુલષના રક્ષણ વિનાની સ્તરી કયારે કયા દુષ્ટના હાથે ચ્યૂંથાઈ જાય તે કહી શકાય નહિ. દરૌપદીનો ભીમ લાયાર છે. હવે દરૌપદી અનાથ છે, અબળા છે. આટલી લાયારી અને આવી અવદશા તેણે જીવનમાં કદી જોઈ ન હતી. દરૌપદીની સભા વરચે આવી દશા જોઈને કર્ણ પૂરસ્કુ થયો. તેણે દુઃશાસનને શાબાશી આપી, “આ એ જ દરૌપદી છે, જેણે સભા વરચે મને દાસીપુત્ર કહીને અપમાનિત કર્યો હતો. હવે લેતી જા! તું ગુલામડી થઈ ગઈ!”

સત્તાના મદમાં પરાયીનકાળમાં બોલાયેલા કુટુ શબ્દો કેવા શત્રુઓ ઊભા કરતા હોય છે તેનો અનુભવ દરૌપદીને થયો. તેણે પાંડવોની દીન દશા જોઈ. ભીમથી આ સહન ન થયું. તે ઊભા થવાની તૈયારીમાં હતો ત્યાં અર્જુને તેને દબાવીને શાંત કર્યો. ખરેખર પાંડવો અત્યારે નમાલા થઈ ગયા હતા. કોઈ દુષ્ટ દુરાચારી આતતાયી કોઈની પત્નીની આબસ લૂંટે તો લૂંટે, પણ પતિની સામે જ કે માતા-

પિતાની સામે જ જો આવી ક્રિરચા થાય તો તે અધર્મની ચરમ સીમા જ કહેવાય. અત્યારે દુર્યોધનની સભામાં અધર્મ ચરમસીમાએ પહોંચી ગયો હતો.

કુરોધાનિનમાં સળગતો ભીમ બોલ્યો, “મોટાભાઈ, જે ધનવૈભવ હતો તેમાં અમે પણ ભાગીદાર હતા. તેને તમે દાવમાં મૂક્યો તો પણ મારે કશું કહેવું નથી, પણ તમે દરૌપદીને દાવમાં કેમ મૂકી? આ અસદ્ય છે. દોષ તમારો જ છે. જુગાર રમનારા તમારા બજે હુથોને હું બાળી નાખીશ! સહૃદેવ! અનિન લઈ આવ!”

“બાહુ તે સંપરધક્ષયામિ સહૃદેવ અનિનમાનયા।”

(સભાપર્વ 57-67)

એવામાં કૌરવોમાંથી એક વિકર્ણ નામનો કૌરવ ઊભો થયો. દુષ્ટોમાં પણ એક સજજન હોય છે. જેમ લંકામાં વિભીષણ તેમ કૌરવોમાં વિકર્ણ.

વિકર્ણ કોઈની પણ પરવા કર્યા વિના જે સત્ય હું તે કદયું. તેણે દરૌપદીનો પક્ષ લીધો અને ઘણી દલીલો સાથે સભાને સમજાયું કે આ અન્યાય અને ધોર અધર્મ થઈ રહ્યો છે.

સભામાં ભીષ્મ વગેરે શાસ્ત્રરશૂર તો છે, વાકશૂર નથી. શાસ્ત્રરશૂરતા કરતાં પણ વાકશૂરતા ઘણી મહુાન છે. સભા વરચ્ચે કોઈની પરશાંસા કરવી સરળ કામ છે, પણ સભા વરચ્ચે પાપીની નિંદા કરવી બહુ કહિન કામ છે. જીવનમાં નિંદા પણ જરૂરી છે. જે ખોટું થઈ રહ્યું છે તેની નિંદા થવી જ જોઈએ. નિંદા થવાથી ખોટું કામ અટકી શકે છે. પણ નિંદા કરવા માટે પણ છાતી જોઈએ. એક અબળાની આબર્દુલ સભા વરચ્ચે લૂંટાઈ રહી છે તેવા સમયે પણ કોઈ ઊભો થઈને પાપીઓની નિંદા ન કરે તો તે નમાલાપણું જ કહેવાય. જે લોકો બચાંકર દુષ્કમોઢી પણ નિંદા નથી કરતા તે સાધુ કે સંત નથી હોતા, નમાલા હોય છે. પાપીઓના પ્રહુારથી બચવા માટે તે મોઢું સીવી લેતા હોય છે. આને સંતવૃત્તિ ન કહેવાય. આ નરી નામદાનિ જ કહેવાય. ઘન્ય છે વિકર્ણને! કૌરવોનો બાઈ હોવા છતાં પરવા કર્યા વિના કૌરવોના પાપનો તેણે વિરોધ કર્યો.

કર્ણ વિકર્ણને દ્વારાયો, “તું કુલાંગર છે. પોતાના જ પક્ષને તોડી રહ્યો છે. તું પગમાં કુહાડી મારી રહ્યો છે. ધિક્કાર છે તને!”

ઘણી વાર સત્યનો પક્ષ લેવાથી સ્વજનોથી વિમુખ થવું પડતું હોય છે. અરે, સ્વજનો જ વિરોધી થઈ જતા હોય છે. પણ સત્યનો ત્યાગ કરીને સ્વજનોનો મેળ કરી રાખવો તે પણ અધમતા જ કહેવાય. ચૂપ રહેનાર પણ પાપનો ભાગીદાર કહેવાય. દરૌપદીની આવી દશા મુંગા મોઢે જોયા કરનાર પણ પાપના ભાગીદાર જ કહેવાય.

હવે દુઃશાસનની હિંમત વધી ગઈ, કારળ કે કોઈ રોકનાર ન હતું. તેણે દરૌપદીનું પહેરેલું એક વસ્તુર જોરથી ખેંચવા માંડયું. દરૌપદીએ જોયું કે હવે અહી રક્ષા કરે તેવું માલં કોઈ નથી. પતિ જેવા પતિ લાયાર-મૂઠ થઈને નીચું ઘાલીને બેઠા છે. ભીષ્મ-દરોળા-કૃપાચાર્ય વગેરે પણ ચૂપ છે. હવે મારી આશા એકમાત્ર મારા ભાઈ ઉપર છે. મારો ભાઈ, દ્વારિકામાં બેઠો છે. તે જસ્તા મારી રક્ષા કરશે.

સ્તરી આગળ અને પાછળ બજે તરફથી રક્ષિત હોવી જોઈએ. આગળ પતિથી અને પાછળ ભાઈઓથી. તેને પિયરનું પણ બળ મળયું હોવું જોઈએ. પતિ વિનાની સ્તરી જો ભાઈઓથી રક્ષિત હોય તો તે અબજા નથી થઈ જતી. જે સ્તરી પતિ અને ભાઈઓ બધાથી સંબંધ બગાડે છે તે રક્ષાકવચ વિનાની એકાકી થઈ જાય છે. તેને ગમે ત્યારે કોઈ પણ ચૂંથી શકે છે.

દરૌપદીએ આર્તનાદ કર્યો, “ગોવિંદ! ગોવિંદ! દોડો! દોડો! આ કૌરવો તમારી ધર્મની બહેનની લાજ લૂટી રહ્યા છે! જલદી દોડો! મોઢું થશે તો હું તો મોઢું બતાવવાને લાયક નહિ રહું, પણ તમે પણ મોઢું બતાવવાને લાયક નહિ રહો! દોડો... દોડો... બચાવો...”

આર્તનાદ દ્વારકા સુધી પહોંચયો. શ્રીકૃષ્ણ પથારીમાંથી ઝબકીને જાગ્યા અને ચાખડીઓ પહોંચા વિના જ હસ્તિનાપુર પહોંચી ગયા. સભાએ જોયું કે એક પણી એક નવીનવી સાડીઓ દરૌપદીના શરીર ઉપરથી નીકળી રહી છે. કોઈ છેડો જ નથી! સભામાં કોલાહલ થઈ ગયો. હુજારો ઉપદેશો કરતાં એક ચમત્કાર વધુ પૂરભાવશાળી થતો હોય છે. ભીમથી સહુન ન થયું. તેણે પૂરતિજ્ઞા કરી:

“સાંભળો, સભાજનો, સાંભળો! હું પૂરતિજ્ઞા કરું છું કે યુદ્ધમાં આ દુઃશાસનની છાતી ચીરીને તેનું ખળખળતું લોહી હું પીશ ત્યારે જ મને શાંતિ થશે!” દરૌપદીની સાડીઓની ધારા જોઈને તથા ભીમની ભીષળા પૂરતિજ્ઞા સાંભળીને સભાનું વલણ બદલાઈ ગયું. બધા દુઃશાસન અને દુર્યોધનને ધિક્કારવા લાગ્યા. લોકમતનો પૂરો પૂરભાવ હોય છે, પણ તેનો નેતા હોય તો.

સભામાં ભયંકર કોલાહલ મચી ગયો. દુઃશાસને સાડી ખેંચવાનું બંધ કર્યું. હજુ પણ દુર્યોધનની દુર્વૃત્તિ મટી ન હતી. તેણે પોતાની ડાબી જાંધ ઉધાડી કરી દરૌપદીને બેસવાનું કઢ્યું. તેની નિર્લજજતા ચરમસીમાએ પહોંચી ગઈ હતી. ભીમે યુદ્ધમાં ગદા વડે તેની જાંધ તોડી નાખવાની પૂરતિજ્ઞા કરી.

દરૌપદીએ વારંવાર પૂરાર્થના કરવા છતાં દરૌપદીના પૂરફનો કોઈએ જવાબ ન આપ્યો. વિદુરે આંધળા ધૂતરાષ્ટરને બધી વાત સમજાવી અને કઢ્યું કે બાજુ બગડી ચૂકી છે. હવે તમે સુધારી લો. રાષ્ટ્રમાં ડાહ્યા મુત્સફી પુરુષ હોય તો તે બગડેલી બાજુને સુધારી લેતા હોય છે.

ધૂતરાષ્ટ્રે દરૌપદીને સાન્ત્વના આપી અને તેનું સન્માન કર્યું. પછી વરદાન માગવા કલ્યાણ. દરૌપદીએ ચુઘિષ્ઠિર તથા પાંડવોને દાસપળામાંથી મુક્ત કરવાનું વરદાન માગ્યું. એક પછી એક પાંચે પતિઓની મુક્તિ માર્ગી. ધૂતરાષ્ટ્રે પાંચે પાંડવોને દાસપળાથી મુક્ત કર્યા, એટલું જ નહિ, તેમનું જીતેલું રાજપાટ, ધનાદિ—બધું પાછું આપી દીધું. આ રીતે પાંચે ભાઈઓ દરૌપદી વગેરે પાછાં હન્દ્રપરસ્થ જવા નીકળી ગયાં.

5-7-10

*

43. પાંડવોનો બાર વર્ષનો વનવાસ

વૈરભાવથી રચાયેલાં બદ્યાંતરો કદી પૂર્ણ થતાં નથી. જે શત્રુતા ખરાબી વિનાની હોય છે, તેનું સમાધાન થઈ શકે છે. તે સમાધાનથી શાંતિ સ્થાપિત થઈ શકે છે. પણ જે શત્રુતા વૈરભાવથી—ખરાબ દાનતથી થઈ હોય છે તેનું સમાધાન થતું નથી, કદાચ થાય તો ટક્કાં નથી. દાનત મહત્વનો ભાગ બજવતી હોય છે.

ધૂતરાષ્ટ્રની ઉદારતાથી પાંડવો ગુલામીથી મુક્ત થયા અને તેમનું રાજ્યાદિ બધું પાછું મળી ગયું. તે બધા ઇન્દ્રપુરસ્થ પણ જવા નીકળી ગયા. પણ ધૂતરાષ્ટ્રનો નિર્ણય દુર્યોધન, કર્ણ વગેરેને ગમ્યો નહિ. તેમણે તરત જ મીટિંગ કરી અને હુથમાં આવેલો શિકાર છટકી ગયો તે બદલ ધૂતરાષ્ટ્રને દોષ દેવા લાગ્યા, “આ ડોસાએ બધી જીતેલી બાજુ બગાડી નાખી!” દુર્યોધન ફરી પાછો ધૂતરાષ્ટ્ર પાસે ગયો અને બાજુને ધૂળધાળી કરી નાખવા માટે ધૂતરાષ્ટ્રને ઠપકો આપવા લાગ્યો. ધૂતરાષ્ટ્ર ફરીથી પુત્રમોહમાં આવી ગયો અને કદયું કે હજુ પણ તારી દરણ પાંડવોને જુગાર રમાડીને હુસાવવાની હોય તો જો, તેમને પાછા બોલાવી લાવ અને ફરીથી જુગાર રમ. મારા તરફથી તને છૂટ છે.

ધૂતરાષ્ટ્રના આ પ્રસ્તાવનો દરોણ, વિદુર વગેરે બધા આચાર્યો તથા મંત્રીઓએ વિરોધ કર્યો અને કદયું કે “માંડ સમાધાન થયું છે. હવે શાંતિથી રહો અને શાંતિથી રહેવા દો.” પણ ધૂતરાષ્ટ્ર માન્યો નહિ. તેણે પાંડવોને ફરીથી પાછા બોલાવવાનો આદેશ આપી દીધો.

ધૂતરાષ્ટ્રના આદેશનો ગાંધારીએ પણ વિરોધ કર્યો, પણ ધૂતરાષ્ટ્ર ન માન્યો. તેણે દૂત પ્રતિકામીને ઇન્દ્રપુરસ્થના માર્ગ રથ લઈને દોડાવ્યો અને જલદી પાંડવોને પાછા લઈ આવવા આદેશ કર્યો. પ્રતિકામીએ યુદ્ધિષ્ઠિરને ધૂતરાષ્ટ્રનો આદેશ અને સંદેશો કહી સંભળાવ્યો: તમે બધા પાછા વળો અને ફરીથી જુગાર ખેલો તેવું ધૂતરાષ્ટ્ર દરછે છે.

યુદ્ધિષ્ઠિરને પણ શું સૂઝાયું કે જીની ઘટનાથી કશો બોધપાઠ લીધા વિના ધૂતરાષ્ટ્રની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ મારો ધર્મ છે તેમ કહીને પાછા હસ્તિનાપુર આવી ગયા. આને શું કહેવું? વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ જ કહેવાય.

ફરીથી જુગારનું ચોકું તૈયાર થઈ ગયું. હવે શકુનિએ શરત મૂકી કે આ વખતે માત્ર એક જ વાર દાવ ખેલાશે. શરત એ છે કે જો અમે હારી જઈશું તો મૃગચર્મ પહેરીને સર્વસ્વ તમને સોંપીને બાર વર્ષ સુધી વનમાં વિચરણ કરીશું અને તેરમું વર્ષ ગુપ્ત રીતે વિતાવીશું, પણ જો તમે હારશો તો દરૌપદી સહિત તમારે બાર વર્ષ વનમાં વિચરવું પડશો અને તેરમું વર્ષ ગુપ્ત રીતે વિતાવવું પડશો. જો પ્રકટ થઈ જશો તો

ફરીથી બાર વર્ષનું વન ભોગવવું પડ્યે. જો બધું બરાબર પાર પડી જશે તો પછી તમને તમાલં રાજ્ય પાછું મળી જશે.”

શકુનિની આ શરત સાંભળીને તથા ફરીથી જુગાર રમાવાનો છે તેવું સાંભળીને સભામાં હાહાકાર થઈ ગયો. મહાન લોકોએ વિરોધ કર્યો, પણ કોઈનું કશું ચાલ્યું નહિ...

ફરીથી જુગાર રમાયો અને યુધિષ્ઠિર હારી ગયા. દુર્યોધન જીતી ગયો. શરત પ્રમાણે પાંડવોએ વલ્કલ—મૃગચર્મ ધારણ કર્યો. કિમતી વસ્તરો અને આભૂષણો ત્યાં જ મૂકી દીધાં. એક ક્ષણમાં શુંનું શું થઈ ગયું! જ્યારે પાંડવો વલ્કલ ધારણ કરીને સભાભવનમાંથી બહાર નીકળતા હતા ત્યારે દુર્યોધન અને દુઃશાસને તેમની ઠેકડી ઉડાડી.

પોતાની ઠેકડી ઉડતી જોઈને ભીમે આવેશમાં ફરીથી દુર્યોધનને મારવાની પૂરતિજ્ઞા કરી. અજૂને તેને રોકતાં કષ્ટયું કે “બુદ્ધિમાન પુરુષ આગળથી બધું બોલી દેતા નથી. હજુ તેર વર્ષમાં શું-શું થશે તેની કોને ખબર છે? એટલે શાંત રહે.”

તેમ છતાં ચારે ભાઈઓ ભીષણ પૂરતિજ્ઞા કરી ધૂતરાષ્ટરની પાસે ગયા. ધૂતરાષ્ટરને નમન કર્યું. કુન્તીમાતાને વિદુરજીએ પોતાને ત્યાં રાખવાનો પ્રસ્તાવ કર્યો. વિદાય થતી વખતે પાંડવો—આસ કરીને યુધિષ્ઠિર સૌને પગે લાગ્યા. નમસ્કાર કરીને વિદાય સુધારી શકાય છે. અહુકારી વ્યક્તિ નમસ્કાર નથી કરી શકતી, તેથી વિદાય બગાડે છે. ગમે તેવો ઝઘડો થયો હોય પણ જે વ્યક્તિ વિદાય વખતે માનમર્યાદા—નમસ્કાર કરીને વિદાય થાય છે તે ફરીથી આગમનના તંતુ મૂકતો જાય છે. જીવન છે, ફરીથી પાછા પણ આવવું પડે. કંઈ કહેવાય નહિ. પણ આગમન-તંતુ મૂકતો જનાર માનપૂર્વક પાછો ફરી શકે છે.

પણ જે લોકો ધોર અપમાન કરીને નીચ વ્યવહાર કરીને વિદાય થતા હોય છે તેમનો પગ ફરીથી આવવા માટે ઉપડતો નથી. તે આવવા માગે તોપણ એમનો દુર્યોવહાર આડો આવે છે.

પાંડવોના વનવાસથી આખું હસ્તિનાપુર શોકાતુર, દુઃખી અને વ્યાકુળ થઈ ગયું છે. વ્યક્તિની એક સર્વોરચ્ચ મૂડી ‘લોકચાહના’ હોય છે, જે ઉદાર સ્વભાવથી તથા લોકહિતનાં કાર્યો કરતા રહેવાથી મળતી હોય છે. તેનો અનુભવ વિદાય વખતે અને મહાપ્રસ્થાન વખતે મળતો હોય છે. બધા ધનવાનો લોકચાહના નથી મેળવી શકતા. ધનથી સમૃદ્ધ પણ લોકચાહનાથી કંગાળ ધનપતિઓ દચાને પાત્ર હોય છે. ધણાં કમાઈને પણ તે કંગાળ જ રહી જતા હોય છે.

આખું હસ્તિનાપુર પાંડવોને વિદાય આપવા ઉમટી પડયું. સહૃદેવે પોતાના ચહેરા ઉપર ધૂળ લગાવી દીધી હતી અને નક્કલે તો પૂલ શરીર જ માટીથી પોતી દીધું હતું,

જેથી જલદી ઓળખઈ ન જવાય. જે નિમિત્તે (જુગાર રમવાથી) તેમને વન જવું પડ્યું હતું તે નિમિત્ત તો સાલું ન કહેવાય.

દ્રૌપદી રજસ્વલા હતી. તેણે એક જ સાડી પહેરી હતી જેમાં રક્તના દાગ દેખાતા હતા. વાતાવરણ આશ્રોશ, દુઃખ અને શોકમળ થઈ ગયું હતું.

ધૂતરાષ્ટ્ર અને વિદુર વાતો કરતા હતા ત્યાં ઓચિંતા મહુષિ નારદજી આવી પહોંચ્યા. નારદને આવવાનું આમંત્રરણ ન હોય. આવતાં જ તેમણે ત્રાડ નાખી અને ધૂતરાષ્ટ્રને કદયું કે:

“જોઝે, કૌરવોના આ કુકર્મથી ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં કૌરવવંશનો નાશ થઈ જશે! કોઈ શરાદ્ધ નાખનારો પણ નહિ રહે!” આટલું કહીને તરત જ વિદાય થઈ ગયા.

ધૂતરાષ્ટ્ર ચિંતાતુર થઈ ગયા. પ્રથમ વિદુર પાસેથી અને પછી સંજય પાસેથી લોકયચ્છ સાંભળી તે વધુ ને વધુ ભયબીત અને ચિંતાતુર થઈ ગયો.

દ્રૌપદી સહિત પાંડવો તો દૂર નીકળી ગયા હતા.

પહેલાં રામ વનમાં ગયા હતા, કેકચી અને મંથરાના કારણે. હવે પાંડવો વન જઈ રહ્યા છે, શકુનિ, દુર્યોધન અને સ્વરં પોતાને કારણે.

(સભાપત્ર પૂર્ણ)
6-7-10

*

ଦନ୍ତପର୍ବ

44. પાંડવોનું વનપ્રસ્થાન

વનમાં જવાનો અર્થ છે જીવનથી ફેંકાઈ જવું. ઘરી તપસ્યા અને પુરુષાર્થ પછી કોઈ વ્યક્તિનું જીવન લોકમય, રાષ્ટ્રમય, પરિવારમય થઈ ગયું હોય, ચારે તરફ તેનો જ્યાંજ્યાકાર થઈ રહ્યો હોય અને ઓચિંતી કોઈ એવી ઘટના ઘટી જાય કે તે લોકોથી, રાષ્ટ્રથી, પરિવારથી ફેંકાઈ જાય. બધાં તેને તરછોડી હે. તરછોડાવું બહુ દુઃખદાયી છે. પહેલાં ખૂબ નજીક આવવું, માન-પાન-સન્માન પામવું અને પછી તરછોડાઈ જવું તે આધાતજનક બીના બની જતી હોય છે. આમાં પણ પૂરેમથી તરછોડાવું એ સૌથી વધુ આધાતજનક ઘટના બની જાય છે. તેની કળ જ ન વળે. પતિ દ્વારા પત્ની કે પત્ની દ્વારા પતિની આવી ઘટના આત્મહૃત્યા સુધી પણ દોરી જઈ શકે છે. લોકોએ સીતાજીને કલંક લગાવ્યું અને શરીરામે તેમને વનમાં તરછોડી દીધાં. કેટલો મોટો વજ્ઞાધાત થયો હુશો! લોકોના કલંક વખતે સીતાજીને શરીરામની હુંક અને ઓથની જલ્દ હતી, પણ તેની જગ્યાએ વન મળ્યું. લોકોનો તો ભરોસો ન કરાય. લોકપ્રવાહને બદલતાં વાર ન લાગે. પણ રામનો—પતિનો તો ભરોસો કરાય ને! પતિનો ભરોસો ન કરાય તો પછી કોનો કરાય? આ જાકારો મરણથી પણ વધુ દુઃખદાયી થઈ ગયો.

પિંગળાએ બર્તૂહરિને તરછોડી દીધા. ખૂબ ભરોસો કર્યો. પત્નીનો ભરોસો કર્યો વિના જીવન જિવાય જ કેવી રીતે? બરપૂર પૂરેમ અને સર્વેસ્વ આપી દેવા છતાં પણ પત્ની બેવક્ષા થઈ જાય તો શું કરવું? કઈ જમીન ઉપર ઊભા રહેવું? જીવન જીવવાની જમીન જ ખસી ગઈ. હવે જીવનનો શો અર્થ રહ્યો? આવા લોકો બાવા ન થાય તો બીજું શું થાય? કેટલાય લોકોએ મોક્ષ મેળવવા માટે શીલવતી સુશીલ પત્નીને તરછોડી દીધી. સત્યાનાશ જાઓ આ મોક્ષનું! કેટકેટલાંનાં ઘર ઉજજડ કરી નાખ્યાં! ઘર ઉજજડ કર્યો વિના મોક્ષ મળતો હોય તો ઠીક છે, નહિ તો આ બંધન જ સાલું છે. કોઈને તરછોડાવું તો નથી પડતું.

અહુલ્યા શિલા થઈ ગઈ. દન્દરની વાસનાએ તેની આવી દશા કરી નાખી. શિલા એટલે સમાજજીવન, સમાજ-પ્રતિષ્ઠાથી ફેંકાઈ જવું. કાલે અહુલ્યા કરોડની હતી, હવે કોડીની થઈ ગઈ. કોઈ બાવે નથી પૂછતું. કાલે તો જ્યાંજ્યાકાર થતો હતો. ઊંચી સંસ્કૃતિ અને ઊંચાં મૂલ્યો હજારો અહુલ્યાઓને શિલા બનાવી દેતી હોય છે. પશુ-પક્ષીઓમાં કોઈ શિલા નથી થતું, કારણ કે ઊંચાં મૂલ્યો જ નથી. કુદરત-સહજ સામાન્ય મૂલ્યોવાળું જીવન છે. કોઈ સતી કે મહાસતી હોય તો શિલા થાય ને? બધી સામાન્ય સ્તરીઓ છે. જેવી છે તેવી પ્રગટ થઈ શકે છે.

અમેરિકાના પ્રમુખની માતા પાંચ વાર પરણી હતી, છતાં તેને કે તેના પુત્રને સમાજથી તરછોડાવું પડ્યું ન હતું. કચાંચ સતીપણાનો દાવો ન હતો. જે છે, જેવું છે તેવું બતાવીને પણ માનપૂર્વક જીવી શકાય છે. એટલાક લોકો આને રસાતળમાં જવું માને છે. કદાચ તેવું હોય પણ ખલ. પણ શિલા થવા કરતાં કે વનમાં જઈને ધરતીમાં સમાઈ જવા કરતાં તો સાલું જ કહેવાચ. ખબર નહિ.

પાંડવો ધોરી જીવનથી ફેંકાઈ ગયા, એટલે તેવા જીવનને વનવાસ કહી શકાય. ઘણા લોકોનાં જીવનમાં આવો વનવાસ આવતો હોય છે. બે-પાંચ-દશ વર્ષ સુધી તે ધોરી જીવનથી ફેંકાઈ જતા હોય છે. પછી કદાચ ફરીથી તારો ચમકે તો ચમકે, કોઈ ખાતરી નહિ.

સાંભળો, રાજા જનમેજય વૈશાંપાયન ઋષિ પાસેથી કથા સાંભળી રહ્યા છે.

હસ્તિનાપુરના વર્ધમાનદ્વારથી ઉત્તરાદિશા તરફ પાંડવો વનમાં જવા નીકળી પડ્યા. આખું નગર ઊમટી પડ્યું છે. તે બધાને માંડમાંડ સમજાવીને પાછા વાળ્યા. પાંડવો પૂરત્યે સૌને પરેમ છે, કૌરવો પૂરત્યે ઘૃણા છે. પાંડવો ગંગાજી પાર કરી પૂરમાણકોટિ નામક વડની પાસે પહોંચી ગયા. પૂરથબ રાત્રી આ વડની નીચે જ વિતાવવાની હતી. ઘણા બ્રાહ્મણો મળવા આવ્યા. તેમની વિદ્વત્તાથી પાંડવો પૂરસક્ષ થયા. સમય આવે ત્યારે વડની નીચે પણ સૂઈ શકે, કશી ફરિયાદ કે શિકાયત ન કરે તેને સ્થિતપૂર્વ કહેવાચ. બ્રાહ્મણો સાથે ખૂબ સત્સંગ કર્યો. દુઃખના દિવસોમાં સત્સંગ-અમૃત મળી જાય તો દુઃખના દિવસો હળવા થઈ જાય.

સવારે પાંડવોની સાથે બ્રાહ્મણો પણ વન તરફ ચાલવા લાગ્યા. મોટો પૂરક હવે ચોગક્ષેમ અર્થાત્ આહારનો હતો. બધાને ખવડાવવું શું? માણસ ગમે તેટલો ત્યાણી —વૈરાણી કે આદર્શવાદી હોય, પણ ભૂખ-તરસ કોઈને પણ છોડતી નથી. આહારની બાબતમાં જે વ્યક્તિ સ્વાવલંબી ન હોય, પરાવલંબી હોય તે સ્વમાનપૂર્વક જીવન જીવી શકે નહિ. વ્યક્તિએ એવી જીવનપદ્ધતિ સ્વીકારવી જોઈએ જેમાં પરાજનભોજી ન થઈ જવાચ. પરાજનભોજી અર્ધગુલામીનર્થું જીવન જીવતા હોય છે.

ધૌમ્યઋષિની સલાહ પૂરમાણો યુધિષ્ઠિરે સૂર્યની તપસ્યા કરી. ધોર તપસ્યા પછી સૂર્યનારાચણ પ્રગટ થયા અને બ્રાહ્મણ વગેરે અતિથિઓને જમાડવા માટે તેમણે એક પાત્ર યુધિષ્ઠિરને આપ્યું અને કદયું કે આ પાત્ર બાર વર્ષ સુધી (જ્યાં સુધી વનવાસ હશે ત્યાં સુધી) રોજ તમને બધાને ભરપૂર નોજનસામગ્રી આપશે. પણ દરૌપદીના જમી લીધા પછી તે તે દિવસ પૂરતું બંધ થઈ જશે.”

ચુંધિષ્ઠિરે અક્ષયપાત્ર ગરહણ કર્યું. અને પ્રથમ દિવસે જ તેમણે રસોઈ બનાવી. પ્રથમ બાધણોને જમાડ્યા, પછી પાંડવો જમ્યા અને સૌથી છેલ્લે દરૌપદી જમી. દરૌપદીના જમ્યા પછી પાત્રમાંથી રસોઈ સમાપ્ત થઈ જતી હતી.

પાંડવો ફરતા-ફરતા ‘કામ્યકવન’માં પહોંચી ગયા. પેલી તરફ હસ્તિનાપુરમાં વિદુરજીથી રહેવાયું નહિ તેથી ધૂતરાષ્ટ્રને કઠોર શબ્દોમાં શિખામણ આપી, પણ ધૂતરાષ્ટ્રને વિદુરની શિખામણ ગમી નહિ. તે નારાજ થઈને પોતાના મહેલમાં ચાલ્યો ગયો. વિદુરજી વેગવાળો રથ લઈને પાંડવોની પાછળપાછળ કામ્યકવનમાં પહોંચી ગયા. વિદુરજી અને પાંડવો વર્યે ઘરો સત્સંગ થયો. વિદુરે કદ્યું કે ધૂતરાષ્ટ્રે મારો ત્યાગ કર્યો છે એટલે હવે હું તમારી સાથે જ રહીશ. સત્યવક્તાના સંબંધો ભાગ્યે જ ચિરંજીવી હોય છે. કડવાં વાક્યો લોકોને ગમતાં નથી તેથી સંબંધ બગડતા હોય છે. પણ સત્યવક્તા અને સ્પષ્ટવક્તાએ સંબંધની પરવા કર્યા વિના સત્યાતા અને સ્પષ્ટતાની પરવા કરવી.

વિદુરના ચાલ્યા ગયા પછી ધૂતરાષ્ટ્રને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. “ઓટું થઈ ગયું” એવું બાન થતાં જ તેણે સંજયને વિદુરજીને પાછા લઈ આવવા માટે મોકલ્યો. બુદ્ધિમાન રાજાએ પ્રધાનમંત્રી જેવા મહુત્વના પદે બેઠેલા માણસ સાથે સંબંધ બગાડાય નહિ, કારણ કે તે બધા ગુપ્ત બેદો જાણતો હોવાથી ઘરો અનર્થ કરી શકે છે. મહુત્વના માણસને મનાવીને પણ સાથે જ રાખવો.

સંજય વિદુરજીને સમજાવીને પાછા લઈ આવ્યો. વિદુર અને ધૂતરાષ્ટ્ર મળ્યા અને બેટદ્યા. બગડેલી બાળુ સુધરી ગઈ. બાળુ સુધારી લેતાં આવડે તે રાજનેતા કહેવાય.

આ તરફ કૌરવોમાં વૈરવૃત્તિ હજી પણ જીવંત હતી. સર્વેસ્વ છોડીને પાંડવો વનમાં ચાલ્યા ગયા હોવા છતાં પણ દુર્યોધન વગેરેને ભય છે કે તે પાછા જીવતા આવશે તો? એટલે જ વનમાં જ તેમની હત્યા થઈ જાય તો કાયમના કાંટા નીકળી જાય. આવું વિચારીને બધા મળીને વનમાં પાંડવોની હત્યા કરવી નાખવાનું ષડ્યાંત્ર રચવા લાગ્યા. દુર્યોધન, દુઃશાસન, શકુનિ, કર્ણ વગેરે રથ ઉપર આસ્થાથી થઈને પાંડવોની હત્યા કરવા નીકળી પડ્યા. પણ વ્યાસજી તેમને જતાં જોઈ ગયા. તે મર્મને સમજી ગયા.

વ્યાસજી તરત જ ધૂતરાષ્ટ્ર પાસે ગયા અને અનેક રીતે તેમણે ધૂતરાષ્ટ્રને સમજાવ્યો કે તમારા પુત્રોનો રોકો. તે પાંડવોની હત્યા કરવા વનમાં જઈ રહ્યા છે. તેમને રોકો. ધૂતરાષ્ટ્રને વ્યાસજીની વાત ગમી. એટલામાં તો ત્યાં મહુષિ મૈત્રેય આવી પહોંચ્યા. તે પાંડવોની પાસેથી જ આવ્યા હતા. તેમણે ધૂતરાષ્ટ્ર અને

દુર્યોધન વગેરે સૌને ઘરૂની રીતે સમજાવ્યા, પણ દુર્યોધને જોરજોરથી પોતાની જાંધ ઉપર થપાટો મારી જેનો અર્થ હતો ‘ચુદ્ધ.’

દુર્યોધનનો આવો અસભ્યતાપૂર્ણ વ્યવહાર જોઈને મૈત્રેયક્રષ્ણ કુપિત થયા અને તેમણે શાપ આપ્યો કે “જે જાંધને તું મારી સામે ઠોકી રહ્યો છે તે જાંધને ભીમ ગાંડા દ્વારા તોડી નાખશો!”

શાપ આપીને ક્રષ્ણ ચાલતા થયા. કેટલાક લોકોને આશીર્વાદ લેતાં આવડતા હોય છે, તો કેટલાક સામે ચાલીને પોતાની હુલકી પરવૃત્તિ અને વ્યવહારથી શાપ લેતા ફરતા હોય છે.

7-7-10

*

45. કિમીક-વધ અને વાસુદેવનું આગમન

‘મહુભારત’, ‘રામાયણ’ અને પુરાણોમાં રાક્ષસોની કથાઓ વારંવાર આવે છે. ખરેખર તો બધા નાયકોમાં પરાક્રમો રાક્ષસો સામે રહ્યાં છે. પૂરાયઃ રાક્ષસો વનમાં રહેતા હોય છે અને બયાંકર કૃત્ય કરનારા હોય છે. કેટલાક ઘોર તપસ્યા કરીને વરદાન મેળવનારા પણ હોય છે. વનમાં વાનપુરસ્થી અને તપસ્વી મુનિઓ પણ રહેતા હોય છે. પણ રાક્ષસોના ગ્રાસથી તેઓ ‘ત્રાહિ મામ्’ પોકારતા હોય છે. રાક્ષસો, તપસ્વીઓ અને હિંસક પૂરાણીઓ એકસાથે રહેતાં હોવાથી સૌકોઈ તપસ્વીઓની તપસ્યામાં વિદ્ધનરૂપ થતા હોય છે. તેમ છતાં ક્રાષિમુનિઓ વનમાં રહેતા હોય છે. અત્યારે પણ લગભગ આવી જ દશા થવા લાગી છે. પરત્યેક નગરમાં લગભગ એકાદ મહોલ્લો તો રાક્ષસવૃત્તિના માણસોનો બની ગયો હોય છે. લોકો ત્યાં જતાં પણ ડરે છે. કોઈ બડવીર રાજનેતા શાસક બને છે અને આવા મહોલ્લાના ગ્રાસથી પરજનને છોડાવે છે. આ પરાક્રમનું કામ છે. પરાક્રમ વિના જીવી શકાય નહિ. જે પરાક્રમી નથી હોતા તે દબાઈને જીવન જીવવા મજબૂર થઈ જતા હોય છે ને સ્વરક્ષિત જીવન જીવી શકતા નથી, રાજરક્ષિત જીવન જ જીવે છે. રાજા રક્ષા કરે તો જ જીવન જિવાય, નહિ તો સ્થલાંતર કરી બાળી છૂટે. આવી બાગતી પરજન પોતાનાં ઘર, પોતાના મહોલ્લા—અરે, પોતાની સ્તરીઓને પણ સાચવી શકતી નથી, કારણ કે તે પરાક્રમ વિનાની હોય છે.

ત્રણ દિવસથી કામ્યક-વનમાં વિચરતા-વિચરતા પાંડવો ગાઢ વનમાં પહોંચી ગયા. ત્યાં એક કિમીર નામનો રાક્ષસ રહેતો હતો. તે બજાસુરનો બાઈ હતો. બીમે બજાસુરને એકચ્છરાનગરીમાં મારી નાખીને પૂરી નગરીને સુરક્ષા અને શાંતિ આપી હતી. પોતાના બાઈ બજાસુરના વધના સમાચાર જાળીને કિમીર બીમને શોધતો હતો. રાક્ષસો સંત નથી હોતા કે ક્ષમા આપે. તે તો બદલો જલ્દ લેતા હોય છે. યોગાનુયોગ આજે બીમ તેના વનમાં આવી પહોંચ્યો છે—આ સમાચારથી તે રાજુરાજુ થઈ ગયો હતો. શત્રુ સામે ચાલીને મરવા આવ્યા છે. આજે બાઈનો બદલો જલ્દ લઈશ તેવું નક્કી કરીને તે પાંડવોની સામે પહોંચી ગયો. તેનું વિકરાળ સ્વરૂપ જોઈને દરૌપદી ગન્દરાઈ ગઈ. સ્તરીઓ સ્વરક્ષિત નથી હોતી, પણ રક્ષિત હોય છે. તેમની સાથે કોઈ ને કોઈ રક્ષક હોવો જલ્દરી છે. બીમે દરૌપદીની દશા જોઈ, સામે કિમીક રાક્ષસને પણ જોયો. પહેલાં બજે વરચે બોલાચાલી થઈ, પછી બજે બીડી ગયા. બીમે વૃક્ષોને ઉખાડી-ઉખાડીને તેના ઉપર પરહુાર કર્યા. તેને ઊંચકી-ઊંચકીને ભૂમિ ઉપર પછાડ્યો અને અંતે એ વૈતરકીવનમાં તેના પુરાણ હરી

લીધા. રાક્ષસોને મારવા એ પાપ નથી, હિંસા પણ નથી. જેના દ્વારા અનેક નિર્દોષોની હત્યાઓ થતી હોય તેના વધથી પાપ અટકે છે, હિંસા અટકે છે. એકના મરવાથી અનેક બચે છે, અનેક નિર્બય થઈને જીવન જીવે છે. એ પુણ્ય જ કહેવાય.

કિમીકિનો વધ કરીને વૈતરકીવનને ઋષિમુનિઓ માટે નિર્બય બનાવીને પાંડવો આગળ ચાલ્યા.

હવે દૈતવન આવ્યું. પાંડવોને થયું કે હવે થોડો સમય અહીં રહેવું જોઈએ. વ્યક્તિએ કોઈ પણ સ્થળે રહેતાં પહેલાં ત્રણ સગવડો જોઈએ.

1. શું તે સુરક્ષિત જાયા છે? બાળબરચાંને એકલાં મૂકીને પણ બહાર જઈ શકાય છે?

2. શું ત્યાં ધાર્મિક, સંસ્કારી વાતાવરણ છે.

3. શું ત્યાંની આબોહવા સારી છે?

આ ત્રણ સગવડો હોય ત્યાં રહેવાથી માણસો સુખી થાય છે. જ્યાં જરાય સુરક્ષા ન હોય, જ્યાં નાસ્તિકો અને કુસંસ્કારી લોકો રહેતા હોય, જ્યાં રોગચાળાવાળી આબોહવા હોય ત્યાં કદી રહેવું નહિ.

દૈતવનમાં સર્વપ્રથમ ભીમે બધા કાંટાઓને કાઢી નાખ્યા, અર્થાત્ રાક્ષસવૃત્તિના લોકોને ભગાડી મૂક્યા. દૈતવન નિષ્કંટક થઈ ગયું. હવે શાંતિથી રહી શકાય. શાંતિ નાક પકડવાથી નથી મળતી, પરાક્રમથી મળતી હોય છે. ગુંડા જેવી પૂરજા વચ્ચે શાંતિથી રહેવાય નહિ. કાં તો ગુંડાઓને ગુંડાગીરીથી મુક્ત કરો, કાં પછી તેમને ભગાડી મૂકો. તો જ શાંતિથી રહી શકાય. ગૃહસ્થોને સૌથી મોટી ચિંતા સ્તરીવર્ગની રહે છે. અને ગુંડાઓની પહેલી નજર સ્તરીવર્ગ ઉપર રહેતી હોય છે. જે લોકો નજરના ચોખ્યા હોય તેમને સજજન કહેવાય. તેમની પાડોશમાં રહેનારા સુખી થાય. જે લોકો નજરના મેલા હોય તેમને લુચ્યા કહેવાય. લુચ્યાઓના પાડોશી થઈને સુખી ન થવાય.

ભીમે વનને નિષ્કંટક કરી દીધું. હવે દૂરૈપદી નિર્બય થઈ ગઈ. વનમાં રહેનારા તપસ્વીઓ પણ સુરક્ષિત થઈ ગયા. ભીમનાં પરાક્રમો જાણીને ધૂતરાષ્ટર દુઃખી થાય છે. તે જાણો છે કે એક દિવસ તે બદલો જસ્તા લેશો.

દુઃખાવસ્થા અને રૂણાવસ્થામાં માણસને પોતાના મિત્રોની પરબ થતી હોય છે. પાંડવોના વનના સમાચાર જાણીને દારકાના ભોજ, વૃષણ અને અંધક વંશના

ચાદવો ચિંતિત થઈ ગયા. તે બધા પાંડવોને મળવા વનમાં પહોંચી ગયા. દુઃખાવસ્થામાં મળવા આવનારથી દુઃખી માણસને આંખાસન મળતું હોય છે. હું એકલો નથી, મારી સાથે પણ કોઈક છે—આવું આંખાસન વ્યક્તિને જીવવાનો હિંમત આપે છે.

ભગવાન વાસુદેવની ચારે તરફ બધા બેસી ગયા. અત્યંત દુઃખથી વાસુદેવે કદયું કે “દુર્યોધન, દુઃશાસન, શકુનિ અને કર્ણનું લોહી હવે આ ધરતી પીવાની છે. આ લોકોને મારી નાખવા એ જ ધર્મ છે.”

સ્તરીઓ મનના ભાવોને રોકી શકતી નથી. દરૌપદી ભગવાન કૃષ્ણને જોતાં જ ભાવવિભોર થઈ ગઈ. તેણે કદયું કે “તમે બધા જીવતા છો તેમ છતાં કૌરવો મને દાસી બનાવીને બોગવવા માગતા હતા.” તે તો ધર્મસકે ને ધર્મસકે રડી પડી. તેના હૈયામાં ઘરી વરાળ બરી હતી તે બહાર કાઢવાનો આજે મોકો મળ્યો હતો. માણસને હૈયાવરાળ ઠાલવવાનું સાચું સ્થાન મળે તો હૃદય હળવું થાય. હૃદય હળવું થાય તો કદી એટેક ન આવે. દરૌપદી શરીકૃષ્ણ પાસે હૈયાવરાળ ઠાલવી રહી છે:

“હુ કેશાવ, આ ભીમસેનના બળને દિક્કાર છે! આ અર્જુનના ગાંડીવને દિક્કાર છે! નકુલ અને સહુદેવને દિક્કાર છે! ખરા સમયે કોઈ કામમાં ન આવ્યા. હું અબજા દુઃશાસનના હુથે સભા વરચે રંગથાતી રહી અને આ બધા ચૂપચાપ નમાલા થઈને જોતા રહ્યા. મારે કોઈ પતિ નથી, કોઈ ભાઈ નથી, તમે પણ નથી. કોઈએ માલં રક્ષણ ન કર્યું!”

શરીકૃષ્ણ ચૂપચાપ દરૌપદીનો સાચો આક્રોશ સાંભળતા રહ્યા. જયારે તેની બધી વરાળ નીકળી ગઈ ત્યારે તે ધર્મસકે ને ધર્મસકે રડી પડી.

શરીકૃષ્ણો વાત્સલ્યભાવથી તેના માથા ઉપર હાથ ફેરવતાં-ફેરવતાં કદયું, “દરૌપદી! રડ નહિ. કૌરવોનાં આ દુષ્કર્મોનો ગરુડીગરુને બદલો લેવાશે. કૌરવોને ધૂળ ચાટતા કરી દેવાશે. તારી નજરે તું આ બધું જોઈશ. શાંત થા.”

વીર સ્તરી બદલો લેવડાવે છે. ભલે જે થવાનું હોય તે થાય, પણ કુકમીને બોધપાઠ તો મળવો જ જોઈએ. તે પોતે જ્ઞાતે બદલો ન લઈ શકે તો પતિ, ભાઈ કે પરિવારને ઉશ્કેરીને, રડીને, કકળીને પણ બદલો લેવડાવે છે. તેમાંથી ઇતિહાસ નિર્મિત થાય છે.

ડરપોક સ્તરી ચૂપ રહે છે. કદાય બદલો લેવા પતિ તૈયાર થયો હોય તો-પણ તેને રોકે છે. કદાય તેને મારી નાખશે તો હું વિધવા થઈશ. બાળકો અનાથ થઈ જશે—આવી ગણતરીથી તે પતિને, ભાઈ વગેરેને રોકે છે. તેથી અત્યાચારીને ફ્રાવતું જડે છે. તેને વધુ ને વધુ અત્યાચાર કરવાનો પાનો પાનો ચઢે છે.

ડરપોક સ્તરી પતિને પણ ડરપોક બનાવે છે. આવા લોકોનો હતિહાસ નથી હોતો, કારણ કે બલિદાન નથી હોતાં. બલિદાન વિના પાણિયા કેવા? કાચરો, અહિંસા ક્ષમા અને વીતરાગ થવાની વાતો કરીને ઠંડા થઈ જાય છે.

દરૌપદી વૈરના અન્નિમાં બળી રહી છે. તેણે પોતાના વેરવિખેર થયેલા વાળ શરીરકૃષ્ણાને બતાવ્યા અને કદયું કે “જયાં સુધી દુઃશાસનના ધગધગતા લોહીમાં આ વાળ નહિ ધોઉં ત્યાં સુધી હું તેમાં તેલ નાખવાની નથી.”

શરીરકૃષ્ણો ગર્જના કરીને પ્રતિક્રિયા કરી કે “દરૌપદી, તારી દરદી પૂરી થશે. ચિંતા ન કર. તું જ રાજરાણી થવાની. ભલે આકાશ ફ્રાટી પડે, હિમાલય વિદીર્ણ થઈ જાય, પૂઢવીના ટુકડુકડા થઈ જાય, પણ મારી વાત કદી મિથ્યા થવાની નથી.”

6-7-10

*

46. વનમાં વિચરણ

અનિષ્ટો કદી થાય જ નહિ તેવું બને નહિ. મહાપુરુષોથી પણ અનિષ્ટ થઈ જતાં હોય છે. પણ આવા સમયે જો અનિષ્ટોને રોકનાર કે આગળ વધતાં અટકાવનાર મળી રહે તો ઘણા અનથી ટાળી શકાય છે. જુગાર મહાઅનિષ્ટ છે તે સૌ જાણો છે. તેમ છતાં યુધિષ્ઠિર જુગાર રમ્યા—રમ્યા, એટલું જ નહિ, માપ બહારનો જુગાર રમ્યા. જુગારમાં મૂકવાનું મૂકયું અને પછી પસ્તાયા. હુવે તેનાં અત્યંત માઠાં પરિણામ ભોગવી રહ્યાં છે. જો આવા સમયમાં શરીકૃષ્ણ નજીકમાં હોત તો આ અનિષ્ટ થવા દેત નહિ. જ્યાં શંકાસ્પદ પરિસ્થિતિ હોય ત્યાં એકાદ પ્રભાવશાળી વ્યક્તિ જસ્તા સાથે રાખવી જોઈએ.

પછી તો શરીકૃષ્ણો જુગારમાં થનારા દોષોનું લાંબું વર્ણન કર્યું, જેથી લોકો ફરીથી તે દોષો તરફ વળે નહિ.

શરીકૃષ્ણો શિશ્યપાલનો વધ કરી નાખ્યો છે, તેવા સમાચાર જાણીને તેના મિત્ર શાલ્વે જાણ્યું કે અત્યારે દ્વારકામાં શરીકૃષ્ણ ઉપરિસ્થિત નથી. આ તકનો લાભ લઈને તેણે વિમાન દ્વારા દ્વારિકા ઉપર ચાદર કરી દીધી. રાજાની અનુપરિસ્થિતિ રાજધાનીને બચાવ્યાં મૂકી શકતી હોય છે. એટલે રાજાઓ બને ત્યાં સુધી રાજધાની છોડવી નહિ, પણ કંદાય જસ્તારી કામ હોય તો શત્રુઓને અબર ન પડે તેવી રીતે છોડવી. સાથેસાથે પૂરેપૂરો રક્ષાપૂર્બંધ પણ કરીને જવું.

શાલ્વના ઓચિંતા આકૃતમણથી લોકો ગભરાયા, પણ તરત જ સામનો કરતા થઈ ગયા. વૃષ્ણિ તથા અંધક વંશના યાદવોએ દ્વારકામાં આવનારા બધા પુલો તોડાવી નાખ્યાં જેથી શત્રુઓ દ્વારકા સુધી આવી જ ન શકે.

બજે સેનાઓ વરએ ભીષણ યુદ્ધ થયું. સામન અને પૂર્વયુદ્ધન જેવા યાદવ સેનાપતિઓએ શાલ્વની સેનાને અનેક વ્યૂહો દ્વારા હરાવી દીધો. પછી તો શાલ્વ સ્વરં ભગવાન શરીકૃષ્ણ સાથે યુદ્ધે યદ્યાં. બજે વરએ લાંબો સમય સુધી ઘનધોર યુદ્ધ થયું. અંતે શરીકૃષ્ણો શાલ્વનો વધ કરી દીધો. આ બધી વાત શરીકૃષ્ણો યુધિષ્ઠિરને કહી સંભળાવી. શૌર્ય અને પરાકૃતમભરી વીરરસવાળી કથાઓ સાંભળવાની લોકોને બહુ ગમતી હોય છે. પછી તો બધા રાજાઓ યુધિષ્ઠિરની વિદાય લઈને પોતપોતાનો રાજધાની તરફ પાછા વળી ગયા. શરીકૃષ્ણ પણ દ્વારિકા તરફ ચાલી નીકળ્યા. રાજાઓના આવવાથી બધું બર્યુ-બર્યુ લાગતું હતું, પણ જ્યારે બધા ચાલ્યા ગયા તો ખાલીખાલી લાગવા લાગ્યું. ઘર તો બર્યુબર્યુ જ સાલું લાગે. ખાલી ઘરમાં રહેનાર એકાકી વ્યક્તિને ખાલીપણાનો રોગ હેરાન કરતો હોય

છે. ઘરના ખાલીપણા કરતાં પણ હૃદયનો ખાલીપો વધુ દુઃખદાયી થઈ જતો હોય છે.

પાંડવો સાથે મળીને દૈત્યવનમાં એક વિશ્વાણ સરોવર તરફ ચાલી નીકળ્યા અને એક વિશ્વાણ વૃક્ષની નીચે આસન જમાવી દીધું. હવે બાર વર્ષ વનમાં જ વિતાવવાનાં હતાં. જીવનમાં અનિરહાએ પણ જે કાંઈ આવી મળે તે સ્વીકારી લેવું અને તેને અનુકૂળ થઈને જીવવું. પાંડવોએ વનવાસ સ્વીકારી લીધો હતો. નગરવાસ—તેમાં પણ રાજવાસ અને વનવાસમાં આકાશપાતાળનું અંતર છે. તેમ છિતાં જો મન મક્કમ હોય તો બધું સહજ થઈ શકે છે.

એક વાર માર્કિન્ડેયક્ષબિ મળવા આવ્યા. સારા અને ઉત્તમ પુરુષો જયાં રહેતા હોય ત્યાં સારા પુરુષો આપોઆપ ઝેંચાઈ આવતા હોય છે. માર્કિન્ડેયક્ષબિએ યુધિષ્ઠિર સાથે ઘરો સત્સંગ કર્યો અને પછી વિદાય થયા. દુઃખના દિવસોમાં સત્સંગ મોટો આધાર બની જાય છે.

પાંડવોના વનવાસથી બ્રાહ્મણો પણ વનમાં આવીને રહેવા લાગ્યા. ચિંતન-મનન-વિદ્ધતા અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા બ્રાહ્મણો રાજા-મહારાજાઓને હુમેશાં શુભ પ્રદેશણા આપતા રહ્યા છે.

દ્રૌપદીથી યુધિષ્ઠિર અને પાંડવોની આ દુર્દ્દશા જોઈ જતી નથી. પ્રેમાણ પત્ની પોતે તો દુઃખ બોગવી જાણે છે, પણ પતિનાં દુઃખો જોઈ શકતી નથી. તેથી દ્રૌપદીએ જૂનાં સુખો અને વર્તમાનનાં દુઃખો યાદ કરીને તુલના કરીને સંતાપ કરવા માંડ્યો. પહેલાં કેવું હતું અને હવે કેવું થઈ ગયું તે વાતને વાગોળી-વાગોળીને વિલાપ કરવા લાગી. વર્તમાનનાં દુઃખો જૂનાં સુખોને વધુ યાદ કરાવે છે. જૂનાં સુખો યાદ કર્યો કરવાથી વર્તમાનનાં દુઃખોનો પ્રભાવ વધી જતો હોય છે. છેવટે દ્રૌપદી યુધિષ્ઠિરને કૌરવો સાથે યુદ્ધ કરી લેવા દબાણ કરે છે. પણ યુધિષ્ઠિર ઠંડા હિમ જોવા થઈને દ્રૌપદીનો બળાપો સાંભળી રહે છે. જે પુરુષ સ્તરીઓનો ચઢાવેલો ચઢી જતો નથી તે ઘરાં અનર્થોથી બચી જતો હોય છે. યુધિષ્ઠિરનો આગરૂહ પ્રતિજ્ઞાપાલન ઉપર છે. ગમે તેટલાં દુઃખ પડે તોપણ પ્રતિજ્ઞાનું તો પાલન કરવું જ જોઈએ તેવું તેમનું માનવું છે.

હવે બીમસેનનો વારો આવે છે. દ્રૌપદીની માફક બીમ પણ યુધિષ્ઠિરને યુદ્ધ કરી લેવા ઉશ્કેરે છે. જેણે સાથે રહેવું હોય તેણે એકબીજાની વાત શાંતિથી સાંભળવી જોઈએ, અભિપુરાયોનો આદર કરવો જોઈએ અને યોગ્ય હોય તો સ્વીકારવા પણ જોઈએ. યુદ્ધ કરીને કૌરવોનો નાશ કરીને આ દશામાંથી છૂટવું જોઈએ તેવું બીમનું કથન પણ યુધિષ્ઠિરને માન્ય નથી. તે પોતાની વાત સમજાવે છે, “આપણે જુગાર રમ્યા હતા, જુગારમાં હાર્યા હતા, પછી શરતો ઉપર વનમાં આવ્યા છીએ. દોષ આપણો છે. હવે આપણાથી સત્ય અને ધર્મનો ત્યાગ કરાય નહિં.”

સહવાසી માણસો નવરાં હોય અને મનમાં ધર્મા પૂર્ણે વલોવાતા હોય ત્યારે ચર્ચા
તો થવાની જ. ત્યાંથી પાછા કાળ્યકરનમાં આવીને પાંડવો રહેવા લાગ્યા.

7-7-10

*

47. ઇન્દ્રની મુલાકાત

જીવનકથા કઈ પૂરી નથી થતી. મૃત્યુ જ તેનું પૂર્ણવિરામ થઈ શકે. જોકે ઘણા લોકોની કથા તો મૃત્યુ પછી પણ ચાલતી રહે છે, જો તેમની પાસે યશનો ઢગલો વધુ હોય તો. યશ કવિ-પ્રચાલિત હોય છે. જો કવિ મળે તો જ તેનો વિસ્તાર તથા પ્રચાર થાય, પણ જો કવિ ન મળે તો યશ સુકાઈ જાય. બધાને કવિ મળતા નથી. કવિનું મળવું એ પણ મોટું ભાગ્ય જ કહેવાય. અને કદાય કથા તો દુઃખોની જ હોય, સુખોની કથા ન હોય. હોય તો નીરસ હોય. પાંડવો દુઃખી છે તેથી તેમની કથા છે. વન-વનમાં ભટકી રહ્યા છે. સમય કાટવો કેવી રીતે? શું કરવું? બેકારીના દિવસો બહુ લાંબા હોય છે. ખેદચાય ન ખૂટે. આ તો સારં છે કે પાંડવો છ જરૂર છે. સમૂહ છે તેથી સમય વીતી જાય છે. સ્તરી હોય એટલે સમય ગતિવાળો થઈ જાય. સ્તરી હસે કે રોકકળ કરે, જે કરે તે, પણ પુરુષ એકલો જ હોય તો સમય ગતિહીન થઈ જાય. સ્તરી એકલી હોય તો પણ સમય ગતિહીન થઈ જાય. પુરુષ હોય તો જ સ્તરી ખીલે છે. એકલી સ્તરી ખીલતી નથી, તેથી સમય ખૂટતો નથી.

અર્જુનને થારું કે હું નવરા બેઠા શું કરવું? ચાલ ઇન્દ્રકીલ પર્વતની ચાતરા કલે. ત્યાં ઇન્દ્ર રહે છે તેમને મળું. તેમની પાસેથી ઘણી વિદ્યાઓ શીખવાની છે. પૂરત્યેક વ્યક્તિએ જીવનભર વિદ્યાથી રહેવું જોઈએ. શીખતા જ રહો, શીખતા જ રહો. ઝાન અનંત અને અખૂટ છે.

બાઈઓની રજા લઈને ગાંડીવ-ધનુષ્ય હુથમાં લઈને અર્જુન તો ચાલી નીકળ્યો. એક જ દિવસમાં તે પુરુષપર્વત ઉપર પહોંચી ગયો. ત્યાંથી ગંધમાદન-પર્વત ઉપર પહોંચ્યો. એમ ચાલ-ચાલ કરતાં-કરતાં અંતે તે ઇન્દ્રકીલ પર્વત ઉપર પહોંચી ગયો. તે આગળ જતો હતો ત્યાં તો “ઉભો રહે! ઉભો રહે!” એવો અવાજ આવ્યો.

અવાજ સાંભળીને અર્જુન ઉભો રહી ગયો. તેણે જોયું તો વૃક્ષના મૂળમાં એક તપસ્વી મહાત્મા બેઠા હતા. અર્જુને તેમને પૂરેણામ કર્યો. પૂજય પુરુષોને પૂરેણામ કરનારને આશીર્વદ મળતા હોય છે. અને જેણે આશીર્વદ મળે તેનું કાર્ય સફળ થતું હોય છે. મહાત્માએ કદયું કે “આ પરદેશ તપસ્વી બ્રાહ્મણોનો છે. અહીં કઈ યુદ્ધ થતું નથી, એટલે શાસ્ત્રરોની જરૂર પડતી નથી. તો પછી તમે શાસ્ત્રર ધારણ કેમ કર્યું છે? ધનુષ્ય-બાળાને અહીં જ છોડી દે અને પછી આગળ જા.” પેલા મહાત્માએ વારંવાર શાસ્ત્રર છોડી દેવાનો આગરહ કર્યો, પણ અર્જુને શાસ્ત્રરત્યાગ કર્યો નહિ. અરેખર એટલાંય સ્થળો કલહ વિનાનાં હોય છે. જ્યાં સાત્ત્વિક લોકો

રહેતા હોય ત્યાં કલહ ન હોય, કદાચ હોય તો થોડો હોય, કંબ વિનાનો હોય. સવારે લડે અને સાંજે ભેગા થઈ જાય. આવી જાયાએ શાસ્ત્રોની જસ્ત ન રહે.

ક્રેટલીક જાયાઓ કલહપ્રિય લોકોની હોય છે. આખો દિવસ લડાઈ-ગઘડા થયા જ કરતા હોય છે. ત્યાં અપરાધનું પરમાણ ઘણું વધારે હોય છે. પહેલાં તો આવી જાયામાં રહેવું નહિ અને કદાચ રહેવું પડે તો શાસ્ત્રરધારી થઈને રહેવું, જેથી સ્વરક્ષણ અને સ્વજનોનું રક્ષણ કરી શકાય.

અજ્ઞુને શાસ્ત્રરત્યાગ ન કર્યો તેથી પેલા મહુાત્મા પોતાના અસલી રૂપમાં પરગટ થયા. તે છન્દર હતા. તે પરસક્ત થયા. તેમણે કદયું, “અજ્ઞુન, ક્ષતિરયે કદી પણ શાસ્ત્રરત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ. શાસ્ત્ર એ ક્ષતિરયનું અંગ છે. તારી મક્કમતાથી હું પરસક્ત થયો છું. વરદાન માગ!” ભારતમાં બે ધારાઓ પરચલિત થઈ છે: શાસ્ત્રરત્યાગ કરાવનારાઓની અને શાસ્ત્ર ધારણ કરાવનારાઓની. શાસ્ત્રરત્યાગીઓથી રાષ્ટ્ર મજબૂત નથી થયું, દુર્બળ જ થયું છે. ધર્મરક્ષા માટે પણ શાસ્ત્ર ધારણ કરવું જસ્ત રહે છે. ‘મહાભારત’નો આદર્શ શાસ્ત્રો છે, શાસ્ત્રરત્યાગ નથી. અજ્ઞુનની શાસ્ત્રરવિદ્યા નહિ કરવાની મક્કમતાથી છન્દર પરસક્ત થયા અને વરદાન માગવાનું કદયું.

અજ્ઞુને કદયું, “બધી શાસ્ત્રરવિદ્યા મને આપો.” છન્દરે તેને બીજું કાંઈ માગવાની પૂરેરણા અને લાલય આપી, પણ અજ્ઞુન તો મક્કમ જ રદ્યો, “મારે તો મારા બાઈઓ અને મારી પત્નીનો બદલો લેવો છે, એટલે શાસ્ત્રરવિદ્યા જસ્ત રહે છે.”

જો અજ્ઞુનને કોઈ શાસ્ત્રરત્યાગી મુનિ મળ્યા હોત તો તેના વિચારો જુદા હોત. તે પણ શાસ્ત્રરત્યાગી—આરે, શાસ્ત્રો પરત્યે ધૂણા કરનારો થઈ ગયો હોત. તો પછી દરૌપદીના અપમાનનું શું? કશું નહિ, એવું તો ચાલ્યા કરે. સહુન કરી લેવાનું, ક્ષમા કરી દેવાની. પણ ક્ષમા માગે તો ક્ષમા કરાય ને? ના-ના, વગર માગ્યે પણ ક્ષમા કરી દેવાની, કારણ કે આપણે પૂરતિરોધ કરવો નથી, બદલો લેવો નથી. કજિયાનું મોઢું કાળું—સમજુને સહુન કરી લેવાનું છે. આવી પણ વિચારધારા ભારતમાં પરચલિત છે. પણ અજ્ઞુન આવી વિચારધારાથી અલગ છે: “બદલો લેવો જ છે, તેથી અસ્ત્ર-શાસ્ત્રો જસ્ત રહે છે.”

અજ્ઞુનની મક્કમતા જોઈને છન્દરે કદયું કે “પહેલાં તું શિવજુની આરાધના કર. શિવજુ પરસક્ત થાય પછી મારી પાસે આવજે.”

આપણે ત્યાં બધી વિદ્યાઓના આચાર્ય ભગવાન શિવ છે. પરથમ તેમની આરાધના કર્યા પછી જ કોઈ પણ વિદ્યામાં પરગતિ થતી હોય છે.

અજ્ઞુન શિવજુને પરસક્ત કરવા તપસ્યા-હેતુ હિમાલય તરફ ચાલી નીકળ્યો. હિમાલયમાં એક સુંદર જાયાએ રહીને તે ઘોર તપ કરવા લાગ્યો. તેની

તપસ્યાથી ઋષિમુનિઓ બધા સ્તબ્ધ થઈ ગયા અને મહાદેવજી પાસે કૈલાસ જઈને બધો વૃત્તાંત નિવેદિત કર્યો. મહાદેવે કહ્યું, “ચિંતા ન કરો. અજ્ઞુનનો હેતુ હું જણાણું છું.” અજ્ઞુનની પાસે મહાદેવજી પહોંચી ગયા, પણ ક્રિતવેશમાં હોવાથી અજ્ઞુન ઓળખી શક્યો નહિ. મહાદેવજીની સાથે ભૂતપિશાચાદિની સાથે હજારો સ્તરીઓ પણ હતી. આવા વિચિત્રવેશધારી શિવજીને ઓળખી ન શકવાથી અજ્ઞુને પડકાર કરી ગાંડીવ હુથમાં લઈ લીધું. મહાદેવજી નિકટ આવે તેના પહેલાં એક મૂક નામનો રાક્ષસ ભૂડુનું રૂપ ધારણ કરીને ચઢી આવ્યો. ક્રિતસ્તરીએ શિવજી અને અજ્ઞુન બજેએ એકીસાથે તેના ઉપર બાણ છોડ્યાં. મૂક ધરાશાયી થઈ ગયો. પછી ક્રિત અને અજ્ઞુનનો વિવાદ થયો કે આ રાક્ષસ કોના બાણથી મર્યાદા? છેવટે બજેમાં બચાંકર ચુદ્ધ થયું. અજ્ઞુને જેટલાં બાણ અને જેટલાં શાસ્ત્રો છોડ્યાં તે બધાં ક્રિતાં શોષી લીધાં. છેવટે અજ્ઞુન થાક્યો અને હાર્યો, શિવને શરણે ગયો. તેને ખાતરી થઈ ગઈ કે આ ક્રિત બીજું કોઈ નહિ પણ શિવ જ છે. તેણે ખૂબ પ્રાર્થના કરી. શિવજી પ્રસન્ન થયા અને અજ્ઞુનને વરદાન માગવા કહ્યું. અજ્ઞુને કહ્યું કે “મને પાશુપતાસ્તર આપો.” શિવજીએ પ્રસન્ન થઈને અજ્ઞુનને પાશુપતાસ્તર આપ્યું. પછી પાશુપતાસ્તરની બધી વિધિ સમજાવી. આ રીતે ભગવાન શિવની પાસેથી મહાન અસ્તર લઈને અજ્ઞુન આગળ વદ્યો અને દિક્પાલો, કુબેર વગેરે ઘણા દેવોને મળ્યો. આ બધા દેવો પોતપોતાનાં વિમાનો રાખતા હતા. તેમની પાસેથી પણ દંડાસ્તર ગુરુહણ કર્યું.

જેણે ચુદ્ધ કરવું હોય તેણે અનેક પ્રકારનાં અસ્તરશાસ્ત્રો વિકસાવવાં તથા ગુરુહણ કરવાં જોઈએ. વિચ્ચ ઉપર શાસ્ત્રધારીઓ જ રાજ કરતા આવ્યા છે અને આગળ પણ આ જ નિયમ ચાલવાનો છે, એટલે મહાન રાષ્ટ્રે તો હુંમેશાં નવાંનવાં શાસ્ત્રો વિકસાવવાં જ જોઈએ.

7-7-10

*

48. ઉર્વશી-વિજય

એકાકી પુરુષ કામવાસનાથી સુરક્ષિત નથી હોતો. એકાકી સ્ત્રી પણ કામવાસનાથી સુરક્ષિત નથી હોતી. ભલે કોઈ બ્રહ્મચારી કે બ્રહ્મચારિણી લેબલ લગાવે, લેબલ લગાવવાથી બ્રહ્મચયર્ય પળાઈ જતું નથી. આ ક્ષેત્રમાં જેટલી ગડબડ યાલે છે તેટલી બીજા કોઈ ક્ષેત્રમાં નહિ યાલતી હોય. જે વસ્તુ શક્ય જ નથી તેને શક્ય કરવાના પૂર્યાત્મોમાં લાખો-કરોડો માણસોને રમત સમજુને લગાડી દેવામાં આવે તે લોકો માટે હિતકારી ન થઈ શકે.

અર્જુન એકલો જ વિચરી રદ્દ્યો છે. વિચરતાં-વિચરતાં તે સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયો. અરેખર તો ઇન્દ્ર જ પોતાનો રથ લઈને માતલિ નામના સારથિને તેને લેવા માટે મોકલ્યો હતો.

સ્વર્ગ એટલે સુખોનો દ્રગલો. સુખો સૌને ગમે છે, દુઃખો કોઈને ગમતાં નથી. સુખો સગવડોથી મળતાં હોય છે. સગવડો વૈભવથી મળતી હોય છે. દરિદ્રોને સગવડો નથી હોતી. સ્વર્ગમાં ચારે તરફ વૈભવ જ વૈભવ દેખાય છે. વૈભવનાં સુખો મનની શાંતિને આધીન ભોગવાય છે. મનની શાંતિ સમાધાનને આધીન હોય છે. જે-જે ક્ષેત્રમાં સમાધાન ન થાય તે-તે ક્ષેત્રમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય. સુખ અને શાંતિ ક્ષેત્રવાર હોય છે. તેમાં કદી પણ સમગ્રતા નથી હોતી. અર્થાત् સંપૂર્ણ અને માત્ર સુખ અથવા સંપૂર્ણ અને માત્ર શાંતિ નથી હોતી. ક્ષેત્રવાર હોય છે. માનો કે પત્નીનું સુખ છે પણ પુત્રનું નથી. પત્નીનું સુખ આજે છે પણ કાલે નથી. આવી જ રીતે નોકરી-ધંધો-મકાન-વ્યવહાર-સગાંવહાલાં વગેરે અનંત ક્ષેત્રો હોય છે. આમાંનાં કેટલાંક ક્ષેત્રોમાં માણસ સુખી હોય છે, તો કેટલાંક ક્ષેત્રોમાં દુઃખી હોય છે, તે પણ કાલિક એટલે કે અમુક કાળ પૂરતું જ. પરિવર્તન થયા કરે. આ બધાં ક્ષેત્રીય સુખોની ઉપેક્ષા કરીને શાંત સુખો, અખંડ સુખોની વાતો એ માત્ર વાતો જ છે. તેની પાઇળ પડનારા થાકી જતા હોય છે, કશું મળતું નથી. આવું કશું હોય તો મળે ને? જે છે તે અહીં જ છે. જેણે અહીં જીવન જીવવું હોય તેણે સુખ-દુઃખ બજે ભોગવવાની તૈયારી રાખીને જ જીવન જીવવાનું. શાંતિ-અશાંતિ પણ અવારનવાર આવનારી વસ્તુ છે, સતત રહેનારી વસ્તુ નથી. અરેખર તો અશાંતિ જ શાંતિની કદર કરાવે છે. જેણે અશાંતિ અનુભવી જ નથી તેને શાંતિની શી કદર હોય! જેટલી અશાંતિ વધારે તેટલી જ શાંતિની કદર પણ વધારે. જે લોકો મોટી જવાબદારીવાળું જીવન જીવતા હોય છે તેમને ટેન્શન વધારે હોય છે. મોટી અને પડકાર-સ્નપ જવાબદારી ટેન્શન વિનાની હોય જ નહિ. ટેન્શન અને શાંતિ

સાથે ન રહી શકે. એટલે જવાબદારીઓમાંથી છૂટવાથી ટેન્શન ઓછું થાય. ટેન્શન ઓછું થાય એટલે અશાંતિ ઓછી થાય તેવું ગણિત રચાય છે. આ પલાયનમાર્ગ છે. ત્યાગ-વૈરાગ્યના ઓઠા નીચે ઘણા લોકો આ માર્ગ ચાલી નીકળે છે. ખરેખર તો ટેન્શન સહન કરી લેવાની ક્ષમતા વધારવી એ પણ સાધના છે. ટેન્શન કે અશાંતિથી ભાગો નહિ, તેને સહન કરો, પચાવો. પછી ખરી શાંતિ મળશે.

અજ્ઞુન વૈભવભર્યા સ્વર્ગમાં પહોંચી ગયો અને ઇન્દ્રનો મહેમાન થયો. ઇન્દ્ર અજ્ઞુનનો પિતા છે. બાપને ઘરે દીકરો રહે તો પછી શી કમી હોય? પણ અજ્ઞુન અહી શસ્ત્રવિદ્યા શીખવા આવ્યો છે, માત્ર મોજશોખ કરવા નહિ. મોજશોખની બધી સગવડો હોવા છતાં પણ જે મોજશોખમાં ન લલચાય તે જ વિદ્યાદ્યારયન કરી શકે. અજ્ઞુને બધી શસ્ત્રવિદ્યા શીખી લીધી. અજ્ઞુન લગભગ પાંચ વર્ષ સુધી સ્વર્ગમાં રહ્યો. ઇન્દ્રની હરછા હુતી કે તે ગીત-સંગીત પણ શીખી લે. અજ્ઞુને તે વિદ્યા પણ શીખી લીધી. હવે ઇન્દ્રની હરછા તેને સ્ત્રીવિદ્યાપારંગત કરવાની થઈ. તેણે ગાંધર્વ ચિત્રસેનને પ્રેરણા આપીને ઉર્વશી નામની અપ્સરાને તૈયાર કરી. તે અજ્ઞુનને સ્ત્રીવિદ્યાનિપુણ બનાવે તેવી તેની હરછા હુતી. આપણાને નવાઈ લાગે, પણ ત્યારે કામવિદ્યા અને તે પણ સક્ષિય રીતે આપવાની પદ્ધતિ હુશે અથવા એમ કહો કે સ્વર્ગમાં આવી પદ્ધતિ હુશે. એક બાપ પોતાના દીકરા માટે અપ્સરાની વ્યવસ્થા કરાવે તે નવાઈ જેવું જ લાગે. પણ ઇન્દ્ર તેવું કર્યું છે.

ઉર્વશી સજ્જધજીને તૈયાર થઈને અજ્ઞુનના ઉતારે પહોંચી ગઈ. આજે ઉર્વશી પણ પોતાને ધન્ય માનતી હુતી કે અજ્ઞુન જેવા બડવીર પુલષની સેવા કરવાનો તેને મોકો મળ્યો હતો. અપ્સરાઓને પતિ નથી હોતા. પતિ વિનાની હોવા છતાં તે બ્રહ્મચયારિણી પણ નથી હોતી. સ્વર્ગમાં તેમનું કામ જ પુલષોની સાથે રમવા-રમાડવાનું હોય છે. તે બહુપુલષનોંયા હોય છે, તેથી કામશાસ્ત્રની ગહુન નિપુણતા તેમનામાં હોય છે. અજ્ઞુનને તે કામશાસ્ત્રની વિદ્યા ભણાવવા આવી છે.

ઉર્વશીને પોતાને ત્યાં આવેલી જોઈને અજ્ઞુનને વિકાર થવાની જગ્યાએ વૈરાગ્ય થવા લાગ્યો. સ્ત્રી વિકારનું મૂળ છે તે તો બધા કહે છે અને જાળો છે, પણ સ્ત્રી વૈરાગ્યનું પણ મૂળ છે તેની અબર ઘણાને નથી હોતી. તેથી તે સ્ત્રીથી બચવા ભાગતા રહે છે. જેમજેમ તેઓ ભાગો છે તેમતેમ છાયાની માફક સ્ત્રી તેમની પાછળ પડી રહે છે, શાંતિથી જંપીને રહેવા દેતી નથી. છાયાને પાછળ છોડીને ભાગતો માણસ જગારે પાછું વાળીને જુદ્દે છે તો છાયા તો પાછળ-પાછળ જ દોડતી આવતી દેખાય છે. સ્ત્રીથી ભાગવાથી ભગાતું નથી.

સ્ત્રીથી છૂટવાની એક બીજુ ચીત છે. તેની સામે જાઓ. અરા બપોરે જયારે સૂર્ય મધ્યાહ્નમાં તપી રદ્દ્યો હોય ત્યારે જોણો, છાયા ગાયબ થઈ જશે. સ્ત્રીના ધોમધોમ તાપમાં સ્ત્રી પ્રત્યેની વાસના આપોઆપ ગાયબ થઈ જશે. સૌથી મોટો પ્રેમ સ્ત્રીનો છે તે વાત સાચી, તેથી તો દુનિયા સ્ત્રી તરફ દોડે છે. પણ સૌથી મોટો તરાસ પણ સ્ત્રીનો જ છે. હા, અરા બપોરે અનુભવો તો સ્ત્રી એટલો તરાસ આપે છે કે તેટલો તરાસ નરકમાં પણ નહિ થતો હોય. તેથી તેવો અનુભવ કરનાર માટે સ્ત્રી સાક્ષાત્ હડહડતું નરક થઈ જાય છે. તેના તરફ જોવાનું પણ મન ન થાય. કોઈ દાઝેલા પુરુષને પૂછી જોણો, બિચારા રાડ પાડી ગયા હોય છે, તેનાથી છૂટવા મથી રદ્દ્યા હોય છે. સ્ત્રીનું આ બીજું વિકરાળ રૂપ જોઈ લેનાર બર્તૂહરિ જેવાને સ્ત્રીનું મુખ જોવાનું બંધ નથી કરવું પડતું. તેને આપોઆપ ચીતરી ચઢે છે, ઊલટી થાય છે, અંગેઅંગમાં પાચ-પણ-મણ-મૂત્રર દેખાય છે. પણ હા, આ માત્ર બપોર હોય ત્યાં સુધી જ અનુભવાય છે. સૂર્ય જરાક નમતો થાય કે તરત જ છાયા પ્રગટ થઈ જાય.

અજુન અત્યારે બરબપોરે છે. ઉર્વશીને જોતાં જ તે લજીજત થઈ ગયો. “માતાજી... માતાજી...” કરીને પગમાં પડી ગયો. ઉર્વશીને નવાઈ લાગી, આંચકો લાગ્યો. આવો પુરુષ તો સ્વર્ગમાં પહેલી વાર જ જોયો. જે રૂપ અને જીવાની માટે લોકો મોટામોટા ચઙ્ગો કરીને અહી આવે છે તે રૂપ અને જીવાની સામે ચાલીને તેને પૂરાપ્ત થયાં છે, પણ તે તો “માતાજી-માતાજી” કરી રદ્દ્યો છે. હું અહી માતાજી થવા આવી છું? ઉર્વશીને ગુસ્સો ચટવા લાગ્યો.

પુરુષ કરતાં સ્ત્રીને આઠગણો કામ હોય છે તેવું નીતિકાર કહે છે. “કામશ્વાષ્ટગણ: સમૃતઃ।” કામાતુર પુરુષ બયંકર થઈ જાય છે. કામાતુર સાંછ કે કૂતરાની આડે પડનાર વ્યક્તિ ઉપર ધર્ણી વાર આ પરાણીઓ પણ હુભલો કરી દેતાં હોય છે. પણ કામાતુર સ્ત્રી તો તેથી પણ વધુ બયંકર થઈ જતી હોય છે. તે પ્રત્યક્ષ હુભલો ન કરે કદાચ તોપણ તેના મનમાં ધોર ઘિક્કારબાવ જાગી જાય છે જે સમય આવ્યે ધોર પરિણામ લાવતો હોય છે. નિષ્ફળ સ્ત્રી આબર્ણાર પુરુષ ઉપર ગમે તેવો આરોપ મૂકીને તેને કોડીનો કરી શકે છે. આબર્ણારને કોડીનો કરી નાખવો તે તેની હત્યા કરતાં પણ વધુ બયંકર સજા કહેવાય.

કામાતુર ઉર્વશીએ અજુનને મનાવવા-પટાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ અજુન માન્યો નહિ. તેનો મધ્યાહ્નકાળ ચાલતો હતો. અંતે ઉર્વશી છંછેડાઈ ગઈ. તેણે અજુનને શાપ આપ્યો. ત્યારે સ્ત્રી અને પુરુષો કોધાવેશમાં શાપ આપી શકતાં હશે,

એટલે અપમાનનો બદલો તરત જ લઈ લેતાં. સારું છે કે અત્યારે આવો શાપ આપવાની શક્તિ સ્ત્રી-પુરુષોમાં રહી નથી, નહિ તો શું થાત તે કહેવું કઠિન છે.

હંછેડાયેલી વાધણ જેવી ઉર્વશી બોલી, “જા, નપુંસક થઈ જા! હીજડા જેવા લહેકા કરીકરીને તાબોટા પાડી-પાડીને રખડતો રહેજે.”

અર્જુન ઉર્વશીના પગમાં પડી ગયો, “ક્ષમા કરો! ક્ષમા કરો!” કોઈ પણ પુરુષને નપુંસક થવું ગમે નહિ. તે કાં તો પૂર્ણ પુરુષ થાય કે પછી પૂર્ણ સ્ત્રી થાય. નહિ પુરુષમાં કે નહિ સ્ત્રીમાં રહીને જીવન જીવાય કેવી રીતે? જીવન કામ-સામર્થ્યથી જીવાય છે. જો એ જ ન હોય તો જીવન મદદું થઈ જાય. આવાં ઘણાં મદદાં અત્યાંત દૃષ્ટિ થઈને ગલાનિ સાથે હુદાતાં-ફરતાં જોઈ શકાય છે. સૌથી વધુ ધન કામશક્તિ વધારનારી દવાઓ પાછળ બચ્ચાય છે. તે જ બતાવે છે કેટલી મોટી ઘરાકી હુશે?

અર્જુને ઘણી ક્ષમા માગી અને ઉર્વશીનો કોધ શાંત થયો, પછી તેણે પોતાના શાપને એક વર્ષ પૂરતો સીમિત કરી દીધો. હવે તેરમું વર્ષ ગુપ્તકાળનું શરૂ થવાનું છે તે કાળમાં અર્જુન કિન્ચર થઈને નૃત્ય-સંગીત ગાતાં-વગાડતાં વિતાવશે.

‘મહાભારત’કાર અદ્યાયની સમાપ્તિમાં આવું લખે છે:

ઇદં યઃ શૃણુપાદ વૃત્તં નિત્યં પાંડુસુ તત્સ્ય વૈ।
નતસ્ય કામઃ કામેષુ પાપક્રેષુ પ્રવર્તતે ॥

(વનપર्व, 46-62)

અર્થાત् જે કોઈ આ પાંડુપુત્રનું કથાનક સાંભળશે તેના મનમાં પાપપૂર્ણ કુમાર્ગામી વિષયબોગની વાસના પ્રરગટશે નહિ.

7-7-10

*

49. અજ્ઞુનની સ્વર્ગમાં સાધના

જીવનમાં ચાર વ્યવહાર બહુ મહત્વ ધરાવે છે:

1. લોકવ્યવહાર
2. ધર્મવ્યવહાર
3. રાજવ્યવહાર અને
4. સમાજવ્યવહાર

આ ચારે વ્યવહારો દ્વારા જગતની વ્યવસ્થા ચાલતી હોય છે.

1. લોકો પોતપોતાનાં રીતિઓ, રિવાજો, રહિઓ અને આચારો દ્વારા વ્યવહાર નક્કી કરતા હોય છે. તેમાં ફેરફાર થાય તો લોકો સહુન નથી કરતા. અંધાધૂંધી વ્યાપી જાય છે. કેટલીક વાર લોકવ્યવહાર હુનિકારક પણ થઈ જતો હોય છે, જેને લોકસુધારકો આંદોલનો કરીને, પુરજને જાગૃત કરીને સુધારતા હોય છે.

2. પૂરત્યેક ધર્મ અનુયાયીઓને એક વ્યવહાર આપતો હોય છે. જેમ કે સનાનાદિની વ્યવસ્થા, ભોજનાદિની વ્યવસ્થા, પતિ-પત્ની-બાળકો વગેરેની વ્યવસ્થા, સ્વર્ગ-નર્કની વ્યવસ્થા, યજાયાગાદિ કર્મકાંડોની વ્યવસ્થા, લગ્ન અને મરણોત્તર ક્રિયાઓની વ્યવસ્થા. આવી બધી અનેક વ્યવસ્થાઓ ધર્મ દ્વારા પુરાપુર થતી હોય છે. આ વ્યવસ્થાઓ પણ દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ પુરમાણો સુધારવાની જરૂર પડતી હોવાથી ધર્મસુધારકો લોકજાગૃતિ દ્વારા વ્યવસ્થા સુધારતા હોય છે. સુધરેલી વ્યવસ્થા જ લોકહિતકારિએ થઈ શકતી હોય છે.

3. રાજવ્યવસ્થા રાજા દ્વારા પુરચલિત થતી હોય છે. પૂન્જીવાદી, સામ્યવાદી, સમાજવાદી, એકહૃદ્ય-સત્તા-વાદી, લોકચૂંટણીવાદી વગેરે અનેક પૂરકારની વ્યવસ્થા રાજા દ્વારા પુરસ્થાપિત થતી હોય છે. તેમાં પણ લાભદાયી અને હુનિદાયક વ્યવસ્થા રહેતી હોય છે, જે સમયસમય ઉપર રાજકુરાંતિ દ્વારા પરિવર્તિત થતી રહેતી હોય છે.

4. આવી જ રીતે પૂરત્યેક સમાજની પોતપોતાની વ્યવસ્થા હોય છે, જેમાં લગ્નવ્યવસ્થા, વિધવાવ્યવસ્થા, દહેજવ્યવસ્થા વગેરે અનેક વ્યવસ્થાઓ પુરસ્થાપિત હોય છે. આમાં પણ જયારે કોઈ વ્યવસ્થા હુનિકારક થવા લાગે છે ત્યારે સમાજસુધારકો પેદા થાય છે અને અનિષ્ટકારી વ્યવસ્થાને સુધારી હષ્ટ વ્યવસ્થાને સ્થાપિત કરતા હોય છે.

આ ચાર સિવાય પણ બીજુ ઘણી વ્યવસ્થાઓથી લોકજીવન ચાલતું હોય છે.

એક વાર એવું બનયું કે મહિષિ લોમશ સ્વર્ગમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યાં તેમણે દિનદરને તથા અર્જુનને એક જ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા જોયા. તેમને નવાઈ લાગી. દિનદર સ્વર્ગનો રાજા છે. તેની સાથે એક જ સિંહાસન ઉપર કોઈ બેસી શકે નહિ, તો પછી આ સાથે કોણ બેઠો છે? લોમશ-ઋષિની જિજ્ઞાસાને જાણીને દિનદરે સમાધાન કર્યું કે આ અર્જુન પૂર્વે “નર-નારાયણ” નામના ઋષિ હતા. તે નર છે અને શરીરકૃષ્ણના નારાયણ છે. તે બજેની જોડી અવારનવાર પૂછવી ઉપર અવતરિત થતી રહે છે. તેથી તે મહાન છે. તેમનો આશ્રમ બદરીમાં છે. અસુરોનો સંહાર કરવા તેઓ અવતીર્ણ થયા છે.

હે મુને! તમે ભૂલોકમાં જાઓ અને કામ્યકવનમાં ચુદિષ્ઠિરને મળો અને કહો કે અર્જુન સ્વર્ગલોકમાં છે અને અસ્ત્રવિદ્યા શીખીને જલદી પાછા આવી જશો. તે અર્જુનની રાહ જોતા હુશે.

દિનદરની દરદા પ્રમાણે લોમશ-ઋષિ કામ્યકવનમાં આવ્યા અને ચુદિષ્ઠિરને બધા કુશળ-સમાચાર આપ્યા. સૌને શાંતિ થઈ. સૌ રાજુ થયાં. પિરય સ્વજનના લાંબા વિયોગ પછી તેના સમાચાર જાણવાની ઉત્કંઠા વધી જાય છે. તે જયારે પૂરી થાય છે ત્યારે અનહું આનંદ થાય છે.

બીજુ બાજુ ધૂતરાષ્ટ્રને પણ અહનિશ ચિંતા રહે છે. એક તરફ પાંડવોની શત્રુતા છે, તો બીજુ તરફ દુર્યોધનાદિ પુત્રોની દુષ્કૃત્યાતા છે. શત્રુતા ચિંતા વિનાની હોય જ નહિ અને દુષ્કૃત્યો દુષ્પરિણામ વિનાનાં ન હોય. બજે તરફથી ચિંતા થઈ રહી છે. તેમાં પણ જયારથી વ્યાસજીએ સમાચાર આપ્યા છે કે અર્જુન સ્વર્ગલોકમાં શાસ્ત્રવિદ્યા શીખવા ગયો છે, ત્યારથી તો ધૂતરાષ્ટ્રની ઊંઘ જ ઊડી ગઈ છે.

શત્રુ રાજાઓની હિલચાલ ઉપર ક્ષણોક્ષણાની નજર રાખતા હોય છે. તેમાં પણ જયારે તે શાસ્ત્રપૂર્ણ કે શાસ્ત્રસંહિ કરીને વધુ શક્તિશાળી બની જાય ત્યારે તો પાર વિનાની ચિંતા થાય જ—હા, જાગૃત હોય તો. ઊંઘતા રાજાને ચિંતા નથી હોતી, વિનાશ હોય છે.

ધૂતરાષ્ટ્રને મન હુન્હું કરવાની જગ્યા સંજય છે. સમય-સમય ઉપર તે સંજયને બોલાવીને હૃદયની વ્યથા ઠાલવે છે. આજે પણ તેણે પોતાના હૃદયની વ્યથા ઠાલવી, ખાસ કરીને દુર્યોધનાદિ પુત્રોના દુષ્કૃત્યોની. સંજય આશ્વાસન આપે છે. સંજય સમાચારનું માદ્યમ છે. બધા સમાચારોનું સંકલન કરીને તે રોજેરોજના સમાચારો ધૂતરાષ્ટ્રને સંબળાવે છે. રાજાએ દેશ-વિદેશના સમાચારોથી હુંમેશાં અવગત રહેવું જોઈએ. સમાચારોથી અવગત ન રહેનાર રાજા કે ધર્મગુરુ વર્તમાનના પરદૈને સમજુ શકતા નથી. જે વર્તમાનને સમજુ શકતા નથી હોતા,

તેમની પાસે વર્તમાન પ્રક્રિયાનો ઉકેલ પણ હોતો નથી. બધા સમાચાર સાંભળીને ધૂતરાષ્ટરને ભવિષ્યમાં થનારા ઘોર ચુદ્ધના ભણકારા સંભળાવા લાગ્યા.

આ તરફ ભીમસેન થોડી વ્યગરતાની સાથે ચુધિષ્ઠરની સાથે સંવાદ કરે છે. જો અર્જુન નહિ હોય તો આપણું શું થશે? કૌરવો આપણાને શાંતિથી જીવવા નહિ દે. માટે અત્યારે જ ચુદ્ધ કરીને કૌરવોનો સંહાર કરી નાખવો જોઈએ, એવો ભીમનો અભિપ્રાય છે. ચુધિષ્ઠર ભીમની ઉગૃતાને શાંતિથી સાંભળે છે અને પછી કહે છે કે મારાથી સત્યનો ત્યાગ કરી શકાય નહિ. આપણે જુગારમાં હાર્યો છીએ અને શરત પ્રમાણે વન ભોગવીએ છીએ, તેમાંથી વિચલિત થવાય નહિ. વ્યક્તિને સત્ય અને પ્રતિજ્ઞાથી વિચલિત થવાના પ્રસંગો આવતા હોય છે. તેમાં જે મક્કમ રહી શકે તે જ સત્યવાદી થઈ શકતી હોય છે.

ચુધિષ્ઠરે નળ-દમયંતીનું વિસ્તૃત કથાનક સંભળાવ્યું, જેમાં નળે સત્ય માટે મહુદુઃખો સહન કર્યો તથા દમયંતીએ પણ અસહ્ય દુઃખો ભોગવ્યાં તે બધી કથા કરી: બૃહદ્યુષણિ દ્વારા દ્યૂતવિદ્યા અને અધ્યવિદ્યાની પ્રાપ્તિ થવી અને બૃહદ્યુષણિનું પોતાના આશ્રમમાં ચાલ્યા જતું.

અર્જુન વિના પાંડવો ઉદાસ થઈ રહ્યા છે ત્યાં દેવણી નારદ આવી પહુંચ્યા. નારદ માહિતીનો ભંડાર છે. તેમણે પૂરા ભારતનાં બધાં તીર્થોની વિસ્તારથી કથા સંભળાવી. દુઃખના દિવસોમાં ધર્મકથા સાંભળવાથી શાંતિ મળે છે, દુઃખ હળવાં થાય છે.

8-7-10

*

50. પાંડવો યાત્રા કરવા નીકળા

કદી પૂર્ણકામ થવાની હરછા ન કરવી જોઈએ. જેમને હવે કોઈ હરછા જ બાકી નથી રહી, તેમના જીવનનો કશો અર્થ રહેતો નથી. અધૂરી હરછાઓ જીવનને આગળ ધપાવે છે. જીવન સતત આગળ ને આગળ ધપતું રહેવું જોઈએ. જીવનથી કદી કંટાળવું કે તરસ્ત થવું ન જોઈએ. દુઃખના દિવસોમાં માણસ જીવનથી ત્રાસી જતો હોય છે. તેને જીવન ભારસ્રાપ અને વ્યર્થ લાગે છે. તે જીવનથી છુટકારો મેળવવા હરછે છે. કુદરતે પોતે જ જીવનથી છુટકારાની વ્યવસ્થા કરી છે. અને તે છે મૃત્યુ. પણ મૃત્યુ પહેલાં મરી જવું અર્થાત્ નિરાશ કે હતાશ થઈ જવું તે અકાળમૃત્યુ છે. તેમ જ પૂર્ણકામ થઈને હરછારહિત જીવન જીવવું તે પણ મડાનું કામ હરછાને સદિયામાં રૂપાંતરિત કરવાનું છે. સદિયા સ્વ-પર બજે માટે સુખદાયી થતી હોય છે. હરછાહીનતાનો પૂર્યાર ન કરવો જોઈએ, શુભેરછાનો પૂર્યાર કરવો જોઈએ. જો સમાધિ લાગવાથી હરછાહીનતા આવતી હોય તો તેના કરતાં વગર સમાધિએ શુભેરછા પૂરાપત થાય તેવી સાધના કરવી સારી કહેવાય. હરછાહીન વ્યક્તિ લોકોને કરું આપતી નથી, પણ શુભેરછાવાળી વ્યક્તિ સમાજને, લોકોને, રાષ્ટ્રને ટગલાબંધ આપે છે.

પાંડવોને એક જ હરછા થઈ રહી છે: “અર્જુન કયારે મળશો?” દરૌપદી સહિત બધા ભાઈઓ અર્જુનની ઉત્સુકતાથી રાહ જોઈ રદ્દ્યા છે. હરછાહીન વ્યક્તિ લાગણીહીન થઈ જાય છે. તે કોઈની રાહ જોતી નથી, કારણ કે તેને કોઈના પૂરત્યે લાગણી જ નથી. આવી શુષ્ફ વ્યક્તિ કરતાં લાગણીનરી તીવ્ર ગંખનાવાળી વ્યક્તિ સારી, જેનામાં જીવન ધબકતું હોય છે. દરૌપદી અને પાંડવો અર્જુનની તીવ્રતાપૂર્વક રાહ જોઈ રદ્દ્યાં છે. તેવામાં લોમશ-ઋષિ તેમની પાસે આવી પહોંચ્યા. મહાકવિ કાલિદાસનો મેઘ સંદેશો લઈને પહોંચ્યે તેમ લોમશ-ઋષિ પણ અર્જુનના સમાચાર લઈને પહોંચ્યી ગયા. તેમણે વિસ્તારથી દંડર-અર્જુનની બધી વાતો સંભળાવી. લોમશ-ઋષિની વાતો સાંભળીને બધાને સંતોષ થયો. પોતાના પ્રિયજનના સમાચાર અને તે પણ પૂરગતિના સમાચાર કોને ન ગમે?

પાંડવોને બાર-તેર વર્ષ વનમાં વિતાવવાનાં છે તે કયાં કેવી રીતે વિતાવવાં તે મહાપુરકનો ઉકેલ અર્જુને લોમશ-ઋષિના દ્વારા મોકલ્યો છે: “તમે તીર્થયાત્રા કરો. ભારતમાં હુણારો તીર્થો છે. તેમાં ભરમણ કરો. એક તરફ સમય પસાર થશો, તો બીજુ તરફ ઝાનવૃદ્ધિ પણ થશો.”

લોમશ-ઋષિની વાત ચુદિષ્ઠિરને ગમી. તેમણે લોમશ-ઋષિની સાથે જ તીર્થયાત્રા કરવા જવાની તૈયારી શરૂ કરી દીધી. પાંડવોની સાથે રહેનારા ધણ લોકો પણ

તીર્થયાત્રા કરવા તૈયાર થઈ ગયા, પણ લોમશા-જષિની સલાહુ પૂરમાણે થોડા જ લોકોને સાથે લીધા. બાકીના કેટલાકને સૌ-સૌના ઘરે જવાનું કદચું. તીર્થયાત્રામાં નહિ આવવાની આજ્ઞા આટલા માણસો માટે કરવામાં આવી:

1. જે બિક્ષાભોજુ બ્રાહ્મણ હોય, સંન્યાસી હોય, ભૂખતરસ સહન ન કરી શકતા હોય, જે થાકી જતા હોય, શરદીથી પીડાતા તે બધા ઘરે જતા રહે.
2. જે બ્રાહ્મણો મિષ્ટાનની છરછા રાખતા હોય, જે પક્વાન્ન, ચટણી વગેરે ચટાકેદાર વાનગીઓ આવાની છરછા રાખતા હોય, જે અખાદ્ય વસ્તુઓ ખાતા હોય તે પાછા વળી જાય.
3. જે લોકો ઘણાં સુખ-સગવડ ભોગવવા માગતા હોય, જે લોકો માત્ર આનંદ-પૂર્મોદ કરવા જ યાત્રા કરવા માગતા હોય તે બધા પાછા વળી જાય.

આ રીતે ઘણા લોકોને સમજાવીને ચુધિષ્ઠિરે હુસ્તનાપુર મોકલી દીધા. યાત્રા પણ તપ છે. તપ કષ્ટ વિનાનું નથી હોતું. છરછાપૂર્વક જે કષ્ટો ભોગવી શકે તે જ યાત્રા કરી શકે.

ચુધિષ્ઠિરે કામ્યકવનના બધા બ્રાહ્મણો, જષિઓ વગેરે સૌને નમસ્કાર કર્યા. એક રીતે વિદાયસમારંભ થઈ ગયો. સૌના આશીર્વાદ લઈને પાંડવો, દ્રોપદી અને લોમશા-જષિ યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યાં.

8-7-10

*

51. અગસ્ત્યની કથા

લગ્નજીવનના અનેક હેતુઓમાંનો એક મહુત્વનો ધાર્મિક હેતુ “પિતૃઓનો ઉદ્ધાર” પણ છે. ધાર્મિક રીતે એવી માન્યતા છે કે જેને સંતાન ન હોય તેના પિતૃઓનું તર્પણ ન થવાથી તેમનો ઉદ્ધાર થતો નથી. લૌકિક રીતે પણ સંતાન વિનાનાં દંપતી સુખી નથી હોતાં. તે પાછલી ઉમરમાં સંતાન માટે તરસતાં હોય છે. સંતાનસુખ વિનાનું દામ્પત્ય પૂરાણ વિનાના શરીર જેવું—મડદા જેવું થઈ જતું હોય છે.

લગ્ન કર્યો પછી પણ જેને સંતાન ન થતાં હોય તેમાં તેમનો દોષ ન ગણાય. પણ એટલાંક સ્તરી-પુરુષો મોક્ષ માટે કે સિદ્ધિઓ માટે લગ્ન નથી કરતાં અને જીવનભર બ્રહ્મભર્યાયનું પાલન કરવાની હુઠ લઈને બેઠાં હોય છે તેમનું શું? ઋષિમાર્ગમાં એ પથબ્રદ્ધ છે. આવી રીતે મોક્ષ મળે નહિ. કદાચ મળે તોપણ પિતૃઓનું શું? પિતૃઓની તો સદગતિ ન થઈ ને? એટલે ઋષિમાર્ગમાં માત્ર વિષયબોગ માટે જ નહિ પણ કર્તવ્યપરાયણ થવા માટે તથા પિતૃઓના ઉદ્ધાર માટે પણ લગ્ન કરવાં અનિવાર્ય છે. ઋષિની આજ્ઞા છે:

“પુરજ્ઞતન્તું મા વ્યવછેતિસિ ।”

પુરજ્ઞના તંતુને તોડીશ નહિ, અર્થાત્ લગ્ન કરીને પુરજ્ઞ ઉત્પન્ન કરજે.

પાંડવો અનેક તીર્થો કરતા-કરતા ગયા પહોંચ્યા અને ગયાથી નજીકમાં અગસ્ત્ય-ઋષિનો આશ્રમ મળિભતીનગરીમાં હતો ત્યાં રહેવા લાગ્યા. અગસ્ત્ય-ઋષિ એક વાર કર્યાંક જઈ રહ્યા હતા. ત્યાં રસ્તામાં તેમણે જોયું કે એક ખાડામાં તેમના પિતૃઓ ઊંઘા માથે લટકી રહ્યા હતા. તે બહુ જ દુઃખી હતા. તેમને જોઈને અગસ્ત્ય-ઋષિએ પૂછ્યું કે “તમે કોણ છો અને અહીં ઊંઘા માથે કેમ લટકી રહ્યા છો?”

પિતૃઓએ જવાબ આપ્યો કે “અમે તમારા પિતૃઓ છીએ. તમે લગ્ન ન કર્યો અને સંતાનતંતુ તૂટી ગયો તેથી અમારી આવી દશા થઈ છે. સંતાનલોપ મહાપાપ છે.” પિતૃઓની વાત સાંભળીને અગસ્ત્ય-ઋષિ વિચારમાં પડી ગયા: “હવે શું કરું?”

પિતૃઓએ કહ્યું, “બેટા, તું લગ્ન કર અને સંતાન પેદા કર. તો જ આ નરકમાંથી અમારો ઉદ્ધાર થાય અને સાથેસાથે તારો પણ ઉદ્ધાર થાય.”

અગસ્ત્ય-જ્રષ્ણિએ કહ્યું કે “જો એમ હોય તો હવે જસ્ત લગ્ન કરીશ અને સંતાન પેદા કરીને તમારો ઉદ્ઘાર કરીશ.”

પિતૃઓને વચન આપીને અગસ્ત્ય-જ્રષ્ણિ કન્યાની શોધમાં નીકળી પડ્યા. લગ્નેરણ થવા-માત્રથી લગ્ન થઈ જતાં નથી. પુરુષને કન્યા જોઈએ અને કન્યાને પુરુષ જોઈએ. આ બધું રસ્તામાં પડ્યું નથી હોતું.

અગસ્ત્ય-જ્રષ્ણિની સામે ત્રણ મહુત્વના પરશે હતા.

1. તે ત્યાગી જીવન જીવતા હતા. ત્યાગીમાંથી ભોગી જીવન તરફ વળે તો લોકોમાં હાહુકાર થઈ જાય. લોકમાન્યતાની ઉપેક્ષા કરી શકાય નાહિ.

2. જ્રષ્ણિની હવે ઉભર થઈ ગઈ હતી. પરૌટ ઉભરમાં તેમને પરણવા કઈ કન્યા તૈયાર થાય? વળી તેમનાં રંગરૂપ પણ એવાં હતાં કે કોઈ કન્યાને પસંદ ન પડે.

3. ગૃહસથાશ્રમ ચલાવવા માટે આજીવિકા જોઈએ. જ્રષ્ણિ પાસે કશી આજીવિકા ન હતી. કન્યા એટલે જાયા. તેની માગણીઓ પૂર્ણવિરામ વિનાની હોય. કચાંથી બધું લાવી આપવું?

આ ત્રણ વિકરાળ પરશેને કારણે માત્ર અગસ્ત્ય-જ્રષ્ણિ જ નાહિ, બીજા કેટલાય ત્યાગીઓ ત્યાગી જીવન ઠોડીને લગ્નજીવન જીવવા હરછતા હોય તો-પણ હરછા પૂરી કરી શકતા નથી.

લોકવ્યવસ્થા પણ એવી છે કે કોઈ ભોગી ત્યાગી થઈ જાય તો લોકો વાહવાહુ કરે. (ભલે તેની પત્નીની દુર્દીશા થાય.) પણ જો કોઈ ત્યાગી ભોગી થઈ જાય તો ફિટકાર વર્ષિવે, એટલે અનિરણાએ પણ ચીલાચાલુ ઘરેડમાં ધાંચીના બળદની માફક પેલાને જીવન જીવવું પડે. પણ કેટલાક હિંમતવાળા, બાહોશ માણસો પણ હોય છે. તે લોકઘરેડની પરવા કર્યા વિના “જેને જે કહેવું હોય તે કહે” એવી દૃઢતા ધારણ કરીને ઘરેડ તોડીને કરાંતિ કરતા હોય છે. અગસ્ત્ય-જ્રષ્ણિ તેમાંના હતા.

કન્યાની શોધ માટે ઘરણું ફૂર્યો પણ કન્યા ન ભળી તેથી નિરાશ થઈને તેમણે પોતે જ એક સુંદર કન્યાની રચના કરી. આ કન્યાને રાજાને સોંપી દીધી. રાજાને કોઈ સંતાન ન હોવાથી તે રાજુ થયો. રાજાએ કન્યાનું નામ “લોપામુદ્રા” પાડ્યું.

જોતજોતાંમાં લોપામુદ્રા જીવાન થઈ ગઈ. રાજાએ તેના માટે ઘરણા મુરતિયા જોયા પણ કોઈએ લોપામુદ્રાને પસંદ ન કરી. રાજા અને લોપામુદ્રા બજે દુઃખી રહેવા લાગ્યાં. કન્યા પોતાની હરછાથી કુંવારી રહે તો ગૌરવ અનુભવે, પણ હરછા હોવા

ઇતાં, પ્રચારનો પછી પણ જો કોઈ તેને પસંદ ન કરે અને કુંવારી રહેવું પડે તો તે ગલાનિ અને સંતાપ પેદા કરે. કન્યા મનમાં ને મનમાં બળતી રહે. “મારામાં શું ખૂટે છે કે કોઈ મને પસંદ નથી કરતું?”—આવી વેદના કેટલીક વાર તેને આત્મહૃત્યા સુધી દોરી જઈ શકે છે. કદાચ કોઈ કન્યા કુસ્પ, કૂબડી કે કાળી-કલૂટી હોય અને કોઈ પસંદ ન કરે તો સમજાય, પણ લોપામુદ્રા તો રૂપરૂપનો અંબાર અને ગુણનો બંડાર હતી, તેમ ઇતાં તેને કેમ કોઈ પસંદ નહિ કરતું હોય?

જ્યારે અગસ્ત્ય-ઋષિને અબર પડી કે લોપામુદ્રા જુવાન થઈ ગઈ છે પણ કોઈ તેનું વરણ કરતું નથી એટલે તે પોતે રાજાને ત્યાં પહોંચી ગયા અને રાજાની પાસે કન્યાનો હુથ માર્યો.

“આ કન્યાનું હું વરણ કરીશ.” ઋષિ બોલ્યા.

રાજા અને રાજપરિવાર વિચારમાં પડી ગયા: કચાં આ ઋષિ અને કચાં કૂલ જેવી મારી કન્યા? ના-ના, આવું ન થઈ શકે. પણ બીજુ બાજુ ઋષિનો પરભાવ પણ હતો. કદાચ ના પાડવાથી તે શાપ આપી દેશે તો? રાજા ચિંતામણ થઈ ગયો.

લોપામુદ્રાએ રાજાની દશા વિચારીને કદચું, “પિતાજી, તમે ચિંતા ન કરો. મને ઋષિની સેવામાં સમર્પિત કરી દો. હું ખુશીથી તેમની સેવા કરીશ.”

કેટલીક વાર મહાન કન્યા પોતાના સુખના ભોગે માતા-પિતા-પરિવારની દરછાને માન આપીને અથવા તેમના હિત માટે લગ્ન કરવાની હા પાડતી હોય છે. આ મોટો ત્યાગ કહેવાય. આ પરિવાર માટેનો ત્યાગ કહેવાય.

રાજાએ લોપામુદ્રાની વાત સ્વીકારીને ઋષિ સાથે તેનાં લગ્ન કરી દીધાં. ઋષિ તો કન્યાને લઈને પોતાના આશરમે પહોંચી ગયા.

લોકો ન સંભળાય તેવી વાતો કરવા લાગ્યા. લોકનિંદા અને લોકપવાદ બહુ દુઃખદાયી હોય છે. પણ જોણે કરાંતિ કરવી હોય તેણે આવાં દુઃખો સહન કરવાં જ પડે.

પહેલા જ દિવસે ઋષિએ લોપાને આભૂષણો અને કિમતી વેશભૂષા ઉતારીને વલ્કલ ધારણ કરવા જણાવ્યું. લોપામુદ્રાએ તરત જ પતિની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કર્યો. તેણે બધો ત્યાગ કરીને વલ્કલ ધારણ કરી લીધાં. વસ્ત્રો કે આભૂષણોમાં સુખ નથી હોતું, પતિપ્રેમમાં સુખ હોય છે. પતિપ્રેમ વિનાનાં સોનેરી વસ્ત્રાભૂષણો છાંટોય સુખ ન આપે.

લોપામુદ્રા વેશથી તો ઋષિપત્ની થઈ ગઈ, પણ તેના મનમાં જૂનો વૈભવ ભુલાયો નહોતો. રહીરહીને તેને રાજમહેલનો વૈભવ યાદ આવતો હતો. આમે સ્તરીઓ વૈભવપુરેમી હોય છે. અહી ઋષિની પાસે તો કશું જ ન હતું. જે હેતુ માટે ઋષિએ લગ્ન કરેલાં તે હેતુ પૂરો કરવા જયારે લોપામુદ્રા ઋતુસનાતા થઈ ત્યારે તેને બોલાવી. પણ લોપામુદ્રાએ કદચું કે “જ્યાં સુધી રાજવૈભવ જેવો વૈભવ તમે નહિ લાવો ત્યાં સુધી હું તમારી છરછા પૂરી નહિ કલં.”

ઋષિ ચિંતામાં પડી ગયા. રાજવૈભવ લાવવો કયાંથી? ડાઢ્યા માણસે કદી પણ પોતાનાથી અતિ ધનવાનની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાં નહિ. ધનવાન પુત્રી ગરીબ પતિને તુચ્છ માનીને તેની ઉપેક્ષા કરશે. પોતાના બાપની જાહોજલાલીની વાતો કરીને પોતાનું કાળજું બાળ્યા કરશે. તેના કરતાં કોઈ ગરીબની કન્યાને પરણવું સાલું, નહિ તો પછી કુંવારા જ રહી જવું સાલું.

લોપામુદ્રા હુઠે બરાઈ: “જાઓ, વૈભવ લઈ આવો. ત્યાં સુધી સ્પર્શ કરવા નહિ દઉં.” હવે મુનિને બાન થયું કે લગ્ન કરીને ભૂલ થઈ ગઈ છે. આના કરતાં તો કુંવારા જ સારા હતા. પણ હવે શું થાય? સંતાન તો જોઈએ જ છે.

ઋષિ ધન-વૈભવની શોધમાં નીકળી પડ્યા. ધનવૈભવ કયાં રસ્તામાં પડ્યા હતા? બેકાર માણસ જેમ નોકરી શોધે તેમ ઋષિ તો શ્રદ્ધત્વમી નામના રાજાને ત્યાં પહોંચી ગયા અને “પત્નીને રાજુ કરવા માટે ધનવૈભવની જલ્દ છે માટે મને ધનવૈભવ આપો” તેવી માગણી કરી.

બિયારા ઋષિ. એક સમય હતો જયારે રાજા-મહારાજા તેમની પાઇળ-પાઇળ આંટા મારતા હતા, પણ હવે તે પોતે યાચક થઈને રાજાને ત્યાં આંટા મારવા લાગ્યા છે. યાચના અને તે પણ ધનવૈભવની અને તે પણ પત્નીના શોખ પૂરા કરવા માટે!!! રાજાએ નભ્રતાથી પોતાની અશક્તિ બતાવી, મુનિને ખાલી હુથે વિદાય કરી દીધા.

અગસ્ત્ય-ઋષિ ફરી પાઇ બૃદ્ધનાં નામના રાજાની પાસે ગયા. ત્યાં પણ નિરાશા જ હાથમાં આવી. શાણી વ્યક્તિએ લગ્ન પહેલાં ક્રેટલીક સ્પષ્ટતા કરી લેવી હિતાવહું છે—ખાસ કરીને જયારે વિસંગત લગ્ન થતાં હોય ત્યારે તો સ્પષ્ટતા બહુ જ જસ્તરી હોય છે.

અગસ્ત્ય-ઋષિ ફરી પાઇ ત્રસદસ્યુ રાજાને ત્યાં ગયા. ત્યાં પણ નિરાશા જ મળી. હવે શું કરવું? પત્ની રિસાઈને બેઠી છે. પત્નીને સંતાનની તાલાવેલી નથી, તેને તો ધનવૈભવની તાલાવેલી છે. પત્નીઓના ત્રણ પ્રકાર છે:

1. ધનભૂખી, 2. વાસનાભૂખી, 3. પરેમભૂખી.

1. ધનભૂખી પત્ની ધનવૈભવમાં જ રચીપચી રહેતી હોય છે. તેની માગણીઓ કદી પૂરી કરી શકતી નથી. પુરુષની આવક કરતાં તેના ખર્ચો વધારે હોવાથી તે પુરુષને હુંમેશાં દેવાદાર બનાવી રાખે છે. પુરુષ બિચારો ગ્રાહિત્રાહિ થઈ જાય છે.

2. વાસનાભૂખી પત્ની મહાભયંકર હોય છે. તેની વાસના કદી તૃપ્ત થતી નથી. તે પુરુષને નિયોવી નાખે છે. ક્રેટલીક વાર તો બીજા પુરુષો પાસે પણ વાસના હોલવવા દોડતી રહે છે. આવી પત્નીથી ગમે તેવો પુરુષ પણ હારી-થાકી જતો હોય છે. આ બલામાંથી છૂટવા તે તરફડિયાં મારે છે. આવા પુરુષને જલદી વૃદ્ધાવસ્થા આવી જતી હોય છે.

3. પરેમભૂખી પત્ની સંસારનું રત્ન છે, અમૃત છે. જેને મળે તે ધન્ય છે. તે અમર છે. અવેરાતનાં હજારો રત્નો કરતાં પણ તે દુર્લભ છે. આવું રત્ન મળે તેને બાળ્ય જ કહેવાય, કારણ કે આવું રત્ન પુરુષાર્થીની કે ધનથી મળતું નથી, બાળ્યથી જ મળે છે.

ગરજવાન પતિ રિસાયેલી પત્નીને મનાવવા માટે આકાશપાતાળ એક કરી ભૂકતો હોય છે. ગરજ વિનાના પતિની પત્ની મોટા ભાગો રિસાતી નથી અને કદાય રિસાય તો પોતાની મેળે જ મનાઈ જાય છે. જો પોતાની મેળે ન મનાય તો પોતાનું અને પતિનું જીવન બરબાદ કરી દેતી હોય છે. રિસાયેલાં પતિ-પત્નીને મનાવી આપવામાં જે સહાયભૂત થાય છે તે પુરુષ કમાય છે. બે જીવોને મેળવવામાં પુરુષ છે, વિખૂટા પાડવામાં નહિ. ચાડી-ચુગલી કરીને વિખૂટા પાડનાર પાપી છે.

અગસ્ત્ય-ક્રષ્ણ વિચારે છે કે હું કયાં જઉ અને કેવી રીતે ધન મેળવું? ત્યાં તો રાજાઓએ જ રસ્તો બતાવ્યો, “અહીં એક ઈલ્વલ નામનો ભયંકર દૈત્ય રહે છે. તેની પાસે અફણ ધન છે. તેની પાસેથી ધન મેળવી શકાય છે.”

અગસ્ત્ય-ક્રષ્ણને આ ઉપાય ગમ્યો. ઈલ્વલની કથા વિચિત્ર છે. તે પહેલાં તો ક્રષ્ણમુનિઓનું સ્વાગત કરે છે, ખૂબ સત્કાર કરે છે, પછી પોતાના ભાઈને બકરો બનાવીને તેની રસોઈ કરીને જમાડું છે. પછી તે વાતાપીનું આવાહન કરે છે, એટલે પેટ ફાડીને તે બહાર નીકળે છે. આવી રીતે અનેક લોકોને તેણો બોજન દ્વારા મારી નાખ્યા છે. જ્યારે અગસ્ત્યક્રષ્ણને આ વાતની જાણ થઈ ત્યારે તેમણે કલ્યાં કે “ચિંતા ન કરો. બધી વ્યવસ્થા થઈ જશો.”

ઈલ્વલે નિયમ પરમાળો વાતાપીને બકરો બનાવીને તેનું માંસ રાંદર્યું અને પછી અગસ્ત્ય-ક્રષ્ણને જમાડ્યા. પછી જોરજોરથી “વાતાપી... વાતાપી...” એમ

આવાહન કરવા લાગ્યો, પણ અગસ્ત્ય-જ્યષ્ઠિએ જોરથી અપાનવાચુ મુક્ત કર્યો અને હસ્યા. તેમણે ઈલ્વલને કહ્યું કે “વાતાપીને મેં પચાવી દીધો છે. હવે તે કદી પણ પેટ ફાડીને બહાર નહિ નીકળે.”

જ્યષ્ઠિનું પરાક્રમ જોઈને ઈલ્વલ ડઘાઈ ગયો, તે ડરી ગયો, આધીન થઈ ગયો. જ્યષ્ઠિએ તેની પાસેથી પર્યાપ્ત ધન અને તીવ્ર ગતિવાળો રથ વગેરે લીધાં. સાથે આવેલા રાજાઓને પણ ધન અપાવ્યું. પછી આશ્રમ તરફ વિદાય થઈ ગયા. ઈલ્વલને પાછળથી ગુસ્સો ચઢ્યો, તે પાછળ પડ્યો, પણ જ્યષ્ઠિએ તેને પણ બાળીને ખાખ કરી નાખ્યો. દૈત્યોના ગ્રાસથી વનને નિષ્કલંક બનાવ્યું.

ધનની પુરાપિત પાંચ રીતે થતી હોય છે.

1. મહેનત-મજૂરી-શરમ કરવાથી, જેનાથી પેટ ભરાય.
2. વ્યાપાર-ઉદ્યોગ-દંધો કરવાથી, જેનાથી વૈભવ મળી શકે.
3. અનીતિ-અત્યાચાર-દગ્ગાફટકા, ગુંડાગીરી કે લુરચાઈ કરીને, જેનાથી ધનવાન તો થવાય, પણ સુખ-શાંતિ ન મળે. કોઈની હાયથી પડાવેલું ધન વૈભવ તો આપે, પણ સુખ-શાંતિ ન આપે.
4. પરાક્રમથી. પરાક્રમનો અર્થ છે લુરચા, ગુંડા, ચોર-લૂટારા, ઠગ વગેરેને જેર કરીને પરાક્રમથી તેમની પાસેથી મેળવેલું ધન.
5. બિક્ષાવૃત્તિથી. આ વૃત્તિથી કદાચ પેટ ભરાય, પણ કોઈ વાર કોઈ મહાદાની મળી જાય તો ધનવાન પણ બનાવી દે. પણ તેવું બાંધ્યો જ બને.

અગસ્ત્ય-જ્યષ્ઠિ રથ ભરીને ધન લઈ આવ્યા અને લોપામુદ્રાને અર્પેણ કર્યું. લોપામુદ્રા રાજુસાજુ થઈ ગઈ. હવે તે અનુકૂળ થઈ અને જ્યષ્ઠિએ તેને પૂછ્યાં કે “તારે હજાર પુત્ર જોઈએ છે કે હજારને ચઢી જાય તેવો એક જોઈએ છે?”

લોપામુદ્રાએ કહ્યું કે “કુરકુરિયાં જેવા હજાર પુત્રો નથી જોઈતા, મારે તો સિંહ જેવો એક જ પુત્ર જોઈએ છે જે વિશ્વ ઉપર રાજ કરે.”

જ્યષ્ઠિએ કહ્યું, “લોપામુદ્રા, તું ભૂલ કરે છે. પહેલાં સિંહો રાજ કરતા, હવે વોટનો જમાનો છે. હવે તો પરાક્રમહીન કુરકુરિયાં રાજ કરતાં થયાં છે. તેમના વોટથી રાજ થવાય છે. ફરીથી વિચાર કર શું જોઈએ: કુરકુરિયાં કે સિંહ?”

લોપામુદ્રાએ મક્કમતાથી કહ્યું કે “સિંહ, સિંહ ને સિંહ. આજે ભલે વોટના જોરે કુરકુરિયાં ગાડી ઉપર ચઢી બેઠાં હોય, પણ ભીષણ આપતી આવતાં જ તે બધાં

આગી છૂટવાનાં છે. તે વખતે સિંહ જ શાસનની લગામ સંભાળી શકશે.”

જ્રષ્ણિ પુરસક્ષ થયા અને લાંબા સમયે લોપામુદ્રાએ “દૃઢસ્યુક” નામના મહાન પુત્રને જન્મ આપ્યો. તેનું બીજું નામ “ઇન્જવાહુ” પણ પડ્યું.

જ્રષ્ણિને સંતાન થતાં જ ઊંઘા લટકતા પેલા પૂર્વજોની સદગતિ થઈ ગઈ. તે ઉત્તમ લોકમાં ગયા.

આ બાજુ અનેક તીર્થ કરતાં-કરતાં પાંડવો ભૂગુકચ્છ (ભર્તાચાર) પહોંચ્યા. અહીં પરશુરામજીએ ઓયેલું પોતાનું તેજ ફરીથી પુરાપ્ત કર્યું હતું. જનકરાજને ત્યાં સીતાસ્વયંવર વખતે શરીરામે ધનુષ્યબંગ કર્યો હતો. આ વખતે રામને નહિ ઓળખી શકનાર પરશુરામે મોટી બવાળ મચાવી હતી, પણ પછી મોડેથી તેમને જ્ઞાન-ભાન પડ્યું હતું. શરીરામને વંદન કરીને તે ચાલ્યા તો ગયા, પણ તેમનું તેજ હસાઈ ગયું. તે નિસ્તેજ થઈ ગયા હતા. તેજસ્વીની સામે ઓટી રીતે ટકરાવાથી વ્યક્તિ તેજોહીન થઈ જાય છે. તેજ વિનાના પરશુરામ અહીં આવીને આ પવિત્ર તીર્થમાં નાહયા હતા અને તેમનું તેજ તેમને પાછું મળી ગયું હતું.

ચુધિષ્ઠિરે પણ સૌની સાથે અહીં સ્નાનાદિ કર્યું, જેથી ભવિષ્યના ચુદ્ધ માટે તેજ પુરાપ્ત થાય. ચુદ્ધની તૈયારી વર્ષો પહેલાંથી કરાતી હોય છે. ઓચિતાનું તૈયારી વિનાનું ચુદ્ધ પરાજય અને વિનાશને નોતરી શકે છે.

8-7-10

*

52. વૃત્તરાસુરવધ

જાણ એટલે સત્તરીત્યાગી—ગૃહૃત્યાગી સાધુ નહિ. જાણ એટલે પત્નીધારી, આશરમધારી, વિદ્યાથીધારી, શાસ્ત્રરધારી, રાષ્ટ્રરધારી સર્વોર્ચ્ચ વિભૂતિ. તે હુંમેશાં સમાજ અને રાષ્ટ્રના હિતમાં કર્તવ્ય-રત રહે છે. ત્યારે અસુરોનો બારે ત્રાસ હતો. અસુરો દેવતા અને જાણિમુનિઓને બયાંકર ત્રાસ આપતા હતા. તેમનામાં એક વૃત્તરાસુર નામનો મહુા અસુર હતો તેને મારવા અને તેના ત્રાસથી છૂટવા દેવોએ ઘણા પ્રયત્નો કર્યો હતા, પણ અસુર એટલો બળવાન હતો કે કોઈ પ્રયત્ન સફળ રહ્યો ન હતો. બધા દેવો અને જાણિઓ અગસ્ત્ય-જાણ પાસે ગયા. અગસ્ત્ય-જાણ મહુાન અને સર્વવિદ્યાના ઝાતા છે, જેમાં શાસ્ત્રવિદ્યા પણ ખરી. અગસ્ત્ય-જાણએ ઉપાય બતાવ્યો કે વૃત્તરાસુરને તમે કોઈ પણ શાસ્ત્ર દ્વારા મારી શકશો નહિ. તેનું મૃત્યુ એકમાત્ર દધીયિ-જાણિના હુડકાથી જ થશે, એટલે તમે બધા દધીયિ જાણ પાસે જાઓ, તે તમને પોતાનું હુડકું આપશો. તેમાંથી શાસ્ત્ર બનાવો. તેનાથી વૃત્તરાસુરનું મરણ થશે.

બધા દેવો દધીયિ-જાણ પાસે ગયા અને વૃત્તરાસુરના ત્રાસની વાત કરી, સાથે એ પણ કદચિંતન કે એનો નાશ માત્ર ને માત્ર તમારા હુડકાથી જ થશે, એટલે અમે તમારાં અસ્થિ લેવા આવ્યા છીએ. અસ્થિ આપવાનો સીધો અર્થ તો પોતાનું મૃત્યુ જ થાય.

દધીયિએ થોડી વાર દયાન કરીને દેહૃત્યાગ કરી દીધો: “જો લોકો સુખી થતા હોય તો લઈ જાઓ મારાં અસ્થિ. હું જાતે જ પ્રાણત્યાગ કરું છું.” આ સર્વોર્ચ્ચ ત્યાગ કરું વાય.

દેવોએ દધીયિ-જાણિના હુડકામાંથી ભયાંકર વજ્ઞર બનાવ્યું. તે વજ્ઞર લઈને દેવો વૃત્તરાસુર ઉપર ચઢી ગયા. બજે તરફના ચોઢ્યાઓએ ભયાંકર ચુઢ્યું, પણ કોઈ રીતે વૃત્તરાસુર મરતો ન હતો, તેથી અંતમાં જાણ દધીયિના અસ્થિમાંથી બનાવેલા વજ્ઞરનો પરહાર કર્યો. અસ્થિ-વજ્ઞરના પરહારથી વૃત્તરાસુર મરાયો. ચારે તરફ દેવલોકો રાજુરાજુ થઈ ગયા. દધીયિ-જાણિનો જયજયકાર થવા લાગ્યો. દૈત્યોના ત્રાસમાંથી છૂટવું અને છોડાવવું એ પરમ હર્ષનો વિષય કહું શકાય.

બાકી બયેલા અસુરો ચારે તરફ બાળી ગયા, પણ થોડા જ સમયમાં એકત્રિત થઈને વિચારવા લાગ્યા કે સૌએ મળીને ઇન્દ્રરનો અને દેવોનો નાશ કરવો જોઈએ.

અસુરો અને દૈત્યોને રક્તબીજવર્દ્જ માન્યા છે, અર્થાત્ તેમનો કદી નાશ નથી થતો. જેમ માંકળા-ચાંચડ-મરછરનો નાશ નથી થતો, જરાક હવા મળતાં જ બધા

ઉત્પણ થઈ જાય છે, તેમ દૈત્યો અને અસુરો પણ જરાક અનુકૂળતા મળતાં જ ફરીફરીને ઉત્પણ થતા રહે છે. એટલે એક વાર કોઈ અવતાર તેમનો નાશ કરે, તો કાયમી નાશ નથી થઈ જતો. તેમનો વિનાશ એ સતત પૂર્ક્રિયા છે. ખેતરોમાં સતત નિંદામણ થયા જ કરતું હોય છે. તેનો નાશ પણ સતત પૂર્ક્રિયા છે. જે લોકો એક વારનો નાશ થઈ જવાથી નિશ્ચિંત થઈ જાય છે તે પોતાનો વિનાશ નોતરી બેસે છે. અગસ્ત્ય-ऋષિ ફરીફરીને ઋષિઓ અને દેવોને જાગૃત કરતા રહે છે. જાગો! અસુરો હજુ પણ નાકમાં બેઠા છે! જાગો!

8-7-10

*

53. અગસ્ત્ય-ત્રષ્ણિ દક્ષિણામાં

કેટલાક લોકો આદ્યાત્મિક સાધના ગુજરાઓમાં વર્ષો સુધી પુરાઈને કરતા રહે છે. ગુજરામાં પુરાઈ રહેવું એ જ મોટી સાધના બની જાય છે. કેટલાક ધ્યાન કરે છે. કેટલાક બજનકીર્તન કરે છે. કેટલાક હોમહુવન કરે છે. કેટલાક વ્રત-ઉપવાસ કરે છે. આમ અનેક પ્રકારથી સાધકો સાધના કરતા રહે છે. પોતપોતાની જગ્યાએ બધી ઠીક હુશે, પણ લોકજીવન અને રાષ્ટ્રજીવનના પ્રક્રિયાને ઉકેલવાની સાધના ખાસ કરતા નથી. કેટલાક તો તેને સાધના પણ માનતા નથી. સાધના માટે તેમાંથી છૂટવું જરૂરી માને છે. આ રીતે સાધકવર્ગ લોકવિમુખ કે રાષ્ટ્રવિમુખ થઈ જાય છે. પણ ઋષિમાર્ગમાં ઋષિઓ નથી તો લોકવિમુખ થતા કે નથી રાષ્ટ્રવિમુખ થતા.

‘મહાભારત’માં એક વિચિત્ર પણ ઉપયોગી કથા આવી છે. સૂર્ય અને ચંદ્ર મેળપર્વતની ચારે તરફ ફુરવા લાગ્યા. એવી ધારણા પ્રાચીનકાળમાં હતી કે મેળ પર્વતની પાછળ સૂર્ય જાય ત્યારે રાત્રી થાય છે અને આગળ આવે ત્યારે દિવસ થાય છે. પૃથ્વી સૂર્યની ચારે તરફ ફરે છે એ ધારણા ઘરાં વર્ષો પછી સ્થાપિત થઈ.

સૂર્યચંદ્રને મેળપર્વતની ચારે તરફ ચક્કર મારતા જોઈને વિદ્યાચલ પર્તવને ગુસ્સો આપ્યો: મારી પ્રદક્ષિણા કેમ નહિ? માન માટેના ઝડડા પ્રાચીનકાળથી ચાલ્યા આવે છે. માન-અપમાનની અસર સૌને થતી હોય છે. કોઈને ઓછી થાય તો કોઈને વધારે થાય. કોઈ દબાવી જાણો તો કોઈ પ્રકટ કરી દે, પણ અસર તો સૌને થાય જ.

માન ના આપવું એ પણ અપમાનનો પ્રકાર છે. ચંદ્ર-સૂર્ય સુમેળની પ્રદક્ષિણા કરે અને વિદ્યાચલની પ્રદક્ષિણા ન કરે, એ પણ વિદ્યાચલ માટે અપમાન જ ગણાય, તેથી તે કુરોધે ભરાયો. તેણે નક્કી કર્યું કે હવે હું એટલો ઊંચો વધીશ કે રાત્રી-દિવસ જ થઈ શકશે નહિ. માણસ કામ-કુરોધ-લોભ વગેરે આવેશોના કેળોથી પણ પ્રવૃત્તિ કરતો હોય છે. જો આવેંગો અને લાગણીઓ જ ન હોત તો પ્રવૃત્તિઓ પણ ન હોત.

વિદ્યાચલને આકાશ તરફ વધતો જોઈને સૂર્ય ચિંતિત થયો. તેણે પ્રાર્થના કરી કે “બસ, હવે વધશો નહિ. રાત્રિ-દિવસ બંધ થઈ જશો.” પણ વિદ્યાચલ માન્યો નહિ. તેણે કદયું કે “તું મેળની પ્રદક્ષિણા કેમ કરે છે? મારી કેમ નથી કરતો?”

સૂર્યો જવાબ આપ્યો કે “સૂચિકર્તા પરમેશ્વરે મારા માટે જે માર્ગ નક્કી કર્યો છે તે માર્ગ જ મારાથી પ્રદક્ષિણા કરાય. તેનાથી જરા પણ આધાપાછા થવાય નહિ.”

ખરેખર વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ લાગે છે કે સૂર્યચંદ્ર, નક્ષત્રો-ગ્રહો વગેરે સૌસૌની નિર્ધારિત ગતિ કોઈએ નિર્ધારિત કરેલી છે. તેથી વ્યવસ્થા સર્જીઈ છે. જેમ રેલવેના પાટા હોય છે અને તે પાટા ઉપર ટરેનો ચાલે છે તો એક વ્યવસ્થા રહે છે, તેમ બધા તારા વગેરેના પણ પાટા નિર્ધારિત થયેલા છે. તેમાં જો જોટલો ફેર થાય છે તો અક્ષરમાત થાય છે. પૂર્ણ ભૂમંડળ અને અમંડળ, અરે, બૃદ્ધમાંડ વ્યવસ્થિત છે. કણોકણ ચથાયોગ્ય ગોઠવાયેલા છે. આ કુદરતી વ્યવસ્થાથી વિશ્વ ચાલે છે. સૂર્યો વિદ્યાચલને વાત સમજાવી, પણ વિદ્યાચલે માની નહિ. તેને બચાવું કરું ચાહ્યો. અપમાન કરું ચાહવે છે. અપમાન થવા છતાં પણ જેને કરું નથી ચઢતો તે કાં તો નમાલો માણસ છે અથવા કોઈ સંયમી મહાપુરુષ છે.

ઘરા॥ પરયાનો કર્યા પણ વિદ્યાચલ વધતો અટકદ્યો નહિ. પછી તો બધા દેવો અગસ્ત્ય-જ્ઞાની પાસે ગયા, વિનંતી કરી, “વિદ્યાચલને રોકો, નહિ તો હાહુકાર થઈ જશો.” અગસ્ત્�યે હું પાડી અને નીકળી પડ્યા. અગસ્ત્યનું બહુમાન બધા રાખે. કેટલાક લોકો માનબર્યું જીવન જીવતા હોય છે. બધાને માન મળતું નથી. કેટલાક માનબૂઝ્યા લોકો માન મેળવવા ઢોંગ-પાંડ પણ કરતા રહે છે. સાચું માન સાચા માણસો જ આપતા હોય છે. મૂર્ખાઓના માન કરતાં જ્ઞાનીઓનું અપમાન સાલં.

અગસ્ત્યને આવતા જોઈને વિદ્યાચલે દંડવત્ પરણામ કર્યા. અગસ્ત્ય- જ્ઞાનિએ કહ્યું કે “પર્વતરાજ, હું દક્ષિણાદિશા તરફ ધર્મપરચાર માટે જાઉ છું. જ્યાં સુધી પાછો ન આવું ત્યાં સુધી આવી જ રીતે રહો. પછી વધવું હોય તો વધજો.”

કહેવાય છે કે અગસ્ત્ય-જ્ઞાનિ દક્ષિણામાંથી પાછા જ ન આવ્યા અને પર્વત એવો ને એવો રહી ગયો, વધતો અટકી ગયો. આ લોકજાર્ય હતું.

અગસ્ત્ય-જ્ઞાનિનું ખરું કાર્ય તો દરવિડદેશમાં જવાનું હતું. આર્યો ઉત્તરમાં વસતા હતા અને દરવિડો દક્ષિણામાં વસતા હતા. બજેને જુદા કરનારો વિદ્યાચલ પર્વત હતો. તે અનુલ્લંઘ્ય હતો, તેથી બજે પ્રજાઓ એકબીજુના સંપર્કથી રહિત હતી. આર્યો પોતાને શરેષ્ઠ માનતા, તેથી દરવિડો સાથે સમાનતાનો વ્યવહાર કરતા નહિ. બજેની સંસ્કૃતિ અલગઅલગ હતી. અગસ્ત્ય એવા પહેલા જ્ઞાન હતા જે વિદ્યાચલ લાંઘીને દક્ષિણાદેશમાં ગયા અને ત્યાં જ રહી ગયા. ત્યાં આર્યસંસ્કૃતિનો પ્રચાર કર્યો. આજે દક્ષિણામાં જે કાંઈ આર્યસંસ્કૃતિ દેખાય છે તેમાં અગસ્ત્ય-જ્ઞાનિ મુખ્ય કારણ છે. દરવિડો પણ મહાન હતા. તેમનાં સ્થાપત્યો-શિલ્પો વગેરે આજે પણ તેમની ગૌરવગાથા પ્રકટાવે છે. આર્ય અને દરવિડ સંસ્કૃતિનું મિલન કરાવનાર અગસ્ત્ય-જ્ઞાનિ છે. પછી બૃદ્ધમણો દક્ષિણ દેશ તરફ જવા લાગ્યા અને સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કરવા લાગ્યા. જો આ પ્રવૃત્તિ વધુ વિસ્તૃત

થઈ હોત તો દૂરદૂર સુધી જયજયકાર થયો હોત. પણ દક્ષિણા બૃદ્ધમણો આ
કામ કરી શકયા નહિ, અટકી ગયા. જે અટકી જાય છે તે સમાપ્ત થઈ જાય છે.

9-7-10

*

54. નર્મદાતટે પહોંચવું

પાંડવોનો વનવાસ ચાલી રહ્યો છે અને સમયનો સદૃપયોગ પાંડવો તીર્થચાત્રામાં કરી રહ્યા છે. છેક દરવિડદેશના છેડા સુધી ફરતા-ફરતા અને અનેક કથાઓ લોમશ-જઘણ દ્વારા સાંભળતા-સાંભળતા પાંડવો પાછા ફર્યા અને ગોદાવરી, નર્મદા વગેરે નદીઓમાં સનાન કરીને સૌરાષ્ટ્રરના પ્રભાસક્ષેત્રમાં પહોંચી ગયા. આજે પણ લોકો કેટલાંય સ્થળોને પાંડવોની ચાત્રા સાથે જોડી હોય છે. કદાચ પાંડવો ત્યાં-ત્યાં આવ્યા હોય.

પ્રભાસક્ષેત્ર પ્રાચીન તીર્થ છે, પણ પાંડવો જયારે પ્રભાસક્ષેત્ર પહોંચ્યા ત્યારે સોમનાથ મહાદેવનું મંદિર હતું તેવો ઉલ્લેખ નથી મળતો, તેથી એવું લાગે છે કે પાછળથી શૈવ ધર્મ પ્રચારિત થયો હોય અને પછી સોમનાથ મંદિરની રચના થઈ હોય. જે હોય તે.

પ્રભાસથી દ્વારકા નજીક જ થાય. શરીરકૃષ્ણાને સમાચાર મળ્યા કે પાંડવો પ્રભાસ આવી ગયા છે. તે તો સમૂહ સાથે પ્રભાસ પહોંચી ગયા. જે દોડીને મળવા આવે તેને સ્વજન કહેવાય. નજીક ગયા પછી પણ જે આંખથી પણ આવકાર નથી આપતો તેને સ્વજન માની લેવાની ભૂલ કરનારને પસ્તાવું પડતું હોય છે. ત્યાંગી હોય અને અહુંકારી હોય તો યોગ્ય આવકાર ન આપે. “મારે કયાં જણા છે?” એવી મૂઢ વૃત્તિથી તે પીડાતો હોય છે. ત્યાંગી હોય પણ અહુંકારી ન હોય તો પોતાનાથી નાના માણસને પણ આવકાર આપે. આંગરો આવેલાને આવકાર આપવો એ સજજનનું લક્ષણ છે. એ સંસ્કૃતિ અને સંસ્કાર છે.

વનવાસથી કૃશ થઈ ગયેલા પાંડવોને જોઈને શરીરકૃષ્ણા-બલરામ દુઃખી થયા. ભરમણ કરનાર કૃશ થઈ જતો હોય છે, કારણ કે ચાલ-ચાલ કરવાનું હોય છે. બીજું, સ્વર્ણના તાપથી ચામડીનો રંગ પણ બદલાઈ જતો હોય છે. સુખ્દુઃખની ઘરું વાતો કર્યા પછી પચોષ્ણી-નદીના તટ ઉપર પાંડવોએ નિવાસ કર્યો. થોડા દિવસ પચોષ્ણી-નદીના તટ ઉપર રહીને પાંડવો ફરી પાછા નીકળી ગયા. વૈદુર્ય-પર્વત પાર કરીને ફરતા-ફરતા છેક નર્મદાતટે પહોંચી ગયા.

લગભગ પ્રત્યેક નદીને ભારતમાં તીર્થનું મહત્વ પ્રાપ્ત થયું છે. તેનાં બે કારણો છે. એક તો હિન્દુ ધર્મ દેહશુદ્ધિને પ્રથમ સ્થાન આપે છે. સનાન કરવું જ જોઈએ. સનાન કર્યા વિના કોઈ ધાર્મિક વિધિ થઈ શકે નહિ. જળ વિના દેહશુદ્ધિ થઈ શકે નહિ. માત્ર હિન્દુ ધર્મ જ સનાન કરવાથી પુણ્ય માને છે. જે લોકો શરીરથી ગંદા-ગોબરા રહે છે તેઓ હિન્દુ ધર્મ સ્વીકારી શકતા નથી. શરીરનાં છિદ્રોમાંથી સતત મળ-મૂત્રર, પ્રસ્વેદ, લીટ વગેરે દુર્ગધ મારતાં તત્ત્વો નીકળ્યા કરે

છે. તેમને સ્વરચ્છ ન રાખવાથી શારીર ગંધાઈ ઊઠે છે. સ્નાનાદિ કરવાથી તે શુદ્ધ-સ્વરચ્છ થાય છે, સ્ક્રૂતિં વધે છે. સ્નાન પછી મન ઉપર પણ સારી અસર થાય છે. વારંવાર સ્નાન કરવાથી કામ-કુરોધના આવેગો ઓછા થઈ જાય છે. તે જમાનામાં સ્નાન માટે સૌથી ઉત્તમ સાધન નદી હતું. તેથી તેને પવિત્ર માની છે.

બીજું કારણ નદીકિનારે ઋષિમુનિઓના આશરમો રહેતા. તપસ્વીઓ તપ કરતા, વિદ્યાર્થીઓ વેદાદ્યયન કરતા, ચિંતકો ચિંતન-મનન કરતા. મોટા ભાગનાં શાસ્ત્રો કે મહુાન ગુરુંથો કોઈ ને કોઈ નદીકિનારે લખાયાં છે, તેથી ત્યાં પવિત્ર પુષ્પો રહેતા હોવાથી તેમનાં દર્શન અને સત્સંગનો લાભ મળવાથી લોકકલ્યાણ થતું રહેતું. તેથી પણ નદીને પવિત્ર માનવામાં આવી છે.

કલકલ વહેતી નદી સ્વયં શુદ્ધ જળ આપીને જળની આવર્ણયકતા પૂરી કરે છે. તેથી પાંડવો ફરતા-ફરતા નર્મદાતટે આવી પહોંચ્યા.

9-7-10

*

55. અયવન-જ્ઞાની કથા

પૂરત્યોક ધર્મમાં જોઈ ને જોઈ પૂરકારનું તપ હોય જ છે. તપ કષ્ટ વિનાનું ન હોય. સુખ-સાદ્યબી ભોગવતાં-ભોગવતાં તપ કરાય નહિ. તેથી મોટા ભાગે જ્ઞાનિમુનિઓ તપ કરવા વનમાં જતા, જ્યાં ઘણી અગવડો વરચ્ચે તપ તપતા. જો સાચું તપ હોય તો તેની સિદ્ધિ મળે. જે તપ લોકો માટે હોય તેને પરમાર્થ તપ કહેવાય. રાષ્ટ્ર માટે હોય તો રાષ્ટ્રરીય તપ કહેવાય. સમાજ માટે હોય તો સામાજિક તપ કહેવાય. માત્ર પરલોક સુધારવા કે આત્મકલ્યાણ કરવા જે તપ કરાય તે સ્વલ્ષ્ણી તપ કહેવાય. સ્વલ્ષ્ણી તપ કરતાં સર્વલક્ષી તપ ઘણું મહાન છે. જે તપનું કશું જ સ્વપર પરિણામ ન હોય તેને વાંઝિયું તપ કહેવાય. આવા વાંઝિયા તપથી દેહપીડા સિવાય કશું મળતું નથી.

અયવન નામના એક જ્ઞાની છે. તે વનમાં ઘોર તપ તપી રહ્યા છે. ઘણો સમય એક જ આસને બેસી રહેવાથી તેમના શરીર ઉપર ઊંઘાઈએ પોતાનો રાફડો કરી લીધો. માત્ર બે આંખો જ તગતગી રહી હતી. તે યોષ્ટારહિત તપ તપી રહ્યા હતા.

એક દિવસ શર્યાતિ નામનો રાજા ત્યાં વિહૃાર કરવા આવ્યો. તેની સાથે ચાર હજાર રાણીઓ હતી. આટલીબધી રાણીઓ હોવા છતાં તેને સંતાનમાં માત્ર એક પૂત્રી જ હતી. તેનું નામ સુકન્યા હતું. ઘણી પત્નીઓ પછી પણ બાળક ન થાય તો પુલષના બીજમાં કાંઈક ખામી હોવી જોઈએ. ઘણી સ્તરીઓથી ઘણું સુખ મળતું નથી. તે ભરમણા છે. ઘણી સ્તરીઓને સંતાપિને કોઈ સુખી ન થઈ શકે. જેનું કામશામન નથી થતું તે સંતાપ ભોગવે છે. સંતાપ તન-મન બજેને મલિન બનાવી દે છે. જો ખરં સુખ જોઈતું હોય તો પુલષે એક જ સ્તરી અને સ્તરીએ એક જ પુલષ કરવો જોઈએ. હા, મરણ પછી બીજું પાત્ર કરી શકે છે.

મહેલોમાં અવરોધાયેલી સ્તરીઓને બાગ-બગીયા કે નદીકિનારે હુરવાફુરવાનું મળે છે ત્યારે તે તબેલામાં બાંધી રાખેલી ઘોડીને છૂટી મૂકવાથી જેમ દોડાદોડી કરે તેમ સ્તરીઓ પણ દોડાદોડી કરી મૂકતી હોય છે. તૈમની ચંચળતા વધુ ચંચળ થઈ જતી હોય છે. રાજાની બધી સ્તરીઓ આનંદ-પૂરમોદ કરતી હતી. તેવામાં પેલી કન્યા ફરતી-ફરતી અયવન-જ્ઞાનિ ઊંઘાડા રાફડા પાસે પહુંચ્યો ગઈ. જ્ઞાનિ તગતગતી આંખો જોઈને તેને નવાઈ લાગી. “આ શું હશે?” તેવું કુતૂહલ થવાથી એક લાંબો કાંઠો લઈને જ્ઞાનિ આંખમાં નાખ્યા. જ્ઞાનિ આંખ ફૂટી ગઈ. જ્ઞાનિ ફૂલછુદુ થઈ ઊઠ્યા. તપસ્વીઓ મહાકરોધી હોય છે. તપસ્વીઓ સંત નથી હોતા. પંડિતો મહા ઈષ્ટાળું હોય છે. પંડિતો સંત નથી હોતા. સંતને ઈષ્ટા ન હોય, કુરોધ ન હોય. હોય તો ક્ષણિક હોય. સંત સૌથી અલગ છે, દુર્લભ છે.

ચ્યવન-જ્ઞાનિ બીજા થઈ ગયા. તેમણે પોતાના તપના પ્રભાવથી શર્યાતિ રાજાની સેનાનાં મળમૂલુર બંધ કરી દીધાં. બધાં બહુ દુઃખી થયાં. રાજા ચ્યવન-જ્ઞાનિના શરણે ગયો અને ક્ષમા માર્ગી. ચ્યવન-જ્ઞાનિએ રાજા પાસે કન્યાનો હુથ માર્ગ્યો. રાજાએ કન્યાદાન કરી દીધું. ત્યારે કન્યાનો પોતાનો કોઈ આવાજ ન હતો. કજોડું જ થઈ ગયું. એવામાં એક દિવસ અચ્છિનીકુમારો આવી પહોંચ્યા. તેમણે આ કજોડું જોઈને સુકન્યાને વૃદ્ધ ચ્યવનનો ત્યાગ કરી પોતાની સાથે લગ્ન કરી લેવા લલચાવી. વૃદ્ધ પતિની ચુવાન પત્ની ઉપર ઘણાનો ડોળો રહેતો હોય છે. ઘણાં આજર્ખણો વરચે પણ અડગ રહીને ટકી જનારી અમર થઈ જતી હોય છે. સુકન્યા મક્કમ રહી. પોતાના પતિથી તેને પૂર્ણ સંતોષ હતો. વાસના-સંતોષ તો કરવાથી થતો હોય છે. ના કરનારને અસંતોષ બડકે બાળતો હોય છે. પછી અચ્છિનીકુમારોએ એક શરત મૂકી કે “ચ્યવન-જ્ઞાનિને લઈ આવો. અમે વૈદ્ય છીએ. દંવા કરીને તેમને જીવાન અને લૂપાળા બનાવી દઈશું. પછી અમારા તરણમાંથી તને જે પસંદ પડે તેની સાથે લગ્ન કરજે.” સુકન્યાએ પોતાના પતિ ચ્યવનને વાત કરી. ચ્યવને પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કર્યો. એક સરોવરમાં ચ્યવનને સ્નાન કર્યું અને જ્યારે બહાર નીકળ્યા ત્યારે લૂપ અને ચુવાવસ્થા લઈને નીકળ્યા. સુકન્યાએ જ્ઞાનિને જ પસંદ કર્યો. પતિ બદલાય નહિ. પત્ની પણ બદલાય નહિ. એકમાં જ સુખ મળે, અનેકમાં નહિ.

અચ્છિનીકુમારોએ ચ્યવનજ્ઞાનિને જીવાની આપી તેથી પ્રસન્ન થઈને જ્ઞાનિએ તેમને છન્દરની સમક્ષ સોમપાનના અધિકારી બનાવી દીધા. ત્યારે જ્ઞાનિએ સોમરસનું પીણું પીતા હતા.

જ્યારે યજ્ઞમાં છન્દરની સાથે સોમપાનનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે છન્દરે વિરોધ કર્યો, “આ તો વૈદ્ય છે. તે મારી સાથે સોમપાન ન કરી શકે.” ત્યારે વૈદ્યયોની કક્ષા હુલકી ગણાતી હશે. છન્દરની સાથે સોમરસ પીવા બાબતમાં ઝાડો થઈ ગયો. અંતે છન્દર હાર્યો અને ચ્યવન-જ્ઞાનિની હરણ પ્રમાણે અચ્છિનીકુમારોના સોમપાનના અધિકારનો સ્વીકાર કર્યો. યજ્ઞ સારી રીતે પૂરો થયો.

લોમશ-જ્ઞાનિ ચુધિષ્ઠિરને કહે છે કે આ સ્થાન ચ્યવન-જ્ઞાનિનું જ છે. અહી જ પોતાની પત્ની સુકન્યા સાથે મુનિ વિચરતા રહેતા હતા. ચુધિષ્ઠિરે પ્રણામ કર્યો અને ત્યાંથી વિદ્યાય થયા.

56. માંધાતાની કથા

પૌરાણિક કથાઓ તર્કસંગત નથી હોતી તોપણ તેની બોધપૂરદાયિની ક્ષમતા ગજબની હોય છે. જીવનમાં બધું જ તર્કસંગત નથી હોતું. જે લોકો બધી વસ્તુઓને તર્કસંગત બનાવવા માગે છે તે જીવન ઓઈ બેસે છે. શરદ્દા અને પરેમ તર્કાતીત હોય છે. તેમાં તાજ્જિકતા ચાલતી નથી. આનો અર્થ એવો કોઈ ન સમજે કે જીવનમાં તર્કનું સ્થાન જ નથી. તર્કનું પૂરેપૂરું સ્થાન છે જ, પણ તેની પણ મર્યાદા છે, સીમા છે, તેવું ભાન હોવું જરૂરી છે.

મહારાજા માંધાતાની કથા આવી છે. યુવનાંશ નામનો રાજી હતો. તેણે આખો દિવસ ઉપવાસ કરીને યદ્ધા કર્યો. રાતરે તેને બહુ જ તરસ લાગી. તેનાથી રહેવાય નહિ એવી તરસ લાગી. કુદરતી આવેગોનું દમન એક સીમા સુધી જ કરી શકાય છે, પછી કરી શકાતું નથી. જે સીમા છે ત્યાં સુધી જ દમન ચાલે, પછી ન ચાલે. પછી આવેગો દમન કરનારનું દમન કરી નાખે. એટલે શાસ્ત્રોમાં દમન અને શામન એમ બે શાબ્દો આવે છે. દમનની મર્યાદા પૂરી થયા પહેલાં તેનું શામન કરી શકો તો આવેગો શાંતિ આપે, નહિ તો દમન કરનારનો વિનાશ કરી નાખે. માનો કે તમને તીવ્ર તરસ લાગી છે. હુવે છેક સીમાએ પહુંચ્યી ગયા છો. હુવે પાણી પી લો, શાંતિ થઈ જશો. પણ સીમા પાર કર્યા પછી પણ પાણી નહિ પીઓ તો તરસ તમને મારી નાખશો. આવું જ ભૂખનું પણ છે. તરસ કરતાં ભૂખની સીમા ઘણી લાંબી છે. પણ તેનીયે સીમા તો છે જ. સીમા આવતાં પહેલાં થોડું જમી લો, તો આહાર અમૃત થઈ જશો. પણ સીમા પાર કર્યા પછી પણ નહિ જમો તો ભૂખ તમને મારી નાખશો. લોકો કહે છે. “ભૂખે મરી ગયો.” પહેલાં આરોગ્યથી મારશો અને પછી પ્રારૂપથી મારશો. હુદ પારના ઉપવાસ કરનારા આરોગ્ય ઓઈ બેસે છે (ફળાહાર વિનાના.) શારીરને હુંમોગલોબીન વગેરે તત્ત્વો જોઈએ તે હુદપારના ઉપવાસીને મળતાં નથી તેથી તેને અનેક પ્રકારના રોગો થાય છે. ફિક્કાશ અને દુર્બળતા તો તેનો કાયમી રોગ થઈ જતા હોય છે.

સૌથી પ્રબળ ઉપવાસ કામવાસનાનો છે. હુદપારના ઉપવાસને નિગરહુ કહેવાય છે. હુદમાં જ રહેનારને સંયમી કહેવાય છે. સંયમ સારી વસ્તુ છે. નિગરહુ રાક્ષસથી પણ વધુ વિકરાળ છે. હુદપાર થતાં જ કામ નિગરહુની માણસ ઉપર તૂટી પડે છે, તેનો કરચ્ચરદ્ધાણ કાઢી નાખે છે. નિગરહુનું કશું ચાલતું નથી. તે રોતો-કકળતો રહી જાય છે. ફર્ઝારતાપૂર્વક કામ તેને ચ્યંથી નાખે છે. બીજા ઉપવાસોમાં માણસનું મનોબળ કે આત્મબળ અમુક હુદ સુધી કામ કરે છે. સૌ-સૌની હુદ જુદીજુદી હોય છે. પણ કામવાસનામાં મનોબળ ચાલતું નથી. તેનું નામ જ “મનમથ” છે, અર્થાત્ મનને મથી નાખનાર. નિગરહુની વ્યક્તિતની દુર્દ્દશા ઘૃણાને

પાતર નથી, દયાને પાતર છે, કારણ કે તેની મૂળમાંથી જ ગેરસમજે તેને કુમાર્ગ વાળી દીધો છે. કુમાર્ગ એટલે કામશામન માટેના અચોગય—અકુદરતી માર્ગો. આ તેની લાચારી છે, મજબૂરી છે. આવશ્યકતા તેને દંડ દેવાની નહિ, સાચી સમજણ સાથે ખરા માર્ગ વાળવાની છે. હુદ પછી શામન હોવું જ જોઈએ. શામન જ શાંતિ આપે.

ચુવનાંખને તીવ્ર તરસ લાગી છે. તે તરસની હુદ વટાવી ચૂક્યો છે, તેથી પાણી-પાણી કરતો આકુળવ્યાકુળ થઈ ગયો છે. રાત કયારનીયે પડી ગઈ છે. બધા ઋષિઓ થાકીને સૂઈ ગયા છે. પાણી-પાણી કરતો તે ર્યવન-ઋષિના આશ્રમે પહુંચ્યો ગયો. બધાં સૂઈ ગયાં હતાં, એટલે કોઈએ તેની વાત સાંભળી નહિ. નજીકમાં જ એક કળશમાં પાણી બર્દૂ હતું તે ચુવનાંખે ઉપાડીને ઘટક-ઘટક પી લીધું. જે વદ્યું તે છોડી દીધું. હાશ! હવે શાંતિ થઈ! આવેગોને અવરોધવાથી નહિ તેનું શામન કરવાથી શાંતિ મળતી હોય છે. શામનનો માર્ગ ત્યાંગીને માત્ર દમનનો માર્ગ પકડનારા કુમાર્ગી થઈ જતા હોય છે, અર્થાત્ પ્રત્યક્ષ નહિ તો ખાનગીમાં છીડાં પાડી દેતા હોય છે. હુદબહુરનું દમન શક્ય જ નથી.

સવાર થયું. ર્યવન-ઋષિએ ઊઠીને જોયું તો કળશ આલી હતો. તેમને ફાળ પડી: હવે શું થશે?

વાત એમ બની હતી કે ચુવનાંખની રાણીને મહાન પુત્ર થાય તે માટે ઋષિએ અનુષ્ઠાન કરીને અભિમંત્રિત કરેલું આ જળ હતું. તે જળ જે પીએ તેને મહાન પુત્ર પેદા થાય.

તપાસ કરતાં ખબર પડી કે તે જળ તો તીવ્ર તરસ્યો ચુવનાંખ જ રાતરે પી ગયો હતો. હવે તેને ગર્ભ રહી ગયો હતો. સો વર્ષ સુધી પેટમાં ગર્ભ રહ્યો. પછી પેટ ચીરીને પ્રસૂતિ કરાવી. એક મહાન તેજસ્વી બાળક થયો. ઇન્દ્રરે તરત જ પોતાની તર્જની આંગળી તેના મોટામાં મૂકી દીધી, તે ચૂસવા લાગ્યો. તેનું નામ ‘માંધાતા’ પાડવામાં આવ્યું. તેની વ્યુત્પત્તિ આવી રીતે થાય છે: “માભ અયાં ધાતા”—અને મને ધાવનારો.

જોતજોતાંમાં માંધાતા મોટો થઈ ગયો. તેણે ચારે તરફ દિવજય કરી રાજ્યાનો વિસ્તાર કર્યો. તેના સમયમાં સતત બાર વર્ષ સુધી વરસાદ જ ના થયો. ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો. પણ માંધાતાએ અનેક ઉપાયોથી જળનો પ્રબંધ કરીને અજ્ઞાદિ ઉત્પન્ન કરતો રહ્યો. પ્રજાને મરવા ન દીધી.

લોમશ-ઋષિ કહે છે કે “ચુદિષ્ઠિર, આ તીર્થ તેનું છે. વંદન કરો અને માંધાતાની માફક દુષ્કાળ વગરે કુદરતી આપત્તિઓથી પાર ઊતરવા નદીઓ ઉપર બંધ,

નહોરો, ચેકડેમો વગોરેની વ્યવસ્થા કરો, જેથી પૂરજા ભૂખે ન મારે.” દુઃખિક્ષિરે
તીર્થને વંદન કર્યા.

9-7-10

*

57. સોમક-રાજાની કથા

એક મહત્વનો મુદ્રો આજે વિચારણીય થઈ રહ્યો છે તે પૂરાચીનકાળમાં ‘મહાભારત’માં પણ આવ્યો છે. મુદ્રો છે કે માણસને કેટલાં સંતાન હોવાં જોઈએ? એક મત એવો છે કે કુદરતને કુદરતનું કામ કરવા દેવું જોઈએ, અથીત જેટલાં સંતાન થાય તેટલાં થવા દેવાં જોઈએ. પણ તો-તો પછી ધરતી ઉપર પગ મૂકવાની જગ્યા નહિ રહે. ચારે તરફ માણસો જ માણસો દેખાશે. તેમના માટે અજ્ઞ-પાણી-વાહુન-શિક્ષણ વગેરેની વ્યવસ્થા થઈ શકશે નહિ. અરેખર તો જગ્યારે આપણે કુદરતની વાત કરીએ છીએ ત્યારે સંપૂર્ણ કુદરતની વાત કરવાની, અડધી નહિ. માનવેતર પૂરાણીઓમાં આજે પણ વસતીવધારાનો પૂરક હેરાન કરતો નથી, કારણ કે કુદરત જ તેનું નિયમન કરી લે છે. માનો કે એક કૂતરીને પાંચ કુરકુરિયાં જન્મે છે, પણ હોળી આવતાં-આવતાં બાળ્યે જ એકાદ બચ્ચે છે, બાકીનાં બધાં મરી જાય છે. લગભગ બધાં જ પૂરાણીઓમાં આવી કોઈ ને કોઈ પૂરકારની પૂરક્ષિરયા કામ કરે છે જેથી તેમની વસ્તીનું સંતુલન રહે છે.

માણસોમાં પણ પહેલાં આવું જ હતું. જન્મેલાં બધાં બાળકો જીવતાં નહિ. માંડ તરીસેક ટકા બાળકો જીવતાં, બાકીનાં મરી જતાં. આપણે વિકાસ કર્યો. કુદરતમાં દખલ કરી. નસ્િંગહોમ, પરસ્સુતિની સુવિધા, દવાઓ વગેરે શોદયું. બાળક-મરણ-પૂરમાણ ઘટી ગયું. હવે માંડ પાંચથી દશ ટકા જ બાળકો મરે છે. એશીથી નેવું ટકા બાળકો જીવતાં રહે છે. બીજુ તરફ માણસોનું આચુષ્ય વદયું. આ રીતે વૃદ્ધો વદયાં, બાળકો વદયાં, વસ્તી વધી, કારણ કે કુદરતી પૂરક્ષિરયામાં દખલ દીધી. હવે કાં તો પૂરૈપૂરી કુદરતી પૂરક્ષિરયા અપનાવો અથવા વિકાસ અને વિજ્ઞાનનો આધાર લઈને માનવીય પૂરક્ષિરયા અપનાવો. સૌથી મોટો પૂરક બાવળો વધારીને આંબા ઘટાડવાનો ન થવો જોઈએ. નહિ તો આ આંબાવાડિયું બાવળવાડિયું થઈ જશે.

કથા જોઈએ:

સોમક-રાજાને સો રાણીઓ હતી. વૃદ્ધાવસ્થા આવી પણ સંતાન ન થયું. બધાં બહુદુઃખી થવા લાગ્યાં. છેક પાછલી જિંદગીમાં એક રાણીને એક પુત્ર થયો, જેનું નામ જન્તુ સાખવામાં આવ્યું. પાછલી જિંદગીમાં એકનો એક પુત્ર હોવાથી બધી રાણીઓ તેને વીટળાઈને રહેતી હતી. એક દિવસ કુંવર જન્તુને કમરમાં એક કીડીએ ચટકો ભર્યો. જન્તુ તો ચીસાચીસ કરવા લાગ્યો. રાણીઓએ ઘરો છાનો રાખવા માંડયો પણ તે શાંત ન થયો. તેની ચીસો તેના પિતા રાજા સોમકને બાજુના સના-હોલમાં સંબળાઈ. તે મંત્રીઓ સાથે મંત્રરણા કરતો હતો. મંત્રરણા પડતી મૂકીને તે અંત: પુરમાં દોડી આવ્યો. પુત્ર જન્તુને શાંત કરીને પાછો મંત્રરણા માટે ચાલ્યો ગયો. તેણે કહ્યું કે “એક જ પુત્ર હોય તો તે સુખદાયી નથી હોતો.

અકસ્માતમાં કે બીમારીથી તેનું અકાળ મૃત્યુ થઈ જાય તો ફરી પાછા વાંઝિયા થઈ જવું પડે. તેના કરતાં ઘણા પુત્રો સારા જેથી એકનું મૃત્યુ થાય તો બીજો તો હાજર હોય. વારસાની અવ્યવસ્થા ન થાય.”

જેની પાસે ઘણો મોટો વારસો હોય, ઘણી પેટીઓ હોય તેણે તો હુંમેશાં ઘણા પુત્રો પેદા કરવા જોઈએ, જેથી બધું સંભાળી શકાય.

જીત્વિકે આ દુઃખ દૂર કરવા એક યદ્ધા કરવાની સલાહ આપી. રાજાએ તેવો યદ્ધા કર્યો, જેમાં જનતુનું બલિદાન અપાયું. રાજાની રાણીઓને સો પુત્રો થયા. જનતુ પણ ફરીથી માતાના પેટે અવતર્યો. હવે રાજાને એક નહિ, સો પુત્રો થયા હતા. તેની ખુશીનો પાર ન હતો. થોડા દિવસ પછી પુરોહિતનું મૃત્યુ થયું તે પછી રાજાનું પણ મૃત્યુ થઈ ગયું. પરલોક જતી વખતે રાજાએ જોયું કે પુરોહિત તો ધોર નર્કમાં ધગધગતા અનિનમાં શોકાઈ રહ્યા છે. રાજા સોમકથી પોતાના પુરોહિતનું દુઃખ જોયું ન ગયું. તેણે યમરાજને કારણ પૂછ્યા તો યમરાજે કહ્યું કે આ પુરોહિતે બાણબલિદાનવાળો યદ્ધા કર્યો હોવાથી તેને નર્કની સજા મળી છે. આવો યદ્ધા કરાય નહિ, બલિદાન અપાય નહિ. આવા યદ્ધા કરનારને અમે નર્કની જ સજા આપીએ છીએ.

રાજાએ પુરોહિતની જગ્યાએ પોતાને નર્કમાં નાખવાની વાત કહી, તો યમરાજે કહ્યું કે સૌએ પોતપોતાનાં કર્મો બોગવવાનાં હોય છે. બદલો ન થઈ શકે.

રાજા સોમકે હુઠ પકડી કે મને પણ મારા પુરોહિત સાથે નર્કમાં નાખો, કારણ કે તેણે મારા માટે યદ્ધા કર્યો હતો. યમરાજે બજેને નર્કનાં દુઃખો બોગવાવ્યાં અને પછી છૂટા કર્યો, અર્થાત્ આવો યદ્ધા કરાય નહિ. કોઈ કરે તો નર્ક જ બોગવવું પડે.

મોટા વારસદારે ઘણા પુત્રો પેદા કરવા જોઈએ, જેથી આપત્તિમાં પણ એક નહિ તો બીજો લગામ સંભાળી શકે.

લોમશા-જાષિએ યુધિષ્ઠિરને સોમક આશ્રમ બતાવ્યો. અહી છ દિવસ રોકાઈને તપ કરવાનો મહિમા છે. પાંડવો રોકાઈ ગયા અને તપ કરવા લાગ્યા.

58. ઉશીનરની કથા

જીવનની ઊચાઈ કેટલી? નીચાઈ કેટલી? બધા માણસો એકસરખી ઊચાઈએ જીવન જીવતા નથી. આવી જ રીતે બધાના જીવનની નીચાઈ પણ એકસરખી નથી હોતી. આથી પણ વધારે એક માણસ પોતાના પૂરા જીવનમાં એકસરખી ઊચાઈ કે એકસરખી નીચાઈએ જીવન જીવતો નથી. સૌ-સૌની અલગઅલગ સ્થિતિ હોય છે.

કથાઓ ઊચાઈની હોય છે. હું, ઊચાઈને માપવા બાજુમાં કોઈની નીચાઈ પણ કથાનું અંગ થઈ શકે છે. જે લોકો માત્ર વ્યાવહારિક જ જીવન જીવતા હોય છે તેમની કથામાં રસ નથી હોતો. રસ તો અદભુત કથાઓમાં જ હોય છે. અદભુત કથાઓ વાસ્તવિકતાથી પર હોય છે. આવી જ એક કથા અહીં આલેખાય છે.

યમુનાપરદેશમાં ઉશીનર નામનો રાજી રાજ્ય કરતો હતો. તે મહાન હતો. તેનો યશ ચારે તરફ ફેલાયેલો હતો. મહત્ત્વા અને યશસ્વિતા વિરોધ અને ઈષ્ટ્યા વિનાની નથી હોતી. ઉશીનરના યજ્ઞોથી ઇન્દ્ર ને ઈષ્ટ્યા થઈ. તેની કસોટી કરીને તેને હુલકો પાડવા તેણે એક ષડ્યાંતર રદ્દ્યું. તેણે અનિનને સાદ્યો. ઇન્દ્ર બાળપક્ષીનું રૂપ ધારણ કર્યું અને અનિનએ કબૂતરનું રૂપ ધારણ કર્યું. બાળપક્ષી પોતાના શિકાર કબૂતરની પાઇળ પડ્યું છે. કબૂતર બાળથી બચવા માટે ઉશીનર રાજીના ખોળામાં આવીને લપાઈ ગયું. બાજે કદદ્યું, “મારો શિકાર મને આપી દો.” કબૂતર બચથી ફુફડી રદ્દ્યું હતું. તે ઉશીનરના ખોળામાં વધુ લપાયું. ઉશીનરે કદદ્યું કે “આ પક્ષી મારે શરણે આવ્યું છે. મારો ધર્મ શરણાગતની રક્ષા કરવાનો છે, એટલે હુવે મારાથી આ પક્ષી તને અપાય નહિં.”

“પણ કબૂતર મારો આહુાર છે. કુદરતે મારા માટે તેને આહુરના રૂપમાં નિયુક્ત કર્યું છે. હું તેનો શિકાર કરું તેમાં મને કર્શું પાપ ન લાગે. તે તો મારું કર્તવ્ય છે, ધર્મ છે. તમે મારો આહુાર પડાવીને અધર્મ કરી રહ્યા છો.”

રાજાએ કદદ્યું, “ના-ના, તમારા માટે હું બીજા કોઈ પણ પશુની વ્યવસ્થા કરી શકું છું. તમને જે પશુ પસંદ હોય તેનું માંસ હુમણાં આવી જશે. તમે પેટ ભરીને જમી શકો છો.” પણ બાળપક્ષી ન માન્યું. રાજાએ ઘણા વિકલ્પો આપ્યા, પણ બાળપક્ષી ન જ માન્યું. છેવટે કબૂતરના વજન બરાબર રાજી પોતાનું માંસ બાળપક્ષીને આપે તેવું સમાધાન થયું.

રાજાએ ત્રાજવાં મંગાવ્યાં. એક તરફ કબૂતરને બેસાડ્યું અને બીજી તરફ પોતાનું માંસ કાપીકાપીને મૂકવા માંડ્યું. પણ કબૂતરનું પલ્લું નીચું જ રદ્દ્યું. છેવટમાં રાજી પોતે ત્રાજવામાં બેસી ગયો અને બાજને કદદ્યું કે “લો, હુવે મનો

જ પૂરેપૂરો ખાઈ જાઓ.” રાજની કસોટી પૂરી થઈ. દનંદર અને અભિન પરગઠ થયા. ઉશીનરને ખૂબખૂબ ધન્યવાદ આપ્યા.

અહી વિચારવાનું એ છે કે શરણાગત કબૂતરની રક્ષા માટે રાજી ધારે તો બાજપક્ષીને મારી શકતો હતો, તેને ઉડાડી મૂકી શકતો હતો. તે રાજી હતો, ધારે તે કરી શકતો હતો, પણ તેણે ધર્મને મહત્વ આપ્યું અને પોતાની સત્તાનો દુરૂપયોગ કર્યા વિના જ પોતાના દેહને અર્પણ કરી દીધો. આ જીવનની સર્વોચ્ચ ઊંચાઈ હતી. આવી ઊંચાઈ પરેરક હોય છે અને તેની કથાઓ હોય છે.

યુધિષ્ઠિર ઉશીનરના આશ્રમનાં દર્શન કર્યો અને ધન્યધન્ય થઈ ગયો.

9-7-10

*

59. માર્કિંગની કથા

પાંડવો વનવાસ બોગવી રહ્યા છે અને તેનો સંદુપયોગ તીર્થચાત્રામાં કરી રહ્યા છે. લોમશ-જ્ઞાન સાથે છે. એક જ્ઞાની અને અનુભવી જણકાર માણસ સાથે હોય તો તીર્થચાત્રા સારી રહે.

કૃતા-કૃતા પાંડવો ઉત્તરાંડ આવ્યા છે. બધી ચાત્રાઓમાં ઉત્તરાંડની ચાત્રા વધુ કઠિન છે, કારણ કે અહીં હિમાલયનાં શિખરો છે. ઉશીરબીજ, મૈનાક, જૈત અને કાલશૈલ નામનાં શિખરો વળોટીને પાંડવો આગળ વધી રહ્યા છે. અહીં ગાંધવો અને ચક્ષો રહે છે. કિશરો પણ અહીં જ રહે છે. ભારતના વિશાળ ભાગમાં જુદીજુદી જાતિઓ નિવાસ કરે છે. બધીના આકાર-પ્રકાર તથા ગુણધર્મો પણ અલગઅલગ છે. અહીં જ ધનનો દેવ કુબેર પણ રહે છે. અહીંથી થોડે જ દૂર ક્રૈલાસપર્વત છે, જ્યાં ભગવાન શિવનો વાસ છે. આ બાજુ બદરીજાશરમ છે. ચાત્રા ઘણી કઠિન છે, એટલે ચુદિષ્ઠિરે ક્રેટલાક લોકોને પાછા વળી જવાની સલાહ આપી, “તમે બધા પાછા હરિદાર જઈને, હું પાછો આવું ત્યાં સુધી, રહો. આ પ્રદેશ વિકટ છે. દરૌપદીની રક્ષા કરજો.”

ચુદિષ્ઠિરની આવી સલાહને બાકીના લોકોએ માની નહિ. સૌએ હિંમતપૂર્વક સાથે રહેવાની મક્કમતા બતાવી. મક્કમ મનવાળા ચાત્રીઓ જ આવી ચાત્રા પાર કરી શકતા હોય છે.

રસ્તામાં કુન્દરાજનું રાજ્ય આવ્યું. ત્યાં રાત રહ્યા. વધારાનો સામાન ત્યાં મૂકીને બીજા દિવસે બધા આગળ ચાલ્યા. દરૌપદીને અજ્ઞનને મળવાની તીવ્ર ઉત્કંઠા છે. બધાં તીવ્ર ઉત્કંઠાથી અજ્ઞનને મળવા આગળ જઈ રહ્યાં છે. ઉત્કંઠાથી ઉતાવળ આવે છે. બધાં અજ્ઞનને મળવા ઉતાવળાં થયાં છે. પણ હજુ સુધી અજ્ઞન ના મળવાથી બધાં ચિંતાતુર થયાં છે. ઉત્કટ પ્રેમમાં આપોઆપ ઉત્કંઠા રહેતી હોય છે. ઉત્કંઠા પૂરી ન થવાથી સંતાપ થતો હોય છે. બધાં સંતાપ અનુભવી રહ્યાં છે. એવામાં એક હાડકાંનો ટગલો જોવા મળ્યો. તે નરકાસુરનાં હાડકાં પડ્યાં હતાં. લોમશ-જ્ઞાન વરચેવરચે બધી કથાઓ સંભળાવે છે. એક વાર પૃથ્વી ઉપર માણસોની સંખ્યા ઘણી વધી ગઈ. જ્યાં જુઓ ત્યાં માણસો જ માણસો થઈ ગયાં. તેથી ભાર વધી જવાથી પૃથ્વી સો ચોજન નીચે ચાલી ગઈ. જ્યારે-જ્યારે પૃથ્વી ઉપર ભાર વધી જાય છે, ત્યારે હળવી થવા માટે પૃથ્વી વિષ્ણુ ભગવાન પાસે જાય છે. વિષ્ણુએ ભાર હળવો કરવા વચન આપ્યું અને તેમણે વરાહલુપ ધારણ કરીને પૃથ્વીને હુતી ત્યાં ને ત્યાં સ્થાપિત કરી દીધી. ચુદિષ્ઠિર કથા સાંભળી રહ્યા છે.

હવે બધાં ગંધમાદન-પર્વત નજીક પહોંચી ગયાં છે. અહીં બરણકર આંધી આવી. અહીં બરણની આંધીમાં લોકો ભાન ભૂલીને મરણશરણ થઈ જતાં હોય છે. હિમવર્ષી એટલી પુરબળ હતી કે એકબીજાનાં મોઢાં પણ જોઈ શકતાં ન હતાં. બધાં જચાં જચાં મળી ત્યાં છુપાઈ ગયાં. આ તોકાનમાં દરૌપદી મૂછિત થઈ ગઈ. એવું લાગ્યું કે હવે તેના પરાણ નીકળી જશે. વિકટ ચાત્રામાં કચારે કોનું શું થઈ જાય તે કહેવાય નહિં.

નીમસેને પોતાના પુત્ર ઘટોત્કચનું સમરણ કર્યું એટલે તે પુરગટ થઈ ગયો. ઘટોત્કચે બધાંને મદદ કરી અને પછી બધાં ગંધમાદન-પર્વત પહોંચી ગયાં. નરનારાયણ આશ્રમનાં દર્શન કર્યા. નજીકમાં જ ગંગાજી વહેતાં હતાં. તેમનાં પણ દર્શન કર્યા. પાંડવો થોડા દિવસો માટે ત્યાં રહેવા લાગ્યા.

એક દિવસ દરૌપદી સુગંધભર્યું પુષ્પ લઈને નીમસેન પાસે આવી અને અર્પણ કર્યું. ભગવાને પુષ્પોની રચના પરેમીઓ માટે કરી હુશે તેવું લાગે છે. બીજું કોઈ કારણ દેખાતું નથી. પરેમીઓ જચારે પુષ્પને એકબીજાને અર્પણ કરે છે તો તેમાં તરણ સંદેશા હોય છે.

1. પરેમ સદા સુંદર, રૂપાળો હોય છે. તે કદી કદસ્ફો નથી હોતો.

2. પરેમ હુંમેશાં સુગંધભર્યો હોય છે. વ્યક્તિકાર્યો હોય, પરેમ કદસ્ફો ન હોય. વ્યક્તિના શરીરમાંથી દુર્ગંધ આવતી હોય, પણ પરેમમાં દુર્ગંધ ન હોય. પરેમ તો મધમધતી સુગંધથી ભરપૂર હોય છે:

3. પરેમ સુંવાળો હોય છે, કઠોર નથી હોતો, ખરબચડો નથી હોતો.

આ તરણ તત્વો પરાપત કરીને પરેમી યુગલો જીવનને સુખથી તરબોળ કરી મૂકૃતાં હોય છે. જેને સાચો પરેમ મળ્યો તેને ભગવાન મળ્યા. પરેમ વિનાનું જીવન એ જીવન જ નથી.

દરૌપદીનું અર્પણ કરેલું પુષ્પ નીમે સ્વીકાર કર્યું અને દરૌપદીએ કદચું કે “જાઓ, આવાં પુષ્પો લઈ આવો. મારે આપણા કામ્યકલાના આશ્રમમાં લઈ જવાં છે.” દૂર જઈને પણ સ્તરીઓ ઘરને ભૂલી શકતી નથી. સ્તરીઓની અપેક્ષાઓ નાની-નાની હોય છે. ઘરી વાર તુચ્છ અપેક્ષા પૂરી કરવા માટે પણ તેઓ પુરુષોને જોતરી દેતી હોય છે. બિચારો નીમ! જુઓ તો ખરા! પુષ્પ લેવા કેટકેટલી કઠિન જચાંએ ચઢ-ઉત્તર કરીને માંડ સરોવરે પહોંચ્યો! રસ્તામાં વૃદ્ધ થઈ ગયોલા હનુમાનજી મળી ગયા. તે વૃદ્ધાવસ્થાના કારણે માર્ગમાં સૂતા હતા. નીમ અને હનુમાનનો સંવાદ થયો. નીમ હનુમાનને ઓળખી ન શક્યા. બજે વાચ્યુપુત્ર છે. નીમનો ગર્વ ઉતારવા માટે હનુમાનજીએ પોતાનું પૂછુંકું ઉંચકીને એક તરફ મૂકવાનું કદચું. ઘરણું બળ કરવા છિતાં પૂછુંકું ઉંચકાચું નહિં. નીમનો અહુંકાર ઉત્તરો અને ક્ષમા

માગી. પછી ઓળખાણ પડી. હુનુમાનજીએ ભીમને ‘રામાયણ’ સંભળાવી, પછી પોતાનું વિરાટ રૂપ બતાવી અંતર્ધીન થઈ ગયા.

અંતે ભીમ સૌંઘિકવનમાં પહોંચી ગયો. પેલાં કૂલો અહી મહેકી રહ્યાં હતાં. પણ અહી તો રાક્ષસોનો પહેરો હતો. ભીમ અને રાક્ષસો વરયે ભયાંકર ચુદ્ધ થયું. રાક્ષસોને હુરાવીને ભીમે પુષ્પો ભેગાં કર્યા.

કુરીથી આંધી આવી. ચારે તરફ હિમવર્ષ થવા લાગી. ચુદિષ્ઠિરે દરૌપદીને પૂછ્યું કે “ભીમ કર્યાં છે?” હવે દરૌપદીને ભાન થયું કે સામાન્ય વસ્તુ માટે મેં ભીમને કેવા સાહુસ માટે મોકલ્યો છે. દરૌપદીએ સંકોચપૂર્વક કહ્યું કે “મેં કૂલ લેવા મોકલ્યા છે.” બધાને ચિંતા થઈ અને સૌ ભીમને શોધવા નીકળી પડ્યાં. જેમતેમ કરીને ભીમને શોધી કાઢ્યો. હાશ! હવે શાંતિ થઈ!

રસ્તામાં જટાસુર મળી ગયો. ભીમસેને માંડ બધાંને બચાવ્યા. કુરી પાછાં નર-નારાયણ આશ્રમમાં વૃષપર્વનાં મહેમાન થયાં અને પછી રાજષ્ણ આષ્ટર્ણાના આશ્રમમાં પહોંચી ગયાં. અહી પણ ભીમે રાક્ષસો સાથે ચુદ્ધ કર્યા. ભીમ હોય ત્યાં ચુદ્ધ હોય જ. મોટા ભાગે ભીમ પોતાના માટે લડતો નથી, બીજા માટે લડે છે. જે બીજા માટે લડે છે તે પણ તપ જ કરે છે. ભીમે મહિમાન રાક્ષસનો વધ કર્યા.

ગન્ધમાદન-પર્વત ઉપર બધાં કુબેરને મળ્યાં અને તેમનો ભવ્ય મહેલ જોયો. કુબેરના ઘરાં રાક્ષસો ભીમે મારી નાખ્યા હતા. ત્યાં યક્ષ, રક્ષ, કિન્નર, ગંધર્વ નામની જાતિઓ રહેતી હતી. કુબેર પાંડવોને મળીને વિદાય થયા.

અનેક સ્થળોએ ફરતાં-ફરતાં ગન્ધમાદન-પર્વત ઉપર એક દિવસ અર્જુન આવી પહોંચ્યો. બધા ભાઈઓ મળ્યા. આનંદઆનંદ થઈ ગયો. અર્જુન પોતાની સાથે દરૌપદી માટે આભૂષણો લાવ્યો હતો તે બેટ આપ્યાં. સ્તરીઓ આભૂષણપરેમી હોય છે. તેમને શૃંગારની વસ્તુઓ અને આભૂષણો લાવી આપનાર પરત્યે તેમની લાગળી વધી જતી હોય છે.

સમાચાર સાંભળીને ઇન્દ્ર પણ પાંડવોને મળવા આવ્યો અને પછી સર્જમાં ચાલ્યો ગયો. પછી તો આટલાં વર્ષો અર્જુને કેવી રીતે વિતાવ્યાં તે બધી કથા પાંડવોને કહી. તેમાં તેને ઇન્દ્ર દ્વારા મળેલા દિવ્યાસ્તરની વાત પણ કરી, તેથી ચુદિષ્ઠિરને તે દિવ્યાસ્તર જોવાની હરછા થઈ. અર્જુન પણ પોતાને મળેલાં બધાં દિવ્યાસ્તરો બતાવવા તૈયાર થઈ ગયો.

અર્જુન દિવ્યાસ્તરનો પૂર્યોગ બતાવવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો ત્યાં નારદજી આવી ગયા. તેમણે દિવ્યાસ્તરોના મિથ્યા પૂર્યોગને રોકયો. સિદ્ધિઓનું પરદર્શન ન હોય. જયારે અતિ આવશ્યકતા ઊભી થાય ત્યારે જ આ શસ્ત્રોનો પૂર્યોગ કરી શકાય, નહિ તો નહિ.

અર્જુન નારદજીની વાત સમજુ ગયો. ધન, રૂપ અને સિદ્ધિઓ સંતાડેલાં સારાં, તેનાં પ્રરદ્ધણ ન હોય. કોઈ કરે તો ખોઈ નાખવા જ કરે.

હવે પાંડવો પાંચે થઈ ગયા. ગંધમાદન-પર્વતથી વિદ્યાય થઈને સરસ્વતી-તટ ઉપરના દૈત્યવનમાં પહોંચ્યા. અહીં રહેવા લાગ્યા. પણ એક દિવસ એક ભયંકર અજગરે ભીમને પકડી લીધો. મહાબળવાન ભીમ પણ અજગરની પકડમાંથી છૂટી શક્યો નહિં. તે મૂળીંત થઈ ગયો. પછી જ્યારે ભાનમાં આવ્યો ત્યારે સર્પને પૂછ્યું કે “તું કોણ છો?”

સર્પે જવાબ આપ્યો કે “હું તમારો પૂર્વજ રાજા નહુષ છું. અગસ્ત્ય-ઋષિના શાપથી અજગર થયો છું” વગેરે. તેણે ભીમને જોરથી બરડી લીધો હતો.

ભીમ વનમાંથી પાછો ન આવ્યો તેથી યુધિષ્ઠિરને ચિંતા થઈ. તે પગલે- પગલે વનમાં ગયો અને જોયું તો એક ભયંકર અજગર ભીમને જકડીને પડ્યો છે. ભીમની સાથે વાત થઈ. અજગરે પણ વાત કરી. પૂરક્ષે પૂછ્યા. યુધિષ્ઠિરે પૂરક્ષેના ઉત્તર આપ્યા. બરાદમણ કોણા, શ્વાદૂર કોણા, વગેરે. તે સાંભળીને અજગરનું સમાધાન થયું અને તેણે ભીમને છોડી દીધો. યુધિષ્ઠિરના પ્રદ્યાતનથી અજગરની પણ મુક્તિ થઈ.

હવે દૈત્યવન છોડીને પાંડવો ફરી પાછા કામ્યકલાનમાં આવીને રહેવા લાગ્યા.

એક દિવસ શરીરકૃષ્ણ સત્યભામાની સાથે પાંડવોની પાસે પહોંચ્યી ગયા. જો પત્ની આજ્ઞાકારી, સુશીલ અને પૂરેમાળ હોય તો પુલષે તેને હુંમેશાં પૂરવાસમાં સાથે રાખવી. પણ જો ઘણી પત્નીઓ હોય તો વારાફૂરતી એક પછી એક સૌને સાથે લઈ જવી, નહિં તો વિખવાદ થશે. ઘણી પત્નીઓ હોય ત્યાં વિખવાદ તો હોય જ. ના હોય તો નવાઈ. સૌને સંતોષ આપવો અતિ કઠિન કામ છે.

પાંડવો અને શરીરકૃષ્ણ-સત્યભામાનો સંવાદ ચાલતો હતો ત્યાં મહામુનિ માર્કટેય તથા નારદજી આવી પહોંચ્યા. જ્યાં મહાપુરુષો બેગા થાય ત્યાં સત્સંગ તો થાય જ.

માર્કટેયમુનિએ વિસ્તારથી અનેક કથાઓ સંભળાવી. કર્મનું જ્ઞાન, કર્મનું ફળ, બરાદમણોનો મહિમા, તાક્ષ્યમુનિ અને સરસ્વતીનો સંવાદ, મત્સ્યાવતાર વગેરે અવતારોની કથા, શરીરકૃષ્ણની કથા, કલિયુગનું વર્ણન, છેવટે કલિક-અવતારનું પ્રાકટય, વામદેવની કથા, શિબિરાજની કથા, દાનની મહત્ત્વાની અને પૂરકાર, ધૂધુમારની કથા, મધુ-ક્રૈટભની કથા, પતિવરતા સ્તરીના ધર્મો, માતા-પિતાની સેવાના ધર્મો, ધર્મવ્યાધ દ્વારા હિંસા-અહિંસાનું વર્ણન, અતિશાય વિષય-સેવન કરવાથી થનારી હાનિ, તરણે ગુણોનું વર્ણન, સકદની ઉત્પત્તિ તથા સંસ્કાર, તેમની કથા.

માર્કડેય-જગ્યિ જ્ઞાન અને માહિતીનો બંડાર છે. તેમણે એક પણી એક અદારે પુરાળોની કથાઓ કહી સંભળાવી.

હવે દ્રૌપદીનો વારો આવ્યો. દ્રૌપદીએ સત્યભામાને પતિવરતા સ્તરીના ધર્મો બતાવ્યા.

દ્રૌપદી-સત્યભામાના સંવાદની ઉત્થાનિકા બહુ મહત્વની છે. સત્યભામા પૂછે છે કે “જેવી રીતે તમારા પતિઓ તમારે આધીન રહે છે તે ચુક્કિત મને બતાવો. કોઈ વરત, કોઈ દોરો, તાવીજ કે કઈ ક્રિરચા કરવાથી પતિ વશમાં થઈ જાય છે અને આપણી હરછા પરમાણે વર્તે છે તે બધું મને કહો.”

દ્રૌપદીનો જવાબ બહુ મહત્વનો છે. “પતિને વશ કરવાનો એક જ સાચો ઉપાય છે કે સ્વયં પોતે પતિને વશ થઈ જવું, તેની હરછા પરમાણે જીવન જીવવું. તેની આજ્ઞાનું પાલન કરવું, અટળક પ્રેમ કરવો, કદી દ્રૌપ કરવો નહિ. આટલું કરવાથી પતિ વશ થઈ જાય છે. કદી પણ પતિને વશ કરવા સીધો પ્રયત્ન કરવો નહિ. તેમ કરવાથી સ્તરી પતિને ઓઈ બેસે છે. પતિને વશ થવાથી તે વશ થાય છે તે મહાન સૂતર યાદ રાખવું. હું હુમેશાં દાસીભાવથી પતિની સેવા કરું છું. મારા પતિ એ જ મારા પરમેશ્વર છે તેવી ભાવના રાખું છું.

દ્રૌપદીએ સત્યભામાને પતિને વશ કરવા માટે બે અદ્યાય નરીને ઉપદેશ—
ઉપાયો બતાવ્યા છે, જે પૂરત્યોક સ્તરીએ ગાંઠ બાંધવા જેવા છે. જો આ અદ્યાય જીવનમાં ઉતારવામાં આવે તો કોઈ સ્તરી કુઃખી ન થાય, કોઈના છૂટાછેડા ન થાય.

શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામા દ્વારકા જવા વિદાય થયાં.

10-7-10

*

60. ગાંધીજીની જીવિતની પરિસ્થિતિ

કુંખીલી શત્રુતા શાંતિ નથી પામવા દેતી. અન્યાયનો માર્ગ લેનાર પ્રબળ શત્રુથી હું મેશાં ભયબીત રહ્યા કરતો હોય છે. ન્યાયના માટે જે ફના થઈ જાય છે તેમને પણ શત્રુતા દુઃખદાયી થઈ જતી હોય છે. પણ ન્યાય અને સત્ય જેના પક્ષમાં હોય છે તેને પ્રબળ આત્મબળ પણ મળતું હોય છે. તેને ષડ્યંતરો કરવાં નથી પડતાં, હા, ષડ્યંતરોથી બચવું જરૂર પડે છે. ષડ્યંતરોથી બચવું એ મુત્સદીજીરી છે, રાજનીતિ છે. ષડ્યંતરો વિનાની રાજસત્તા હોતી નથી. પાંડવો ષડ્યંતરો રચતા નથી, પણ કૌરવોનાં ષડ્યંતરોનો શિકાર થતા રહે છે.

કૌરવો પાંડવોના બધા સમાચારો મેળવતા રહે છે, કારણ કે તેમને ભય લાગે છે. અસત્ય અને અન્યાય ગમે તેટલાં બળવાન હોય તો પણ તે ભય વિનાનાં નથી હોતાં.

પાંડવો કામ્યકલાનમાં સરોવરના કિનારે રહેવા લાગ્યા છે. ત્યાં અવારનવાર બ્રાહ્મણો આવતા-જતા રહે છે. જયાં આદરસત્કાર થાય ત્યાં અતિથિઓ આવતા રહે છે. એક વાર એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પાંડવોની પાસે આવ્યો. તેણે કથાવાર્તા સંભળાવી, પછી તે સીધો ધૂતરાષ્ટ્ર પાસે પહોંચ્યો ગયો.

બધા કથાકારો સંત નથી હોતા. કેટલાક ખટપટિયા પણ હોય છે. લાકડાં લડાવે તેને ખટપટિયા કહેવાય. કથાવાર્તાના નિમિત્તે તમારે ત્યાં આવે, પછી તમારાં છિદ્ર શોધે. તેમનો સ્વભાવ જ છિદ્રો શોધવાનો હોય છે. પછી સીધા તમારા વિરોધીઓ પાસે જાય અને મરચ્ચા-મીઠું ભભરાવીને તમારી વાત કરે. વિરોધીઓને વિરોધીની વાત સાંભળવી ગમે, બહુ ગમે, રસ પડી જાય, ફરી-ફરીને સાંભળવાનું મન થાય. તેથી આવા ખટપટિયા માણસોનો ખૂબ આદર- સત્કાર કરે.

ધૂતરાષ્ટ્રે પેલા બ્રાહ્મણનો સારો આદર કર્યો. પછી પાંડવોના બધા સમાચાર આપ્યા. “તે બધા બહુ જ દુઃખ ભોગવે છે, બધા સુકાઈ ગયા છે, પણ બદલો લેવા ચુદ્ધની પણ તૈયારી કરી રહ્યા છે” વગેરે સમાચારો આપ્યા.

ધૂતરાષ્ટ્રને બારે ચિંતા થઈ. કૌરવોનો કાળ નજીક આવી રહ્યો છે, તેવું તેની આંધળી આંખોને પણ સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું. તેણે બધી ચિંતા શકુનિ, કર્ણ વગેરેને કહી સંભળાવી.

રાજકારણમાં બે પ્રકારના રાજનેતાઓ હોય છે: (1) સમાધાનવાઈ અને (2) વિગ્રહવાઈ. સમાધાન કરવાથી શાંતિ મળતી હોય તો સમાધાન કરી લેવું તેવી તેમની ધારણા હોય છે. બીજો પક્ષ માત્ર વિગ્રહ જ છાછતો હોય છે. બજે પક્ષોમાં ગુણાદોષ રહેતા હોય છે. અન્યાય—અત્યાચાર સહન કરીને સમાધાન કરી લેવું તે દોષ છે. આવી જ રીતે અન્યાય—અત્યાચાર કરીને વિગ્રહ કરતા રહેવું અને સમાધાન કરવું જ નહિ એ પણ દોષ છે. કૌરવો બીજા પક્ષના છે. કર્ણ, શકુનિ વગેરે બધા જ યુદ્ધોનમાંદી છે. તે દુયોધન અને ધૂતરાષ્ટરને જયારે જુઓ ત્યારે ઉશ્કેરતા રહે છે.

બ્રાહ્મણની વાત સાંભળીને બધાએ નક્કી કર્યું કે શત્રુપક્ષ અત્યારે સેના વિનાનો દુર્બળ છે. અત્યારે આપણે તેનો લાભ લઈને તેમનો નાશ કરી દેવો જોઈએ. આવી સલાહ કરીને તે બધા રજા લેવા માટે ધૂતરાષ્ટર પાસે ગયા. પણ કોઈ નિમિત્ત તો બનાવવું જોઈએ. એક ગોવાળને આગળ કરીને બધા ધૂતરાષ્ટરને કહેવા લાગ્યા કે “આપણી ગાયોની અબર લેવા તથા હિંસક પ્રાણીઓથી બચાવવા અમને વનમાં જવાની રજા આપો.”

ધૂતરાષ્ટરને દાણમાં કાળું દેખાઈ આવ્યું. તેણે કદયું કે “ના-ના, ત્યાં નજીકમાં જ પાંડવો આવી ગયા છે. તમારા જવાથી ધર્ષણ થવાની સંભાવના છે, એટલે હું જવાની રજા નથી આપતો.”

ધૂતરાષ્ટરની વાતથી શકુનિ નિરાશ ન થયો. તેની પાસે પોતાના પક્ષને સમજાવવાની ગજબની શક્તિ છે. આવી શક્તિ હોય તે જ સહૃદ રાજનેતા થઈ શકે. તેણે ફરીથી ધૂતરાષ્ટરને યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. અંતે ધૂતરાષ્ટરે ગાયો પાસે વનમાં જવાની મંજૂરી આપી દીધી.

ઘરણ મોટું લાવલશકર લઈને દુયોધન કામ્યકલા જવા નીકળી પડ્યો. અનેક પડાવો નાખતો-નાખતો દુયોધન અંતે ગાયોની સમીપમાં પહોંચી ગયો. ત્યાં તેણે છાવણી નાખી દીધી. ગાયોની ગણતરી વગેરેનું કામ કરવા લાગ્યા. પછી વનમાં ઘરણ પણુંઓનો શિકાર કર્યો.

જે સરોવરના કિનારે પાંડવો પર્ણકુટિઓ બનાવીને રહેતા હતા તે સરોવરના બીજા કિનારે ગાંધર્વો પણ આનંદપૂર્મોદ કરવા લાગ્યા હતા. તેમનો સરદાર ચિત્રસેન હતો.

કૌરવો પણ ત્યાં જ પહોંચી ગયા. નિયમ એવો છે કે એક સેના જયારે યુદ્ધાભ્યાસ કરતી હોય ત્યારે બીજી સેનાએ નજીક જવાય નહિ. ધર્ષણ થવાની પૂરેપૂરી

સંભાવના રહે છે. આ તો તરણ શક્તિઓ એક જ સરોવરના કિનારે બેગી થઈ ગઈ: પાંડવો, ગાંધવો અને કૌરવો.

દુર્યોધને પોતાની સેનાને આદેશ આપ્યો કે “સર્વપ્રથમ ગાંધવોને અહૃદીથી મારી હઠાવો, પછી પાંડવોનો વારો.” દુર્યોધનની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને કૌરવોની સેના બળપૂર્વક દૈત્યનમાં ઘૂસી ગઈ. ચિત્રરથે તેમને સમજાવવા અને પાછા વળી જવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો. પણ કૌરવો માન્યા નહિ તેથી કુલ્લદ્વારા થઈને ચિત્રસેને પોતાના ગાંધવોને પણ ચુદ્ધ કરી લેવાની છૂટ આપી. શાંતિના પ્રયત્નો પછી પણ સમાધાન ન થાય તો ચુદ્ધ અનિવાર્ય થઈ જાય છે. પછી ચુદ્ધ ન કરાય તો પોતાનો વિનાશ નિશ્ચિત થઈ જાય છે.

બત્રે સેનાઓ પુરજોરથી લડવા લાગી. કૌરવોની સેનાનું નેતૃત્વ કર્ણ કરી રહ્યો છે. ભયંકર ચુદ્ધ પછી કૌરવોની સેના હારી ગઈ અને ભાગી ગઈ. ચિત્રસેને દુર્યોધનને બંદી બનાવી લીધો. પછી તો દૃષ્ટાસન પણ પકડાઈ ગયો. કૌરવોની સત્રીઓ પણ પકડાઈ ગઈ.

બચેલા મંત્રીઓ તથા સૈનિકો પાંડવોના શરણે ગયા. કૌરવોનો પરાજય તથા દુર્દીશા જોઈને ભીમ બહુ જ રાજુ થાયો. પણ આવા સમયે ચુઘિષ્ઠરે દુર્યોધનનો પક્ષ લીધો: ગમે તેવો તોચ મારો ભાઈ છે. અમે બલે પરસ્પર લડીએ, પણ આપત્તિમાં તો અમે એકબીજાના સાથીદાર જ છીએ.

પારિવારિક ખાનદાની અંતે તો સાથે આવીને ઊભી રહેતી હોય છે. ચુઘિષ્ઠરે પાંડવોને ગાંધવો સાથે ચુદ્ધ કરીને પણ કૌરવોને છોડાવી લાવવાનો આદેશ આપ્યો.

પાંડવોએ ગાંધવોને ઘણા સમજાવ્યા, પણ ચિત્રસેન માન્યો નહિ. અંતે ભયંકર ચુદ્ધ થયું અને ચિત્રસેન હાયો અને શરણે આવ્યો. અજ્ઞુને દુર્યોધન તથા કૌરવો વગેરેને છોડાવ્યા. ચુઘિષ્ઠરે દુર્યોધન વગેરેનું સન્માન કરી વિદાય કર્યો. કેવી કુદરણાથી આવ્યા હતા અને કેવો પરાજય પામીને જઈ રહ્યા છે! પાંડવો ડગલે ને પગલે કૌરવોની નીચતાનો જવાબ ઉચ્ચતાથી આપી રહ્યા છે.

61. દુર્યોધનની આત્મહૃત્યાની તૈયારી

પરાજય કોઈને પણ ગમતો નથી. સૌને વિજય ગમે છે. પરાજય પણ જયારે અત્યાંત અપમાનપૂર્વકનો હોય છે ત્યારે વ્યક્તિને બારે આગાત લાગતો હોય છે. ધનહરણ કે ધરતીકંપ વળેશી સંપત્તિનાશનું દુઃખ થતું હોય છે, પણ અપમાનપૂર્વકનો પરાજય તો બધાં દુઃખોથી વધુ અસહ્ય થઈ જતો હોય છે. દુર્યોધન ગાંધર્વોથી હુયો તેનું દુઃખ તો બલું જ, પણ જેને તે કદૂર શત્રુ માનતો હતો, જેનો નાશ કરવા તે અહીં સુધી ચઠી આવ્યો હતો તે પાંડવોની સહાયતાથી તે ગાંધર્વોની કેદમાંથી મુક્ત થઈ શક્યો તે પીડાની કોઈ કલ્પના ન કરી શકાય. હા, જો તેનામાં ઉચ્ચ કુલીનતા હોત તો તે યુદ્ધિષ્ઠિરને પગે પડ્યો હોત અને બધું કેરળેર છોડીને દાસ થઈ ગયો હોત. પણ કુલીનતા લાવવી કર્યાંથી? કુલીનતા વેચાતી નથી ભજતી, ઉપદેશોથી પણ નથી આવતી. તે જનમજાત હોય છે, જેવી પાંડવોની. પાંડવો માટે અત્યારે સારામાં સારો મોકો હતો. તે ધારત તો કૌરવોનો જડમૂળથી નાશ કરી શક્યા હોત. પણ યુદ્ધિષ્ઠિરે તેમ ન થવા દીધું. ઉપરથી કેદમુક્તિ અપાવીને માનપાન સાથે વિદ્યાય કર્યો. કોઈ શરત ન કરી: જાઓ, રાજ્ય ભોગવો.

આ ઘટનાએ દુર્યોધન ઉપર બહુ અસર કરી. તે આમરણ અનશન ઉપર બેસી ગાયો: “હવે જીવવું નથી. મરી જવું છે.” કોઈ-કોઈ વાર વ્યક્તિને આવી સ્થિતિ પરાપત થઈ જતી હોય છે.

દુર્યોધને પોતાની જાયાએ દુઃશાસનને ગાઈએ બેસાડવાની વ્યવસ્થા કરી, પણ દુઃશાસને આ વ્યવસ્થાનો સ્વીકાર ન કર્યો, “દુર્યોધન જ રાજ રહે. હું કદાપિ નહિ!” તેવી તેની દૃઢ ધારણા છે સુધી રહી.

પછી તો કર્ણો આવીને દુર્યોધનને બહુ સમજાવ્યો કે આત્મહૃત્યા કરવી સારી નહિ, પણ દુર્યોધન ન માન્યો. તેનું પ્રાયોપવેશન-વરત (આત્મહૃત્યા સુધી અનશન) ચાલુ જ રહ્યું.

છેવટે શકુનિએ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ દુર્યોધન વિચલિત ન થયો. અનશન ઉપર ઉત્તરવું સરળ કામ છે, પણ તેને પાર પાડવું અત્યાંત કઠિન કામ હોય છે. બલભલાનાં મનોબળ વિચલિત થઈ જતાં હોય છે.

અંતમાં અસુરો અને દૈત્યોએ મળીને કૃત્યાનું આવાહન કર્યું. કૃત્યાનું કામ મગજ ફેરવવાનું હોય છે. તેણે દુર્યોધનનું મગજ ફેરવ્યું અને તેણે અનશનનો ત્યાગ કરી દીધો. સૌને આનંદ થયો.

વિશ્વાણ સેના લઈને દુયોગન પાછો હસ્તિનાપુર ચાલ્યો ગયો.

પરાજિત લોકો અંદરોઅંદર લડતા હોય છે. પરાજયનો દોષ કોને દેવો? કોણ સ્વીકારે? ધૂતરાષ્ટ્રે કર્ણ અને શકુનિને ઓટી સલાહ આપવા માટે અને લડાવી મારવા માટે ખખડાવ્યા. પણ અંતે સમય જતાં બધું શાંત થઈ ગયું.

10-7-10

*

62. વ્યાસજીનું આગમન

પારિવારિક કલેશમાં બે પક્ષ પડી જતા હોય છે. અન્યાયના પક્ષમાં પણ થોડાક સારા માણસો હોય છે, જે કલહુ નથી હચ્છતા, પણ લાયારીવશ તેમને અન્યાય-પક્ષમાં ઓના રહેવું પડતું હોય છે. વ્યાવહારિક જગતની પણ એક લાયારી હોય છે. કૌરવોના પક્ષમાં રદ્દ્યા છતાં પણ નીઝા, દ્રોણ, વિદુર વગેરે અંતરથી પાંડવોની સત્યતા અને કૌરવોની કુટિલતા જાણે છે. એટલે અવારનવાર તે સાચી સલાહ આપે છે, જે દુર્યોધનને ગમતી નથી. નીઝે કર્ણને ખબડાવી નાખ્યો, કારણ કે જ્યારે જુઓ ત્યારે તે દુર્યોધનને ચુદ્ધ માટે ઉઝ્કેરતો રહે છે. નીઝાથી નારાજ થઈને કર્ણ દુર્યોધન પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે: “આ નીઝા જ્યારે જુઓ ત્યારે આપણી નિંદા કરે છે અને પાંડવોની પ્રશ્નાંસા કરે છે.” આ રીતે દુર્યોધન પાસે નીઝાની વિલદ્ધમાં ઘણી વાતો કરી. પછી તે પોતાનું પરાજ્યમ બતાવવા દિવજય કરવા નીકળી પડ્યો. દિવજય કરીને તે પાછો હસ્તિનાપુરમાં આવી ગયો. દુર્યોધને તેનો જયજયકાર કર્યો.

પાંડવોએ જેવો રાજસૂયયાજ્ઞ કર્યો હતો તેવો દેખાદેખી કૌરવોએ પણ કર્યો. તેમાં આવવા માટે દુર્યોધને એક દૂત પાંડવો પાસે પણ મોકલ્યો. પણ પાંડવો વનમાં હોવાથી તથા આમંત્રરણ ભાવ વિનાનું હોવાથી પાંડવો આવ્યા નહિ. સાચા ભાવ વિનાનું દેખાવ-માત્ર આમંત્રરણ હોય ત્યાં સ્વમાની વ્યક્તિત્વે જવું નહિ. ખરેખર તો દૂત દ્વારા નહિ, પોતે આવીને આમંત્રરણ આપવું જોઈતું હતું. પણ દુર્યોધને માત્ર દેખાવ પૂરતું જ આમંત્રરણ મોકલ્યું હતું. પછી પાંડવો કામ્યકલાનમાં પાછા પ્રવેશ કરી ગયા.

એક વાર વ્યાસજી યુધિષ્ઠિર પાસે આવ્યા અને દાનધર્મ ઉપર ચર્ચા કરવા લાગ્યા. સૌથી ઉત્તમ દાનધર્મ છે. તપ વગેરેનું ફળ વ્યક્તિત્વ પોતે જ મેળવે છે. પણ દાનનું ફળ તો સામેની વ્યક્તિત્વને તરત જ મળે છે. વ્યાસજીએ આ બાબતમાં મુદ્ગલ-જ્યષ્ઠિનું ઉદાહરણ આપ્યું.

કુલક્ષેત્રમાં મુદ્ગલ નામના જ્યષ્ઠિ રહેતા હતા. તે ઉછવૃત્તિથી આજીવિકા ચલાવતા હતા. જીવનમાં સૌથી મોટો પૂર્ક આજીવિકા ચલાવવાનો રહે છે. જેની આજીવિકા સારી રીતે ચાલે છે તે સુખી છે. આજીવિકા વિનાનો ગૃહુસ્થ કદી સુખી ન હોય. એટલે આજીવિકા જીવન માટે કરોડરજજીનું કામ કરે છે.

આજીવિકાનાં અનેક પૂરકાર છે. જેમાં પાપ ન થતું હોય તે આજીવિકા શરેષ્ઠ છે. મોટા ભાગની આજીવિકાઓમાં અનેક પૂરકારના પાપ-દોષો રહેતા હોય છે. પણ જ્યષ્ઠિઓએ એક દોષરહિત આજીવિકા સ્વીકારી હોય છે, જેને ‘ઉછવૃત્તિ’ કહેવાય

છ. ઉછ એટલે અનાજનું બજાર ઊઈ જાય પછી જે અનાજના દાણા પડ્યા રહે તેને વીળી લઈને જીવનું તે અથવા ખેતરમાંથી અનાજ લેવાઈ જાય પછી જે કણસલાં પડ્યાં રહે તેને વીળી લેવાં અને તેમાંથી આજુવિકા ચલાવવી તેને ઉછવૃત્તિ કહેવાય છે. આ રીતે મુદ્ગલ-જ્ઞાનિ પત્ની અને બાળકો વગેરે માટે ઉછવૃત્તિથી આજુવિકા ચલાવતા હતા. લગભગ પંદર દિવસ સુધી ઉછ કરવાથી દરોણ (પાલી) જેટલું અનાજ બેગું થતું. તેમાંથી રસોઈ બનાવીને બધાં જમતાં અર્થાત્ પંદર દિવસના ઉપવાસ થતા. આટલું અજ પૂરાપ્ત કરીને તે યજ્ઞ કરતા, અતિથિઓને જમાડતા, પછી જે વધતું તે જ જમતા. આ રીતે તેમની પૂરસિદ્ધિ ઘણી વધી ગઈ હતી. સાચું દાન પૂરસિદ્ધિ વિનાનું નથી હોતું. તેમાં પણ રસોડાની ઉદારતા વ્યક્તિને જલદી પૂરસિદ્ધિ અપાવે છે.

એક વાર દુર્વાસા જ્ઞાનિ તેમને ત્યાં આવી ગયા. દુર્વાસા તપસ્વી છે, પણ કુરોધી પણ છે. કેટલીક ગાયો ઘણું દૂધ આપે પણ લાત પણ મારે. બધી ગાયો સુંવાળી ન હોય. દુર્વાસા પણ આવી ગાય જેવા કુરોધી છે. તેમણે મુદ્ગલને ત્યાં રાંધેલી બધી રસોઈ જમી લીધી. ઘણા મહેમાનો વિવેક વિનાના હોય છે. મોડા, જમવાના સમયે આવે અને એટલું જમે કે પાછળવાળાં માટે કશ્ચ રહે જ નહિ. આ યોગ્ય ન કહેવાય. માણસે હુંમેશાં પાછળવાળાંની ચિંતા કરવી જોઈએ. પાછળવાળાંના પૂરતાપે કોઈ આગળ ચાલતું હોય છે.

દુર્વાસાનો આવો વ્યવહાર હોવા છતાં મુદ્ગલ-જ્ઞાનિને જરા પણ ઉદ્દેગ ન થયો. ઘરનાં બધાં ઉપવાસી રહી ગયાં. ભૂખ્યા રહી જવું બહુ કઠિન કામ છે. પેટની બળતરા મહુદુઃખદાયી હોય છે. “પેટનો બળયો ગામ બાળૈ” કહેવત એટલે જ પડી હશે. પણ મુદ્ગલ તો શાંત રહ્યા. આ જ ખરું તપ કહેવાય, ભૂખ્યા રહેવું એ તપ નથી, પણ કોઈને ખવડાવી દઈને ભૂખ્યા રહી જવું એ તપ છે.

આવી રીતે દુર્વાસા છ વાર આવ્યા. મુદ્ગલ અનાજ વીળીને બેગું કરે, યજ્ઞ કરે અને જમવાનું કરે. બરાબર તે જ સમયે દુર્વાસા આવી જાય અને બધું જમી લે. જ્ઞાનિપરિવાર ભૂખ્યો જ રહી જાય. દુર્વાસા પૂરસન્ન થઈ ગયા. તેમની પૂરસન્નતાથી વિમાન આવ્યું; સૌને સ્વર્ગલોક લઈ જવા દેવદૂત આવ્યા હતા. “આવો! પદારો! સ્વર્ગમાં નિવાસ કરો!” તેવું કહેવા લાગ્યા.

મુદ્ગલની જિજ્ઞાસાથી દેવદૂતે સ્વર્ગના ગુણાદીષ બતાવ્યા. સંસારનાં બધાં જ સર્વોચ્ચ સુખો ત્યાં પૂરાપ્ત થાય છે, ત્યાં કોઈ દુઃખો જ નથી હોતું, વગેરે ઘણા ગુણો બતાવ્યા, પણ આ બધું પુરુષકર્મ હોય ત્યાં સુધી જ ચાલતું રહે છે. પુરુષ પૂરાં થતાં જ સ્વર્ગથી પતન થઈ જાય છે અને જીવાત્મા જુદીજુદી ચોનિઓમાં જન્મ ધારણ કરતો થઈ જાય છે.”

દેવદૂતની વાત સાંભળીને મુદ્ગલ-જાધિએ વિમાનમાં બેસવાની ના પાડી દીધી. પછી દેવદૂતે સર્વાથી પણ ઉપર વિષ્ણુલોકની વાત કરી. જેમાંથી કદી પતન જ નથી થતું, તે શાખત ધામ છે. મુદ્ગલ-જાધિ એ ધામમાં જવા તૈયાર થયા. એમણે ફરીથી તપસ્યા કરી અને અંતે વિષ્ણુલોકને પૂરાપ્ત કર્યો.

વ્યાસજી ચુદિષ્ઠિરને કહે છે કે તમે ધરાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે. વનવાસનાં બાર વર્ષ પૂરાં થઈ રહ્યાં છે. હવે તેરમું વર્ષ ભોગવીને પછી તમને તમારાં બધાં સુખો પૂરાપ્ત થઈ જશે. જીવનમાં ચટીપડતી આવતી રહે છે. પડતી વિનાની ચટી નથી હોતી. દુઃખ વિનાનું સુખ નથી હોતું. જે દુઃખો સહન કરી શકે છે તે જ જીવન જીવી જાણો છે. જે દુઃખોથી દૂર ભાગે છે, દુઃખો તેમનો પીછો પકડે છે. દુઃખોને સ્વીકારવાં અને હુસતાં-હુસતાં તેમને ભોગવી લેવાં એ જ દુઃખોને હળવાં કરવાનો સાચો ઉપાય છે. વ્યાસજી ઉપદેશ આપીને પોતાના આશરમે ચાલ્યા ગયા. પાંડવોને નવો ઓક્સિજન આપી ગયા. દુઃખી મારાસો માટે સત્સંગ-આશ્વાસન ઓક્સિજનનું કામ કરે છે.

11-7-10

*

63. દર્શીપદીની લાજ રાખી

સત્કર્મામાં પણ સારા માણસોને પરસ્પરની સ્પર્ધા અને ઈષ્યા થઈ જતી હોય છે. માત્ર દુષ્ટો કે દુર્જનોમાં જ દોષો હોય છે તેવું માની લેવું ચોગય નથી. અમુક દોષો તો સજજનોમાં અને સત્કાર્ય કરનારાઓમાં પણ હોય છે. દુષ્ટોના દુર્જુણો જોઈને કોઈને આધાત નથી લાગતો, કારણ કે તે તો તેવા છે જ તેવી પરતીતિ પહેલેથી હોય છે. પણ જ્યારે સજજનોમાં પણ દુર્જુણો દેખાય છે ત્યારે આધાત લાગતો હોય છે, કારણ કે એવી ધારણા જ નથી હોતી. લોકો જાણો કે ના જાણો, સજજનોમાં પણ એકબીજાને નીચા પાડવાની, નીચા બનાવવાની વૃત્તિ રહેતી હોય છે. સમર્થ વ્યક્તિ તેને દબાવીને રાખે છે, જ્યારે પામર વ્યક્તિ તેને બકી દે છે. એટલે કોઈ પણ મહાપુરુષનો સ્વીકાર દોષો સાથે કરવામાં આવ્યો હોય તો આધાત લાગતો નથી અથવા ઓછો લાગે છે. એક મહાસૂત્ર હમેશાં ચાદ રાખવું જોઈએ, “સંપૂર્ણ દોષમુક્ત કોઈ જ નથી. સંપૂર્ણ દોષમુક્ત માત્ર પરમેશ્વર જ છે. માણસ એ માણસ જ છે, પરમેશ્વર નથી, નથી અને નથી. માણસને માણસ સમજુને સેવવો જોઈએ, ભગવાન સમજુને નહિ.”

એક વાર દશ હજાર શિષ્યો સાથે દુર્વાસા ઋષિ દુર્યોધનને ત્યાં આવી પહુંચયા. કેટલાંક પાતરો અમર છે, પાતર તરીકે, વ્યક્તિ તરીકે નહિ. જેમ કે દુર્વાસા, નારદ, વિશ્વામિત્ર વગેરે. આ બધાં પાતરો બધાં પૂરાણોમાં, ‘રામાયણ’-‘મહાભારત’માં બધે જ જોવા મળશે. વાતને ચલાવવા પાતરો જોઈએ. બધાં પાતરો ઐતિહાસિક જ હોય તેવું માની લેવું નહિ. પાતર તો ઘટના ઘટાવવા અને તેના દ્વારા ઉપદેશ આપવા માટે હોય છે. દુર્વાસા આવું જ પાતર છે. મહાકૃદોધ અને મહાતપ બજેનો મેળ એક જ પાતરમાં થયો છે. બધા જ સમર્થ લોકો ઠંડા નથી હોતા. કેટલાક ઘગધગતા અંગારા જેવા પણ હોય છે. દુર્વાસા આવું પાતર છે.

પશ્ચિમની જીવનપદ્ધતિમાં ઓચિંતું કોઈને ત્યાં જવાય નહિ. પહેલેથી બધું ગોઠવવું પડે. સ્વીકૃતિ મળ્યા પછી જ સમયસર કોઈને ત્યાં જવાય અને સમયસર પાછા આવી જવાય.

આપણે ત્યાં આવું નથી. કશા જ સમાચાર આપ્યા વિના ગમે ત્યારે ગમે તેને ત્યાં પહુંચ્યી જવાય, ધામા નાખીને રહેવાય, જમાય અને પછી પાછા ફરવાનું કાંઈ નક્કી નહિ. સાલું લાગે તો પડ્યા પણ રહેવાય. એક જીવન-પદ્ધતિમાં વ્યવસ્થા છે, બીજુમાં અવ્યવસ્થા છે. અવ્યવસ્થા દુઃખાચી થઈ જતી હોય છે.

દરે હજાર શિષ્યોની સાથે દુર્વાસા દુર્યોધનને ત્યાં પહુંચી ગયા. દુર્યોધને આદરસત્કાર કર્યો, બધાને જમાડ્યા અને રાખ્યા. પછી ઋષિ પ્રસન્ન થયા. વરદાન માગવા કર્યું. પ્રસન્નતામાંથી આપોઆપ પ્રદાનતા પ્રકટે છે.

દુર્યોધન-કર્ણ વગેરે મળીને વિચારવા લાગ્યા કે શું માગવું? બધાએ મળીને નક્કી કર્યું કે એવું માગો કે જેથી પાંડવોને શાપ મળે. પોતાનું ભલું થાય તે મહુત્વની વસ્તુ નથી, પાંડવોનું બૂલું થાય તે જ મહુત્વની વસ્તુ છે, કારણ કે દ્રેષ્માં બધા ઓંધળા થઈ ગયા છે. દુર્યોધને દુર્વાસા પાસે જઈને માર્યું કે “તમે આટલા શિષ્યો લઈને પાંડવોના અતિથિ બનો એ જ યાચના છો.” દુર્વાસાએ ‘તથાસ્તુ’ કહી વિદાય લીધી. બધા કૌરવો મનોમન હુસવા લાગ્યા: “હવે મજા આવશે. દુર્વાસાનું આતિથિ પાંડવો કરી શકશે નહિ, તેથી કૃલઘુ થઈને દુર્વાસા જણા શાપ આપશે. બસ આટલું જ જોઈએ છો.” કોઈને શાપ અપાવવા માટે કોઈ જીવે છે, કોઈને આશીર્વાદ અપાવવા કોઈ જીવે છે. બે જીવન વરચે આ ફરજ છે. એક “તારું નખખોટ જાય” કહેતો-કહેતો જીવે છે અને બીજો “તારું ભલું થાય” એવું કહેતો-કહેતો જીવે છે. બજે માણસો છે, પણ બજે વરચે અંતર આકાશ-પાતાળનું છે.

દુર્વાસા તો દરે હજાર શિષ્યો સાથે કસમયે પાંડવોને ત્યાં પહુંચી ગયા. કસમય એટલે અતિથિઓએ જમી લીધું, પાંડવોએ જમી લીધું અને છેવટે દરૌપદીએ પણ જમી લીધું. હવે કોઈ બાકી ન રહ્યું. ત્યારે પાંડવો કોઈ રાજગાડી ભોગવતા ન હતા કે ઝટ દઈને રસોઈ બનાવડાવી છે. પાંડવોની પૂરી યોગક્ષમતા અક્ષયપાત્ર ઉપર હતી. અક્ષયપાત્રનો નિયમ એવો હતો કે દિવસમાં એક જ વાર તે અન્ન આપે. દરૌપદીના જમી લીધા પછી તે બંધ થઈ જાય. આપણે ત્યાં સૌથી છેલ્લે પત્ની જમતી હોય છે, સૌથી પહેલી કદાપિ નહિ. સૌથી છેલ્લી, સૌને જમાડીને જમે તેને અન્નપૂર્ણા કહેવાય. સૌથી પહેલાં જમી લે (નોકરી-ધંધા સિવાય) તેને બલિભક્તી કહેવાય. પચિમમાં પત્ની પાછળથી નથી જમતી, સાથે જ જમે છે, કારણ કે ત્યાં અતિથિઓ નથી હોતા, એટલે બરાબર છે. આપણે ત્યાં પણ આવું થવા લાગ્યું છે તે ઠીક જ કહેવાય. શરત એટલી કે બધાં એક જ ટેબલ ઉપર પરેમથી જમતાં-જમાડતાં હોય તો.

હવે આજનું અક્ષયપાત્ર તો પૂલું થઈ ગયું હતું. હવે આજે તો તે કશું આપે નહિ. અને આ બધા અતિથિઓ... અધ...ધ...ધ... શું કરવું? દરૌપદી ચિતામાં પડી ગઈ. રસોડાની જવાબદારી પત્નીની હોય છે. આનદાન પત્ની ગમે ત્યાંથી ઉછીનું-પાછીનું લાવીને પણ રસોડાની આબરૂ રાખતી હોય છે. રસોડાની આબરૂ એ જ ધરની આબરૂ... રસોડાની આબરૂ રોટલેથી રહે, પુરુષની આબરૂ ઓટલેથી રહે.

અર્થાત્ત તેના ઓટલે બેસવા ક્રેવાં-ક્રેવાં માણસો આવે છે. જે ઓટલે હુલકાં માણસો બેસતાં હોય તે ઘરની આબરન સારી ન હોય.

દરૌપદી ચિંતામાં પડી ગઈ. તેણો ભગવાન શરીકૃષ્ણને મનથી આર્તભાવથી યાદ કર્યા. શરીકૃષ્ણ ત્યારે લક્ષ્મણી સાથે પ્રેમાલાપ કરી રહ્યા હતા. રસિક પતિએ પત્નીને સમય આપવો જોઈએ. તે પ્રેમાલાપની ભૂખી હોય છે, પછી પૈસાની. કદાચ પૈસા વિના ચલાવી લે, પણ પ્રેમાલાપ વિના તેને ભારે પીડા થાય. જે પતિએ પત્નીઓને પ્રેમાલાપ માટે પૂરતો સમય નથી આપતા તે પત્નીને ઝોઈ બેસે છે. શરીકૃષ્ણ પ્રેમાલાપમાં તરબોળ હતા ત્યાં દરૌપદીનો આર્તનાદ ટેલીપથીથી પહોંચ્યો. ઝડપને લક્ષ્મણીને ધકેલીને શરીકૃષ્ણ વન તરફ દોડ્યા. લક્ષ્મણી તો વિચાર કરતી જ રહી ગઈ. પોતાના પ્રેમાલાપમાં બંગ પડાવનાર સાસુ-નણાંડ કે દેરાણી-જેઠાણી વગેરેને સ્તરી સહુન નથી કરી શકતી. આમાંથી ઘરકંકાસ થવા લાગે છે.

શરીકૃષ્ણ તો દોડ્યા-દોડ્યા તે છેક દરૌપદીના ઝૂપડે આવીને જ્વાસ લીધો. બોલ્યા, “બોલ, શું થયું છે?” દરૌપદીએ બધી હુકીકત કહી. શરીકૃષ્ણો કહ્યું કે “હું પોતે ભૂખ્યો છું. જલદી પેલું અક્ષયપાત્ર લઈ આવ.”

શું લઈ આવે? અક્ષયપાત્ર તો પૂરું થઈ ગયું છે. બેટરીનો ચાર્જ ઉત્તરી જાય પછી બેટરી શા કામની? પણ કૃષ્ણો પાત્ર માઝયું. દરૌપદી લઈ આવી. શરીકૃષ્ણો જોયું તો પાત્રમાં એક નાનો સરખો અન્નકણ રહી ગયો હતો. શરીકૃષ્ણો તે અન્નકણ ખાઈ લીધો અને સહુદેવને કહ્યું કે “જાઓ, દુર્વાસા અને દશ હજાર મુનિઓને બોલાવી લાવો.” સહુદેવ બોલાવવા ગયા. મુનિઓ જગમાં અર્થ આપી રહ્યા હતા. બધા બહાર નીકળ્યા અને ઓડકાર ખાવા લાગ્યા. તેમણે દુર્વાસાને કહ્યું કે “હવે તો અમારાથી એક દાણો પણ ખવાશો નહિ! એટલી તૃપ્તિ થઈ ગઈ છે!” બધા મુનિઓ નદીમાંથી જ ગમે ત્યાં બાળી ગયા. કોઈ જમવા ન આવ્યું.

“હરિને ભજતાં હજુ કોઈની લાજ જતી નથી જાણી રે...”

દરૌપદી ગદગદ થઈ ગઈ. યમત્કારક ઘટનાથી શરદ્ધા દૃઢ થાય છે અને વધે છે. શરીકૃષ્ણ દ્વારિકા ચાલ્યા ગયા. પાંડવો બીજા વનમાં ચાલ્યા ગયા. આપત્તિના સમયો દોડીને તમારી મદદે આવે તેવો એક માણસ હોય તો આપત્તિથી રક્ષણ થાય.

64. જ્યાદરથ-પરાજય

સ્ત્રીને સાચવવી સૌથી અધલં કાર્ય છે. સ્ત્રી ચુવાન અને રૂપાળી હોય, વળી પાછો પતિ દરિદ્ર હોય તેવી સ્ત્રીને સાચવવી તો અત્યાંત કઠિન કામ કહેવાય. સ્ત્રી પોતે સચવાવા માગે તોપણ લંઘાઓ તેને સચવાવા ન દે. સચવાયેલી સ્ત્રી જ સુખ આપતી હોય છે અને પોતે પણ સુખી થતી હોય છે. જે સ્ત્રી પોતે સચવાવા માગતી હોય છે તેને જ સાચવી શકાય છે. જે પોતે જ શાકમાર્કેટમાં હુરાજ થવા આતુર હોય તેને બરદમા પણ સાચવી ન શકે. કેટલીક વાર સ્ત્રી સચવાવા માગતી હોય, પણ નાદાનીથી લક્ષ્મણારેખા ઓળંગવાની આદત પડી ગઈ હોય તો તેની નાદાની તેને આપત્તિમાં નાખી શકે છે.

પાંડવો કાભ્યકવનમાં રહેતા હતા. વનમાં ચારે તરફ પશુઓનું પ્રમાણ વધી જવાથી ત્રાસ થતો હતો. એક વાર પાંચે બાઈઓ શિકાર કરવા સવારના પહોરમાં નીકળી પડ્યા. દરૌપદી પર્ણકૃટિમાં એકલી જ રહી ગઈ હતી. ઘરમાં રહેતું સ્ત્રીઓને ગમતું નથી હોતું, એટલે બીજું કાંઈ નહિ તો બારણાં વરદ્યે કે બહાર ચોકમાં ઊભી રહીને આજુબાજુ જોયા કરતી હોય છે. દરૌપદી પણ બારણાં વરદ્યે ઊભીઊભી શૂંગાર કરી રહી હતી. બરાબર એ જ સમયે સિંધુ-દેશનો રાજા જ્યાદરથ ત્યાંથી નીકળ્યો. તેની દૃષ્ટિ દરૌપદી ઉપર પડી. તે જોતો જ રહી ગયો. રૂપ કાંઈ રૂપ! તેણે રથ ઊભો કરી દીઘો અને મંત્રી કોટિકાસ્યને દરૌપદીનો પરિયય લેવા મોકલ્યો. જ્યાદરથની દાનત બગડી છે. માણસનું મૂલ્ય તેની દાનત ઉપરથી પણ આંકી શકાય. પારકું ધન અને પરાઈ સ્ત્રી જોઈને જેની દાનત વારંવાર બગડતી હોય તે સોનું નહિ કથીર કહેવાય—ભલે ને તે રાજા-મહારાજા કેમ ન હોય.

પરિયય મેળવીને કોટિકાસ્ય પાછો આવ્યો. હુવે જ્યાદરથ સ્વયં ગયો. તેણે દરૌપદીને બહુ સમજાવી, પોતાના વૈભવની વાત કરી. સામાન્ય સ્ત્રીઓ વૈભવપ્રિય હોય છે, પણ કેટલીક વૈભવને લાત મારનારી પણ હોય છે. પાંડવો અને દરૌપદીનો અત્યારે દરિદ્રકાળ ચાલી રહ્યો છે. પણ દરૌપદી તેવા કાળમાં પણ પતિવરતા છે, મક્કમ છે. મક્કમતા શરતોની સાથે નથી હોતી, સ્વયંભૂ હોય છે. શરતોની સાથે આવેલી મક્કમતા વિશ્વાસપાત્ર નથી હોતી.

ઘરણું સમજાવવા-લલચાવવા છતાં પણ જ્યારે દરૌપદી માની નહિ ત્યારે જ્યાદરથે તેનું અપહુરણ કર્યું. સ્ત્રીનું અપહુરણ કરી શકાય છે. પુલષનું પણ અપહુરણ કરી તો

શકાય, પણ તે છૂટીને પાછો આવે તો તેના મૂલ્યમાં વાંધો આવતો નથી, કારણ કે પુલષને ભૂરષ્ટ કરાતો નથી, પણ સ્ત્રીને ભૂરષ્ટ કરી શકાય છે. તે પાછી આવે તો તેનું મૂલ્ય પહેલાં જેવું રહેતું નથી, તેથી તેણે સુરક્ષિત જીવન જીવવું જોઈએ. લક્ષ્મણારેખામાં રહેવું એ તેની સુરક્ષાની પ્રથમ શરત છે.

દ્રૌપદીને રથમાં નાખીને જ્યાદરથે રથ ભગાડી મૂક્યો. થોડી વારમાં પાંડવો આવી ગયા. દ્રૌપદીને ના જોઈ. ફાળ પડી. પાડોશણ ધાત્રેયિકાએ જ્યાદરથની બધી વાત કરી. પતિમાં બે ગુણ તો જરૂર હોવા જોઈએ. એક તો તે પૌરણવાન હોવો જોઈએ. પૌરણ ઉપરથી તે પુલષ કહેવાય છે. અને બીજો તે પરાક્રમી હોવો જોઈએ. એટલે તો વરરાજને પરાક્રમનું પુરતીજ તલવાર બેટે બંધાય છે. જો આ બજે ગુણો ના હોય તો પતિ પતિ નથી રહેતો. પાંડવોએ તરત જ જ્યાદરથનો પીછો પકડ્યો. જોતનોતાંમાં તે નિકટ પહુંચ્યો ગયા. તુમુલ ચુદ્ધ થયું. જ્યાદરથ હારી ગયો. તેને જીવતો પકડી લીધો. તેની સેનાનો કચ્ચયરઘાણ નીકળી ગયો. ભીમ તેને મારી નાખવા માગતો હતો, પણ ચુધિષ્ઠિરે તેને રોક્યો. દુઃશલા બહેન અને ગાંધારી માતાનો સગો થતો હોવાથી તેનો પૂરણવધ ન કરતાં જીવતો બાંધીને લઈ આવ્યા. તેણે હાથ જોડીને દ્રૌપદી તથા પાંડવોની ક્ષમા માગી. પછી તેને છોડી મૂક્યો. કયું મોઢું લઈને હવે તે સિંધુદેશ જાય? તે હરદાર ચાલ્યો ગયો અને શિવજીને પૂરસક્ષ કરવા તપ કરવા લાગ્યો. શિવ પૂરસક્ષ થયા. જ્યાદરથે વરદાન માર્યું, “પાંચે પાંડવોને હું જીતી શકું તેવું વરદાન આપો!” શિવજીએ ના કહી, એ શક્ય નથી. તું માત્ર એક દિવસ અજૂન સામે ટકી શકીશ. જ્યાદરથ પાછો સિંધુદેશ આવી ગયો.

11-7-10

*

65. સત્યવાન-સાવિત્રી

માણસ દુઃખી કેમ થાય છે? ઘરી વાર સારા, નિદોષ, નિષ્પાપ માણસો પણ દુઃખી થતા હોય છે. ઘરી વાર લોકોની ઈશ્વર ઉપરથી શરદ્ધા ઊઠી જતી હોય છે. શું બધાં દુઃખો ભાગ્યથી આવતાં હોય છે? શું બધાં દુઃખો પૂર્વનાં કર્માથી આવતાં હોય છે? શું દુઃખોનું કારણ ગરુહુદશા હોય છે? શું દુઃખોનું કારણ પૂર્વજીનું નડતર હોય છે? શું દુઃખોનું કારણ કલિયુગનો પ્રભાવ હોય છે? શું દુઃખોનું કારણ કોઈ દેવી-દેવતાની નારાજગીથી હોય છે? શું દુઃખો કોઈ શત્રુ દ્વારા તાંત્રિક વિધિ કરવાથી આવતાં હોય છે? શું કારણ છે? —આવો પરં યુધિષ્ઠિર માર્કદેયજીને પૂછો છે.

જુઓ, દરૌપદીએ કર્ણાં પાપ કર્યાં ન હતાં, તોપણ તેનાં લગ્નમાં વિદ્ધનો આવ્યાં. તેને પાંચ પતિઓની પત્ની થવું પડ્યું. ભરીસભામાં તેનું ધોર અપમાન થયું. પતિઓની સામે જ તેની આબસુ લૂટવાનો પ્રયત્ન થયો. તે મારી-મારી વનમાં રખડી રહી છે. અહીં પણ અનેક વાર તેને ધોર કષ્ટો ભોગવવાં પડ્યાં. હુમણાંની જ જયદરથે તેનું અપહુરણ કર્યું. તેને માંડ છોડવી લાવ્યા છીએ. હજુ કર્યાંય સુખ દેખાતું નથી. શું કારણ છે આવાં દુઃખો પડવાનું? એક દુઃખમાંથી છૂટીએ છીએ ત્યાં સામે પાંચ આવી જાય છે. પહેલાં કોઈ અમારા જેવાં દુઃખી થયાં હતાં ખરાં?

યુધિષ્ઠિરનો પરં સાંભળીને માર્કદેયજીએ પૂરી ‘રામાયણ’ સંભળાવી દીધી. રામ અને સીતા ઉપર કેટકેટલું વીત્યું હતું તે બધું સંભળાવ્યું. કથા દુઃખોની હોય છે, સુખોની નથી હોતી. કથા અત્યાચારોની હોય છે, સદાચારોની નથી હોતી. સમાચારો કુકર્માના, બળાત્કારોના હોય છે, સત્કર્માના નથી હોતા. લોકોને સુખકથા, સદાચાર-કથા કે સુકર્મકથામાં રસ નથી આવતો. સુખાંત નાટકો કરતાં દુઃખાંત નાટકોની વધુ અસર થતી હોય છે. હા, લોકોને આશાવાદી થવા માટે અંતે બધું સાલસાલં થયું બતાવાય છે, સત્ય અને ધર્મનો વિજય બતાવાય છે, પણ ખરી વાસ્તવિકતા તો કલણાંત નાટકોની જ હોય છે. એમાંથી નિરાશા પ્રસ્તરે છે. પણ સીતા અને દરૌપદી જેવી સ્તરીઓની કથા જાણ્યા પછી જીવન નિરાશામય જ લાગે છે. છતાં લોકો આશાના તાંત્રણે જીવન જીવે છે. આશા બંધાવવી જ લોકહિત છે. સાંભળો એક કથા સંભળાવું:

મદ્રદેશમાં અચ્ચપતિ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સંતાન ન હતું. સંતાન ન હોવું પરથમ દુઃખ છે. વ્યક્તિ સંતાન માટે તડપતી હોય છે. તેણે અદાર વર્ષ સુધી સાવિત્રી-ગાયત્રીની ઉપાસના કરી. અંતે સાવિત્રી પ્રસક્ત થઈ. તેને એક કન્યા થશે તેવું વરદાન આપ્યું. કન્યાનું નામ પણ સાવિત્રી જ રાખ્યું. જેની કૃપાથી સંતાન થયું હોય તેનું નામ સંતાન સાથે જોડીને લોકો આભાર વ્યક્ત કરતા હોય છે. જેમકે બાવાભાઈ, ફકીરભાઈ, સાધુરામ વગેરે. જોતજોતાંમાં

સાવિત્રી જીવાન થઈ ગઈ, પણ તેને કોઈ પતિ ન મળ્યો. કોઈ તેનું માગું જ ન કરે. રાજાને ચિંતા થઈ. કારણ જાણવા મળ્યું કે સાવિત્રી એટલી બધી તેજસ્વી અને જ્ઞાની છે કે કોઈ પુરુષ તેના તેજને સહન કરી શકતો નથી. પણી હુંમેશાં પોતાનાથી થોડી ઉત્તરતી હોવી જોઈએ. ચદિયાતી પણી રૂઆબ જમાવે, જે સ્વાભિમાની પતિને ન ગમે. ચદિયાતી પણી છ પૂર્કારે હોય છે. 1. આકારમાં: પુરુષ કરતાં તે ઊંચી અને વધુ મજબૂત બાંધાની હોય. 2. રૂપમાં: પુરુષ કરતાં તે વધુ રૂપાળી, દેખાવડી હોય. 3. કુળમાં: પુરુષના કુળ કરતાં ઊંચા કુળની હોય. 4. ધનમાં: પુરુષ કરતાં તે વધુ કમાતી, ધનવાન પિતાની હોય. 5. જ્ઞાનમાં: પુરુષ કરતાં તેની ડીગરી ઊંચી હોય, જ્ઞાન વધારે હોય. 6. પૂર્બાવમાં: પુરુષની તુલનામાં તેનો પૂર્બાવ ઘણો પડતો હોય. આ રીતે છ પૂર્કારથી ચદિયાતી સ્તરીને જે પુરુષ પરણે તે હુંમેશાં દબાઈને જ રહે. હા, દબાઈને રહેવામાં વાંધો ન હોય તો ખાસ વાંધો ન આવે.

સાવિત્રીના કુંવારાપણાથી અખ્યપતિ ચિંતિત થયો. એક દિવસ તેને બોલાવીને કહ્યું કે “બેટા, ઘણી શોધ પછી પણ તારે યોગ્ય વર મળતો નથી એટલે હવે તું તારી મેળે તારો પતિ શોધી લે.” ડાઢ્યાં મા-બાપ જયારે હારીથાકી જાય અને વરને ન શોધી શકે ત્યારે કન્યાને સ્વયંવર કરવાની છૂટ આપી દેતાં હોય છે.

સાવિત્રી વરની શોધમાં તીર્થયાત્રાના નિભિતે નીકળી પડી. ઘણું રખડ્યા-બટકયા પછી તેણે એક વર પસંદ કર્યો. તે હતો ‘સત્યવાન.’ સત્યવાન શાલ્વદેશનો અંધ થયેલા અને વનમાં કાઢી મૂકેલા રાજાનો પુત્ર હતો. તેની કફોડી દશા હતી, તોપણ સાવિત્રીએ સત્યવાનને પસંદ કર્યો. પણ અખ્યપતિને આવો દરિદ્ર, રાજપાટ વિનાનો વર ગમ્યો નહિ, તોપણ નારદજીની સલાહુથી આ વિવાહ સ્વીકૃત થયો. વરયેના મદ્યસ્થી માણસો મહુત્વનો ભાગ ભજવતા હોય છે. સંબંધો જોડવામાં અને સંબંધો તોડવામાં કોને કેવા મદ્યસ્થી માણસો મળ્યા છે તે મહુત્વનું છે.

નારદજીએ વરના અનેક ગુણો બતાવ્યા, પણ એક દોષ પણ બતાવ્યો: તે અલ્પાયું છે. લાંબુ જીવવાનો નથી. ઈશ્વરે કૃપા કરીને મૃત્યુને ગુપ્ત રાખ્યું. જો પૂરત્યેક વ્યક્તિને જન્મતાં જ મૃત્યુની તિથિ જણાઈ આવતી હોત તો જીવન જ ન હોત. જેમ પૂરત્યેક દવાની બોતલ ઉપર સમાપ્તિ-દિવસ લખ્યો હોય છે તેમ માણસના શારીર ઉપર પણ સમાપ્તિ-તારીખ લખી હોત તો શું થાત? કુદરતે ઘણું બધું ગુપ્ત રાખ્યું છે તે જ યોગ્ય છે. તેથી જ જીવન છે.

અંતે સત્યવાન-સાવિત્રીનાં લગ્ન થઈ ગયાં. લગ્ન કરાવીને અખ્યપતિ પરિવાર સાથે પાછો પોતાની રાજધાની શાલ્વદેશ પહોંચી ગયો. કન્યાના પરિવારે બને ત્યાં સુધી કન્યાને સાસરે રહેવું નહિ. અળખાં થતાં વાર નહિ લાગે. તેમાં પણ જયાં

નવીનવી કન્યા સાસરે આવી હોય, હજુ તેનો પગ પણ જમ્બો ન હોય તેવામાં પિચારિયાંનાં ધાડાં આવીને વસે તો તે દૃષ્ટિથાયી થઈ શકે છે.

સાવિત્રીની બે દૃષ્ટિ હતી. એક તો પતિના પગલેપગલે ચાલવાની અને બીજી દૃષ્ટિ તેના અકાળ મૃત્યુની તિથિની. તેને હુમેશાં નારદે આપેલી તિથિ ચાદ રહેતી. અકાળ મૃત્યુને જીતવા તેણે વરતો રાખવા માંડ્યાં. સ્તરી શરદ્ધાસ્નપક હોય છે. શરદ્ધા કરીર વરતો કરાવી શકે છે.

અંતે પેલી અંતિમ તિથિ આવી ગઈ. સાવિત્રીએ નક્કી કર્યું કે આજે પતિનો સાથ નહિ છોડું. સાથે ને સાથે રહીશ. તે વનમાં પણ સાથે જ ગઈ. નારદની ભવિષ્યવાણી પૂરી થઈ. સત્યવાનને હૃદયમાં દંડ ઉપડયું અને જોતજોતાંમાં તેના પરાણ નીકળી પડ્યા. સત્યવતી ઉપર વજ્ઞર તૂટી પડ્યું. જેણે કદી વજ્ઞરાઘાત સદ્યો જ નથી તેણે જીવન જીવ્યું જ નથી. એવામાં યમરાજ પૂરગટ થયા. તે સત્યવાનના આત્માને લઈ જવા આવ્યા હતા. સાવિત્રીએ યમરાજ સાથે ઘણો સંવાદ કર્યો. સાવિત્રી યમરાજની પાછળપાછળ ચાલવા મંડી. આગળ યમરાજની મુશ્કીમાં સત્યવાનનો આત્મા હતો. ઘણું સમજાવીને પાછી વાળવા છતાં તે પાછી ન વળી, તેનું સૂતર હતું. “જયાં પતિ ત્યાં પત્ની. હું પાછી નહિ વળ્યું. મને પણ સાથે લઈ જાઓ.”

અંતે યમરાજ સાવિત્રીની મક્કમતા આગળ હાર્યો અને સત્યવાનને જીવતો કરી દીધો, એટલું જ નહિ, તેના સસરાને દેખતા કર્યો. તેમનું રાજ્ય પાછું મળ્યું. તેણે એક વરદાન માર્ગયું છે તે આજના પલટીબાળો માટે પૂરેરણાસ્નપ છે.

“જદ્યાત સવધર્મ ન ય મે ।”

(વનપર્વ, 297-32)

અર્થાત્ અમે કદી પણ અમારો ધર્મ ન બદલીએ. ધર્મ બદલનારા પલટીબાળો ના તો કદી સત્યવાન થઈ શકે, ન કદી સાવિત્રી થઈ શકે. તે તો શીરો ચાટનારા થઈ શકે.

આ રીતે પતિવરતા-ધર્મભાં મક્કમ સાવિત્રી પતિને લઈને આશ્રમ તરફ ચાલી નીકળી. યમરાજ પણ પાછા ફુરી ગયા.

યમરાજનાં બધાં વચનો પૂર્ણ થયાં. સસરા દેખતા થયા. તેમને તેમનું રાજ્ય પાછું મળ્યું. સાવિત્રીને સો પુત્રો અને સો ભાઈઓ મળ્યા. આનંદ-આનંદ થઈ ગયો. આ ઉપાખ્યાનથી આજ સુધી હજારો સ્તરીઓને સાવિત્રી થવાની પૂરેરણા મળી હશે અને કોઈ સાવિત્રી કદાચ પતિને યમરાજના (મૃત્યુના) મુખમાંથી પાછી પણ લઈ આવી હશે. આવી એક સાવિત્રી અમારે આશ્રમભાં પોતાના સત્યવાન સાથે આવી હતી. તેની રોમાંચકારી કથા સાંભળીને ધન્યતા અનુભવી હતી.

હા, આજે પણ સત્યવાન-સાવિત્રી હોઈ શકે છે.

નાટક સુખાંત થઈ ગયું. બધું સાલું થઈ ગયું. ચુદિષ્ઠિરને શાંતિ થઈ.

11-7-10

*

66. કર્ણાં કવચ-કુંડળ

ઘરી વાર ગુપ્ત પિતા અને ગુપ્ત માતાના સંતાનને જીવનમાં અપ્રગત રૂપે માતા અથવા પિતાનાં સાથ અને પરેરણા મળી રહે છે. ધર્મ કે સમાજના ભયથી કેટલીક વાર આવાં ગુપ્ત માતા અથવા ગુપ્ત પિતા પોતાના સંતાન સાથે પ્રત્યક્ષ સંબંધ બલે ન રાખી શકે, પરં તેથી તેમનો હાંદ્રિક સંબંધ બંધ થઈ જતો નથી. ઉચ્ચ ખાનદાનીનાં અનેક જમાપાસાં છે જ, પરં તેમાં કેટલાંક ઉચ્ચ ઉધારપાસાં પરણ હોય જ છે. અને તેમાંનું એક છે તે નિખાલસ નથી થઈ શકતી. ખાનદાની અને ખાનદાનની આબર્સ—પ્રતિષ્ઠા હુમેશાં કોઈ ને કોઈ રૂપાળા પડદાથી ઢાંકેલી હોય છે. તે પડદો ખસી ન જાય તેનો ભય સતત ડરવતો રહે છે. ઘરી વાર તે પડદાને ખસતો અટકાવવા ન કરવાનું પરણ કરી દેવાતું હોય છે. કર્ણ એની સચોટ નિશાની છે.

કુમારાવસ્થામાં કુન્તીએ કર્ણને જન્મ આપ્યો હતો. તેમાં તે એકલી જ જવાબદાર ન હતી. સૂર્ય પરણ તેટલો જ જવાબદાર હતો. પરણ જે સમાજમાન્ય કે ધર્મમાન્ય કામાચાર નથી હોતો તેને અને તેના પરિણામને છુપાવવું પડતું હોય છે, કારણ કે ખાનદાની નિખાલસ થઈ શકતી નથી. જો નિખાલસ થાય તો કોડીની થઈ જાય. કોઈ કરોડપતિને કોડીપતિ થવું ગમે નહિ. ઘરાં પાપો સામાજિક પાપો હોય છે, ઈશ્વરીય પાપો નથી હોતાં. ઈશ્વરી પાપોથી ડરવા કરતાં લોકો સામાજિક પાપોથી વધુ ડરતા હોય છે. સમાજ રૂઢિઓથી ચાલતો હોય છે. ઘરી વાર રૂઢિઓ આંધળી થઈ જતી હોય છે. આંધળી રૂઢિઓ પૂરા સમાજને આંધળો બનાવી દેતી હોય છે. કોઈ ભડવીર આવા સમાજના રૂઢિ-મોતિયાને ઉતારતો હોય છે.

ત્યજયેલો કર્ણ રખડતો-કુટાતો રાધા-દાસીના ઓળે ઊછાર્યો, તેથી રાધેય થયો. તેને શૂદ્રરતાની હુલકી છાપ લાગી ગઈ. લોકોએ લગાવેલી છાપ જલદી ભૂસાતી નથી. લોકો વ્યક્તિને તેની છાપથી ઓળખતા હોય છે. પાંડવો અને દરૌપદીએ આ છાપના આધારે તેનો તિરદકાર અને અપમાન કર્યાં, પરણ દુર્યોધને તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. તે અંગદેશનો રાજના થયો તેમાં પોતાના પૌરુષની સાથે દુર્યોધનની ઉદારતા પરણ કારણરૂપ ગણાય. બદલામાં કર્ણ જીવનભરનો દુર્યોધનનો થઈ ગયો.

આ કર્ણ ઘસઘસાટ ઊંઘી રહ્યો છે અને તેને સ્વાન આવ્યું. બધાં સ્વાનો મિથ્યા નથી હુતાં, કેટલાંક સાચાં પરણ હોય છે. સ્વાનમાં તેનો સાચો પિતા સૂર્ય આવ્યો અને તેને સાવધાન કરવા લાગ્યો કે “જો, બેટા, તારી પાસે ઇન્દ્ર બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને આવશે અને તારાં કવચ-કુંડળ માગશે. પરણ તું આપીશ નહિ, કારણ કે આ કવચકુંડળ મારાં આપેલાં છે. જયાં સુધી તે તારી પાસે હશે ત્યાં સુધી કદી પરણ તાલું દુદ્ધમાં મૃત્યુ થશે નહિ.”

સૂર્ય અને કર્ણ વરચો ધર્મો સંવાદ થયો, પણ કર્ણ ન માન્યો. તેણે કહ્યું કે “મારા દાન દેવાના વરતનો બંગ ન કરાવો.” છેવટે સૂર્યો તેને સમજાવ્યો કે “જો તારે કવચ-કુંડળ આપવાં જ હોય તો આપજે, પણ બદલામાં હન્દરની પાસેથી ‘શક્તિ’ ગુરુહુણ કરી લેજે. આ શક્તિ યુદ્ધમાં શત્રુઓનો મહાવિનાશ કરનારી છે.” સૂર્ય ચાલ્યા ગયા. કર્ણ જાગી ગયો. વિચાર કરે છે કે કેવું સ્વપ્ન આવ્યું! ત્યાં તો એક દિવસ એક બ્રાહ્મણ આવી જ પહોંચ્યો. વ્યક્તિને કદી પણ પ્રસિદ્ધ દાનેખરી થવું નહિ, ગુપ્ત દાનેખરી થવું. પ્રસિદ્ધ દાનેખરીના આંગળો સાચા કરતાં ખોટા લોકો વધુ આવતા હોય છે. પ્રત્યેકને ઓળખવું શક્તિ નથી હોતું.

કર્ણ સમજ્ઞ ગયો કે આ સ્વપ્નવાળો જ બ્રાહ્મણ છે. બ્રાહ્મણે કવચ-કુંડળ માર્ગયાં અને કર્ણો આપી પણ દીધાં. બદલામાં શક્તિ માગી જે બ્રાહ્મણાલ્પી હન્દરે આપી. આ રીતે જન્મજનત પ્રાપ્ત કવચકુંડળ કર્ણો ખોઈ દીધાં, કહો કે આપી દીધાં. વ્યક્તિને કેટલીક શક્તિઓ જન્મજનત મળેલી હોય છે, પુરુષાર્થથી કે કોઈની આપેલી નથી હોતી. આવી જન્મજનત પ્રાપ્તિને સિદ્ધિ કહેવાય છે.

પુરક એ છે કે હન્દરે શા માટે બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કરીને કવચ-કુંડળ માગી લીધાં? કારણ કે ભવિષ્યમાં થનારા મહાયુદ્ધમાં અજ્ઞુન જ મુખ્ય યોધ્દો થવાનો છે. અજ્ઞુન હન્દરનો પુત્ર છે. કર્ણ અને અજ્ઞુનનું ભયંકર યુદ્ધ થવાનું છે. જ્યાં સુધી કર્ણ પાસે કવચકુંડળ હશે ત્યાં સુધી અજ્ઞુન તેને જીતી શકવાનો નથી. તેથી હન્દરને યિતા થાય તે સ્વાભાવિક છે, કારણ કે હન્દર તેનો બાપ છે—ગુપ્ત બાપ. જરેખર તો બે ગુપ્ત બાપ વરચો સંઘર્ષ શરૂ થઈ ગયો છે. બજે બાપ પોતપોતાના પુત્રોને બચાવવા પરચાનો કરી રહ્યા છે. આ મોહ નથી, પુત્રપરેમ છે, જે પ્રત્યેક બાપને હોવો જોઈએ. પુત્રત્યાગ કે ગૃહત્યાગ કરીને મોક્ષ મેળવવો તેના કરતાં પુત્રપરેમાં તેનું ભવિષ્ય સુધારવું વધુ આવકાર્ય ગણાવું જોઈએ.

12-7-10

*

67. યક્ષકથા

વિશ્વ એટલે આપણી પૃથ્વી. બાકીના વિશ્વમાં કચાં કેટલું પરિવર્તન થયું છે તે બગવાન જાણો, પણ આપણી પૃથ્વી કરોડો વર્ષ પહેલાં જેવી હતી તેવી આજો નથી. તેમાં કલ્પનાતીત પરિવર્તન આવ્યું છે અને આવી રદ્દ્યું છે. આ બધું કુરમેકુરમે થઈ રદ્દ્યું છે. માત્ર મોક્ષવાદીઓએ પૃથ્વીના વિકાસને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. જચાં જેટલી મોક્ષની પ્રબળતા હોય છે ત્યાં તેટલું જ પછાતપણું હોય છે. કોરો મોક્ષવાદ ભૌતિકવિજ્ઞાનની ઉપેક્ષા જ નહિ વિરોધ પણ કરે છે. તેથી પૂરજાનું ‘કુરીમ’ વિજ્ઞાન તરફ બુદ્ધિ લગાવતું નથી. આવી જ રીતે ત્યાગ-વૈરાગ્યની તીવ્ર વાતો કરનારા પણ સુખદરોહી થઈ જવાથી વિકાસના વિરોધી થઈ જતા હોય છે. વિકાસનું મૂળ સુખેરણા છે. સુખેરણા જ મારી નાખવામાં આવે તો વિકાસ થઈ ન શકે.

વિજ્ઞાનનો સૌથી પ્રથમ આવિજ્ઞાર અભિનનું પ્રાગટય હતો. અભિન હુથમાં આવ્યો તેના પહેલાં માણસ અને પણુમાં બહુ ફરક ન હતો. બધાં જ કાચ્યું આતાં. પણ જે દિવસે ચકમક દ્વારા માણસે અભિનનો હુથમાં લીધો તે દિવસથી વિકાસની ગતિ વધવા લાગી. અભિન પેદા કરવા માટે તે સમયમાં અનેક સાધનો વપરાતાં. તેમાં એક અરણિ અને મન્થનકાઢ હતાં. ખાસ કરીને અભિનદેવને દીગુવવા બરાદમણો નાની-મોટી વિધિઓ કરતા. તેમાંની એક વિધિ “અભિનહોત્ર”ની હતી. અભિનહોત્ર રોજની વિધિ છે.

આવો એક અભિનહોત્રી બરાદમણ પોતાની અરણિ અને કાઢ લઈને, તેને દોરડામાં બાંધીને દૈત્યવનમાં વિચરણ કરતો હતો. તેને થાક લાગવાથી તેણે અરણિ-કાઢને એક વૃક્ષના થડમાં બાંધી દીધું. થોડી જ વારમાં એક મૂગ આવ્યો. તેને શરીર ઉપર બહુ ખંજવાળ આવતી હતી. જંગલી પણુઓની પૂરી સફાઈ ન થતી હોવાથી તેમના શરીરે નાની જીવાતો પડી જતી હોય છે. સિંહથી માંડીને નાના સસલા સુધી સૌને જીવાત પજવતી હોય છે. તેમાંથી છુટકારો મેળવવા હરણાં વગેરે વૃક્ષોનાં હુઠાં સાથે પોતાનું શરીર ઘસતાં હોય છે. ધોડાં-ગઘેડાં ધૂળમાં, ખાસ કરીને ગરમ ધૂળમાં આળોટતાં હોય છે. બેંસો વગેરે પાણીમાં ડૂબીને પછી કાદવમાં આળોટતી હોય છે, જેથી પેલી જીવાત કાં તો મરી જાય, કાં પછી દબાઈ જાય. હુથીનું પણ આવું જ છે. વાંદરા વગેરે પ્રાણીઓ એકબીજાની જૂવીણતાં હોય છે અને વીળેલી જૂ મોઢામાં મૂકી દેતાં હોય છે જેથી તેનો વંશ ન ચાલે. કેટલાંક પક્ષીઓ પણ પણુઓની જીવાત વીણી આપતાં હોય છે. નાની જીવાતોનો તુસસ નાનાં-મોટાં બધાં પણુઓને રહે છે.

પેલા મૃગો તો શરીર ઘસવા માંડયું. તેમાં તેના શીગડામાં પેલી અરણિ અને કાઢ બરાઈ ગયાં. મૃગ તો ભાગ્યો, બુરાદમણ તો “મારી અરણિ... મારી અરણિ...” કહેતો-કહેતો તેની પાછળ ભાગ્યો પણ મૃગ તો કયાંચ ઓળખ થઈ ગયો. નિરાશ થઈને તે પાંડવોની પાસે આવ્યો અને અરણિ લાવી આપવા પૂરાર્થના કરી. બધા બાઈઓ ઘનુષ્યબાળ લઈને મૃગને શોધવા નીકળ્યા. શીગડામાં કે પગ વગેરેમાં કાંઈક વસ્તુ ફૂસાઈ હોય તો પણ ઊંભની રહેતું, દોડાદોડ કરે છે. મૃગની પાછળ દોડતાં-દોડતાં મૃગ તો ન મળ્યો પણ પાંડવો થાકી ગયા. તરસ પણ બહુ લાગી હતી. બધા એક વૃક્ષની છાચામાં બેસી ગયા. સૌકોઈ પાણી... પાણી કરી રહ્યા છે. નજુલે વૃક્ષ ઉપર ચઢીને જોયું તો થોડે દૂર સરોવરકિનારાનાં વૃક્ષો દેખાયાં. તે તો પાત્ર લઈને પાણી લેવા ગયો, પણ પાણી ન આવ્યો. તે પછી સહદેવ ગયો, પણ તે પણ પાણી ન આવ્યો. પછી અર્જુન અને ભીમ ગયા, પણ કોઈ પાછું ન આવ્યું. છીવટે ચુંધિષ્ઠિર ગયા. જોયું તો ચારે બાઈઓનાં શબો સરોવરકિનારે પડ્યાં છે. પાણી પીવાનો પ્રચયન્ત્ર કર્યો તો આકાશવાણી થઈ, “અબરદાર! જો પાણીને હાથ અડાડ્યો તો તારા બાઈઓ જેવી દશા થશે. પહેલાં મારા પ્રક્રિના ઉત્તર આપ, પછી પાણીની વાત કર.”

ખરેખર તો સરોવરકિનારે એક યક્ષ રહેતો હતો. તે કોઈને પણ પાણી પીવા દેતો ન હતો. જે કોઈ પાણી પીવા આવતું તેને મડદું બનાવી દેતો. પાણી હોય અને પીવા ન દે તેને યક્ષ કહેવાય. ધન હોય અને વાપરે નહિ તેને બોરિંગ કહેવાય. વિદ્યા હોય અને કોઈને ભણાવે નહિ તેને બુરાદમરાક્ષસ કહેવાય.

રસોઈ વધી હોય પણ કોઈને ખવડાવે નહિ તેને બૈરવ કહેવાય.

મજાન ખાલી પડ્યું હોય પણ કોઈ અતિથિને આશારો ન આપે તેને જિજ્ઞાત કહેવાય.

યક્ષે પડકાર કર્યો, “અબરદાર! પહેલાં મારા પ્રક્રિના ઉત્તર આપ, પછી પાણી પી.” પછી તો યક્ષે એક પછી એક પ્રક્રિયા, જે ઉપયોગી લાગવાથી અહી આપું છું.

1. યક્ષ: સૂર્યોદય કોણ કરે છે? તેની ચારે તરફ કોણ ચાલે છે? તેને અસ્ત કોણ કરે છે અને તે શામાં પ્રતિષ્ઠિત છે?

ચુંધિષ્ઠિરનો ઉત્તર: બુરાદમ સૂર્યોદય કરે છે. તેની ચારે તરફ ગુરહુ-નક્ષત્રો ફરે છે. ધર્મરાજ (કાળ) તેને અસ્ત કરે છે અને તે સત્યમાં પ્રતિષ્ઠિત છે.

2. યક્ષ: મનુષ્ય શરોતિરય કોણા દ્વારા થાય છે?

ઉત્તર: વેદાદ્યયનથી.

3. પૂર્વક: મહાન કેવી રીતે થવાય છે?

ઉત્તર: તપસ્યા કરવાથી.

4. પૂર્ણ: દ્વિતીયવાન કેવી રીતે થવાય છે?

ઉત્તર: વૈર્યથી દ્વિતીય થવાય છે.

5. પૂર્ણ: બુદ્ધિમાન કેવી રીતે થવાય છે?

ઉત્તર: વૃદ્ધ અને વિદ્વાનોની સેવાથી.

6. પૂર્ણ: બરાદમણોમાં દેવત્વ શું છે?

ઉત્તર: સ્વાદયાય.

7. પૂર્ણ: સત્પુરુષોનો ધર્મ શું છે?

ઉત્તર: સત્પુરુષોનું અનુશરણ.

8. પૂર્ણ: મનુષ્ય-ભાવ શું છે?

ઉત્તર: મૃત્યુ જ મનુષ્યભાવ છે.

9. પૂર્ણ: અસત્પુરુષોનું પ્રથમ લક્ષણ શું છે?

ઉત્તર: નિંદા.

10. પૂર્ણ: ક્ષતિરયોનું દૈવત શું છે?

ઉત્તર: શાસ્ત્રવિද્યા.

11. પૂર્ણ: સત્પુરુષોનો ધર્મ શું છે?

ઉત્તર: યજા.

12. પૂર્ણ: તેમનો મનુષ્યભાવ શું છે?

ઉત્તર: ભય.

13. પૂર્ણ: અસદ્ભાવ શું છે?

ઉત્તર: શરણાગતનો તિરસ્કાર.

14. પૂર્ણ: યજાનો સામ શું છે?

ઉત્તર: પરાણ.

15. પૂર્ણ: યજીય પશુ શું છે?

ઉત્તર: મન.

16. પૂર્ણ: યજાનું વરણ શું છે?

ઉત્તર: ઋચા.

17. પૂર્ણ: યજા કોનું અતિક્રમણ નથી કરતો?

ઉત્તર: ઋચાનો ત્યાગ—અતિક્રમણ નથી કરતો.

18. પૂર્ણ: ખેતી માટે શરેષ્ઠ શું છે?

ઉત્તર: વર્ષી.

19. પૂર્ણ: વાવવા જેવી ઉતમ વસ્તુ શું છે?

ઉત્તર: બીજ.

20. પૂર્ણ: પૂરતિષ્ઠિત ધનવાનો માટે શરેષ્ઠ શું છે?

ઉત્તર: ગાયો.

21. પૂર્ણ: સંતાનોત્પાદકો માટે શરેષ્ઠ શું છે?

ઉત્તર: પુત્ર.

22. પૂર્ણ: જીવતો છતાં મરેલો કોણ છે?

ઉત્તર: જે દેવતા, અતિથિ, પરિવાર, પિતૃઓ અને આત્માનું પોષણ નથી કરતો.

23. પૂર્ણ: પૂઢવીથી ભારે શું છે?

ઉત્તર: માતાનું ગૌરવ.

24. પૂર્ણ: આકાશથી ઊંચું શું છે?

ઉત્તર: પિતા.

25. પૂર્ણ: વાયુથી તેજ શું છે?

ઉત્તર: મન.

26. પૂર્ણ: તડાખલા કરતાં પરા વધારે શું છે?

ઉત્તર: ચિંતા.

27. પૂર્ણ: સૂતી વખતે કોણ આંખ મીચતું નથી?

ઉત્તર: માઇલી.

28. પૂર્ણ: ઉત્પજ્ઞ થવા છતાં પરા કોણ ચોષ્ટા નથી કરતું?

ઉત્તર: હુદુ.

29. પૂર્ણ: શામાં હૃદય નથી હોતું?

ઉત્તર: પણ્યરમાં.

30. પૂર્ણ: કોણ વેગથી વધે છે?

ઉત્તર: નદી.

31. પૂર્ણ: પરવાસીનો મિત્ર કોણ છે?

ઉત્તર: સહપરવાસી.

32. પૂર્ણ: રોગીનો મિત્ર કોણ છે?

ઉત્તર: વૈદ્ય.

33. પૂર્ણ: ગૃહવાસીનો મિત્ર કોણ છે?

ઉત્તર: પલ્લી.

34. પૂર્ણ: ભૂત્યુપથારીએ પડેલાનો મિત્ર કોણ છે?

ઉત્તર: દાન.

35. પૂર્ણ: અતિથિ કોણ છે?

ઉત્તર: અર્થિન.

36. પૂર્ણ: સનાતન ધર્મ શું છે?

ઉત્તર: નિત્યધર્મ (સંપ્રદાય નહિ).

37. પૂર્ણ: સંપૂર્ણ જગત શું છે?

ઉત્તર: વાચ્યુ.

38. પૂર્ણ: એકલો કોણ ફરે છે?

ઉત્તર: સૂર્યો.

39. પૂર્ણ: એક વાર જન્મિને ફરી કોણ જન્મે છે?

ઉત્તર: યંદરમા.

40. પૂર્ણ: શીતની ઔષધિ શું છે?

ઉત્તર: અર્થિન.

41. પૂર્ણ: મોટું આવપન (ક્ષેત્રફળ) શું છે?

ઉત્તર: ભૂમિ.

42. પૂર્ણ: ધર્મનું મુખ્યસ્થાન શું છે?

ઉત્તર: દક્ષિતા.

43. પૂર્ણ: સ્વર્ગનું મુખ્ય સ્થાન શું છે?

ઉત્તર: સત્ય.

44. પૂર્ણ: યશનું મુખ્ય સ્થાન શું છે?

ઉત્તર: દાન.

45. પૂર્ણ: સુખનું મુખ્ય સ્થાન શું છે?

ઉત્તર: શીલ.

46. પૂર્ણ: મનુષ્યનો આત્મા શું છે?

ઉત્તર: પુત્ર.

47. પૂર્ણ: મનુષ્યની સખા કોણ છે?

ઉત્તર: ભાર્યા.

48. પૂર્ણ: મનુષ્યનો જીવનસહારો શું છે?

ઉત્તર: વરસાદ—રોજુ.

49. પૂર્ણ: મનુષ્યનો આશ્રય શું છે?

ઉત્તર: દાન.

50. પૂર્ણ: ધન્યવાદને યોગ્ય શું છે?

ઉત્તર: દક્ષતા.

51. પૂર્ણ: ઉત્તમ ધન કર્યું છે?

ઉત્તર: વિદ્યા.

52. પૂર્ણ: પૂર્ધાન લાભ શું છે?

ઉત્તર: આરોગ્ય.

53. સુખોમાં ઉત્તમ સુખ શું છે?

ઉત્તર: સંતોષ.

54. પૂર્ણ: શરેષ્ઠ ધર્મ કર્યો છે?

ઉત્તર: દયા.

55. પૂર્ણ: નિત્ય ફળ આપનારો ધર્મ કર્યો છે?

ઉત્તર: વેદોકત ધર્મ.

56. પૂર્ણ: કોને વશમાં રાખવાથી મનુષ્ય શોકમુકત થાય છે?

ઉત્તર: મનને.

57. પૂર્ણ: કોની મિત્રતા નષ્ટ થતી નથી?

ઉત્તર: સત્પુલ્ષોની.

58. પૂર્ણ: કોના ત્યાગથી મનુષ્ય પિરય થાય છે?

ઉત્તર: માન-અભિમાનના ત્યાગથી.

59. પૂર્ણ: કોને ત્યજવાથી શોક નથી થતો?

ઉત્તર: કૃદોધ.

60. પૂર્ણ: કોને ત્યાગવાથી મનુષ્ય અર્થવાન થાય છે?

ઉત્તર: કામ.

61. પૂર્ણ: કોને ત્યાગીને માણસ સુખી થાય છે?

ઉત્તર: લોભ.

62. પૂર્ણ: બ્રહ્માદ્યાને દાન કેમ અપાય છે?

ઉત્તર: ધર્મ માટે.

63. પૂર્ણ: નટ-નર્તકીને દાન કેમ અપાય છે?

ઉત્તર: યશ માટે.

64. પૂર્ણ: સેવકોને દાન કેમ અપાય છે?

ઉત્તર: ભરણપોષણ માટે.

65. પૂર્ણ: સાજાઓને દાન કેમ અપાય છે?

ઉત્તર: ભયથી કર માટે.

66. પૂર્ણ: જગત શાથી ઢંકાયું છે?

ઉત્તર: અજ્ઞાનથી.

67. પૂર્ણ: કેમ પૂર્કાશિત નથી થતું?

ઉત્તર: તમોગુણના કારણે.

68. પૂર્ણ: મિત્રોને કેમ છોડી દેવાય છે?

ઉત્તર: લોભના કારણે.

69. પૂર્ણ: સ્વર્ગમાં કેમ જવાતું નથી?

ઉત્તર: આસક્તિના કારણે.

70. પૂર્ણ: કયો પુરુષ મડદા જેવો છે?

ઉત્તર: દરિદ્ર પુરુષ.

71. પૂર્ણ: રાષ્ટ્ર કેમ મરી જાય છે?

ઉત્તર: રાજા વિના.

72. પૂર્ણ: શરાદ્ધ કેમ નિષ્ફળ થાય છે?

ઉત્તર: ક્ષત્રિય બ્રહ્માદ્યા વગર.

73. પૂર્ણ: યજ્ઞ કેમ નિષ્ફળ થાય છે?

ઉત્તર: દક્ષિણા વિના.

74. પૂર્ફઃ દિશા શું છે?
ઉત્તર: સત્પુલ્ષ દિશા છે.

75. પૂર્ફઃ જળ શું છે?
ઉત્તર: આકાશ જળ છે.

76. પૂર્ફઃ અન શું છે?
ઉત્તર: પૃથ્વી અન છે.

77. પૂર્ફઃ શરાદ્ધનો સમય શું છે?
ઉત્તર: બ્રાહ્મણ

78. પૂર્ફઃ વિષ શું છે?
ઉત્તર: યાચના.

79. પૂર્ફઃ તપ શું છે?
ઉત્તર: સવધર્મમાં દૃઢતા તપ છે.

80. પૂર્ફઃ દમ કોને કહેવાય?
ઉત્તર: મનને દુરિચછાથી રોકવું એ દમ છે.

81. પૂર્ફઃ ક્ષમા કોને કહેવાય?
ઉત્તર: હંડોને સહૃવા તે ક્ષમા છે.

82. પૂર્ફઃ લજજા કોને કહેવાય?
ઉત્તર: કુકર્મ કરતાં શરમાવું તે લજજા છે.

83. પૂર્ફઃ જ્ઞાન શું છે?
ઉત્તર: પરમાત્માનું જ્ઞાન એ જ્ઞાન છે.

84. પૂર્ફઃ શામ શું છે?
ઉત્તર: ચિત્તની શાંતિ શામ છે.

85. પૂર્ફઃ ઉત્તમ દયા કઈ છે?
ઉત્તર: સૌનું ભલું દરછવું એ દયા છે.

86. પૂર્ફઃ સરળતા કેવી હોવી જોઈએ?
ઉત્તર: સમયિત થવું તે સરળતા છે.

87. પૂર્ફઃ દુર્જ્યા શત્રુ કોણ છે?
ઉત્તર: કૃદોધ.

88. પૂર્ણ: અનંત વ્યાધિ કોણા છે?

ઉત્તર: લોભ.

89. પૂર્ણ: સાધુ કોને કહેવાય?

ઉત્તર: સૌનું હિત દરદનાર.

90. પૂર્ણ: અસાધુ કોને કહેવાય?

ઉત્તર: નિર્દ્દય પુરુષ.

91. પૂર્ણ: મોહ કોને કહેવાય?

ઉત્તર: ધર્મભૂટા.

92. પૂર્ણ: માન કોને કહેવાય?

ઉત્તર: સ્વમાન

93. પૂર્ણ: આગસ કોને કહેવાય?

ઉત્તર: ધર્મત્યાગ.

94. પૂર્ણ: શોક કોને કહેવાય?

ઉત્તર: અજ્ઞાન.

95. પૂર્ણ: સ્થિરતા શું છે?

ઉત્તર: સ્વધર્મમાં સ્થિતિ.

96. પૂર્ણ: ધૈર્ય કોને કહેવાય?

ઉત્તર: દાનિદ્રયનિગરહ.

97. પૂર્ણ: પરમસ્નાન કયું છે?

ઉત્તર: મનના વિકારો છોડવા.

98. પૂર્ણ: દાન કોને કહેવાય?

ઉત્તર: પરાણીઓની રક્ષા

99. પૂર્ણ: પંડિત કોણા છે?

ઉત્તર: ધર્મ.

100. પૂર્ણ: નાસ્તિક કોણા છે?

ઉત્તર: મૂર્ખ.

101. પૂર્ણ: મૂર્ખ કોણા છે?

ઉત્તર: નાસ્તિક.

102. પૂર્ણઃ કામ શું છે?

ઉત્તર: વાસના.

103. પૂર્ણઃ માત્સર શું છે?

ઉત્તર: હૃદયનો દાહુ.

104. પૂર્ણઃ અહુકાર શું છે?

ઉત્તર: અજ્ઞાન.

105. પૂર્ણઃ દમભ શું છે?

ઉત્તર: ધાર્મિક હોવાનો દેખાવ.

106. પૂર્ણઃ પરમ દૈવ શું છે?

ઉત્તર: દાનનું ફળ.

107. પૂર્ણઃ પૈશુન્ય શું છે?

ઉત્તર: ચાડી-ચુગલી કરવી તે.

108. પૂર્ણઃ ધર્મ, અર્થ અને કામ પરસ્પર વિરોધી છે?

ઉત્તર: જ્યારે ધર્મ અને ભાર્યા પરસ્પર સુભેન કરે છે ત્યારે ધર્મ અર્થ અને કામનો સુભેન થાય છે. આ તરણે એકસાથે રહી શકે છે.

109. પૂર્ણઃ અક્ષય નરક કોને મળે છે?

ઉત્તર: જે યોગ્ય બ્રાહ્મણને બોલાવીને પછી દાન નથી આપતો તેને. જે માણસ વેદ, ધર્મશાસ્ત્ર, બ્રાહ્મણ, દેવતા અને પિતરોમાં મિથ્યાબુદ્ધિ રાખે છે તે અક્ષય નરકમાં જાય છે.

110. પૂર્ણઃ બ્રાહ્મણાત્મની સિદ્ધિ કયા ગુણોથી થાય છે?

ઉત્તર: સ્વાદ્યાય વગેરે નહિં, માત્ર આચારથી બ્રાહ્મણાત્મ પૂરાણ થાય છે.

111. પૂર્ણઃ મધુર વચનનું ફળ શું?

ઉત્તર: સૌનો પિરય થાય.

112. પૂર્ણઃ વિચારપૂર્વક કામ કરે તેનું ફળ શું?

ઉત્તર: સફળતા મળે છે.

113. પૂર્ણઃ ધર્મ મિત્રોવાળાને શું લાભ?

ઉત્તર: સુખપૂર્વક રહે છે.

114. પૂર્ણઃ ધર્મનિષ્ઠને કયો લાભ?

ઉત્તર: સદગતિ મળે છે.

115. પૂર્કઃ આનંદિત કોણ હોય?

ઉત્તર: જે માણસ દેવાદાર નથી, વિટેશમાં નથી રહેતો, તે બલે શાકભાજું ખાય તોપણ તે આનંદથી રહે છે.

116. પૂર્કઃ આશ્વર્ય શું છે?

ઉત્તર: પરતિદિન હજારોનાં મૃત્યુ થાય છે, તેને જુએ છે તોપણ પોતે અમર છે તેવું માને છે તે આશ્વર્ય છે.

117. પૂર્કઃ કયો માર્ગ છે?

ઉત્તર: જે મહાપુરુષના પગલેપગલે ચાલે છે તે જ માર્ગ છે.

118. પૂર્કઃ કયા સમાચાર છે?

ઉત્તર: પૃથ્વીસ્નપી કડાઈમાં ગગનસ્નપી ઢાંકણ ઢાંકીને, બધાં પ્રાણીઓને માસ-ક્રિતુ-દિન-રાત દ્વારા યમરાજ શેકયા કરે છે તે જ વાર્તા-સમાચાર છે.

આ રીતે યક્ષે યુધિષ્ઠિરને ઘણા પૂર્કે પૂછ્યા અને યુધિષ્ઠિરે બધાના ટૂકા પણ સચોટ જવાબ આપ્યા. પછી નકુલબાઈ જીવિત થયો.

પોતાના સહોદર બાઈઓની જગ્યાએ સાવકી માતાના પુત્રને જીવિત કરવાની ચાચનાથી યક્ષ પૂરસક્ષ થયો અને ચારે બાઈઓને જીવતા કરી દીધા.

પછી બબર પડી કે યક્ષ બીજું કોઈ નહિ યમરાજ પોતે જ હતા. પોતાના પુત્ર યુધિષ્ઠિરનાં દર્શન માટે તેમણે આ બધું નાટક રચ્યું હતું.

પછી તો યક્ષ યુધિષ્ઠિરને વરદાન માગવા કષ્યું. યુધિષ્ઠિરે અરણિ-કાષ પાઇં માર્ગયાં. તેરમું વર્ષ ગુપ્ત રહેવાનું છે એટલે કોઈ ઓળખી ન જાય તે માર્ગયું. તરીજા વરદાનમાં પોતાનામાં ઘર્માદિ ગુણો સદાય રહે તે માર્ગયું. પછી તો યક્ષ-યમરાજ અંતર્ધીન થઈ ગયા.

પાંડવો પણ પોતાના આશ્રમે પાછા આવ્યા અને પેલા બ્રાહ્મણને તેનાં અરણિ અને કાષ આપ્યાં.

આ રીતે આ યક્ષકથા પૂરી થઈ.

12-7-10

(વનપર્વની સમાપ્તિ)

*

વિરાટપર્વ

68. પાંડવોનો વનવાસ

સંસાર શરતોથી ચાલે છે. શરત વિનાનું કશું નથી હોતું. સૂર્ય, ચંદ્ર, નવગ્રહો, તારાઓ અને પૂરું બ્રહ્માંડ કોઈ અલિભિત શરત પ્રમાણે પોત-પોતાના માર્ગ ઉપર ચાલી રહ્યાં છે. કોઈને પણ માર્ગ બદલવાની જરા ચ છૂટ નથી હોતી, કદાચ કોઈ જરાક આધાપાછા પણ થાય તો પ્રલયકારી વિસ્ક્રોટ થઈ જાય છે. બધાંના પૂર્વ પરોગ્રામ કરેલા છે.

આપણા શારીરનો કણોકણ નિર્ધારિત શરત પ્રમાણે જ કામ કરે છે. ટાઈમીગ બેલ્ટની માફુક બધું વ્યવસ્થિત છે. હૃદયને કેટલા ધબજારા કરવા, રક્તનું પ્રેશર કેટલું રહેવું, ફેફસાંએ વાયુપ્રક્રિયા કેમ કરવી, પજવાશય, મળાશય, આંતરડાં, મૂત્રરાશય, વીર્યાશય, અસ્થિ, મજજા, રૂધિર, રૂધિરકણો, નસો, ચામડી, વાળ, આંખ, કાન, નાક, જીબ, દાંત, દાંતોની રચના, તેની ગોઠવણી, મગજ, તેની પ્રક્રિયા, તેની જટિલતા, નખો, વાળ અરે કણોકણ નિર્ધિત શરતો સાથે પરોગ્રામ કરેલાં છે. એક જ વિચાર કરો કે બત્તીસ દાંત એકસરખા હોય તો? છેક છેવાડે ઉપર નીચે ગોઠવેલી દાઢોને આગળ મૂકી જુઓ અને આગળના દાંતને દાઢોની જગ્યાએ આગળ મૂકી જુઓ. મૂકી તો જુઓ. અબર પડશો કે ના ના કશો ફેરફાર કરી શકાય તેમ નથી. બધું જ તેની જગ્યાએ નિર્ધિત શરતો સાથે ગોઠવાયેલું છે. આ શરતોમાં જરાક બંગ થાય છે કે તરત જ કુપરિણામ આવે છે. માણસ એમને એમ બીમાર નથી થતો. શરતબંગ કરવાના કારણે જ બીમાર થાય છે. માણસ એમને એમ મરી જતો નથી. પરોગ્રામ જ એવો કરેલો છે કે તેણે મરી જ જવું પડે. પરોગ્રામની શરતોનું પાલન કરવું એ જ શાસ્ત્રપાલન કહેવાય. કુદરતી શાસ્ત્ર.

આ તો વાત થઈ કુદરતી શરતોની. માનવીય સંસારનો મૂળગત સંબંધ છે. સંબંધો શરતો વિનાના નથી હોતા. સંબંધો જ જીવનની કરોડરજજુ છે. તેના આધારે જીવન ઊંબું છે. સંબંધહીન યેતના હોતી નથી. હોય તો તેનો કશો અર્થ નથી. જો આત્મા અસંગ હોય તો તેને જીવન જ ના હોય. સંગથી જ જીવન જન્મે છે. ટકે છે, વધે છે, ઘટે છે અને સમાપ્ત થાય છે.

બધા સંબંધોને દસ પ્રકારમાં ગોઠવી શકાય. (1) ધાર્મિક (2) સામાજિક (3) રાજકીય (4) મોહ-પ્રેમ વગેરે લાગણીના (5) શારીરિક (6) વ્યાવહારિક (7) વ્યાપારિક (8) પારિવારિક (9) મૈત્રી (10) વિદ્યા વગેરે.

1 ધાર્મિક સંબંધોનું મુખ્ય તત્ત્વ શરદ્ધા છે. શરદ્ધા શરતો વિનાની નથી હોતી. નિર્ધારિત અને અપેક્ષિત શરતો પૂરી થાય ત્યાં સુધી જ શરદ્ધા ટકતી હોય છે. એ

શરતોમાં બંગ દેખાય તો શરદ્વા ડળી શકે છે. તૂટી શકે છે. શરતો શાસ્ત્રોથી, લોકાચારથી, પરંપરાથી નિર્ધારિત થતી હોય છે. શાસ્ત્રે કદચું કે સાધુથી જોડાં પહેરાય નહિ અને છતાં કોઈ જોડાં પહેરે તો શરદ્વા હુચમચી ઊઠે. શરદ્વા હુચમચી ઊઠે એટલે ધાર્મિક સંબંધ કે સંબંધો પૂરતા ના પોષાતા હોય તો જોડાં પહેરવાની જરૂર ઊભી થાય કે હરછા થાય તોપણ વ્યક્તિ કે સમૂહ જોડાં ના પહેરે પણ કદાચ જોડાં પહેર્યા વિના રહેવાય જ નહિ તો પછી છાનાઇપના પહેરે. લોકદૃષ્ટિથી બચે. લોકો ના હોય ત્યાં પહેરે અને હોય ત્યાં કાઢી નાંખે. અથવા પછી જોડાંની વ્યાખ્યા બદલી નાખે. આ તો એક નમૂનો થયો. આહાર, વિહાર, વગેરે બધામાં શરતો હોય છે. તે પાળો તો જ પૂરતિષ્ઠા કે માન્યતા મળે. જીવનમાં પૂરતિષ્ઠા અને માન્યતા બહુ જ મહત્વની વસ્તુ છે. વ્યક્તિ તેને જતી કરી શકતી નથી. તેને મેળવવા, ટકાવવા, વધારવા, વ્યક્તિ સાચું-ખોટું બધું કરી છૂટે છે. જો પૂરતિષ્ઠા જેવી વસ્તુ જ ના હોત તો સત્યનું પાલન કરવાના ઉપદેશની જરૂર જ ના હોત. પૂરતિષ્ઠા માટે જેટલું અસત્ય બોલાય છે. અસત્ય કરાય છે તેટલું બીજુ કોઈ વસ્તુ માટે નથી બોલતું એટલે પણું-પક્ષીઓ અસત્ય નથી બોલતાં કારણ કે તેમને પૂરતિષ્ઠા સાચવવાની નથી હોતી. પોતે જેવાં છે તેવાં જ બતાવી શકે છે.

પૂર્વ કદચું તેમ ધાર્મિક સંબંધો, શરદ્વાને આધીન હોય છે. શરદ્વાને પૂરેપૂરી બૌદ્ધિક બનાવી શકતી નથી. પૂરેપૂરી બૌદ્ધિકતા માત્ર પરયોગશાળાના યંત્રોમાં હોય છે. તેથી તે કદાચ નિર્ણયો તો સાચા કરે છે. પણ તેનાં સુખ-દુઃખ પોતે ભૌગવતા નથી. કારણ કે ભૌગવવાની ક્ષમતા જ નથી. ચેતના વિના ભૌગવવાની ક્ષમતા જ ન હોય. માણસ મશીન જેવો જડ નથી. તેથી પૂરેપૂરી બૌદ્ધિકતા એ જડતાની બીજુ બહેન થઈ શકે છે. ચેતનાથી જડતાનું નિવારણ થતું હોય છે. ચેતનાનું પૂરથમ ફરજંદ લાગણી છે. શરદ્વા તેનો જ એક પૂરકાર છે. જે શરતોને આધીન હોય છે. “તમે આવા હોવ તો હું શરદ્વા કલું” આવી શરત પછી માણસ એવા થવાનો પૂરયત્ન કરે. ડોળ કરે, દંબ કરે, પાંડ કરે. બધું કરે. કારણ કે એવા થવાનું નથી પણ એવા દેખાવું છે. અહીંથી પરદર્શન શરૂ થાય છે. જેમજેમ પરદર્શનનું પરમાણ વધવા માંડે છે તેમતેમ દર્શનનું પરમાણ ઘટવા માંડે છે. અંતે દર્શન સમાપ્ત થઈને માત્ર પરદર્શન જ રહી જાય છે. પરદર્શન, સત્ય પરિણામ નથી આપતાં, માત્ર મનોરંજન પૂર્ણ પાડે છે. જે લોકોને ગમે છે. આ રીતે ધર્મ જીવનનું પરિબળ થવાની જગ્યાએ રમકરું બની જાય છે. પછી સાચો માણસ શોદ્યોય જડતો નથી. કદાચ જડે તો ઓળખાતો નથી કે પછી સ્વીકારતો નથી.

સૌથી વધુ સાવધાની કે વધુ બચ તીવ્ર શરદ્વાનુથી રાખવાનો હોય છે. તેની શરતો ઘરી હોય છે. જો તેમાં જરાક ઊણા ઊતરો તો શરદ્વા ડળી જાય, સંબંધ તૂટી

જાય “તમને આવા ધાર્યો ન હતા” જેવા ધાર્યો હતા તેવા બતાવવા ઘરણા પરચાતનો કર્યા, પણ બે ચહેરા કેટલા દિવસ ચાલે? લોક-પુરસિદ્ધ દાસ્તાવિયાથી લોકોને આધાત નથી લાગતો, બહુ બહુ તો દુઃખ થાય. દુઃખ કરતાં આધાત વધુ સતાવે છે. દુઃખમાં પણ માલાસને ઊંઘ આવે. આધાતમાં ના આવે. દુનિયા જુગાર રમી તો રમે. રમે જ છે ને! પણ ચુધિષ્ઠિર ના રમી શકે. કારણ કે તે ધર્મરાજ છે. સત્યવાદી છે. તેમ છતાં જો રમે તો આધાત લાગે. એટલે કદી પણ ચુધિષ્ઠિરપણાનો દાવો કરીને જીવન ના જીવવું. પરથમ પરતિષ્ઠા તો મળશે પણ પછી ભારે બેઆબસુ થશો. બધા દાવા પૂરા નથી થતા. જે નથી થતા તે પછી પોતાને જ માટે ત્રાસદાયી થઈ જતા હોય છે.

“હું કદી જુંબું બોલતો જ નથી, સત્ય જ બોલું છું” તેવો દાવો ના કરો. “હું યથાસંભવ સત્ય બોલવાનો પરચાતન કલે છું. પણ કોઈ વાર ચૂકી પણ જવાય છે.” આવું બોલો. તમે જ તમારી શરતો બતાવી દીધી. ગમે તો સંબંધ રાખો, બાંધો કે તોડો. હું જેવો છું તેવો જ છું. તમને છેતરીશ નહિ. પણ તમે અતિરેકભરી ધારણાઓ રાખીને છેતરાવ તો દોષ તમારો જીવનની સ્પષ્ટતા બહુ મોટી હિંમતનું કામ છે.

“સત્ય અને અહિંસા”નો દાવો કર્યા કરો અને પછી અપવાદો ઊભા કરો તેના કરતાં યથાસંભવ સત્ય અને યથાસંભવ અહિંસાની વાત નમૃતાપૂર્વક કરો તો વાંધો ન આવે.

વ્યાનિયારીઓ એટલા બદનામ નથી થતા જેટલા બુરદમયારીઓ બદનામ થાય છે. ખરેખર તો આખા સંસારમાં કોઈ ને કોઈ રીતે આ દૂષરા છે જ. પણ બુરદમયારીઓ દચાપૂર્વકનું જીવન જીવે છે. આ જ દોષ છે. “હું, પળાય તેટલું પાળું છું પણ સંપૂર્ણ રીતે પાળી શકાતું નથી.” આટલું જાહેરમાં બોલી શકો તો બદનામી હુણવી થઈ જાય. ઘટી જાય. તો તમે વધુ સત્યની નજીક પહોંચી જાવ. રજનીશ સાવ બુરદમયર્યાના વિપરીત જીવન જીવ્યા. ઉપદેશ પણ તેવો જ આપ્યો. તેથી અરિતરહીનતાની બદનામીથી બચી ગયા. હજારોની શરદ્ધાનું કેન્દ્ર બન્યા. પૂરેરક બન્યા. પૂજય બન્યા. જો તેમણે ચીલાચાલુ બુરદમયર્યાનો દાવો કર્યો રાખ્યો હોત તો કદાય કોડીના થઈ ગયા હોત. કારણ કે સંબંધની શરતો જ એવી હોત. કરોડના થઈને જીવવું હોય તો શરતો પૂરી કરો. શરતો વિનાની પરતિષ્ઠા નથી હોતી. શરતો સાચીએ હોય અને ઓટીએ હોય. ઓટી શરતો માલાસને, ધર્મને ઓટો બનાવે છે. આપણે ઓટી શરતોનો ભારો ઉપાડીને જીવીએ છીએ. પણ ભારો ફેંકી દેવાની શક્તિ પણ નથી. હુણવા થઈને જીવવું હોય તો બહુ ઊંચા દાવા ના કરો. પણ તો પછી મહુાન નહિ થઈ શકો. મહુાન થવાનો રોગ કે મહુાન હોવાની

ધારણાનો રોગ માણસને સત્યથી વેગળો કરતો રહે છે. હળવા થવાથી હલકા થવાનું હોય તો ખુશીથી થાવ. હલકું લાક્ઝું જ તરે છે. ભારે લોખંડ ડૂબે છે. સંતો હલકા થઈને જીવે છે. તેથી તરે છે. જુઓ સુરદાસ શું કહે છે,

“મો સમ કોન કુટિલ ખલ કામી,
ભરી ભરી ઉદરી વિષયકો ધાર્યો
શુકર કુકર ગામી... મો સમ.”

કોણી તાકાત છે આટલા હલકા થવાની. કશો જ દાવો નહિ અને નરસિંહ મહેતાએ તો હુદ વાળી દીધી.

“કાંઈક જાળો પેલો નરસૈંયો બોગી” પોતાની જાતને જાતે જ બોગી કહેવડાવનાર એક તરફ છે અને બીજું તરફ શરીરીશરી અનના વિભૂષિત 1108 જેવાં ટાઈટલો લગાડનારા છે. બજેનો બેદ જે નથી સમજી શકતા તે છતી આંખે આંધળા છે.

2. બધા માણસો કદાચ ધાર્મિક ના પણ હોય કારણ કે શરદ્ધા ના હોય. પણ બધા માણસો સામાજિક તો હોય જ. અરે, નાસ્તિકોનો પણ એક સમાજ બની જતો હોય છે. માણસ સામાજિક પ્રાર્થી છે. એકાકી રહી શકતો નથી.

સામાજિક સંબંધોનો મૂલાધાર ‘આત્મીયતા’ છે. પોતાના સમાજના અજાણ્યા માણસને જોતાં જ એક પ્રકારની આવશ્યકતા જાગે છે. તેના માટેની અનિવાર્ય શરત હોય છે. રૂઢિઓ, રિવાજોનું પાલન, તેનું અતિક્રમણ કરે તો સમાજથી ફેંકાઈ જાય. હડ્ધૂત થાય. તેના ઘણા સામાજિક સંબંધો બગડી જાય. સમાજમાં રહેવું હોય તો શરતો પાળવી જ પડે. રૂઢિઓ અને રિવાજો દેશકાળ પ્રમાણે બદલાતા રહે છે. પણ બદલાવનારાને ઘરણું સહન કરવું પડતું હોય છે. રૂઢિવાદી અને સુધારાવાદી વરસે કાયમી સંઘર્ષ રહેતો હોય છે. જે લોકોની પૂરી જીવનપદ્ધતિ ધર્મને આધીન હોય છે અને ધર્મમાં જરાપણ સુધારો શકય નથી હોતો. આવા લોકો આપોઆપ દેશકાળથી પણત થઈ જતા હોય છે. તાજગી વિનાની જીવનપદ્ધતિ સુખદાયી નથી હોતી.

3. રાજકીય સંબંધોની શરત ‘વફાદારી’ છે. પુરજ્ઞ રાજ્ઞ પરત્યે અને રાજ્ઞ પરજ્ઞ પરત્યે વફાદાર રહે. માત્ર પુરજ્ઞ જ વફાદારીના સોગંડ ના ગ્રહણ કરે. રાજ્ઞ પણ આવા સોગંડ ગ્રહણ કરે અને પાણે. બજે એકબીજાની શરતો પૂરી કરે. જે રાજ્ઞ અત્યાચારી થશે, શરતો તોડશે તેને પુરજ્ઞ કુંકી દેશે. ચંટણીમાં હટાવી દેશે. પુરજ્ઞ કાયદા તોડતી થશે તો રાજ્ઞ જેલમાં પૂરી દેશે. બજે એકબીજાની વ્યવસ્થા પાણે તો જ રાજકીય સંબંધો ચાલુ રહે.

4. સૌથી મહુત્વના સંબંધો લાગણીઓના છે. લાગણીઓનો મૂલાધાર મોહુ છે. મોહમાંથી સારી-ઓટી બજે પુરકારની લાગણીઓ પેદા થતી હોય છે. મોહને રીફાઈન કરી કરીને શુદ્ધ કરવામાં આવે તો પુરેમ બને છે. પુરેમની શરત વફાદારી છે. બેવફાઈ આધાતજનક થઈ જાય છે. શરતભંગ થયો. પણ પુરેમ જયારે પૂરી પરાકાષ્ઠાએ પહોંચે છે ત્યારે તે જ દિવ્યપુરેમ છે. દિવ્યપુરેમને કશી શરત નથી હોતી. માનો શિશુ પુરત્યેનો પુરેમ શરત વિનાનો છે. તે કહેતી નથી કે સાડો હોય તો હું પુરેમ કરું, તે કહેતી નથી કે તું મારા ખોળામાં ગંદકી ના કરે તો હું પુરેમ કરું, તે કહેતી નથી કે તું રોકકળ ના કરે તો હું પુરેમ કરું. તેની કોઈ શરત નથી. તું કાળો-કલૂટો, ગંધાતો કે રોકકળ કરી મૂકનારો હોય તોપણ તું મારો છે. કોઈ શરત વિના તું મારો છે. આ દિવ્યપુરેમ છે. હા, આ શૈશવાવસ્થા સુધી જ રહે છે. પછી અપેક્ષાઓ જાગે છે. રણતોકમાતો થા, રળીને મને આપ, તારી પત્નીને મારા કાબૂમાં રાખ, વગેરે વગેરે....

માણસ-માણસ વરચ્ચે પણ આવો શરતો વિનાનો દિવ્યપુરેમ હોઈ શકે છે. દુર્લભ જ કહેવાય. આખી દુનિયા મને રાક્ષસ કહીને તરછોડી દે તોપણ જેનો સંબંધ ફિક્કો ના પડે. ઊલટાનો વધુ દૃઢ બને તે દિવ્યપુરેમ છે. આ ઈશ્વરનું અવતરણ જ કહેવાય.

માણસનો ઈશ્વર પુરત્યે પણ આવો જ દિવ્યપુરેમ હોઈ શકે છે. ગમે તેટલાં દુઃખો પડે પણ ઉફ ના કરે. “જેવી તારી મરજુ” એ જ મહામંત્ર જપતો રહે તો જ ઈશ્વરીય દિવ્યપુરેમ છે. શરતો વિનાનો.

5. શારીરિક સંબંધનો મૂલાધાર કામવાસના છે. જો કામવાસના હોય જ નહિ તો આવો સંબંધ પણ ના હોય. પણ કામવાસના વિનાનું કોઈ પુરાણી હોય જ નહિ. ભૂખ્યો કૂતરો કૂતરી પાઇળ દોડયા કરે છે તે પુરેમ નથી, વાસના છે. તે તેની મજબૂરી છે. કુદરતે મૂકી છે. જેથી વંશ ચાલતો રહે. વાસનામાં સ્થાયિત્વ ના હોય. કામ પત્યું કે પછી તું કોણ ને હું કોણ.

6. સાંસારિક સંબંધો, વ્યાવહારિક હોય છે. જેનો મૂલાધાર વિવેક છે. જીવન વિવેકથી જીવાય છે. વિવેક બગડે એટલે વ્યવહાર બગડે. અનિમાન વ્યવહાર બગાડે છે. એ જલદી નથી કે બધો વ્યવહાર હૃદયથી જ થતો હોય. દેખાવ પૂરતો પણ આવકાર અપાતો હોય છે. પણ એ આપવો જ જોઈએ. ના આપો તો વ્યવહાર બગડે. તો દુઃખમનો ઊભા થાય. તો અશાંતિ વધે. એટલે દેખાવ પૂરતું પણ માનસન્માન જમણવાર વગેરે કરવું પડતું હોય છે. હા, જે વ્યવહારમાં હાંદિકતા આવે તે દેવી વ્યવહાર બની જતો હોય છે.

7. વ્યાપારિક સંબંધનો મૂલાધાર સ્વાર્થ છે. “માણ શું?” “મને કેટલું મળશે?” આવી ગણતરી તેની મુખ્ય શરત છે. શરત પૂરી ના થાય તો વ્યાપાર બંધ થઈ જાય. પણ વ્યાપારીનું તેજ તેની પ્રામાણિકતા છે. સ્વાર્થ અને પ્રામાણિકતા બજે સાથે રહી શકે છે. “હું કમાઉ પણ દગ્ગોફુટકો કર્યા વિના” આવું ધોરણ વ્યાપારીને શેર કે શાહુ બનાવે છે. તે ઓફ્ટન નથી. તે ધર્મ છે.

8. પરિવાર વિનાનો માણસ અનાથ છે. એકાકી છે. પરિવારની શરત છે. ‘મમત્વ’ મારાપણા—જીવનમાં મારાપણા પણ જણારી છે. મારો પતિ, મારી પત્ની, મારી માતા, મારા પિતા, મારાં ભાઈ-બહેન વગેરે આવું મમત્વ સતત માનસિક સામીપ્ય આપે છે. પણ હા, આ બધું ઠારનાલં હોય તો, બાળનાલં હોય તો વ્યક્તિ દૂર ભાગે છે. બળતા માણસો જ દૂર ભાગતા હોય છે. ભલે તે વૈરાગી, વીતરાગી કે ત્યાગી કેમ ના હોય. જો તે બળતા ના હોય તો નાદાન તો હોય જ. ઠારનાલં મમત્વ છૂટતું નથી. છોડવું પણ ના જોઈએ. આખરે કર્યાં જઈને ઠરશો? ડરવું એ જ શાંતિ છે.

9. મિત્રતા સૌથી મોંઘી વસ્તુ છે. સૌને નથી મળતી. બાળયશાળીને જ મળે છે. તેની શરત છે. એકમાં એક થઈ જવું. સુખમાં-દુઃખમાં એકત્વનો અનુભવ તેનો મૂલાધાર ‘પૂર્ણ વજાદારી’ છે. જે દિવસે વજાદારી વિચાસધાતમાં બદલાઈ જાય તે દિવસે મૈત્રી મરી જાય.

10. વિદ્યાપ્રાપ્તિ, ધનપ્રાપ્તિ કરતાં પણ દુર્લભ છે. તેની શરત છે. સમર્પણ-પૂરત્યાપ્તણ. શિષ્ય સમર્પિત થઈ જાય છે. ગુરુ પૂરત્યાપ્તિ થઈને પોતાનું સર્વેસવ શિષ્યને સોંપી દે છે. તેનો મૂલાધાર છે, અહોભાવ, સેવા, નમ્રતા, આધીનતા આ બધું ના હોય તો જ્ઞાન પણ ના હોય.

અહીં વાત પૂરી થતી નથી. જીવનના પૂરત્યેક ક્ષોત્રમાં શરતો જ શરતો છે. શરતો પૂરી કરો અને જીવન જીવો. જે દિવસે શરતો પૂરી નહિ કરી શકાય તે જ દિવસે તણાખલાની માફક ફેંકાઈ જશો.

મહાભારતમાં પણ શરતો જ શરતો છે. શરતો વિનાનો જુગાર ના હોય, હાર-જીત વિનાનો જુગાર ના હોય. કાંઈક શરત હોય તો હાર-જીત થાય. પાંડવો હાર્યો છે. જુગાર સારી વસ્તુ નથી પણ આખી દુનિયા રમે છે. પણ અહીં આધાતજનક શું છે? ધર્મરાજ જુગાર રમે છે. પત્નીને દાવમાં મૂકે છે. આ અસદ્ય આધાત છે. હવે શરતો પૂરી કરી રહ્યા છે. બાર વર્ષનો વનવાસ પૂરો કર્યો. તેથી પણ દુઃખદાયી અને અધરી શરત એક વર્ષના ગુપ્તવાસની છે. તે શરત હવે કેવી રીતે પૂરી કરવી. કદાય પકડાઈ જવાય તો? ફરી પાછા બાર વર્ષનો વનવાસ? કેવી કુટિલ શરતો કરી છે.

પાંડવો વિચાર કરે છે, હવે જવું કર્યાં? જેને કદી વનવાસ નથી ભોગવ્યો તેને વનવાસનાં દુઃખોની શી અબર હોય? વનવાસ અસલી સમાજથી, સ્વજનોથી ફેંકાઈ જવું. ફેંકાઈ ગયેલો માણસ નગરમાં રહેતો પણ વનમાં જ રહે છે. આવી જ રીતે જેને કદી ગુપ્તવાસ નથી કરવો પડ્યો તે ગુપ્તવાસના ભયોને શું સમજે? કોઈ સુખી માણસ ગુપ્તવાસ ના કરે. કાંઈ દુઃખ હોય તો જ માણસને સંતાતા રહેવું પડે. પોલીસનો ભય હોય, બદમાશો પાઇળ પડ્યા હોય કે પછી પરેમીયુગલો પોતાના પરિવારોથી ભયબીત થઈને સંતાતા ફરતા હોય. કર્યાં જવું? કર્યાં રહેવું? કોણ શરણ આપશે? એકલો પુરુષ ગમે ત્યાં સંતાઈને જીવી શકે, પણ જો સાથે સ્તરી હોય તો તેને સંતાડવી અને સાચવવી બહુ જ અધરી તેમાં પણ એ રૂપાળી અને ચુવાન સ્તરી હોય તો તો આવી જ બન્યું. ચારે તરફ સ્તરીના શિકારી બેઠા જ હોય. પાંડવોની પાસે દરૌપદી જેવી રૂપાળી સ્તરી પણ છે.

બધા નેગા થઈને વિચાર કરવા લાગ્યા. પૂરા એક વર્ષ માટે સંતાવાનું છે. કર્યાં જઈશું? ચુઘિષ્ઠિરના પૂછવાથી અજ્ઞુને કેટલાંક સ્થળો બતાવ્યાં એમાં પાંચાલ, ચેદી, મત્સ્ય, શૂરસેન, પટરસ્યર, દશાર્ણ, નવરાષ્ટર, મલ્લ, શાલ્વ, ચુગનધર, વિશાલ, કુનિતરાષ્ટર, સૌરાષ્ટર તથા અવની વગેરે. આમાંથી જે દેશ વધુ પિરય લાગે ત્યાં આપણે ગુપ્તવાસ કરીએ.

અજ્ઞુનની વાત સાંભળીને ચુઘિષ્ઠિરે પસંદગી બતાવી. આમ તો બધાં રાષ્ટ્રો સારાં જ કહેવાય, પણ મને વધુ સુરક્ષિત જગ્યા મત્સ્ય દેશમાં વિરાટનગારી વધુ ઠીક લાગે છે. વિરાટરાજા વૃદ્ધ થયા છે અને તેમને સારા સજજનોની જસ્ત છે. આપણે કોઈ ને કોઈ રીતે તેમના સહાયક થઈએ. માણસે પોતાનાં સુખ-સુવિધાનો વિચાર કરતાં પહેલાં સામા પક્ષની સુખ-સુવિધાનો વિચાર કરવો જોઈએ. આવો વિચાર કરનારા બધી જગ્યાએ જગ્યા મેળવી લેતા હોય છે.

બધા પાંડવોએ ગુપ્તવાસમાં પોત-પોતાનાં કાર્યક્ષેત્રો નક્કી કરવા માંડ્યાં. સર્વ પ્રથમ ચુઘિષ્ઠિરે કહ્યું, “હું બ્રાહ્મણ બનીશ. મારું નામ કંક રાખીશ. મને જુગાર રમવાનો અનુભવ છે. એટલે હું વિરાટરાજનું મનોરંજન કરીશ વગેરે...” હવે ભીમનો વારો આવ્યો. ભીમે કહ્યું કે “હું રસોઈઓ થઈશ. મને બધી રસોઈ આવડે છે. મારું નામ બલ્લવ રાખીશ અને પાકશાળા સંભાળીશ.”

અજ્ઞુને પોતાની પસંદગી આવી રીતે બતાવી “હું અપ્સરાના શરાપથી અત્યારે કિન્જર છું. તેથી મારું ગુપ્ત રહેવું સરળ થશે. શાપ પણ મારા માટે આશીર્વાદ જેવો થઈ જશે. કંગાન વગેરે સ્તરીનાં આભૂષણો ધારણ કરીને હું મારું નામ “બૂહુભ્રલા” રાખીશ. ચાજા તથા રાજ પરિવારને સંગીત શિખવાડીશ. મને સંગીત આવડે છે.

કદાચ વિરાટરાજા મને પૂછશે કે પહેલાં તું શું કરતી હતી? તો કહીશ કે હું મહારાજા યુધિષ્ઠિર વગેરેના રાજમહેલમાં દરૌપદીની દાસી હતી, વગેરે.

નકુલે પોતાને અચ્ચપાળ બનાવ્યો. કારણ કે તેમને અચ્ચોની સારી જાણકારી હતી. સહુદેવે પોતાને ગૌશાળાનો અદ્યક્ષ થવાનું જણાવ્યું. મને ગાયોનો સારો અનુભવ છે.

હવે દરૌપદીનો વારો હતો. ખરી ચિંતા દરૌપદીની હતી. કારણ કે એને મહેનતનું કોઈ કામ આવડતું નથી. દરૌપદીએ કદયું કે હું રાણીઓની દાસી થઈને રહીશ. માલં નામ ‘સૈરંધરી’ રાખીશ. અને રાણીઓ તથા રાજકુમારીઓની સેવા કરીશ.”

બધી યથાયોગ્ય ગોઠવણ કરીને પાંડવોએ સાથે આવેલા બ્રાહ્મણો વગેરે બધા માણસોને પાછા મોકલી દીધા. અને પાંડવો કર્યાં ગયા તેની અબર નથી તેમ કહેવા જણાવ્યું. પછી તો પુરોહિત ઘોમ્યાત્રાબિને મળ્યા અને બધી વાત કરી. આ વખતે ઘોમ્યાત્રાબિએ પાંડવોને જે ઉપદેશ આપ્યો છે તે પ્રત્યેક રાજા-મહારાજા તરીકે મોટા નેતાની પાસે રહેનારે યાદ રાખવા જેવો છે. વિસ્તારભયથી અહીં લખતો નથી પણ જિજ્ઞાસુએ વિરાટ પર્વનો ચોથો અદ્યાય જલ્દ વાંચવો. રોજ રોજ વાંચવો. અથાગ ઝાન બર્દૂ છે. મને તો લાગે છે કે મોટા રાજનેતા પાસે નોકરી કરનારા માણસોને આ અદ્યાય છપાવીને વહેંચવો જોઈએ.

પાંડવો વિરાટનગર તરફ ચાલવા લાગ્યા. પણ હવે મોટો પ્રશ્ન આયુધોને છુપાવવાનો હતો. આયુધોને ફેંકી ના દેવાય. તે તો પરાણ કહેવાય, વીરપુરુષો આયુધજીવી હોય છે. પણ હવે જે કામદંધો કરવાનો છે તેમાં આ આયુધોનું પરદર્શન ભરમ ઊંબો કરી શકે છે. વ્યક્તિત્વે કામને અનુરૂપ વેશ રાખવો જોઈએ. આખરે તેઓ સમશ્વાનમાં પહુંચી ગયા. સમશ્વાન સંપત્તિ છુપાવવાની તથા વ્યક્તિને છુપાવવાની ઉત્તમ જગ્યા કહેવાય. તેમણે એક વિશાળ શામીવૃક્ષ જોયું. તેની શાખાઓમાં શાસ્ત્રરોને સંતાડ્યાં હોય તો વધુ સુરક્ષિત રહે એવી ધારણાથી બધા શામીવૃક્ષ પાસે ગયા. અને તેની એક ઊંડી બખોલમાં બધાએ પોતપોતાનાં શાસ્ત્રરો છુપાવી દીધાં. પછી વૃક્ષને પ્રણામ કરીને નગર તરફ વિદ્યાય થયા.

18-7-10

*

69. પાંડવો વિરાટ રાજને ત્યાં

પુરત્યોક વ્યક્તિત્વનાં તરણ વ્યક્તિત્વ હોય છે. (1) શારીરિક (2) બૌદ્ધિક, અને (3) ચારિત્રિક. આ તરણમાં પાછળનાં બે અનુભવો પછી સમજાતાં હોય છે. એટલે વ્યક્તિત્વની ખરી ઓળખ તો નીવડે સમજાતી હોય છે. પણ પુરથમ વ્યક્તિત્વ જે શારીરિક છે. તે તો તરત જ દેખાતું હોય છે. તેની છાપ પુરભાવશાળી હોય છે. કેટલાક લોકો કદસ્થપા પુરભાવહીન આકૃતિ ધરાવતા હોય છે. કેટલાક સામાન્ય મદ્યમ પુરકારની આકૃતિવાળા હોય છે. તો કેટલાક ભવ્ય આકૃતિ ધરાવતા હોય છે. જે લોકો સામાન્ય આકૃતિવાળા હોય છે તે સરળતાથી લોકોમાં સમાઈ જતા હોય છે. પણ જે ભવ્યાતિભવ્ય આકૃતિ ધરાવતા હોય છે તે સરળતાથી લોકોમાં ભળી શકતા નથી. જુદા જ પડી જાય છે. તેમની શારીરિક ભવ્યતા આવી કર્યાંથી? જોકે મોટે ભાગો તો શારીરિક વ્યક્તિત્વ આનુવંશિક હોય છે. માતા-પિતાની પરંપરા પુરમાણો ચહેરો અને આકૃતિ ભળતાં હોય છે. જે ચાડી ખાય છે કે તમે કચા કુળ-વંશમાંથી આવો છો. બુદ્ધ સાધુ થાય તોપણ તેમનો શારીરિક પુરભાવ એટલો કે તેમને જોવા અને બિક્ષા આપવા સ્તરીઓ તત્પર રહેતી. બીજી તરફ અષ્ટાવક્ષર જેવા મહુજ્ઞાનીની તરફ કોઈ જોવા પણ તૈયાર ના થતું. કારણ કે બૌદ્ધિક વ્યક્તિત્વ તો અનુભવોથી સમજાતું હોય છે. ચારિત્ર્યાની કસોટી રોજ રોજ થતી હોતી નથી. એટલે માણસને યથાર્થ સમજવામાં ઉતાવળ ના કરવી જોઈએ. તરણો દૃષ્ટિએ સમજાયેલો, પરખાયેલો માણસ જ યોગ્ય અયોગ્ય ઠરવો જોઈએ.

પાંડવોનું શારીરિક વ્યક્તિત્વ ભવ્ય છે. કારણ કે રાજકુમારો છે. રાજા કે રાજકુમારો કે પછી રાજનેતાઓ દર્શનીય - પુરભાવશાળી હોવા જોઈએ. હા, તેમના સલાહુકાર ભલે ગમે તેવા શારીરિક વ્યક્તિત્વવાળા હોય. તે પડદા પાછળ રહેનારા છે. પણ લોક પુરત્યાક્ષ રહેનારા રાજનેતાઓ દેહવ્યક્તિત્વ વિનાના ના હોવા જોઈએ.

પાંડવોએ વેશ બદલી લીધો. વેશ બદલવાથી વ્યક્તિત્વ બદલાઈ જતો નથી. તોપણ તેનો ઉપરી પુરભાવ તો બદલાયેલ છે. કંક નામનો બરાદમણ થઈને ચુઘિછિર વિરાટરાજા પાસે ગયા. તે જુગાર રમવામાં નિપુણ છે. ત્યારે રાજા-મહુરાજાઓ જુગાર રમવામાં સમય પસાર કરતા, એક નીતિકારે જુગારને વ્યસન માન્યું છે. જુગારના રવાડે ચઢી ગયેલો રાજા પછી રાજકારોબારમાં પૂરું દયાન આપી શકતો નથી. તેના કારણે રાજ્યમાં નોકરશાહી વધી જાય છે. રાજાએ તો આવાં સમય બગાડનારાં અને કેટલીક વાર તો બુદ્ધિ પણ બગાડનારાં વ્યસનોથી સર્વથા મુક્ત રહેવું જોઈએ. પણ આદર્શો અને વાસ્તવિકતામાં ફરજ રહેતો હોય છે.

રાજસભામાં આવતા ચુદિષ્ઠિરને જોતાં જ રાજા અને સભા ચક્રિત રહી ગઈ. સૌ જોતાં જ રહી ગયાં. આ કેવો પ્રભાવશાળી માણસ છે? ઇન્ટરવ્યૂમાં તમાં શરીર પણ પ્રભાવ નાખતું હોય છે. વિરાટરાજાએ પરિચય પૂછ્યો તો કહ્યું કે “હું કૈયાધરપાદ ગોત્રનો બ્રાહ્મણ છું. નોકરી-ધંધા માટે આવ્યો છું.” એક પ્રફ એવો પણ થાય કે શું ચુદિષ્ઠિર જ્ઞાન બોલ્યા? તે તો બ્રાહ્મણ નથી ઇતાં પોતાને બ્રાહ્મણ બતાવે છે. વિચારણીય છે. સામાન્ય લોકો માટે તો આવા પ્રસંગે અસત્યવાણી પણ આત્મરક્ષા માટે ચલાવી શકાય. પણ સત્યવાદી ચુદિષ્ઠિર પણ આવું પ્રત્યક્ષ અસત્ય બોલે તો આઘાત લાગે. બરેખર તો કોઈ પણ વ્યક્તિને પોતે “સત્યવાદી” “ચુસ્ત અહિંસાવાદી” વગેરે લૌકિક છાપો ઊભી કરવી ના જોઈએ. સામાન્ય છાપ જ સારી. કયા સમયે કેવો વ્યવહાર કરવો પડે તે કહી શકાય નહિ—ખાસ કરીને રાજકારણમાં.

ચુદિષ્ઠિરથી પ્રભાવિત થયેલા વિરાટરાજાએ બહુમાન સાથે ચુદિષ્ઠિરને નોકરીમાં રાખી લીધા. આમ જુઓ તો વિરાટરાજાને પણ જુગાર ખેલવાનો શોખ હતો. એટલે સારી જોડી મળી તેવું તેમને લાગવા માંડયું હતું.

પછી નીમીસેનનો સભામાં પ્રવેશ થયો. તેની પડછંડ કાયા અને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિત્વથી સૌ અંજાઈ ગયા. તેને પણ પાકશાળામાં નોકરી મળી ગઈ. તેણે પોતાનું નામ બલ્લવ બતાવ્યું.

હું દરૌપદી દાસીનાં વસ્ત્રોમાં આવી. તેણે પોતાનું નામ સૈરંધ્રી બતાવ્યું અને રાણીવાસમાં દાસીસમૂહની અદ્યક્ષ થઈ ગઈ. વિરાટરાજાની રાણીનું નામ સુદેષણા છે. તે બહુ ચતુર અને વ્યક્તિપારખું છે. તેણે જે વાત કરી તે સૌઓ યાદ રાખવા જેવી છે. ઘરમાં કદી પણ અતિસ્નપાળી સ્તરીને દાસી તરીકે રાખવી નહિ. તે કયારે પુરુષનું આકર્ષણ કરશે તે કહી શકાય નહિ. જો રાણીનો પતિ રાજા કે શોઠાણીનો પતિ શોઠ દાસી પ્રત્યે ખેલાય તો તે રાણી માટે આત્મહત્યા જેવું થઈ જાય. પતિને જાણી કરીને ખોઈ નાખવાનું થાય. એટલે દાસ-દાસીઓ તો સામાન્ય દેખાવનાં જ સારાં પણ દરૌપદીએ રાણીની શંકાનું નિર્મૂલન કર્યું. “હું ખાનદાની સ્તરી છું. કદી પણ કોઈ પણ પુરુષને ચલિત કરવા મારા રૂપનો પ્રયોગ કરીશ નહિ, આપ ચિંતા ના કરો” વગેરે. આમ ઘરણું આજ્વાસન આપ્યા પછી રાણી સુદેષણાએ દરૌપદીને દાસી તરીકે રાણીવાસમાં રાખી લીધી.

કિઝર વેશમાં આવેલા અર્જુનને રાજકન્યાઓને સંગીત તથા નૃત્યની શિક્ષા આપવા રાખી લીધો. ઉર્યવર્ગના લોકોએ પણ પોતાની કન્યાઓને સંગીત સાહિત્ય, કલાની શિક્ષા યથાસંભવ આપવી જલ્દી છે. પતિગૃહમાં તેનો પ્રવેશમાત્ર રૂપાળા શરીર સાથે જ નહિ પણ અનેક વિદ્યાઓ અને અનેક ગુણો સાથે થાય તો તેનો પ્રભાવ પડે. કન્યા બહુ રૂપાળી હોય પણ તેને કશું જ

આવડતું ના હોય તો પછી થોડા જ સમયમાં તે પરબાવહીન થઈ જતી હોય છે. જો તેને સ્વાદિષ્ટ રસોઈ બનાવતાં આવડતું નહિ હોય તો રોજ લારીએ જમવા જવાનો આગૃહ કરશે. પણ જો તેને અનેક વાનગીઓ બનાવતાં આવડતી હુશે તો તેના પતિને લારીએ જમવા જવાની ટેવ હુશે તોપણ ભૂલવાડી દેશે. આવું જ સંગીત વગેરેનું પણ સમજવું. એટલે કન્યા માત્ર રૂપવાન જ નહિ, ગુણવાન પણ હોવી જોઈએ. ગુણ વિનાની માત્ર રૂપાળી કન્યા, સોને મઢેલા મડદા જેવી કહેવાય. જેમ રૂપ માતા-પિતામાંથી આવે છે તેમ ગુણો અને આવડત પણ માતાના સંસ્કારોમાંથી આવે છે. માત્ર છાત્રાલયમાં ભણીને જીવાન થનારી કન્યામાં કદાય એ કચાશ રહી જાય છે. જોકે કેટલાંક છાત્રાલયો પણ માતા જેવા સંસ્કારો આપતાં હોય છે. અર્જુન કિશેર વેશમાં “બૃહુન્ના” નામ ધારણ કરીને સંગીતશાળામાં ગોઠવાઈ ગયો.

હુવે સહેદેવ રબારી - ભરવાડના વેશમાં ડયકારા કરતો આવ્યો અને ગૌશાળાના ગોવાળ તરીકે ગોઠવાઈ ગયો અને નકુલ અંખશાળામાં ગોઠવાઈ ગયો.

જે લોકો વૈભવશાળી જીવન જીવતા હોય છે. તે ધણાં લોકોને રોજુઓ પણ આપતા હોય છે. તેમનો વૈભવ ધણી આવશ્યકતાઓની અપેક્ષા રાખે છે. ધણી આવશ્યકતાઓ ધણી રોજુઓ ઊભી કરે છે.

જે લોકો સામદર્દી હોવા છતાં અત્યાંત સાંદુર્ય જીવન જીવે છે. તે રોજુઓ પેદા નથી કરતા. કારણ કે તેમની આવશ્યકતા થોડી હોય છે.

આ રીતે પાંડવો અને દર્શાપદી ગુપ્તવાસ કરવા માટે વિસાટરાજ્યના મહેલમાં ગોઠવાઈ ગયાં.

19-7-10

*

70. કીર્તના

સંસ્કૃતમાં એક સૂક્તિ છે. “શક્તિ: કાર્યગમ્યા” અર્થात् કાર્યના દ્વારા શક્તિને જાણી શકાય છે. માણસને જોવા માતૃરથી તેની શક્તિનો ખ્યાલ આવી જતો નથી જ્યારે તે કોઈ કાર્ય કરી બતાવે છે ત્યારે તેની શક્તિનો ખ્યાલ આવે છે. બીજું શક્તિને લાંબો સમય દબાવી શકાતી નથી. દરછા ના હોય તોપણ પ્રસંગ આવ્યો તે પુરગટ થઈ જતી હોય છે. બીમ માટે આવો પ્રસંગ વિરાટ રાજના ત્યાં આવી ગયો.

વિરાટ રાજને ત્યાં રહેતાં રહેતાં તરણ મહિના પૂરા થયા, હું ચોથો મહિનો શરૂ થયો હતો. ત્યાં એક પ્રસંગ આવ્યો. એક મહાન ધાર્મિક ઉત્સવ ઊજવાઈ રહ્યો હતો. જેમાં રાજપોષિત મલ્લો કુસ્તી કરવાના હતા. રાજાએ બધી વિદ્યાઓ અને કલાનું પોષણ કરવું જોઈએ. રાજ્યાશરય વિના ઘણી વિદ્યા અને ઘણી કલા નષ્ટ થઈ જતી હોય છે. અથવા દુર્બળ થઈ જતી હોય છે. મલ્લવિદ્યા પણ રાજ્યાશરયની અપેક્ષા રાખે છે. રાજ્યાશરય મલ્લોમાં એક જીમૂત નામનો મલ્લ હતો. જે સૌને હુરાવતો હોવાથી અભિમાની થઈ ગયો હતો. અભિમાન તુરછકાર વિનાનું નથી હોતું. અભિમાની વ્યક્તિ પ્રતિસ્પદીને તુરછકારતો રહે છે. રાજા તેનું અભિમાન ઉતારવા માગતો હતો તેથી આ વખતના અખાડામાં જીમૂતની સાથે તેણે બીમની કુસ્તી નિર્ધારિત કરી. પ્રથમ તો બીમે આનાકાની કરી. પણ પછી રાજાનું માન રાખવા માટે તે અખાડામાં ઊતરી પડ્યો. તે જ્યારે આનાકાની કરતો હતો ત્યારે જીમૂત જોર જોરથી તાલ ઠોકતો હતો. તે માનવા લાગ્યો કે આ બલ્લવ મારાથી ગનરાઈ ગયો છે. રાજાને પણ એવી જ ચિંતા થઈ. પણ બીમે જ્યારે અખાડામાં ઊતરીને જીમૂતને ઉપાડીને પછાડ્યો ત્યારે લોકોને ખ્યાલ આવી ગયો કે આ રસોઇયો માત્ર બન્ન જ નથી. જીમૂત અને બીમ વરસે ખૂબ મલ્લયુદ્ધ ચાલ્યું. લોકો અદ્યરખાસે જોઈ રહ્યા હતા. પછી બીમે જીમૂતને ઉપાડીને ચકર ચકર ફેરવીને ઘડામ દઈને પછાડ્યો જેથી તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. ચારે તરફ બલ્લવનો જય જય કાર થઈ ગયો. રાજાએ ઇનામ આપ્યું. વિશિષ્ટ કાર્યની હુંમેશાં કદર થવી જોઈએ.

પાંચ પાંડવો અને દૂરૈપદી વેશ બદલીને એક જ નગરીમાં અલગ-અલગ રહેતા હતા. બધા એકબીજાને દૂરથી જોતા પણ કશી વાત ના કરતા. દૂરૈપદીને પતિઓની દશા જોઈને બહુ દુઃખ થતું. પણી વિનાનો પુરુષ અધોરી બાવા જેવો થઈ જાય. કોણ સેવા કરે, કોણ સાફ-સફાઈ કરે! બધું અવ્યવસ્થિત અને ધૂળધાળી થઈ જાય. પણ શું કરે? ઘણી વાર લાગણીઓને કચડી નાખીને પણ જીવવું પડતું હોય છે. જે માણસ સમય આવ્યો લાગણીઓને દબાવી કે કચડી

શકતો નથી તે કદી યોધ્દો કે સેનાપતિ થઈ શકતો નથી. યોધ્દાને માતર રણભૂમિમાં શતલુઓ સાથે જ ચુદ્ધ કરવાનું નથી હોતું. તેણે હૃદયમાં લાગણીઓ સાથે પણ ચુદ્ધ કરવાનું હોય છે. પેલા ચુદ્ધ કરતાં આ ચુદ્ધ વધુ કહિન અને વધુ જરૂરંકર છે. જો લાગણીઓને કચડી કે દબાવી ના શકાય તો યોધ્દા રણભૂમિને છોડીને ઘર તરફ દોટ મૂકે. “મારી પત્ની મારાં બાળકો” ખલાસ, તે બજે મોરદે હારી જાય એટલે પતિની સેવા કરવાના અભરખા થતા હોવા છતાં પણ દરૌપદી લાગણીઓને કઠોરતાથી કચડી નાખે છે. તો જ ગુપ્તવાસમાં રહી શકાય. બધાં છ એ છ પોત-પોતાની જગ્યાએ સારી રીતે ગોઠવાઈ ગયાં હતાં અને કાર્ય બરાબર ચાલતું હતું. ત્યાં એક નવો વળાંક આવ્યો.

વિરાટ રાજાની રાણી સુદેષણા અને તેનો ભાઈ કીયક. કીયક રાજાનો સાળો થાય. તેને મોટા ઊંચા હોદ્રા ઉપર રાખવો પડેલો, કેટલીક ટૂકી બુદ્ધિની સ્તરીઓ પતિને વશ કરીને પોતાના ભાઈ તથા સગાઓને ઊંચી જગ્યા ઉપર ગોઠવાવી દેતી હોય છે. ખરેખર તો તે પતિની શતલ જ કહેવાય. કારણ કે મહત્વના સ્થાને પોતાના અયોગ્ય ભાઈને ગોઠવાવી દેવાથી કામ ઉપર અસર પડવાની જ. જેણું પરિણામ રાજાએ ભોગવવાનું થતું હોય છે. બીજું રાણીનો સગો હોવાથી લોકો ઉપર ખોટી ધોંસ જમાવવા લાગશે. લોકો તેનાથી ડરશે. સત્ય કહી નહિ શકે. તેથી અનર્થ થશે. રાજાએ તથા સાધુઓએ સગાંઓને દખલગીરી કરવા દેવી નહિ, બને તો તેમને દૂર રાખવા.

કીયકની દૃષ્ટિ દરૌપદી ઉપર પડી. તે વિકારી થઈ ઊઠ્યો. તેણે પોતાની બહુન સુદેષણાને વાત કરી. આ દાસી મારે જોઈએ. ગમે તેમ કરીને પણ મારે આ સૈરંધરી તો જઈએ જ “સુદેષણાએ ભાઈને સાથ આપવા વચન આપ્યું. કીયક દરૌપદીની પાછળ પડી ગયો. પરેમી પાછળ પડે અને કામવિકારી પાછળ પડે તેમાં આકાશપાતાળનું અંતર હોય છે. જોકે સાચા પરેમમાં પુરુષ, સ્તરીની પાછળ નહિ, સ્તરી, પુરુષની પાછળ પડતી હોય છે. નદી સમુદ્રની પાછળ પડે છે. સમુદ્ર નદીની પાછળ નથી પડતો. સ્તરી, પુરુષનું વરણ કરે છે. પુરુષ વર થઈને તેનો સ્વીકાર કરે છે. પુરુષ કે પુરુષો જગ્યારે સ્તરીની પાછળ પડે છે ત્યારે તે મોટા ભાગે લફુંગા હોય છે. સ્તરી તેનાથી બચવા બાગતી રહે છે પણ પેલો પીછો નથી છોડતો. અંતે મુગ્ધા કન્યા હારી જતી હોય છે. તે પેલાના વિકારને પરેમ સમજવાની ભૂલ કરી લૂંટાઈ જવા તૈયાર થઈ જતી હોય છે. સ્તરીઓ પાછળ પડેલા માણસની સામે લાંબો સમય ટક્કર ઝીલી શકતી નથી. એ એની કમજોરી છે. એટલે તેને વડીલોના કવચની જલ્દ રહે છે. જે સ્તરીઓ લાંબો સમય ટક્કર ઝીલીને પણ અડગ રહે છે. તે પ્રાત: વંદનીય છે. તે મહાન સતીઓ છે.

કીયક ઘણો પાછળ પડ્યો પણ સૈરંધરીએ જરાયે મચક ના આપી. એક બે વાર તો તેને ધુતકારી પણ દીધો. પણ કીયકનો મોહુ ઓછો ના થયો. કામીને અપમાન

નથી હોતું. બલ્કે અપમાન પણ તેને માન જેવું લાગે છે. તેણે જોયું કે સૈરંધરી કોઈ રીતે હાથમાં આવે તેમ નથી. પછી તેણે એક ષડ્યંતર રહ્યું.

કીયકે પોતાની બહેન સુદેષાને હાથો બનાવવા માગી પણ સુદેષાએ કીયકને સમજાવ્યો કે આ સ્તરી બહુ પવિત્ર છે. તેની પાછળ ના પડીશ. પણ કીયક માન્યો નહિ. સૌથી ઊંચી પવિત્રતા કામાચારની છે. જે સ્તરી પુરુષો એકબીજામાં સંતુષ્ટ રહીને બીજા કોઈની છચ્છા નથી કરતાં અથવા દૃષ્ટિ પણ નથી કરતાં તે વગરસ્નાને પણ પવિત્ર છે. તે અભણ હોય, દરિદ્ર હોય, ચીથરેહાલ હોય, ને લસણ-કુંગળી વગરે ખાતાં હોય તો પણ પવિત્ર છે. જે લોકો દિવસમાં દશવાર નહાતાં હોય, અરે ગંગાજળથી નહાતાં હોય. વારંવાર ઘોયેલાં રેશામી કે ઊંની વસ્તરો પહેરતાં હોય, તીથોમાં કે પવિત્ર સ્થાનોમાં રહેતાં હોય, પણ એ કામાચારમાં એકબીજાને દંગો દેતાં હોય તો પવિત્ર ના કહેવાય. આહારની શુદ્ધિ કરતાં પણ યૌનાચારની શુદ્ધિ ઘરી મહુાન છે. આનો અર્થ કોઈ કામાચાર માત્રનો ત્યાગ ના સમજુ લે. પતિ-પત્નીનો કામાચાર અશુદ્ધ નથી. પતિ-પત્નીના કામાચારને પણ અશુદ્ધ માનનાર અને ત્યજનાર ધર્મને સમજયા જ નથી. તે ધર્મના નામે અધર્મ કરે છે. બહેનની સલાહને કીયકે માન્ય ના કરી. અંતે બહેન સુદેષાને દયા આવી. તેણે એક રસ્તો બતાવ્યો. તું કોઈ વસ્તુ મંગાવજે, એ નિમિત્તે હું સૈરંધરીને તારે ત્યાં મોકલીશ પછી તને જે ઠીક લાગે તે કરજે. સ્તરીના પતનમાં અને ઉત્થાનમાં પણ કોઈ ને કોઈ સ્તરી મહુત્વનો ભાગ બજવતી હોય છે.

નિર્ધારિત કર્યા પ્રમાણે કીયકે બહેન સુદેષાના ત્યાંથી અમૃત ઉપયોગી વસ્તુ મંગાવી. સુદેષાએ એ વસ્તુને કીયકના મહેલે જઈને આપી આવવાની આજ્ઞા સૈરંધરીને કરી. સૈરંધરીએ કહ્યું કે “ના હું કીયકના ત્યાં નહિ જાઉ. મને મારી સલામતી દેખાતી નથી” પણ સુદેષાએ ઘરણું આખ્વાસન આપી જેમ તેમ તેને વિદ્યાય કરી. જેને સ્તરીના શિયળની સલામતી સર્વોરચ મૂલ્યવાન હોય તેણે કદી પણ શીલહુન ઘરમાં નોકરી કરવા મોકલવી નહિ. કદાય મોકલવી જ હોય તો કોઈની સાથે મોકલવી. એકલી નહિ. સૈરંધરીને જોતાં જ કામાંધ કીયક વધુ કામાંધ થયો. તેણે પ્રથમ તેનો પાલવ પકડ્યો, પછી હાથ પકડ્યો પણ સૈરંધરીએ બળ કરીને હાથ છોડાવીને અસ્તવ્યસ્ત વસ્તરોમાં નજીકમાં જ રાજા વિરાટની સભા બરાઈ હતી ત્યાં દોડી ગઈ. પાછળ-પાછળ કીયક પણ દોડતો આવ્યો અને સભાવચ્ચે તેણે સૈરંધરીને લાત મારી પાડી દીધી. રાજા જોતા જ રહી ગયા. નમાલા રાજા વેદાન્તીના જેવા દૃરષ્ટા થઈ જતા હોય છે. ત્યાં ચુધિષ્ઠર અને ભીમ પણ બેઠા હતા. તે પણ જોતાં જ રહી ગયા. ભીમ ઊભો થવાનો હતો ત્યાં ચુધિષ્ઠરે તેને સમજાવીને બેસાડી દીધો. આપણે “ગુપ્તવાસમાં છીએ. પ્રગટ થઈ જઈશું” બજે બાઈઓ મનમારીને ચૂપચાપ પણ ધુંઆપુંથ્યાં થતા બેસી રહ્યા.

દરૌપદીએ રોતાં-કકળતાં રાજને બધી વાત કરી અને પોતાની રક્ષા કરવા વિનંતી કરી, પણ રાજા ચૂપ રહ્યા સાણા આગણ કર્શું બોલી શકાય નહિ. બધાંમાં શાસન કરવાનો ધર્મ નથી હોતો. શાસન ધાકથી થતું હોય છે. અને ધાક પરાજરમથી જામતી હોય છે.

દરૌપદી માટે સભા વચ્ચે અપમાનિત થવાનો આ બીજો પુરસંગ હતો. પહેલાં તેને દુઃશાસન ઘસેટી લાવ્યો હતો અને હવે આજે કીયકના તરસથી રક્ષણ માગવા તે સભામાં દોડી આવી છે.

ચુદિષ્ઠિરે ધીરે રહીને સૈરંધરીને કદયું કે હવે તું અહીથી રાણીના મહેલમાં ચાલી જા. અહીં કર્શું થવાનું નથી. કંકની આજ્ઞા માનીને સૈરંધરી રાણી સુદેષણાના મહેલ ચાલી ગઈ.

બળાત્કારની બોગ બનેલી અથવા બયંકર છેડતીનો બોગ બનેલી સ્તરીને રાજાનું કે પુરજાનું ધર્મનું કે સમાજનું આખાસન ના મળે તો તેની ભારે દુર્દ્દશા થાય છે. આવી દુર્દ્દશામાં એકલા કીયકો જ કારણ નથી હોતા. રક્ષણ અને આખાસન નહિ આપનારા પેલા ચારે પણ કારણ બને છે.

સૈરંધરીની દર્શા જોઈને સુદેષણા તફન અજાણી થઈને પૂછવા લાગી કે “અરે શું થયું?” સૈરંધરીએ બધી વાત કરી પણ તે અજાણી જ બની રહી. સુદેષણાના વ્યવહારથી સૈરંધરીને ભારે આઘાત લાગ્યો. આ સ્તરી બધું જાણે છે. એણે જ મને કીયકના ત્યાં મોકલી હતી પણ પોતાના ભાઈનાં કુકર્મો આગણ તે મૌન અને અજાણી થઈ ગઈ છે. તે ભારે આવેશમાં આવી ગઈ અને ઊંચા હાથ કરીને તેણે પુરણ લીધું કે “કીયકનો વધ કરીને જંપીશ” પાણીદાર સ્તરી અપમાનનો બદલો લીધા વિના નથી રહેતી. બધાં ગભરાયાં હવે શું થશે? પાણીદાર સ્તરીની પરતિજ્ઞા કોઈ પાણીદાર પતિ જ પૂરી કરી શકતો હોય છે. ગજવેલની સાથે ગજવેલનો મેળ હોય. ગજવેલ અને મોળા લોટાનો મેળ ના હોય, દરૌપદીએ નહાવું-ઘોવું ખાવું -પીવું બધું ઢોડી દીધું. રાણીએ તેને ઘણી સમજાવી પણ તેણે અજનો કોળિયો પણ ગુરહુણ ના કર્યો.

બીજુ તરફ ભીમ-બલ્લવ-ની પણ આવી જ દર્શા છે. તેને ઊંઘ આવતી નથી. પડખાં ફૂદ્યો કરે છે. અને લાંબા ખાસો લઈ રહ્યો છે. ત્યાં તો રાતરે દરૌપદી પાકશાળામાં આવી પહોંચી અને તેની છાતી ઉપર માથું મૂકીને ધરુસકે ધરુસકે રડવા લાગી. સ્તરીને જ નહિ પુરુષને પણ એક લાગણીશીલ રડવાની જગ્યા જોઈએ જ્યાં તે પોતાનો ઊભરો ઠાલવી શકે.

ભીમે સમજાવીને પકડાઈ જવાની બીકે નિશ્ચિત યોજના સમજાવીને દરૌપદીને રાણીના મહેલમાં મોકલી. યોજના એટલે વ્યૂહ. વ્યૂહ જો કામ કરે તો આંધળું

સાહુસ કામ ના કરે. અરેખર તો વ્યૂહ અને સાહુસનો મેળ થવો જોઈએ.

નીમે પણ પ્રતિક્રિયા કરી “જેણે મારી પત્ની ઉપર હાથ નાખ્યો છે તેને આજે જીવતો રહેવા નહિ દઉં.”

નીમનો વ્યૂહ હતો કે સૈરંધરી કીચકને રાજાની નૃત્યશાળામાં મોડી રાત્રે મળવા બોલાવે. દૂરૌપદીની જગ્યાએ પોતે પલંગ ઉપર સૂઈ જશે. કીચક મળવા આવશે અને પછી હું તેને પૂરો કરી દઈશ. આ વ્યૂહ હતો.

ગુંડાઓ દ્વારા જે લોકોની સ્તરીઓ બહેન-દીકરીઓની છેડતી થાય છે. અને પછી આવેશમાં બધા ગુંડાઓને સમજાવવા દોડી જાય છે તે માર ખાઈને કે મારીને પણ આવતા હોય છે. કારણ કે તેમણે વ્યૂહ બનાવ્યો નથી હોતો. વ્યૂહ મહત્વની વસ્તુ છે. વીરતા પણ વ્યૂહની અપેક્ષા તો રાખશે. રાજપૂતો વ્યૂહ વિના લડતા જગ્યારે અંગરેજો અને શિવાજી મહારાજ પણ વ્યૂહપૂર્વક પરાજ્યરમ બતાવતા.

વ્યૂહ પરમાણે નૃત્યશાળામાં રાત્રે જગ્યારે બધાં ચાલ્યાં ગયાં ત્યારે નીમ ચૂપચાપ પહુંચેંચી ગયો. અને કીચકની રાહ જોવા લાગ્યો. તે નિર્ધારિત મજબૂત પલંગ ઉપર ઓઢીને સૂઈ ગયો. શિકારી પણ વ્યૂહપૂર્વક છુપાઈને શિકાર કરતો હોય છે. તેમ તે શિકારની રાહ જોવા લાગ્યો.

થોડી વારમાં કામાતુર કીચક, સૈરંધરીના વાયદા પરમાણે મળવા આવી પહુંચેંચ્યો. પાટ ઉપર તે સૂતેલી સૈરંધરી ઉપર હાથ ફેરવવા લાગ્યો. તેને અબર ન હતી કે આ સૈરંધરી નહિ પણ સૈરંધરો હતો. હાથ ફેરવતાં તે ચોંકયો કે આતો કોઈ હટોકટો પુરુષ જ લાગે છે, સ્તરી નહિ. ઓચિંતાનો નીમ કૂદાયો અને કીચકને પછી-જફડી લીધો. બે સાંટ કે બે પાડા લડે તેમ બજે મલ્લચુદ્ધ કરવા લાગ્યા. અંતે નીમે કીચકને એટલા જોરથી દબાવ્યો કે તેના પ્રાણ નીકળી ગયા. નીમે પ્રતિક્રિયા પૂરી કરી. તેણે રાત્રે દૂરૌપદીને જગાડીને કીચકની લાશ બતાવી. “હાશ, હવે દનાન કરીશ” દૂરૌપદી બોલી.

બજે પોત-પોતાની જગ્યાએ ચાલ્યાં ગયાં. સવારે હાહાકાર થઈ ગયો. કીચકવધના સમાચાર વાયુ વેગે પરસરી ગયા. સૌ રાજુ થયાં. ઘણી સ્તરીઓ રાજુ થઈ. મીઠાઈ વહુંચી. શીલહર્તાની હત્યા, હત્યા નહિ યજ્ઞ જ કહેવાય. સૌથે નક્કી કર્યું કે ગાંધવોનું જ આ કામ છે. એ સિવાય બીજા કોઈ કીચકને મારી ના શકે. આ પણ વ્યૂહ જ કહેવાય કે કામ કરીને અદૃશ્ય થઈ જવાય.

કીચકની લાશ આગળ પરિવાર રડવા લાગ્યો. કીચકને સો બાઈઓ હતા. તેમણે બધી દાડું સૈરંધરી ઉપર ઠાલવી. કીચકો એમ માનીને જીવન જીવતા હતા કે કોઈ પણ સ્તરીને ભોગવવાનો અમને હુક છે. અમને કોઈ રોકી ના શકે. કોઈ રોકે તો અમે તેની પૂરેપૂરી અબર લઈ નાખીએ. કેટલાક સાહેબજાદાઓ આજે પણ ઘણી

જગાએ આવું વલણ ધરાવી આવો વર્તાવ કરતા હોય છે. તે બધા કીચકો જ કહેવાય. કીચકો આજે પણ જીવે છે. કારણ કે ભીમ નથી. ભીમ વિના સ્તરીઓ સુરક્ષિત ના રહી શકે.

બધા કીચકોએ નક્કી કર્યું કે મોટાભાઈ કીચકની લાશ સાથે દરૌપદીને બાંધીને સમશાનમાં લઈ જાવ અને તેનો પણ અભિનદાહુ કરી દો. ભીમસેનને કાંઈક ગંધ આવી ગઈ. તે ક્રિલ્લો કૂદીને સમશાનમાં એક વૃક્ષ હતું તેના ઉપર ચઢીને સંતાઈ બેઠો. કીચકના શબની રાહુ જોવા લાગ્યો. થોડી વારમાં શબદ્યાત્રા આવી પહોંચી. સો કીચકો પોતાના ભાઈની લાશ સાથે દરૌપદીને બાંધીને ચિંતા ઉપર ચઢાવવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા. દરૌપદી વિલાપ કરી રહી હતી ત્યાં ભીમ વૃક્ષ ઉપરથી નીચે કૂદ્યા. અને એક એક નાના કીચકોને પકડી પકડીને તેમને ચમલોક પહોંચાડવા લાગ્યો. જયારે 100 કીચકો માર્યા ગયા. ત્યારે તે બધાના શબો પેલા મોટા કીચક પાસે લાવીને ફ્રાલો કર્યો. અને દરૌપદીને બતાવ્યો. “લે તારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ ગઈ” પાણીદાર પત્નીની સાચી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરનાર પતિને પત્ની દીગુવવા સોનાના હાર પહેરાવવાની જરૂર નથી રહેતી. તેની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરાવવી તે હજાર હાર કરતાં પણ મૂલ્યવાન છે. આવા પતિથી ધન્યતા અનુભવતી હોય છે. બલે દાગીનાથી બૂદ્ધી કેમ ના રહે. હા, દાગીનાભૂખ્યા કેટલાક પતિઓ સામે ચાલીને પોતાની પત્નીને કીચકના ત્યાં મોકલવામાં પોતાને ચતુર માનતા હોય છે. આપણે શું? દાળીના તો મળ્યા.

દરૌપદી છૂટીને પાછી રાજમહેલમાં ચાલી ગઈ. ભીમ પણ અદૃશ્ય થઈ ગયો. લોકોનું ટોળું બેળું થઈ ગયું. સૌ માનવા લાગ્યા કે નક્કી આ ગાંધર્વાનું કામ લાગે છે. પછી તો સૈરધરીની એવી ધાક જામી ગઈ કે કોઈ તેની સામે ઊંચી નજર ના કરે. બધા ભયના માર્યા નીચું જોઈ લે. પતિની ધાકથી પત્ની સુરક્ષા અનુભવતી હોય છે.

પછી તો રાણીએ ભાઈઓના વધથી દુઃખી થઈને સૈરધરીને નોકરીમાંથી છૂટી કરી દીધી અને કદદ્યું કે “હવે તારે જયાં જવું હોય ત્યાં જઈ શકે છે. પરાક્રમની પાછળ પણ પરિણામભય તો રહેતો હોય છે. પરાક્રમ કરવાથી વાત પૂરી થઈ જતી નથી. તેની પાછળ-પાછળ પરિણામભય આવતો જ હોય છે. દરૌપદીએ રાણીને વિનંતી કરી કે હવે મને માત્ર તેર દિવસ જ અહીં રહેવા દો. પછી હું ચાલી જઈશ. પાંડવોના ગુપ્તવાસના હવે તેર જ દિવસ બાકી હુતા. રાણીએ હા પાડી.

19-7-10

*

71. પાંડવોનો ગુપ્તવાસ

શત્રુતાના તરણ બેદ છે. (1) સજજન-સજજનોની (2) દુર્જન-દુર્જનોની અને (3) સજજન-દુર્જનોની. બે સજજનો પણ પરસ્પરમાં શત્રુ હોઈ શકે છે. પણ તેમની શત્રુતાનો સ્તર હુંમેશાં ઊંચો રહે છે. તે પરસ્પરની સ્તરીઓની મર્યાદા રાખે છે, પરસ્પરનાં બાળકો, વૃદ્ધો વગેરેને અવદય માને છે. પરસ્પરની ગાયો કે બીજાં પણુંઓને પણ સુરક્ષિત રહેવા દે છે. તે કદી હુલકાં ષડ્યંતરો નથી કરતા, તે કદી એકબીજાના હુલકા પૂરવાદ નથી ફેલાવતા. તેમની શત્રુતા મર્દાનગીભરી અને જણર પડે તો પરસ્પરને સહાયક થવાની પણ હોય છે. પણ આવી શત્રુતા દુર્લભ છે.

દુર્જન-દુર્જન વરયેની શત્રુતા છેક અધમ કક્ષાની હોય છે. તે પરસ્પરની સ્તરીઓ, બાળકો, વૃદ્ધો વગેરેને પણ છોડતા નથી. તે દુરાયારી હોય છે. ગાયો બરાદમણો, સાધુ-સન્તો, મંદિરો વગેરેને પણ છોડતા નથી. દગ્ગાબાળુ, વિશ્વાસધાત અને માત્ર કુલનાનાં ષડ્યંતરો કરતા રહે છે. તે લોકો પરસ્પરમાં પૂરવાદો, નિંદા, કલંકો, આક્ષેપો લગાડતા ફરે છે. બે દુર્જનોની લડાઈમાં આદર્શ રૂપ કર્શું નથી રહેતું.

દુર્જન-સજજનનું ચુદ્ધ ઉપરના બજે પૂરકારભર્યું હોય છે. અર્થાત્ સજજનો બધા સદગુણો અને સદાચારથી વર્તે છે. જ્યારે દુર્જનો બધા દુર્ગુણો અને દુરાયારથી વર્તે છે. કૌરવો અને પાંડવોની શત્રુતામાં પરસ્પરમાં વિરોધી એવા સદગુણો અને દુર્ગુણોનાં દર્શન જોવા મળે છે.

બાર વર્ષ વન ભોગવીને હુવે તેરમું વર્ષ પાંડવો જ્યારે ગુપ્તવાસ સેવી રહ્યા છે. ત્યારે કૌરવો તેમની પાછળ પડી ગયા છે. કેમ કરીને તેમને પકડી પાડવા અને ફરીથી બાર વર્ષનું વન ભોગવતા કરવા તેની પેરવી રચી રહ્યા છે. જો તે સજજન હોત તો એવું વિચારે કે હુવે ભલે તેરમું વર્ષ ભોગવીને પાછા આવી જાય. બિચારાઓએ બહુદુઃખ ભોગવ્યું, હુવે પાછલી જંદિગીમાં ભલે સુખથી પોતાની રાજ્યાનીમાં રહે. આવો વિચાર કરતા હોત. પણ ના, તેમને તો એક જ વિચાર આવે છે કે કેમ કરીને તેમનું નિકંદન કાઢી નખાય ને પાછા ના આવે. પાછું રાજ્ય ના માગે અને બહુર જ નષ્ટ થઈ જાય. આવી હુલકી મનોવૃત્તિથી પીડાય છે. હુલકી મનોવૃત્તિ પણ એક પૂરકારની પીડા છે. જે ધારણ કરનારને દુઃખી કરતી હોય છે.

કૌરવોએ ચારેતરફ ગુપ્તયરો મોકલ્યા. ગમે ત્યાંથી પાંડવોને શોધી કાઢો. ગુપ્તયરોએ દેશના દેશ ફેંદી નાખ્યા પણ કયાંય પાંડવો ના મળ્યા. હારી-થાકીને ગુપ્તયરો પાછા આવ્યા. હુવે શું કરવું?

કૌરવોના પક્ષમાં એક સુશર્મા નામનો મહારથિ, તેણે દુયોધનને સમજાવ્યો કે આપણે વિરાટરાજા ઉપર આકૃતમણ કરીએ. તેને અબર ન હતી કે વિરાટનગરીમાં પાંડવો છુપાયેલા છે. પણ વિરાટ રાજ્ય અતિસમૃદ્ધ હતું. તેની પાસે લાખ્યો ગાયો હતી. ત્યારે ગાયો એ ઘન મનાતું. બસ ગાયો લૂંટી લેવાની મંદ્ચા હતી. પ્રસિદ્ધ સમૃદ્ધિ, કદી શત્રુ વિનાની નથી હોતી. ગુપ્ત સમૃદ્ધિને શત્રુ નથી હોતા. પણ ગાયોને તો ગુપ્ત રાખી જ શકાય નહિં. એટલે મત્ત્ય દેશ પાસે પ્રસિદ્ધ સમૃદ્ધિ હતી. કેટલાક લોકો સમૃદ્ધ લોકોને લૂંટી આવામાં જ જીવનગુજારો કરતા રહે છે. તેમની ફૂડી આંખ હુંમેશાં પારકી સમૃદ્ધિ અને પારકી સ્તરીને શોદ્યા કરતી હોય છે. તેમનો ગુજારો જ આ રીતે થતો હોય છે. તેમાં પણ જો શક્તિ વિનાની સમૃદ્ધિ હોય તો તો પછી તેના હજાર શત્રુઓ થઈ જતા હોય છે.

વિરાટ રાજ્ય અતિ સમૃદ્ધ હતું પણ બહુ શક્તિશાળી ન હતું. શસ્ત્રો, સેનાપતિઓ અને યોધ્દાઓની બાબતમાં તૈ પૂરતું દ્યાન આપતું ન હતું. પ્રાચીનકાળમાં ભારત પણ સોનાની ચીડિયા જ કહેવાતું પણ સોનાની ઉપેક્ષા કરવાથી બહારથી ધાડાનાં ધાડાં આ સોનાની ચીડિયાની પાંખો લૂંટવા તીતરી પડતાં. અને લૂંટીને ચાલ્યાં જતાં. આદર્શોના નામે સૈનિક-દુર્લભતા રાષ્ટ્રને પાયમાલ કરી નાખતી હોય છે. જે સમૃદ્ધિમાંથી દ્રશ્યમાં બાગ પણ સેના પાછળ ના અર્થાય તે પૂરેપૂરી સમૃદ્ધિ ફુલરતાથી લૂંટાઈ જતી હોય છે.

બધા કૌરવો, ભીષ્મ, દ્રોણાચાર્ય, કૃપાચાર્ય વગેરેએ એકમત થઈને વિરાટ ઉપર આકૃતમણ કરી દીધું. આકૃતમણથી રાષ્ટ્રને બચાવવાનો સચોટ ઉપાય પૂર્વ આકૃતમણ છે. અર્થાત જ્યાંથી આકૃતમણ થવાનું હોય ત્યાં તે આકૃતમણ કરે તેના પહેલાં જ પોતે જોરદાર આકૃતમણ કરી દેવું, એવો ફુટકો મારવો કે પેલા ફુરી આકૃતમણ કરવાનો વિચાર જ ના કરે. યાદ રહે આકૃતમણને સૌથી મોટું પરોત્સાહન સામાપ્કણી દુર્બળતા હોય છે. વિરાટ રાજ્યની આવી જ દરશા હતી.

કૌરવોની પ્રયાંડ સેના ધસમસતી વિરાટ દેશ આવી ગઈ. સેનાનો નાયક હતો તિરગતનો ચુદ્ધોન્માદી રાજા સુશર્મા, સેનાનાયક ઠંડો ના હોવો જોઈએ. પણ સાથે સાથે ચુદ્ધોન્માદી પણ ના હોવો જોઈએ. પ્રકૃતિથી અને વિચારોથી ઠંડો સેનાનાયક પ્રયાંડ ચુદ્ધ કરી શકે નહિં. પહેલા દિવસથી જ તે સમાધાન શોદ્યા કરશે. સમાધાનના ફાયદા વિજયી સેનાને મળતા હોય છે. ઠંડી સેનાને નહિં. આ દોષ કહેવાય તો બીજુ તરફ ચુદ્ધોન્માદી સેનાનાયક કુવિયારી પગલાં બરી બેસતા હોય છે. ખરેખર તો સેનાનાયક ધીર-વીર, ગંભીર અને દીર્ଘદરષ્ટા હોવો જોઈએ. સુશર્મા તેવો ન હતો. એ ચુદ્ધોન્માદી હતો.

કૌરવોની પ્રયાંડ સેના વિરાટનગરીની બાગોળે આવી પહોંચી તે જાળીને રાજા ચિંતિત થયો. જેનો પ્રભાવ પોતાના સાથા કીચક ઉપર ન હતો તેનો પ્રભાવ સેના

ઉપર કેવો હોય? પરબાવ, પરાક્રમથી પેદા થતો હોય છે. પરાક્રમ વિનાના નમાલા રાજનેતા પરબાવહીન થઈ જતા હોય છે. વિરાટરાજાએ સેના તો તૈયાર કરી પણ કૌરવોની પરચંડ સેના આગળ તે ટકી શક્ષે કે કેમ તેની ચિંતા પણ થવા લાગી, બૃહુજ્ઞલા સિવાયના ચારે પાંડવો તો ચુદ્ધમાં જોડાયા. ચુદ્ધ રોજ રોજ થતું હોતું નથી, જે ચોઢ્યા નથી હોતા તેમના જીવનમાં પણ કોઈ કોઈ વાર ચુદ્ધના પૂરસંગો આવે ન છે. એવા સમયે થોડા સમય માટે પણ જેને ચોઢ્યા થતાં આવડે છે તે જ જીવે છે. જેને નથી આવડતું તે દબાઈને જીવે છે. ખોટી રીતે ખોટાં માણસોથી દબાઈને જીવવું એ મૃત્યુ જ કહેવાય.

બજે સેનાઓ વરચે ચુદ્ધ થવા લાગ્યું. ભારતના રાજા-મહારાજાઓ સ્વર્યાં ચુદ્ધ કરવા જાય છે. તેમની હાજરી ના હોય તો સેના મનમૂકીને લડતી નથી. જ્યારે પદ્ધિમના રાજા-મહારાજા સ્વર્યાં ચુદ્ધ કરવા જતા નથી. તેમના સેનાપતિઓ ચુદ્ધ કરતા હોય છે. આપણી પદ્ધતિમાં બધો આધાર રાજાઓ ઉપર છે. જો તે મરી જાય કે પકડાઈ જાય તો સેના બાગી જાય. કૌરવોની તિરગર્ત સેનાના રાજા સુશર્માએ ચુક્કિત કરીને વિરાટરાજાને પકડી લીધા. અને પોતાના ઐમામાં લઈ ગયા. હાહુકાર મયી ગયો. હવે શું કરવું? પણ પાંડવોએ ખાસ કરીને ભીમે પરચંડ પરાક્રમ બતાવીને તિરગર્ત સેનાને ઘેરીને જ્યાં વિરાટરાજાને કેદમાં રાખ્યા હતા ત્યાંથી છોડાવી લાવ્યા. હાહુકારની જગ્યાએ જગજગકાર થવા લાગ્યો.

કૌરવો વિરાટની લાખો ગાયો હરીને લઈ જવા લાગ્યા. પણ પાંડવોના પૂરબળ શૌર્યથી બધી ગાયો પાછી વાળી. ઉપરથી ભીમ સુશર્માને પકડી લાવ્યો. બોચીમાંથી પકડીને ચુદિષ્ઠિર પાસે લઈ ગયો. ચુદિષ્ઠિરે સુશર્માને શિખામણ આપી, ક્ષમા આપી અને ભીમને કદ્દિયું કે “આને છોડી મૂકો” ભીમને વાત ના ગમી. જે શત્રુ છેક હરિતનાપુરથી અહું ચઢી આવ્યો છે તેને જીવતો ના જવા દેવાય. પણ મોટા બાઈનું માન રાખવા ભીમે સુશર્માને છોડી મૂક્યો. કૌરવોની સેના પાછી ચાલી ગઈ. વિરાટની સેના પણ પાછી આવી ગઈ. ચુદ્ધ પૂર્ણ થયું. વીરપુરુષોનું હુંમેશાં સન્માન થવું જોઈએ. વીરગાથાઓથી પૂરજા વીર બનતી હોય છે. વિરાટરાજાએ બધા પાંડવોનું માન-સન્માન કર્યું. તેમનું સ્થાન ઊંચું આવી ગયું. કામની કદર થવી જ જોઈએ.

હવે એવું બન્યું કે તિરગર્તસેના હારીને પાછી જઈ રહી હતી. બરાબર એ જ સમયે કૌરવસેનાએ વિરાટ દેશ ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. તેમની છરછા પણ વિરાટરાજાની ગાયોને હુરી જવાની હતી.

બધા ગોવાળોએ આવીને રાજકુમાર ભૂમિંજ્યને ગાયોને બચાવી લેવા વિનવવા લાગ્યા. ચારે રાજકુમાર અંત:પુરમાં બેઠો હતો. ભૂમિંજ્યનું બીજું નામ ઉત્તર પણ છે. ઉત્તર ગાયોને બચાવવા તૈયાર થઈ ગયો. પણ સારથી હાજર ન હતો તેથી

અર્જુન-બૃહુભલાને સારથિ બનાવીને ચુદ્ધે ચદ્યાં કરે તો રથ તો હાંકે. બૃહુભલાએ પુરથમ તો આનાકાની કરી પણ પછી તૈયાર થઈ ગઈ. બૃહુભલાએ સારથિ થઈને રથ ચલાવ્યો અને જોત-જોતામાં કૌરવોની સેના પાસે પહોંચી ગયો. ચુદ્ધમાં વાહનોની ગતિ જય-પરાજયમાં મહુત્વનો ભાગ બજવતી હોય છે. ઓછી ગતિવાળાં પછાત વાહનો ઉત્તમ સેનાને પણ પરાજય આપતાં હોય છે.

કૌરવોની વિશાળ મજબૂત સેનાને જોઈને ઉત્તર ભયબીત થઈ ગયો. હવે તેને પોતાની ભૂલ સમજાઈ. તેણે બૃહુભલાને કહ્યું કે “સેનાને પાછી વાળો, આપણે ચુદ્ધ કરી શકીશું નહિ. મને તો મહુરાજાએ નગરની રક્ષા કરવા નગરમાં નિયુક્ત કર્યો હતો. અત્યારે નગર સૂન્નું છે. હજુ મહુરાજા પાછા આવ્યા નથી, માટે રથ પાછી વાળો” બૃહુભલાએ હિન્મત હારી ગયેલા ઉત્તરને હિન્મત આપી. ચુદ્ધમાં હિન્મત મહુત્વની વસ્તુ છે. હિન્મત વિનાની મોટી સેના પણ નાની પણ હિન્મતવાળી સેનાથી હારી જતી હોય છે. મદ્યકાળમાં રાજપૂતો પાનો ચઢાવવા માટે ખાસ બારોટોને ચુદ્ધના મેદાનમાં લઈ જતી. તેમનું કામ સૈનિકોને જુસ્સો ચઢાવવાનું રહેતું.

બૃહુભલાએ ઉત્તરને બહુ સમજાવ્યો પણ તે એટલો બધો ભયબીત થઈ ગયો હતો કે છેવટે ઘનુષ્યાબાળ છીડીને રથમાંથી નીચે કૂદી પડ્યો અને નગર તરફ ભાગી ગયો. ચુદ્ધ વીરતાથી લડાતું હોય છે. નીડરતાથી પરાક્રમ ઉત્પન્ન થતું હોય છે. જો વીરતા ના હોય તો, પરાક્રમ ના હોય તો ચુદ્ધમાં વ્યક્તિ ટકી ના શકે. ઉત્તર ભાગ્યો. બધા ચોઢવાઓ સામી છાતીએ લડવા ચુદ્ધભૂમિ ઉપર આવ્યા નથી હોતા. કેટલાક ખરા સમયે ભાગી છૂટવા પણ આવ્યા હોય છે.

ઉત્તરના ભાગી જવાથી બૃહુભલા પણ રથથી કૂદીને પાછળ દોડી. અને જોત-જોતામાં ઉત્તરને સમજાવીને પાછી લઈ આવી. હવે શરત એ હતી કે ચુદ્ધ કરશે બૃહુભલા અને રથ ચલાવશે ઉત્તર. બૃહુભલાએ પેલા શમીવૃક્ષ પાસે જઈ પોતાનું ગાંડીવ પૂરાપ્ત કર્યું.

રાજકુમાર ઉત્તરને શંકા થઈ. આ સ્તરી કોણ છે? અર્જુને પોતાનો સાચો પરિયય આપ્યો અને બધી વાત કરી. આજે ગુપ્તવાસનો છેલ્બો દિવસ હતો જેથી હવે તેને પુરગટ થવાની ચિંતા ન હતી. પછી તો બજે પાછા ચુદ્ધભૂમિમાં આવ્યા અને અર્જુન પૂરા પરાક્રમથી ચુદ્ધ કરવા લાગ્યો. કૌરવોને શંકા થઈ કે જણાર આ અર્જુન હુવો જોઈએ. આવું પરાક્રમ બીજાનું ના હોય. પણ આ તો સ્તરીવેશમાં છે. બધા અસમંજસમાં પડી ગયા.

એક પછી એક બધા કૌરવોના મહુરથીઓને હુરાવીને ગાયો પાછી વાળીને અર્જુન રથ લઈને પાછો વળ્યો. કૌરવસેના તો કર્યારની યે ભાગી ગઈ હતી.

બીજુ તરફ વિરાટરાજા જયારે પાછા નગરમાં આવ્યા અને ઉત્તરને ના જોયો તો ભારે ચિંતા થઈ. પણ થોડી જ વારમાં ગાયો સહિત ઉત્તર નગરમાં આવતાં શાન્તિ થઈ. સૌઅં ઉત્તરનું સ્વાગત કર્યું. બૃહુન્નલાનો વિજય ઉત્તરને નામે ચઢી ગયો. કેટલીક વાર આવું જ થતું હોય છે. લડે કોઈ, મરે કોઈ અને ઇનામ બીજો લઈ જાય.

રાજા વિરાટ પોતાના પુત્ર ઉત્તર ઉત્તરના વિજયથી કુલાઈ રદ્દ્યો હતો પણ કંક બૃહુન્નલાની પ્રશ્નાંસા કરતો હતો. રાજાથી તે સહન ના થયું. ક્રોધમાં તેણે પાસા કંકને માર્યો અને કંકના નાકમાંથી રક્તધારા વહેવા લાગી. પછી તો ઉત્તર જે સાચી વાત હતી તે જણાવી દીધી. અને અજ્ઞુન-યુધિષ્ઠિર વગેરેનો પરિયય પણ આપ્યો. રાજાને ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો. અરેરે, મેં શું કર્યું? આજે ગુણવાસ પૂરો થયો હતો તેથી હવે સાચો પરિયય આપવામાં વાંધો ન હતો. વિરાટરાજાએ યુધિષ્ઠિરને સિહાસન ઉપર બેસાડ્યા. અને હુથજોડીને ઊભા રદ્દ્યા. આનું નામ તો સંસાર છે. ચડતી-પડતી થયા જ કરે.

જે કંકને વિરાટે ધૂતકારી દીધો હતો તે કંક તો હવે મહારાજા યુધિષ્ઠિર નીકળ્યા. વિરાટે તેમને પોતાનું રાજ્ય સમર્પિત કરી દેવાની ઇચ્છા બતાવી પણ યુધિષ્ઠિરે તે પૂરસ્તાવ અસ્વીકાર કરી દીધો.

વિરાટરાજાનો બીજો પૂરસ્તાવ હતો કે પોતાની કન્યા ઉત્તરાનાં લગ્ન અજ્ઞુન સાથે થાય. પણ અજ્ઞુને આ પૂરસ્તાવ અસ્વીકાર કરી દીધો. કારણ કે એકવર્ષ સુધી તેને પુત્રીભાવે જોઈને તેનું અદ્યાપન કાર્ય કર્યું હતું. ઉત્તરાએ પણ અજ્ઞુન પૂરત્યે પિતૃભાવ રાખ્યો હતો એથી હવે તેની સાથે લગ્ન કરવાં ચોગય ના કહેવાય. પણ અજ્ઞુને બીજુ રીતે રાજાનો પૂરસ્તાવ સ્વીકાર કર્યો. ઉત્તર મારા પુત્ર અભિમન્યુની પણી થાય. અર્થાત્ પુત્રવધૂ તરીકે સ્વીકાર કર્યો. બધાંને વાત ગમી. શ્રીકૃષ્ણને પૂછીને સંબંધ નક્કી થઈ ગયો. જ્ઞવનમાં મહત્વના નિર્જયો મહાપુરુષને પૂછીને કરનારાને ઓછું પસ્તાવું પડતું હોય છે.

પાંડવો ઉપાલવ નગરમાં જઈને વસ્યા. હવે તેર વર્ષ પૂરાં થઈ ચૂક્યાં હતાં. લગ્નની તૈયારી થવા લાગી. પોતાનાં બધાં સગાંઓ સનેહીઓને બોલાવ્યાં. પરસંગ ભવ્ય બોજન અને ભવ્ય મંડપથી નહિ પણ સગા-સનેહીઓથી શોભતો હોય છે. શ્રીકૃષ્ણ પણ આવી ગયા. પરસંગ સાચવે તે સગાં કહેવાય, પરસંગ બગાડે તે જ સગાં નહિ દુશ્મન કહેવાય. વિપત્તિ વેળા અડીભમ થઈને પડખે ઊભો રહે તેને મિત્ર કહેવાય. અને ભનિયાં આવા માટે દોડ્યો આવે તે મિત્ર ના કહેવાય.

સૌની હાજરીમાં વાજતે-ગાજતે અભિમન્યુ અને ઉત્તરાનાં લગ્ન થઈ ગયાં. પાંડવો અને વિરાટરાજા ધન્ય થઈ ગયા. હાશા, તેર વર્ષની શરત પણ પૂરી થઈ ગઈ. હવે દુઃખના દિવસ પૂરા થશે અને સુખના દિવસો આવશે.

20-7-10

*

ଓଡ଼ୟୋଗପର୍ବ

72. મંત્રરણાની નિષ્કળતા

અધિકારની પ્રાપ્તિ બે રીતે થતી હોય છે. એક તો વંશ પરંપરાના વારસદાર તરીકે અને બીજા પુરુષાર્થીથી. રાજાનો દીકરો રાજા થાય, શેઠનો દીકરો શેઠ થાય તેમાં કશી નવાઈ નથી હોતી, તે તો લગભગ નિર્ધારિત જ હોય છે. પણ રસ્તે બટકતો માણસ રાજા થાય કે વળી કોઈ બિખારી શેઠ થાય તો તે કાં તો પુરુષાર્થ છે કે પછી પ્રારબ્ધ છે. પ્રારબ્ધથી પણ ક્રેટલીક વાર આવું થઈ શકતું હોય છે. બેડૂતનો દીકરો વડોદરાના મહારાજા બને તે પુરુષાર્થ કે વારસદારીથી નહિ પણ પ્રારબ્ધથી જ કહેવાય. જીવનમાં ઘણી વસ્તુઓ કશા પુરુષાર્થ વિના પણ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. જેને આપણો પ્રારબ્ધ કહી શકીએ. પણ ઘણી વસ્તુઓ પુરુષાર્થી પ્રાપ્ત થઈ હોય છે. તમે કાળી મજૂરી કરી હોય, ભૂખતરસ વેઠીને તપ કર્યું હોય, ઘણી રખડપટી કરીને કાંઈક મેળવ્યું હોય તેને પુરુષાર્થ કહેવાય. માનો કે વાસ્કોડીગામા, કોલંબસ, જેમ્સકૂક જેવા સાગરબેડૂઓએ જે કાંઈ પ્રાપ્ત કર્યું તે વારસામાં કે પ્રારબ્ધથી નહિ પણ પુરુષાર્થી પ્રાપ્ત કર્યું કહેવાય. અંગરેજોએ વિશ્વ ઉપર રાજ્ય કર્યું તે પણ માત્ર ને માત્ર પુરુષાર્થ જ કહેવાય. વિશ્વરાજ વારસામાં કે પ્રારબ્ધથી મળ્યું ન હતું. પણ બધા જ પુરુષાર્થો પરિણામશૂન્ય પણ હોય છે. પુરુષાર્થી પરિણામશૂન્યતા તમારી કસોટી છે. તમારી ધીરજ અને સાધનાની કસોટી છે. જે કસોટીમાં પાર નથી થઈ શકતા તે થાકી જતા હોય છે. અને પછી હારી જતા હોય છે. આવા લોકો પોતે જ પોતાના દ્વારા હારેલા હોય છે. લોકો તેમને નથી હુરાવતા, તે પોતે જ પોતાને હુરાવે છે. પોતાની જતે જ હારેલા લોકો ફરી જલદી જીતી શકતા નથી. જીવન તો હાર-જીતનો ખેલ છે. કાં તો હારો કાં તો જીતો. નહિ તો કોઈ ગુફામાં જઈને બેસી જાવ અને પરલોકની વાતો કરો. જોકે ગુફામાં પણ હારજીત તો ચાલુ જ હોય છે. ઘણા લોકો બે દિવસ પણ ગુફામાં બેસી શકતા નથી. દોડીને બહુર નીકળી જાય છે. ગુફામાં લાંબો સમય બેસી શકેલા માણસો પરલોક ના સુધારી શકે તોપણ આ લોક તો સુધારી શકતા હોય છે. કારણ કે ભારતમાં ગુફા પૂજાય છે. તેની ચારેતરફ લોકટોળાં ભેગાં થવા લાગશે. જયજયકાર થશે. બ્યો આ લોક તો સુધરી ગયો.

અહીં તો અધિકાર પ્રાપ્ત થયા પછી ઓઈ નાખવાની કથા છે. અધિકારની પ્રાપ્તિ પછી પણ તેને સંભાળવો બહુ કઠિન કાર્ય હોય છે. મોટો અધિકાર મોટા માણસો જ સંભાળી શકતા હોય છે. પાંડવોને છન્દરપરસ્થનું રાજ્ય મળ્યું. સંપત્ત કર્યું. લીલાલહેર થઈ ગઈ. બબ્ય ઇમારતો રચાણી અને મહાલવા લાગ્યા. પણ જુગારના રવાડે ચડી ગયા. ચુદિષ્ઠિરનો બચાવ કરવા બલે લોકો શકુનિને નિમિત બનાવે. હુંમેશાં લોકો પોતાના પતનમાં બીજાને દોષ દેતા હોય છે. આ કામ સરળ છે. પણ પોતે કયાં બૂલ કરી તે સ્વીકારતા નથી. માનો કે દુર્યોધન અને શકુનિ કપટી હતા.

તેમની દાનત સારી ન હતી તો તમારે યેતી થવું જોઈએ ને! ચેતાવ્યા છતાં પણ તમે યેતો નહિ અને કૂવામાં પડો તો દોષ કોનો? કવિ જેનો પક્ષ લે છે તેનો દોષ જોતો નથી. દોષોને ટાંકે છે. અને ગુણોનો વિસ્તાર કરતો રહે છે. કેટલાંક મહાન પાત્રો સ્વરચિત નહિ કવિરચિત, મીડિયારચિત હોય છે.

હુદ બહુરની જુગારરમતે ક્ષણ વારમાં ચુંધિષ્ઠિરને અધિકારશૂન્ય કરી દીધા. આ પ્રસારબ્ધ કે પુલષાર્થ ન હતો, આ ભૂલ હતી. મોટી ભૂલ. જેના પરિણામે તે અધિકારશૂન્ય થઈને વનવનના થઈ ગયા. વધુ સામચર્ય હોવા છતાં પણ બધાં વિકટ દુઃખો બોગવ્યા. ગુપ્તવાસ બોગવ્યો અને હવે પોતાનો અધિકાર પાછો મેળવવા પરયત્ન કરી રહ્યા છે. આ પર્વને ઉદ્યોગપર્વ કહ્યું છે; કારણ કે આ પર્વમાં ઉદ્યોગ કરવો પડ્યો છે. હારેલો માણસ પણ જો થાક્યા વિના કે થાક ઉતારીને ઉદ્યોગ કરે તો ફરીથી અધિકાર મેળવી શકે છે તે આ પર્વનો સૂચિતરાર્થ છે.

તેરવર્ષની શરત પૂરી થયા પછી હવે કરવું શું? માણસને સતત સતાવતો પ્રરક્ષ રહે છે. “હવે કરવું શું? જેમની પાસે સ્થાયી લક્ષ્ય હોય છે અથવા જે લક્ષ્યાહીન જીવન જીવતા હોય છે તેમને આવી સતામણી નથી થતી. પણ જે પૂર્ણ જીવન જીવવા માગે છે અને વારંવાર લક્ષ્ય બદલતા રહે છે તેમને આ પ્રરક્ષ બહુ સતાવતો હોય છે. જીવનનો સૌથી મહત્ત્વનો પ્રરક્ષ આજીવિકા છે. રોજ સ્થાયી આજીવિકા મળી રહી હોય તેને આ પ્રરક્ષ બહુ નથી હોતો. પણ ઈચ્છારીય રચના જ એવી છે કે તેમને વધુ ને વધુ ઉજ્જ્વલ આજીવિકાની હરણ થયા કરે. આ વિકાસનું મૂળ છે. જે અડધા રોટલામાં સંતોષ માની લે છે તે વિકાસ નથી કરી શકતો, પણ જેનું જીવન માત્ર ઉદરલક્ષી નથી હોતું તેમનાં નવાં-નવાં ક્ષેત્રોમાં ઝંપલાવવાનું થયા કરતું હોય છે. વ્યક્તિ ભલે અનેક ક્ષેત્રોમાં કામ કરે પણ તેની માસ્ટરી તો એકાદ ક્ષેત્રમાં જ રહેતી હોય છે.

પાંડવોની માસ્ટરી રાજકીય ક્ષેત્રની છે એટલે ફરી પાછા એ જ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે અને સફળ થવા માટે તેઓ ઉદ્યોગ કરવા લાગ્યા.

વિરાટ રાજના ત્યાં આ માટે સભા થઈ. સૌઅએ પોત-પોતાના અનિપ્રાયો આપ્યા. સૌનો એક જ મત હતો કે રાજ્ય પાછું મેળવવું. પણ મેળવવું કેવી રીતે? મંત્રરણ અને છેવટે ચુદ્ધથી. શાલુચ્ચાત મંત્રરણાથી કરવી જોઈએ. ચુદ્ધ તો નાછૂટકાનો છીલ્લો ઉપાય છે. દુર્લપદે કહ્યું કે મારી પાસે એક વિદ્વાન પુરોહિત બ્રાહ્મણ છે જે મંત્રરણામાં કુશળ છે. તેને આપણે ધૂતરાષ્ટ્રની પાસે મોકલીએ.

બધાએ એકમત થઈને પુરોહિતને હસ્તિનાપુર મોકલ્યો અને બીજુ તરફ ચુદ્ધની તૈયારી પણ કરવા લાગ્યા. ચુદ્ધ શાન્તિકાળમાં લડાતું હોય છે. અર્થાત્ શાન્તિકાળમાં પૂરેપૂરી તૈયારી કરી હોય તો જ ખરા સમયે ચુદ્ધ કરી શકાતું હોય

છે. કુશાળ રાજા શાન્તિકાળને તૈયારીકાળ બનાવતો હોય છે. જ્યારે અકુશાળ રાજા શાન્તિકાળને આમોદ-પ્રમોદમાં વિતાવતો હોય છે. પછી ખરા સમયમાં હારી જતો હોય છે. પાંડવોએ એક તરફ ચુદ્ધની તૈયારી કરવા માંડી તો બીજુ તરફ દુરપદપુરોહિતને મંત્રરણા માટે કૌરવોના ત્યાં હસ્તિતનાપુર પણ મોકલ્યો તો મંત્રરણકાળ પણ તૈયારીકાળ જ થઈ જતો હોય છે.

પુરોહિતે આવીને કૌરવોને બધી રીતે ખૂબ સમજાવ્યા કે પાંડવોને અડધું રાજ્ય પાછું આપી દો અને સુલેહ કરી લ્યો. ધૂતરાષ્ટ્ર, ભીજી વગેરેને સંધિની વાત ગમી પણ દુર્યોધન-કર્ણ વગેરેને ના ગમી. બધાનો પરસ્પરમાં મતબેદ થઈ ગયો. રાજાનું સ્થાન હુકમના એકા જેવું હોવું જોઈએ. તે સલાહ બધાની લે. બધાને પૂછે ખરો પણ આંતિમ નિર્ણય તો તેનો જ હોય, એકા વિનાનાં રાજ્યો પરસ્પરના ઝઘડાના અખાડા બની જતા હોય છે. દુર્ભાગ્યવશ કૌરવો પાસે કોઈ એકો ન હતો. તેથી કશો નિર્ણય કર્યા વિના દુરપદપુરોહિતને માન-સન્માન સાથે પાછો મોકલી દીધો. મંત્રરણ નિર્ણય ગઈ. મંત્રરણ સફળ થાય તો શું કરવું અને મંત્રરણ નિર્ણય તો શું કરવું. આ બજે પક્ષોની તલસ્પરશી વિચારણા પ્રથમથી જ કરી રાખવી જોઈએ. અને બજે તરફની તૈયારી પણ પૂરી કરી રાખવી જોઈએ.

પુરોહિત નિર્ણય થઈને જ ચુધિષ્ઠિર પાસે પાછો આવી ગયો.

*

73. યુદ્ધની તૈયારી

કર્મઠતા જીવનનો સર્વોચ્ચ મહા ગુણ છે. જે નિષ્ઠિરય જીવન જીવે છે તે મડદાં છે. તેમાં પણ જે અદ્યારયના ઓઠા નીચે નિષ્ઠિરયતાને આદર્શ માનીને નિષ્ઠિરય જીવન જીવે છે અને તેનો પ્રચાર પણ કરે છે તે તો પ્રજ્ઞાને પણ મડદાં બનાવવાનું પાપ કરે છે. કર્મઠતાનો પ્રચાર જ રાષ્ટ્ર ને પ્રજ્ઞા માટે કલ્યાણકારી થઈ શકે છે. પાંડવો કર્મઠ છે. મૌટું કામ કરવાનું. મૌટું કામ જ વ્યક્તિને અને પૂરી પ્રજ્ઞાને મોટાં બનાવે છે. જ્યાં નિષ્ઠિરયતા પ્રજ્ઞાની હુશે ત્યાં આપોઆપ વ્યક્તિ અને પ્રજ્ઞા તુચ્છતા પ્રાપ્ત કરતાં થઈ જશે.

યુદ્ધ અને તેમાં પણ વિશ્વયુદ્ધ ઘરણું મૌટું કામ કહેવાય. તેને પાર પાડવા પાંડવો પોતાના પક્ષના રાજાઓને એકઠા કરવા લાગ્યા. જે લોકો આવું સંગઠન કર્યા વિના એકાકી તટસ્થનીતિ અપનાવતા હોય છે તે મિત્રવિહૃણા થઈને નષ્ટ થઈ જતા હોય છે. તટસ્થનીતિ એટલે આત્મહૃત્યા. જીવનમાં કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં તટસ્થ રહેવાય જ નહિ. હંમેશાં ન્યાયનો પક્ષ લેવો જ એટલે જે લોકો ન્યાય-અન્યાયના પક્ષોમાં તટસ્થ રહે છે તે અન્યાયને સહાયકર્તા થઈ જાય છે. ચોર અને શાહુકારમાં તટસ્થ ના રહેવાય. શાહુકારનો પક્ષ લેવો જ જોઈએ. જો ના લો તો શાહુકાર દુર્બળ થાય અને ચોર બળવાન થઈ જાય. તટસ્થ માણસ એક દીતે ચોરનો સહાયક થઈ જાય. તટસ્થ રહેવાનો અર્થ તો એ થયો કે ચોર-શાહુકાર બજે એકસરખા થયા. આ પાપ કહેવાય.

વ્યક્તિ અને પ્રજ્ઞાને મહુાન બનાવનારા ગુણોમાં “ન્યાયપિરયતા” અને “સત્યપિરયતા” મોટા ગુણો છે. જે વ્યક્તિ કે પ્રજ્ઞામાં આ બે ગુણો નથી હોતા તે કદી મહુાન ના થઈ શકે. તે અધમ જ થઈ જાય. એટલે જ્યાં સત્ય અને ન્યાય હોય ત્યાં તેનો પક્ષ લેવો જ જોઈએ.

પાંડવ અને કૌરવો પોત-પોતાનો પક્ષ બળવાન બનાવવા રાજા-મહુારાજાઓને પોતાના પક્ષમાં બેળવવા લાગ્યા.

શરૂઆત શરીરકૃષ્ણાથી જ કરીએ. દુર્યોધન અને અર્જુન બજે સાથે દ્વારકાપુરી પહુંચ્યી ગયા. બળવાન શરીરકૃષ્ણા ત્યારે શાયન કરતા હતા એટલે દુર્યોધન તેમના શિર આગળ સારા સિંહાસન ઉપર બેસી ગયો, અર્જુન થોડો પાછળથી આવ્યો. તે પગ આગળ હુથ જોડીને ઊભો રહી અને શરીરકૃષ્ણાની જાગવાની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો.

એક વિચાર આવે કે આવા મોટા માણસોનું મિલન થવાનું હોય તો પહેલાં સમય નિર્ધારિત હોય. કાંઈક પરોટોકોલ હોય. માણસ સીધો શાયનખંડમાં ઘૂસી જાય તે

કેવું લાગે? આ તો સારું હતું શરીરકૃષ્ણા એકલા જ સૂતા હતા. જો સાથે..... હોત તો? સુરક્ષાની દૃષ્ટિએ પણ આવી રીતે છેક શાયનઅંડ સુધી વગર રોકટોક માણસ ચાલ્યો જાય તે યોગ્ય ના ગણાય. વ્યક્તિની પૂરાયવેસી સચવાવી જોઈએ. કદાય આવા જ કારણસર આજે પણ આપણે વગર સમયે ગમે ત્યારે ગમેતેમ છેક તેના શાયનઅંડ સુધી પહોંચી જતા હોઈશું.

શરીરકૃષ્ણાની નીદ ખૂલી. તેમણે અજ્ઞનને જોયો. પછી દુર્યોધનને જોયો. બજેને આવકાર આપ્યો. ઊંઘમાંથી ઊઠેલો માણસ વસ્તરોથી તથા મનથી પણ થોડો અસ્તવ્યાસ્ત હોય. કદાય એટલે જ વેઈટિગસ્લેન્ડ કે સીટિગસ્લેન્ડ બનાવતા હશે. ઊંઘવાના સમયે, જમવાના સમયે કે પૂરાર્થનાના સમયે કોઈને મળવા ના જવાય. કદાય પહોંચી ગયા હોવ તો થોડી વાર પૂરતીક્ષા કરાય.

શરીરકૃષ્ણો બજેને આવકાર આપ્યો. કદાય આવનારો ભૂલ કરે તોપણ ગૃહસ્થે ભૂલ ના કરવી જોઈએ. બજેનો હેતુ પૂછ્યો. બજેની ઉપસ્થિતિનો બેદ જુઓ. એક સિંહાસન ઉપર માથા આગળ બેઠો છે. બીજો પગ આગળ હુથ જોડીને ઊભો છે. તમે જયારે કોઈ મોટા માણસને મળવા જાવ ત્યારે સર્વપૂરથમ પોતાની ઓકાત સમજવી જોઈએ. ઓકાત પરમાણે જ બેસવું જોઈએ. એટલું યાદ રહે, તમે તમારી ગરજે ગયા છો. આવા સમયે રૂઆબ કે મોટાઈ ના ચાલે. આને વ્યાવહારિક કુશળતા કહેવાય છે. વ્યાવહારિક કુશળતા મંત્રરણામાં સક્ફળતા અપાવનારી પહેલી કૂંચી છે.

શરીરકૃષ્ણાના પુરક્ષમાં અજ્ઞને થનારા સંગ્રામમાં પોતાના પક્ષે સહૃદાયક થવાની ચાચના કરી, પણ ત્યાં તો દુર્યોધને પોતે પહેલો આવ્યો હોવાથી પોતાને સહૃદાયતા આપવાની દલીલ કરી. રાજપુરુષને ડગલે ને પગલે મુત્સદી બતાવવાનાં કારણો ઊભાં થતાં હોય છે. જો તે ના આવડે તો તેને બોટ કહેવાય.

શરીરકૃષ્ણો દુર્યોધનને કદયું કે “તમારી વાત સાચી છે. સર્વપૂરથમ તમે જ આવ્યા છો પણ સર્વપૂરથમ મારી દૃષ્ટિ અજ્ઞન ઉપર પડી છે. એટલે પહેલી વાત કરવાનો અધિકાર અજ્ઞનનો છે.” આ થઈ મુત્સદીગીરી. શરીરકૃષ્ણો યુક્તિપૂર્વક વાત રાખીને અજ્ઞનને પૂરાથમિકતા આપી. મહાપુરુષે પોતે પક્ષપાતી છે તેવી પરિસ્થિતિથી બચવું જોઈએ. શરીરકૃષ્ણો બીજુ દલીલ આપી તે પણ સમજવા જેવી છે. “તમારા બજેમાં અજ્ઞન નાનો છે, શાસ્ત્રરમર્યાદા એવી છે કે નાનાને પૂરથમ તક આપવી જોઈએ.”

હવે જે નિર્ણય સંભાળાવે છે તે જુઓ “એકતરફ મારી પૂરી ચાદવસેના રહેશે અને બીજુ તરફ એકલો હું રહીશ. હું ના તો ચુદ્ધ કરીશ ના શાસ્ત્ર ધારણ કરીશ. બોલો કોને શું જોઈએ છે?”

પહેલો અધિકાર અર્જુનને હતો તેથી તેણે માગ્યું કે “મારે તો આપ એકલા જ જોઈએ, બીજું કાંઈ નહિ” દુર્યોધન રાજુ થયો. એકલો માણસ શું કરવાનો હતો તેના કરતાં પૂરી યાદવી સેના પોતાના પક્ષે આવે એ જ શરેષ્ઠ કહેવાય. તેણે હરખાતાં-હરખાતાં યાદવી સેના માગી લીધી. બજે પોત-પોતાની રીતે રાજુ થયા.

અરેખર તો ચુદ્ધ સેનાથી જિતાતું નથી. વ્યૂહથી જિતાય છે. અને વ્યૂહ સેનાપતિ રચે છે. શરીકૃષ્ણ કુશાળ વ્યૂહબાજ છે. તેથી લાભ તો અર્જુનને થયો કહેવાય.

શરીકૃષ્ણો અર્જુનને પૂછ્યું કે “મને એકલાને તેં શા માટે ચુંટ્યો?”

અર્જુને જવાબ આપ્યો: “અરેખર તો આપ જયાં હશો ત્યાં જ વિજય હશે અને ચશ પણ હશે. એટલે મારે તો આપ જ જોઈએ. આપ સારથિ બનો. મારો જીવનરથ આપ જ ચલાવો. હું તો આપનો દાસ છું.” આ થઈ શરણાગતિ. કુશાળ પુરુષે મહાપુરુષની શરણાગતિ સ્વીકારવી જોઈએ. જેથી કામ સરળ થઈ જાય.

રાજા દુર્યોધન કૃતવર્માની પાસે ગયો. તેણે એક અક્ષૌહિણી સેના આપી. પછી શાલ્વાને પોતાના પક્ષમાં બેનવ્યો. શાલ્વ પાસે ઘરી વિશ્વાણ સેના હતી. શાલ્વાને તો સેનાપતિપદ પણ આપ્યું. શાલ્વ દુર્યોધન પાસેથી ચુદ્ધિષ્ઠ પાસે ગયો. ચુદ્ધિષ્ઠે સ્વાગત-સત્કાર કર્યો અને કહ્યું કે “તમે દુર્યોધનને સહાયતા કરીને સાલં કર્યું, પણ મને પણ એક વચન આપો. તમે ચુદ્ધમાં કર્ણાના સારથિ થવાના છો. તમાલં સારથિપણું વખણાય છે, એટલે કર્ણ જ તમને સારથિ બનાવશે. તમારે બસ એક જ કામ કરવાનું છે. કર્ણનો ઉત્સાહ અને હિંમત વારંવાર બંગ કરતા રહેવાનું. બસ આટલું કામ તમે કરજો” શાલ્વે હા પાડી, ચુદ્ધમાં ઉત્સાહ અને હિંમત જણારી છે. વિજયના સમાચારોથી ઉત્સાહ વધતો હોય છે. પરાજયના સમાચારથી ઉત્સાહ ઘટી જતો હોય છે. ચુદ્ધમાં તો કાલ્પનિક વિજયના સમાચાર આપી આપીને પણ યોદ્ધાઓમાં તથા પુરજનમાં પણ ઉત્સાહ ભરતા રહેવું જોઈએ. શાલ્વ વિદાય થયો.

21-7-10

*

74. વિચારમંથન

મહાભારત પરિવાર ગુરંથ છે. જેમ પરિવારમાં ઘણા ફાંટા હોય છે તેમ મહાભારતમાં પણ ઘણા પેટા ગરૂંથો છે. ગીતા તેમાંનો એક છે. માત્ર ગીતા જ નહિ બીજા પણ કેટલાય પેટા ગરૂંથો આજે સ્વતંત્ર રીતે વંચાય છે. ઘણાને અબર પણ નથી કે આ મહાભારતમાં આવેલો પેટા ગરૂંથ છે. આવો જ એક બીજો પેટાગરૂંથ છે, “વિદુરનીતિ”. ચુદ્ધ કરતાં પહેલાં ધૂતરાષ્ટરે ઘણા શાણા માણસો સાથે મંત્રરણા કરી હતી. ડાઢ્યા માણસનું પૂર્થમ લક્ષેણ એ છે કે તે મહુત્વના કાર્યમાં તજજ્ઞોની સલાહ લેતો હોય છે. મૂર્ખાઓ અને અભિમાનીઓ કદી કોઈની સલાહ લેતા નથી. કાર્યની સફળતા અને નિષ્ફળતામાં સલાહકાર મહુત્વની ભૂમિકા બજવતો હોય છે. દ્યાન એટલું રાખવાનું કે તે શકુનિ જેવો ના હોય, જો હુશે તો ખેદાન-મેદાન કઢાવી નાખશે.

ધૂતરાષ્ટરે છેલ્લી વિદુરની સલાહ લીધી. વિદુર, ધૂતરાષ્ટરનો બાઈ છે, પરમજ્ઞાની છે. પણ દાસીનો પુત્ર હોવાથી તેને હુંમેશાં આત્મગલાનિ રહ્યા કરે છે. તેમ છતાં તે મંત્રી છે. તેનું વલણ પાંડવો તરફી છે. પણ નોકરી કૌરવોની કરતા હોવાથી કૌરવોની સાથે રહેવું પડે છે. વિચારોને કે સિદ્ધાંતોને દબાવીને જીવવું એ સ્વમાની જ્ઞાની પુલષ માટે મૃત્યુથી પણ વધુ દુઃખદાચી થઈ જાય છે. વિદુરની આવી જ દર્શા છે. વિદુરે ચુદ્ધવિષયક સલાહુના નિમિત્તે કેટલાય અદ્યાચો સુધી અણમોલ નીતિવાક્યો કદ્યાં છે. પુરત્યોક રાજાઓ જ નહિ પણ પુરત્યોક વ્યક્તિએ મનનપૂર્વક વાંચવા વિચારવા જેવાં છે. જે વ્યક્તિ પાસે ઊડાણબર્યુ મૌલિક ચંતિન, બહોળા અનુભવો, વિશાળ નિરીક્ષેણ અને પુરખ મેધા હોય તેનામાં આવું ચંતિન આવી શકે. લોકોએ વિદુરનીતિ જસ્તા વાંચવી ધટે.

ધૂતરાષ્ટરની પાસે મહાત્મા વિદુર જેવી જ એક બીજી વ્યક્તિ છે ‘સંજય’. સંજય દૂરદર્શી છે. થનારા બયંકર ચુદ્ધથી તે બહુ દુઃખી છે. તેણે પણ ધૂતરાષ્ટરને ચુદ્ધ નાહિ કરવા અને પાંડવો સાથે ન્યાય કરીને તેમનું રાજ્ય પાછું સોંપી દેવા બહુ સમજાવ્યા. ધૂતરાષ્ટરને પણ વિદુર અને સંજય જેવા તટસ્થ જ્ઞાનીઓની વાત ગમી. તેણે દુર્યોધનને બહુ સમજાવ્યો પણ દુર્યોધન ના માન્યો. ધૂતરાષ્ટરની પાસે વેદવ્યાસજી આવ્યા. ગાંધારી આવી અને ચુદ્ધ ના કરવાનું સમજાવવા લાગ્યાં. બીજી તરફ કર્ણ, શકુનિ વગેરે દુર્યોધનને ચુદ્ધ કરવું જ જોઈએ તેવું સમજાવતા રહ્યા. આ રીતે કૌરવોમાં બે પક્ષો પડી ગયા. ચુદ્ધ પહેલાં લગભગ બધે જ આવું થતું હોય છે. જો શાસક સર્વસતાધીશ, અધિનાયક હોય તો આવા પક્ષ નથી પડતા. કદાચ પડ્યા હોય તોપણ પરગટ નથી થતા તેથી ફાયદો એ થતો હોય છે કે બધી શક્તિ એકતરફ કામે લાગી જતી હોય છે. પણ જ્યાં

વैચારિક ઉદારતા હોય છે, ત્યાં મતબેદ રહેવાના જ. વैચારિક ઉદારતા ડાઢ્યા માણસો અને દાના માણસોમાં જ હોવી જોઈએ. મૂખ્યાંઓ અને ચાલુ માણસો વैચારિક ઉદારતાનો ભારે દુરૂપયોગ કરી શકતા હોય છે.

21-7-10

*

75. શરીકૃષ્ણાની વિચારગોષ્ઠી અને દરૌપદીની પીડા

યુદ્ધ મહા ક્રસ્સ કર્મ છે. તેને રોકી શકાય તો બધા પ્રદ્યત્નો કરીને પણ રોકવું જોઈએ. યુદ્ધમાં અપાર જાનહાનિ, અપાર ધનહાનિ અને અપાર વસ્તુહાનિ થતી હોય છે. યુદ્ધથી લાખો-કરોડો સત્રીઓ વિધવા, લાખ્ખો-કરોડો બાળકો અનાથ થઈ જતાં હોય છે. લાખ્ખો વીર પુરુષો વિકલાંગ થઈ જીવનભર રિબામણીબર્યું જીવન જીવતા હોય છે. યુદ્ધ પછી વસ્તુઓની બયંકર અછત થઈ જવાથી કાળાબજાર તથા ત્રસસ થતો હોય છે. સૌથી વધુ કલણ અને ઘૂળિત ફળ તો એ આવતું હોય છે કે લાખ્ખો સત્રીઓ વિધવા થઈને કુમાર્ગ વળી જતી હોય છે. પાપાચાર-દુરાચાર વધી જતો હોય છે. પૂરી ધર્મવ્યવસ્થા, પૂરી સમાજવ્યવસ્થા, પૂરી રાજવ્યવસ્થા હિન્દુ-બિન્દુ થઈ જતી હોય છે જેથી ઘણા અનથો પેદા થાય છે. માટે મહાન પ્રદ્યત્નો કરીને પણ યુદ્ધ રોકાતું હોય તો રોકવું જોઈએ.

યુદ્ધને રોકવાનો પ્રબળ ઉપાય મંત્રરણા છે. કૌરવો તરફથી અનેક દૂતો આવી ગયા. પાંડવોએ પણ દરૂપદપુરોહિતને મોકલી સમાધાન કરવાનો પ્રદ્યત્ન કર્યો. હજુ પણ યુધ્યિષ્ઠિરનું મન યુદ્ધ અટકાવવા તલસે છે. તેને થયું કે હુવે તો આ કામ શરીકૃષ્ણ જ કરી શકે તેમ છે. યુધ્યિષ્ઠિર પોતે સામે ચાલીને શરીકૃષ્ણ પાસે ગયા. અને લંબાણપૂર્વક વાતચીત કરી. યુધ્યિષ્ઠિરે અડધું રાજ્ય માગવાની જગ્યાએ માત્ર પાંચ જ ગામ માગ્યાં હતાં જે આ પ્રમાણે છે. 1-અવિસ્થાલ, 2-વૃક્ષસ્થાલ, 3-માકન્દી, 4-વારણાવત અને પાંચમું ગમે તે એક એમ પાંચ જ ગામ માગીને ‘કળિયાનું મોઢું કાળું’ એ ન્યાયી સમાધાન કરી લેવા તૈયારી બતાવી હતી, પણ કૌરવો કશું જ આપવા તૈયાર ન થયા. હુવે ફરી એક વાર પ્રદ્યત્ન કરી જોઈએ. શરીકૃષ્ણ, આપ હુસ્તિનાપુર પદ્ધારો અને મંત્રરણા કરીને આ ભીષળ સર્વનાશી યુદ્ધને અટકાવો તેવી પૂરાર્થીના યુધ્યિષ્ઠિરે કરી.

નીમ, અર્જુન, નકુલ, સહુદેવ વગેરેએ પણ ગમેતેમ કરીને યુદ્ધ અટકાવવાની પૂરાર્થીના શરીકૃષ્ણાને કરી. કયાંય કોઈમાં યુદ્ધોન્માદ નથી. બધા ધીર-વીર-પ્રશાન્ત છે.

આ સન્ધિપ્રવૃત્તિ દરૌપદીને ના ગમી. હજુ તેર વર્ષથી તેણે પોતાના કેશમાં તેલ નાખ્યું ન હતું તથા ઓળીને પાંથી પાડી ન હતી. સુગરીના માળા જેવા તેના કેશ આજે પણ વેરવિભેર હતા. સભા વરસે જ્યારે તેને ઘસેટીને લાવવામાં આવી હતી અને તેનાં ચીર ખેંચાતાં હતાં ત્યારે તેણે દુઃશાસનના ઊકળતા લોહીમાં વાળ ધોવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તે હજુ જુલાઈ ન હતી. રક્તના આધારે માણસોને બે ભાગમાં વહેંચી શકાય. 1. રોયલબ્લડ અને 2. લોઅરબ્લડ. જે ટેક માટે, પ્રતિજ્ઞા માટે જીવે અને મરે તે રોયલબ્લડ કહેવાય. તેમનો ઇતિહાસ હોય, પણ જે વારંવાર

પુરતિજ્ઞાબંગ કરે, વાર્ચવાર પક્ષપલટો કરે, ધર્મ બદલે તે ધનવાન હોય તો પણ નીચે કહેવાય. નીચોનો ઇતિહાસ ના હોય, પુરતિજ્ઞા કરવી સહેલી છે પણ તેને નિભાવવી અત્યાંત કહીન છે. રોયલબ્લડની કસોટીઓ તરણ સ્થળે થતી હોય છે.

1. પુરેમગાથા, ૨. ભક્તિગાથા અને ૩. શૌર્યગાથા તરણનાં અંતિમ પરિણામ તો બલિદાન જ હોય છે. ટેક વિનાના માણસો લગ્ન તો કરી શકે છે. છોકરાં પણ પેદા કરે છે. પણ આ બધું સમાજમાર્ગથી સમાજવ્યવસ્થા પરમાણે જે થતું હોય તે કરે, ના થતું હોય તે ના કરે. આ સુરક્ષિત માર્ગ કહેવાય. લગ્ન પણ પરેમ થાય કે ના થાય છોકરાં થાય એટલે બસ, આમનો ઇતિહાસ ના હોય. ઇતિહાસ શેલી-વિજાળંડ જેવાનો હોય. ઝૂરી-ઝૂરીને જીવે અને ઝૂરી-ઝૂરીને મરે. જે પરેમ સમાજમાન્ય નથી હોતો તે જવાણામુખીની માફક પરેમીઓને ભરખી જતો હોય છે. સમાજ જવાણામુખી પણ છે. પુરેમગાથાઓ આ જવાણામુખીના લાવારસની હોય છે.

આવી જ શૌર્યગાથા પણ બલિદાનની હોય છે. અધમ લોકો શૌર્યવિનાના હોય છે. એટલે તે કૂતરાંના મોતે તો મરી શકે છે, પણ ધીગાણામાં કે ચુદ્ધમાં સામી છાતીએ એકે હજારાં થઈને શહીદ થઈ શકતા નથી. શહીદોના પાણિયા હોય. પલટીબાળો કે ઝૂકી પડનારાના પાણિયા ના હોય.

ભક્તિગાથા પણ આવી જ છે. ટીલાં-ટપકાં કરીને સાધુડાં થવું સરળ છે. પણ મીરાંબાઈ, નરસિંહ થવું કહીન છે. સમાજનો જવાણામુખી સાધુડાંને તો લાડવા જમાડતો રહે છે. કારણ કે સમાજ પરદર્શનપરેમી હોય છે. ઢોંગી અને પાખંડી જીતે છે. પણ સાચા મરે છે. સાચા, ઢોંગ-પાખંડ નથી કરનારા તે સત્યને લોકો પચાવી નથી શકતા. પરિણામે સતીઓ અને સાચા સન્તોદુભાતા હોય છે.

મૂળ મુદ્રા ટેકનો છે. પલટીબાળોને ટેક હોતી નથી. “નિસકે તડમે લડુ ઉસકે તડમે હુમ” જેવી તેમની નીતિ હોય છે. દરૌપદી મહુાન સતી છે કારણ કે ટેકઘારી છે. હજુ વાળ ઓળ્યા નથી. હજુ લોહી ઠંડું થયું નથી. તે કૃષ્ણાની આડે ફરી વળી અને પોતાના વાળ આગળ ધરીને કહેવા લાગી.

“ભગવાન તમે સન્દિશ કરવા તો જાઓ છો પણ મારા આ કેશને ભૂલી ના જતા. જીવનભર મારે આવા ને આવા સુગરીના માળા જેવા રાખવા ના પડે.” શ્રીકૃષ્ણ દરૌપદીની પીડા જાળો છે. સભા વરયેના અપમાનના સોચા હજુ તેના કાળજામાંથી નીકળ્યા નથી. અપમાન ભૂલી જવું જોઈએ પણ અપમાન કરનારને પશ્ચાતાપ થાય અને તે સુધરી જાય તો. જો તે વધુ ને વધુ નીચ થતો જાય અને તમે અપમાનને ભૂલી જાવ તો પેલાની નીચતાને વધારવાના ભાગીદાર બનો ને નમાલા કહેવાય.

શરીકૃષ્ણો દરૌપદીને આશ્વાસન આપ્યું: “બહેન તું ચિંતા ના કર, તારી પીડા એ મારી પીડા છે. હું તને પીડામુક્ત કરીશા.”

આ વખતે દરૌપદીએ જે કદચું છે એ સૌઅથ ચાદ રાખવા જેવું છે.

યથાવદ્ય વદ્યમાને ભવેદ્રોષો જનાઈન ।
સવદ્યસ્માવદ્યો દૃષ્ટિ ધર્મવિદો વિદુઃ ॥

(ઉદ્યોગપર્વ 82/18)

અર્થાત્ જેમ અવદ્યનો વધ કરવાથી દોષ લાગે છે તેમ જ વદ્યનો વધ ન કરવાથી પણ દોષ લાગે છે. કૌરવો વદ્ય છે તેમને જીવતા રહેવા દેવા એ દોષ - પાપ જ કહેવાચ. ઘરી વાર હિંસાને રોકવા માટે હિંસા જ કામમાં આવતી હોય છે. જો ખરા સમયે હિંસાવિરોધી હિંસા ના કરાય તો હિંસા વધી જાય.

દરૌપદીએ રડમસ સ્વરથી કદચું, “કૃષ્ણ, તમે સભા વરચે મારી લાજ રાખી હતી ત્યારે મને તમે વચ્ચન માગવા કદચું હતું. હું મારું છું કે દુઃશાસનની તે જુણાને કપાયેલી ધૂળમાં રગડોળાતી હું જોઉ. આ ઘડીની રાહુ જોતાં-જોતાં મેં તેર વર્ષ વિતાવી દીધાં છે.” દરૌપદી રડી પડી.

શરીકૃષ્ણો તેનાં આંસુ લૂછ્યાં અને કદચું કે તું જોંલે થોડા જ દિવસોમાં તારી લાજ લૂંટનારા ધૂળમાં રગડોળાશે અને તેમની લાશોને કૂતરાં શિયાળ અને જીધ આશે” કૃષ્ણ વિદ્યાય થયા. પાણીદાર સ્તરીઓ વીરપતિ અને વીરભાઈઓના દ્વારા માથું ઊંચું રાખીને જીવતી હોય છે.

21-7-10

*

76. શરીકૃષ્ણાની વિદ્ય

રાજકારણાં આઠ મહત્વનાં અંગો છે. 1. રાજી, 2. મંત્રીઓ, 3. રાજ્યાધ્યક્ષ, 4. સેનાપતિઓ, 5. સેના, 6. પુરજી, 7. અધિકારીઓ અને 8. ગુપ્તયરો.

આ આઠથાઠ ઘટકો યોગ્ય અને વ્યવસ્થિત હોય તો જ રાજ્યસત્તા પૂરેપૂરી સક્ષમ થઈ શકે. આ આઠમાંથી માત્ર રાજ્યાધ્યક્ષની જ ચર્ચા કરીશું.

રાષ્ટ્રિય અને આંતરરાષ્ટ્રિય ક્ષેત્રના સંબંધોનો પ્રભાવ રાજ્ય ઉપર પડતો જ હોય છે. પક્ષ અને વિપક્ષ રહેતા જ હોય છે. પક્ષ કે વિપક્ષ અને વિપક્ષને પક્ષ બનાવી દેનારા રાજનો નાશ થઈ જતો હોય છે, આ સંબંધોને બાંધવા, સુધારવા અને નિભાવવાના કાર્યમાં રાજ્યાધ્યક્ષ મહત્વનો ભાગ બજવતા હોય છે. એક એવી માન્યતા છે કે રાજી કરતાં પણ રાજ્યાધ્યક્ષની યોગ્યતા ઘણી હોવી જોઈએ. રાજ્યનો ભાવ, રાષ્ટ્રરહિત, પરિસ્થિતિ તત્કાળ નિર્ણય, વાતની રજૂઆત, બગડેલા સંબંધોને સુધારવાની ક્ષમતા વગેરે કેટલાયે ગુણો રાજ્યાધ્યક્ષમાં હોવા જરૂરી છે.

શરીકૃષ્ણ રાજી પણ છે અને રાજ્યાધ્યક્ષ પણ છે. તે યોદ્ધા છે, સેનાપતિ પણ છે, વ્યૂહરચનામાં તો તેમની જોડી નથી. આદ્યાત્મિકતા વાંઝણી ના હોવી જોઈએ. અર્થાત્ આદ્યાત્મિક પુરુષ નિર્ણિકરય, રાષ્ટ્રરહિત વિનાનો, માનવતા વિનાનો, જવાબદારી વિનાનો ના હોય, તે પૂર્ણ હોય. અર્થાત્ તેને બધું આવડતું હોય. તે સક્રિય પુરુષાર્થી હોય અને લોકોને પુરુષાર્થમાં જોતરનારો હોય. જ્યારે રાષ્ટ્ર ધોર વિપત્તિમાં ફુસાયું હોય, પુરજી તરાહિતરાહિ પોકારતી હોય, બચાવ દુષ્કાળ, ધરતીકંપ કે બીજુ કુદરતી આપત્તિઓમાં પુરજી ભૂખે-તરસે મરતી હોય. ગુંડાઓ અને રાક્ષસો હાહાકાર મચાવતા હોય, કોઈ સતી સ્તરી સુરક્ષિત ના હોય આવા સમયે કોઈ આદ્યાત્મિકતાના નામે નિર્ણિકરય થઈને વીતરાગ થઈ જાય તો તેવી આદ્યાત્મિકતા પુરણે ઉકેલનારી નહિ પણ પુરણેથી બગાડનારી, પલાયનવાદી થઈ જાય. ભારતને વર્ષોથી આ જ અદ્યાત્મરોગ લાગુ પડ્યો છે. અહીં નિર્ણિકરયતા અને બેજવાબદારીતા પૂજાય છે તેને ત્યાંગીજીવન મનાય છે. પરિણામે પુરજીનું પતન થાય છે. પુરજી રાજકીય દૃષ્ટિએ જ નહિ, આધિક, સામાજિક, સાંસારિક એમ બધાં ક્ષેત્રોમાં બેજવાબદાર અને પલાયનવૃત્તિ ધરાવતી થઈ જાય છે. તેનું પાછું ગૌરવ લે છે, આવા આદ્યાત્મિક ભગવાનો આવો જ ઉપદેશ આપે છે. આવા ઉપદેશમાં ટાંગેટોળાં જોડાય છે. બોલો હવે રાષ્ટ્ર અને પુરજીનું શું થાય?

શરીકૃષ્ણ આવા નથી. તે બેજવાબદાર કે પલાયનવાદી નથી. કર્મચાર છે. કર્તવ્યનિષ્ઠ છે, કુશળ છે. પુરત્યેક ક્ષેત્રની તેમની માસ્ટરી છે. તે કુશળ રાજ્યાધ્યક્ષ

પણ થઈ શકે છે.

પાંડવોએ વિચાર કર્યો કે હજુ એક છેલ્લો પુરયત્ન કરી લેવો સારો. જો ચુદ્ધ ટળતું હોય તો હજુ પણ તેને ટાળવું જોઈએ. શરીકૃષ્ણને હસ્તિનાપુર મંત્રણા કરવા મોકલ્યા. શરીકૃષ્ણને વિદાય થયા.

વ્યક્તિની સૌથી મોટી મૂડી ‘લોકચાહુના’ હોય છે. લોકોમાં તેની ચાહુના તેનાં સત્કર્મો, ઉદારતા, પરાકૃતરમો, પરદુઃખબંજનતા વગેરે સદગુણોથી થતી હોય છે. તમે લોકોનાં કેટલાં અને કેવાં કામ કર્યા હોય છે, તેના આધારે લોકચાહુના થતી હોય છે. જેણે અડધી રાત્રે લોકોની નીડ ભાગી હોય તેની લોકચાહુના થતી હોય છે. જે કાંટાની માફક લોકોને બોકયા કર્યા હોય તેની લોકચાહુના ના હોય. જે લોકો સામર્થ્ય હોવા છતાં કોઈના કામમાં આવતા ના હોય તેમની લોકચાહુના ના હોય.

જે જે રસ્તે શરીકૃષ્ણનો રથ નીકળે છે તે જ રસ્તે લોકો દર્શન માટે જેગા થાય છે. જાત-જાતની બેટો ઘરે છે. જય જયકાર કરે છે. લોકો તો ઠીક ઝષિઓ પણ શરીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવા દોડતા આવે છે. મહાન વિભૂતિનાં દર્શન કરવા સામે ચાલીને જવું જઈએ. ન જનારા અભિમાની જ હોય. અદ્યાત્મનું પણ અભિમાન હોય. સૌને મળતા, સૌનું અભિવાદન સ્વીકારતા, ઝષિમુનિઓને વંદન કરતા શરીકૃષ્ણ વૃક્ષસ્થળ પહોંચ્યા. ત્યાં રાત રહ્યા. વ્યક્તિએ પૂરાણીઓનો પણ જ્યાલ રાખવો જોઈએ. અશ્વ વગેરે પૂરાણીઓ થાક્યાં હોય તેમનો થાક ઉતારવા, દાણો-પાણી ખવડાવવા પણ વિશ્રાન્ત કરવી જરૂરી છે.

બીજુ તરફ શરીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર આવી રહ્યા છે તેવું જાણીને નગરવાસીઓમાં આનંદ છવાઈ ગયો છે. ખૂદ ધૂતરાષ્ટર અને કૌરવો તેમના સ્વાગત માટે અધીરા થયા છે. ધૂતરાષ્ટર અને કૌરવો છેક ભાગોળથી પણ આગળ વધીને તેમનું સ્વાગત કરવા પહોંચી ગયા. કોઈ મહાન વિભૂતિ આવતી હોય અને જે વ્યક્તિ પોતાના ઘરમાં બેસી રહે કે આસન ઉપર બેસી રહે. ઊઠીને સામો ના જાય તે અભિમાની અને અવિવેકી જ હોય. સૌ મળ્યા. આનંદ થયો. ધૂતરાષ્ટરે શરીકૃષ્ણનો ઉતારો દુઃશાસનના મહેલમાં રાખવાની યોજના બનાવી હતી. અતિથિને ભૌતિક સગવડોવાળા આવાસમાં ઉતારવો જોઈએ. પણ સાથે સાથે વૈચારિક કે સ્વભાવગત અનુકૂળતાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ. જે સ્વભાવથી જ વિરોધી હોય તેના ત્યાં ઉતારો ના હોય. તેના કરતાં વૃક્ષ નીચે રહેવું સાલં. સ્વમાની માણસ ભૌતિક સગવડો સહન કરી શકે પણ વૈચારિક કે સ્વભાવબેદ ના સહન કરી શકે. ધૂતરાષ્ટરના પરસ્તાવને શરીકૃષ્ણો અમાન્ય કરી દીધો. ઉતારા બાબત રાજ્યાત્મક સુરક્ષાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ.

શરીકૃષ્ણો વિદુરજીના ત્યાં ઉત્તરવાનું નક્કી કર્યું. કશી પૂર્વતૈયારી ના હોવા છતાં સામે યાલીને વિદુરજીના ત્યાં પહોંચી ગયા. શરીકૃષ્ણને આવ્યા જાણીને વિદુરાણી તો ગાંડી ગાંડી થઈ ગઈ છે. જેના ધરે ઉત્તરવાનું હોય તેની ધરવાળીનું વલણ પણ જાણી લેવું હિતાવહું હોય છે. જો ધરવાળી પ્રતિકૂળ હોય, બલેને ધરવાળો ભક્ત હોય તો પણ તેના ત્યાં ઉત્તરવું નહિ. માણસ જૌતિક અગવડો વેઠી શકે પણ ઉપેક્ષા ના વેઠી શકે, જો ધરવાળીને તમારી કશી પડી જ ના હોય. તે સતત ઉપેક્ષા કરતી હોય તો તેવા ધરમાં સુખ-શાન્તિ ના મળે. કદાચ તમારી ઉપેક્ષા કરવાના કારણે પતિ-પત્નીમાં કલહું પણ થઈ શકે. તમે તો બે દિવસ રહીને ચાલતા થાવ પણ કલહું મૂકતા જાવ તો તેમનું દામ્પત્ય બાગડે. એટલે માત્ર ધરવાળાનો જ ભાવ નહિ જોવાનો. ધરવાળીનો પણ ભાવ જોવાનો. માણસનું માણસ પ્રત્યેનું સર્વોચ્ચ સુખ લાગણીનું હોય છે. લાગણી જ જીવન છે. લાગણીહીનતાવાળો મોક્ષ મેળવવા કરતાં લાગણીભર્યું નરક સાલં. જે ધર્મ કે અદ્યાત્મમાં લાગણીને સ્થાન જ ના હોય તેને ચૂલામાં નાખી દેવો જોઈએ.

વિદુરાણીના ભાવથી ભગવાન શરીકૃષ્ણ આપ્લાવિત થઈ રહ્યા છે. આથી વધારે બીજું કોઈ સુખ નથી.

ઘણાને નવાઈ લાગશે પણ આ તેર વર્ષ સુધી માતા કુંતી ધૂતરાષ્ટરના ભવનમાં ગાંધારી સાથે રહેતાં હતાં. દરૌપદીની લાજ લૂંટનારા અને પાંડવોને વન મોકલનારા કૌરવો સાથે તેમને ક્રેમ ફાય્યું. એ પ્રરક્ષ જ કહેવાચ. કેટલાંક પરિવારોમાં કલહનું ક્ષેત્ર પુરુષ વર્ગ સુધી જ સીમિત રહેતું હોય છે. સ્તરીવર્ગ સાથે નહિ. કદાચ આવું કારણ પણ હોય.

શરીકૃષ્ણ કુંતીજીને મળ્યા. પાંડવોની વાતો તથા સમાચાર આપ્યા. કુંતીએ પણ બધાના વિગતવાર સમાચાર જાણ્યા. કુંતીને મળીને શરીકૃષ્ણ દુયોગનના મહેલે ગયા. તેનો આગરહ હોવા છતાં ને સમય થયો હોવાથી ભોજન કરવા વિદુરજીના ત્યાં ચાલ્યા ગયા. વ્યક્તિત્વે ભાવતાં ભોજન કરતાં ભાવભર્યા ભોજનને મહત્વ આપવું જોઈએ.

શરીકૃષ્ણ વિદુરજીના ત્યાં ભાવતાં અને ભાવભર્યા એમ બજે પ્રકારનાં ભોજન જમ્યા. પછી તો વાતે ચાઢ્યા. વિદુરજીએ કૌરવોની દાનત વિશે જણાય્યું. તેમની દાનત સારી નથી. મંત્રરણાનું કશું પરિણામ આવવાનું નથી. કૌરવો સંધિ કરવા માગતા જ નથી. ચુદ્ધ જ દરછી છે. એટલે સંધિ કરવા સભામાં ના જાવ તો સાલં એવું વિદુરજીએ કહ્યું પણ શરીકૃષ્ણ કૌરવસભામાં જવા મક્કમ રહ્યા.

શરીકૃષ્ણો કૌરવસભામાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે સૌએ સ્વાગત કર્યું. યોગ્ય આસન ઉપર બેઠા પછી ચુદ્ધ નહિ કરવા અને પાંડવોને તેમનું રાજ્ય પાછું સોંપી દેવા જોરદાર પ્રભાવશાળી પ્રવર્ચન કર્યું. શરીકૃષ્ણના પ્રવર્ચનથી સૌ પ્રસંજ થયા.

સૌઅ તાજીઓના ગડગડાટથી પ્રવચનને વધાવી લીધું. રાજનોતા સારો વક્તા પણ હોવો જોઈએ.

શરીકૃષ્ણાના પ્રવચનથી પ્રભાવિત ધૂતરાષ્ટરે શરીકૃષ્ણાને કહ્યું કે “આ જ વાતો તમે દુર્યોધનને સમજાવો, તે માલં માનતો નથી” વૃદ્ધાવસ્થામાં સૌથી મોટું સુખ પિતાને આજ્ઞાપાલક પુત્રોનું હોય છે. અને સૌથી મોટું દુઃખ આજ્ઞાનું ઉથાપન કરનારનું હોય છે. હવે ધૂતરાષ્ટરનું કશું જ ચાલતું નથી. ધૂતરાષ્ટરના કહેવા પરમાળો શરીકૃષ્ણો દુર્યોધનને ચુદ્ધ નહિ કરવા બહુ સમજાવ્યો.

શરીકૃષ્ણાના સમર્થનમાં ભીષ્મ, દરોણ, વિદુર અને સવયં ધૂતરાષ્ટરે પણ દુર્યોધનને ચુદ્ધ નહિ કરવા તથા પાંડવોનું રાજ્ય પાછું આપી દેવા સમજાવ્યો. પણ દુર્યોધન જરા પણ ઢીલો ના થયો. તે મક્કમ જ રદ્દ્યો. એટલું જ નહિ તેણે સભાનો બહિજ્ઞાર કરીને ચાલવા માંડયું. ધૂતરાષ્ટરે સભામાં ગાંધારીને બોલાવી અને તેણે દુર્યોધનને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ.

મંત્રરણા નિષ્ફળ થવાથી શરીકૃષ્ણ ઊઠીને ચાલવા લાગ્યા. ત્યારે દુર્યોધને તેમને પકડી લેવા સેવકોને આજ્ઞા કરી. પણ શરીકૃષ્ણો પોતાનું પ્રતાપી વિશ્વરૂપ બતાવ્યું તેથી કોઈ નજીક જઈ શક્યું નહિ. શરીકૃષ્ણો બહાર ઊભેલા પોતાના રથ ઉપર બેસીને રથ હુંકારી મૂક્યો. શરીકૃષ્ણ પાછા ઉપલવ નગર આવી ગયા. જયાં ચુધિષ્ઠિર તેમની રાહ જોતા હતા.

22-7-10

*

77. શરીકૃષ્ણાની બેદનીતિ

રાજનીતિ યુદ્ધના સમયે કૂટનીતિ થઈ જતી હોય છે. કૂટનીતિમાં સામ-દામ-દંડ અને બેદ એમ ચારે ઉપાયોનો સહારો લેવાય છે. જેને કૂટનીતિ આવડે તે જ યુદ્ધ જીતી શકે. શરીકૃષ્ણાને કૂટનીતિનાં ચારે ઘટકો આવડે છે. તેમણે વિચાર્યુ કે શત્રુપક્ષમાં બેદ નાખવો જોઈએ. સૌથી મોટું બળ કૂટ છે. શત્રુપક્ષ ગમે તેવો બળવાન હોય પણ જો તેને ફોડી શકાય તો તે દૂર્બળ થઈને હારી જતો હોય છે. અંગરેજોએ આ કૂટનીતિના પ્રભાવે ઘણાં યુદ્ધોમાં વિજય મેળવ્યો હતો.

પુરત્યેક પક્ષમાં થોડાક તો ઢીલા-પોચા માણસો હોય જ છે. ઢીલા-પોચા એટલે વજાદારીમાં ઢીલા. બધા સોએ સો ટકા પૂરેપૂરા વજાદાર નથી હોતા. ખાસ કરીને જે ધન કે બીજુ લાલચથી પક્ષમાં ભજ્યા હોય છે તે બહુ મક્કમ નથી હોતા. જે લોકોની પોતાની સાથે પક્ષપાત કે અન્યાય થયાનો અનુભવ થયો હોય, જેમની અપેક્ષાઓ પૂરી ના થઈ હોય. જે વધુ પડતા લાલચુ હોય. આવા લોકોને ફોડી શકાય છે. પૂરી વજાદારી ગમે તેવાં કારણો હોય તોપણ પલટાતી નથી. તે એટલે સુધી કે કદાચ કોઈ કારણસર સાચા કે ખોટા કોધથી માલિક કાઢી મૂકે તોપણ વજાદારી મંદ પડતી નથી. મક્કમતા એટલે મક્કમતા. આવા લોકોનો જ પાછળથી જય જયકાર થતો હોય છે.

શરીકૃષ્ણો કૌરવપક્ષ ઉપર નજર દોડાવી. કર્ણ ઉપર અટકી. કર્ણને જો આપણા પક્ષમાં લઈ લેવાય તો કૌરવો પાંખ વિનાના પક્ષી જેવા થઈ જાય, શરીકૃષ્ણો કર્ણને પાંડવોના પક્ષમાં આવી જવા બહુ સમજાવ્યો. પણ કર્ણ ડંયો નહિ. કેટલાક લોકો સ્ટીલમાંથી બનેલા હોય છે. તો કેટલાક મીણમાંથી બનેલા હોય છે. જેમ મીણનાં પૂતળાં બહુ સરસ લાગે. પણ જરાક ગરમી લાગતાં તે પીગળવા લાગે. તે ગરમી સહન ના કરી શકે. આવી જ રીતે જે મીણના માણસો હોય છે તે તાપ સહન કરી શકતા નથી, લોભ-લાલચ પણ સહન કરી શકતા નથી. કદી પણ આવા મીણિયા માણસોને રાષ્ટ્રની મહત્વની ખુરશી ઉપર બેસાડવા ના જોઈએ. મીણિયા માણસોની મૈત્રી ના કરાય. મીણિયા માણસો વારંવાર ધર્મ બદલે. તે પલટીખોર હોય છે. તેમનો ભરોસો ના થાય.

વ્યક્તિત્વી ઉરચ્ચ ખાનદાની તેના જન્મથી નહિ પણ ઉપકાર કરનાર માણસોના અહેસાન ભાવથી અંકાતી હોય છે. દુર્યોધને બરી સભામાં દરૌપદીના અપમાન પછી કર્ણને અંગદેશનો રાજા બનાવ્યો હતો જે કર્ણ કદી ભૂલતો નથી. કર્ણ પક્ષપલટો કરીને દગાબાજ ના થઈ શકે. કર્ણ જાણે છે કે પાંડવોનો વિજય નક્કી છે અને કૌરવોનો પરાજય પણ નક્કી છે. પણ તેથી કાંઈ પક્ષ ના બદલાય. પરાજયમાં પણ જે

સાથ ના છોડે તે જ સાચો મિત્ર. કેટલાય લોકો તમારી ચઢતીમાં સાથે થઈ જાય. રોકો તોપણ ના રોકાય પણ જરાક પડતી શરૂ થાય તો દૂર બાગવા લાગે. બીજા કેટલાક વલણપારખું હોય છે. તમારી પાઇળ સારી વાતો બોલનારા સાથે સારું બોલે, પણ અરાબ બોલનારા સાથે અરાબ બોલવા લાગે. લોક વલણ પુરમાણે જ અભિપૂરાયો આપતા હોય છે.

કર્ણ બધી રીતે સાચો મિત્ર છે. જે રીતે મૂલવો તે બધી રીતે તે પૂરેપૂરો મિત્ર છે. તેને અબર છે કે આ ચુદ્ધમાં પાંડવો જીતવાના છે અને કૌરવોનું નિકંદન નીકળી જવાનું છે. તોપણ તે કૌરવોના જ પક્ષમાં રહ્યો. જરાય ડાયો નહિં.

બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા પછી શરીકૃષ્ણે, વિદુરના દ્વારા કુન્તીને કર્ણ પાસે મોકલી. કુન્તીએ પહેલી વાર કર્ણની પાસે રહસ્યોદઘાટન કર્યું કે “તું મારો પુત્ર છે.” કુંવારી અવસ્થામાં જન્મેલા તને કેવી રીતે જણપ્રવાહમાં વહુવી દીઘો હતો તે બધી વાત કરી, પછી સૂત સારથિના હાથમાં આવીને રાધાના ઓળામાં ઊછરીને મોટો થયો તે બધી વાત કરી. પુત્ર આગળ કુંતી પ્રરણ થઈ ગઈ તેના મૂળ રૂપમાં. વ્યક્તિતને મૂળરૂપમાં જોવી અને સ્વીકારવી બહુ કઠિન અને જટિલ કામ હોય છે. સામાજિક પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા વ્યક્તિતને ચહેરા ઉપર ચહેરો લગાવવા બાદ્ય કરે છે. કુન્તીએ કર્ણને પાંડવોના પક્ષે આવી જવા બહુ સમજાવ્યો, પણ કર્ણ ના માન્યો. આ વખતે તેણે પોતાની પાલક માતા રાધાની જે વાત કરી છે તે સૌએ યાદ રાખવા જેવી છે, ‘તમે મને જન્મતાં જ પાણીમાં ફેંકી દીઘો હતો, પણ રાધાએ મારાં બાળોતિયાં ધોઈ ધોઈને મને કેટલાંય કષ સહીને મોટો કર્યો. મારા માટે તો સાચી માતા રાધા જ છે. તું નહિં. તેમ છતાં કર્ણના આંગળોથી કોઈ આલી હાથ નથી જતું. હું તને વચન આપું છું કે અજુન સિવાય બીજા ચાર ઉપર હું હાથ નહિં ઉપાડું. જો અજુન મરી જશે તોપણ તારે પાંચ પુત્રો રહેશે. અને કદાચ હું મરી જઈશા તોપણ તારે પાંચ જ પુત્રો રહેશે. પાંચમાં કશો ફુરક પડશે નહિં.

શરીકૃષ્ણાના ફૂટ પાડવાના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા.

22-7-10

*

78. યુદ્ધની તૈયારી

બધા શાન્તિપૂર્વયાતનો નિષ્કળ થઈ જાય પછી યુદ્ધ જ અંતિમ પૂર્વયાતન બાકી રહેતો હોય છે. શાન્તિપૂર્વયાતનો પણ તેના જ સફળ થતા હોય છે જે શક્તિશાળી હોય છે. શક્તિના અસ્તિત્વ માત્રથી તેનાં પરિણામ મળતાં હોય છે. શક્તિનું અસ્તિત્વ જ ના હોય તો શાન્તિમંત્રરણા પણ ના હોય તો ભીખમંત્રરણા હોય. જેના હૃથમાં પિસ્તોલ હોય તેને જોઈને જ સામો પક્ષ ઢીલો થઈ જાય. બલે પિસ્તોલ વાપરવી ના પડે. તેની હુજરી જ પર્યાપ્ત થઈ જાય. આવી રીતે જે રાષ્ટ્ર પાસે પૂર્યાંડ સૈન્યશક્તિ હોય તે જ શાન્તિમંત્રરણા કરી શકે. શક્તિહુનો ના કરી શકે. સેના કામમાં આવે કે ના આવે. તેની હુજરી જરૂરી હોય છે.

પાંડવોની પાસે સાત અક્ષૌહિણી સેના છે અને કૌરવોની પાસે અગિયાર અક્ષૌહિણી સેના છે, કૌરવોનું પલડું ભારે લાગે છે. યુદ્ધ કરતાં પહેલાં સેનાનું વિભાજન જરૂરી હોય છે. ત્યારે સેનાને ચતુરંગિણી કહેવાતી, અર્થાત् (1) ગજસેના, (2) રથસેના, (3) અશ્વસેના અને (4) પેદલસેના. અત્યારે સ્થળસેના, જળસેના અને વાયુસેનાના ત્રણ મુખ્ય વિભાગ છે. મહાભારત યુદ્ધમાં જળ અને નભ સેનાનો ઉલ્લેખ નથી. તે વપરાઈ નથી. માત્ર સ્થળસેના જ વપરાઈ છે.

સર્વપૂર્થમ તો એક સર્વોચ્ચ સેનાપતિ હોવો જોઈએ જે પૂરી સેના ઉપર નિયંત્રણ કરતો હોય પછી કુરમેકુરમે અધિકારીઓ નાના થતા વિભાગોને સંભાળતા હોય. જેમકે થોડાક સૈનિકોની ટુકડીનો એક નાયક હોય. આવી થોડીક ટુકડીઓ બેંગી કરો તો એક કેપ્ટન હોય, પછી કર્નલ હોય, પછી મેજર જનરલ હોય, પછી લેઝ. જનરલ હોય અને છેવટે સર્વોચ્ચ સેનાપતિ યાને સરસેનાપતિ હોય. સેનાપતિ પોતે હુંવે લડતો નથી. તે સૈન્યસંચાલન કરે છે. વ્યૂહ બનાવવો અને સૈન્યસંચાલન કરવું એ જ વિજય-પરાજયમાં મહુત્વનો ભાગ બજવે છે.

પાંડવોએ સાત અક્ષૌહિણીના સાત સેનાપતિઓ નક્કી કરી લીધા. તેમનાં નામ આ પૂરમાણે છે. (1) દલપદ, (2) વિરાટ, (3) ધૂષ્ટધ્યુમ્ન, (4) શિંદી, (5) સાત્યકી, (6) યોજિતાન અને (7) ભીમસેન. ખરેખર તો સેનાપતિ જ યુદ્ધ કરતો હોય છે.

પાંડવસેના કુરુક્ષેત્રમાં પહોંચી ગઈ અને તંબુઓ લગાવવા લાગી, યુદ્ધના ક્ષેત્રમાં પોતાના શિબિર માટે ચોગ્ય ભૂમિની પસંદગી કરવી એ સેનાપતિની પૂર્થમ

કુશળતા કહેવાય. જે ઊચા ઉપર હોય, જ્યાં જળની અનુકૂળતા હોય, જ્યાં રસદની અનુકૂળતા હોય એવી જગ્યા પસંદ કરાય તો ચુદ્ધ સરળ થાય.

કૌરવોએ પણ પોતાની સેના કુલક્ષેત્રમાં દાખલ કરી દીધી. તેમની પાસે પાંડવો કરતાં દોઢી કરતાં પણ વધારે સેના છે. તેમણે પણ સેનાપતિઓ નક્કી કર્યા, અને શિબિરો લગાવી દીઘાં, સેનાની તૈયારીમાં વપરાયેલી વસ્તુઓનું લાંબું લિસ્ટ નવાઈ ઉપજાવે તેવું છે. કેટલી બધી વસ્તુઓનું કામ પડતું હુશે!

એ વખતે સેનાની રચના આ રીતે થતી. એક રથની પાઇળ દસ હુથી, એક-એક હુથીની પાઇળ દશ દશ ઘોડા, એક એક ઘોડા પાઇળ દશ-દશ પેદલ સૈનિક, આ એક ચુનિટ થયું. આવાં અનેક ચુનિટ મળીને એક પૂતના થાય, દસ પૂતના મળીને એક વાહિની થાય. જો અનુશાસન અને વ્યવસ્થા ના હોય તો ટોળું થઈ જાય. ટોળામાં શક્તિ ના હોય, સ્વરચ્છંદતા હોય, કૌરવપક્ષે બીજાને સેનાપતિ બનાવ્યા. પાંડવોએ સરસેનાપતિ પદ ઉપર ધૃષ્ટદ્યુમનની નિયુક્તિ કરી દીધી. અને અર્જુનને સર્વોર્ય સેનાપતિ બનાવી દેવાયો.

આ વખતે બલરામ આવ્યા. પણ સૌનાં દર્શન કરીને યાત્રાએ જવા ચાલી નીકળ્યા. આવી જ રીતે લક્ષ્મી પણ આવ્યો પણ તે પણ કોઈ જગ્યાએ ગોઠવાઈ ન શકવાથી પાછો ચાલ્યો ગયો. પહેલાં તે એક અક્ષોહિણી સેના સાથે પાંડવો પાસે આવ્યો પણ પાંડવોએ તેનો સ્વીકાર ના કર્યો એટલે કૌરવો પાસે ગયો. ત્યાં પણ તેનો સ્વીકાર ના થયો એટલે પાછો ચાલ્યો ગયો.

કૌરવોએ ઉલ્ક નામના એક રાજ્યુતને પાંડવોને ચુદ્ધનો સંદેશો આપવા મોકલ્યો. જેનો પાંડવોએ મક્કમતાથી જવાબ આપ્યો. ગરમ ચુદ્ધ થતાં પહેલાં શીતચુદ્ધ થતું હોય છે. અર્થાત્ બજે પક્ષો વાક્યચુદ્ધ કરતા રહે છે. અહીંકાર અને ધમકીભર્યા સ્ટેટમેન્ટની આપ લે કરવાને શીતચુદ્ધ કહેવાય છે. કૌરવ-પાંડવોમાં આવું શીતચુદ્ધ ખૂબ ચાલ્યું.

બજે પક્ષો પોત-પોતાના રથી-અતિરથી મહારથીઓના પરિયય નક્કી કર્યા. બજે પક્ષની સેનાએ પોતપોતાના મોરચા સંભાળી લીધા.

અહીં બીજો એક પ્રતિક્રિયા કરી કે “હું પાંડવોનો વધ નહિ કરું, તથા શિખંડીનો વધ પણ નહિ કરું.”

શિખંડીનો વધ નહિ કરવાનું કારણ જાણવા મહાભારતની જૂની વાત ઉપર બીજા ચાલ્યા ગયા. પોતાના બાઈ ચિત્રાંગદના મૃત્યુ પછી બીજા બાઈ વિચિત્રવીર્યને ગાદીએ સ્થાપિત કરી. તેમને પરણાવવા માટે બીજા કાશીનરેશાની ત્રણ કન્યાઓનું

અપહરણ કરી લાવ્યા હતા. પણ મોટી કન્યા અંબા મનથી શાલ્વને વરી ચૂકી હોવાથી તેને શાલ્વના ત્યાં મૂકી દીધી હતી. પણ શાલ્વે અંબાનો સ્વીકાર ન કર્યો. તેને પાછી ભીષણે ત્યાં મોકલી દીધી. ભીષે પણ અંબાનો સ્વીકાર ના કર્યો. તેથી આ કન્યા વરયે જ લટકી ગઈ. પ્રેમીના દારા કે વરના દારા કુકરાયેલી સ્તરીની ભારે દુંદજા થતી હોય છે. તેનો સ્વીકાર કરવા કોઈ તૈયાર થતું નથી, તે તરછોડાયેલી મૂલ્યહીન થઈ વ્યથાપૂર્ણ જીવન જીવતી હોય છે. પોતાની આવી દુંદજા કરનાર ભીષ જ છે તેવું માનીને તેણે ભીષ પરત્યે ઘોર ઘૃણા કરી લીધી. પ્રેમ અને ઘૃણા એક સિક્કાની બે બાજુઓ છે. પ્રેમમાં ગદ્ધારી થાય તો તેમાંથી ઘૃણા થાય. ભયાંકર ઘૃણા. બજે તરફથી તિરસ્કૃત થયેલી અંબા ઋષિઓના આશ્રમમાં જઈને રાત રહી.

ત્યક્ત કે પોતાની મેળે પિતૃગૃહ, પતિગૃહ છોડીને ભાગેલી સ્તરી માટે રાત રહેવાની કોઈ જગ્યા સમાજે જલ્દ બનાવવી જોઈએ. સ્તરીઓ, તેમાં પણ આસ કરીને મુગ્ધાવસ્થાની સ્તરીઓ લાગણીપ્રધાન હોય છે, ઘણી વાર તીવ્ર લાગણીઓમાં તે ન કરવાનું પણ કરી બેસતી હોય છે. આવા સમયે તેનો ઊભરો બેસે ત્યાં સુધી તેને આશ્રય આપનાલું કોઈ સ્થાન જલ્દ હોવું જોઈએ. જો આવું સ્થાન ના હોય તો તે આત્મહત્યા કરી શકે છે અથવા લુચ્યા-લફુંગાઓના હાથમાં પડીને બરબાદ થઈ શકે છે. રાજકુમારી અંબાને ના તો ભીષે સ્વીકારી ના શાલ્વરાજાએ સ્વીકારી. હવે જવું કર્યાં? નજીકમાં જ મહાત્માઓના આશ્રમો હતા. ત્યાં જઈને તેણે રાત વિતાવી. એકાકી નિરાધાર સ્તરીને સૌથી કઠિન કામ રાત વિતાવવાનું થઈ જાય છે. આશ્રમો આશરો આપવા માટે હોય છે. નિરાધાર સ્તરીને આશરો આપવો આશ્રમો માટે બહુ કઠિન કામ થઈ જતું હોય છે. સ્તરીત્યાગી વાતાવરણમાં કોઈ સ્તરીને કોઈ મહાત્મા આશરો આપે તો લોકો જીત-જીતની વાતો કરવા લાગે છે. કાગડિયા લોકોને જ કાંઈક કાળું દેખાવા લાગે છે. તે બધાનું કામ રજનું ગજ કરવાનું તથા વાતો ઉડાડવાનું હોય છે. સજજનો સૌથી વધુ પરતિષ્ઠાથી ડરતા હોય છે. આ તેમની કાયરતા સાબિત થાય છે. બહુ ઊંચી આબર્ણવાળા હિન્મત વિનાના હોય છે. તે કશું કરી શકતા નથી. લોકભય તેમને સતાવતો રહે છે.

શૈખાવત્ય નામના એક તપસ્વીએ હિન્મત કરીને અંબાને આશરો આપ્યો. અંબા રાત રહી. તેને થયું કે સંસારમાં કશો સાર નથી. કોઈ કોઈનું નથી. હવે હું આ મહાત્માઓ સાથે રહીને દીક્ષા ગ્રહણ કરી આવું જ જીવન જીવું. સવારે તેણે સૌ મહાત્માઓની આગળ પોતાની છરછા પ્રગટ કરી. કોઈ કહે કે ના ના તું પિતાના ઘરે ચાલી જા, કોઈ કહે કે અમે શાલ્વ ઉપર દબાણ લાવીને અંબાનો સ્વીકાર

કરાવીએ. કોઈ કહે કે ના ના આ તો ભીષણું જ કામ છે. તેને જ પરણાવી દઈએ. પણ આને દીક્ષા તો ના જ અપાય. સૌના જુદા-જુદા મત થવા લાગ્યા.

અંબાનું કહેવું હતું કે “હવે મારાથી પાછા કાશી તો ના જ જવાય, ત્યાં મારું માન નહિ રહે. આવી ગડમથલ ચાલતી હતી ત્યાં ઋષિ હોતરવાહુન આવી પહોંચ્યા. ઋષિ કન્યાના દાદા પણ થતા હતા. તેમણે કન્યાને પરશુરામજી પાસે જવાની સલાહ આપી. દુઃખની વાત તો જુઓ કે આબસ્નાર માણસો કન્યાને સંઘરવા તૈયાર ન હતા અને લુચ્યા માણસો કન્યાને ધોડવા તૈયાર ન હતા. કન્યા કર્યાં જાય?

અંતે અફૃતવર્ણ નામના પરશુરામજીના શિષ્ય આવ્યા. તે અંબાને પરશુરામજી પાસે લઈ ગયા. પરશુરામે અંબાને હરછા પૂછી કે હવે તારે શું કરવું છે? અંબાએ કહ્યું કે “જેણે મારું જીવન બરબાદ કરી નાખ્યું છે એ ભીષ સાથે બદલો લેવો છે. મારે ભીષનો વધ કરવો છે.”

પરશુરામજી અંબાને લઈને કુરુક્ષેત્રમાં ભીષની પાસે આવ્યા અને તેને ગ્રહણ કરવા સમજાવવા લાગ્યા. ભીષ પરશુરામજીના શિષ્ય છે. ધનુર્વિદ્યા તેમણે પરશુરામજીની પાસેથી ગ્રહણ કરી હતી. ભીષ સમજાવવા છતાં પણ ના સમજયા. તેમણે કન્યાનું ગ્રહણ ના કર્યું. અંતે બજે વરયે બયંકર ચુદ્ધ થયું. રખડી ગયેલી કન્યાને કોઈ સ્વીકારતું નથી તેના કારણે ચુદ્ધો થતાં હોય છે. એટલે કન્યાએ એક જ જાયાએ સ્થિર થવું. વિકલ્પો ન કરવા.

ભીષ અને પરશુરામ ઘણો સમય લડતા રહ્યા. આપણે સૌથી વધુ સ્તરીઓ માટે લડ્યા છીએ. અંતે ગંગાજી તથા નારદજી વળોરે દેવતાઓ વરયે પડ્યા અને ચુદ્ધ સમાપ્ત કરાવ્યું.

ચુદ્ધ પછી પણ અંબાનું તો ઠેકાળું ના પડ્યું. અંતે હારીને થાકીને તે તપસ્યા કરવા બેસી ગઈ. સાંસારિક જીવનમાં નિષ્ફળતા મળ્યા પછી પણ જો વ્યક્તિ તપસ્યામાં લાગે તો એનું કલ્યાણ થાય. અંબાનો નવો જન્મ વાસ્યદેશમાં થયો. હજી ભીષ પરત્યેનો વૈરાણ ધગધળી રહ્યો હતો. તેને પોતાની સ્તરી જાત પરત્યે જ ગ્લાનિ થઈ ગઈ. હું સ્તરી હતી એટલે મારે આ બધું બોગવવું પડ્યું. મારે હવે સ્તરી નથી થવું. પુરુષ થઈને ભીષથી બદલો લઈશ. તેણે ફરી મહાદેવજીની તપસ્યા કરી અને ભીષનો વધ કરવાનું વરદાન માર્યું. વરદાન પ્રમાણે તે દ્રલપદરાજાના ત્યાં કન્યાસ્નપમાં જન્મી પણ પછી પુરુષ થઈ ગઈ. તેનું નામ શિંદિ પાડવામાં આવ્યું. કદાચ તે સમયમાં પણ લંગિ પરિવર્તન થતું હશે. અંબા તેનું ઉદાહરણ કહી શકાય.

પોતે અંબા સાથે અન્યાય કર્યો હતો તેનું ભાન થતાં જ અને તે જ અંબા હુવે પાંડવોના પક્ષે શિખંડી નામનો સેનાપતિ છે તેવું જણાવાથી બીજો પૂરતિજ્ઞા કરી હતી કે હું શિખંડીનો વધ નહિ કરું.

કૌરવ અને પાંડવોની વરદ્યે સેનાઓ કુલક્ષેત્રમાં આમને સામને વ્યૂહ બનાવીને ઊભી રહ્યી.

*

ભીજાપર્વ

79. યુદ્ધનો વિરોધ અને સમાધાન

જાબોચિયામાં લહેરો નથી હોતી. તળાવમાં લહેરો હોય છે, પણ પૂરવાહુ નથી હોતો. નદીમાં પૂરવાહુ હોય છે, પણ એકતરફી હોય છે. સમુદ્રમાં લહેરો અને પૂરવાહુ બજે હોય છે. પૂરવાહુ સર્વ તરફ હોય છે. આવું જ સંસારનું છે. સંસારમાં ક્રિયા-પૂરક્રિયાની લહેરો ઊઠયા કરતી હોય છે. કેટલીક વાર સમુદ્રની માફક અળભનાવી મૂક્નારી લહેરો ઊઠે છે અને ભલભલાને તાણી જાય એવા પૂરવાહુ વહેવા લાગે છે. યુદ્ધનો પણ એક પૂરવાહુ છે. નાની-મોટી ઘટનાઓથી લહેરો બેગી થતી થતી હવે પૂરયંડ પૂરવાહુનું રૂપ ધારણ કરી ચૂકી છે. પૂરવાહુને કદાચ રોકી તો શકાય પણ પાછો ના વાળી શકાય. આ પૂરવાહુ તો હવે એટલી હુદે પહોંચયો છે કે તે રોકી પણ ના શકાય અને પાછો વાળી પણ ના શકાય. પાણીમાં તણાતું તણાખલું પૂછ્યે કે “કર્મ કરવામાં હું સ્વતંત્ર છું કે પરતંત્ર?” તેનો શો જવાબ હોય? લે જોર કરીને બહાર નીકળી જા નો! પૂરયંડ પૂરવાહુમાં સૌ કોઈ લાચાર થઈ તણાતા હોય છે.

શરીકૃષ્ણે યુદ્ધને રોકવા માટે બધા પૂરયાનો કર્યો, પણ ના રોકાયું. યુદ્ધ અનિવાર્ય થઈ ગયું. જે વસ્તુ અનિવાર્ય હોય તેમાં મન મૂકીને પૂરી શક્તિથી લાગી જવું જોઈએ. જે અનિવાર્યમાં પણ ઢીલા-પોચા થઈને લાગતા હોય છે. તે મરતા હોય છે. પહેલા ઠંડા રહો, બૂબ ઠંડા રહો, પણ પછી ગરમ થયા પછી ઠંડા ના થાવ. પછી તો આ પાર કે પેલે પાર લાગી જાય.

આપણે મહાભારતના મદયમાં ભીષ્મપર્વમાં પહોંચી ગયા છીએ. આ પર્વ સર્વીધિક મહત્વનું છે. આ પર્વથી યુદ્ધ શરૂ થાય છે. આ પર્વમાં જ વિશ્વપૂરસિદ્ધ ભગવદ્ગીતાનો બોધ અપાયો છે. આ પર્વ યુદ્ધ અને જ્ઞાન બજેનો બંડાર છે. આ મહાભારતનું હૃદય અને મસ્તિષ્ક બજે છે.

યુદ્ધના પણ લિભિત-અલિભિત નિયમો હોય છે. નિયમોનું પાલન નૈતિકતા કહેવાય છે અને તેનો બંગ કરવો એ અનૈતિક કહેવાય છે. સર્વ પૂરથમ કૌરવ-પાંડવોએ નિયમ નક્કી કર્યા. જરા નિયમો જોવા જેવા છે.

1. સંદ્યાસમયે યુદ્ધ બંધ થઈ જશે તે પછી કોઈ એકબીજા ઉપર હુમલો નહિ કરે. સૌ પરસ્પરમાં પુરેમનો વર્તીવ કરશે.
 2. જે યોદ્ધા સેનામાંથી બહાર નીકળી જાય એનો વધ નહિ કરાય.
- રથ-રથ સાથે ગજ-ગજ સાથે, અશ્વ-અશ્વ સાથે અને પૈદલ-પૈદલ સાથે યુદ્ધ કરશે.

3. યોગ્દ્વાને સાવધાન કરીને જ પરહાર કરી શકાય. ગફુલતમાં નહિ.

4. જે શરણમાં આવે, જે ભાગી જાય, જેનાં શસ્ત્રો છૂટી જાય એવા યોગ્દ્વાઓનો વધ ના થાય.

5. ઘોડાની સેવા કરનારા, વજન ઉપાડનારા, શસ્ત્રસામગ્રી પહુંચાડનારા, તથા બેરી-શાંખ વગેરે વગાડનારા ઉપર પરહાર ના કરાય. ધાયલો ઉપર પણ પરહાર ના કરાય. આવાબધા અનેક માનવતાવાઈ નિયમો બનાવ્યા.

ચુદ્ધ કુલક્ષેત્રમાં થવાનું છે. ધૂતરાષ્ટર હુસ્તિનાપુરમાં છે, તેને તીવ્ર ઉત્કંઠા છે. શું થયું - શું થયું? માણસોને સૌથી વધુ આકર્ષણ ઝઘડાના સમાચાર જાળવાનું હોય છે. તેમાં પણ જચારે પોતાના જ સ્વજનો બાબડી રહ્યા હોય ત્યારે તો આવી ઉત્કંઠા અનેકગણી વધી જતી હોય છે. ભારત-પાકિસ્તાનના ચુદ્ધ વખતે લોકો રેડિયો ઉપર કાન લગાવીને આખો દિવસ બેસી રહે તો આવા ચુદ્ધ વખતે બજે પક્ષોને જ સરખા માનવાનો ઉપદેશ ના અપાય. કદાય કોઈ આપે તો તે અપુરસ્તુત કહેવાય. ક્રિકેટ જેવી રમતમાં પણ હાર-જીતનો પૂરભાવ પડતો હોય છે. તો પછી ચુદ્ધ જેવી ગંભીર ઘટનાના પૂરભાવથી મુક્ત રહેવાય નહિ. સ્વદેશ પૂરત્યે રાગ હોવો જ જોઈએ. અને શત્રુ પૂરત્યે દ્રેષ્ટ હોવો જ જોઈએ. આ કલ્યાણકારી છે. જો આવા સમયે પણ કોઈ વીતરાગ થઈ જાય તો તે રાષ્ટ્રરદ્રોહ જ કહેવાય.

ધૂતરાષ્ટરનું હુદય ઘડક-ઘડક થઈ રહ્યું છે. “શું થયું હશે?” સમાચાર જાળવાની તીવ્રતા છે. ત્વામાં ત્યાં વેદવ્યાસજી આવી ગયા. તેમણે ધૂતરાષ્ટરને કદ્યું કે જો તમારી છચ્છા હોય તો હું તમને દિવ્યદૃષ્ટિ આપું જેથી અહીં બેઠા બેઠા ચુદ્ધનું નિરીક્ષણ કરી શકો. પણ ધૂતરાષ્ટરે ઘસીને ના પાડી. “હું મારા વંશજીનો વિનાશ જોવા નથી માગતો.” તેને અબાર પડી ગઈ હતી કે અમારો જ વિનાશ થવાનો. આપણે માનીએ કે ના માનીએ કેટલીક બાબતોનો અણસાર આગળથી આવી જતો હોય છે. ધૂતરાષ્ટરના પક્ષે પાંડવો કરતા દોઢી સેના છે. સૌથી મોટો લાભ તો તેમને સત્તા ઉપર હોવાનો છે તેમ છતાં ધૂતરાષ્ટરને શંકા થઈ રહી છે. જાણે વિનાશના ભણકારા વાગી રહ્યા છે. અન્યાય અને અત્યાચારીનો પક્ષ ગમે તેટલો બળવાન હોય તોપણ તેને ફુફડાટ તો રહેતો જ હોય છે.

ધૂતરાષ્ટરે વ્યાસજીનો પૂરસ્તાવ અમાન્ય કરી દીધો કે અહીં હુસ્તિનાપુરમાં બેઠાં બેઠાં તે બધું ચુદ્ધ જોયા કરે. તેણે કદ્યું કે, “હું મારી આંખે મારા કુળનો વિનાશ જોવા નથી માગતો.”

વ્યાસજી પાછા ફરી રહ્યા હતા ત્યાં સંજય મળી ગયો. વ્યાસજીએ દૂરદર્શનની સિદ્ધિ સંજયને આપી દીધી. હવે સંજયને દૂર-દૂરનું દેખાવા લાગ્યું. પછી તો

ધૂતરાષ્ટ્રે સંજય પાસેથી પૃથ્વી ઉપરના બધા દવિપો-ભૂમિઓ, પર્વતો, સમુદ્રો વગેરેનું વર્ણન સાંભળ્યું. આંધળા વ્યક્તિને જોવાની, બહેરાને સાંભળવાની અને કામભોગમાં અક્ષમ વ્યક્તિને કામભોગની વધુ જિજ્ઞાસા રહે છે. શક્તિથી જ સંતોષ થતો હોય છે. શક્તિહીનતાથી ક્રિરચાહીનતા તો થઈ શકે. પણ સંતોષ ના થઈ શકે. નિગરહુવાઈ (સંદર્ભ ભોગોને ત્યજી દેનારા) કોઈ આંધળા કે બહેરા માણસને પૂછી જુએ કે તેમની કેવી સ્થિતિ છે?

એમ માનો કે ધૂતરાષ્ટ્રના ઘરમાં સંજય નામનું ટેલિવીઝન આવી ગયું છે. જે ધેર બેઠાં બેઠાં બધું બતાવી રહ્યું છે. ધૂતરાષ્ટ્રને તીવ્ર જિજ્ઞાસા છે. “કુલક્ષેત્રમાં શું થયું?” સંજય તેની જિજ્ઞાસા પૂરી કરે છે. કુલક્ષેત્રના મેદાનમાં માનવ-યુદ્ધ શરૂ થતાં પહેલાં એક ચિરસમરણીય વિચારયુદ્ધ શરૂ થયું છે. વિચારોમાંથી આચારો પૂરગટતા હોય છે. કુલક્ષેત્રના મેદાનમાં જે વિચારયુદ્ધ પૂરગટયું તે જ “ગીતા” બની ગઈ. માનવયુદ્ધ સમજતાં પહેલાં આપણે વિચારયુદ્ધને સમજ્યું. પૌરાણિક દૃષ્ટિએ ગીતા બુદ્ધ-મહાવીરના પહેલાં રચાઈ ચૂકી હતી પણ ઐતિહાસિક રીતે આ વિચારો બુદ્ધ પછીના છે. ત્યારે હિંસાવાદ અને અહિંસાવાદની બે મુખ્ય ધારાઓ શરૂ થઈ ચૂકી હતી. બજેનો પૂરભાવ હતો. શરમણોનો વધુ પડતો ભાર અહિંસા ઉપર હતો. જ્યારે વૈદિક ઋષિઓ અહિંસાને માનતા હોવા છતાં આતતાચીયોની હિંસાને કર્તવ્ય સમજતા હતા. યુદ્ધ પણ ન ગમતું એક કર્તવ્ય જ છે. જો પૂરજાને યુદ્ધવિમુખ કરવામાં આવે તો પૂરજા યુદ્ધઓરો આગળ ટકી ના શકે. હુારી જાય, ગુલામ થઈ જાય. એટલે કર્તવ્ય સમજ્યુને પણ યુદ્ધ તો કરવું જ જોઈએ. આ ગીતાનો પક્ષ છે. નવાઈ તો જુઓ કે આ બે પક્ષો શરીકૃષ્ણા અને અર્જુન વરચે પડેલા છે. ઘોર હિંસા થવાના કારણે યુદ્ધ નહિ કરવાની અર્જુનની મક્કમતા છે. શરીકૃષ્ણ જુદા-જુદા દૃષ્ટિકોરણોથી સમજાવે છે કે યુદ્ધ કરવું જ જોઈએ. હિંસાના દારા હિંસાને રોકી શકાય છે. આ વીરતા પૂર્ણ કર્તવ્ય છે. અંતે શરીકૃષ્ણા વૈચારિક યુદ્ધ જીતી જાય છે. અર્જુન યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ જાય છે. અને ગાંડીવ વગેરે શાસ્ત્રોનો ત્યાગ એળો કર્યો હતો તે ગાંડીવ ફરી પાછું ધારણ કરે છે અને અદાર દિવસ સુધી ભયાંકર યુદ્ધ થાય છે.

એક વિકલ્પ તરીકે માની લો કે અર્જુનનો પક્ષ યુદ્ધ નહિ કરવાનો જીતી ગયો હોત તો શું થાત? તો અર્જુનનો રથ પાછો ફર્યો હોત. તો કૌરવોએ તેનો હુરિયો બોલાવ્યો હોત. દરૌપદીના વાળ કાયમ માટે છૂટા જ રહી જાત. દુઃશાસનોને ફરી ફરીને દરૌપદીઓના વાળ ખેચવાનો વધુ મોકો મળી જાત. પાંડવો રાજ્ય વિનાના રખડતા રહી જાત. કૌરવો તેમને શાન્તિથી જીવવા ના દેત. અન્યાય, અત્યાચાર અને અધર્મને ખુલ્લું મેદાન મળી જાત. તો પૂરજા સુઅશાન્તિથી જીવી ના શકત.

એવું નથી કે શરીકૃષ્ણા અને પાંડવોએ શાન્તિના પૂરયત્નો કર્યો જ ન હતા. તેમણે ભરયક પૂરયત્નો કર્યો જ હતા. પણ જ્યારે બધા પૂરયત્નો નિષ્કળ ગયા ત્યારે

છેવટનો અનિવાર્ય પૂરયાળ થુક્ક જ રહી ગયો હતો.

24-7-10

*

૪૦. યુદ્ધનો પરારંબ - પ્રથમ દિવસ

વ્યક્તિના જીવનમાં સર્વોચ્ચ ગુણ ‘વિવેક’ છે. વિવેક જ જીવન છે. વિવેક ચૂકનાર જીવન ચૂકી જાય છે. કામ-ક્રસોધ વગેરે જયારે પરાક્રાણાએ હોય છે ત્યારે વિવેક રહેતો નથી. એટલે તેમને જીવનના શતલ માન્યા છે. સંસારમાં રાજકીય, સામાજિક, પારિવારિક કલહો થતા જ રહ્યા છે અને થતા જ રહેવાના છે. કલહનું ભૂળ જ ના રહે તે શક્ય નથી. કલહ તો થોડા ઘણા અંશો મહુપુરુષોમાં અને સંત મહાત્માઓમાં પણ રહેતો જ હોય છે. પણ કલહમાં પણ જો વ્યક્તિઓ વિવેક સાચવી શકે તો ઘણાં દૃષ્પરિણામોથી બચી શકે. દરૌપદી (અને પાંડવો પણ) ખુશીના પ્રસંગે વિવેક ના સાચવી શક્યાં. દરૌપદીએ પોતાના માન્ય અતિથિ દુર્યોધનને “આંધળાનો છોકરો પણ આંધળો જ હોય” એમ કહીને દુઃખમન બનાવી દીધો. મત્સ્યવેદ પ્રસંગે કર્ણને “દાસીપુત્ર” કહીને ધૂતકારી દીધો. આ વિવેકચૂક કહેવાય. કર્ણ પણ દુઃખમન થઈ ગયો અને મહુ અનિષ્ટનાં પરિણામ બોગવવાં પડ્યાં. સ્તરીઓ લાગણીશીલ હોય છે. નિયંત્રણ વિનાની લાગણી અનર્થ કરી શકે છે. એટલે કદાચ ત્યારે અને આજે પણ અમુક પરિવારોમાં સ્તરીઓ ઓછું અને ધીમું બોલે છે. કદાચ બોલતી પણ નથી. આ પ્રથમાને એકદમ તો સારી ના કહેવાય, પણ તેમ છતાં દરૌપદી જેવી છૂટ હોય તો ઘણા અનથો ઉત્પજ કરવાથી બચાવનારી પણ કહેવાય. ઉચ્ચ ખાનદાન પરિવારોમાં માત્ર સ્તરીઓ જ નહિ, જુનિયર પુરુષોને પણ મર્યાદામાં રહીને જ બોલવાની પદ્ધતિ હોય છે. જેથી પરિવાર સચ્ચવાતો હોય છે. વિવેક વિનાનું બેફામ બોલવું એ વાણીની સ્વતંત્રતા ના કહેવાય. જો વાણી મહાન શક્તિ હોય અને તેનાં ગંભીર પરિણામો આવતાં હોય તો તેના ઉપર વિવેકની લગામ હોવી જ જોઈએ. જો વ્યક્તિ લગામ ના રાખી શકે તો વડીલોની લગામ હોવી જોઈએ. જીવનમાં કદી બેફામ ના થવાય. બેફામ થનાર બરબાદ થઈ જતો હોય છે.

હું પાંડવોનો વિવેક જુઓ. યુદ્ધ માટે શાંખ વાગી ચૂક્યા છે. શાસ્ત્રો બખડી રહ્યાં છે. ચારે તરફ જોમ અને જુસ્સો છવાઈ ગયાં છે. પ્રથમાં થવાની તૈયારી છે. ત્યાં યુધિષ્ઠિર અને પાંડવો બીજીઝની પાસે ગયા અને પગે લાગ્યા. હૃદયથી નમસ્કાર કર્યો અને કહ્યું કે “આજ્ઞા આપો, આશીર્વાદ આપો તો અમે યુદ્ધ કરીએ.” કેવી વિચિત્ર વાત છે કે જેનો વધ કરવાનો છે તેની જ પાસે આજ્ઞા અને આશીર્વાદ મળ્યાય છે. આપણે મહુત્વનું કાર્ય કરતાં પહેલાં ઇષ્ટદેવને ગુરુજીનોને અને વડીલોને પગે લાગીને આશીર્વાદ માળીએ છીએ. પાંડવો આવી કપરી સ્થિતિમાં પણ વિવેક ચૂક્યા નથી.

પાંડવો ભીષના રથ સામે હુથ જોડીને ઊભા છે. દોરીસંચાર તો શરીરુષણનો જ છે. ભીષ કહે છે કે “ચુદ્ધ તો મારે કૌરવોની તરફથી જ કરવાનું છે. પણ હું તમારું શું હિત કરી શકું?”

યુધિષ્ઠિરે કહ્યું કે “એ તો યોગ્ય જ છે. આપ આપનું કર્તવ્ય બજાવજો. પણ આપને જુતી શકે તેવો કોઈ યોધ્દો નથી. અમારામાં તો નહિ પણ પૂરા વિશ્વમાં નથી. એટલે અમે તો કોઈ પણ આપને જુતી શકવાના નથી તેની અમને ખાતરી છે. એટલે આપ જ અમને રસ્તો બતાવો કે અમે આપને કઈ રીતે જુતી શકીએ.” કેવી વિચિત્ર વાત કહેવાય.

ભીષે કહ્યું કે આનો ઉત્તર હું પછી આપીશ. હજુ હમણાં મારે જુવવાનું છે.

પાંડવો દરોણાચાર્ય પાસે ગયા. નમન કર્યું અને આશીર્વાદ માર્યા. નમસ્કારમાં મહાશક્તિ છે. શત્રુને મિત્ર બનાવી શકે છે. દરોણ પરસપ્ર થયા અને કહ્યું કે, “હું અર્થાત કૌરવોનો પગાર ખાઉં છું. એટલે ચુદ્ધ તો મારે કૌરવોના પક્ષમાં રહીને જ કરવાનું છે. પણ તમે ન્યાયના પક્ષમાં છો એટલે આશીર્વાદ આપું છું કે “જ્ઞાવ તમારો વિજય થશે.”

આટલું જ નહિ દરોણો તો યુધિષ્ઠિરને એ પણ બતાવી દીધું કે પોતાનો વધ કેવી રીતે કરી શકાશે. અર્થાત એ ખરા સમયે કોઈ મને તીવ્ર આધાતમાં નાખી દે તો મારી ચુદ્ધશક્તિ સમાપ્ત થઈ જશે. ત્યારે મારો વધ કરી શકાશે.” યુધિષ્ઠિરે ફરીથી દરોણને વંદન કર્યા.

હવે પાંડવો કૃપાચાર્ય પાસે ગયા. તેમની પરિક્રમા કરી વંદન કર્યા. પાંડવોએ કૃપાચાર્યની પણ આજ્ઞા અને આશીર્વાદ લીધા અને હવે મદ્રદેશના શાલ્યરાજા પાસે ગયા. નમ્રતાપૂર્વક શાલ્યને વંદન કર્યા. શાલ્યો પણ આશીર્વાદ આપ્યા. “જ્ઞાવ વિજયી થાવ.” શાલ્ય, પાંડવોના મામા થાય છે. તેની પાસેથી એક વરદાન લેવાનું બાકી છે. તે ચુદ્ધિષ્ઠિરે માર્યાં. “તમે કર્ણના સારથિ થવાના છો. જ્યારે ચુદ્ધ પુરજોશમાં લડાતું હોય ત્યારે તમે કર્ણનો વારંવાર ઉત્સાહભંગ કરજો.” શાલ્યો વચન આપ્યું કે “તેવું જ કરીશ.”

પાંડવો પાછા ફર્યા. ચુદ્ધની પૂર્વભૂમિકા તૈયાર થઈ ગઈ છે. ભીષ દરોણ વગેરે કૌરવોના પક્ષમાં ચુદ્ધ કરવાના છે. પણ હજુ દુર્યોધન પગે લાગવા કે આશીર્વાદ લેવા આવ્યો નથી. આ બજેનો સંસ્કારબેદ છે. એકમાં વડીલવિવેક છે. બીજામાં નથી.

ચુદ્ધ શરૂ કરતાં પહેલાં ચુદ્ધિષ્ઠિરે વચ્ચે જઈને ઘોષણા કરી કે “હજુ પણ કોઈને મારા પક્ષમાં આવવું હોય તો હું સ્વીકાર કરીશ.” ચુદ્ધિષ્ઠિરની ઘોષણા સાંભળીને ચુચુચુત્સુ પાંડવો તરફી થઈ ગયાં. પાંડવોએ તેનો સ્વીકાર કરી લીધો. શત્રુ પક્ષના

જેટલા કાંગરા અરે તેટલા ખેરવી લેવા એ પણ ચુદ્ધનીતિ જ કહેવાય. કુશળ અને વિવેકી વ્યક્તિ શત્રુઓને પણ મિત્ર બનાવી શકે છે. જ્યારે અકુશળ અને અવિવેકી વ્યક્તિ મિત્રને પણ શત્રુ બનાવી બેસે છે.

ધૂતરાષ્ટ્ર સંજયને પૂછે છે કે “પ્રથમ હુમલો કોણે કર્યો?” બહુ મહત્વનો પૂરં હતો કારણ કે ચુદ્ધ કરવાને થનગનતો હોય તે પ્રથમ હુમલો કરે. જે ધીર-ગંભીર હોય તે જવાબ આપે. કૌરવોએ ભીષમને આગળ કરીને પ્રથમ હુમલો કરી દીધો. બીજુ તરફ ભીમસેનને આગળ કરીને પાંડવોએ પણ સખ્ત જવાબ આપ્યો. બજે તરફથી હુંકારા દેકારા થવા લાગ્યા. બજે પક્ષના એક એકથી યદિયાતા સેનાપતિઓ પોત-પોતાની સેના સાથે બયંકર ચુદ્ધ કરવા લાગ્યા. પ્રથમ દિવસે સેના તાજુ હોય થાકેલી ના હોય તેથી ચુદ્ધ વધું ઘમાસાણ થાય.

આ ચુદ્ધમાં અભિમન્યુ પણ સેનાપતિ તરીકે સૌથી આગળ છે. વીર માતા-પિતાઓએ પોતાના પુત્રને બાળવયથી ચુદ્ધમાં પળોટવા જોઈએ. ધરકૂકડી બનાવી રાખનારા સંહિ ના બનાવી શકે. અભિમન્યુએ જોયું કે પ્રપિતામહ ભીષમ હાહુકાર મચાવી રહ્યા છે. એટલે બહુ સ્કૃતિથી તેણે પોતાનો રથ ભીષમની સામે ઊંભો કરી દીધો. અભિમન્યુને જોઈને જ ભીષમની છાતી ગજગજ ફુલાઈ રહી છે. હજુ તો પૂરો મૂછનો દોરો પણ ફૂટયો નથી, ત્યાં તો આ પ્રચંડ ચુદ્ધમાં કિશોર સામે આવીને અડીખમ ઊંભો છે. તેણે સ્કૃતિથી બાળો ચલાવવા માંડયાં. એવું લાગ્યું કે હુમણાં અભિમન્યુ હતો ન હતો થઈ જશે. તરત જ થોડાક વિશિષ્ટ સેનાપતિઓ તેની રક્ષા માટે દૌડી આવ્યા. અભિમન્યુએ ભીષમના રથની દવજા જ તોડી નાખી. તો ભીષે, અભિમન્યુના સારથિને મારી નાખ્યો. આ તો દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલી સેનાના એક બાગનું નિયત થયું. બીજુ તરફ—

જેત નામનો પાંડવ મહારથી શાલ્યની સામે પહોંચી ગયો અને બયંકર ચુદ્ધ કરવા લાગ્યો. બજે તરફ બયંકર બાળવર્ષા થવા લાગી. રણભૂમિ ચારે તરફ મડદાંથી છવાઈ ગઈ. જેતે શાલ્ય માટે અતરો ઊંભો કરી દીધો. એટલે કેટલાય મહારથીઓ પોત-પોતાના રથો લઈને તેમની રક્ષા કરવા પહોંચી ગયા. અને જેતનો વધ શાલ્યના બાળથી થઈ ગયો.

જેત પછી શાંખનો વારો આવ્યો. શાંખ પણ મહારથી હતો, ચુદ્ધમાં તેનો પણ વધ થઈ ગયો. પાંડવોના પક્ષમાં હાહુકાર થઈ ગયો.

સૂર્યોસ્ત થઈ રહ્યો હોવાથી નિયમ પ્રમાણે બજે સેનાઓ પોત-પોતાના શિબિરમાં આશ્રય લેવા ચાલી ગઈ. ચુદ્ધવિરામનો જે અત્યારે નિયમ છે તે પ્રારચીન કાળમાં મહુબારત ચુદ્ધમાં રોજ જોવા મળે છે. ચુદ્ધ વિરમિત થઈ ગયું. હવે ઘાયલોની સેવા શુશ્રાસા કરો, મૃતકોને પોત-પોતાના ક્ષેત્રમાં લઈ જાવ અને વિધિ

કરો. સનાનસંદર્ભા કરો. વાતચીત કરો અને આરામ કરો. ફરી પાછા કાલે સૂર્યોદય
સમયે યુછ શરૂ થઈ જશે.

26-7-10

*

81. બીજા દિવસનું યુદ્ધ

યુદ્ધની શરૂઆત વ્યૂહથી થતી હોય છે. જેમ ભવનનિર્માણ પહેલાં નકશો બનાવાય છે. પછી નકશા પરમાણે ભવન બનતું હોય છે તેમ વ્યૂહ પરમાણે સેના ગોઠવાતી હોય છે. વ્યૂહ સેનાપતિ રચતો હોય છે. સેનાનું સંચાલન પણ સેનાપતિ જ કરતો હોય છે. વ્યૂહ સ્થાયી નથી હોતો. પરિસ્થિતિ પરમાણે ઝડપથી તેમાં ફેરફાર કરવા જરૂરી હોય છે. યુદ્ધમાં સ્કૂર્ટ મહત્વની વસ્તુ છે. સ્કૂર્ટિલી સેના જીતી જતી હોય છે. ઢીલી અને દીર્ଘસૂતરી હારી જતી હોય છે.

આજે બીજા દિવસે જયારે યુદ્ધ શરૂ થયું ત્યારે ભીષણી સામે અજ્ઞુન હતો. બજેએ ભયાંકર યુદ્ધ કર્યું. દરોણાચાર્યોની સામે ઘૃષ્ટદ્યુમન હતો તેમણે પણ એવું જ ધોર યુદ્ધ કર્યું. ભીમસેન, કલિંગો અને નિષાદોની સામે હતો તેણે શક્રરદેવ, બાનુમાન અને કેતુમાન જેવા અનેક સેનાપતિઓનો વધ કરી નાખ્યો.

સાંજ પડતાં-પડતાં અજ્ઞુન અને અભિમન્યુએ મહાપરાક્રમ કરીને કૌરવ સેનામાં હાહાકાર મચાવી દીધો. બીજા દિવસનું યુદ્ધ પૂર્ણ થયું.

ત્રીજા દિવસે ફરી પાછું યુદ્ધ શરૂ થયું. આજના દિવસે પાંડવસેનાએ શરૂઆતી જ મોટું પરાક્રમ બતાવ્યું. કૌરવ સેનાને પાછી ઘકેલી દીધી. ભીમનો પુત્ર ઘટોત્કચ પણ આવી પહુંચ્યો. બાપ-દીકરાએ બજેએ મળીને કૌરવસેનામાં હાહાકાર મચાવી દીધો. જેણે યુદ્ધ કરવાં હોય તેણે ઘણા દીકરા ઉત્પન્ન કરવા. એક મરે તો બીજો કામમાં આવે. જેને યુદ્ધ જ કરવાં હોય અને જેને માથે ઘણા દુર્ભાગ્યનો હોય તેણે એક જ દીકરો નહિ ઘણા દીકરા જોઈએ અને વીરપુરુષોએ તો ઘણાં સંતાનો કરવાં જોઈએ. નહિ તો નમાલી પરજના વધી જશે. વીરત્વ દુર્લભ છે. પરત્યેક પુરુષ વીર નથી હોતો. “વીર-ભોગ્યા વસુંધરા”ની કહેવત હુંમેશાં સાચી જ રહેવાની છે.

ધૂતરાષ્ટ્ર વારંવાર સંજય પાસેથી યુદ્ધના સમાચાર ગુરહુણ કર્યા કરે છે. ભીષે બપોર પછી જોરદાર આક્રમણ કરી દીધું. આ વખતે તેમનો જુસ્સો બહુ પરબળ હતો. પાંડવસેના તેમના પરહારોથી ત્રાહી-ત્રાહી પોકારવા લાગી હતી. પાંડવસેનાની આવી દુર્દીશા શરીરકૃષ્ણાથી જોઈ ના શકાઈ. તેમણે તરત જ પોતાનું સુદર્શન ચક્ર ધારણ કર્યું. ધોડાની લગામ છોડી દીધી અને રથ ઉપરથી કૂદકો મારીને નીચે ઊતાર્યો. બળબળતા સૂર્યની માફક તેઓ ચક્ર લઈને ભીષણી તરફ દોડ્યા. ચારે તરફ હાહાકાર થઈ ગયો. હવે જું થશે? સૌ કોઈ સ્તબ્ધ થઈ જોવા લાગ્યા. બીજી તરફ ભીષ પણ જરાપણ વિચલિત ના થયા. યોગ્યો હુંમેશાં અવિચન હોવો

જોઈએ. બીજુ તો સેનાપતિના પણ સેનાપતિ છે. જો તેઓ વિચલિત થઈ જાય તો સેના બાળી જાય. તે દૃઢ રહ્યા. પણ આ શું? અર્જુન પણ શરીકૃષ્ણાની પાછળ કૂદ્યાયો. અને દસ કદમ ચાલતાં-ચાલતાં શરીકૃષ્ણાના ચરણ પકડી લીધા. વિનંતી કરીને જેમ તેમ સમજાવીને પાછા રથ ઉપર લઈ આવ્યો. આજે ઘોર સંગ્રામ થયો. રાત્રિ પડી ગઈ. અને સૌએ વિશ્રામ કર્યો.

26-7-10

*

82. નીષ્માનું મહાયુદ્ધ અને શરશાર્યા

ચુદ્ધનું દૃશ્ય બગીયા જોવા જેવું નથી હોતું. સામાન્ય પુલષ તે જોઈ પણ ના શકે. ચારે તરફ લોહીનાં આબોચિયાં ભર્યા હોય, ગીધ અને શિયાળો મડદાં ખાતાં હોય, શરીરનાં અંગો વેર-વિભેર પડ્યાં હોય. ધાયલો પાણી-પાણી પોકારતા હોય. આવી સ્થિતિમાં જેનું કાળજું મજબૂત હોય તે જ ચુદ્ધભૂમિમાં ઊભા રહી શકે. અને લડાઈ તો કોઈ મહાવીર હોય તે જ કરી શકે. જે ચુસ્ત અહિંસાવાદી હોય, જે લોહીનું ટીપું પણ જોઈ શકતો ના હોય, જે કપાયેલાં મસ્તકો જોઈને કાંપી ઊઠતો હોય, મૂછીંત થઈ જતો હોય તે ચુદ્ધ ના કરી શકે, ના જોઈ શકે. તે જ્ઞાન પડે ત્યારે બીજાની પાસે ચુદ્ધ કરાવીને પોતાનું રક્ષણ કરી લે અથવા ઉચ્ચાળ નરીને દેશાન્તર ભાગી જાય. તે આફ્રમક નહિં રક્ષિત જીવન જીવતા હોય છે. લોકોએ આવાં દૃશ્યો જોવાની પણ ટેવ પાડવી જોઈએ જેથી ચુદ્ધમાં ટકી શકે.

આજે ચોથા દિવસે પાંડવોએ પ્રચંડ ધસારો કરી દીધો. નીમ અને અજૂન પૂરી શક્તિથી કૌરવો ઉપર તૂટી પડ્યા હતા. અભિમન્યુ પણ આવી ગયો હતો, દંલપદ પુત્રો પણ આવીને ચુદ્ધ લડી રહ્યા હતા. નીમે તો આજે કૌરવોની ગજસેનાનો કરચરદાળ કાઢી નાખ્યો. સાત્યકિ અને ભૂરિશૂરવા પણ ચુદ્ધમાં લાગી ગયા હતા. સાત્યકિએ અપ્રતિમ પરાક્રમ બતાવ્યું. નીમ અને ઘટોત્કય તો હાહુકાર મચાવતા રહ્યા.

જેણે પ્રજાને પરાક્રમી બનાવવી હોય તેણે પોતે પરાક્રમી થવું અને પરાક્રમનાં દૃશ્ય-શરાવ્ય નાટકો રજૂ કરવાં, ગદ્ય-પદ્યના દ્વારા વીરરસને લોકોમાં ફેલાવવો. શૌર્ય અને શૌર્યભરી રમતોનું આયોજન કરવું. પરાચીનરોમનાં હુચાત કોલ્ચિયમમાં ચોઢ્યાઓને સંહિ અને હિંસક ખૂંખાર પરાણીઓ સાથે કુસ્તી કરાવતી. રોડીઓ સવારી કરાવતી. સાંધો સાથે કુસ્તી કરાવતી. આ બધું પ્રજાને શૂરવીર બનાવે છે. ઓછામાં ઓછું આવી રમતો જોનારા દૃઢ મનોબળ- વાળા બને છે. ઘરકૂકડીઓ ટીલી ઘેસ જેવા નમાલા થઈને સંતાઈ જવાની રમતો રમતા હોય છે. પ્રજાનું ઘડતર શૌર્ય દ્વારા જ થતું હોય છે. અનુભવ કરી જોજો. મોટા ભાગના લુચ્યા માણસો વીરત્વ વિનાના નમાલા હોય છે. વીરપુલષ ભાગ્યે જ લુચ્યો હોય.

સાંજ પડી ગઈ અને ચુદ્ધવિરામ થઈ ગયો.

આજે પાંચમે દિવસે કૌરવોએ મજરાવ્યૂહ અને પાંડવોએ શ્યેનવ્યૂહ રચ્યો હતો. બજે સેનાએ ભારે ચુદ્ધ કર્યું. નીષ્મા અને નીમસેન આમને સામને આવી ગયા.

અજ્ઞુન વગેરે યોદ્ધાઓ પણ પરતિપક્ષ ઉપર તૂટી પડ્યા. ભૂરિશરવાએ સાત્યકિના દશ પુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો.

સાંજ પડી ગઈ અને ચુદ્ધ અટકી ગયું.

ઇહા દિવસે ધૃષ્ટદ્યુમને પાંડવોની સેનાનો મજરવ્યૂહ બનાવ્યો. કૌરવોએ કૌચવ્યૂહ રચ્યો. બજે પક્ષો ઘમાસાણ ચુદ્ધ કરી રહ્યા છે. ધૂતરાષ્ટરને ચિંતા થાય છે. શુથશે? ભીમ-દુર્યોધનનું ચુદ્ધ થયું. અનિમન્યુ અને દરૌપદીના પાંચે પુત્રો મેદાનમાં આવી ગયા. બયંકર ચુદ્ધ પછી ઇહા દિવસનું ચુદ્ધ પૂછું થયું.

સાતમા દિવસે ફરી પાછું ચુદ્ધ શરૂ થયું. આજે દુર્યોધન નિરાશ થઈ રહ્યો છે. કારણ કે કૌરવ પક્ષના ઘણા યોદ્ધાઓ મરી ચૂક્યા છે. પાંડવોની સેના થોડી હોવા છતાં ભારે પડી રહી છે. એટલે ભીષે એને આશ્વાસન આપ્યું. આશ્વાસન મળવાથી દુર્યોધનનો ઉત્સાહ વધી ગયો અને તે પૂરી શક્તિથી ચુદ્ધ કરવા લાગ્યો. ભીષને ઘણા ઘા લાગેલા તેની ઔષધિ લગાડી અને ચુદ્ધમાં તાકાતબળ અને શૌર્ય ચઢાવનારી ઔષધિ-વિશાળ્યકરણી આવી. ત્યાં તો શરીરકૃષ્ણ અજ્ઞુનનો રથ લઈને આવી પહોંચ્યા. અજ્ઞુનને જોતાં જ કૌરવસેનામાં ભગદોડ મર્યા ગઈ. તેવી તેની છાપ હતી. વિરાટના પુત્ર શંખનો વધ થઈ ગયો. અનેક મહાયોદ્ધાઓ પરસ્પરમાં બયંકર ચુદ્ધ કરવા લાગ્યા.

અજ્ઞુનપુત્ર ઈરાવાન અને વિનંદ-અનુવિનંદની લડાઈ થઈ જેમાં ઈરાવાન જીતી ગયો. ઘટોત્કયે ભગદતને હુસાવી દીધો. નકુલ અને સહૃદેવે મદરરાજને હુસાવી દીધો. અનિમન્યુએ ચિત્રસેનને હુસાવી દીધો. અને અજ્ઞુનનું સુશર્માથી ચુદ્ધ થવા લાગ્યું.

આ રીતે અનેક મહારથીઓનાં બયંકર ચુદ્ધ થયા પછી સાંજ પડી જવાથી ચુદ્ધ બંધ થયું.

આઠમા દિવસે પણ કૌરવ-પાંડવ સેનાએ વ્યૂહ બનાવીને બયંકર ચુદ્ધ કર્યું. આજે ભીમે ધૂતરાષ્ટરના અષ્ટપુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો. ઈરાવાને શક્તિનિના બાઈઓનો વધ કરી નાખ્યો. પણ કૌરવ-પક્ષના અલંબુષે ઈરાવાનનો વધ કરી નાખ્યો. બીજી તરફ ઘટોત્કય દુર્યોધન સાથે ભીડી ગયો. જયારે ઘણા કૌરવો ઘટોત્કય ઉપર તૂટી પડ્યા ત્યારે ભીમ મદદે આવી પહોંચ્યો. ઘટોત્કય માચાવીવિદ્યા પણ જાણતો હતો. તેથી તેણે એવી માચા રચી કે કૌરવસેના ઊભી પૂછડીએ ભાગવા માંડી. ઘટોત્કયનો પ્રભાવ જોઈને ભીષ સ્વરં તેની સાથે ચુદ્ધ કરવા આવી ગયા.

પોતાના પુત્ર ઈરાવાનની હત્યાથી અજ્ઞુન વ્યથિત થઈ ગયો અને બદલો લેવા તે ચુદ્ધમાં બમણા જોરથી લાગી ગયો. ભીમે નવ કૌરવ પુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો.

ચારે તરફ હાહાકાર થઈ રહ્યો હતો. ચુદ્ધ ભૂમિમાં ચારે તરફ લાશોના ટગલા થઈ ગયા હતા. દિવસ આથમ્યો અને ચુદ્ધ પુરું થયું.

રાતરે દુર્યોધને બીજા દરોણ વગેરે સાથે ગુપ્તમંત્રરણા કરી, પાંડવોને કેમ કરીને જીતી શકાય તે વિષય રહ્યો. ફરી બીજો દુર્યોધનને આશ્વાસન આપ્યું. નવમો દિવસ શરૂ થતાં જ ચુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. અભિમન્યુ અને દ્રારૈપદીના પાંચ પુત્રોએ અલંબુષની સાથે ચુદ્ધ કર્યું અને કૌરવ સેનાને ભગાડી મૂકી. અજ્ઞુન અને બીજા સામસામા આવી ગયા. બધા યોદ્ધાઓ એટલું લડ્યા કે રક્તની નદી વહેવા લાગી.

બીજો એટલાં બાળ ચલાવ્યાં કે પાંડવસેના ટકી શકી નહિ. શ્રીકૃષ્ણા આ પરાક્રમ જોઈને બીજાનો વધ કરવા તૈયાર થઈ ગયા પણ અજ્ઞુને તેમના પગ પકડીને રોકી લીધા.

સૂર્યાસ્ત થયો અને ચુદ્ધ અટકી ગયું. રાતરે પાંડવોની ગુપ્ત સભા થઈ. શ્રીકૃષ્ણા અને અજ્ઞુન બીજાને મળવા ગયા અને તેમનો વધ કેવી રીતે થાય તે ઉપાય પૂછીવા લાગ્યા. બીજા કેટલા મહાન કહેવાય કે તેમણે પોતાના વધનો ઉપાય બતાવી દીધો. તે પણ છરછતા હતા કે કૌરવોનો પરાજય થાય. “શિખંડીને મારી સામે ચુદ્ધ કરવા લઈ આવજો. તેના દ્વારા મારો વધ થશો” આવો ઉપાય બતાવ્યો. પાંડવો પૂરણામ કરીને પોતાના શિબિરમાં પાછા આવી ગયા.

શિખંડી મહાન સેનાપતિ છે. પૂર્વજનમભાં તે અંબા નામની કાશીરાજની કન્યા હતી. બીજો તેનું હુરણ કર્યું હતું પછી વિચિત્રવીર્ય, બીજા કે શાલ્વ કોઈ પણ તેને પરણવા તૈયાર ન થવાથી તેણે પરાણ છોડી દીધા હતા અને વેરભાવથી નવો જન્મ લઈને બીજો જ મારી આવી દરશા કરી છે તેવું ધારીને તેનો બદલો લેવા શિખંડીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. અજ્ઞુન, શિખંડીને મળ્યો અને બીજાનો વધ કરવા તેને તૈયાર કર્યો.

દસમા દિવસે ચુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. બીજા પાંડવસેનાનો કચ્ચયરધાણ કાઢી રહ્યા હતા ત્યાં તો શિખંડીનો રથ તેમની સામે આવી ગયો. આંજે બીજા મરણિયા બન્યા હતા. ચુદ્ધની પરાકાષ્ઠા યોદ્ધો જયારે મરણિયો થતો હોય છે ત્યારે જ આવતી હોય છે. બીજો પાંડવ સેનાનો બીષણ સંહાર કરી નાખ્યો. પણ શિખંડી સામે હોવાથી બીજા ઠંડા પડતા ગયા. આ તકનો લાભ લઈને અજ્ઞુને જોરદાર પૂરહાર કર્યો અને બીજાને રથ ઉપરથી નીચે પાડી દીધા. હવે ખેલ અતમ થવાનો હતો પણ દક્ષિણાયન ચાલતો હોવાથી બીજો પરાણ ત્યાગ્યા નહિ. અજ્ઞુને પોતાના ખોળામાં બીજાનું માથું રાખીને તેમને સંભાન આપ્યું. હવે બીજા ઉત્તરાયણની પૂરતીક્ષા કરતા બાળશર્યા ઉપર લેટ્યા હતા. બજે તરફથી ચુદ્ધ બંધ થયું. દુર્યોધન પણ

આવી ગયો. હજુ પણ સંધિ કરી લેવા ભીષે દુયોગનને સમજાવ્યો. પણ દુયોગન માન્યો નહિ.

આ એક વિડબના જ કહેવાચ કે મનથી પાંડવોના પક્ષ તરફ હોવા છતાં ભીષાને દુયોગનના પક્ષે રહીને તેનાં કુકમો સહન કરવાં પડ્યાં અને યુદ્ધ પણ કરવું પડ્યું. કેટલીક વાર કોઈ કોઈ પુરુષની પણ આવી જ સ્થિતિ થતી હોય છે.

27-7-10

*

દરોળાપર્વ

83. દરોણનું યુદ્ધ, અનિમન્યુનો વધ

યુદ્ધ એ મૃત્યુનું જીવંત તાંડવનૃત્ય છે. આપણે ત્યાં નૃત્યના અનેક પ્રકાર છે. કેટલાંક નૃત્યો પ્રકૃતિ (શક્તિ) કરતી હોય છે. જ્યારે ધરતીકંપ, જવાળામુખી, ત્સુનામી, મહામારી જેવા અનેક કુદરતી પ્રક્રોપો આવતા હોય છે ત્યારે મડદાંના ટગલા થઈ જતા હોય છે. બધું તહુસ-નહુસ થઈ જતું હોય છે અને તે પણ ક્ષણ વારમાં. કોઈનું કશું ચાલતું નથી. મનુષ્ય પામર થઈને જોતો જ રહી જાય છે.

ભગવાન શિવનાં અનેક નામોમાં એક નામ લદર પણ છે. કોઈ કોઈ વાર લદર પોતાનું રૌદ્રરૂપ ધારણ કરે છે. જે રડાવે તે લદર, લદરનું રૌદ્રરૂપ એ જ તાંડવનૃત્ય છે. આ નૃત્યમાં પણ મડદાંનો ટગલો થઈ જતો હોય છે. મહાભારતનું વિશ્વયુદ્ધ, યુરોપનાં બે વિશ્વયુદ્ધો અને આવાં જ ભયંકર મોટાં યુદ્ધો ટાળવા છતાં પણ ટાળી શકાતાં નથી. અવશ્યાંભાવિ થઈ જતાં હોય છે.

મહાભારતના યુદ્ધને અટકાવવા શરીરકૃષ્ણો બારે પ્રયત્નો કર્યા પણ ના અટકયું. જેનામાં યુદ્ધને જીતવાની ક્ષમતા હોય તે જ યુદ્ધ અટકાવી શકે. જેનામાં આવી ક્ષમતા જ ના હોય તે આખી જિન્દગી “અહિસા પરમો ધર્મ”ની રટ રટયા કરે પણ કશું ના વળે. બધો પ્રબાબ શક્તિથી પ્રગટતો હોય છે. માત્ર કોરા ઉપદેશોથી નહિ એટલે પહેલાં શક્તિ અને પછી ઉપદેશ. અથવા શક્તિ અને ઉપદેશ બજે સાથે સાથે ચાલે. શક્તિ વિનાનો ઉપદેશ બાયલાપણું જ કહેવાય.

દસ દિવસ સુધી ભીષ્મે ધોર યુદ્ધ કરી પાંડવોને બરાબર હુંકાવ્યા. પછી પોતે જ પોતાના વધનો ઉપાય બતાવી ઢળી પડ્યા. શિંદિને ઘન્ય કરી દીધો. કર્યાં ભીષ્મ અને કર્યાં શિંદિ, પણ યશ શિંદિને આપ્યો. એક મુદ્રા તરફ સૌઅે દયાન આપવાનું છે. યુદ્ધિષ્ઠિર વગેરે ભીષ્મના વધનું કારણ પૂછવા ગયા હતા અને ભીષ્મે બતાવ્યું પણ ખલ. પણ યુદ્ધિષ્ઠિર એમ ના કદયું કે તમે ઓટું-ઓટું લડજો. અથવા ભીષ્મે એમ ના કદયું કે હું ઓટું-ઓટું યુદ્ધ કરીશ જેથી તમારી સેના જીતી જશે. આ ગદારી કહેવાય. યુદ્ધરૂપી કર્તવ્ય તો પૂરેપૂરી વજાદારીથી કરવાનું. તેમાં કશી ચૂકુ પડવા દેવાની નહિ. દસ દિવસ તેમણે પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવ્યું.

ભીષ્મની છેલ્લી શુશ્રાસ્થા અર્જુને કરી. પાણી પીવડાવ્યું. ધા ધોયા, દવા લગાવી. વગેરે વગેરે. ધણી વાર એવું બને કે વ્યક્તિના વિરોધીઓ જ છેલ્લી સેવા કરે. રોજના સગા દૂર રહી જાય.

ભીષ્મ પોતાની ખાલી પડેલા સ્થાને કર્ણની નિયુક્તિ દરછે છે પણ કર્ણો જ દરોણનો આગરહ કર્યો. “આ પદ માટે દરોણ જ વધુ યોગ્ય છે” એવું કર્ણો કદયું. આ કર્ણની મહાનતા જ કહેવાય કે સામે ચાલીને આવેલું મોટું પદ ન સ્વીકારે. વધુ

થોડા અને વધુ સીનિયર એવા દરોણને એ પદ આપી દીધું. બહુ થોડા લોકો આવી ઉદારતા બતાવી શકતા હોય છે.

હવે દરોણ કૌરવ સેનાના સેનાપતિ છે. રાજાની કુશળતા એમાં છે કે તે કુશળ સેનાપતિની નિયુક્તિ કરે. દરોણ કુશળ છે. તેમનો લાંબો ઇતિહાસ છે. તે નીવડેલા ગુરુ છે. નીવડેલો માણસ જ પૂર્ણ વિખાસપાત્ર હોઈ શકે.

થુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. પુરથમ દિવસે જ દરોણે મહાપરાક્રમ બતાવવા માંડયું. પાંડવોની સેના વેર-વિભેર થવા લાગી. દરોણ વૃદ્ધ હોવા છતાં પણ ચુવાનોને શરમાવે તેવી સ્કૂતિથી લડી રહ્યા છે. દુર્યોધનની હચા તો હતી કે દરોણ ચુઘિષ્ઠિરને જીવતા પકડી લાવે અને આપે. દરોણે કહ્યું કે, “જીવિત કેમ? તું કહે તો ચુઘિષ્ઠિરને હું મારી જ નાખું.” પણ દુર્યોધને કહ્યું કે “જો એનો વધ થઈ જાય તો તો પાંડવો અમને જીવતા જ ના રહેવા દે. તેના કરતાં જીવતા પકડવા સારા જોથી ધાર્યું કામ થઈ શકે.”

દરોણનું કહેવું છે કે એ શકય નથી. અજ્ઞુન એક ક્ષણી પણ ચુઘિષ્ઠિરથી દૂર થતો નથી. તેની હુાજરીમાં ચુઘિષ્ઠિરને પકડવા શકય નથી.” જેમનું જીવિત રહેવું મૂલ્યવાન અને મૂલ્યવાન હોય તેનું હુંમેશાં રક્ષણ કરવું જ જોઈએ. એટલે જીવતા તો પકડાશો નહિં.”

બયાંકર થુદ્ધ ચાલતું રહ્યું. બજે પક્ષના અનેક વીરોએ સામસામા આવીને પુરયંડ ચુદ્ધ કર્યું. દરોણાચાર્ય મહાકલ્લદ્ધ થઈ ગયા છે. તેમણે દુર્યોધનની આગળ પરતિજ્ઞા કરી કે “આજે હું પાંડવપક્ષના કોઈ સર્વોચ્ચ સેનાપતિનો વધ કરી નાખીશ.” હિંસક પશુઓ શિકાર કરતાં પહેલાં ઝુંડમાંથી કોઈ એક ધાસખાઉ પશુને પસંદ કરે છે. પછી તેની જ પાછળ દોડીને તેનો શિકાર કરે છે તેવી રીતે દરોણાચાર્યો અજ્ઞુનપુત્ર અભિમન્યુની પસંદગી કરી ગમે તેમ કરીને પણ આજે અભિમન્યુનો વધ કરી નાખીશ. પણ જયાં સુધી ચુદ્ધભૂમિ ઉપર અજ્ઞુન વિદ્યમાન હોય ત્યાં સુધી અભિમન્યુનો કોઈ વાળ વાંકો કરી શકે નહિં. કોઈ પણ ચુક્તિ-પુરયુક્તિથી અજ્ઞુનને અહીંથી વિદાય કરવો જોઈએ. દરોણાચાર્યો બે વ્યૂહ રચ્યા, એક તો અજ્ઞુનને બીજે કચાંક મોકલી દેવો, અને પછી ચક્રવર્યૂહ-કોઠાવ્યૂહ-એવો રચ્યો કે અજ્ઞુન સિવાય કોઈ જીતી ના શકે. ચક્રવર્યૂહમાં ચોઢો પરવેશી તો શકે પણ બહાર નીકળી ના શકે. હવે ગમે તેમ કરીને આ ચક્રવર્યૂહમાં અભિમન્યુને ખેંચી લાવવાનો અને તેનો વધ કરી નાખવાનો. આવો વ્યૂહ રચ્યાયો.

ચક્રવર્યૂહ જોઈને તથા અજ્ઞુનની અનુપસ્થિતિ જોઈને પાંડવો ગભરાયા, હવે શું થશે? આપણાને કોઈને ચક્રવર્યૂહનું જ્ઞાન નથી, આવા સમયે અભિમન્યુ આગળ આવ્યો અને હિંમતપૂર્વક તેણે કહ્યું કે, “વ્યર્થ ચિંતા ના કરો, આ કામ તો હું

કરીશા.” યુધિષ્ઠિરે આજની જવાબદારી અભિમન્યુને સોંપી દીધી. યોગ્રાઓ લઈને અભિમન્યુ કૌરવોની સેના ઉપર તૂટી પડ્યો. દ્રોણાચાર્યના વ્યૂહને તે બેદવા લાગ્યો. તેનો રથ છેક દ્રોણની સામે પહોંચી ગયો. બયંકર યુદ્ધ થયું. હજુ તો અભિમન્યુને મૂછનો દોરો પણ ફૂટ્યો નથી તેવી કિશોરવસ્થામાં તેણે કૌરવસેનાનો કર્યારધાણ કાઢવા માર્ડિયો. પરાક્રમની ઉભેર નથી હોતી તે કિશોરવસ્થામાં પણ પ્રગટી શકે છે અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ પ્રગટી શકે છે. પરાક્રમી પુરુષ કોઈ મોકો જતો ના કરે. મોકો મળતાં જ તેની અંદરનું ઝન્ઝન ખળખળી ઊંઠે. અને જવાણામુખીની માફક ફૂટી નીકળે. મહાભારતમાં અભિમન્યુ અને રામાયણમાં લવ-કુશ કિશોર જ છે. પણ પરાક્રમમાં કોઈથી ગાંજયા જાય તેવા નથી. જેનામાં પરાક્રમ હોતું નથી તેની સામે તેની બહેન-દીકરી-પત્નીની આબરણ લૂંટાતી હોય તોપણ તે ઠંડોગાર બની જોયા કરે. તે જ વિચારે કે જો હું જીવતો રહીશ તો આ બધું તો ફરીએ મળી રહેશે. તેનામાં ઝન્ઝન નથી. તેથી મોકો મળે તોપણ પરાક્રમ કરી શકતો નથી. આવા માણસને નમાલો કહેવાય છે.

અભિમન્યુએ અશેમક પુત્રનો વધ કરી નાખ્યો અને શલ્યને મૂછિત કરી દીધા. કૌરવસેના તેના પરાક્રમનો માર સહન ના કરી શકી. એટલે ભાગવા માંડી.

અભિમન્યુએ ફરીથી સપાટો બોલાવ્યો અને શલ્યના ભાઈનો પણ વધ કરી નાખ્યો. અને દ્રોણાચાર્યની સેના ઊભી પૂંછડીએ ભાગવા માંડી. સ્વરં દ્રોણાચાર્ય અભિમન્યુના પરાક્રમથી પ્રસંગ થઈ ગયા. વીર જ વીરની કદર કરી શકે. પરિસ્થિતિ બહુ વિકટ થઈ જતાં દુર્યોધને દુઃશાસનને આજ્ઞા કરી કે અભિમન્યુ ઉપર તૂટી પડો. માત્ર એકલો દુઃશાસન જ નહિ સાથે કર્ણ પણ ખરો. બજે જણા અભિમન્યુ ઉપર તૂટી પડ્યા. પણ અભિમન્યુએ મયક ના આપી. બજેની સંયુક્ત સેનાને તેણે પરાજય આપી દીધો. એટલું જ નહિ, તેણે કર્ણના ભાઈનો પણ હત્યા કરી નાખી. કૌરવસેના ભાગવા માંડી.

હવે કૌરવપક્ષના મહારથી જયદરથનો વારો આવ્યો. જયદરથને ભગવાન શાંકરે વરદાન આપ્યું હતું. તું એકલો પાંડવ સેનાને રોકી શકીશ. પણ અર્જુન સિવાય અને એક જ દિવસ સુધી પરાક્રમ બતાવી શકીશ. આ વરદાનના પ્રતાપે શલ્યે પાંડવસેનાને રોકી દીધી. પાંડવસેનાનો પુરવઠો ના આવવાથી હવે એકલો અભિમન્યુ જ યુદ્ધ કરતો હતો. યુદ્ધમાં પુરવઠો અત્યંત મહત્વની વસ્તુ છે. કુશણ સેનાપતિ પુરવઠો કાપી નાખે તો આપોઆપ યુદ્ધ જીતી જવાય. કારણ કે પુરવઠા વિના લાંબો સમય યુદ્ધ કરી શકાય નહિ.

અભિમન્યુએ સત્યશરવા, લક્ષ્મણ વગેરે અનેક યોગ્રાઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. તેણે લક્ષ્મણ, કુરાથપુત્ર અને બીજા મહારથીઓનો પણ વધ કરી નાખ્યો. તેણે અશ્વકેતુ, બોજ, કર્ણનો મંત્રી વગેરે અનેકનો વધ કરી નાખ્યો.

અભિમન્યુના હાહાકારથી કૌરવોના મહારથીઓ ચિંતામાં પડી ગયા. હવે કોઈ ગુપ્ત ઉપાય જ કરવો પડશે. બધાએ મળીને તેનો રથ તોડી નાખ્યો, ઘનુષ્ય તોડી નાખ્યું, ઘોડા મારી નાખ્યા, તેની ઢાલ અને તલવાર પણ તોડી નાખ્યા, હવે અભિમન્યુ શરીકૃષ્ણની માફક ચક્કર લઈને જ દરોણાની સામે દોડ્યો. તે મરણિયો બન્યો હતો. કોઈ મરણિયો યોછ્દો એકલે હાથે અનેક યોછ્દાઓ ઉપર તૂટી પડે છે ત્યારે તેને જોવા માટે થોડી વાર સૂર્ય પણ થાંબી જાય છે. જોવાનાં બે જ દૃશ્યો હોય છે. એક તો સાચા પરેમી યુગલને પરેમ તરબોળ થતું જોવું અને બીજું એકલે હાથે અનેકની સામે યુદ્ધ કરનાર પરાજ્યરમી પુરુષને જોવો.

દુઃશાસનનો પુત્ર હાથમાં ગદા લઈને અભિમન્યુ તરફ દોડ્યો અને શાસ્ત્ર વિનાના અભિમન્યુ ઉપર પરહાર કર્યો. જેથી અભિમન્યુ નીચે પડી ગયો. સારો મોકો છે તેવું માનીને દુઃશાસન પુત્રે જોરથી માથા ઉપર ગદાનો પરહાર કર્યો એથી અભિમન્યુ બેભાન થઈ ગયો. બેભાનાવસ્થામાં તે પડ્યો હતો ત્યાં મરેલા સંહિને મારવા જેમ કાયર શિકારીઓ તૂટી પડે તેમ અનેક કૌરવયોછ્દાઓ તૂટી પડ્યા. કૌરવોમાં આનંદ છવાઈ ગયો પણ પાંડવો ઘોર શોકમાં ડૂબી ગયા. શાસ્ત્ર વિનાના એક કિશોરને છ-છ મોટા મહારથીઓ આ રીતે મારી નાખી તે અધર્મ જ કહેવાય.

ધર્મયુદ્ધમાં પણ કેટલીક વાર આવું થતું હોય છે. સૂર્યોસ્ત થઈ રહ્યો છે એટલે યુદ્ધ બંધ થયું. આજે તેરમો દિવસ હતો.

*

84. જ્યાદરથવધ

જીવનમાં અનિવાર્ય રીતે એક તત્ત્વ કોઈ કોઈ વાર આવતું હોય છે અને તે છે “શોક”. શોક ઉપરથી અંગરેજીમાં શોક (shock) શબ્દ બન્યો હતો. જ્યાં હુષ્ટ હોય ત્યાં શોક હોય જ. હુષ્ટ દુર્લભ વસ્તુની પ્રાપ્તિથી થતો હોય છે. જેમ કે ધનપ્રાપ્તિ, પુત્રપ્રાપ્તિ, રાજ્યપ્રાપ્તિ વગેરે. આવી પ્રાપ્તિઓ સંસારમાં અવારનવાર થતી હોય છે. જેને જેટલી પ્રાપ્તિ મોટી તેમ શોક પણ તેટલો જ મોટો. શોક વ્યક્તિને અને પરિવારને હુચમચાવી નાંખતો હોય છે. ઘરી વાર તેના કારણે વ્યક્તિ ડિપ્રેશનનો શિકાર થઈ જતો હોય છે. હતાશ-નિરાશ થઈને તે મડદાલ જીવન જીવતો થઈ જતો હોય છે.

પાંડવોની પાસે જે દુર્લભ તત્ત્વો હતાં તેમાંનું એક તત્ત્વ અનિમન્યુ હતો. આવો દુર્લભ પુત્ર પ્રાપ્ત કરીને અર્જુન અને સુભદ્રા ધન્ય ધન્ય થઈ ગયાં હતાં. મોટા ભાગે દુર્લભ વસ્તુઓ દીંગજીવી નથી હોતી. અનિમન્યુનાં લગ્ન ઉત્તરા સાથે થયાં હતાં. આ કોડબરી કન્યાએ તો પૂરો સંસાર પણ જોયો નથી. ત્યાં તો તેને વૈધવ્યની પીડા આવી ગઈ. વીરવધૂઓ મોટા ભાગે અખંડ સૌભાગ્યવતી નથી હોતી. વીરપુરુષો યુદ્ધમાં કે ધીગાળામાં શહીદ થઈ જતા હોય છે. પાછળ રોકકળ કરતી પત્ની અને બાળકોને મૂકી જતા હોય છે. વીર તો યુદ્ધમાં લડીને શહીદ થઈ ગયો. પણ તેની પત્નીને હુવે જીવનભર યુદ્ધ કરવું પડતું હોય છે. હા, સામાજિક યુદ્ધ, ઉઠિ અને રિવાજોનાં યુદ્ધ કરવું પડે છે. વીર શહીદની વિધવાની દશા જોવા કોઈ જતું નથી. પતિવિયોગ, ધનની દરિદ્રતા, બાળકોની ચિંતા, લોકરોની સતામણી આવાંબધાં અનેક યુદ્ધો તેને જીવનભર લડવાં પડતાં હોય છે. તેની પીડાને કોઈ જાણે?

અનિમન્યુના વધથી યુદ્ધિષ્ઠિર અને પૂરો પરિવાર શોકથી સંતપ્ત થઈ રહ્યો છે. આવા સમયે કોઈ સંત પુરુષ આવે અને જ્ઞાન-વૈરાગ્યની કથા સંભળાવે તો થોડી ટાઢક થાય. બીજો કોઈ ઉપાય નહિ. આવા સમયે વેદવ્યાસજી સામે ચાલીને યુદ્ધિષ્ઠિરના ત્યાં આવી ગયા. શોકપ્રસંગનું આમંત્રરણ ના હોય. વગર આમંત્રરણે જે આવે તેને સનેહી કહેવાય. શોકપ્રસંગે સ્વજનોની હાજરીથી શોક ઓછો થઈ જતો હોય છે. મહુર્ણિ વ્યાસજી યુદ્ધિષ્ઠિર પાસે આવ્યા. આચ્વાસનનાં બે વાક્યો કહ્યાં, શોક ઓછો થયો અને શાન્તિ થઈ.

બીજુ તરફ સંશાપત લોકો સાથે યુદ્ધ કરવા ગયેલો અર્જુન જ્યારે શિબિરમાં પાછો કર્યો ત્યારે અનિમન્યુના અવસાનના સમાચાર જાણીને ભારે આધાતમાં પડી ગયો. તેણે અનિમન્યુના મૃતદેહને રક્તથી લથબથ જોયો. યુદ્ધિષ્ઠિરે બધી વાત કહી સંભળાવી. તેથી અર્જુન કૃલદ્ધ અને વ્યાકુળ થઈ ગયો. તેણે પરતિજ્ઞા કરી

કે આવતીકાલે હું જયદરથનો વધ જસ્તા કરી નાખીશ. તેણે આવેશમાં ને આવેશમાં પ્રતિજ્ઞા કરી નાખી કે “જો સૂર્યાસ્ત પહેલાં જયદરથનો વધ નહિ કરું તો હું જાતે જ અનિનમાં બળી મારીશ.”

મુત્સદી પુલષ કદી આવેશમાં આવતા નથી. તેમજ કદી પણ કઠોર પ્રતિજ્ઞાઓ પણ કરતા નથી. મુત્સદી પુલષ બોલીને પણ કામ કરતા નથી. પણ તેમનું કામ જ બોલતું હોય છે. જીવનમાં અનાવશ્યક પ્રતિજ્ઞાઓ અને કઠોર નિયમો ના લેવા જોઈએ. જે કોઈ શક્ય હોય તે રીતે સહજ જીવન જીવવું જોઈએ.

અજ્ઞુનની પ્રતિજ્ઞાથી જયદરથ અને કૌરવો ગભરાવા લાગ્યા. સૌએ મળીને જયદરથને સંતાડી દીધો. બીજુ તરફ પોતાના પુત્રના વધથી સુભદ્રા મહાવિલાપ કરવા લાગ્યાં. શરીરીકૃષ્ણો તેમને સાન્ત્વના આપી.

હવે મહત્વનો પ્રફુલ્લ અજ્ઞુનની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાનો હતો. બીજા દિવસે ઘનઘોર ચુદ્ધ થઈ રહ્યું હતું. ધીરેધીરે સૂર્ય અસ્તાચણ તરફ જઈ રહ્યો હતો. જયદરથવધની પ્રતિજ્ઞા હજુ પૂરી થઈ ન હતી. જયદરથનો કોઈ પતો ન હતો. સૂર્ય તો તીવ્ર ગતિથી અસ્તાચણ તરફ દોડી રહ્યા હતા. આવા સમયે શરીરીકૃષ્ણો વિચાર્યુ કે હુમણાં સૂર્યાસ્ત થઈ જશે અને અજ્ઞુનને પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે જાતે જ પોતાનો અનિનદાહ કરી ટેવો પડશે. જયદરથ બચી જશે. આવી ચિત્તામાં તેમણે પૂઢી ઉપર માયાવી અંધકાર ફેલાવી દીધો. સર્વેએ જાણ્યું કે સૂર્યાસ્ત થઈ ચૂક્યો છે. કૌરવો આનંદિત થઈ ઊઠ્યા. પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે અજ્ઞુનને હવે ચિત્તા સજ્જાવીને પોતાની જાતને બાળી મૂકવાની હતી. તેણે ચિત્તા સજ્જાવી અને મૃત્યુ માટે ચિત્તા ઉપર બેસી ગયો. શરીરીકૃષ્ણો સાથે ગાંડીવ પણ મૂક્યું. કૌરવો તો રાજુરાજુ થઈ ગયા. હવે અજ્ઞુન પોતે જ પોતાની મેળે બળી મરશે. તેનો અનિનદાહ જોવા માટે કિક્ષિયારીઓ કરતા કૌરવો બેગા થઈ ગયા. સાથે જયદરથ પણ હતો. શરીરીકૃષ્ણો તક સાધી માયાવી અંધકાર સમેટી લીધો. તરત જ આકાશમાં સૂર્ય ચમકવા લાગ્યો. હજુ સૂર્યાસ્ત થયો ન હતો. શરીરીકૃષ્ણો સૂર્ય બતાવીને અજ્ઞુનને કદ્દયું કે હજુ સૂર્યાસ્ત થયો નથી. આ રહ્યો જયદરથ. અજ્ઞુને તરત જ ગાંડીવ લીધું અને જયદરથ ઉપર બાળવર્ષી કરવા લાગ્યો. જયદરથનું માથું કપાઈ ગયું અને દૂર તેના પિતા જ્યાં દ્યાન કરતા હતા તેમના ખોળામાં જઈને પડ્યું. પ્રતિજ્ઞા પૂરી થઈ ગઈ. શરીરીકૃષ્ણો અજ્ઞુનને સમજાવ્યો કે હવે કરી કદી ઊતાવળમાં કે આવેશમાં આવી પ્રતિજ્ઞા કરતો નહિ. મુત્સદી પુલષ એવું બોલે કે તેમાં છટકબારી રહે. તેમાં ‘જો’ અને ‘તો’ આવવો જોઈએ.

27-7-10

*

85. દરોણવધ

સત્યના પાંચ પ્રકાર છે. (1) વિશુદ્ધ સત્ય (2) ભાવસત્ય (3) વ્યાવહારિક સત્ય (4) સાપેક્ષસત્ય અને (5) વૈકળ્પિક સત્ય.

સત્ય કહેવાથી સત્યની પૂરી વ્યાખ્યા થઈ જતી નથી. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે તેના પાંચ બેદ છે.

1. વિશુદ્ધ સત્ય તે છે તે જે દેશ-કાળ-પરિસ્થિતિ બદલાવા છતાં પણ બદલાતું નથી. આજે જે છે તે જ લાખ વર્ષ પહેલાં પણ હતું અને આજે જે છે તે લાખ વર્ષ પછી પણ રહેશે. આવી જ રીતે અહીં ભારતમાં જે છે તે અમેરિકા કે કોઈ બીજા દેશમાં પણ રહેશે. દેશ બદલાઈ જવાથી સત્ય બદલાતું નથી. જેમ કે ‘ઈઝર’. હા, સાંપ્રદાયિક ઈઝર વિશુદ્ધ સત્ય નથી હોતો. સાંપ્રદાયમાં જેને ઈઝર મનાય છે તે સો-બસો વર્ષ પહેલાં ન હતો. કદાચ આગળ પણ ના રહે. જે સાંપ્રદાયિક ઈઝર ગુજરાતમાં ધૂમ મચાવે છે તેને અન્ય દેશોમાં કોઈ ઓળખતું પણ ના હોય. આને વિશુદ્ધ સત્ય ના કહેવાય. આવા સત્ય માટે એક ખાસ શબ્દ પ્રયોજનીય છે. “જ્ઞત” “જ્ઞતં ચ સત્યં ચાનિદ્ધાત” આ વેદમંત્રમાં જ્ઞત અને સત્યને અલગ અલગ કહ્યાં છે.

2. ભાવસત્ય તે છે જે શબ્દોથી હૃટીને બોલનારાના ભાવને કહેતું હોય છે. જેમ કે કોઈ કહે કે “ત્યાંથી માલં ઘર બે ડગલાં જ છે.” અહીં ડગલાં એટલે નજીક છે એવો ભાવ છે.

3. કેટલાંક વાક્યો વ્યવહાર પૂરતાં બોલાતાં હોય છે. જેમ કે કોઈને કહીએ કે “આવજો” આ ખરેખર આવવા માટે નથી બોલાતું પણ વિવેક બતાવવા પૂરતું જ બોલાય છે. આવાં ધરાં વાક્યો આપણે વ્યવહાર પૂરતાં બોલીએ છીએ.

4. સાપેક્ષ સત્ય તે છે જે એકની અપેક્ષાએ બીજું સત્ય હોય છે. જેમ કે કોઈ કહે કે “મુંબઈ દક્ષિણમાં છે.” તે અમદાવાદ-સુરત જેવી અપેક્ષાથી દક્ષિણમાં છે, પણ પૂના-નાસિકની અપેક્ષાથી ઉત્તરમાં છે. એટલે “મુંબઈ દક્ષિણમાં છે.” તે સત્ય તો છે પણ સાપેક્ષ સત્ય છે. આવી જ રીતે “આ માણસ બહુ પૈસાદાર છે, આ માણસ મોટો વિદ્વાન છે.” વગેરે વાક્યો પણ કોઈની અપેક્ષાથી બોલાતાં હોય છે.

5. વૈકળ્પિક સત્ય તે છે જે, બેમાંથી કોઈ એકને સત્ય બતાવે છે. જેમ કે, “નરો વા કુંજરો વા” કદાચ માણસ હોય કદાચ હાથી પણ હોય. અહીં ‘જ’ નથી આવતો. નર જ છે. હાથી જ છે તેવું નથી. આવાં વાક્યો વૈકળ્પિક સત્ય બતાવતાં હોય છે.

સત્યનાં ક્ષેત્રો એકસરખાં નથી હોતાં. ધાર્મિક ક્ષેત્ર, વ્યાપારિક ક્ષેત્ર, સમાચાર ક્ષેત્ર, રાજકીય ક્ષેત્ર, યુદ્ધ ક્ષેત્ર વગેરે અનેક ક્ષેત્રોમાં એકસરખું સત્ય બોલી શકાય નહિ. કદાચ કોઈ બોલવાનો દુરાગ્રહ રાખે તો તે પોતાના પક્ષને હાનિ કરતો થઈ શકે છે. આસ કરીને રાજકીય અને યુદ્ધના ક્ષેત્રમાં મુત્સદી પુરુષે એવું બોલવું જોઈએ જેથી તેની પ્રામાણિકતાની છાપ પડી શકે. પણ એવું ના બોલવું જોઈએ કે તે વેદિયો છે. ભૂર્જ કે બોટ છે તેવી છાપ ના પડવી જોઈએ. નિખાલસ વ્યક્તિ સારો રાજનેતા ના થઈ શકે, તેના ઊંડાણને જલદી પામી ના શકાય તેવો હોવો જોઈએ. એકદમ નિખાલસ રાજનેતા, છીછરાપણાની છાપ પાડી શકે છે. હા, મૈત્રીના ક્ષેત્રમાં નિખાલસતા જ મોટો ગુણ થઈ શકે છે. પરેમ અને મૈત્રીમાં ઊંડાણ ના શોભે.

કુલક્ષેત્રમાં અનિમન્યુવધ થયા પછી જયદરથવધ થઈ ચૂક્યો છે. હજુ વૃદ્ધ દરોળા કોઈને મચક આપતા નથી. તે ફરીથી ચુદ્ધે ચદ્યા છે. ચુદ્ધકાળમાં રોજે રોજની મંત્રરણા જસ્તી થઈ જતી હોય છે. મંત્રરણા કરનારા મંત્રીઓ અને સેનાપતિઓ જ ચુદ્ધની દિશાના નક્કી કરતા હોય છે.

દુર્યોધને દરોળા અને કર્ણની સાથે મંત્રરણા કરી. દુર્યોધન, ચુદ્ધિષ્ઠ સાથે ભીડી ગયો. ચુદ્ધિષ્ઠને, દુર્યોધનને પાછો હુટાવી દીધો.

સામાન્ય રીતે ચુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે રાતરે ચુદ્ધ ના કરાય પણ પાંડવસેનાએ રાતરે પણ હુમલો કરી દીધો. જેને દરોળો મારી હુટાવ્યો. ચુદ્ધકાળમાં પૂરેપૂરા નિયમોનું પાલન થતું નથી તેથી બધી રીતે સાવધાન રહેવાની જરૂર રહે છે.

દરોળાચાર્યો શિબિરાજનો વધ કરી નાખ્યો, તો ભીમસેને કલિંગ રાજકુમારને મારી નાખ્યો. આ બચાંકર ચુદ્ધમાં એક અક્ષોહિણી સેનાનો નાશ થઈ ગયો.

એક સમય તો એવો પણ આવ્યો કે કૃપાચાર્યો અને કર્ણ પરદપરમાં બાબડી પડ્યા. કેટલીક વાર જોરસમજથી અથવા અહુંને ઠેસ પહોંચાડવાથી એક જ પક્ષના માણસો અંદરોઅંદર લડી પડતા હોય છે. આવી સ્થિતિમાં સમાધાન કરાવનાર કોઈ ડાહ્યા વડીલની જરૂર રહેતી હોય છે. જે બજેને ઠંડા પાડીને સમાધાન કરાવે. જો આવા વડીલ ના હોય તો તણખો બડકો થઈ શકે છે.

હવે તો ચુદ્ધમાં દરોળાપુત્ર અખત્યામા પણ કૂદી પડ્યા છે. તે હાહાકાર મચાવે છે.

હવે તો દરોળા બરાબર વિઝ્યા છે. જોત-જોતામાં તેમણે પાંડવસેનાનો નાશ કરવા માંડયો. દરોળાના વિકરાળસ્લૂપથી પાંડવો ગભરાયા. આજે શું થશે? એવામાં એક જોરદાર અફ્વા આંધીની માફક ફેલાવા લાગી. “અખત્યામા માર્યા ગયા છે” આ વાત જયારે દરોળો જાણી તો તેઓ બારે નિરાશ થઈ ગયા. ચુદ્ધકાળમાં જ નહિ, સામાન્ય કાળમાં પણ અફ્વાઓ બચાંકર પરિણામ લાવતી હોય છે. કેટલાક

લોકોનો અફુવા ફેલાવવાનો ધંધો જ થઈ જતો હોય છે. આવા લોકો બહુ અતરનાક પરિણામ લાવતા હોય છે.

પુત્રરવધના સમાચારથી દરોણાનો જુદ્દસો મંદ પડી ગયો. પણ આ વાત સાચી જ છે તેવું માનવા તેઓ તૈયાર ન હતા. એક માત્ર વિજ્ઞાસપાત્ર વ્યક્તિ, ચુદિષ્ઠિર હતા. તેમણે ચુદિષ્ઠિરને પૂછ્યું કે “અરેખર જે સાચું હોય તે મને જણાવો.”

ભીમે પરાજ્ઞરમ કરીને અશ્વત્થામા નામના એક હાથીને મારી નાખ્યો હતો. શરીરુષ્ણા અને ભીમ વગેરેના સમજાવવાથી ચુદિષ્ઠિર “અશ્વત્થામા માર્યો ગયો છે” તેવું બોલવા તૈયાર થઈ ગયા. પણ પછી ધીરેથી કદયું કે, ‘હાથી.... હાથી માર્યો ગયો છે.’ પાછળના શબ્દો દરોણો સાંભળ્યા નહિ. કેટલાક મીડિયા બહુ પૂરામાણિક હોય છે. તેમની સત્યતા ઉપર લોકો વિજ્ઞાસ કરતા હોય છે. ચુદિષ્ઠિરનો રથ જમીનને સ્પર્શિતો થઈ ગયો. પહેલાં ચાર આંગળ ઊંચો ચાલતો હતો. આ વૈકલ્પિક સત્ય હતું.

બયાંકર ચુદ્ધમાં હવે દરોણને ચુદ્ધ કરવાનો ઉત્સાહ રહ્યો ન હતો. તેમણે ધીરે ધીરે પોતાના પૂરાણોને સંકોરી લીધા. તેમણે અસ્તર-શાસ્ત્રનો ત્યાગ કરી દીધો અને રથના પાછલા ભાગમાં જઈને બેસી ગયા. યોગદ્યાનમાં જ તેમણે પોતાના દેહને ત્યાગી દીધો. ધૃષ્ટદ્યુમને તલવારથી તેમનું મસ્તક કાપી લીધું. મહાભારતમાં લઘ્યાં છી કે આ વખતે દરોણાની ઉભ્રમર ચારસો વર્ષની હતી.

અજ્ઞુન વગેરે અનેક સેનાપતિઓએ ધૃષ્ટદ્યુમનને મસ્તક કાપતાં રોકયો હતો પણ તે ના માન્યો. દરોણાચાર્યનું કપાયોલું મસ્તક ધૃષ્ટદ્યુમને તેમના પુત્ર આગળ ફુંકી દીધું. જેથી ગભરાઈને કૌરવસેના ભાગી ગઈ.

ભાગતા કૌરવ સૈનિકોએ અશ્વત્થામાને દરોણવધના સમાચાર આપ્યા. પિતાના મૃત્યુથી પુત્ર વિચલિત થાય તે સ્વાભાવિક છે. તે દુર્યોધન પાસે ગયો. સૌ કોઈ દરોણવધના સમાચારથી સ્તબ્ધ થઈ ગયા હતા. દરોણાચાર્યનું જ માત્ર અવસાન થયું ન હતું. તેમની સાથે ધનુર્વેદની અનેક ગુપ્તવિદ્યાઓ પણ મરી ગઈ હતી. પોતાની વિદ્યા પુત્ર અશ્વત્થામાને આપવાનો સમય જ ના મળ્યો. વિદ્ધાન મરે અને વિદ્યા પણ મરી જાય જો તેને કોઈ ગુરુહુણ કરનાર ઉત્તરાધિકારી ના મળે તો.

અત્યાંત કુપિત થયેલા અશ્વત્થામા હવે બદલો લેવા ઉતાવળા થયા. પિતાનું છળકપથી મૃત્યુ અને પછી તેમનું મસ્તક કાપવું આ બધું કોઈ પણ પાણીદાર પુત્ર માટે અસદ્ય જ થઈ જાય. તેમણે તરત જ પોતાનું નારાયણાસ્તર પૂરગટ કર્યું.

અત્યંત ફરોધમાં નારાયણાસ્તર બીમ ઉપર પડ્યું. શરીકૃષ્ણ વરચે આવી ગયા. તેમણે નારાયણાસ્તરને ઠુંકું કરી દીધું. હવે ફરીથી નારાયણાસ્તર ચાલી શકે નહિ. એટલે અખ્વત્થામા ચૂપ રહ્યા પણ તેમણે બીજાં અસ્તરોના દ્વારા પાંડવસેનાનો કરચરધાળ કાટવા માંડ્યો. તેમણે આગનેયાસ્તરનો પરયોગ કરીને પાંડવોની એક અક્ષૌહિણી સેનાનો દવંસ કરી દીધો. પણ શરીકૃષ્ણ અને અર્જુન ઉપર તેની કશી અસર ના થઈ. અખ્વત્થામા ચિંતિત થયા. તેવામાં વ્યાસજી આવી ગયા. તેમણે અખ્વત્થામાને શાન્ત કર્યો.

વ્યાસજીએ અર્જુનને પણ શાન્ત કર્યો, અને ભગવાન શિવનો મહિમા સંભળાવ્યો. તથા શિવજીની કૃપાથી જ અખ્વત્થામાના આગનેયાસ્તરથી રક્ષણ થયું હતું તેવું સમજાવ્યું.

વ્યાસજી પોતાના આશુરમે ચાલ્યા ગયા.

28-7-10

*

ଶ୍ରୀପଦ

86. કર્ણ સાથે યુદ્ધ

જીવનને સમજવું અત્યાંત કહિન છે. જો બે બે ચાર જેવું સરળ ગણિત હોત તો જીવન કોઈ ગાંઠ ના બન્યું હોત. પણ અહીં ઘરી વાર બધાં ગણિત ફેલ થઈ જાય છે. બધી ગણતરીઓ ખોટી પડી જાય છે. ધાર્યો કરતાં ઊલટાં જ પરિણામ આવે છે ને એક જ નહિ, સખત ઊલટાં પરિણામોની શૃંખલા લાગી જાય છે. કૌરવોની દશા બેઢી છે કે શું? રોજ ઊંઘું ઊંઘું જ થયા કરે છે. પુરુષાર્થમાં જરાય કચાશ રાખતા નથી છતાં પરિણામ તો વિપરિત જ આવે છે. કૌરવો પાસે સેના દોઢી છે. સેનાપતિઓ પણ મહુાન છે. અસ્તર શસ્તરો પણ ઉત્તમ છે તેમ છતાં પરાજય થયા કરે છે. પરાજયનું દુઃખ સ્વમાની માણસો માટે સર્વાધિક હોય છે તેમાં પણ પોતાના સ્વજનોના હાથે પરાજિત થવું એ તો મહુાત્રાસ થઈ જાય, કોઈ-કયોરીમાં કે પછી રમતમાં હારવાથી પણ આધાત લાગતો હોય છે. તો પછી સાચા યુદ્ધમાં પરાજિત થવું તો બહુ જ આધાતજનક થઈ જાય છે.

કૌરવો સતત હારી રહ્યા છે. શું કારણ હશે? તેમનામાં તો કોઈ કમી દેખાતી નથી, પુરુષાર્થ પણ ઓછો નથી, બુદ્ધિ પણ ઓછી નથી. છતાં પરાજય થાય છે. ક્રેટલીક બાબતો સમજથી પર હોય છે. વિવેચક તો ગમે તેમ વિવેચના કરી શકે છે. પણ તેમ છતાં કશુંક ના સમજી શકાય તેવું પણ છે.

મહાભારત યુદ્ધને પંદર દિવસ થઈ ચૂક્યા છે. બે મહુાન સેનાપતિઓ ભીષ્મ અને દરોણ હારી ચૂક્યા છે. હવે કોણ સેનાપતિ થશે? અંત્યમાનો આગ્રહ છે કે હવે કર્ણને જ સેનાપતિ બનાવો. દુર્યોધને તેમનો પ્રસ્તાવ માન્ય રાખયો.

કર્ણો મજરવ્યૂહ રરયો, પાંડવોએ અર્ધચંદ્રકાર વ્યૂહ રરયો. બજે સેના વરયે યુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. ક્રેટલીક વાર નેતા કે સેનાપતિ બદલાવાથી લોકોમાં ભારે ઉત્સાહ પેદા થતો હોય છે.

યુદ્ધમાં ભીમસેને ક્ષેમધૂર્તિનો વધ કરી નાખ્યો. યુદ્ધ તો મડદાંનો મેળો થઈ જતો હોય છે. કાચો માણસ તો ચુદ્ધ કરી ના શકે. જોઈ પણ ના શકે. આ કામ તો માત્ર વીર પુરુષોથી જ થઈ શકે. જે આ કામ કરી શકે તે જ રાજય કરી શકે. મરછર-માઝી કે ચાંચડ-માંકડ મરી જવાથી જેને અરેરાટી થાય તે રાજય ના કરી શકે. હા, વ્યાપાર કરી શકે, પણ કોઈની સુરક્ષા મળે તો જ.

સાત્યકિએ વિનં અને અનુવિનંનો વધ કરી નાખ્યો. દરૌપદી પુત્ર શ્રેતકર્મી અને પુરતિવિનંદ્યે મળીને ચિત્રસેન તથા ચિત્રનો વધ કરી નાખ્યો. કૌરવસેના પલાયન થવા લાગી. આવા સમયે અંશત્થામાએ ભીમ ઉપર હુમલો કરી દીધો. બજેનું ચુદ્ધ એટલું પુરયંડ થયું કે બજે મૂળિત થઈ ગયા. બજેને રણક્ષેત્રમાંથી પોતપોતાના શિબિર તરફ લઈ જવામાં આવ્યા.

હુવે અર્જુનનો વારો હતો. તેણે સંશાપતકો ઉપર પુરયંડ આકૃતમણ કરી દીધું. એવામાં તો મૂળિમાંથી જાગૃત થઈને અંશત્થામા ચઢી આવ્યા. બજે વરદે ભયંકર ચુદ્ધ થયું. અર્જુને અંશત્થામાને બગાડી મૂક્યા. ચારે તરફ ચુદ્ધ જ ચુદ્ધ ઘમાસાણ મચી ગયું છે.

બાગેલા અંશત્થામા ફરી પાછા ફર્યા અને તેમણે પાંડ્યનરેશનો વધ કરી નાખ્યો. ચુદ્ધમાં બાણોની પૂર્તિ કરવા માટે રથોની પાછળ બળદગાડાં ચાલતાં હતાં. તેવાં આઠ ગાડાં અંશત્થામાએ હણી નાખ્યાં. આજે તો અંશત્થામાએ હાહાકાર મચાવી દીધો હતો તેથી દુર્યોધન પરસ્ક થઈ ગયો.

ચુદ્ધ એટલું ભયંકર હતું કે પાંડવો એકબીજાને જોઈ પણ શકતા ન હતા. ચોદ્ધાઓ રક્તથી લથબથ થઈ જવાથી ઘૃણિત થઈ ગયા હતા. એવામાં કૌરવોની ગજસેના પાંડવો ઉપર તૂટી પડી. ત્યારે હાથીને ટેન્ક જેવું સાધન ગણતા હતા. હાથીઓના પરબળ આકૃતમણથી વિચલિત થયા વિના પાંડવોએ પુરયંડ સામનો કરી હાથીઓને ચારે તરફ બગાડી મૂક્યા અને કર્ણ ઉપર હુમલો કરી દીધો. સહેદેવે દુઃશાસન ઉપર હુમલો કરી તેને હુરાવી દીધો.

બીજી તરફ કર્ણે નકુલ ઉપર હુમલો કરીને તેને હુરાવી દીધો અને પાંચાલસેનાનો ધોર સંહાર કરવા માંડ્યો. શકુનિ પણ પાંડવસેના ઉપર તૂટી પડ્યો. કૃપાચાર્યો ધૃષ્ટદ્યુમનને ભયભીત કરી દીધો. કૃતવર્માએ શિખંડીને પરાજય આપી હંકી કાઢ્યો. અર્જુને ચિત્રસેનનો શિરરછેદ કરી નાખ્યો. ચુદ્ધિષ્ઠ પણ દુર્યોધન સાથે લડી પડ્યા. અને તેને હુરાવી દીધો.

રાતરે કૌરવોની સેના મળી. ધૂતરાષ્ટરને સમજાયું કે આ બધું દૈવયોગ થઈ રહ્યું છે. દૈવ પોતાના પક્ષે નથી તેથી આટલો બધો વિનાશ થઈ રહ્યો છે.

ફરી સવારે ચુદ્ધ કરતાં પહેલાં દુર્યોધને શાલ્યને કર્ણના સારથિ થવાનો આગ્રહ કર્યો. આનાકાની પછી તેણે દુર્યોધનનો પુરસ્તાવ માની લીધો. અંતે શાલ્ય સારથિ થઈને કર્ણને ચુદ્ધભૂમિમાં લઈ ગયો.

પહેલાં આપેલા વચન પરમાણે શાલ્ય વારંવાર કર્ણની ઠેકડી ઉડાવતો રહ્યો તથા પાંડવોમાં અર્જુનની પ્રશ્નાંસા કરતો રહ્યો તેથી કર્ણનો ઉત્સાહ ઘટતો રહ્યો. ચુદ્ધ વખતે ઉત્સાહ જણારી હોય છે. શાન્તિકાળમાં આત્મમંથન જણારી હોય છે જેથી પોતાના પક્ષની ક્ષતિઓનું બાન થાય.

ચુદ્ધ એક વિશાળ મેદાનમાં થતું હતું તેથી અર્જુન કર્ણાં છે તે જણાતું ન હતું. કર્ણ યોધ્દાઓને લાલચ આપીને અર્જુનનું સ્થળ શોધી કાઢ્યું. બીજી તરફ કર્ણ અને શાલ્ય રથ ઉપર જ બાખડી પડ્યા. કર્ણાં શાલ્ય તથા તેના દેશવાસીઓની નિંદા કરી. તેથી શાલ્યને લાગી આવ્યું. આ વખતે કર્ણાં શાલ્યના દેશના પુરુષો તથા સ્તરીઓની જે નિંદા કરી છે તે જાણવા જેવી છે.

પંજાબની પાંચ નદીઓ તથા સિન્ધુ નદીની વરસે આવેલો પરદેશ બાહીક કહેવાય છે. આ પરદેશમાં કર્ણ પહેલાં રહી આવેલો તેથી ત્યાંની સંસ્કૃતિ તથા રીતરિવાજ સારી રીતે જાણતો હતો.. ત્યાં શાકલ નામનું નગર અને આપગા નામની નદી છે. ત્યાં જતિક નામના બાહીક લોકો નિવાસ કરે છે. (આ પરદેશ અત્યારે પાકિસ્તાનની સીમા ઉપર છે) ત્યાંના માણસો શેકેલા જવ તથા લસણાની સાથે ગૌમાંસ ખાય છે. ગોળનો બનાવેલો દાસું પીવે છે. તેમના આચાર શીલ વિનાનો હોય છે. ત્યાંની સ્તરી અર્ધનરન દર્શામાં ઘર બહાર નાચતી-ગાતી ફરતી હોય છે. તે લાંબી લાંબી હોય છે અને ગધેડા જેવો અવાજ કરીને પુરુષોને આકર્ષે છે, અને લોકલજણ છોડીને મૈથુન પણ ખુલ્લેઆમ કરાવે છે. તે બધી સ્વરંધરી અને સ્વેરછાચારિણી થઈ ગઈ છે. જચારે કોઈ પર્વ કે તહેવાર આવે છે ત્યારે તો તેમનો સંયમનો બંધ તૂટી જાય છે અને પુરુષોને ઘાયલ કરવા નાચતી ફરતે છે. જે દેશની સ્તરીઓ સ્વેરછાચારિણી થઈ જાય ત્યાંની સંસ્કૃતિ રસાતળમાં ચાલી જાય.

શાકલનગરમાં એક એવી જ સ્વરંધરી સ્તરી મેં જોઈ હતી જે રાતરે ગૌમાંસ ખાઈને દાસું પીને નગરમાં બાન ભૂલીને રખડતી રહેતી હતી. આ લોકો માને છે કે જે લોકો બૂંડું, મરધી, ગાચ, ગધેડા, ઊંટ અને ઘેટાનું માંસ નથી આતા તેમનો જન્મ વ્યર્થી છે. આ લોકો કૂતરાના એંઠા વાસણમાં જમે છે. તેમને ઘૂણાં નથી થતી. તેમની સંતાન ‘જારજ’ હોય છે. આરકૃ નામના આ પરદેશમાં બાહીક પરજણ રહે છે. ત્યાં એક દિવસ પણ રહેવાય નહિ. તે લોકોની સ્તરીઓ પોતાના ગુલામ દાસ લોકો સાથે સમાગમ કરીને સંતાન પેદા કરે છે. આવા આ દેશ પરસ્થિત, મદ્દર, (માદ્રી અહીની હતી), ગાન્ધાર (આજનો કિશોર) અથવા કંદહાર, આરકૃ, ખસ, વસાતિ, સંધિ તથા સૌવીર આ બધા દેશો નિંદિત છે. (કર્ણપર્વ 44 મો અદ્યાય)

કર્ણ તો હજુ પણ શાલ્વને કડવી વાતો સંબળાવે છે. બાહિક પુરુષ પહેલાં બ્રાહ્મણ હોય છે, પછી ક્ષતિરય, પછી વૈશ્ય પછી શ્વાર થઈ જાય છે. પછી નાઈ થઈ જાય છે. અને ફરી પાછો બ્રાહ્મણ થઈ જાય છે. આ બધા બુદ્ધિથી મંદ હોય છે. એક વાર એવું બન્યું કે ક્રેટલાક લક્ષ્ણા માણસોએ એક કન્યાનું અપહુરણ કરી લીધું અને પછી તેની સાથે સામૂહિક બળાત્કાર કર્યો તેથી દુઃખી થઈને પેલી બાલિકાએ શાપ આપ્યો કે, “હું હજુ બાલિકા છું, મારા ભાઈ-બન્ધુઓની હાજરીમાં તમે મારું શિયણ લૂંટ્યું તેથી હું તમને શાપ આપું છું કે હુવેથી તમારા કુળની બધી સ્તરીઓ શિયણભરણ થઈ જશે.”

આપણે માનીએ કે ના માનીએ પણ ભારતમાં શિયણનું મૂલ્ય કોમવાર જુદાં-જુદાં હોય છે. જોકે બધી કોમોમાં અપવાદ તો હોય જ છે. સારામાં ખોટું અને ખોટામાં સારું એમ અપવાદ જરૂર હોય છે તો પણ કોઈ વાર મથરાવટી જુદી-જુદી હોય છે. ક્રેટલીક કોમો એવી પણ હોય છે. જેમને શિયણ હોતું જ નથી. સગો ભાઈ કે સગો બાપ દલાલી કરતો હોય છે. તો ક્રેટલીક કોમો એવી પણ હોય છે કે શિયણ સાચવવા માટે જીવતી બળી મરતી હોય છે. સૌ સૌની જુદી-જુદી છાપો છે.

કર્ણ, શાલ્વને ફુટકારી રહ્યો છે. મદ્ર અને પંચનાન દેશનો રાજા હોવાથી પુરજ્ઞાના પાપનો છાહો ભાગ તારે પણ બોગવવો પડશે. એક વિચિત્ર શલોક મહુભારતમાં આવ્યો છે.

**ક્ષતિરયસ્યભલં બૈક્ષયાં, બ્રાહ્મણસ્યાશ્વતંમલમ्
ભલં પૃથિવ્યાં બાહિકા: સ્તરીણાં મદ્રસ્તિયોમલમ् ॥**

(કર્ણપર્વ 4પ-૨૩)

અર્થાત् ક્ષતિરયનો ભલ બિક્ષાવૃત્તિ છે, બ્રાહ્મણનો ભલ છે વેદોનું અજ્ઞાન, પૃથ્વીનો ભલ બાહિક લોકો છે અને સ્તરીઓનો ભલ મદ્ર દેશની સ્તરીઓ છે.

કર્ણ તો આગળ જતાં ગજબ કરી નાખ્યો છે.

સ્તોના બાહિકા: સંકરા વૈ સુરાષ્ટ્રા: ॥

અર્થાત્ બાહિક લોકો ચોર હોય છે અને સૌરાષ્ટ્રના લોકો વર્ણિંકર હોય છે.

કર્ણ શાલ્વ ઉપર એટલો બધો નારાજ થઈ ગયો કે તેણે કદયું કે, “અર્જુન તથા કૃષ્ણને તો હું પછી મારીશ, પણ પહેલાં તને જ મારી નાખીશ.”

હવે શાલ્યનો વારો આવ્યો. તેણે કહ્યું કે, “બેસ બેસ હવે અંગ દેશના (કર્ણનો દેશ અંગ છે) લોકો તો સરેબાજાર પોતાની સ્તરીઓને વેચતા ફરે છે. બાકી તેં જે બાહીક દેશના દોષો બતાવ્યા તે બધા દેશોમાં જોવા મળે છે. બધા જ દેશોમાં સારા અને ખોટા એમ બન્ને પુરકારના માણસો વસતા હોય છે.

કર્ણ અને શાલ્યના ઝઘડામાં રાજા દુર્યોધન વરયે પડ્યો અને બન્નેને હાથ જોડીને સમજાવીને માંડ શાન્ત કર્યા.

28-7-10

*

87. કર્ણવિદ

યુદ્ધ વિકરાળ હોય છે. જેમાં હુજારો અને લાખો યોદ્ધાઓ હોમાઈ જતા હોય, જેના કારણે લાખો સ્તરીઓ વિધવા થતી હોય, કરોડો બાળકો અનાથ થઈ જતાં હોય, અબજોની સંપત્તિ બળીને ખાખ થઈ જતી હોય, જેના કારણે વિજ્ઞ સમશાન બની જતું હોય, લાખો લોકો વિકલાંગ થઈ જતા હોય તેવા યુદ્ધને કોણ ઉત્તમ કહી શકે? પણ સામે પરફં પણ એ જ થાય કે તેનો વિકલ્પ શું? યુદ્ધ ના કરવાથી શું અરેખર યુદ્ધ ટાળી શકાય છે? યુદ્ધ ટાળવાના તો શરીકૃષ્ણો ભરપૂર પ્રયત્નો કર્યા. નમી શકાય તેટલું નમી બતાવ્યું તેમ છતાં પણ સામો પક્ષ યુદ્ધ કરવા જ હઠીલો થયો હોય તો શું કરવું? શરણાગતિ સ્વીકારવી કે યુદ્ધ આપવું? માનો કે શરણાગતિ સ્વીકારી લીધી તેથી યુદ્ધ તો અટકી ગયું હોત પણ અત્યાચારો ના અટકત. અત્યાચારીઓની આગળ ગૂકી જવાથી અત્યાચારો અટકતા નથી. બેફામ થઈને જ વધી જાય છે. એટલે ન ગમતું હોય તોપણ યુદ્ધ કર્યો જ છૂટકો થતો હોય છે. યુદ્ધ માત્ર વિચારોથી નથી થતું. પૂરી તૈયારીથી થતું હોય છે. પૂરી તૈયારી કરવામાં સેનાને વષો લાગી જતાં હોય છે. અરેખર તો હુમણાં સેના તૈયાર જ રહેવી જોઈએ. તૈયાર સેના જ જડબાતોડ જવાબ આપી શકતી હોય છે. જડબાતોડ જવાબથી પૂરતિપક્ષ ઠંડો થતો હોય છે, પછી શાન્ત થતી હોય છે. જેની પૂરી તૈયારી નથી હોતી તે જડબાતોડ જવાબ આપી શકતો નથી તેથી તે શાન્ત સ્થાપિત કરી શકતો નથી. હુજાર વાતની એક વાત શાન્ત પરાક્રમથી સ્થાપિત થતી હોય છે. પરાક્રમી રાજી કે પરાક્રમી નેતાઓ આ કામ કરી શકતા હોય છે. પરાક્રમ વિનાના ઢીલા-પોચા ઠંડા નેતાઓ હાથ જોડીને શાન્ત સ્થાપિત ના કરી શકે.

શરીકૃષ્ણ અને પાંડવો પરાક્રમી છે. ધર્મયુક્ત પરાક્રમ પૂજાવું જોઈએ. કોરો ત્યાગ નહિ. જે ત્યાગ પરજનનું પરાક્રમ છોડવે તે ત્યાગ અંતે તો ગુલામીને જ લઈ આવે. ભારતમાં આવું જ થયું લાગે છે. જેનું પરિણામ સદીઓ સુધી પૂર્જા નોગવતી રહી છે.

કર્ણ આજે બરાબર વિઝયો છે. એક પછી એક અનેક મહારથીઓનો સંહાર કરી રહ્યો છે. કર્ણનું ચરિત્ર ઉજજવળ છે, પણ તે કૌરવોના પક્ષમાં જોડાયો છે. તેને જોડાવું પડ્યું છે. દર્સાપદી અને પાંડવોએ ઊભી કરેલી પરિસ્થિતિવશ તેને કુપક્ષનો સાથ લેવો પડ્યો છે. તે પૂરો વફાદાર છે. તેને ફોડવાના ઘણા પ્રયત્નો થયા, પણ તેણે પોતાની વફાદારીને આંચ આવવા દીધી નથી. લાભ હોય ત્યાં સુધી જ વફાદારી બતાવનારા અને લાભ ઘટતાં કે સામા પક્ષે ઘણો લાભ મળતાં જ જે લોકો

વફાદારીમાં પલટો ખાય છે તે ગફાર કહેવાય છે. કર્ણ ગફાર નથી. વીર છે. મહાવીર છે. આજે તે હાહુકાર મચાવી રહ્યો છે. પાંડવોના રયેલા વ્યૂહને તેણે બેદી નાખ્યો.

ચુદ્ધ પૂરા જુદ્દસાથી જ નહિ, પૂરી મક્કમતાથી અને છેવટના શસ્ત્રાથી લડાવું જોઈએ. જે લોકો બીતાં બીતાં ચુદ્ધ લડે છે તે પૂરાં સાધનો હોવા છતાં પણ હારી જતા હોય છે. ચાહુંમ કરીને કૂદી પડે તે જ પેલી પાર પહોંચતાં હોય છે. કર્ણનું પરાક્રમ ભીમથી સહન થયું નહિ. તે ગદા લઈને કૂદી પડ્યો અને કર્ણના પુત્ર બાનુસેનનો વધ કરી નાખ્યો. બિજાયેલા કર્ણ રાજા ચુદિષ્ઠ ઉપર આક્રમણ કરી દીધું. પણ ચુદિષ્ઠ પરા ગાંજયા જાય તેવા ન હતા. બલે તે બગત હોય પણ બગતદું નથી. પરાક્રમી છે. તેમણે કર્ણ ઉપર વળતો પરહાર એવો કર્યો કે કર્ણ મૂલ્લિત થઈ ગયો. મૂર્છામાંથી જાગૃત થતાં જ કર્ણ પાછો ચુદિષ્ઠ ઉપર તૂટી પડ્યો અને જોતજોતામાં ચુદિષ્ઠને હુરાવી દીધા. પાંડવોની સેનાને બગાડી મૂકી. ત્યાં તો ભીમસેન આવી ગયો. ભીમે એવું પરાક્રમ બતાવ્યું કે કર્ણને બાગવું પડયું. ભીમે ધૂતરાષ્ટરના છ પુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો. ધૂતરાષ્ટરને સો પુત્રો છે. ઘણા પુત્રો હોય તેને વારસદારની ઓટ ના પડે. જેણે શત્રુઓ સાથે ચુદ્ધો જ કરવાં હોય તેણે ઘણા પુત્રો પેદા કરવા જોઈએ. “બે બસ કરીને બેસી જાય તે યોદ્ધાઓ ના હોય તે વ્યાપારીઓ હોય. યોદ્ધાઓ તો મરવા માટે જ જન્મતા હોય છે. ટૂંકું જીવન જીવિને તે શહીદ પરા થતા હોય છે. વ્યાપારીઓ, શહીદ ના થાય, તેમની ખાંબીઓ ના હોય, ખાંબીઓ શહીદોની હોય. ભીમે એવો સપાટો બોલાવ્યો કે કૌરવસેના ઊભી પુંછડીએ બાગવા માંડી.

હવે અર્જુનનો વારો આવ્યો. જોત-જોતામાં તેણે પરા કૌરવસેનામાં પરલય મચાવી દીધો. કૌરવ પક્ષના કૃપાચાર્ય પરા ઊતરી પડ્યા. તેમણે બીજાની શિંગંડીને હુરાવી દીધો. અખ્વતથામા પરા શું કામ પાછો રહે? તેમણે સાત્યકિના સારથિનો વધ કરી નાખ્યો. અને ચુદિષ્ઠને બગાડી મૂક્યા.

નકુલ-સહુદેવે દુર્યોધન સામે ચુદ્ધ કર્યું. ધૃષ્ટદ્યુમને દુર્યોધનને હુરાવી દીધો. શરીકૃષ્ણો અર્જુનને વધુ ને વધુ ઉશ્કેરો અને હવે વાર ના કરતાં જલદીથી કર્ણનો વધ કરવાની આજ્ઞા આપી. કર્ણ હાહુકાર મચાવતો હતો. તેણે ચુદિષ્ઠ ઉપર એટલો પરચંડ હુમલો કર્યો કે ચુદિષ્ઠને પોતાની છાવણીમાં ચાલ્યા જવું પડયું.

કર્ણ બાર્ગવાસ્ત્રનો પરયોગ કરીને પાંચાલોનો નાશ કરી નાખ્યો. ચુદિષ્ઠ આરામ કરવા છાવણીમાં ગયા હતા ત્યાં શરીકૃષ્ણ અને અર્જુન ચાલ્યા ગયા. ચુદ્ધની લગામ ભીમને સોંપી દીધી હતી. ત્યાં તો ચુદિષ્ઠ અને અર્જુન પરસ્પરમાં બાખડી પડ્યા તે એટલી હુદે કે અર્જુન ચુદિષ્ઠનો વધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. ચુદ્ધનું વાતાવરણ વ્યક્તિત્વના મૂડને પરબાવિત કરતું હોય છે. કર્યારે કોણ પોતાના જ સાથી ઉપર ગોળી ચલાવી દે તે કહેવાય નહિ. શરીકૃષ્ણ વરયે પડ્યા

અને માંડ છોડાવ્યા. એક વરચે પડનારો માણસ જોઈએ. જે બગડેલા મૂડ વખતે વાતને સમાવી શકે. શરીકૃષ્ણના સુપરયત્નોથી બજે ભાઈઓમાં સુમેળ થઈ ગયો.

આ બાજું ભીમ અને દુઃશાસન ધોર ચુદ્ધ કરવા લાગ્યા હતા. બજે બળવાન હતા. પણ દુઃશાસન ઘમંડમાં દરૌપદીના ચીરહરણની વાત સંભળાવીને ભીમને ધિક્કારવા લાગ્યો. પોતે કેવી બહુદુરી કરી હતી તે વાત કરવાશથી કહેવા લાગ્યો. ભીમસેનથી દુઃશાસનના કરવાં અને ધિક્કારચુક્ત વાક્યો સહન ના થયાં. તેણે જોરથી ધૂમાવીને ગદા મારી તો દુઃશાસન જમીન ઉપર ટળી પડ્યો. તરત જ ભીમે તલવાર વડે તેનું મસ્તક કાપી નાખ્યું. તેમાંથી રક્તની પુરચંડ ધારા વહેવા લાગી. ઉંમત થયેલો ભીમ ઓબે ને ઓબે તે રક્ત પીવા લાગ્યો અને બૂમો પાડવા લાગ્યો. “દરૌપદી, દરૌપદી, દોડ-દોડ જો મેં આ દુઃશાસનને ટાળી દીધો છે. તેના ઊના-ઊના બળઅળતા લોહીમાં તારા વાળ ધોઈ લે. હે જોગણી, મેં તારી પુરતિજ્ઞા પૂરી કરી છે. જે હાથોએ તારી સાડી ખેંચી હતી તે હાથ મેં કાપી નાખ્યા છે. દોડ... દોડ... જલદી આવ.” આવી ચીસો પાડીને ભીમે કદચ્યું કે—

“માતાનું દૂધ, મધ, ધી, માખણ વગેરે અનેક રસોનો રસાસ્વાદ લીધો છે. પણ આવું સ્વાદિષ્ટ પૌચ આજ સુધી પીધ્યું નથી. આ દુઃશાસનના લોહીનો સ્વાદ સૌથી અધિક છે.” પાણીદાર પતિ જ પાણીદાર પત્નીની પુરતિજ્ઞા પૂરી કરી શકતો હોય છે. તેર વર્ષથી દરૌપદીએ વાળ ઓળ્યા નથી. તેની પુરતિજ્ઞા હતી કે જ્યાં સુધી દુઃશાસનના લોહીમાં વાળ નહિ ધોઉ ત્યાં સુધી વાળ ઓળીશ નહિ. આજે હવે તેની પુરતિજ્ઞા ભીમ પૂરી કરાવી રહ્યો છે. વીર સ્તરીએ પરાક્રમપૂરેમી હોય છે.

અંશુત્થામાએ દુર્યોધનને સમજાવ્યો કે કૌરવોનો ભયાંકર વિનાશ થઈ રહ્યો છે. હવે તો સંધિ કરવી જોઈએ. ચુદ્ધવિરામ કરાવો અને સંધિ કરો પણ દુર્યોધન માન્યો નહિ.

આ બાજું કર્ણ અને અર્જુન વરચે ઘમાસાણ ચુદ્ધ જામ્યું હતું. ત્યાં તો કર્ણના રથનું પૈડું કાદવમાં ખૂંચી ગયું. ઘણા પુરયત્નો છતાં પૈડું બહાર નીકળતું ન હતું. તેથી રથની નીચે ઊતરીને કર્ણ પૈડું બહાર કાઢવા લાગ્યો. આ વખતે તેણે અર્જુનને કદચ્યું કે, “ધર્મ કહે છે કે શાસ્ત્રહુન ઉપર પુરહાર કરાય નહિ. હું અત્યારે શાસ્ત્ર વિનાનો છું એટલે તું પુરહાર કરતો નહિ.”

આ સમયે શરીકૃષ્ણો કર્ણને જે ઉત્તર આપ્યો તે યાદ રાખવા જોવો છે. “જસ્ત પડે ત્યારે શોતાન પણ બાઈબલનું ઉદાહરણ આપતો હોય છે તેમ તું પણ હવે ધર્મની વાતો કરવા માંડ્યો છે. હું તને પૂછું છું કે જ્યારે સભા વરચે રજસ્વલા દરૌપદીનાં ચીરહરણ કરવા તેને ટ્સોડીને લાવવામાં આવી હતી ત્યારે તારો ધર્મ કયાં ગયો હતો?”

જયારે ચુંધિષ્ઠિરને છળકપટથી શકુનિએ જુગારમાં હુરાવ્યો હતો ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?

તેર વર્ષ પૂરા કરવા છતાં પણ જયારે પાંડવોનું સાજય પાછું આપ્યું ન હતું ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?

જયારે તારી સલાહુથી દુર્યોધને ભીમસેનને ઝેર આપી નદીમાં ફેંકી દીઘો હતો અને સપોથી ડંબ દેવડાવ્યા હતા ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં હતો?

જયારે પાંડવો લાક્ષ્માભવનમાં ભરનિદરસમાં હતા ત્યારે તમે આગ લગાડી હતી ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?

બરી સભામાં જયારે દુઃશાસન દરૌપદીનાં ચીર ખેંચતો હતો ત્યારે તે જે મશકરી કરી હતી ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?

ચાદ છે જયારે દરૌપદીને તેં કદચું હતું કે પાંડવો તો હવે મરી ચૂક્યા છે. તે તો બધા નરકમાં ગયા છે. હવે કોઈ નવો પતિ ચૂંટી લે. આવું કહીને તું બૂરી નજરથી જોતો હતો ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?

જયારે અર્જુનને અન્યતર મોકલીને બાળક અનિમન્યુને તમે બધાએ મળીને મારી નાખ્યો હતો ત્યારે તારો ધર્મ કર્યાં ગયો હતો?"

આ રીતે શરીકૃષ્ણે કર્ણના ઉપર પ્રક્રિયાની ઝડપ લગાવી દીધી. કર્ણે માથું નીચું કરી લીધું. તે કાંઈ જવાબ આપી શક્યો નહિ. તે ફરીથી ચુદ્ધ કરવા લાગ્યો. તેના એક ભયંકર બાણથી અર્જુનને ચક્કર આવી ગયા. આવા સમયે તેણે રથ ઉપરથી નીચે ઊતરીને પૈડાને બહાર કાટવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે નીકળ્યું નહિ.

અર્જુને અતિ ભયંકર આંજલિક નામનું બાણ ચઢાવીને કર્ણને માર્યું. જેનાથી કર્ણ વીધાઈ ગયો. તેનું માથું ધડથી જુદું થઈ ગયું. પાંડવોમાં જયજયકાર થઈ ગયો. અને કૌરવોમાં હાહુકાર થઈ ગયો. સૌ પોતપોતાના શિબિરમાં ચાલ્યા ગયા.

29-7-10

*

શાલ્યપર્વ

88. શાલ્યવદ અને બીમ-દુર્યોધન ગદાયુદ્ધ

યુદ્ધનાં તરણ પાસાં છે. (1) શાંતિ માટે પૂરાથમિક મંત્રરણા (2) મંત્રરણા નિષ્કળ જાય તો અનિવાર્ય યુદ્ધ અને (3) યુદ્ધમાં સ્પષ્ટ પરાજય દેખાય તો સંધિ કરી જે બચે તેવું હોય તેને બચાવી લેવું.

કૌરવો-પાંડવો પહેલાં બે ઘટકોથી પાર થઈ ગયા છે. શાંતિ મંત્રરણા કૌરવોએ જ નિષ્કળ બનાવી. પછી યુદ્ધ પણ તેમણે જ ઊભું કર્યું. પણ યુદ્ધમાં સતત પરાજય પામવાથી હુવે બીજુ કક્ષાએ સૌ પહોંચી ગયા હતા. હજુ પણ યુદ્ધ કરીને સર્વનાશ થઈ જવા દેવું કે પછી જે બરચ્યું છે તેનું રક્ષણ થાય તેવી સંધિ કરી યુદ્ધને શાંત કરવું. અંગરેજો પાસેથી યુદ્ધકળા શીખવા જેવી છે. તે વિનાશ માટે યુદ્ધ નથી કરતા, સંધિ માટે યુદ્ધ કરે છે. પૂરતિપક્ષ પરાજયની સ્થિતિમાં આવી જાય કે તરત જ સંધિવાર્તા ચાલુ થઈ જાય અને અંતે સંધિ થઈ જાય. રાજપૂતો સંધિ નથી કરી શકતા. તે આ પાર કે પેલી પારની લડાઈ લડે છે. મુસ્લિમો સર્વનાશની લડાઈ લડે છે. અને કદાચ સંધિ કરે તોપણ પરાજિત પક્ષની માનહુનિ થાય તેવી સંધિ કરે છે. જેથી સ્થાયી શાંતિ થઈ શકતી નથી.

એક પૂર્ફ છે કે યુદ્ધ શા માટે કરવું જોઈએ? સર્વનાશ માટે, શત્રુનાશ માટે, શત્રુને વશ કરવા માટે કે પછી શત્રુને મિત્ર બનાવી લેવા માટે. છેલ્લો વિકલ્પ અંગરેજોનો છે. શત્રુને પણ મિત્ર બનાવીને તેની પાસેથી પોતાના હિતનું કામ લઈ શકાય છે. આ અંગરેજનીતિ રહી છે.

કૌરવોને સ્પષ્ટ દેખાયું કે હુવે અમારી હુર નિશ્ચિત જ છે. જુતવાની કોઈ જ શક્યતા નથી. પછી યુદ્ધ ચાલુ રાખવાનો શો અર્થ છે?

પૂરત્યેક પક્ષમાં થોડાક તો ડાઢ્યા લોકો હોતા જ હોય છે. કૌરવોના પક્ષમાં પણ કૃપાચાર્ય હજુ બરચ્યા છે. તે ડાઢ્યા છે. શાણા છે. તેમને બવિષ્ય સ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું છે. તેમણે દુર્યોધનને ખૂલ્બ સમજાવ્યો કે હુવે સંધિ કરી લે. જેટલું બચે તેટલું બચાવી લે, પણ દુર્યોધન ના માન્યો. હજુ પણ તેની હઠ ચાલુ જ રહી.

દુર્યોધને અશ્વત્થામાની સલાહ લીધી કે હુવે કોને સેનાપતિ બનાવીશું. અશ્વત્થામાએ સલાહ આપી કે હુવે યુદ્ધ કરવું જ હોય તો શાલ્યને સેનાપતિ બનાવો. દુર્યોધને હુવે શાલ્યને સેનાપતિ બનાવ્યો.

શાલ્ય પોતાની બચેલી સેના લઈને રણમેદાનમાં પહોંચી ગયો. શારીકૃષ્ણો આજે શાલ્યને હણી નાખવા અર્જુનને સમજાવ્યો. બંને સેના વરચે ઘમાસાણ યુદ્ધ થાયું.

પાંડવોના પૂરબળ આકૃતમણ આગળ કૌરવસેના ટકી શકી નહિ. તે ભાગી ગઈ. નકુલે કર્ણના તરણ પુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો.

શાલ્યો ભયંકર પરાકૃતમ બતાવ્યું. ભીમની સાથે તેની બરાબર જામી ગઈ. ચુદિષ્ઠિર પણ શાલ્ય સાથે ચુદ્ધ કરવા આવી પહોરચા. શાલ્ય પરાજિત થઈ ગયો. ચુદિષ્ઠિરે તેનો વધ કરી નાખ્યો. શાલ્યની સેનાનો પણ વધ થઈ ગયો. બાકી જે બચ્યા તે ભાગ્યા. શાલ્વનો વધ સાત્યકિ દ્વારા થઈ ગયો. ભીમે એકવીસ હુણર ચોઢ્યાઓનો સંહાર કરી નાખ્યો. કૌરવોના સાતસો રથોનો કરચરઘાણ નીકળી ગયો. સાત્યકિએ સંજયને પકડી લીધા. ભીમે ધૂતરાષ્ટ્રના અગિયારપુત્રોનો વધ કરી નાખ્યો અને સેનામાં ભારે સંહાર કરી નાખ્યો. શરીકૃષ્ણ અર્જુનને રથમાં બેસાડીને સમરાંગણમાં ફરી રદ્દ્યા છે. ભીમે ધૂતરાષ્ટ્રના પુત્ર સુદર્શનનો અંત કરી નાખ્યો. સહુદેવે બધા મુઘડાનું મૂળ શકુનિનો વધ કરી નાખ્યો. પૂરત્યક્ષ ચુદ્ધ કરનાર કરતાં પાછળ રહીને સલાહ આપીને ચુદ્ધ કરાવનારનો અંત કરવો સર્વોર્ય પ્રાથમિક હિત કહેવાય.

પાંડવો આજે બરાબર વિફર્યા હુતા. તેમણે પૂરી કૌરવસેનાનો વધ કરી નાખ્યો. આ ઘમાસણમાં સંજય કેદમાંથી છૂટી ગયો અને સમાચાર આપવા સીધો ધૂતરાષ્ટ્રની પાસે પહોંચ્યો ગયો.

હવે દુર્યોધન ભયનીત થઈ ગયો. તે એક સરોવરમાં પેસી ગયો. વનના શિકારીઓ દ્વારા સમાચાર મળતાં ચુદિષ્ઠિર સરોવર કિનારે પહોંચ્યો ગયા. ત્યાં આવેલા કૃપાચાર્ય વગેરે ચુદિષ્ઠિરને જોઈને દૂર ચાલ્યા ગયા. શરીકૃષ્ણ પણ અહી દૈપાયન સરોવર પહોંચ્યો ગયા. અંતે દુર્યોધન તળાવમાંથી બહુર નીકળ્યો અને કોઈ પણ એક પાંડવ સાથે ગદાચુદ્ધ કરવા તૈયાર થઈ ગયો. ચુદિષ્ઠિરે દુર્યોધનની શરત માન્ય કરી લીધી, પણ શરીકૃષ્ણે તેમને બરાબર સમજાવવા પરચાસ કર્યો કે ભીમ સિવાય ગદાચુદ્ધમાં દુર્યોધનને કોઈ જીતી શકે તેમ નથી. પછી ગમે તે પાંડવની શરત કેમ માન્ય રાખી? ચુદિષ્ઠિર કુશળ રાજનેતા નથી. તે સારો ભલો માણસ છે. ધર્માત્મા પણ છે. પણ મુત્સદી કુશળ સેનાપતિ નથી. તેથી ભૂલ કરી બેઠા. શરીકૃષ્ણે ચુદિષ્ઠિરને કહ્યું કે “એક વાર જુગાર રમીને તમે મોટી ભૂલ કરી હતી. હવે આજે તેનાથી પણ બહુ મોટી ભૂલ કરી બેઠા છો. દુર્યોધન ગદાચુદ્ધમાં ભીમ કરતાં પણ વધુ નિપુણ છે. તમારી તો કોઈ હસ્ત જ નથી. ભીમ બળવાન છે. પણ દુર્યોધન અભ્યાસી છે. બળવાન કરતાં અભ્યાસી વધુ શરેષ્ઠ કહેવાય. મોટું અને બળવાન સૈન્ય બેઠું બેઠું પગાર આય તેના કરતાં નાનું પણ અભ્યાસમાં રત રહેનાલં સૈન્ય ખરા સમયે જીતું હોય છે. સૈનિકોને કદી નવરા બેસાડી ના રખાય. જેમ સંગીતકાર રોજ કલાક સુધી રિયાઝ કરે છે. તેમ સેનાએ પણ રોજ નવા નવા અભ્યાસ કરતા રહેવું જોઈએ. મીઠો મધુર કંઠ હોય પણ રિયાઝ ના

હોય તો ખરા સમયે ઉધરસ ખાવા લાગે. સંગીત જામે નહિ તેમજ સેના પણ અભ્યાસ વિનાની ખરા સમયે હારી જતી હોય છે.

પછી તો ભીમ અને દુર્યોધનનું ગદાચુદ્ધ થવાનું નક્કી થયું. ઘણી જીબાળોડી કર્યા પછી બંને ગદાઓ લઈને કૂદી પડ્યા અને એકબીજાને ફટકારવા લાગ્યા. ઘણા સમય સુધી ગદાચુદ્ધ થવા છતાં પણ ન તો કોઈ જીતતું હતું ના કોઈ હારતું હતું. અંતે અર્જુને જાંધ ઉપર તાલ ઠોકીને ભીમને ઇશારો કર્યો કે જાંધમાં ગદા માર. ભીમ સમજી ગયો. તેણે જોર કરીને બંને હાથોથી દુર્યોધનની જાંધ ઉપર ભયંકર પરહાર કર્યો? ભીમને વારંવાર ઘિક્કાર કરવા લાગ્યા.

છેવટે બધા કૌરવ શિબિરમાં ગયા. કબજો લીધો. કારણ કે શિબિર ખાલી પડ્યું હતું. બધા મરી ચૂક્યા હતા. ત્યાં માત્ર સ્તરીઓ અને વૃદ્ધ મંત્રીઓ જ રહી ગયા હતા. બધા શરણે આવ્યા. અર્જુનના રથ ઉપરથી શરીકૃષ્ણ નીચે ઊતર્યો કે તરત જ તે બળીને આખ થઈ ગયો.

શરીકૃષ્ણ હસ્તિનાપુર ગયા. ધૂતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીને આશ્વાસન આપ્યું. પછી પાછા પોતાના શિબિરમાં ચુધિષ્ઠ પાસે આવી ગયા.

દુર્યોધન હજુ ભર્યો ન હતો. તે તડપતો હતો. તેની જાંધ તૂટી જવાથી ઊભો થઈ શકતો ન હતો. ત્યાં અખત્યામા આવી પહોંચ્યા. તેમણે બદલો લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી અને પોતે સેનાપતિ થઈ ગયા.

29-7-10

*

89. અંશત્યામા અને પાંડવસેનાનો સંહાર

જીવનમાં સત્તા બોગવ્યા પછી સત્તાનો અનિરણાએ ત્યાગ કરવો પડે તો તે મહાદુઃખદાયી થઈ જાય છે. સંસારનું સર્વોચ્ચ સુખ ‘સત્તા’ છે. વ્યક્તિ જ્યાં કોઈ જગ્યાએ હુશે ત્યાં સત્તા પોતાના હુથમાં રહે તેવું હરછતો. પરિવારમાં પતિના હુથમાં સત્તા હુશે અને પત્ની આજ્ઞાપાલન કરતી હુશે તો જ પતિ સુખી હુશે. બાપની સત્તા બાળકો ઉપર ચાલતી હુશે તો જ બાપ સુખી હુશે. સાસુની સત્તા વહુ ઉપર હુશે તો જ સાસુ સુખી હુશે. રાજાની સત્તા પ્રરજા ઉપર ચાલતી હુશે તો જ રાજા સુખી હુશે. સત્તા વિનાનો માણસ પરાધીન હુશે. પરાધીનતા સુખદાયી ના હોય.

કૌરવોની સત્તા ચાલી ગઈ. ધૂતરાષ્ટ્રરને પુત્રોના મરણ કરતાં પણ વધુ આધાત હવે પાંડવોને આધીન રહેવું પડશે તેનો લાગી રદ્દ્યો છે. જે પાંડવો સાથે તેણે ઘણો અન્યાય-અધર્મ કર્યો છે તેમનો આપેલો ટુકડો હવે ખાવો પડશે તેનું મહાદુઃખ થઈ રદ્દ્યું છે. સત્તા અને સંપત્તિમાં છકી ગયેલો માણસ બેફામ બોલે તો આગળ જતાં તેનું જ બોલેલું તેને આડું આવતું હોય છે. દિવસો બદલાતાં વાર નથી લાગતી. બધા ચોસોમાં સત્તાનો ચોસ સર્વાધિક પૂરબળ હોય છે. ખુરશીનો સ્વાદ ચાખ્યા પછી ખુરશી છોડવી ગમતી નથી. જે સર્પની કાંચળીની માફક સત્તાની કાંચળી ઉતારી ફેંકી શકે છે તે જ્ઞાની જ નહિ મહાજ્ઞાની જ કહેવાય. તે ઓટો દૃઃખી નથી થતો.

ધૂતરાષ્ટ્રે, સંજ્યની આંખે પૂર્ણ ચુદ્ધ જોયું, બધું ખેદાન-મેદાન થઈ ગયું. હવે માત્ર ધૂતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારી બે જ રહ્યી ગયાં. સોએ સો પુત્રો મરી ચૂક્યા છે. કોઈ શરાદ્ધ નાખનારું પણ રદ્દ્યું નથી. હવે પાંડવોનું ઓશિયાણું જીવન જીવવું પડશે તેનો સંતાપ થઈ રદ્દ્યો છે.

શલ્ય અને દુર્યોધનના વધ પછી બધા જ ચોઢાઓ સમાપ્ત થઈ ગયા. દુર્યોધનની હરછા પૂરમાણે હવે અંશત્યામાને સેનાપતિ પદ અપાયું છે. તે સેના વિનાનો સેનાપતિ થયો કહેવાય. હવે માત્ર તરણ જ ચોઢાઓ બરચા હતા. 1. અંશત્યામા 2. કૃપાચાર્ય અને 3. કૃતવર્મા. તરણે જીવ બચાવીને ચુદ્ધભૂમિમાંથી બાળ્યા. ક્યાં જવું? મોટો પૂરક. તેઓ તરણે વનના ગહુનભાગમાં જઈને એક ઘટાટોપ વડની નીચે રાતવાસો કરવાનું નક્કી કર્યું. થોડી જ વારમાં ધોર અંધકાર ભરી રાત્રી આવી પહોંચ્યી.

અંશત્યામાએ જોયું તો વડ ઉપર ઘણા કાગડા રાત્રીવિશ્રામ કરી રદ્દ્યા હતા. તેવામાં એક ધૂવડ ત્યાં આવી પહોંચ્યું. તેણે ચૂપચાપ સૂતેલા કાગડાઓને મારી

નાખ્યા. આ બચંકર દૃશ્ય જોઈને અખત્યામાએ તેમાંથી પ્રેરણા લીધી. શત્રુઓ બલે મોટી સંખ્યામાં હોય પણ જો તે સૂતા હોય ત્યારે ઓચિંતાનો હુમલો કરવામાં આવે તો એકલો માણસ પણ ઘણી હાનિ પહોંચાડી શકે છે. મેં મરતા દુર્યોધન આગળ પાંડવોના વધની પ્રતિજ્ઞા કરી પણ હવે પૂરી કેવી રીતે થાય છે? જો હું ધુવડની માફક સૂતેલા ઉપર હુમલો કરું તો જ પ્રતિજ્ઞા પૂરી થાય. આવું વિચારીને તેણે ફૃપાચાર્ય તથા ફૃતવર્માને જગાડીને પોતાના વિચાર જણાવ્યા. હતાશ-પરાજિત વ્યક્તિ બદલો લેવા ગમેતેવા હુલકા ઉપાયો પણ કરતો હોય છે.

તરણોએ ભારે વિચાર-વિમર્શા કર્યો. બદલો તો લેવો જ છે. બધી આગોમાં બદલાની આગ સૌથી પ્રબળ હોય છે. તરણો પાંડવોના શિબિર તરફ પ્રરસ્થાન કર્યું. જોકે ફૃપાચાર્ય સૂતેલા માણસોને મરાય નહિ તેવી વિવેકભરી વાત અખત્યામાને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ અખત્યામા પોતાના નિર્ધાર ઉપર મક્કમ રહ્યો. તે એકલો જ પાંડવોના શિબિર તરફ ચાલી નીકળ્યો. પેલા બંને પણ “આ જસ્ત આજે કંઈક કરશે” એમ ધારીને પાછળ-પાછળ ચાલતા થયા. પણ બંનેને દરવાજે રોકીને અખત્યામાએ તેમને સમજાવ્યું કે જે યોદ્ધાઓ આ દ્વારેથી ભાગે તેમને તમે પતાવી દેનો. હું એકલો જ અંદર જાઉ છું. સૌથી પહેલાં તે પાંચાલોના શિબિરમાં ગયો. ત્યાં ધૃષ્ટદ્યુમન સૂતો હતો. તેને ઠોકર મારીને જગાડ્યો, ધૃષ્ટદ્યુમન જગતાં અખત્યામાને ઓળખી ગયો. તેણે ધૃષ્ટદ્યુમનને પટકી પટકીને મારી નાખ્યો. તે પછી તે બીજુ શિબિરમાં ગયો ત્યાં ઉત્તમૌજા સૂતો હતો તેને પણ મારી નાખ્યો. ત્યાં ચુંધામન્યુ પહોંચી ગયો. અખત્યામાએ તેને પણ મારી નાખ્યો પછી તો જે જે મહારાથીઓ હુથમાં આવ્યા તે બધાનો વધ કરતો ગયો. દરૌપદીના પાંચે પુત્રોને ઊંઘમાં જ યમલોક મોકલી આપ્યા. શિબિરમાં મોટો અળભળાટ થવા લાગ્યો. લોકો ભાગવા લાગ્યા. દરવાજા ઉપર ઊભેલા ફૃપાચાર્ય અને ફૃતવર્મા એ બધાને યમસદન પહોંચાડતા રહ્યા. લોકો સમજાવતા રહ્યા કે આ કોઈ રાક્ષસ અથવા ભૂત છે.

પૂરા શિબિરનો સંહાર કરીને અખત્યામા શાંત થયો અને પછી દરવાજેથી બહાર નીકળ્યો. તરણો દૃષ્ટો મળ્યા અને ખુશા થયા. તે તરણોય દુર્યોધન પાસે ગયા. દુર્યોધન હજુ જીવતો હતો તેને બધા સમાચાર સંભળાવ્યા. પાંડવ શિબિરમાં સૂતેલા બધા વીરોની હત્યા થઈ ગઈ છે તે જણી દુર્યોધનને આનંદ અને શાંતિ થઈ. હવે તેણે શાંતિથી પ્રાણ છોડ્યા. બદલાની આગ શાંત થઈ.

સવાર થયું અને ચુદિષ્ઠિરને બધા સમાચાર મળ્યા. સૌ ભારે વ્યાખ્યાન થઈ ગયાં. વિજયનો આનંદ શોકમાં બદલાઈ ગયો. શિબિરમાં થોડીક પણ અસાવધાનીથી કેટલી ભયંકર હાનિ થઈ શકે છે. તેનું આ જીવંત ઉદાહરણ હતું. ચારે તરફ

રોકકળ મચી ગઈ. દરૌપદી પોતાના પાંચ પુત્રોનાં શબ જોઈને આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગઈ. યુધિષ્ઠિરને એટલો બધો શોક લાગ્યો કે તે ધરતી ઉપર ટળી પડ્યા. તે બોલ્યા, “અરે, અમે જીતીને પણ હારી ગયા.”

દરૌપદીના વિલાપથી વ્યથિત થઈને ભીમ ઊભો થયો અને અખત્યામાને મારી નાખવા ચાલી નીકળ્યો. શરીકૃષ્ણા પરિસ્થિતિને સમજી ગયા. તેમણે ભીમની રક્ષા કરવાના પુરયાત્ન કર્યાર્દ. કારણ કે અખત્યામા પાસે હજુ ઘણાં દિવ્યાસ્તર છે. શરીકૃષ્ણા યુધિષ્ઠિર અને અર્જુન ભીમની પાછળ-પાછળ ગયા. શરીકૃષ્ણાના કહેવાથી અર્જુને પોતાનું બ્રહ્માસ્તર અખત્યામા ઉપર છોડ્યું. તો અખત્યામાએ પણ પોતાનું બયાંકર અસ્તર પાંડવો ઉપર છોડ્યું. આ વખતે મહર્ષિ વ્યાસજી બંને બયાંકર અસ્તરો વચ્ચે આવીને ઊભા થઈ ગયા. બંને અસ્તરો અટકી ગયાં. વ્યાસજીના કહેવાથી અર્જુને પોતાનું બ્રહ્માસ્તર નિષ્ફળ બનાવી દીધું. પણ અખત્યામાએ પોતાનું દિવ્યાસ્તર પાછું ના વાળ્યું. તેણે તે અસ્તર પાંડવોના ગર્ભ ઉપર ચલાવી દીધું. પાંડવોના વંશમાં હવે માત્ર અભિમન્દુની પત્ની ઉત્તરાનો ગર્ભ જ બરયો હતો. આ ગર્ભનો સંહાર થઈ જાય તો પાંડવોનો વંશ સમાપ્ત થઈ જાય. આવી ધારણાથી અખત્યામાએ ઉત્તરાના ગર્ભ ઉપર અસ્તરનો પ્રહૃત કર્યો હતો. અખત્યામાના આ હીનકાર્યથી શરીકૃષ્ણા કુપિત થઈ ઊધ્યા અને શાપ આપ્યો કે “તુરણ હજાર વર્ષ સુધી એકલો જ બટકતો ફરીશ. તને કોઈ આશરો નહિ આપે” લોકો માને છે કે હજુ આજે પણ અખત્યામા એકલા જ બટકી રહ્યા છે.

શરીકૃષ્ણો ઉત્તરાના ગર્ભનું રક્ષણ કર્યું. અને અખત્યામાના દિવ્યાસ્તરને નિષ્ફળ બનાવી દીધું. સૌઅએ અખત્યામાને ફિટકાર આપ્યો, ધિક્કાર છે. બ્રાદ્ધમણ થઈને સૂતેલાને માર્યા અને છેવટે ગર્ભ ઉપર પ્રહૃત કર્યો. ધિક્કાર છે. ધિક્કાર છે.

અખત્યામા નિરાશ થઈને વનમાં ચાલ્યો ગયો. અખત્યામા પાસે મણિ હતો તે પડાવીને દરૌપદીને આપી દીધો. દરૌપદીએ શરીકૃષ્ણાને તે પાછો આપ્યો. શરીકૃષ્ણો તેને મુકુટમાં ધારણ કર્યો. મણિ માગવાનું કારણ પૂછિતાં દરૌપદીએ કહ્યું કે “મારા માટે ગુણપુત્ર પણ ગુણતુલ્ય જ કહેવાય એટલે મારા પુત્રોની હત્યાનો બદલો હું હત્યાથી લેવા માગતી ન હતી. હું તો તેનો મણિ લઈને બદલો લીધો માની લઈશ.”

શરીકૃષ્ણો, ઉત્તરાના ગર્ભનું રક્ષણ કર્યું, તે જ પરીક્ષિત થયો. પરીક્ષિતનો જનમેજય થયો. જનમેજયને સંભળાવવા માટે કૈશાંપાયન ઋષિએ આ મહાભારતની રચના કરી. આ રીતે પાંચ પાંડવોમાં માત્ર અર્જુનનો જ વંશ આગળ ચાલ્યો.

*

સ્તુતીપર્વ

90. વિલાપ

ધર્મજ્ઞાસ્તરમાં આવનારાં બધાં વાક્યો એકસરખાં નથી હોતાં, તેના સંદર્ભો હોય છે. સંદર્ભની દૃષ્ટિએ ધર્મગુરુંથોમાં ખાસ કરીને કથા ગુરુંથોમાં આવનારાં વાક્યો ચાર પૂર્કારનાં હોય છે. (1) વ્યાવહારિક વાક્ય, (2) પૂરેરણા વાક્ય, (3) આચ્વાસન વાક્ય અને (4) સિદ્ધાંત વાક્ય. બધાં જ વાક્યો સિદ્ધાંત વાક્યો નથી હોતાં એટલે ફુલાણા ગુરુંથમાં આમ લખ્યું છે તેમ કહુને તેનું પૂર્માણ ના આપી શકાય.

1. જીવન વ્યવહારથી ચાલે છે. માત્ર સત્યને આધારે જ વ્યવહાર નથી ચાલતો. આદ્યશાંકરાચાર્યો બરલ્બસ્સૂત્રની ભૂમિકામાં લખ્યું છે કે સત્યાનૃતે યમિભુનીકૃત્ય જવતિ લોકવ્યવહાર અર્થાત્ સત્ય અને અસત્યનું મિશ્રણ કરીને લોકવ્યવહાર ચાલતો હોય છે. માનો કે એક નોકરની વફાદારી પૂરત્યે તમને શંકા થઈ છે. પણ તમે તેને સ્પષ્ટ ના કહી શકો કે “તું લુચ્યો છે” જો એવું કહો તો પેલો તમારો વિરોધી થઈને હાનિ પહુંચાડી શકે. જીનું બધી લુચ્યાઈ સાબિત ના પણ કરી શકાય તો તમે ઝાંખા પડી જાવ. આવી સિથિતિમાં તમે પેલા નોકરનાં વખાણ કરીને કહો કે જો બાઈ હુમણાં મારે કામ ઓછું છે તેથી માણસની જરૂર નથી. તું હુમણાં જ્ઞા, પછી જરૂર પડશે તો તને જરૂર બોલાવીશ. આમ કહુને તમે નોકરને રાજુ કરીને વિદાય કરો તે વ્યાવહારિક વાક્ય છે. જીવનનાં ઘણાં ક્ષેત્રોમાં આવું કરવું પડતું હોય છે. માનો કે એક મિત્ર છે કે સંબંધી છે. તે તમારી આગળ તમારાં વખાણ કરે છે. પણ પીઠ પાછળ નિંદા કરે છે. તમને નુકસાન કરે છે. આવા બનાવટી મિત્ર કે બનાવટી સંબંધીને ઝાંડો કરીને સંબંધ કાપી નાખો તો દુશ્મન બને. એટલે તેની અસલિયત સમજવા છતાં પણ એને અમુક સમય સુધી નિભાવવો પડે પછી ધીરેધીરે તેની સાથેના સંબંધો ઘટાડતાં-ઘટાડતાં ઓછા કરી નાખો કે કાપી નાખો તે વ્યાવહારિકતા કહેવાય. આવું કરવું પડે.

2. પૂરેરણા વાક્ય તે છે. જેમાં વ્યક્તિને પૂરજનને અમુક કાર્ય કરવા પૂરેરિત કરવી હોય તો તેનાં વધારીને વખાણ કરવાં જોઈએ. જેને ‘મહુાત્મય’ પણ કહેવાય છે. આરતી ગાયા પછી છેલ્લી લીટીમાં આવે છે કે “ભણો શિવાનંદ સ્વામી મોક્ષગતિ જાશો” આ પૂરેરક વાક્ય છે. આરતી ગાવા માત્રથી મોક્ષ ના થાય પણ આરતી ગાવાની પૂરેરણા મળે તેથી વખાણ કર્યા છે. આને સિદ્ધાંત વાક્ય ના કહેવાય પૂરેરણા વાક્ય કહેવાય.

3. એક આચ્વાસન વાક્ય હોય છે. માનો કે કોઈનો જીવાનજોધ દીકરો મરી ગયો છે. અકસ્માત થયો છે. તમે મળવા ગયા છો. આ વખતે તમે જે વાક્યો કહો છો. જેમકે “બાઈ! તેની દોરી તૂટી ગઈ હતી. કોણ રોકી શકે. એ ભૂમિ પોકારતી હતી, પૂરારબ્ધ એવું હતું. પૂર્વનાં કર્મનું ફળ મળ્યું.” વગેરે વગેરે તે આચ્વાસન વાક્ય

કહેવાય. સિદ્ધાંત વાક્ય ના કહેવાય જયારે લોકો ઘોર વિલાપ કરતાં હોય ત્યારે સિદ્ધાંતની વાતો ના કરાય. આજ્વાસનની જ વાતો કરાય.

પુલષોની તુલનામાં સ્તરીઓ વધુ વિલાપ કરતી હોય છે. તેથી મરણાં થયું હોય તો સ્તરીઓ રડતી હોય છે. તે રડતી-રડતી ગામ બહુાર નીકળીને છાતી પણ કૂટતી હોય છે. લાંબી લાજનો છેડો કાઢીને ધરસકે ને ધરસકે વિલાપ કરતી હોય છે. આવો વિલાપ પુલષો ભાગ્યે જ કરતા જોવા મળે છે. આવું થવાનું મુખ્ય કારણ લાગણીશીલતા છે. લાગણીશીલતાથી સ્તરીઓ હુસે છે વધારે અને રડે છે પણ વધારે. સ્તરીઓની દુનિયા જ જુદી છે. સ્તરીપુલષોની એકસરખી જ દુનિયા છે તેવું સમજનારા જીવનને સમજુ શક્યા નથી. સ્તરીઓની દુનિયા તફન જુદી છે. તેમાં લાગણી જ લાગણી છે. પછી તે રાગાત્મક હોય કે દેખાત્મક હોય. લાગણી જ લાગણી જોવા મળશે. તેથી કથાઓ બધી સ્તરીઓની જ હોય છે. પુલષોની કથાઓ નથી હોતી, પુલષો તો કથાઓનાં પાત્ર હોય છે. પણ કેન્દ્રમાં તો કોઈ સ્તરી જ હોય છે. સ્તરી વિનાની કથા હોય જ નહિ. કદાચ હોય તો રસપૂરદ ના હોય. ફિક્કી હોય. જેમ વાંદ્રા પુલષનાં મેલાં વસ્તરો કે ગંદુગોબલં ઘર.

મહાભારતકાર હુવેના પર્વને સ્તરીપર્વ કહે છે. કારણ કે યુદ્ધના ઘોર વિનાશ પછી બંને પક્ષની સ્તરીઓ જે હૃદયદરાવક વિલાપ કરે છે તેનું મુખ્ય વર્ણન છે. મહાભારતકારમાં ગજબની વર્ણનશક્તિ છે. નાની વાતને પણ તે એટલી વિસ્તૃત અને પછી રસપૂરદ વર્ણનથી પરસ્તુત કરે છે કે વાંચનાર સુજ્ઞ આજુરીન થઈ જાય છે.

મને લાગે છે કે જ્યારે જ્યારે પણ આવાં યુદ્ધો થાય ત્યારે ત્યારે સ્તરીઓને જ આવી યુદ્ધભૂમિ બતાવવી જોઈએ. કારણ કે મોટા ભાગે યુદ્ધ કરાવનારી તે જ સ્તરીઓ હોય છે. યુદ્ધભૂમિને જોઈને જ બાન થાય કે શું કરાવી દીધું? સર્વનાશ, સર્વનાશ, સર્વનાશ. યુદ્ધમાં જે મરી ગયાં હોય છે તેના કરતાં જે જીવતાં રહી ગયાં હોય છે તેમને ઘરાં માઠાં પરિણામો ભોગવવાં પડતાં હોય છે. આસ કરીને સ્તરીઓને મોટી સંખ્યામાં યોદ્ધાઓ માર્યા જવાથી સ્તરીઓ વિધવા થતી હોય છે. લાખો વિધવાઓ હૈયું ફાટી જાય તેવું લદન કરતી હોય છે. તે અને તેમનાં બાળકો અનાથ થઈ જાય છે. સરકાર બહુ બહુ તો તેમને પેન્શન બાંધી આપે. પણ જેમ જેમ સમય વીતતો જાય છે તેમ તૈંમ શૌકમાંથી કળ વળતી જાય છે. આજુવિકા તો સરકારે બાંધી આપી પણ કામવાસનાનું શું? તે રોકી રોકાતી નથી. લાખ પૂરયાનો કરો કામવાસનાને લાંબો સમય રોકી કે દબાવી શકાતી નથી. પણ લાખો વિધવાઓ માટે લાખો પુલષો લાવવા જ્યાંથી? સમાજે તેના બે રસ્તા કાઢયા. 1. સતી પૂરથા, 2. બહુપત્નીત્વ પૂરથા. સતી પૂરથા માનવીય ઉપાય ના કહેવાય. તે કૃસ્ન અને ઘૃણિત જ કહેવાય. બીજો ઉપાય બહુપત્નીત્વ પૂરથા થોડો વ્યવહારિક છે. થોડા પુલષો છે અને ઘરીબધી સ્તરીઓ છે. જ્યાં નાખશો? આવા જ કારણસર

ઇસ્લામે ચાર પત્નીઓની વ્યવસ્થા કરી હજો. જે આ સંદર્ભે ઠીક કહેવાય. સ્તરીઓને ઠેકાણે પાડીને જ તેમને સાચવી શકાય. કેટલાક લોકોએ આજન્મ વૈધવ્ય પળાયું. કઠોરથી કઠોર નિયમો ઘડયા. પણ વ્યર્થી, આ લોકો કુદરતને સમજી શકયા ન હતા. માનવજીવનને સમજી શકયા ન હતા. જીવાન તો ઠીક ઘણી વાર પૂરૌફ કે વૃદ્ધ ઉમરની સ્તરીઓને જ પણ સાચવવી કહિન થઈ જતી હોય છે. એકાદ રડયું-બડયું દૃષ્ટાંત મળે પણ તેથી પૂરા સમાજની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે.

મારે આંદામાન-નિકોબાર જવાનું થયેલું. ત્યારે જાણવા મળેલું કે અંગરેજોના સમયમાં એવો કાયદો હતો કે જેલ ભોગવીને બહાર નીકળેલી સ્તરીએ લગ્ન કરી જ લેવું જોઈએ. અપરિણીત સ્તરી રહી ના શકે. કારણ કે અનુભવોથી સિદ્ધ થયેલું કે એકાકી સ્તરી નિયંત્રણ વિનાની હોય તો ઘણા અનથો કરે છે. જે વાત આંદામાન માટે સાચી છે. તે બધે જ સાચી છે. જો તમારે ચારિદ્વિવાન સમાજ બનાવવો હોય તો પરદ્યા વિનાનાં સ્તરી-પુરુષોને સાવ ઓછાં કરી નાખો. સ્તરીઓને તો ખાસ જેટલી વિધવાઓ, વ્યક્તાઓ અને પૂરૌફ કુમારીઓ વધારે હજો. તેટલો જ સમાજ વધુ વિકૃત થઈ જશે. પુરુષો માટે પણ આજ નિયમ કરી શકાય.

મહાભારતના ચુદ્ધ પછી સૌથી મોટો પૂરુષ લાખો વિધવાઓનો હતો. તેમનું કરતું શું? આટલા બધા પુરુષો લાવવા કર્યાંથી? પુરાચીનકાળની વાત જવા દો. વર્તમાનમાં રશિયા અને જર્મની જેવા દેશોને જોઈ આવો. પરથમ અને બીજા વિશ્વચુદ્ધમાં કરોડો યોઢાઓ મરી જવાથી કરોડો સ્તરીઓ વિધવા થઈ ગઈ હતી. રશિયામાં તો હજી પણ તેની માઠી અને વિકૃત અસર છે જ. ચુદ્ધ પોતાની પાછળ જ અનેક બયાંકર પરશે મૂકૃતું જાય છે. તેમાંનો એક પૂરુષ વિધવા સ્તરીઓનો તથા અનાથ બાળકોનો પણ છે. રશિયાના પરવાસમાં મોસ્કોમાં મને જાણવા મળ્યું હતું કે અહી દરશાલાખ અનાથ બાળકો છે. જેને કોઈ સંઘરતું નથી. બીખ મારો છે. મેં નજરે અનુભવ કર્યો હતો.

કદાચ એટલે જ મહાભારતકાર આ પર્વને “સ્તરીપર્વ” કહે છે.

દુઃખ આંખાસનભૂષ્યં હોય છે. જો તેને યોગ્ય સમયે યોગ્ય વ્યક્તિનું આંખાસન મળે તો જ હુલકું થઈ જાય છે.

કૌરવોમાં હવે માત્ર એક જ ડાદ્યો માણસ બરચ્યો છે. અને તે છે ‘વિદુર.’ વિદુરે વિલાપ કરતા ધૂતરાષ્ટરને અનેક દૃષ્ટાન્તો આપીને ખૂબ સમજાવ્યા. આ વિદુરે ઘણી વાર સાચી સલાહ આપી હતી પણ કોઈએ માની ન હતી. હવે પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે. પરસંગને અનુકૂળ વિદુરજીએ શરીરની અનિત્યતા બતાવી, બધાં જ શરીરો નાશવનત છે. અને સંસાર દુઃખમય છે તેવું પણ સમજાવ્યું. આમાંથી

દૂટવાના પરયાનો કરવા જોઈએ. એવામાં મહિષ વ્યાસજી ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેમણે પણ જ્ઞાનની વાતો કરીને ધૂતરાષ્ટરને સમજાવવા પરયાનો કર્યો.

સ્વજનોના સગૂહમૃત્યુનો પરસંગ ભારે દુઃખદાયી હોય છે. સ્વજન છેલ્લા મિલન માટે આતુર હોય છે. છેલ્લું મિલન ના થાય તો મૃતકનું મોઢું તો જોવાની પરબળ હરછા થાય છે. એ જ કારણસર લોકો લાશને બે-ચાર દિવસ રાખી મૂકે છે. જેથી તેનાં સ્વજનો મોઢું તો જોઈ શકે. કૌરવપક્ષની હજારો સ્તરીઓ પોત-પોતાના પતિ તથા સ્વજનોનાં મોઢાં જોવા માટે ચુદ્ધભૂમિ તરફ નીકળી પડી. રસ્તામાં પેલી ચાંડાલ તિરપુટી મળી ગઈ, અખ્યત્યામા, કૃપાચાર્ય અને કૃતવર્મા. તેમણે બધા પૂર્વા સમાચાર આપ્યા અને પોતે પાંડવપક્ષનો સર્વનાશ કરી દીધો એ પણ કદચું. તેમને બય હતો કે અમારું પગેલું જોતા જોતા પાંડવો હમણાં અહી આવી પહોંચશે. અપરાધ બય અને ચિંતા વિનાનો નથી હોતો. બલે કોઈને થોડી ચિંતા થાય તો કોઈ વધુ ફક્કડી ઉઠે. રીઢો અપરાધી પણ નિશ્ચિંત નથી હોતો.

જ્યારે ચુદિષ્ઠિરને અબર પડી કે ધૂતરાષ્ટર ચુદ્ધભૂમિનાં મૃતકોની અંતિમવિધિ કરવા જઈ રહ્યા છે. ત્યારે તે સામા ચાલીને મળવા આવ્યા. શાસ્ત્રમાં કદચું છે કે “મરણાન્તાનિહિ વૈરાળિ” અર્થાત મૃત્યુ સુધી જ વેર હોય. મર્યાદા પછી મૃતક સાથે વેર ના હોય. શત્રુની પણ સમશાનયાત્રામાં જસ્ત જવું જોઈએ. ચુદિષ્ઠિર વગેરે જ્યારે ધૂતરાષ્ટરને મળ્યા ત્યારે ધૂતરાષ્ટર ભીમને શોધવા લાગ્યા. ચતુર કૃષ્ણ તેમનો હેતુ સમજ્ઞ ગયા. પુત્ર દુર્યોધનને મારનાર ભીમનો બદલો લેવાની હજી પણ તેમની તીવ્ર હરછા હતી. તેમનું વેર શાન્ત થયું ન હતું. એક પછી એક જ્યારે પાંડવો પગે લાગવા આવ્યા અને ધૂતરાષ્ટર આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા ત્યારે ભીમ પણ આવ્યો. ભીમનું નામ સાંભળતાં જ ધૂતરાષ્ટરનો વૈરાળિન ધગધગી ઉઠ્યો. તેમણે ભીમને જોરથી એવો દબાવ્યો કે તેના ભુક્કા નીકળી ગયા. બન્ધું એવું હતું કે શરીરકૃષ્ણે પાઇળથી ભીમને ખેંચીને તેની જગ્યાએ લોઢાની મૂર્તિ આગળ કરી દીધી હતી, ધૂતરાષ્ટરે મૂર્તિના ભુક્કા બોલાવી દીધા હતા. હવે સમજાયું કે જો સાચો ભીમ આગળ થયો હોત તો શું થાત? વૈરાળિન આવો હોય છે. સૌઅં ધૂતરાષ્ટરને ધિક્કાર ધિક્કાર કદચું.

ગાંધારીના વિલાપનું કહેવું જ શું? મા એ મા જ છે. ગાંધારીને કૌરવોના દુર્ગુણો દેખાતા નથી. અથવા કહો કે દેખાતા હોય તો જોવા માગતી નથી. માતૃત્વ મોહવિનાનું હોતું નથી. આ મોહ જ દુઃખો સહીને પણ બાળકના ઉછેર કરાવે છે. ગાંધારીને પોતાના પુત્રો પુરત્યો તીવ્રમોહ છે. તેથી તેણે પાંડવોને શાપ આપવા નિશ્ચય કર્યો. પણ વ્યાસજી વરયે પડ્યા અને માંડ સમજાવી, ભીમે ક્ષમા માગી. સાચી ક્ષમા વૈરાળિન ઉપર પાણીનો છંટકાવ થઈ જતો હોય છે. કટુશાબદી પેટરોલ થઈને ભડકો વધારનારા હોય છે. સૌઅં ક્ષમા માગી. સૌ જણો છે કે દોષ તો કૌરવોનો જ હતો પણ દોષ ના હોવા છતાં પણ ક્ષમા માગી લેવી એ મહાનતા જ

કહેવાય. કારણ કે દુઃખીને આજ્વાસન આપવાનું છે. બળતાને ઠારવાનું છે. વધુ બાળવાનું નથી. પરસંગ જોવો જોઈએ. ગાંધારીએ આંખો ઉપરથી પડી ખસેડી તો ચુદિષ્ઠિરના નખ કાળા થઈ ગયા. અજ્ઞુન શરીકૃષ્ણાની પાછળ છુપાઈ ગયો. આટલો પ્રચંડ પ્રકોપ ગાંધારીનો હતો.

ઘરાને કદાય અબર નહિ હોય પણ આ સમયગાળામાં કુંતીમાતા કૌરવોને ત્યાં જ રહેતાં હતાં. પાંડવો માતાને મળ્યા. દર્સૌપદી તો પોકે ને પોકે રડવા લાગી. તેના પાંચે પુત્રો માર્યા ગયા હતા.

બધાં ચુદ્ધભૂમિ ઉપર ગયાં. અને સૌ પોત-પોતાનાં સ્વજનોનાં શબો શોધવા લાગ્યાં અને જેને જેને પોત-પોતાનું સ્વજનનું શબ મળ્યું તે ચિત્કાર કરી ઊઠ્યાં. અનેક ઘા વાગવાથી તે ક્ષતવિક્ષત તો હતાં જ, પણ દિવસો વીતી જવાથી ગંધાઈ પણ ઊઠ્યાં હતાં. બધું જોવું સાલં પણ મડદાં જોવાં બહુ કપલ કામ કહેવાય. જેને ના થતો હોય તેને પણ વૈરાગ્ય થઈ જાય.

ગાંધારીએ દુર્યોધનનું શબ જોયું. તેની રાણીઓ તો ચિત્કાર કરી કરીને વિલાપ કરવા લાગી. કઠણ કાળજાનો માણસ પણ કંપી ઊઠે તેવી પરિસ્થિતિ સર્જીઈ “અરેરે, આ શું થઈ ગયું” શરીકૃષ્ણો બધાંને સમજાવ્યાં.

ગાંધારીએ દુઃશાસન અને બીજા પુત્રોનાં શબો જોયાં, તેમની રાણીઓએ પણ જોયાં. સૌ કોઈ પોકે ને પોકે રડવા લાગ્યાં. દૃશ્ય એટલું બધું કલણ થઈ ગયું કે શરીકૃષ્ણાની આંખમાં પણ આંસુ આવી ગયાં. સત્રીઓ જયારે ધોર ફરંદન કરતી હોય છે. ત્યારે સ્વર્યાં: સર્કૂર્ત તેમનામાં કવિત્વ પ્રસ્તાવ થતું હોય છે. તે રોતી જાય છે. અને ગાતી જાય છે. આવાં ગીતોને મરશિયાં કહેવાય છે.

અને આ જુઓ કર્ણની પત્ની કર્ણની લાશ આગળ ચિત્કાર કરી રહી છે. પતિવરતા સત્રીનું પતિ માટેનું સર્વોચ્ચ સંબોધન ‘પ્રસાણનાથ’ છે. અથીત મારા પ્રસાણાના નાથ મારા પતિ છે. પતિ છે ત્યાં સુધી જ પ્રસાણ છે. તેવો ભાવ છે. પતિ વિના પ્રસાણને શું કરવાના છે.

કોણી કોણી વાત કરાય. ચારે તરફ પોત-પોતાના પતિઓનાં શબો જોઈને તેમની પત્નીઓ ધોર હૃદયફાટ વિલાપ કરી રહી છે. વીર પુરુષ પરાક્રમ આગળ તો ટકી શકે, પણ આવા કલણ દૃશ્યો આગળ ટકી ના શકે. વીરતા ફરસ નથી હોતી તેને કલણાનો સથવારો હોય છે.

લ્યો જુઓ ત્યારે બધા વિનાશનું મૂળ આ રદ્દ્યો શકુનિ. જુછા જુગાર રમનારાના હાથ ભીમે કાપી નાખ્યા છે. લે રમ હવે જુગાર! તેની પત્ની યોધાર આંસુએ રડી રહી હતી.

આવાં અનેક દૃશ્યો જોઈને ગાંધારી વિચલિત થઈ ગઈ. તેણે શરીકૃષ્ણને શાપ આપ્યો કે આ તારો યદુવંશ નષ્ટ થઈ જશે. જેવો મારો વંશ નષ્ટ થયો.

શરીકૃષ્ણ મરક-મરક હુસી રહ્યા છે. ગાંધારી આગળ બોલી આજથી છત્રીસ વર્ષ ઉપર તમારો યદુવંશ પરસ્પરમાં લડી મરશે. તમે વનમાં જશો અને એકલા મૃત્યુ પામશો. તમારી લાશ પણ જોવા કોઈ નહિ આવે.

શરીકૃષ્ણો કદયું કે તમારી વાત સાચી છે. મારા યાદવો અંદરોઅંદર લડીને જ મરવાના છે. તે હું જણ્ણાં છું. અને માલં મૃત્યુ પણ દૂર એકાંતમાં થવાનું છે તે પણ હું જણ્ણાં છું.

યુધિષ્ઠિર બધાના સામૂહિક દાહ સંસ્કાર કરાવ્યા. પછી સૌઅં મળીને બધાના સંસ્કાર કર્યા.

હવે પરક એ હતો કે કર્ણની વિધિ કોણ કરે? કારણ કે તેનું તો કોઈ હતું નહિ ત્યારે કુંતીએ રહુસ્ય પૂરગાટ કર્યું કે કર્ણ મારો પુત્ર હતો તેથી પાંડવોનો ભાઈ થાય. એટલે યુધિષ્ઠિર જ તેની વિધિ કરાવે.

યુધિષ્ઠિર કર્ણની બધી વિધિ કરાવી. તેની બધી પણીઓને પોતાના ત્યાં આશ્રય આપ્યો. લોહીની સગાઈ બહુ પૂરબળ હોય છે. પણ ઠંડો યુધિષ્ઠિર પણ કુંતી ઉપર ફુલદ્વાર થઈ ગયો. “આજ સુધી આ રહુસ્ય છુપાયું કેમ? જો અમે પરથમથી જણાતા હોત તો આ ચુદ્ધ થાત જ નહિ. આવેશામાં ને આવેશામાં તેણે સમસ્ત સત્રી જાતીને શાપ આપ્યો. જાવ આજથી હવે તમારા પેટમાં કોઈ ગુપ્ત વાત ટકશો નહિ. કદાય આ શાપના કારણે સત્રીઓ વાતને પચાવી નહિ શકતી હોય!

30-7-10

*

શાંતિપર્વ

91. યુધિષ્ઠિરનો વૈરાગ્ય

અશાનિત પછી શાનિત હોય. જેણે અશાનિત બોગવી જ નથી તેને શાનિતની કદર જ ના હોય. જલ્દ પણ ના હોય. અશાનિત ના હોવા છતાં પણ જે શાનિત માટે સાધના કરે છે તે વગર જોઈતું પેટ ચોળીને પીડા ઊભી કરે છે. અશાનિત સકારણ હોય છે. શાનિત સકારણ નથી હોતી. અશાનિતનો અભાવ જ શાનિત છે. અશાનિતનાં મુખ્યત: પાંચ કારણો હોય છે. (1) અન્યાય (2) અપમાન (3) સંબંધીઓની ગેરસમજ કે સાચી સમજ (4) ભૂલોનો કે અપરાધોનો પંચાત્તાપ અને (5) મહત્વના સળગતા પ્રક્રિયાનો ઉકેલ ના થયો હોત તો.

1. જીવન ન્યાય-અન્યાયના બે પાટા ઉપર ચાલતું હોય છે. જ્યાં શાસન અને પ્રજા ન્યાયપ્રેરેમી હોય છે ત્યાં ન્યાયની માત્રા વધુ હોય છે. જ્યાં આ બજે ન્યાયપ્રેરેમી નથી હોતાં ત્યાં અન્યાયની માત્રા વધી જતી હોય છે. પ્રજાનો પોતાનો ગુણ પણ હોય છે ન્યાયપિરયતા. જે પ્રજામાં આવો ગુણ હોય છે તે વીર અને સાચી ધાર્મિક હોય છે. આવી જ પ્રજા ન્યાયપ્રેરેમી અમલદાર અને શાસકો પેદા કરતી હોય છે. જો પ્રજામાં ન્યાયપિરયતા જ ના હોય તો તે પક્ષપાતી, પલ્ટીબાજ અને આદર્શહૃદીન પ્રજા થઈ જતી હોય છે. આવી પ્રજા મહાપુરુષો પેદા કરી શકતી નથી. જે પાણીએ મગ ચઢે તે પાણીએ મગ ચઢાવી લેવાની ધારણાવાળી પ્રજા કદી મહાન નથી હોતી. તે સ્વાથી અને તકવાઈ હોય છે તેનો વિશ્વાસ કે ભરોસો ના કરાય.

ન્યાયપિરયતા આનુવંશિક ગુણ હોય છે જેને વધારી ઘટાડી શકાય છે. ક્રેટલીક જન્મજાત લુચ્યી પ્રજા હોય છે. તેમાં અપવાદ હોઈ શકે. પણ મોટા ભાગે તે જન્મજાત ગુણ હોય છે. કદાચ આ જ કારણસર કુળ શબ્દ પરચલિત થયો હશે. કુળવાન માણસને મળવું એ જીવનની દુર્લભ પ્રસાધિત કરેવાય.

જેને હુનહુળતો અન્યાય થયો હોય તેને શાનિત ના હોય. આ અન્યાય રાજકીય, ધાર્મિક, સામાજિક કે પારિવારિક કોઈ પણ પ્રકારનો હોય. અન્યાયથી અશાનિત થતી હોય છે. આવી અશાનિત હોમ-હુવન કે યોગસાધનાથી દૂર ના કરી શકાય. ન્યાય મેળવીને જ દૂર કરી શકાય. ન્યાય મેળવવા માટે ઝગ્ઝમવું પડે. આ ઝગ્ઝમવું એ જ સાધના કરેવાય. એ ઝગ્ઝમવાનું પડતું મૂકીને ભાગી છૂટે છે તે ત્યાગી નહિ પણ પલાયનવાઈ કરેવાય. પાંડવોને અન્યાય થયો છે અને હુવે તે ન્યાય મેળવવા ઝગ્ઝમે તો તેને જીવનસાધના કરેવાય.

૨. અશાનિતનું બીજું કારણ અપમાન પણ હોઈ શકે. જેમ જેમ માનનું ક્ષેત્ર મોટું થતું જાય તેમ તેમ અપમાનનું ક્ષેત્ર પણ મોટું થતું જાય. કોઈ સંભાવિત વ્યક્તિનું હળહળતું અપમાન કરે તો તેમાંથી અશાનિત પેદા થાય. વાણી અને વ્યવહાર બજે દ્વારા અપમાન થતું હોય છે. સભા વરચે દરૌપદીનાં ચીર ખેંચવાં, તેને વેશયા કહેવી, દુર્યોધનની જંધ ઉપર બેસવાનું કહેવું આ બધું અસહ્ય અપમાન જ કહેવાય. કુળવાન સ્તરી માટે પતિની હાજરીમાં, સના વરચે જો આવો વ્યવહાર ઘોર અશાનિત પેદા કરે. આવા અપમાનને ભૂલી જવાનું કાર્ય કાંતો કોઈ સંત જ કરી શકે કાં પછી કોઈ નમાલો માણસ જ કરી શકે.

અપમાનને ભૂલવાથી ભૂલાતું નથી. તે વધુ યાદ આવે છે. તેની અસહ્ય પીડા થાય છે. તેની શાનિત પણ હોમ-હવન કે દ્વાન કરવાની નથી થતી. માત્ર ને માત્ર બદલો લેવાથી જ થાય છે. બદલો લેવો એ સરળ કામ નથી. તેમાં પણ અતિસમર્થની સામે બાખડવું એ બહુ કઠિન કામ હોય છે. આ કઠિન કામનું નામ જ જીવનસાધના છે. આ સાધના દરૌપદીએ કરી, મહુરાણા પુરતાપ જેવા અનેક બડવીરોએ કરી. જેમાંથી ઇતિહાસ રચાયો. માનો કે પોતાના ઘોર અપમાનથી દરૌપદીને કશી અશાનિત ના થઈ હોત. કદાચ વસ્ત્ર ખેંચાઈ ગયું હોત કે દુર્યોધનની જંધ ઉપર બેસવું પડયું હોત તોય શું? તેમાં શું બગડી જવાનું હતું? આવી ધારણા ધારી હોત તો અશાનિત ના થાત. તો પછી દરૌપદીનો ઇતિહાસ પણ ના હોત. રોજ કેટલીએ સ્તરીઓનાં ચીર આજે બળાત્કારીઓ દ્વારા ખેંચાતાં હુશે. ડહાપણવાની સ્તરીઓ ચૂપચાપ સ્વીકારી લે તો કશો ઝડપો ના થાય. જેમ ચાલે તેમ ચાલવા દેવાનું, એમાં આપણું શું બગડી ગયું! હોય એ તો એમ જ ચાલે. આવી ધારણા કરી લેવામાં આવે તો અશાનિત ના થાય. મહુબારત ના થાય. આવી વ્યક્તિ કે આવી પુરજી જીવનભર ચ્યંથાતી જ રહેતી હોય છે. વેશયાને પણ સ્વમાન હોય છે. આ તો વેશયા કરતાં પણ છેલ્લી કક્ષાની પુરજી કહેવાય.

3. જીવનની કરોડરજજુ “સંબંધો” છે. સંબંધો વિનાનું જીવન શક્ય જ નથી. સંબંધો એકધારા રહેતા નથી. તેમાં ચઢ-ઉત્તર થયા કરતી હોય છે. જ્યારે સંબંધો ગાઢ-પુરગાઢ થઈ જાય છે અને પછી તેમાં સમજ કે ગેરસમજથી બંગાળ પડે છે ત્યારે અશાનિત થાય છે. આવા સમયે કોઈ સાચો અને હિતકારી મદ્દયસ્થી હોય તો બગડેલા સંબંધોને સુધરાવી આપતો હોય છે અને જો કોઈ ઓટો માણસ વરચે આવી જાય તો બગડેલા સંબંધોને વધુ બગાડતો હોય છે. આથી અશાનિત થતી હોય છે.

4. વ્યક્તિના દ્વારા ગંભીર ભૂલો થઈ ગઈ હોય, અપરાધ થયા હોય અને વીછીના ડંખની માફક વેદના થતી હોય ત્યારે વ્યક્તિને સાત્ત્વિક અશાનિત થતી હોય છે. આવી અશાનિત કલ્યાણકારી થઈ શકે છે. પ્રાયશ્ચિત કરવાથી તેને શાનિત મળતી હોય છે.

પ. વ્યક્તિગત જીવનના, કે પછી અન્ય કોઈ જવાબદારીભર્યો ક્ષેત્રના સળગતા પરણે ઉકેલી શકાયા ના હોય તો વ્યક્તિને અશાનિત રહેતી હોય છે. જ્યાં સુધી પરણે ઉકેલાય નહિ ત્યાં સુધી આવી અશાનિત રહેતી હોય છે. તે રહેવી જ જોઈએ. તેથી પરણે ઉકેલવાનો પુરુષાર્થ થતો હોય છે. સળગતા પરણે હોય અને વ્યક્તિને અશાનિત ના થાય તો તે મડું જ કહેવાય. બેજવાબદાર કહેવાય. આવા લોકો શાનિતના નામે બાગેડુ જીવન જીવતા હોય છે. ભલે તેના ઉપર આદ્યાત્મિકતાની ચાદર ઓઠી હોય.

મહુભારતમાં પાંડવો અને કૌરવોએ પણ ઘોર અશાનિત ભોગવી છે. સર્વનાશની હુદે પહોંચીને હુવે શાનિતની ઝંખના થવા લાગી છે. પૂર્વે કદચિંતન તેમ અશાનિત સકારણ હોય છે. શાનિત માટે કારણ નથી હોતાં. અશાનિતનો અભાવ જ શાનિત છે. હા, હુષ્ણ, આનંદ વગેરે સકારણ હોય છે. પાંડવોની અશાનિતનાં મુખ્ય કારણો હુતાં અન્યાય, અપમાન અને મહુત્વના પરણેનો વણઉકેલ. હુવે આ કારણો દૂર થઈ ગયાં છે. રાજ્ય પડાવી લેવાનો અન્યાય દૂર થઈ ગયો છે. હળહળતા અપમાનનો બદલો લેવાઈ ગયો છે. રાજસત્તા પાછી મેળવવાનો પરણ પણ ઉકલી ગયો છે. એટલે હુવે અશાનિતનું કોઈ કારણ બાકી રહેતું નથી. એટલે આ પર્વને “શાનિતપર્વ” કહેવાયું હશે. પણ હજુ એક વાત બાકી છે તે છે સ્વભાવની. જો તમારો અતિસાત્ત્વિક સ્વભાવ હોય તો તમે સુખ પણ સારી રીતે ભોગવી ના શકો. સુખમાં પણ તમને દોષ દેખાયા કરે. ચુદિષ્ઠિરને આવું જ થયું.

ચુદિષ્ઠિરનો અતિસાત્ત્વિક સ્વભાવ છે. હુવે તેને જે કર્યું તેનો પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો છે. “અરે, મેં આ શું કર્યું?” આવી પીડા તેને કોતરી ખાય છે. જો ના કર્યું હોત તો પણ દુઃખ થાત અને કર્યું છે તો પણ દુઃખ થાય છે. અતિસાત્ત્વિક સ્વભાવવાળી વ્યક્તિ પોતાના સ્વભાવથી દુઃખી થતી હોય છે. તે ઉદાસીન અને ગમણીન રહેવા લાગ્યા. એવામાં તેમના ત્યાં મહુષિ વેદવ્યાસ, નારદ, દેવલ, કણવ વગેરે અનેક ઋષિઓ આવ્યા. ઋષિઓ અને સંતો જ્યાં જ્યાં પરણે હોય ત્યાં પહોંચી જાય અને ઉપાય બતાવે. આ બધાની આગળ ચુદિષ્ઠિરે પોતાની વેદના પરકટ કરી. “મેં મારા કુળનો વિનાશ કરાવી નાખ્યો, કૌરવોની સાથે માણ કુળ પણ આ ચુદ્ધમાં નાશ થઈ ગયું છે. એવું લાગે છે કે હું જીતીને પણ હારી ગયો છું. મને શાનિત નથી. મેં મારા સગાભાઈ કર્ણનો વધ કરાવી દીધો. મારે જાણવું છે કે કર્ણના રથનું પૈડું કેમ ઝૂપી ગયું અને કેમ તે ચુદ્ધમાં હારી ગયો.”

નારદજીએ પૂરી વાત કહેવા માંડી. કર્ણ દાસીપુત્ર હતો તેથી તેને બધે જ સહન કરવું પડતું હતું. તે ધનુવિર્ધા શીખવા માટે પરશુરામથી પાસે ગયો અને “હું ભૂગુ ગોતરીય બ્રાહ્મણ છું” તેવું જ્ઞાન બોલીને વિદ્યા શીખ્યો. તે આશ્રમ આગળ ફરી રહ્યો હતો ત્યાં કોઈ બ્રાહ્મણની ગાય આવી ગઈ. આ કોઈ હિંસક પરાણી છે તેવું સમજીને તેણે ગાયની હત્યા કરી નાંખી. પછી બૂલ સમજાઈ. તેણે

બ્રાહ્મણાની ક્ષમા માગી પણ કુલદ્વારા થયેલા બ્રાહ્મણો તેને શાપ આપ્યો કે “જા ચુદ્ધમાં તારા રથનું પૈડું ઘરતીમાં ફુસાઈ જશે” આ શાપ તેને નદ્યો.

કર્ણો, પરશુરામજી પાસે રહીને બ્રહ્માસ્તર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, પણ એક વાર એવું બન્યું કે પરશુરામજી શિષ્ય કર્ણના ખોળામાં માણું રાખીને સૂતા હતા બરાબર તે જ સમયે એક કીડો આવીને કર્ણની જાંધમાં કરડવા લાગ્યો. અસહય વેદના થવા છતાં, ગુલજી જાગી જશે તેવી ભાવનાથી કર્ણ હુલ્યો પણ નહિ. કીડાએ બહુ કંખ દીધા. લોહી વહેવા લાગ્યું. તેથી પરશુરામજી જાગી ગયા. પરશુરામજીની દૃષ્ટિ પડતાં જ કીડો મરી ગયો. પણ પરશુરામજીને શાકા થઈ કે આ છોકરો નક્કી બ્રાહ્મણ નથી. આટલું ઘેર્ય બ્રાહ્મણમાં ના હોય. નક્કી આ મારા શત્રુઓમાંનો ક્ષત્રિરય છે. તેમણે કુરોધથી સત્ય હક્કીકત પૂછી ત્યારે ડરતાં ડરતાં કર્ણ સત્ય વાત કરી દીધી. “હું બ્રાહ્મણ નથી અને ક્ષત્રિરય પણ નથી, હું તો દાસીપુત્ર-રાધેય છું. બ્રહ્માસ્તર વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાના લોભથી હું અસત્ય બોલ્યો હતો. મને ક્ષમા કરો.”

પરશુરામ આ જાણીને વધુ કુલદ્વારા થયા અને તેમણે શાપ આપ્યો કે “ખરા સમયે તું મારી બ્રહ્માસ્તર વિદ્યાને ભૂલી જઈશા.” આ રીતે તેનું મૃત્યુ થયું. નારદજીએ કહ્યું.

પાંડવો હજી હસ્તિનાપુરની બહુરના શિબિરમાં રહી રહ્યા છે. ચુધિષ્ઠિરે તીવ્ર વિષાદમાં અર્જુનને કહ્યું કે “મારે આ રાજપાટ જોઈતું નથી. તમે રાજ્ય કરો, હું વનમાં ચાલ્યો જઈશા.” ખરા સમયે ચુધિષ્ઠિરને વૈરાગ્ય થયો. પણ અર્જુને તેમને સમજાવ્યા કે રાજ્ય કરવું જણારી છે. પહેલાં અર્જુનને ચુદ્ધ વખતે વિષાદ થયો હતો. હવે ચુધિષ્ઠિરને વિષાદ થયો છે. મારે રાજ્ય નથી જોઈતું, હું વનમાં જઈશા.” આવું થવાનું કારણ સમજવા જેવું છે.

ભારતીય ધર્મોની મુખ્ય તરણ ધારાઓ છે. (1) હિન્દુ (2) બૌધ્ધ અને (3) જૈન. તરણો ધારાઓ (અને પેટાધારાઓ પણ) મોક્ષ કે નિર્વાણના પરમ લક્ષ્યને લઈને ચાલે છે. આ તરણોનો મોક્ષ સંસારત્યાગ, રાજ્યત્યાગના દ્વારા જ મળે છે. હિન્દુઓ પચાસ વર્ષ પછી વાનપ્રસ્થ અને પછી સંન્યાસ ગ્રહણ કરીને જ મોક્ષ મેળવે છે. બૌધ્ધ અને જૈન તો પચાસ વર્ષની પણ રાહ જોતા નથી. ભરયુવાવસ્થામાં પત્નીઓને ઊંઘતી છોડીને નિર્વાણ કે મોક્ષ મેળવવા નીકળી પડે છે. માત્ર સંસારત્યાગ જ નહિ, રાજપાટનો ત્યાગ પણ તેમના ત્યાં મહાન આદર્શ ત્યાગ મનાયો છે.

ઇસ્લામમાં પત્નીત્યાગ કે સંસારત્યાગની વાત નથી. તેમના ત્યાં બ્રાહ્મયર્થનો મહિમા પણ નથી. રાજપાટ છોડીને દીક્ષા લેવાની વાત પણ નથી. સંસાર, વિષયભોગ અને રાજસત્તા, મોક્ષવિરોધી નથી બલકે સાધક છે. એટલે કોઈ

આદર્શાહ કે સુલતાન કે કોઈ શોઠ, પત્ની ત્યાગીને કે સંસાર ત્યાગીને દીક્ષા લેતો નથી. તેઓ રાજસત્તાને ધર્મપ્રચારનું પ્રબળ સાધન માને છે. ધર્મનો પ્રચાર-પ્રસાર કરવાથી મોટું કોઈ પુણ્ય નથી. તે મોક્ષમાર્ગ પણ છે. આ મુદ્રાના બેદને સમજશે તે હિન્દુ ધર્મની કમજોરીને પણ સમજી શકશે. કોઈ રાજપાટ ભોગવે છે તે તેના વ્યક્તિગત ભોગો છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે તે પણ તેનો મહાન ત્યાગ છે. આવું મનાયું છે પણ રાજસત્તા અને તેનો ત્યાગ બજેનો પ્રબાવ પ્રરજન ઉપર કેટલો પ્રબળ પડતો હોય છે તેનો વિચાર ખાસ થયો નથી. સો વર્ષમાં એકાદ કોઈ મહાન રાજા થતો હોય છે તે જો એકાને દીક્ષા લઈ લે તો રાજ્ય અને પ્રરજનજીવન ઉપર કેટલું દુષ્પરિણામ આવે તો વિચાર કર્યો કરતા આવાં કોઈ મહાન રાજા દીક્ષા લઈને કેવો વીતરાગ થઈ ગયો તેની જ મહત્ત્વ બતાવાઈ લાગે છે. આમ કરવાથી સારા-ઉપયોગી માણસોને પણ આ દિશા તરફ જવાની પરૈરણા મળતી હોય છે. ચુદિષ્ઠિરને પણ આવું જ થયું. તેને વૈરાગ્ય-વિષાદ થયો. “મારે રાજપાટ નથી જોઈતું. હું આત્મકલ્યાણ માટે વનમાં ચાલ્યો જઈશ. તમે બધા રાજ્ય ભોગવો.” માનો કે રાજ્ય ભોગવવાની વસ્તુ છે. ચુદિષ્ઠિરના આવા વિષાદને અજ્ઞુને જે રીતે તુચ્છ માન્યો છે તે સમજવા જેવું છે. તે કહે છે કે દીક્ષા કોણ ગ્રહણ કરે?

“જેનાં કલ્યાણનાં સાધનો નષ્ટ થઈ ગયાં હોય, જે ઘોર દરિદ્ર હોય, જેની કશી ગણાના નથી, જે સ્તરી-પુત્રાદિ વિનાનો છે, જે પરાક્રમ પુરુષાર્થ વિનાનો, કે આવો માણસ બીખ માગીને જીવનનિર્વાહ કરવા દીક્ષા ગ્રહણ કરે તો કરે, તમે જ્યારે હુથમાં અપ્પર-ભીક્ષાપાત્ર લઈને ઘરઘરની બિક્ષા માગવા લાગશો ત્યારે લોકો શું કહેશે? કેટલાક લોકો તમારી દીક્ષાને આદર્શ માનીને પોતે પણ દીક્ષા લેવા લાગશે અને બીખ માગતા થશે તો રાષ્ટ્ર બિખારીઓનું થઈ જશે. દરિદ્ર બિખારી કોઈની નજુક ઊભો રહે તોપણ તેને ગમતું નથી. તેને જ દૂર કરે છે કાં પછી પોતે જ દૂર થઈ જાય છે.”

જે લોકો ક્ષણિક આવેશમાં કે વિચારપૂર્વક ગૃહત્યાગ-સંસારત્યાગની દીક્ષા લે છે. તેમને સમય વીતતાં ઉદરના આવેગો અને કામના આવેગો સત્તાવવા લાગે છે. આવા આવેગોને શાન્ત કરવા તે ઉદરપૂર્તિ માટે બિક્ષાનો આશરો લે છે. જેથી માણસ પરાજનભોજન, પરોપજીવી થઈ જાય છે. બીજુ તરફ કામવાસનાના આવેગનું શમન કેવી રીતે થશે? તેની તો બિક્ષા ના હોય. કામ આવેગોને દબાવવાથી કે સોકવાથી લાંબો સમય રોકી શકતા નથી. દમનકર્તાને તે દલિત કરી નાખતા હોય છે. ઉપરથી કામદમનનો દંબ કરનારા અંદરથી કામદલિત થઈને નિસ્તેજ અને નિંદિત જીવન જીવતા થઈ જતા હોય છે. તેના કરતાં ઘરમાં રહીને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવતાં બજાવતાં હક્કનો રોટલો ખાવો કહેવાય.

બીજું કામના આવેગો તો શારીરિક ભૂખ પેદા કરે છે. તે તો કુદરતી-અકુદરતી ગમે તે રીતે મિટાવી શકાય પણ લાગણીની ભૂખ કેવી રીતે સંતોષી શકાય? લાગણી એ જીવનનું સૌથી મોટું ટોનિક છે. જેને કોઈની લાગણી મળી જ નથી કે જેણે કોઈના ઉપર લાગણી ઢોળી જ નથી તે જીવનમાં ખાલીપણું અનુભવે છે. આ ખાલીપણું તન-મન બજેને મારી નાખતું હોય છે. આવા લોકો નિસ્તેજ, બીમાર, હરછાહીન થઈને અલ્પજીવી થઈ જતા હોય છે. એટલે ગૃહન્યાગ કરવાની દીક્ષા ના લેતાં ગૃહધર્મ નિભાવવાની દીક્ષા લે એ જ ઠીક લાગે છે.

અજ્રુને અનેક રીતે યુધિષ્ઠિરના વિચારોનો વિરોધ કર્યો પણ યુધિષ્ઠિર પોતાના મન ઉપર મક્કમ રદ્દ્યા. વૈરાગ્યનો પણ એક નશો હોય છે તે તીતરે નહિ ત્યાં સુધી વ્યક્તિને સમજાવી ના શકાય.

હવે બીમસેન, યુધિષ્ઠિરને સમજાવે છે. “જો તમારે આવી રીતે સંન્યાસ દીક્ષા જો લેવી હતી તો કૌરવોનો નાશ કેમ કરાવ્યો? આ તો એવું થયું કે માણસે શત્રુઓની હુત્યા કરીને પછી આત્મહત્યા કરી નાખી. તમે આત્મહત્યા કરવા તૈયાર થયા છો. પહેલાં તમે હુજારોને તારણ આપતા હતા, હુજારોને જમાડતા હતા. હવે તમે પોતે જ કોઈની શરણમાં જીવતા થઈ જશો. અને કોઈના ટુકડા ખાઈને જીવનનિર્વાહ કરતા થઈ જશો.

સંન્યાસની વાત ધર્મ નથી પણ ધર્મભાસ છે. અર્થાત્ કોઈએ શાસ્ત્રનો ખોટો અર્થ કરીને લોકોને ગેરમાર્ગ દોર્યો છે.”

(મહાભારત—શાન્તિપર્વ 10-૨૦)

જુઓ વનમાં એકલો રહીને મૂગ, બૂડુ, પક્ષી વગેરે મોક્ષ મેળવતાં નથી. જો માણસને વનમાં એકલા રહેવાથી મોક્ષ મળતો હોય તો આ બધાં પણ મોક્ષે ગયાં હોત.” નીમે યુધિષ્ઠિરને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

હવે નકુલનો વારો આવ્યો.

“જે ગૃહસ્થાશરમના સુખોને બોગવ્યા વિના જ સીધા દીક્ષા લઈ લે છે તે તાપસી ત્યાગી છે. તેમના ત્યાગથી પરિણામહીન દુઃખો જ મળતાં હોય છે. જે તત્ત્વો ફુસાવનારાં હોય તેનો ત્યાગ કરવાથી ત્યાગી થવાય, માત્ર ઘર છોડવાથી ત્યાગી ન થવાય.”

હવે સહેદેવ સમજાવે છે. બહુ મહત્વની વાત કહે છે. “જે લોકો માત્ર બાદ્ય સુખોને ત્યાગી હોય છે અથવા દુઃસંબંધી સુખોને ત્યાળુ હોય છે અને જાળી કરીને હઠપૂર્વક દુઃખી થાય છે તે ત્યાગી નથી, મૂઢ કે ખરો ત્યાગ તો આસક્તિનો ત્યાગ છે. ઘરમાં રહીને આસક્તિનો ત્યાગ કરીને જે યથાયોગ્ય સુખો બોગવે છે તે ખરાત્યાગી છે. દરવ્યાત્યાગ નહિ, દરવ્ય પ્રત્યેની આસક્તિનો ત્યાગ જ ખરો

ત્યાગ છે. જે રાજા ન્યાયનીતિપૂર્વકના મળેલા ભોગોને ભોગવતો નથી તે કાં તો નપુંસક છે કે પછી મૂઢ છે. ભોગોનો સર્વથા ત્યાગ શક્ય જ નથી. ભોગો તો ઔષધ છે, અમૃત છે. દીર્ઘજીવન પૂરદાતા છે. એ સંયમપૂર્વક ભોગવાચ તો.”

હવે દરૌપદીનો વારો આવ્યો.

“જે લોકો કાયર અને નપુંસક હોય છે તે ભોગો ભોગવી શકતા નથી. જેમ કાદવમાં પડેલી માઇલી નથી હોતી તેમ નપુંસકના ઘરે પુત્ર નથી હોતો. પત્નીનું સુખ પતિને આધીન છે. પત્નીનો ત્યાગ કરીને પતિને દીક્ષા લેવાનો કોઈ અધિકાર ના હોય. પત્નીની ત્યાગ થવાથી પત્ની કુમારી વળી શકે છે. તેનું પણ પતિને જ લાગે. જેમ ભૂખ્યો માણસ ચોરી કરે તેમ કામભૂખી સ્તરી પણ ચોરી કરે તો નવાઈ નહિ. હું કેટલી અભાગણી છું કે મારા પાંચ પુત્રો તો મેં ખોઈ દીધા. હવે પતિ પણ મને છોડીને ચાલતો થાય તો માલં શું થશે? કઈ વિચાર કર્યો?” દરૌપદી બોલી.

ફરીથી અર્જુન, યુધિષ્ઠિરને રાજા જનકના ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવે છે. એક વાર મહારાજા જનકે રાજ વ્યવહાર છોડીને સંન્યાસ લેવાનો રસ્તો ગૂરહેણ કર્યો. થોડાક જવથી જ જીવિકા ચલાવવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે રાજાની રાણી કુપિત થઈ અને તેણે રાજાને આ પરમાણે સંભળાવ્યું. “જે લોકોનું તમે ભરણપોષણ કરતા હતા, હવે એવા લોકોના ઘરોમાંથી બિક્ષા માળીને જીવવા માગો છો તે શારમની વાત કહેવાચ. આ બધું મોક્ષ માટે કરતા હોવ તો મોક્ષ તો સંશાયાસપદ છે. કદાચ હોય, કદાચ ના પણ હોય. જે સંશાયાસપદ છે તેવા કુણીના ગોળ જેવા મોક્ષ માટે હુથેળીનો ગોળ ફેંકી દો છો તે યોગ્ય નથી. જે બીજાને અજ આપે છે તે પરાણ આપે છે. “અજ દ: પરાણાદો ભવેત” જે આસકત નથી થતો તે જ ખરો સંન્યાસી છે. જે લોકો માત્ર મુંડ મુંડાવીને સંન્યાસી થઈ જાય છે તે તો પેટ પાળવા માટે જ થાય છે. આ તો મથમુંડાઓની જીવિકા માત્ર છે. વગેરે રાણીએ જનકને કદયું તેથી રાજાના વિચાર બદલાઈ ગયા અને તેણે સંન્યાસ લેવાનું બંધ રાખી અનાસક્રિતથી રાજ ચલાવવાનું નક્કી કર્યું. તમે પણ સંન્યાસની છરછા છોડીને યુદ્ધમાં જિતેલા રાજ્યને લોકહિત માટે સંચાલિત કરો.

એટલામાં મુનિવર દેવસ્વાન આવી પહોંચ્યા. તેમણે પણ યુધિષ્ઠિરને અનેક પરકારે સંન્યાસ નહિ લેવા સમજાવ્યા. ત્યાં તો વ્યાસજી પણ આવી ગયા. તેમણે પણ યુધિષ્ઠિરને અનેક રીતે સંન્યાસ નહિ લેવા સમજાવ્યા. બીજા ઘણા ઋષિ-મુનિઓ આવ્યા અને યુધિષ્ઠિરને ઘણું સમજાવ્યા. છેવટે યુધિષ્ઠિર પરાણાત્યાગ માટે તૈયાર થઈ ગયા. પણ વ્યાસજીએ તેમને સંન્યાસ દીક્ષાથી અટકાવવા પરયાન કર્યો, પણ યુધિષ્ઠિર ના માન્યા. શરીરકૃષણ અને વ્યાસજી દ્વારા સમજાવવાથી અંતે યુધિષ્ઠિર માની ગયા. તેમણે સંન્યાસ દીક્ષાનો વિચાર છોડીને હસ્તિનાપુરમાં પરવેશ કર્યો.

2-8-10

*

92. યુધિષ્ઠિરનો રાજ્યાભિષેક

ધાર્મિક કે રાજકીય વર્ગોએ મહત્વના પૂરસંગે નાની-મોટી શાસ્ત્રીયવિધિ થતી હોય છે. તેને કર્મકાંડ પણ કહેવાય છે. આવી વિધિઓનો એક હેતુ લોકસ્વીકૃતિ પણ હોય છે. માનો કે કોઈનાં લગ્ન થયાં. કશી જ વિધિ કર્યા વિના પતિ-પત્ની થઈ ગયાં. તો તેમાં જોઈએ તેવી લોકસ્વીકૃતિ ના મળી કહેવાય. પણ વાજતે-ગાજતે, વરધોડો કાઢીને સગાં-સનેહીઓનો જમણાવાર ગોઠવીને હોમ-હુવન કરીને બધા રીત-રિવાજો પૂરમાણે લગ્ન કર્યું હોય તો તેને લોકસ્વીકૃતિ કહેવાય. આવી જ રીતે બીજા પૂરસંગો પણ નાના-મોટા જમણાવાર અને શણાગાર સાથે કરાય તો તેથી લોકપૂરસિદ્ધિ અને લોકસ્વીકૃતિ પૂરાપ્ત થાય. જીવનમાં જેણે લોકોમાં રહેવું હોય તેણે લોકસ્વીકૃતિનું મહત્વ સ્વીકારવું જ જોઈએ. જે વસ્તુને લોકો માન્ય ના રાખે તેને કરવાથી લોકચાહુના ના રહે અથવા ઓછી થઈ જાય. લોકચાહુના એ પણ જીવનની એક મોટી મૂડી જ કહેવાય. પણ આનો અર્થ એવો પણ ના કરાય કે બધા રીતરિવાજો આંખ મીયીને કરતા જ રહેવા. જે રિવાજો જે કર્મકાંડો કે જે વિધિઓથી વ્યક્તિ અને સમાજને અગવડો થતી હોય, હુનિ થતી હોય તેવા રિવાજો કે વિધિઓને લોકપરવાહુ કર્યા વિના ત્યજી પણ દેવા જોઈએ. આને ધર્મસુધાર કે સમાજસુધાર કહેવાય છે. હિંમતવાળી વ્યક્તિ જ આ કામ કરી શકે.

બધાંએ મળીને યુધિષ્ઠિરના વૈરાગ્યને કહું કે વિષાદને ઉતારી દીધો. અને તેમને રાજ્યાદી સ્વીકારવા માટે મનાવી લીધા. વૈરાગ્યવાન વ્યક્તિને લગ્ન માટે, સત્તા માટે, સન્માન માટે મનાવવા પડતા હોય છે. સામાન્ય માણસ આવા બધા માટે તલપાપડ થયા કરતો હોય છે. લગ્ન, સત્તા અને માન-સન્માન માટે હુંમેશાં તલપાપડ રહેતો માણસ ચોગ્ય નથી હોતો. તે જવાબદારીઓ બરાબર સંભાળી શકતો નથી. તેનો અતિરાગ તેને આસક્ત બનાવે છે, જેમાંથી તેની દુર્બોધનતા વિકસે છે.

યુધિષ્ઠિર સહિત પાંડવો અને પરિવાર હસ્તિનાપુર આવ્યાં. રાજસત્તા ભરોસાપાત્ર નથી હોતી. કયારે આવે અને કયારે જાય તે કહેવાય નહિ. સૌથી મોટો નશો રાજસત્તાનો હોય છે. આ નશાનો સ્વાદ અને કેફ એક વાર જે ચાખી જાય તે તેને છોડી નથી શકતો. કદાચ છૂટી જાય તો ફરીને મેળવવા પૂર્યાતનો કરતો રહે છે. ક્રેટલીક વાર તો તેના પરયાતનો ફાંઝાં થઈ જાય છે. પણ આમાં કોઈક ધીર-વીર-પુરુષ અપવાદસ્થપ પણ હોય છે. તેને સત્તાનો નશો નથી ચઢતો, કારણ કે મોહ નથી હોતો. મોહ હોય તો જ નશો ચઢે. યુધિષ્ઠિર નિર્માહી વ્યક્તિ છે. તેથી તેમને મનાવવા પડ્યા છે. લગ્ન અને માન-સન્માન માટે પણ આ જ નિયમ છે.

રાજાને બેસવાના આસનને સિંહાસન કહેવાય છે. બજે હુથા સંહિની આકૃતિવાળા હોવાથી તેને સિંહાસન નથી કહેવાતું પણ સંહિ જેવો પરાક્રમી અને ધીર-વીર હોય તે જ આ સિંહાસન ઉપર બેસી શકે. નમાલા માણસોને કદી પણ આ સિંહાસન ઉપર બેસાડાય નહિ. તે સિંહાસનને લજવી મારશે.

ચુદિષ્ઠિરને સિંહાસન ઉપર બેસાડ્યા. આજ સુધી અબર નહિ કેટલા લોકો આ સિંહાસન ઉપર બેઠા અને ઊતર્યા. કેટલાકને તો ફેંકી દેવાયા. કેટલાકે નામ અમર કર્યું તો કેટલાકે નામ બોળ્યું. આ સિંહાસન ધગધગતી ભણી જેવું છે. તે જીવનને ઉષ્ણતા આપે છે અને બાળી પણ મૂકે છે. દુર્ઘાદન અને કૌરવો બળીને ખાખ થઈ ગયા. હા, હજુ સિંહાસન સલામત છે. હવે ચુદિષ્ઠિર બેસવાના છે.

પરસંગ, મહેમાનોથી શોભતો હોય છે. મહેમાનો તેમની બુલંદીથી શોભતા હોય છે. મહેમાનો વિનાનો પરસંગ ફિક્કો લાગે. અને ઊંચાઈ વિનાના ઠીગુજુ જેવા મહેમાનો પરબાવહીન લાગે. સંબંધોની કસોટી પરસંગો છે. કોણ કોણ આવ્યું, કોણ ના આવ્યું, કોણે બહુના કરી છટકી જવા પરચાત્ન કર્યા. અને કોણ ખરા સમયે રિસાઈને બેઠા. કોણે પરસંગ બગાડ્યો. આ બધું પરસંગોથી સમજાતું હોય છે. પરસંગ પાર પાડવો એટલે ઈડરિયો ગઢ જીતવો જ કહેવાય. ચુદિષ્ઠિરના આંગણે રાજ્યાનિષેકનો મહાપરસંગ ઊજવાઈ રદ્દ્યો છે. તેમાં સર્વ પરથમ તો શરીકૃષ્ણ પોતે જ હાજર છે. સાત્યકિ પણ છે. બાકીના ચાર ભાઈઓ, પણીઓ અને માતા કુન્તી પણ છે. આવા પરસંગે માંગલિક વસ્તુઓનો ઉપયોગ થતો હોય છે. શરીકૃષ્ણ, કંકુ, અબીલ, ગુલાલ, સુખડ, પુષ્પો, ગંગાજળ વગેરે માંગલિક વસ્તુઓ છે. જે રણ જેવા પરદેશોમાં આ વસ્તુઓ નથી થતી. ત્યાં માંગલિક વસ્તુઓ વિના જ પરસંગ ઊજવાય છે. કેટલાક લોકો આવા પરસંગે અમાંગલિક વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરતા હોય છે. જેમ કે મદિરા, અખાદ્ય વસ્તુઓ, હુલકી સ્તરીઓના નાચ-મુજરા વગેરે. બયંકર મહા વિનાશ પછી આ પરસંગ ઊજવાઈ રદ્દ્યો છે. એટલે શોકની સાથે હર્ષ છે. એકલો હર્ષ નથી. પરસંગને સાત્ત્વિક બનાવવા માટે તેને ધાર્મિક રૂપ અપાયું હોય છે. મંત્રોર્ચાર અને સ્વર્ણિતવાચનની સાત્ત્વિક અસર થતી હોય છે. આ પરસંગની સુખદતા એ પણ કહેવાય કે ધૂતરાષ્ટ્ર પોતે પણ તેમાં હાજર રદ્દ્યા છે. પરસંગોએ વિવેક અને નમૃતતાથી આચ્યોન્નિત કરાય તો શત્રુઓ પણ મિત્રો થઈ શકે છે અને એ પરસંગને અવિવેક અને અભિમાનપૂર્વક ઊજવાય તો મિત્રો પણ શત્રુઓ થઈ શકે છે.

શરીકૃષ્ણે પાંચજન્ય શાંખના દ્વારા ચુદિષ્ઠિરનો અભિષેક કર્યો. પુરોહિતો-બ્રાહ્મણો વગેરેને ખૂબ દક્ષિણા આપી. દક્ષિણા વિના કાર્ય પૂરું ના થાય. દક્ષિણાથી પરસંજ થઈને પુરોહિતોએ મનથી આશીર્વાદ આપ્યા. આવનાર મહેમાનોએ ચુદિષ્ઠિરને બેટો આપી. ચુદિષ્ઠિરે ઊભા થઈને બધા વડીલોને પગો લાગી આશીર્વાદ

લીધા. માતા કુન્તીની આંખો હૃષીશ્રદ્ધી બરાઈ તિઠી, તેણે ગદગદ કંઠે આશીર્વાદ આપ્યા. વડીલોને વંદન કર્યા વિના પરસંગ પૂરો ના કરાય.

આ વખતે ચુદિષ્ઠિરે એક ગજબની ઘોષણા કરી. “રાજી તો કાકા ધૂતરાષ્ટર જ છે. હું તો માત્ર વહીવટદાર જ રહીશ.” ધૂતરાષ્ટરને થયું કે આવું માન તો કદી દુર્યોધને પણ આપ્યું ન હતું. ઘરી વાર પોતાના જરૂર્યા કરતાં પારકા જરૂર્યા વધુ માનસનમાન અને સુખ આપતા હોય છે.

ચુદિષ્ઠિરે બાકીના ચારે ભાઈઓ તથા બીજી યોગ્ય વ્યક્તિત્વોને મહુત્વનો પદભાર સોંપ્યો. આસ કરીને ચુદ્ધ જેવા પરસંગોએ જેમણે પૂરેપૂરો સાથ આપ્યો હતો તેમને બુલાય નહિ. સુખ અને સત્તાની વહેંચણી જો યથાયોગ્ય કરતાં ના આવડે તો અસંતોષ થાય. અને આ અસંતોષ, કલહમાં પરિણામે. કલહ વિદ્રોહનું પણ રૂપ લઈ શકે છે. એટલે રાજગાઢી ઉપર બેસતાં જ સૌથી મહુત્વનું કાર્ય સત્તાવહેંચણીનું હોય છે. બોલેન્સ સાચવવું જરૂરી થઈ જતું હોય છે.

નીમસેનને ચુવરાજ બનાવ્યો. વિદુરજીને મંત્રી બનાવ્યા, સંજયને કાર્યનિરીક્ષક બનાવ્યા. સુરક્ષા મંત્રાલય નકુલને સોંપ્યું. ચુદ્ધમંત્રી અજીવનને બનાવ્યો. સહેદેવને અંગરક્ષક સેનાનો અધિપતિ બનાવ્યો. આ રીતે બધાં મહુત્વનાં પદો ઉપર મહુત્વનાં માણસોની નિર્યુક્તિ કરી.

ધૂતરાષ્ટર અને ચુદિષ્ઠિરે બજે પક્ષના મૃતકોની શરાદ્ધવિધિ કરી. પછી રાજમહેલ સંકુલમાં સૌ સૌને યથાયોગ્ય મહેલો આપ્યા. વળી વળીને તેમણે શરીકૃષ્ણાનો આભાર માન્યો. ખરેખર તો વિજયનું પૂરું શરેય શરીકૃષ્ણાને જ હતું. શરીકૃષ્ણો બીભનો મહિમા બતાવી અને તેઓ જર્યાં બાળશરયા. ઉપર સૂતા હતા ત્યાં ચુદિષ્ઠિર વગેરેને લઈ ગયા. આ વખતે બીભે શરીકૃષ્ણાની ભવ્ય સ્તુતિ કરી છે. જેણે ‘બીભસ્તવરાજ’ કહેવાય છે. બીભના મનમાં કાંઈ ડંખ નથી. ચુદ્ધ કર્તવ્ય હતું તે કર્યું. હુવે કૃષ્ણ શત્રુ નથી. બગવાન છે. બીભે જે સ્તવન કર્યું તે અત્યંત મનોહર અને જ્ઞાનથી ભરપૂર છે.

શરીકૃષ્ણો, બીભજીને પૂરાર્થના કરી કે હુવે આપ ચુદિષ્ઠિરને જરૂરી ઉપદેશ આપો. કોઈ જ્ઞાની મરણપથારીએ હોય તો તેની પાસેથી બને તેટલું જ્ઞાન પૂરાપ્ત કરી લેવું જોઈએ. ઘરી વાર જ્ઞાન આપ્યા વિના જ જ્ઞાની મરી જાય તો જ્ઞાન પણ મરી જાય.

શરીકૃષ્ણાની પૂરાર્થનાને બીભે માન્ય ના કરી. કારણ કે અનેક ઘા વાગવાથી તેમનામાં શારીરિક તથા બૌદ્ધિક દુર્બીળતા આવી ગઈ હતી. હુવે તેમને વધુ કષ્ટ આપવું યોગ્ય નથી તેમ માનીને શરીકૃષ્ણ વગેરે વંદન કરીને પોત-પોતાના રથ

ઉપર વિદાય થયા. ફરીથી આવીશું અને દર્શન-ઉપદેશ ગરૂહણ કરીશું તેવી શરૂઆત સાથે હસ્તનાપુર ચાલ્યા ગયા.

3-8-10

*

93. બીજાસત્સંગ

મરણોપદેશ બધા આપી શકતા નથી. જેનું મસ્તિષ્ક પૂર્વી સ્વસ્થ હોય તે જ સ્વસ્થતાપૂર્વક અંતિમ ઉપદેશ આપતા હોય છે. મોટા ભાગે તથાકથિત યોગીરાજોમાં મરણ આદર્શ નથી હો તો. કાં તો બાનબૂલી જતા હોય છે. કાં પછી ગમે તેવું બોલતા હોય છે. તેનું એક કારણ કુદરત વિરોધી શારીરિક ક્રિયાઓ કરવાથી શરીરનું આરોગ્ય અસાદ્ય રોગોથી બગડેલું હોય છે, અને મનનું સતત દ્યાન કરવાથી તથા લાગણીહીન જીવન જીવવાથી મન પણ છટકેલી સ્પર્ધાની જેવું થઈ જતું હોય છે. અનુયાયીઓ સાચી વાત બહાર આવવા દેતા નથી. તેથી એક કાલ્પનિક હુવા જમાવાય છે. ખરં મરણ તો સામાન્ય સંસારી ડોસા કે ડોસીનું થતું હોય છે. જે કુદરત સહજ નિર્દોષ અને નિષ્પાપ જીવન જીવતા હોય છે. પણ તેમની પરસિદ્ધિ નથી હોતી કે નથી થતી.

મહાપુરુષોના મરણ વખતે કદાચ શરીર સ્વસ્થ ના પણ હોય પણ જો મન સ્વસ્થ હોય અને સુપાત્ર શિષ્યો હોય તો અદ્ભુત મરણોપદેશ પરગાતતો હોય છે. બીજાનું પણ એવું જ છે. બીજા બાળશાયા ઉપર પડ્યા છે. અસદ્યપીડા થઈ રહી છે. તોપણ પૂરી સ્વસ્થતાથી સમય વ્યતીત કરી રહ્યા છે. ઘણાને મૃત્યુની અબર પડી જાય પણ સમય પસાર કરવાનો હોય. તે સમય સ્વસ્થ પ્રરચાથી પસાર કરી જાણો. જેના મહત્વના પ્રક્રિયા ઉકેલાઈ ગયા હોય તે જ પૂરી સ્વસ્થતા રાખી શકે. જેના બડભડતા પ્રક્રિયા બાકી રહી ગયા હોય તેને સ્વસ્થતા ના હોય. બીજાના પ્રક્રિયા બાકી નથી. તેથી સ્વસ્થ છે.

શરીકૃષ્ણા ચુદિષ્ઠિર વગેરેને લઈને કુલના મેદાનમાં ગયા છે. ચુદ્ધ પહેલાંની ચુદ્ધભૂમિ અને ચુદ્ધ પછીની ચુદ્ધભૂમિમાં કેટલો બધો તક્ષાવત થઈ ગયો છે. પહેલાં અહીં યોઢાઓ ચુદ્ધ કરવા થનગની રહ્યા હતા. હવે અહીં બધા ક્ષત-વિકષિત થઈને સૂતા છે. જોઈ ના શકાય તેવાં દૃશ્યો છે. ચુદ્ધભૂમિ ગંધાઈ ઊઈ છે.

શરીકૃષ્ણા બીજાનું પાસે ગયા તેમના શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવ્યો. એક સ્પર્શ થોરાપી પણ છે. સ્પર્શથી રોગો દૂર થાય છે. સ્પર્શ દ્વારા લાગણીઓ સામેની વ્યક્તિમાં પરવાહિત થવા લાગે છે. લાગણીઓ પોતે જ ઔષધ છે. પિરયનો સ્પર્શ મહાઔષધ છે. જેને આવો સ્પર્શ મળ્યો જ નથી તેનું જીવન માખણ વિનાની છાસ જેવું છે. શરીકૃષ્ણના હાથ ફેરવવાથી બીજાનાં બધાં શારીરિક દર્દોનું શમન થઈ ગયું. હવે પૂરી સ્વસ્થતાથી વાતો કરવા લાગ્યા. બીજો એક સરસ વાત ભૂમિકામાં જ કરી. “જે પ્રક્રિયા ઉત્તર જાણતો હોય તોપણ ઉત્તર ના આપે તો તેને દોષ લાગે” તેમણે ચુદિષ્ઠિરને પ્રક્રિયા પૂછવાનો આદેશ આપ્યો.

યુધિષ્ઠિર ચરણસ્પર્શ કરીને ભીષણી પાસે બેસી ગયા. ભીષે મરણ-ઉપદેશ શરૂ કર્યો.

1. પુરુષાર્થવાદી બનો, કદાપિ પ્રસારબ્ધવાદી ના બનો.
2. આરંભ કરેલા કાર્યને નિષ્કળતા મળે તોપણ નીરસ થયા વિના ફરી ફરીને પુરુષાર્થ કરીને પાર પાડવું.
3. સત્યને જ સર્વોર્ય ધર્મ માનવો. વિવેકપૂર્વકનું સત્ય વિજય અપાવે છે.
4. સરળ થવું પણ પોતાનું છિદ્ર, મંત્રરણ અને કાર્યકૌશલ આ તરણને હુંમેશાં ગુપ્ત રાખવું.
5. અતિ સરળ અને કોમળ માણસ સારો શાસક નથી થઈ શકતો અને માત્ર કઠોર વર્તણુકવાળો માણસ લોકપિરય નથી થઈ શકતો. એટલે વિવેકપૂર્વક કોમલતા અને કઠોરતાનો મેળ કરવો.
6. સેવકોની સાથે વધારે ઠણ્ણા-મણકરી કરવી નહિ, ગંભીર રહેવું. મોઢે યાગવેલા સેવકો, આજ્ઞાનું પાલન બરાબર નથી કરતા. નોકરશાહી વધી જાય છે. રાજા નામમાત્રનો જ રહી જાય છે.
7. જે રાજા યુદ્ધ નથી કરતો તે સર્પના દ્વારા દરમાં છુપાયેલા ઊંદરની માફક નાચ થઈ જાય છે.
8. જે રાષ્ટ્ર વિરોધી હોય, ગણાર હોય તે ગુરુ હોય કે મિત્ર હોય તેનો વધ જ કરી દેવો જોઈએ.
9. રાજાએ કોઈના ઉપર અતિવિશ્વાસ કરવો નહિ, મિત્ર હોય તોપણ સાવધાન રહેવું. અતિવિશ્વાસ કરવો નહિ.
10. ગુપ્તચરોને પુરબળ બનાવવા. શત્રુઓની રજેરજ વાતો જાણી લેવી.
11. અજાનો હુંમેશાં બરપૂર રાખે.
12. જે નિરાધાર હોય તેનું ભરણ-પોષણ રાજા કરે.
13. રાજાએ કદી પણ લઘર-વધર વસ્ત્રો પહેરવાં નહિ. બરાબર વ્યક્તિત્વ ઊપસી આવે તેવાં સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરવાં. જોતાં જ અબર પડે કે આ રાજા છે. પોતાની વેશાભૂષાની નકલ કરવા દેવી નહિ.
14. જે પૂરૈપૂરા વજાદાર વિશ્વાસુ હોય તેમને સુખ-સગવડ આપવાં.

15. જે રાજા બધાના ઉપર સંદેહ કરે છે. તેને એક દિવસ તેના જ માણસો મારી નાખે છે.
16. પુરજ્ઞવત્સલ રાજાનું કદાચ પતન થાય તોપણ થોડા જ સમયમાં તે પુરજ્ઞના ટેકાથી ફરીથી રાજ્ય પૂરાપ્ત કરી લેતો હોય છે.
17. જે રાજાના રાજ્યમાં ચોરી-લૂંટ થતી જ નથી તે રાજા સફળ રાજા છે.
18. પહેલાં સારો રાજા હોવો જોઈએ. પછી પત્ની મેળવવી. પછી ધન મેળવવું. જો રાજા જ સારો નહિ હોય તો પત્ની અને ધનનું રક્ષણ થઈ શકશે નહિ. માટે સર્વપુરથમ સુશાસનવાળું રાજ્ય જોઈએ.
19. આ છ વસ્તુઓને ત્યારી ટેવી. (૧) છિદ્રવાળી નૌકા, (૨) ઉપદેશ વિનાનો આચાર્ય, (૩) વેદમંત્રો વિનાનો ઋત્વિજ, (૪) રક્ષા ન કરી શકનાર રાજા, (૫) કટુવાળી વાળી સ્તરી અને (૬) ગામભાં રહેતો ભરવાડ અને જંગાલમાં રહેતો વાંદ.
- હવે સૂર્યોસ્ત થવાથી સંદ્યાનો સમય થયો છે. બાકીનું કાલ.

3-8-10

*

94. નીષ્ઠાનો ઉપદેશ

નીષ્ઠાનું શરચાપથારી પર સૂતા-સૂતા ચુઘિષ્ઠિરને રાજ્યધર્મ શિખવાડી રહ્યા છે. ભૂળહેતુ તો શાન્તિનો છે. શાન્તિ વ્યક્તિતગત પ્રાપ્ત થાય તેના કરતાં પૂરી પરજા અને પૂલં રાષ્ટ્ર શાન્તિ બોગવે તે વધુ મહત્વનું છે. વ્યક્તિતગત શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે શરમણ લોકો યોગમાર્ગ તરફ લોકોને વાળે છે, દ્યાન-ધારણા વગેરે સતત કરીને લોકોને શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી હોય છે. જેમ જેમ લોકો વધુ ને વધુ દ્યાન કરતા થાય તેમ તેમ અશાન્તિથી પૂરતિકારક્ષમતા ઓછી થતી જાય. પૂરતિકારક્ષમતા ઓછી કરીને જે શાન્તિ મળે તે સ્મરણશાન્તિ જ કહેવાય. આવા લોકો અશાન્તિનાં નાનાં-નાનાં કારણોનો પણ પરિત્યાગ કરી શાન્ત મેળવવા મથતા રહે છે. જેમ કે આજ્ઞાવિકા રણવી તે અશાન્તિનું કારણ બને છે. ખેતી વરસાદને આધીન અને વરસાદ કુદરતને આધીન એટલે ખેતીથી આજ્ઞાવિકા ચલાવનારને હુંમેશાં દુષ્કાળ, રોગચાળો અતિવૃદ્ધિ વગેરેનો ડર રહે છે. તેથી અશાન્તિ થાય છે. આવી જ રીતે નોકરી કરવાથી ગુલામીપણું આવે છે. શેઠનો હુકમ ઓટો હોય તોપણ માનવો પડે. વ્યાપારમાં ધારાનો બદય રહે છે. ધરાક ના મળવાનો બદય રહે છે. માલ બગડી જવાનો બદય છે. આમ જુઓ તો બધી આજ્ઞાવિકાઓ ટેન્શાનભરી હોય છે. ટેન્શાન એ જ અશાન્ત છે. માણસ દેવાદાર થઈ જાય, દેવું કાઢવું પડે વગેરે અનેક પૂર્ણે સત્તાવતા હોય છે, તેના કરતાં આજ્ઞાવિકાનો જ ત્યાગ કરો. જો, દ્યાનમાં બેસી જાવ, દ્યાનનો મહિમા વધારો, લોકોને દ્યાન ચમત્કારોની વાત ફેલાવો, લોકોની હરદી વધારો. લોકો બધી સેવા કરશો. હવે આજ્ઞાવિકાની શી જણાડ?

અશાન્તિનું કારણ ધરકંકાસ છે. ધરકંકાસનું ક્રેન્દ્ર મોટા ભાગે પણી હોય છે. જચારે જુઓ ત્યારે પણી લડતી-ઝડપતી રહે છે. તેની અપેક્ષાઓ કદી પૂરી કરી શકતી નથી. જચારે જુઓ ત્યારે લાવો જ લાવો કર્યા કરે છે. ગમે તેટલું આપો તોપણ તેને સંતોષ નથી થતો. દરવ્યવાસના કરતાં પણ તેની કામવાસના અનેકગણી પૂરબળ હોય છે. તે પૂરી કરાવવા બલભલા મર્દીને પણ નીચોવી નાખે છે. પૂરી ના કરી શકનાર પતિ, માનહુની થઈ જાય છે. આવી રીતે પણી પણ અશાન્તિનું મુખ્ય કારણ બને છે. એટલે સાલું તો એ છે કે પણીનો પણ ત્યાગ કરી દેવો. આજ્ઞાવિકા અને પણી બજેની જવાબદારીથી મુક્ત થયેલો વ્યક્તિત શાન્તિ જ શાન્તિ બોગવે છે. હા લોકચાહુના મેળવવા માટે દ્યાન-સમાધિનો પૂરચાર કરતા રહેવું. પોતે મહુન યોગીરાજ છે તેવો વેશ અને દેખાવ કરવો જેથી લોકો બધી અપેક્ષાઓ પૂરી કરે. ભારતમાં કર્મ નથી પૂજાતું, જ્ઞાન પણ નથી પૂજાતું.

રાષ્ટ્રબક્તિ પણ નથી પૂજાતી, વિદુતાની કિમત નથી હોતી. જો પૂજાય છે તો ચમત્કાર પૂજાય છે. જેટલા ચમત્કારી પુરુષો અહી થયા છે તેટલા કયાંય થયા નથી. ચમત્કારી પુરુષોની પાછળ પૂરજા ગાંડી બને છે. ટોળે-ટોળાં ઉભરાય છે. પરચારતંત્ર પરબળ હોય અને હવે તો મીડિયા ચેનલોનો પરબાવ વદ્યો છે. અસંખ્ય ચેનલ હુથમાં આવી જાય, મંત્રેલો રદ્દરાક્ષ વેચો, તાવીજ વેચો, માળા વેચો, ચંતરો વેચો. બસ વેચો જ વેચો. ધૂમ કમાણી કરી શકાય છે. હા પરચાર આવડવો જોઈએ. પરચારનો જમાનો છે. “શાન્તિશિબિરો ગોઠવો” “શાન્તિયજ્ઞો કરો અને અનિનમાં ધી હોમો, પાટલે બેસનારા પોતે તૈયાર જ છે. વિશ્વશાનિત અને ગૃહશાનિતના નામે જે કાંઈ કરવું હોય તે કરો. ધંધો ચાલશે. ઓટ નહિ આવે. હજુ પણ હૈયાકૂટયા ઓછા થયા નથી. હા, આ બધું વ્યક્તિની શાન્તિ અને રાષ્ટ્રની શાન્તિ માટે વિશ્વશાનિત માટે કરતા રહો. લોકોને કશું કર્યા વિના જ શાન્તિ જોઈએ છે.

મહાભારત, શાન્તિપર્વમાં ભીષમજીના માદ્યમથી સાચી શાન્તિના ઉપાય બતાવે છે.

1. શાન્તિ પરાક્રમથી આવે છે અને સ્થાપિત થાય છે. હોમ-હવન કે દ્વારા ધારણાથી નહિ.
2. પરાક્રમ રાજા કરે છે, પૂરજા પરાક્રમનો પડધો ઝીલે છે. પૂરી પૂરજા પરાક્રમી બને તેવું ઘડતર ધર્મ અને રાજા કરે છે.
3. ધર્મ નિર્દેશ પરાક્રમી પૂરજા જ શાન્તિની હક્કદાર છે. એટલે રાજા ધર્મ અને પરાક્રમનો સંસ્થાપક બને.
4. રાજા વિનાનો દેશ અરાજકતાનો શિકાર થઈ જાય છે. માટે તેની તલવાર અને લૂટે તેનું ધર થઈ જાય છે. ગુંડાઓ વધી જાય છે. ગુંડાઓ પહેલાં પૂરજાને લૂટે છે અને પછી પોતે અંદર-અંદર લડે છે. પૂરજા ભાગવા માંડે છે.
5. અરાજકતામાં સર્વપરથમ સ્તરીઓ સલામત નથી રહેતી. જ્યાં સ્તરીઓની સલામતી ના હોય ત્યાં શાન્તિ ના હોય. સ્તરીઓની સલામતી ચારિત્ર્યવાન રાજા જ પરાક્રમથી કરતો હોય છે, એટલે શાન્તિનું મૂળ પરાક્રમી ધર્મનિષ્ઠ રાજા છે. ગૃહકલહુ કે પત્નીકલહુ બધે જ નથી હોતો. જ્યાં હોય છે ત્યાં તેનું સમાધાન પણ હોય છે. સમાધાનથી શાન્તિ મળે. ભાગવાથી નહિ, ભાગવાથી પણ અનેક પૂર્કે ઊભા થતા હોય છે. વ્યક્તિમાત્રને પૂરેપૂરી રોજુ મળે તે રાજાનું કર્તવ્ય છે. અને પતિ-પત્નીમાં સુમેળ અને સંયમ રહે તે ધર્મ અને સમાજનું કર્તવ્ય છે. પાણીમાં દેડકાં અને માઇલાં છે તેથી નહાવા જ ના ઊતરાય તેવી ધારણા ચોગય ના કહેવાય.

માટે ભીખજુ કહે છે કે યોગ્ય અને સમર્થ રાજાને ગાદીએ સ્થાપિત કરો, તે ઘણા પૂર્ણે ઉકેલી આપશે. પલાયનવાદી બિક્ષુકો ના વધારો, તે પરલોકની લલચાવનારી વાતો કરીને લોકોનો આલોક બગાડશે. કર્તવ્યમાં જોડનારા મહાન છે. કર્તવ્યોથી બગાડનારા મહાન ના હોય.

શાન્તિપર્વમાં એટલું બધું કહેવાયું છે કે રાજા અને પૂરજા બજેએ તેનું તલસ્પર્શી અદ્યાયન કરવું જોઈએ. ભીખ કહે છે કે:-

રાજાએ સાત વસ્તુઓનું હુંમેશાં રક્ષણ કરવું જોઈએ.

(1) સ્વયં પોતાનું. તેના કુશળ વફાદાર, અને બહુદુર અંગરક્ષકો સાથે ને સાથે રહે.

(ર) મંત્રીઓનું રક્ષણ કરે. કારણ કે તેની પાસે અમાપ ગુપ્ત યોજનાઓ અને વાતો હોય છે. તેનું રક્ષણ માત્ર રક્ષકોથી જ ના કરે, પણ વફાદારીથી પણ કરે, તેને લલચાવનારા, ફોડનારા ઊભા ના થાય, ખાસ કરીને યુદ્ધકાળમાં.

(૩) કોશ એટલે કે ખજાનાનું રક્ષણ કરે. ખજાનો ભરયક રહે. પાઈએ પાઈનો હિસાબ રહે અને બધા પૈસા યોગ્ય જગ્યાએ જ વપરાય. ગમે ત્યાં લૂટાવી ના દેવાય કે કુંકી ના મરાય.

(૪) રાજા સેનાનું રક્ષણ કરે. સેના વિશ્વાન અને બળવાન રહે. આધુનિકતમ શાસ્ત્રોથી ચુક્ત રહે, પગારથી અસંતોષ ના રહે.

(૫) મિત્રરાષ્ટ્રોની રક્ષા કરે, મિત્રો વધારે ઘટાડે નહિ, તટસ્થનીતિ એ આત્મહત્યા જ કહેવાય. મિત્રો બનાવો અને મજબૂત બનો.

(૬) રાષ્ટ્રનું રક્ષણ, ગદારોથી સાવધ રહ્યી કરે, ગદારો બધે જ હોય છે. તેમને વીણી વીણીને એવી સંજા કરે કે કોઈ ગદાર થવાનું નામ ના લે.

(૭) રાજ્યાનીનું રક્ષણ કરે, રાજ્યાની સર્વાધિક મહૃત્વની જગ્યા હોય છે. બધા નિર્ણયો અહીંથી થતા હોય છે. તેની પૂરેપૂરી રક્ષા કરે.

ભીખજુ કહે છે, કે જે રાજા સારી રીતે રાષ્ટ્રરક્ષા કરે, પરજાનું રક્ષણ કરે, પૂરજાને સમૃદ્ધ બનાવે, સુખી કરે, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન દ્વારા સગવડો વધારે તે કશી જ સાધના કર્યા વિના દીક્ષા લીધા વિના મોક્ષ પરાપત કરે છે. આજ તેના માટે પરમ સાધના બની જાય છે. ભીખ કહે છે કે:

સ્તરી પુરધાનાનિ રાજ્યાનિ વિદ્વદભિવજ્ઞિતાનીય।

અર્થાત്: જયાં સત્રીની પ્રધાનતાથી રાજ્ય ચાલતું હોય અને વિદ્વાનોએ ત્યજી દીધેલું રાજ્ય હોય તે જળબિન્દુની માફક સુકાઈ જાય છે. ત્યાં ના રહેવું.

ભીષણુએ રાજાના 36 ગુણો બતાવ્યા છે જે આજે પણ પૂરેપૂરા પરસ્તુત છે.

ભીષણુએ ઘણો લાંબો ઉપદેશ યુદ્ધિષ્ઠિરને આપ્યો, પણ પરિણામ વિપરીત આવ્યું. યુદ્ધિષ્ઠિરને વળી પાછો વૈરાગ્ય થયો અને તેણે આટલી મોટી જવાબદારી સ્વીકારવી તેના કરતાં દીક્ષા લઈને વનમાં ચાલ્યા જવું સારું તેવું મંતવ્ય રજૂ કર્યું.

ભીષે કદયું કે આ તારી કાયરતા છે. સૌથી મોટી કાયરતા, કર્તવ્ય- કાયરતા છે. તને અત્યારે કર્તવ્યકાયરતાનો રોગ લાગુ થયો છે.

યુદ્ધિષ્ઠિરે પરલોક સુધારવાનો ઉપાય પૂછ્યો. જેના જવાબમાં ભીષણુએ કદયું કે: જે ભયનીત લોકોને નિર્ભયતા આપે છે તેનો પરલોક સુધરે છે.

જે સત્પુરુષોની રક્ષા કરે છે અને દુષ્ટોનો સંહાર કરે છે તેનો પરલોક સુધરે છે. આવા રાજાનો આશ્રય લઈને પ્રરજા જીવન જીવતી હોય છે. મહુબારતમાં અઢાર પર્વો આવેલાં છે. તેમાં સૌથી મોટું શાન્નિતપર્વ છે. શાન્નિતપર્વમાં એટલી બધી કથાઓ આવેલી છે કે બસ વાંચ્યા જ કરો. જીવનને લગતા બધા પ્રક્રીણે અને બધાના સચોટ ઉત્તરો આ પર્વમાં આવેલા છે. આ શાન્નિતપર્વમાં કચાંચિ શાન્નિત માટે ગૃહૃત્યાગ કે પત્નીત્યાગની વાત નથી. રાજનીતિ માટે જ એટલી બધી સૂક્ષ્મ વાતો છે કે પ્રત્યેક રાજનેતાએ તેનો રોજ અર્થ સાથે પાઠ કરવો જોઈએ. 167મા અદ્યાયમાં યુદ્ધિષ્ઠિરે એક બહુ જ મહુત્વનો પ્રક્રિયાના પૂછ્યો છે. “ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ આ ચારેમાં સૌથી વધુ મહુત્વ કોનું?”

ભીષ સમજાવે છે કે આ ચારેમાં ધર્મ જ સર્વોર્ય મહુત્વપૂર્ણ ગુણ છે. અહીં ધર્મ એટલે સંપ્રદાય નહિ, પ્રાય: લોકો ધર્મ અને સંપ્રદાયને એક સમજું બેસે છે. તે ચોગ્ય નથી. રામાયણ - મહુબારત - પુરાણો - સમૃતિઓ વગેરેમાં ધર્મજાદ્ય સંપ્રદાય અર્થમાં નથી. ધર્મની ઘણી વ્યાખ્યાઓ કરી છે. જેમને ‘આ લોક સુધારીને પરલોક સુધારે તે ધર્મ’ “યતોऽન્યુદ્યાનિ:-શરેયસ: સધર્મ:” બીજી વ્યાખ્યા એવી પણ કરી શકાય કે “ જે જીવનના પ્રક્રીણે ઉકેલે તે ધર્મ” જીવનના મહુત્વના બે પ્રક્રીણે છે. ધનપ્રક્રિયા અને કામપ્રક્રિયા (મની પ્રોબ્લેમ અને સેક્સ પ્રોબ્લેમ) આ બે પ્રક્રીણે ધર્મથી જ ઉકેલાય તો વ્યક્તિત અને પ્રરજા સુખી થાય. આ બજે પ્રક્રીણે દૂર ભાગે તો વ્યક્તિત અને પ્રરજા દુઃખી થાય, આવાં ધનત્યાગી અને કામત્યાગીનાં ટોળો-ટોળાં ઊભાં કરીને તેવો જ પ્રચાર કરવામાં આવે તો પૂરી પ્રરજાનું પતન થાય. ધન અને કામ વિના જીવનની કલ્પના કરી શકાય નહિ આ

બજેથી અનર્થો થઈ શકે છે, પણ તેને રોકવામાં ધર્મની જરૂર પડે છે. જે ધન અને કામને નહિ પણ તેનાથી થતા અનર્થોને રોકે તેને ધર્મ કહેવાય. ધન વિનાનો માણસ બીજાના ધનથી જીવન જીવશે. આ પરાશિરત જીવન કહેવાય. તે કદી સુખી કે સ્વમાની ના હોઈ શકે. સંપૂર્ણ કામત્યાગ શક્ય જ નથી. જો કોઈ સંપૂર્ણ કામત્યાગનો માર્ગ ગુરહુણ કરશે તો તે મહુા અનર્થકારી થઈ જશે. કામત્યાગ નહિ, કામના દારા થનારા અનર્થોનો ત્યાગ કરવાનો છે. કામના અનર્થોને રોકે તે ધર્મ. આ રીતે ભીખજુએ સર્વોચ્ચ મહુત્વ ધર્મનું બતાવ્યું છે. પછી અર્થનું પણ મહુત્વ છે. અર્થથી સ્વાવલંબીતા અને ખુમારી આવે છે. અર્થહૃણ-દરિદ્ર વ્યક્તિ કદી સુખી ના થઈ શકે. તે પછી કામનું મહુત્વ છે. કામ જીવનની ઊર્જા છે. તેનાથી જીવનમાં ઉષ્ણતા રહે છે. પૌરુષબરી પ્રજા જ વિશ્વ ઉપર રાજ્ય કરતી હોય છે. પૌરુષ વિનાની કે પૌરુષને કયડનારી પ્રજા કદી રાજ્ય કરી શકે નહિ. તે નમાલી જ હોય. પૌરુષવિનાના પુરુષો પોતાની સ્તરીઓને ઓઈ બેસતા હોય છે. વિધમીઓ સાથે મોટા પ્રમાણમાં લગ્ન થવામાં પૌરુષહૃણતા પણ કારણ હોઈ શકે. પૌરુષ અને મર્દાનગી એક જ વસ્તુ છે. જે ધર્મમાં મર્દને મર્દાનગી વિનાનું જીવન જીવવાની પ્રેરણા અપાતી હોય તે ધર્મ પ્રજાનો આ લોક તો જરૂર બગાડી મૂકે છે. પરલોક તો કુણીનો ગોળ છે. કદાય હોય, કદાય ના પણ હોય. પણ આ લોક તો હુથેળીનો ગોળ છે. તેને ફેંકીને કુણીનો ગોળ ચાટવા જનાર ડાઢ્યો માણસ ના કહેવાય.

બોયલરની ઊર્જા સ્ટીમ પેદા કરે છે. સ્ટીમથી જનરેટર ચાલે છે. જનરેટર ચાલવાથી વીજળી પેદા થાય છે. અને વીજળીથી પૂર્ણ જગત ચાલે છે. અર્થાત્ ઊર્જાથી ઊર્જા ઉત્પન્ન થાય છે. ઊર્જાને ઉત્પન્ન થતી રોકવાનું નામ સંયમ નથી. તેમ કરવાથી તો સ્ટીમ જ પેદા નહિ થાય. પણ ઊર્જાને નિયાંત્રિત કરીને તેની પિચકારી જનરેટરના પંખા ઉપર મારવાથી પંખા ફરે છ જેથી વીજળી ઉત્પન્ન થાય છે. જેનાથી જીવન મળે છે. આ સંયમ છે.

બોયલરની ઊર્જાને અનિયાંત્રિત રીતે ફેલાવી દેવાય તો શક્તિનો ધોઘ વ્યર્થ થઈ જાય. અને એ બોયલરનું મજબૂત લોખંડી કવચ દૂર કરી દેવાય તો એક તરફ સ્ટીમ પેદા ના થાય અને બીજી તરફ પેલો અભિન દાવાનળ બની જાય. આમ બજે રીતે હુનિ થાય. ધર્મ આ બધી હુનિઓને અટકાવીને તેમાંથી નિર્માણ કરે છે. વિશ્વનિર્માણ. ભીખજુ યુધિષ્ઠિરને સમજાવે છે. જીવનમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારેનું સંતુલન હોવું જોઈએ. માત્ર એકલો અર્થ જ નહિ, માત્ર એકલો કામ જ નહિ, માત્ર એકલો મોક્ષ જ નહિ. ચારે યથાયોગ્ય માત્રામાં જીવનમાં હોય તો જીવન વ્યવસ્થિત થાય.

આ પરસંગમાં ચારે ભાઈઓએ પણ પોત-પોતાના અભિપૂરાય આપ્યા છે. અજુન, નકુળ અને સહેદેવે ધનને મહત્વ આપ્યું છે. ધન હોય તો જ ધર્મ થાય, ધન હોય તો જ કામ બોગવાય. ધન વિના કશું ના થઈ શકે, પણ ભીમનું મંતવ્ય જરા જુદું પડયું છે. તેનું કહેવું છે કે કામ જ ખરી વસ્તુ છે.

ના કામ: કામચાત્યર્થી ના કામો ધર્મમિરછતિ,
ના કામ: કામચાનોડરિત તસ્માત્ કામો વિશિષ્યતે ॥

(મ.ભા.શા.પર્વ. 167-29)

અર્થાત् જો કામ જ ના હોય તો લોકોને ધનની પણ છરછા ના થાય. કામ ના હોય તો કામબોગ પણ ના હોય, ઋષિમુનિઓ પણ કોઈ કામના પૂરી કરવા તપસ્યા કરતા હોય છે. આખું વિશ્વ કામ-પ્રેરિત પરવૃત્તિ કરે છે. માટે કામ જ વિશિષ્ટતા ધરાવે છે.

“તસ્માત્ કામો વિશિષ્યતે”

જેમ દહીનો સાર માખળા છે તેમ ધન અને ધર્મનો સાર પણ કામ જ છે. એટલે ધર્મ અને અર્થ કરતાં કામ શરેષ્ઠ છે.

“કામો ધર્મર્થિયો વેશા:”

નીમે કામની શરેષ્ઠતાની બાબતમાં એટલાં બધાં પૂરમાણ આપ્યાં છે કે પૂરો અદ્યાય વાંચવા જોવો છે. ધર્મની વાર વિચાર થાય કે પરજનને અર્થ અને કામની વિરોધી કોણો કેમ બનાવી હશે? આવી બનાવવાથી પરજનનું પતન થયું લાગે છે. વિકાસનું મૂળ જ સુખેરછા છે. સુખ, સગવડોથી મળે અને સગવડો વિજ્ઞાનથી નિર્મિત થાય, વિજ્ઞાન પરયોગશાળાથી ઉત્પજ થાય અને પરયોગશાળા બુદ્ધિના અભિગમથી થાય. જે લોકો સુખમાણી હતા ને વિકસિત થયા, જે લોકો સુખત્યાણી, સુખદરોહી થયા તે વિકાસ વિનાના પણાત થયા. પરિણામે દરિદ્ર અને ગુલામ થયા.

4-8-10

*

95. કેવો મિત્ર ના કરાય

જીવન સંબંધો વિનાનું હોતું નથી. સંબંધો જ જીવન કહેવાય છે. બધા સંબંધોમાં સર્વેશરેષ સંબંધને હાઇક સંબંધ કહેવાય છે. અર્થાત્ હૃદયથી હૃદયનું મિલન, એકતા. બાકી દેહસંબંધ, ધનસંબંધ, વ્યવહારસંબંધ, રાજસંબંધ વગેરે અનેક પૂરકારના સંબંધો હોય છે. જે બંધાય છે અને સમય જતાં છૂટે કે તૂટે પણ છે. સંબંધના છૂટવા કરતાં તૂટવાનું દુઃખ ધરણું વધારે હોય છે. પણ સર્વોચ્ચ સંબંધ તો હૃદયનો હોય છે. બે હૃદય જ્યારે એકબીજામાં ઓતપૂરોત થઈ જાય છે. ત્યારે તેને હાઇક સંબંધ કહેવાય છે. આવો સંબંધ છૂટતો નથી. તૂટતો હોય છે. પણ હૃદયને તોડયે તૂટતો હોય છે. હૃદયનું તૂટવું એ સર્વોચ્ચ અસહ્ય દુઃખ કહેવાય છે. આવા સંબંધવાળાને જિગરજાન મિત્ર કહેવાય છે. જેને આવો જિગરજાન મિત્ર મજબૂતો તે ધન્ય થઈ ગયો. જેને આવો સંબંધ પાર પાડ્યો, પૂરેપૂરો નિભાવ્યો તે ધન્યાતિધન્ય થઈ ગયો. પણ આવા સંબંધમાં જેણે વિશ્વાસધાત કર્યો તે મહાપાપી થયો. રાજાએ આવા થોડાક જિગરી મિત્રથો પણ રાખવા જોઈએ તેવું ભીભજુ ચુઘિષ્ઠરને સમજાવે છે. જેને આવો કોઈ જિગરજાન મિત્ર નથી તે દરિદ્રતા કરતાં મિત્રદરિદ્રતા વધુ દુઃખદારી હોય છે. જીવનમાં આપત્તિઓ આવવાની જ છે. તેને મિત્રથો વિના પાર પાડી શકાય નહિ. એટલે મિત્રથો જરૂર કરવા જોઈએ. પણ વિશ્વાસધાતી - કૃતદન મિત્ર થયો હોય તો તે મહા અનર્થકારી થઈ શકે છે. તેની કથા ભીભજુ ચુઘિષ્ઠરને સંભળાવે છે.

એક ગૌતમ નામનો બૃદ્ધમણ ઉત્તરદિશામાં રલેચ્છોના દેશમાં રહેતો હતો. તે નિક્ષાવૃત્તિ કરવા એક સુખી ગામના સુખી દેખાતા ધરમાં ગયો. અહું એક ડાકુ રહેતો હતો. ચોરી-લૂંટ તેનો ધંધો હતો. તેથી તે સંપત્તિ થઈ ગયો હતો. તેના ધાર્મિક સંસ્કાર પણ હતા. ધરી વાર પરસ્પરમાં વિરોધી ગુણો અને વિરોધી ક્રીરયાઓનો પણ મેળ થતો હોય છે. તેણે ગૌતમને આવકાર આપ્યો અને એક આલી ધર રહેવા માટે ઓલી આપ્યું. તેનું સીધું સામાન વગેરે ડાકુ આપતો. તેણે સેવા કરવા એક દાસી પણ આપી. આ રીતે ગૌતમ ધરા સમય સુધી ત્યાં રહ્યો. તે ધનુષ્યબાળ ચલાવતાં શીખી ગયો, તે રોજ શિકાર કરવા પણ જવા લાગ્યો. તે પૂરેપૂરો ભીલ જેવો થઈ ગયો હતો.

એક દિવસ તેના જૂના ગામમાંથી એક પવિત્ર બૃદ્ધમણ ફરતો ફરતો આવી પહોરયો. તે ગૌતમને ઓળખી ગયો. તેના હાલ જોઈને તેને ભારે આધાત લાગ્યો. તેને સમજાવ્યો કે તું બૃદ્ધમણ થઈને આવા કુમાર્ગ ચઢી ગયો છે તે સાલ નહિ. તે પાપી ગૌતમના ત્યાં જમ્યો પણ નહિ. પવિત્ર માણસે જ્યાં પવિત્રતા ના હોય ત્યાં જમવું ના જોઈએ. સવારે તો પેલો બૃદ્ધમણ ચાલતો થયો.

ગौતમને લાગી આવ્યું તે ગામ છોડીને ચાલી નીકળ્યો. વનમાં એક ઘેઘૂરવૃક્ષ નીચે રાત રહ્યો. થોડી વારમાં ત્યાં એક પક્ષી આવ્યું. અહી જ તેનું ધર હતું. તે બગલાનો રાજા નાડીજંધ હતો. તેણે ગૌતમનો અતિથિસત્કાર કર્યો. અને શાન્નિતથી રાતિરરોકાળા કરવા કહ્યું. બગરાજ પાસેની નદીમાંથી મોટી-મોટી માછલીઓ લઈ આવ્યો. ગૌતમે તેને પકાવીને પેટપૂણા કરી. હવે શાન્નિત થઈ. પૂછવાથી ગૌતમે પોતાની વાત કરી. પોતે બ્રાહ્મણ છે અને ધનપ્રાપ્તિ માટે નીકળ્યો છે વગેરે.

બગરાજે થોડે દૂર પોતાના મિત્ર વિરુપાક્ષના ત્યાં મોકલ્યો, વિરુપાક્ષે તેને માલામાલ કરી દીધો. સોનાની થેલી ભરીને ધરતરફ પાછો ફુલ્યો. રસ્તામાં પેલા બગરાજનું ધર આવ્યું ત્યાં રોકાયો. બગરાજે તેનું સ્વાગત કર્યું. ખૂબ પૂરેમથી જમાડ્યો પણ પછી ગૌતમ વિચારવા લાગ્યો કે હજુ મારે ધરણું દૂર જવાનું છે. રસ્તામાં આવાનું કાંઈ નથી. જો આ બગરાજને મારીને તેનું માંસ સાથે લઈ જાઉં તો આવાની ચિંતા ના રહે. આવો વિચાર કરીને તેણે બગરાજની હૃત્યા કરી નાખી. પછી તો સ્થાનિક રાક્ષસોને અબર પડી ગઈ. તેમણે બધાએ મળીને ગૌતમની હૃત્યા કરી નાખી. આ મિત્રહૃત્યારો વિશ્વાસધાતી છે એટલે તેનું માંસ પણ ના ખવાય તેવું માનીને રાક્ષસોએ પણ તેના માંસનો ત્યાગ કરી દીધો. આ રીતે જે કૃતદન, મિત્રરદ્રોહી, વિશ્વાસધાતી મિત્રો હોય તેનાથી રાજાએ હુંમેશાં સાવધાન થઈને બચવું જોઈએ.

4-8-10

*

96. જીવાત્મા વિશે ચર્ચા

અદ્યાત્મનો મૂલાધાર આત્મા છે. આત્માને લોકો જીવ, જીવાત્મા સહુ વગેરે જુદા-જુદા નામોથી ઓળખે છે. પણ શરીરથી બિજ્ઞ, શરીરનું સંચાલન કરનાર કોઈ ચેતના જ છે. જેના અસ્તિત્વથી શરીરમાં યેતના આવે છે અને ના રહેવાથી શરીર ચેતના વિનાનું થઈ જાય છે. લગભગ બધા જ ધર્મો કોઈ ને કોઈ પ્રકારના જીવાત્માને માને છે. શરીરથી બિજ્ઞ જીવાત્માની સ્વીકૃતિની સાથે જ પરલોકની સ્વીકૃતિ પણ આવી જાય છે. કારણ કે શરીરનો નાશ થયા પછી પણ આવા જીવાત્માનું અસ્તિત્વ રહે છે. પછી આ જીવાત્મા શું કહે છે? જુદા-જુદા ધર્મોએ જુદા-જુદા સમાધાન કર્યા છે. હિન્દુ-જૈન અને બૌધ્ધ ધર્મોએ આવા જીવાત્માનો પુનર્જન્મ માનીને 84 લાખ યોનિઓમાં ભરમણ કરતો બતાવ્યો છે. પુનર્જન્મની સાથે કર્મવાદ પણ આવી ગયો છે.

ઇસ્લામ - ખ્રિસ્તી અને યહુદી જેવા ધર્મો પુનર્જન્મને નથી માનતા પણ સહુ અથવા જીવાત્માને માને છે. મૃત્યુ પછી તે કયામતના દિવસ સુધી પોતાના મડદામાં બેસી રહે છે. કયામતના દિવસે અર્થાત્ મહાવિનાશના દિવસે બધાં મડદાં ઊભાં થશે અને તેમનો જીવાત્મા પોતાની કર્મપોથી પ્રરમાણે ફેસલો મેળવશે. ફેસલો પણ છેલ્લો જ હશે. કાં તો સ્વર્ગ કાં પછી નરક. તે પણ કાયમ કાયમ માટે. સ્વર્ગમાં સંસારનાં જ બધાં સુખો તેને મળશે અને અનન્તકાળ સુધી તે સુખો બોગવતો રહેશે. જો તે માન્ય ધર્મને નહિ માનતો હોય અર્થાત્ બેઈમાન હશે તો કાયમ કાયમ માટે નરકમાં જશે. અને અનંત કાળ સુધી બચાવું રહેતું હોવાથી તેઓ મૃત્યુના મન-પાન આપીને શરૂઆત કરે છે અને ભૂમિદાહુ આપે છે. જેથી કયામતના દિવસે મડદાં બેઠાં થઈ ન્યાય મેળવી શકે.

હિન્દુ-જૈન-બૌધ્ધ જીવાત્મા વિનાના શરીરની કશી મહત્ત્વ માનતા નથી તેમજ જીવાત્માનો ન્યાય શરીરથી નહિ સવાં જીવાત્માથી જ થાય છે. અને તે પણ તરત જ થાય છે. મહાપ્રલય સુધી તેની રાહુ જોવી નથી પડતી. તેનો ન્યાય ધર્મની સ્વીકૃતિ - અસ્વીકૃતિના આધારે નહિ પણ કર્માના આધારે થાય છે. અને કર્માનો હિસાબ જીવાત્મા પાસે જ હોય છે. એટલે શરીરનું મહત્વ રહેતું નથી. કદાચ આ કારણસર તેઓ મડદાને અભિનદાહુ આપી દે છે. તેની રાખને જળપ્રવાહિત કરી દે છે. આમ કોઈ ને કોઈ રીતે શરીરથી બિજ્ઞ જીવાત્માના અસ્તિત્વને સ્વીકૃતિ મળે છે.

મહાભારતના શાન્તિપર્વમાં 186મા અદ્યાયમાં પક્ષ-વિપક્ષ બજેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. વિપક્ષમાં ભારત્વાજ ઋષિ છે જ્યારે પક્ષમાં બૃગુઋષિ છે. નવાઈ લાગે તેવી

ચુક્કિતાઓ ભારદ્વાજ ઋષિએ આપી છે. જરા જોઈએ—

1. જો વાયુથી શારીર જીવિત રહેતું હોય તો વાયુથી બિજ કોઈ જીવાત્માની સત્તા રહેતી નથી. લોકો પણ કહે છે કે પ્રાણી નીકળી ગયા.
2. જો શારીરમાં ઉષ્ણતાનું નામ ચેતના હોય તો ઉષ્ણતા અનિનથી આવતી હોય છે. શારીરમાં જઈનથી ઉષ્ણતા રહેતી હોય છે. જઈન મંદ પડતાં પડતાં શાન્ત થઈ જાય છે. એટલે શારીર ઠંડું પડતાં શાન્ત થઈ જાય છે. ‘મરી ગયો’ તો હવે અનિનથી કોઈ જીવાત્મા માનવો ઢીક નથી.
3. મૃત્યુ પછી જીવાત્માનો કશો જ અનુભવ થતો નથી. અર્થાતું તે દેખાતો નથી. દુપર્ણાતો નથી કોઈ જ અનુભવ થતો નથી. પછી જીવાત્માને શારીરથી બિજ માનવો ઢીક ના કહેવાય.
4. જીવમાં પાંચ ભૌતિક તત્ત્વ છે. શારીરમાં તે પ્રગટયું છે. તે પણ નિશ્ચિત મેળથી આપોઆપ પ્રગટયું છે. તેવી જ રીતે તે પાંચભૌતિક શારીરની સાથે મેળ તૂટી જવાથી વીઅરી જાય છે, પછી કશું રહેતું નથી. બધાં ભૂતો પોત-પોતાના ભૂતમાં બળી જાય છે. હવે જીવાત્મા કયાં રહ્યો?
5. કોઈ મૃતકનું જ્યારે પોષટમોટે કરવામાં આવે છે ત્યારે ડોક્ટરો નિશ્ચિત કારણો આપે છે જેમકે હૃદય બંધ થઈ જવાથી, કિડની ફેલ થઈ જવાથી, રક્ત વહી જવાથી, ગંગળાઈ જવાથી, ઘા વાગવાથી વગેરે બધાં જ શારીરિક કારણો અપાય છે. કોઈ ડોક્ટર એમ નથી કહેતો કે આનું મૃત્યુ જીવાત્મા નીકળી જવાથી થયું છે. જો શારીરથી અલગ કોઈ જીવાત્માની સત્તા હોય તો કોઈ પણ શારીરિક કારણ ના હોવા છતાં પણ વ્યક્તિનું મૃત્યુ થવું જોઈએ. પહેલાં આરોગ્યશાસ્ત્રનો પૂર્ણ વિકાસ થયો ન હતો એટલે ઘણાં મૃત્યુને કારણ વિનાનું માની લેવાતું પણ એવું નથી હોતું, પરત્યેક મૃત્યુનું નિશ્ચિત કારણ હોય જ છે. વૃદ્ધાવસ્થા પણ મહત્વનું કારણ છે. એટલે શારીરથી અલગ કોઈ જીવાત્માનું અસ્તિત્વ નથી.

આવાં આવાં અનેક કારણો આપીને ભારદ્વાજ ઋષિએ ભૂગુજ્ઞિ આગળ જીવાત્માના અસ્તિત્વનો અસ્વીકાર કર્યો.

હવે ભૂગુજ્ઞિ શું જવાબ આવે છે એ જાણીએ.

1. ભૌતિક જગતથી ઉપરનું જગત શરદ્ધાને આધીન છે. કોરી ચુક્કિતથી એ માની શકતું નથી. એટલે બધા ધર્મો સર્વ પ્રથમ શરદ્ધાને મહત્વ આપે છે. શરદ્ધા વિનાનો માણસ આ ક્ષેત્રને યોગ્ય જ નથી તેવું માને છે. તેમ છતાં પણ ચુક્કિતનો જવાબ ચુક્કિતથી અપવાનો પ્રચયન થાય છે.

ર. જેમ હંદન બળી ગયા પછી પણ તેની ઉષ્ણિતા રહે છે તેમ શરીર નષ્ટ થઈ ગયા પછી પણ જીવાત્મા રહે છે.

આ ચુક્ષિત બૌદ્ધ પક્ષના જીવાત્મા માટે છે, જેમ દીપકની સત્તા તેના ટીપેટીપા તેલથી છે. છેલ્લું ટીપું સમાપ્ત થતાં જ દીવો હોલવાઈ જાય છે તેમ.

આજ ચુક્ષિતને ગુરહૃણ કરીને બારદ્વાજ ઋષિ ચુક્ષિતને આગળ વધારે છે, આહુરાદિના દ્વારા જે ઊર્જા (વીજળી) ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું છેલ્લું ટીપું પૂરું થતાં જ શરીર ચેતનાહીન થઈ જાય છે. પછી જીવાત્મા જેવું કોઈ તત્ત્વ રહેતું નથી. મરણ પામેલા શરીરમાં પાંચ ભૌતિક તત્ત્વો વિદ્યમાન છે. તેમ છતાં તેમાં ચેતના નથી. જો પાંચ ભૌતિક સંયોગ માત્રરથી જ ચેતના આવતી હોય તો પાંચ ભૌતિક તત્ત્વો તો મડદામાં પણ છે જ એટલે - પાંચ ભૌતિક તત્ત્વોથી બિજ કોઈ જીવાત્મા નામનું તત્ત્વ છે જે મૃત્યુ પછી ન રહેતું હોવાથી શરીર ચેતનાહીન મડદું થઈ જાય છે.

શરીરમાં એક તત્ત્વ એવું છે જે કર્તા બોક્તા અને નિશ્ચય કરનાલં છે. તે જીવાત્મા છે. તેનો અનુભવ આત્મવેતા લોકોને થતો હોય છે. આ જીવાત્મા જ કર્તાબોક્તા તથા સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરનારો પણ છે.

આ જીવાત્માના ઉપર પરમાત્મા સર્વોપરી સ્થાને બિરાજે છે. તે સૌનો નિયંતા છે. સર્વસમર્થ અને સર્વશક્તિમાન છે. તેનું બજન પૂજન કરીને નામસ્મરણ કરીને જીવાત્મા આત્મકલ્યાણ કરી શકતો હોય છે.

4-8-10

*

97. સંસારીનો મોક્ષ

મોક્ષમાર્ગમાં એક બહુ મોટો વિવાદ ચાલ્યો આવે છે. મોક્ષનો અધિકારી કોણ? કેટલાક લોકો સર્વત્યાગીને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવું માને છે. ત્યાગીની તરફા કક્ષાઓ (1) ત્યાગ, (2) મહાત્યાગ અને (3) અનિત્યાગ.

1. ત્યાગનો સામાન્ય અર્થ સુખનો ત્યાગ સમજવાનો. સુખનાં બે મુખ્ય કેન્દ્રો છે. ધન અને સ્તરી. આ બજેનો ત્યાગ કરે તેને જ મોક્ષ મળે.

2. મહાત્યાગ એ છે જેમાં સુખત્યાગી સાથે સ્વૈરિષ્ટ દુઃખસ્વીકૃતિ પણ હોય. જેમકે ધન-સ્તરીનો તો ત્યાગ કર્યો, પણ સાથે સાથે ‘અનિકેત’ ધર વિનાનો થઈને વૃક્ષ નીચે રહેવાનું, આહુાર-વિહુાર એવા કે વ્યક્તિ વધુમાં વધુ દુઃખ ભોગવે. જાણી કરીને દુઃખ ભોગવવાં પડે જેવું જીવન જીવવાનું.

3. અતિત્યાગ તે છે. જેમાં સુખત્યાગની સાથે સાથે ધોર દુઃખો પણ ભોગવવાનાં. પરચુર દેહદમન કરવાનું. વસ્તરો નહિ પહેરવાનાં, જોડાં નહિ પહેરવાનાં, પાત્ર નહિ રાખવાનું ઠંડી - તાવ વગેરે સહન કરવાનું. આહુાર નહિ કરવાનો અથવા નામ માત્રનો જ કરવાનો. કષ્ટદારી ધોર તપો કરવાનાં જેથી શારીર કાંટા જેવું થઈ જાય. આવો અતિ ત્યાગ કરે તેને જ મોક્ષ મળે. આવા ત્યાગીઓ સંસારની પ્રવૃત્તિઓથી તો સંદંતર દૂર રહે જ, લોકહિતની કે માનવતાવાદી પ્રવૃત્તિઓથી પણ દૂર રહે. એમ કહો કે કશું જ ના કરે. માત્ર તપ કરે.

આવી જુદી-જુદી માન્યતાઓના કારણે ભારત ત્યાગીઓનો દેશ કહેવાતો હશે. તીવ્રત્યાગની હોડ લાગી દેખાશે. જેટલો ભાર ત્યાગી થવા ઉપર આપવામાં આવ્યો તેટલો વીર થવા કે યોદ્ધા થવા ઉપર અપાયો હોત તો કદાચ આ દેશ કદી ગુલામ ના થાત. દેશની રક્ષા વીરયોદ્ધાઓથી થતી હોય છે. કોરા ત્યાગીઓ, બિયારા પોતાની જ રક્ષા ના કરી શકે. તેમને ગમે ત્યારે ગમે તે મારી - ઝૂડી નાખે, પજીવે અને પરેશાન કરી શકે. તેમનું રક્ષણ કરવું પડે, તે લોકોનું કે રાષ્ટ્રનું રક્ષણ ના કરે, આવી પરંપરાગત માન્યતાઓમાં મહાભારત એક દિશાસૂચક નિર્દેશ કરે છે.

શાન્ત પર્વના રરોમા અદ્યાયમાં ચુદિષ્ટિરે, બીજાનું આ પ્રમાણે પ્રરંગ પૂછ્યો છે.

અસ્તિ કશિદ યદિ વિનો, સહારો નિયતો ગૃહે ।

અર્થાત્: હે પ્રભુ, એવો કોઈ માણસ કે જે પત્ની સહિત ધરમાં સંસારમાં રહીને પૂરૈપૂરું આત્મકલ્યાણ અર્થાત્ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો હોય!

બીભજુએ આ પરક્ષના ઉત્તરમાં એક પૂરું આખ્યાન આપ્યું છે.

એક દેવલ નામના મહુન ઋષિ હતા. તેમને સુવર્યલા નામની કન્યા હતી. લગ્નને યોગ્ય ઉમર થવા છતાં તેનાં લગ્ન થઈ શક્યાં ન હતાં. કન્યાને બાળલગ્નથી તો બચાવવી જોઈએ. પૂરૌટ્લગ્નથી પણ બચાવવી જોઈએ. ઘણી મોટી ઉમર સુધી કુંવારી રહેનારી કન્યા, પછી લગ્નજીવનમાં યોગ્ય રીતે ગોઠવાઈ શકતી નથી. કામાવેગની પૂર્યાંડતાના પૂરમાં તે ગેરમાર્ગ દોરવાઈ જ શકે છે. તેથી તેને યોગ્ય ઉમર થતાં જ પરણાવી દેવી જોઈએ. જ્યારે કન્યાએ વારંવાર લગ્નની ના પાડવા માંડી, તેનો એક જ ઉત્તર મળતો મને “વર પસંદ નથી” ત્યારે દેવલ ઋષિએ તેને પૂછ્યું કે “તારે કેવો વર જોઈએ છે?” તેણે કદચ્યું કે મારે એવો પતિ જોઈએ છે. જે આંધળો હોય અને આંખવાળો પણ હોય.” પરસ્પર વિરોધી બે ગુણોવાળો પુરુષ લાવવો કર્યાંથી?

મહુષિ દેવલે તો ચારે તરફથી અનેક બ્રહ્મકુમારોને આમંત્રિત કરવા માંડ્યા, અને સુવર્યલાને બતાવવા માંડ્યા. પણ સુવર્યલાને એક પણ કુમાર પસંદ ના પડ્યો, બધા દેખતા તો હોય પણ આંધળો કોઈ ના હોય, કદાચ કોઈ આંધળો હોય તો આંખો ના હોય. જ્યારે એક પણ વર પસંદ ના થયો ત્યારે દેવલ થાકી ગયા. કેટલીક કન્યાઓ માતા-પિતાને થકવી દેનારી હોય છે. તો કેટલીક પત્નીઓ, પતિને થકવી દેનારી હોય છે. કન્યાથી થાકેલાં માતા-પિતા તેનાથી છૂટવા મથામણ કરવામાં જ વૃદ્ધ થઈ જતાં હોય છે. તો પત્નીથી થાકેલા પતિઓ પોકાર પાડી-પાડીને લોકોને કહેતા કરે છે કે “જો જો હો, લગ્ન કરતા નહિ, વાંઢા રહેજો પણ સ્તરીસ્પી ચુડેલને ઘરમાં લાવશો નહિ” આવો ઉપદેશ આપતા રહે છે. લગ્નજીવન પછી સ્તરીત્યાગી થયેલામાં મોટા બાગે પત્નીથી થાકી ગયેલા, કકળી ઊઠેલા લોકો જોવા મળશે. તેમના દૃષ્ટિકોણથી તે સાચા પણ છે. થાક ઉતારે તેને પત્ની કહેવાય. થાક ઉતારનારી પત્ની મૂર્તિમંત્ર ‘વિશ્રાનિત’ જ કહેવાય. આવી પત્નીનો કોઈ ત્યાગ ના કરે, કદાચ કરે તો તે હતભાગી કહેવાય.

દેવલ ઋષિ પુત્રી સુવર્યલાથી થાકી ગયા. આંધળો અને દેખતો પુરુષ લાવવો કર્યાંથી? સુવર્યલા બહુ જ રૂપાળી કન્યા હતી તેથી હજારો ઋષિકુમારો તેને પરણવા આતુર હતા, રૂપ વાંઝિયું નથી હોતું. અર્થાત્ તેને પતિ નથી શોધવો પડતો. પતિઓ આપોઆપ શોધતા તેની પાસે આવે છે. પણ જ્યારે હજારો ઋષિકુમારો તેની નિંદા કરવા લાગ્યા. “એ એના મનમાં સમજે છે શું?” “શું એ એકલી જ રૂપાળી છે?” “બહુ ઘમંડી છે” વગેરે વગેરે પરવાદો કરવા લાગ્યા. જેની પાઇળ બહુ પરવાદો લાગતા હોય તે લોકદૃષ્ટિ ઉત્તરવા લાગે. સાચા કે ખોટા પરવાદોની અસર થતી જ હોય છે.

હારેલા-થાકેલા દેવલ ઋષિના ત્યાં એક દિવસ જીતકેતુ નામના ઋષિકુમાર આવી પહોંચ્યા. તેમણે સુવર્યાલાને પોતે આંખોવાળો છે ને આંધળો હોવાની વાત કરી અને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું. તેમણે સમજાવ્યું કે “આ જગત સંસારને દેખતો હોવા છતાં પણ હું સંબંધ નથી રાખતો, અપેક્ષા નથી કરતો તેથી હું આંધળો છું અને મને સતત પરમાત્મા જ દેખાતા હોવાથી હું દેખતો ચક્ષુવાળો પણ છું.” ચુક્કિત-પૂરયુક્તિથી તેમણે પોતાની વાત સુવર્યાલાને સમજાવી. સુવર્યાલાનું મન જીતી લીધું. સુવર્યાલા આવો જ પતિ શોધી રહી હતી.

દેવલ ઋષિએ સુવર્યાલાનાં લગન જીતકેતુ સાથે કરી દીધાં. હાશ, થાક ઉત્તયો. અતિસ્લ્ઘાળી કન્યા અને પ્રભાર બુદ્ધિશાળી કન્યાની અપેક્ષાઓ ધરી હોવાથી તે જલ્દી લગનજીવન સ્વીકારી શકતી નથી. તેથી તેમાં માતા-પિતા થાકી જતાં હોય છે. મોડે મોડે પણ વર મળ્યો. તેથી દેવલ ઋષિ ધન્ય થઈ ગયા.

કન્યાને પરણીને જીતકેતુ પોતાના આશરમે ગયા. પ્રથમ દિવસે જ તેમણે કહ્યું કે “હવે તમે મારી સહૃદર્મચારિણી બનો” શાબ્દ સમજવા જેવો છે. ધર્મનું પાલન કરવામાં સાથ આપે તે જ સહૃદર્મચારિણી કહેવાય. ધર્મમાં સાથ આપવાનો, અધર્મમાં નહિ. સંસાર ભોગવવો અને સંતાનોત્પત્તિ કરવી એ ધર્મ છે. તેને અધર્મ માનીને તેને છોડાવવાના પ્રયત્નો કરનારા પદભૂષણ થયેલા અને ધર્મના નામે અધર્મનો પરચાર કરનારા મિશ્યામાર્ણી છે.

જીતકેતુનો ગૃહસ્થાશ્રમ ખૂબ જામ્યો. બજે એકબીજાથી પૂર્ણ સંતુષ્ટ હતાં. તેમને ધર્માં સંતાનો થયાં. ઋષિકુળ વધવું જોઈએ. રાક્ષસકુળ ઘટવું જોઈએ. જો ઋષિકુળનાં બાળકો અને બાળકીઓ બરદમચારી થઈ જશે તો ઋષિકુળ ઘટી જશે. અને રાક્ષસકુળ છવાઈ જશે. આબાવાડિયું વધારો નહિ તો બાવળવાડિયું છવાઈ જશે. પછી બિચારા આંબા કાંટા આતા થઈ જશે.

જીતકેતુએ ઋષિકુળમાં વધારો કર્યો, બજે મહાવિદ્બાન અને જ્ઞાની હોવાથી જયારે જુઓ ત્યારે અદ્યાત્મચર્ચા કરતાં રહેતાં, તેમનું ગૃહસ્થજીવન આદર્શ, સુખી અને પ્રેરણાદારી બની ગયું. પતિ વિદ્બાન હોય અને પત્ની વિદૃષી હોય, બજેમાં સુભેણ હોય તો પછી કહેવું જ શું?

જે લોકો ચારિતરને મોક્ષમાર્ણ માને છે તે ભૂલી જાય છે કે પત્ની, પતિને અને પતિ પત્નીને ચારિત્ર્ય આપતાં હોય છે. એકાકી પુરુષ કે એકાકી સ્તરી ચારિત્ર્ય પાણી શકતાં નથી. ચારિત્ર્યવરતમાં પતિ-પત્ની એકબીજાનાં સહાયક છે. વિરોધી નથી. હા, બજેમાં સુભેણ હોય તો સુભેણનું નામ જ દામ્પત્ય છે.

જીતકેતુ અને સુવર્યાલાનું દામ્પત્ય બરાબર જામ્યું. બજેએ સંસાર ભોગવતાં ભોગવતાં (સંસારત્યાગીને નહિ) પરમાત્માભાવ પ્રાપ્ત કર્યો. અર્થાત્ બજે

અક્રિતભાવ તરફ વળ્યાં. બજે ઈશ્વરમાય થઈ ગયાં. તેમણે પરમપદની પૂરાપિત કરી લીધી. છેક મોક્ષ સુધી બજે સાથે ને સાથે જ રહ્યાં. સાથ છૂટયો નહિ, છોડયો નહિ.

ભીષણુ યુધિષ્ઠિરને કહે છે કે “જો આવાં દંપતી સંસારમાં રહીને પણ મોક્ષ પૂરાપણ કરી શકે છે. સંસાર છોડવાની જરૂર નથી. સંસાર સુધારવાની જરૂર છે.

5-8-10

*

98. લક્ષ્મીની મહત્ત્વ

જીવનમાર્ગ અને મોક્ષમાર્ગ એક જ છે કે બિજ્ઞ—બિજ્ઞ છે? ઋષિઓ બંનેને એક જ માને છે. જુદાં નથી. બીજા કેટલાક જુદાં માને છે. અર્થાત् જીવનમાર્ગ જુદો છે, મોક્ષમાર્ગ જુદો છે. જુદો માનનારા જીવનત્યાગને મહત્વ આપે છે. જીવનત્યાગી જ મોક્ષ મેળવે તેવું તેમનું કહેવું છે. જીવન મેળવીને મોક્ષ મેળવવાનો ઋષિમાર્ગ છે. જીવન મેળવવાનો મુખ્ય આધાર લક્ષ્મી છે. લક્ષ્મી મળી તો જીવન મળ્યું. લક્ષ્મી ગઈ તો જીવન ગયું. જીવનની કરોડરજજુ લક્ષ્મી છે. તેને લાત મારનારને લક્ષ્મી ઘોર દરિદ્રતાનું જીવન નરક અહી જ આપી દેતી હોય છે. તેની પણ ચર્ચા મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં છે.

સમુદ્રમંથન કરવાથી જે અનેક રતનો નીકળ્યાં તેમાં લક્ષ્મીજી પણ નીકળ્યાં. દૈત્યોએ લક્ષ્મી ઉપર અધિકાર કરી લીધો. જે ધર્મ અને નીતિ-નિયમો ના માનીને પોતાના જ સ્વાર્થની પ્રવૃત્તિઓ કરે એ જ દૈત્ય કહેવાય. આવા દૈત્યો વિશ્વમાં હુંમેશાં ચાલુ જ રહેતા હોય છે. જો વિશ્વમાં સુખ-શાંતિની સ્થાપના કરવી હોય તો ધર્મ અને ન્યાયનીતિનું પાલન કરનારી પ્રરજન વધારવી જોઈએ. આ કામ રાજનું છે. જો આવું કરવું હોય તો એકતરફ આવી સદગુણી ધાર્મિક પ્રરજન વધવી જોઈએ તો બીજુ તરફ અધર્મ અને અનીતિ આચરનારી પ્રરજન ઘટવી જોઈએ. એમ કહી શકાય કે નીતિ-નિયમો પાળનારી પ્રરજન વધારવા કરતાં પણ અનીતિ-અધર્મ આચરનારી પ્રરજન ઘટાડવાનું કામ વધુ મહત્વનું છે. જે રાજી આ કામ ન કરી શકે તે રાષ્ટ્ર અને પ્રરજનનો વિનાશ નોતરી બેસે છે. રાષ્ટ્ર અને પ્રરજનની લૂંટફાટ કરનારા અધાર્મિકો માત્ર જ રાષ્ટ્રને લક્ષ્મીહીન બનાવતા નથી પણ તેનાં બીજાં પણ કારણો છે.

1. લક્ષ્મીને પાપ માનીને તેનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપનારા ત્યાગીઓ આવા લોકો પોતે તો અનુત્પાદક જીવન જીવતા હોય છે. જે ઉત્પાદક હોય છે તેને પણ પોતાની તરફ વાળોને અનુત્પાદકતાને વધારતા હોય છે. આથી રાષ્ટ્ર દરિદ્ર બને છે.

2. વિકાસવિરોધી વિચારધારા વિકાસનું મૂળ સુખેરછા છે. જે લોકો સુખનો વિરોધ કરતા હોય છે. તે વિકાસનો પણ આપોઆપ વિરોધ કરતા થઈ જતા હોય છે. વિકાસ વિનાની પ્રરજન આપોઆપ દરિદ્ર અને શોષિત થઈ જતી હોય છે. એટલે સુખદરોહી વિચારોનો પ્રરભાવ વધવો ના જોઈએ.

3. સાદું જીવન ઓછામાં ઓછી તફન ઓછી વસ્તુઓથી જીવન જીવી લેવાનું દર્શન, દરિદ્રતા વધારે છે. કારણ કે તમારી આવશ્યકતામાંથી રોજુ ઉત્પજ થાય

છે. આવશ્યકતા જ ના હોય તો આપોઆપ રોજુઓ સમાપ્ત થઈ જશે. લોકો બેકાર થઈને દરિદ્રતા ભોગવશે. એટલે પૂરજના વૈભવને પરોત્સાહન આપવું જોઈએ. વૈભવમાંથી રોજુઓ ઉત્પન્ન થતી હોય છે. સાદાઈ જીવનધોરણની નહિ. વ્યવહારની હોવી જોઈએ.

4. મૂડીરોકાળને અવરોધનારી રાજ્યવ્યવસ્થા. આ વ્યવસ્થાથી મૂડીરોકાળ અટકી જાય છે કે પછી ઘટી જાય છે. મૂડીમાંથી મૂડી પેદા થતી હોય છે. મૂડીરોકાળ જ અટકી જાય તો પરજન અને રાષ્ટ્ર ગરીબ થઈ જાય.

5. મૂડીને અસુરક્ષિત કરનારા કાયદાથી મૂડીરોકાળને પરોત્સાહન મળતું નથી, જે રોકાળ થયું હોય છે. તે પણ અસુરક્ષિત હોવાથી નિષ્ઠુરય થઈ જાય છે. પરિણામે બેરોજગારી અને દરિદ્રતા આવે છે. મૂડીને અસુરક્ષિત કરનારી વ્યવસ્થામાં મજૂરોની હડતાળો એક પક્ષીય કાયદા, અરાજકતા, શરમની યોરી વગેરે અનેક કારણો હોય છે. જ્યાં આ બધાં કારણો હોય ત્યાં લક્ષ્યી વધી ના શકે. પરજન અને રાષ્ટ્ર દરિદ્ર બને.

6. વધુ પડતી સંતોષી પરજન, પૂરારબ્ધવાદી, અકર્મેણ્ય પરજન આપોઆપ દરિદ્ર થઈ જતી હોય છે. બસ એ પરજનને દરિદ્ર બનાવવી હોય તો પારબ્ધવાદનો પરચાર કરો. પૂર્વનાં કર્માની વાતો કર્યા કરો. પરજન અને રાષ્ટ્ર આપોઆપ દરિદ્ર થઈ જશે.

મહાભારત આવું નથી દરછતું. તે પરજન અને રાષ્ટ્રને ધનધાન્યથી ભરપૂર-વૈભવશાળી દરછે છે. તેથી તેણે લક્ષ્યીપૂરાપિતને પણ મહત્વ આપ્યું કે લક્ષ્યીત્યાળી કરતાં લક્ષ્યીના ઉત્પાદક અને તેમ જ ભરપૂર સદૃપ્યોગ કરનારા વધુ મહાન હોય છે. તે રાષ્ટ્રનિર્માણ, અને રોજુદાતા હોય છે. તેને દીક્ષા આપીને નિક્ષાવૃત્તિમાં લગાવવાનો ના હોય. તેને હજારોનો અભદાતા બનાવવાનો હોય. તેનામાં તેવી ક્ષમતા છે. તેનો ઉપયોગ કરવાનો હોય. આ ધર્મ છે. જે લોકો અકર્મેણ્ય હોય, ઉત્સાહહીન આળસુ હોય, સંસારભોગોની ક્ષમતા વિનાના હોય તેમને દીક્ષા અપાય તો ચાલે. બલે તે પરાવલંબી જીવન જીવતા થાય. કશો ફરક પડવાનો નથી.

મહાભારતમાં લક્ષ્યી સંબંધી વિચારો ઘણા અદ્યાયોમાં આવ્યા છે તેમાંથી થોડાક જ લઈશું.

એક વાર નારદજી સવારે ગંગાસનાન કરવા ગંગાજીના તટ ઉપર ગયા. તે જ સમયે દનદીર પણ ત્યાં આવ્યો. તે સનાન કરીને પાછા કિનારે આવ્યા ત્યાં આકાશમાંથી વિમાન દ્વારા લક્ષ્યીજી ત્યાં પદ્ધાર્યા. તેમને જોઈને બંનેએ નમસ્કાર કર્યા. લક્ષ્યીજીએ પરિચય પૂછીવાથી પરિચય આપ્યો. હું લક્ષ્યી છું. મને ભૂતિ,

◆ શરી, શરૂઆત, મેધા, સંનતિ, વિજિતિ, સ્થિતિ, ધૂતિ, સિદ્ધિ, કાંતિ, સમૃદ્ધિ, સવાહું, સવધા, સ્તુતિ, નિયતિ અને સમૃતિ પણ કહે છે. પહેલાં હું અસુરોના ત્યાં રહેતી હતી પણ હવે હું તમારે ત્યાં રહેવા આવી છું.”

ઇન્દ્રે કારણ પૂછ્યું તો લક્ષ્મીએ જવાબ આપ્યો કે જે લોકો ધર્મનું પાલન કરતા હોય છે તેમના ત્યાં હું રહું છું. પહેલાં દેત્યો ધર્મભય જીવન જીવતા હતા તેથી તેમને ત્યાં રહેતી હતી. તે પોતાનાં ઘર તથા આંગળાં ચોખ્ખાં રાખતા હતા. પોતાની પત્નીને પ્રેમથી જીતતા હતા, સંદ્યા-વંદન કરતા હતા, વિદ્વાનોની સેવા કરતા હતા, સત્યવાદી હતા, શરૂઆતું હતા, અક્રોધી, દાની અને ઈષ્ટો વિનાના હતા, તે પરિવારપાલક હતા. સવારે વહેલા ઊઠી જતા હતા, તે રાતે દહી આતા નહિ, દયાળું હતા, દુઃખીઓને આખ્વાસન આપતા હતા. પરસ્તરીથી દૂર રહેતા હતા, તે આકાશમાં, પશુઓમાં, વિપરીત યોનીમાં, તથા પવિત્ર દિવસોમાં વીર્યત્યાગ કરતા ન હતા. આવા અનેક ગુણોવાળા દેત્યો હતા એટલે હું તેમની પાસે રહેતી હતી.

પણ સમય જતાં તે બદલાઈ ગયા. હવે તે અધર્મ, અનીતિ, વૃદ્ધો અને વિદ્વાનોની હુસી-મજાક કરનારા, પોતે ઊંચા આસન ઉપર બેસીને આવનાર વડીલોને સત્કારો વિના નીચે બેસાડતા થઈ ગયા છે. હવે તો પિતા જીવતા હોય અને પુત્ર સંપત્તિનો માલિક થઈ જાય છે. રાષ્ટ્રરધાતી, લાંચ-લશવત લેનારા, વડીલો અને સત્રીઓ પર અત્યાચાર કરનારા થઈ ગયા છે. તેઓ હવે સૌના પ્રથમ જ જમી લે છે. બોજન ટાંકતા નથી, ઉધાડું જ પડ્યું હોય છે. દૂધ ઉધાડું પડ્યું હોય છે, તેમાં માખીઓ પડે છે. અનાજના દાણા વિભરાયેલા પડ્યા હોય છે. ધીને એઠા હુથે અડે છે. તેમનાં પશુઓ હુંમેશાં બાંધેલાં જ રહે છે. કદી છૂટાં ભૂકતા નથી. તેમને ધાસ-ચારો-પાણી સમયસર આપતા નથી. ધરમાં રાત-દિવસ કલહ-કંકાસ ચાલતો હોય છે. તેમની સત્રીઓ અને સેવિકાઓ ધર્મભૂરષ્ટ થઈ ગઈ છે. કેટલાક પુરુષો સત્રીવેશ ધારણ કરવા લાગ્યા છે. તે લોકો બ્રાહ્મણ તથા સાધુ-સંતોની સંપત્તિ પડાવી લેતા થયા છે. માતા-પિતાને ભૂખે મારે છે, વહુઓ, સાસુ-સસરાને અપમાનિત કરે છે અને પતિને તુરછ માનીને નોકર જેવો વ્યવહાર કરે છે. તે બધા હવે અખાદ્ય વસ્તુઓ આવા લાગ્યા છે. આવા ધણાબધા દુર્ગુણો તેમનામાં સામૂહિક આવી ગયા છે. એટલા માટે તેમનો ત્યાગ કરીને હું તમારી પાસે રહેવા આવી છું. હું જચાં રહું છું ત્યાં મારી સાથે આઈ દેવીઓ પણ રહે છે. તેમનાં નામ આ પરમાણે છે.

1-આશા, 2-ધૂતિ, 3-શરૂઆત, 4-શાંતિ, 5-વિજિતિ, 6-સંનતિ, 7-ક્ષમા અને 8-વૃત્તિ અથવા જચા. હવે અમે બધી દેવીઓ જચાં આવા દુર્ગુણો નહિ હોય અને સુદુરગુણો હશે ત્યાં રહીશું. ત્યારથી લક્ષ્મીજી ઇન્દ્ર અને દેવોના ત્યાં રહેવા લાગ્યી છે.

(મહાભારત શાંતિ પર્વ-૨મો અદ્યાય.)

આ રીતે દુર્ગાલોથી પરજા મુક્ત થાય અને સદગુરોથી ભરપૂર થાય તો પરજા અને રાષ્ટ્ર સુખી-સમૃદ્ધ થાય. જે લોકો લક્ષ્મીત્યાગ ને શાંતિનું કારણ માને છે તે બલે ત્યાંગી થઈને પરાવલંબી જીવન જીવે પણ વાસ્તવદર્શી પુરુષોએ લક્ષ્મીનો સદ્ગુર્યાગ કરીને લોકોને સુખી કરવાના પરયતનો કરતા રહેવું જોઈએ. સ્તરીધનના ત્યાંગી થવા કરતાં બંનેને જીવનની મહત્વની સાધનાનાં સાધન માનવાં વધુ હિતાવહુ છે.

5-8-10

*

99. ગૃહસ્થીનો તપમહિમા

પૂરત્યોક ધર્મમાં તપને નાનું મોટું સ્થાન હોય જ છે. તપ વિનાનું જીવન સ્વરચ્છંદી થઈ જતું હોય છે. એટલે તપ તો હોવું જ જોઈએ. પણ તપ કોને કહેવાય. કેટલાક લોકો કઠોરતાથી દેહદમન કરવાને તપ માને છે. તેમની સાથે સાથે દેહસુખને ધિક્કારે પણ છે. દેહ દમનવાદીઓ દેહને જ શત્રુ માનીને દરછાપૂર્વક તેને કઠોર દુઃખો આપીને પોતાની જીતને રિબાવે છે. પૂરદર્શિત રિબામણીથી લોકો પૂરભાવિત થઈને આવા તપસ્વીને પૂજવા લાગે છે. પૂજનાં લોભ, ધનના મોહ કરતાં પણ વધારે મોટો હોય છે. પૂજય થવા માટે કેટલાક લોકો ધનનો પણ ત્યાગ કરી દેતા હોય છે. ભૂખ-તરસ સહુન કરવી, ઠંડી-ગરમી સહુન કરવી. વૃષ્ટિમાં પલળવું. કાંટા-કાંકરા સહુન કરવા. એક પગે ઊભા રહેવું, કાંટા ઉપર સૂઈ જવું, ઊઘવું જ નહિ, બાવું જ નહિ, વગેરે વગેરે અનેક અસંઘય-કષ્ટો ભોગવીને પણ લોક પૂજયતા પૂરાપત કરવી એવો હેતુ આવા તપસ્વીઓમાં હોય છે. એક તરફ આવા દેહદમનવાદી કઠોર તપસ્વીનું તપ રાખો અને બીજુ તરફ સંસારમાં ધરમાં રહીને પત્ની અને બાળકોનું ભરણપોષણ કરનાર કુદરતસહુજ જીવન જીવનાર એક સદગૃહસ્થનું જીવન જુઓ. આ બંનેનું મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં 261મા અદ્યાયમાં નિરૂપણ કર્યું છે. કથા આ પૂરમાણે છે.

એક જાજલિ નામનો બ્રાહ્મણ હતો, તેને તપ કરવાની ધૂન લાગી. સમુદ્રરક્ષિનારે જઈને તેણે તપસ્યા શરૂ કરી, એક પગે ઊભા રહીને કઠોર તપ કરવાથી તેમના શરીર ઉપર મેલ-ધૂળ જામી ગયાં. આવા તપને કાષ્ઠમૌન પણ કહે છે. હુલવાચાલવાનું નહિ, ઠૂંઠાની માફુક માત્ર ઊભા જ રહેવું. તેમની જટામાં પક્ષીએ માળો પણ નાખી દીધો. ધોર અને કઠોર તપ કરવાથી તેને સિદ્ધિ પૂરાપત થઈ. તેનો અહુંકાર પણ થયો. પણ એક દિવસ આકાશવાણીએ કદયું કે તમે કાશીમાં તુલાધાર વૈશ્યાને ત્યાં જાઓ. જાજલિ તો તુલાધારના ત્યાં પહોંચી ગયા. તે વ્યાપારમાં તન્મય હતો. તેને જોઈને જાજલિને ધિક્કાર થયો. “કેવા તુરછ માણસ છે, ભોગોમાં રચ્યોપરચ્યો રહે છે.” તુલાધારે જાજલિનું સ્વાગત કરી તેમનો પરિયય આપી દીધો. સાગરક્ષિનારે તપસ્યાની બધી વાત કરી દીધી. જાજલિને નવાઈ લાગી. આ માણસ કેવી રીતે બધું જાણી ગયો હશે? તેને જિંજાસા થતાં તુલાધારે કદયું કે હું ધરમાં રહીને તપ કરું છું. વ્યાપાર કરવો, બાળબરચ્યાંનું પાલનપોષણ કરવું. અતીથિનો સત્કાર કરવો, બીમારોની સેવા કરવી. આ બધું માલું તપ છે, આ તપના પૂરભાવે હું તમારી વાતને જાણી શક્યો છું. હું કુદરતસહુજ અને ધર્મસહુજ જીવન જીવું છું. કશો આડંબર નહિ, કશું પૂરદર્શેન નહિ, યોગી કે યોગીરાજનું લેબલ નહિ, હું તો સીધો-સાદો નીતિથી વ્યાપાર કરનારો માત્ર વ્યાપારી છું. પોતાની કમાણો ખાઉ છું. કોઈનું ખાતો નથી. હા, ગરીબોને અવડાવું છું ખરો. બને

તેટલું ઈશ્વરસમર્પણ કરું છું. પોતાની પત્નીમાં સંતુષ્ટ રહ્યું છું. વળોરે વળોરે. તુલાધારનું પૂરવચન સાંભળીને જાજલિનો અહુંકાર ઊતરી ગયો. તેને સમજાયું કે ખરી તપસ્યા તો ઘરમાં રહીને સાદું અને સાચું જીવન જીવવામાં છે. દેહદમન કરવાથી કે એક પગ ઊભા રહેવાથી કશું મળવાનું નથી. સીધા બનો, સાદા બનો, સાચા બનો. આથી મોટી કોઈ તપસ્યા નથી. ઓટું દેહદમન ના કરો.

6-8-10

*

અનુશાસનપર્વ

100. ભીષમની વિદાય

કુરોક્ષેત્રના મેદાનમાં યુદ્ધ પૂર્ણ થયું અને મહાભારત પૂર્ણ થયું કહેવાય. તે પછીનું મહાભારત કથામય ઓછું પણ ઉપદેશમય વધારે છે. શાંતિપર્વ તો પૂર્ણ જુદી જુદી કથાઓ અને જુદા જુદા વિષયોથી બરપૂર છે. આ એક જ પર્વમાં બધું જ આવી જાય છે. જિજ્ઞાસુઓએ તથા સાધકોએ ખાસ વાંચવા જેવું છે. હવે અનુશાસન પર્વની શરૂઆત થઈ રહી છે. આ પર્વમાં પણ ઘણી કથાઓ છે. જેમાંથી કેટલીકને મેં મારા બીજા પુસ્તકમાં સ્થાન આપ્યું છે. એટલે અહીં પુનરાવર્તન કરવું ઠીક નથી લાગતું. અનુશાસન પર્વમાં ઘણી કથાઓ છે. આપણે મૂળ કથાને પકડીને ચાલવાનું છે. સાંયોગિક કથાઓને સ્થાન આપવું નથી.

યુધિષ્ઠિર પરિવાર સાથે ભીષજનું પાસે બેસીને જ્ઞાનયર્થી કરતા રહ્યા. પણ સારી વાતનો પણ અંત હોય છે. યુધિષ્ઠિરે ખૂબ ખૂબ વંદન કરીને હસ્તિનાપુર જવાની રજા મારી. ઉપદેશ સાંભળીને કર્તવ્યમુખી અને વ્યક્તિ કર્તવ્યપરાયણ બને તો ઉપદેશ સાચો અને વક્તાઓ પણ સાચા કહેવાય. ઉપદેશ સાંભળીને જો પોતે કર્તવ્યત્યાગી થઈ જાય તો તરણે ખોટા કહેવાય.

ઉપદેશ સાંભળીને યુધિષ્ઠિરને ઘણી શાંતિ થઈ છે. શાંકા-કુશંકાઓનું નિવારણ થયું છે. માર્ગ સ્પષ્ટ થઈ ગયો છે. હવે સંન્યાસદીક્ષા લેવી નથી. રાજ્ય સંભાળવાની જવાબદારી સ્વીકારવી છે. આ બધું ભીષજનું જ્ઞાનનું પરિણામ હતું.

યુધિષ્ઠિરે ભીષજનું વારંવાર વંદન કરીને પોતાના પરિવાર સાથે હસ્તિનાપુરમાં પ્રવેશ કર્યો.

હવે ઉત્તરાયણ શરૂ થઈ ગયું છે. ભીષમની બાણશાખા પૂરી થાય છે. તેમને દરછામૃત્યુનું વરદાન હતું તેથી આટલો સમય દેહ ટકાવી રાખ્યો હતો. હવે મહાપરસ્થાન (મૃત્યુ)નો સમય આવી ગયો છે. સામાન્ય માણસો દરછા- મૃત્યુથી મરતા નથી. કદાચ પોતાની દરછાથી જ મરવાની વ્યવસ્થા થાય તો કોઈ મરશે નહિ. લોકો નાછુટકે મરશે. જે લોકો આત્મહત્યા કરે છે તેને દરછામૃત્યુ કહેવાય કે કેમ? મારા જ્યાલથી ના કહેવાય. કારણ કે તે તેની મજબૂરી હોય છે. જીવવાનો કોઈ આધાર જ ના રહ્યો હોય ત્યારે મજબૂરીથી લોકો આવું પગલું ભરતા હોય છે.

યુધિષ્ઠિરને જ્યાલ આવ્યો કે હવે ઉત્તરાયણ આવી ગયો છે. હવે ભીષજનું સમય પૂરો થયો છે. એટલે જલદી જલદી સગાં-સંબંધી દ્વારા-મિત્રોને લઈને તે

કુલક્ષેત્ર તરફ ગયા. વ્યક્તિની અંતિમ ઘડીએ જે હાજર રહે તેને સુહૃદ કહેવાય. હજાર કામ પડતાં મૂકીને પણ જે છેલ્લી ઘડીએ ઢોડી આવે તે પુત્ર કરતાં પણ વધારે સગો કહેવાય. હા, તે સંપત્તિની લાલચમાં ના આવ્યો હોય તો.

છેલ્લા જ્વાસ લઈ રહેલા બીજાનું સૌથે પ્રણામ કર્યા. બીજાનું મન ભરાઈ આવ્યું. અંતિમક્ષણો બહુ જ લાગણીશીલ હોય છે. લોકોની હાજરીથી સંતોષ થાય છે. મરવાનું પણ મન થઈ જાય છે. માલં કોઈ નથી એવી સ્થિતિ કરતાં “અધધધ મારાં કેટલાં બધાં છે” તેવી પરિસ્થિતિ વધુ સુખદાયી હોય છે. આવા સમયે લોકોને શોક થાય તે પણ સાલં કહેવાય. શોક થવો જ જોઈએ. માનો કે તમાલં મૃત્યુ થયું હોય અને ઘરનાં માણસો મીઠાઈ આઈને આનંદ કરતાં હોય તો તમને કેવું લાગે? યોગ્ય વ્યક્તિ માટે યોગ્ય સમયે શોક કરવો પણ જલ્દી છે, એટલું જ નહિ કલ્યાણકારી પણ છે.

બીજાની આંખો મીચાયેલી છે. કદાચ તે પ્રભુસ્મરણ-દ્યાન કરતા હશે. ચુદિષ્ઠિરે તેમને આંખો ઓલવાની વિનંતી કરી. ધીરે રહીને બીજે આંખો ઓળી. સામે પૂરો પરિવાર હતો અને શરીકૃષ્ણ પણ અહોભાવ સાથે તીબા હતા. બીજા રાજુ થયા. માલં કોઈ નથી તેવો વહેમ માણસને મારી ખાય છે. મરતી વખતે ખાસ આવું ખાલીપણું બહુ સતાવે છે. બાણશાચ્યામાં આજે અહુવનમો દિવસ છે. બાણશાચ્યા એટલે બાણોના ભાલોડિયા ઉપર સૂઈ જવું એવું નહિ (જેવું ચિત્રમાં બતાવાય છે) પણ બાણશાચ્યા એટલે બાણોના અસંખ્યા ધાની પીડામાં કણસતા કણસતા સૂતા રહેવું તે.

બીજે ધૂતરાષ્ટર અને ગાંધારીને કપટ ઢોડીને ચુદિષ્ઠિરના ત્યાં રહેવાનું સમજાવ્યું પછી શરીકૃષ્ણ તરફ જોઈને હુથ જોડયા. ગદ્ગદ થઈને બોલ્યા, મારો ઉદ્ધાર કરજો. પાંડવોનું રક્ષણ કરજો હવે મને વિદાય થવાની આજ્ઞા આપો.

મરતી વખતે જેની સંમુખ શરીકૃષ્ણ તીબા હોય તેનાં કેટલાં મોટાં અહોભાગ્ય કહેવાય!

ધીરે ધીરે પૂર્ણ સ્વસ્થતાથી બીજાનું પ્રાણોને ઉપર ઉઠાવ્યા અને ઉત્સર્જન કરી દીધ્યું. હાય, બીજાનું ચાલ્યા ગયા હવે માત્ર શરીર જ રહ્યી ગયું હતું. અજૂન ચમર ઢોળવા લાગ્યો. મૃતકનો પણ મહિમા થવો જોઈએ. તેમના શરીરને રેશમી વસ્તરો તથા કુલોથી આરદ્ધાદિત કર્યું. ચુદિષ્ઠિર, વિદુર વગેરેએ મળીને ચિતા તૈયાર કરી. વેદાંતરોના ઉર્યારણ સાથે અદ્વિતીય અપાર્યો. ઢોડી જ વારમાં બડભડ કરતો અર્દિનાં તે સમયના સર્વોર્ય યોગ્ય સેનાપતિ અને મહાત્યાગી એકવચની મહાન વિભૂતિને પંચભૂતોમાં મેળવી દીધા. લોકો તેમના ગુણાનુવાદ કરવા લાગ્યા. વ્યક્તિ વિશે સાચો અનિપ્રાય તેના મૃત્યુ પછી જ અપાતો હોય છે.

જીવતો અને હાજર વ્યક્તિત વિશે સાચું બોલી શકતા નથી. ધરુણી વાર શોકસભાઓ
પણ વ્યાવહારિક પૂરસંગ જેવી થઈ જતી હોય છે. સાચો શોકસભાની રાહુ જોતો
નથી. તે તો સાંભળતાં જ કૂટી પડતો હોય છે. રોકયો રોકાતો નથી. કવિએ સાચું જ
કહ્યું છે કે,

ધડ ધીગાડો જેનાં માથાં મસાડો
એવા પાણિયા થઈને પૂજાવું દે, ધડવૈયા—
નમતી સાંજે પેલી નમણી વિજોગણાના
બેટીમાં આંસુડે નહાવું દે, ધડવૈયા—

ફેટલાક લોકો પાણિયા થવા જ પેદા થયા હોય છે. માણસ મરે પાણિયા ના મરે.

6-8-10

*

101. અંશમેધ અંશનું ભરમણ

વિશ્વના બધા ધર્મોમાં એક બહુ જ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય હોય છે. જેને કરવાથી લોકો પોતાને ધન્ય ધન્ય અનુભવતા હોય છે. જેમ કે બૌધ્ધોનું મહત્વપૂર્ણ કાર્ય સ્તૂપનું નિર્માણ છે. (મારી દૃષ્ટિએ) સમર્થ વ્યક્તિત પોતાના સામચર્ય પરમાણે એક બૌધ્ધસ્તૂપ બંધાવતો હોય છે. અસમર્થ વ્યક્તિત આવા સ્તૂપોની યાત્રા કરવાની હરછા રાખતો હોય છે. સ્તૂપોમાં બુદ્ધનું કોઈ અંગ કે મહત્વની વસ્તુ રખાતી હોય છે જેને બહુ જ પવિત્ર માનવામાં આવે છે. જ્યાં જ્યાં બૌધ્ધ ધર્મ ગયો છે ત્યાં ત્યાં ભવ્યાત્મિબબ્ય સ્તૂપોનું નિર્માણ થયું છે. એમાંના ક્રેટલાક તો ભવ્યાત્મિબબ્ય છે. વિશ્વમાં સૌથી મોટી અને ઊચી પ્રતિમાઓ બૌધ્ધોએ બુદ્ધની બનાવી છે. જેમાંની ક્રેટલીક આજે પણ લોકોને પ્રેરણા આપે છે. તેમનું નિર્માણ વ્યર્થ નથી ગયું. એક તરફ તે પ્રેરણા આપે છે. બીજી તરફ હતિહાસ પણ પૂરો પાડે છે.

જૈનોનું ભવ્ય નિર્માણ દેરાસરો, કોતરકામ અને છ'રીપાલિત સંઘોમાં થયું છે. ક્રેટલાંક દેરાસરો આજે પણ પોતાના સ્થાપત્ય અને શિલ્પથી કોતરકામથી વિશ્વને ચક્રિત કરી મૂકે છે. જૈનો તેનું ગૌરવ લઈ શકે છે. જોકે મૂર્તિબંજક ગન્નૂની ધર્મોએ આવાં સ્થાપત્ય અને શિલ્પોને ભારે નુકસાન પહોંચાડયું છે. તોપણ જે કાંઈ બરચ્યું છે. તે ભવ્ય છે.

મુસ્લિમોનો પૈસો મદીના, મકા અને મસ્જિદો તરફ વળ્યો છે. મુસ્લિમોનાં મોટા ભાગનાં ભવ્ય બાંધકામો બાદશાહો અને સુલતાનોએ કર્યા છે. આમ પ્રજાએ કોઈ ભવ્ય સ્થાપત્ય રચ્યું હોય તેવું દેખાયું નથી. તેનું કારણ કદાચ મુસ્લિમોની ગરીબી હોઈ શકે. કદાચ મારી સમજ સત્ય ના પણ હોય. મસ્જિદો, મકબરા, મજારો અને ક્રેટલાક કિલ્લાઓ આજે પણ બેનમૂન દર્શનીય સ્થાપત્યો તરીકે ઊભાં છે.

બિરસ્તીઓએ ભવ્ય ચર્ચો બાંદ્યાં છે. ચુરોપ અને બીજા દેશોની યાત્રા કરનારા જ્યારે આવાં ચર્ચો જુએ છે ત્યારે મોટામાં આંગળાં નાખી જાય છે. આમાંનાં મોટા ભાગનાં ચર્ચો ધર્મસંસ્થાઓએ બાંદ્યાં છે. બિરસ્તીઓ પાસે સેંકડો વર્ષોથી વ્યવસ્થિત ધર્મસંસ્થા છે. એવી બીજા કોઈ ધર્મ પાસે નથી. આ સંસ્થાના લોકો અને સરકારના સહકારથી આવાં સ્થાપત્યો બાંધતી હોય છે. છેલ્લાં ક્રેટલાંક વર્ષોથી તેમનો પૈસો માનવસેવા તરફ પણ મોટા પરમાણુમાં વળ્યો છે. વિશ્વભરમાં આરોગ્યકેન્દ્રો, શિક્ષણકેન્દ્રો, અનાથાલયો, રક્તપિત્તિયાંની જગ્યા, વૃદ્ધો, બહેનો વગેરે માટે અનેકાનેક સેવાકેન્દ્રો તરફ તેમનો પૈસો વળ્યો છે. જોકે તેનું વળતર તેઓ ધર્મપરચારમાં વાળી લે છે. તોપણ સર્વ પ્રથમ માનવસેવા, ખાસ કરીને દરિદ્રોની સેવા કરવાની પરત્યાક્ષ શરૂઆત તેમણે કરી કહેવાય.

આપણા હિંદુઓના બે ભાગ પાડી શકાય. એક પરાચીન અને બીજો મદ્યકાળ. પરાચીનકાળમાં હિંદુઓનું સર્વોચ્ચ કાર્ય ‘યજ્ઞ’ હતું. રાજા-મહારાજાઓ વગેરે નાના મોટા પ્રસંગોએ બહુ જ ખરીલા અને લાંબી-લાંબી વિધિઓવાળા યજ્ઞો કરતા. આપણી સાથે અનિનેવ પરાચીનકાળથી જોડાયેલા છે. એટલે આપણે ઘરણંબધું અનિન તરફ વાળી દેતા રહ્યા છીએ. જેના કારણે બૌઢ્યો જૈનો જેવાં બબ્ય સ્થાપત્યો તરફ ધન વળયું લાગતું નથી. વળયું હોત તો તેવાં સ્થાપત્યો નહિ તો તેનાં ખંડેરો તો બરચાં હોત. અનિનેવમાં પદ્ધરાવેલું કર્શું બચતું નથી. માત્ર ર રાખ બચે છે. એટલે કદાચ આપણે બસ્મધારક બન્યા હોઈશું. બીજા કોઈ ધર્મવાળા બસ્મ ધારણ કરતા નથી.

મદ્યકાળમાં ધને એક મહૃત્વનો વળાંક લીધો. ધન ભગવાન તરફ વળયું. મદ્યકાળ સુધીમાં કર્મકાંડની જગ્યાએ નક્કિતની પ્રધાનતા થઈ. ભગવાનનાં બબ્ય મંદિરો રચાયાં (દક્ષિણામાં) અને ભગવાન માટે જીત-જીતના ભોગો, રથો, વસ્ત્રો, આભૂષણો અને બીજું ઘરણંબધું થવા લાગ્યું. આ તરફ પૈસો વળી ગયો જોકે આ કાળમાં દક્ષિણાભારતમાં ઘરાં બબ્ય મંદિરો બંધાયાં જેનું ગૌરવ આજે પણ લેવાય છે. પણ બંને કાળોમાં પૈસો ગરીબ લોકો તરફ ના વળયો. મંદિરોની અમાપ સંપત્તિએ લૂંટારાને આકષ્યા, દેશપારથી વિધમીઓનાં ધાડેધાડાં આવવા લાગ્યાં અને બહુ સરળતાથી મંદિરોનો પૈસો લૂંટી જવા લાગ્યાં. તેમણે મંદિરો અનેમૂર્તિઓ તોડી આનંદ લીધો. જો મંદિરો પાસે આટલું ધન બેણું ના થયું હોત તો કદાચ આ વિદેશી ધર્મોનાં ધાડાં આવ્યાં ના હોત.

જગ્યાં અનિનપૂજાનો યજ્ઞકાળ હતો ત્યારે બલે બધું બાળી દેવાતું. પણ ધનનો સંચય ના હુવાથી કોઈ લૂંટવા ના આવતું. કારણ કે રાખની લૂંટ કોને ગમે. હવે ફરીથી કેટલાક લોકો ફરી પાછા યજ્ઞો તરફ વળ્યા છે. અચ્ચ વિનાનો અચ્ચમેધ અને રાજા વિનાનો રાજસ્યુચ્ચયજ્ઞ કરવા લાગ્યા છે. લાભદાયી યજ્માનોને આકર્ષવા તેમણે હવે સેંકડો ફુંડીઓ અને હજારો પાટલાવાળા યજ્ઞો શરૂ કર્યો છે. ફરી પાછા રાખસંસ્કૃતિનો જીણોઢાર થવા લાગ્યો છે. જોકે આધુનિક કાળમાં લોકોમાં જાગૃતિ આવવા લાગી છે. તેઓ માનવતા તરફ વળ્યા છે. હવે નવી પેઢી પણ ભિરસ્તીઓની માફક સેવાસંસ્થાઓ કરવા લાગી છે. હજારો શિક્ષણસંસ્થાઓ, હજારો આરોગ્યકેન્દ્રો, અનાથાલયો, વિધવા આશ્રમો, અભક્ષેત્રો, વગેરે અનેક માનવસેવાનાં કાર્યો થવા લાગ્યાં છે. તે ઉત્તમ લક્ષણ છે.

મહૃત્વની વાત એ છે કે પ્રત્યેક ધર્મ પોતાનો પૈસો કર્યા મહૃત્વના કાર્ય તરફ વાળે છે? આજે પણ આ પ્રફં વિચારણીય છે.

હવે મૂળ વાત ઉપર આવીએ. ચુધિષ્ઠિર ફરી પાછા હસ્તિનાપુર આવી ગયા. રાજવહીવટ સંભાળી લીધો. બધા મહેમાનો વગેરે સૌ સૌના દેશ ચાલ્યા ગયા.

બીભના મરણનો તથા લાખો સ્વજનોના યુદ્ધમરણનો શોક હળવો થયો એટલે યુદ્ધિષ્ઠિરને દરછા થઈ કે કોઈ મહત્વનું કાર્ય કરીએ. આવું કાર્ય ચણ જ હોઈ શકે. પણ ચણ માટે તો મબલક પૈસો જોઈએ. આટલો પૈસો લાવવો કયાંથી? રાષ્ટ્ર યુદ્ધમાં ઘસાઈ ગયું હતું. પણ જ્ય જ્યકાર કરનારો ચણ તો કરવો જ હતો. છેવટે એક યુક્તિ સૂઝી. ઉત્તરમાં કુબેર જેવાં ઘનાદ્ય રાજ્યો તથા લોકો છે. તેમની પાસેથી પૈસો લઈ આવવા.

દિલ્લીના મુસ્લિમો જ્યારે જ્યારે સેનાના પગાર માટે પૈસાની જરૂર પડતી ત્યારે ત્યારે દક્ષિણ ઉપર હુમલા કરતા. ત્યાંના મંદિરો સોના-ચાંદી-હીરા-રત્નોથી ઊભરાતાં હતાં. તે બધું લૂંટી લાવતા. એમ કહી શકાય છે તેમની વિશ્વાસ સેનાનો પગાર દક્ષિણાં મંદિરો પૂરો પાડતાં. હુથીઓ અને ઊંઠો ઉપર ભરીભરીને પહેલાં સોનું-ચાંદી ઐબર બોલનને પાર જતું. પછી તો ઐબર બોલન પારવાળા દિલ્લીમાં જ જામી ગયા. હુવે ઉત્તર ભારત તો આલી થઈ ગયું હતું. પણ હજુ દક્ષિણ ભારત સોનાચાંદીથી ઊભરાતું હતું. અહીથી લૂંટી-લૂંટીને ટગલેટગલા દિલ્લી લઈ જવાતા. મંદિરોવાળાની આંખ ના ઊઘડી. જે પૈસો ભગવાન તરફ વાળ્યો છે તેને ગરીબો તરફ, નિર્માણ તરફ વાળો ને! તો કોઈ લૂંટવા જ ના આવે. આના કરતાં રાખમાર્ગ સારો હતો. કારણ કે કોઈ લૂંટવા તો ના આવતું. બલેને બધું બળીને રાખ થઈ જાય. દુશ્મનોના હાથે લૂંટાઈ જવું તેના કરતાં બળી જવું કે બાળી મૂકવું સાલં.

યુદ્ધિષ્ઠિરને પણ દરછા થઈ કે આપણે ભવ્યાતિભવ્ય ચણ કરીએ. પહેલાં મચતે મોટો ચણ કર્યો હતો તેમાં વધેલું ધન હજુ ત્યાં જ પડ્યું છે. તે લઈ આવીએ આવું વિચારીને બધા પાંડવોએ મચતનું ધન લઈ આવવા પરસ્થાન કર્યું. બધા હિમાલય પહુંચ્યો ગયા અને રાતરીવાસો કર્યો. પછી ભગવાન શિવની ઉપાસના કરીને કિન્નરોથી રક્ષિત પેલા ધનને ઓદીને બહાર કાઢ્યું. તેમાંથી જે સુવર્ણ નીકળ્યું તે 160824000 ભાર હતું. ચાંદી વગેરે તો પાર વિનાનું. આ બધું હજારો હુથી-ઊંઠ, ખરચ્યારો વગેરે ઉપર લદાવીને હસ્તિનાપુર તરફ પરચાણ કર્યું. હુવે ધનની ચિંતા ના રહી. ચણની ધામધૂમથી તૈયારી થવા લાગી. બધી તૈયારી પૂરી થઈ ગઈ. હુવે અચ્ચમેધ ચણની પ્રથમ વિધિ અચ્ચને છૂટો મૂકવાની હતી. એક પવિત્ર અચ્ચ લાવવામાં આવ્યો. જેનાં બધાં શુભ લક્ષણો હતાં. આ ઘોડો છેક સમુદ્ર સુધી છૂટો ફરશે. તેનું રક્ષણ અર્જુન કરશે. રસ્તામાં જે કોઈ રાજા આ અચ્ચને બાંધશે તેની સાથે ચુદ્ધ થશે. નહિ બાંધશે તે અંડિયારાજા થશે. આવી રીતે યુદ્ધિષ્ઠિર ચક્રવર્તી રાજા થશે. અર્જુન સેના સાથે જ્યારે અચ્ચની પાઇળ-પાઇળ પરસ્થાન કરશે, ત્યારે હસ્તિનાપુરનું રક્ષણ ભીમ અને નકુલ કરશે. કારણ કે સેનાની ગેરહાજરીમાં કોઈ હસ્તિનાપુર ઉપર ચઢી આવે તો તેનું રક્ષણ થઈ શકે. અન્ય રાષ્ટ્ર ઉપર આકૃદમણ કરતી વખતે પોતાનું ખાલી પડેલું રાષ્ટ્ર કોઈ હડપ ના કરી જાય તેની વ્યવસ્થા કરવી જરૂરી થઈ જતું હોય છે.

અંશની પૂરી વિધિ કરીને તેને છોડવામાં આવ્યો, તેની પાછળ-પાછળ અર્જુન વગેરે તેની રક્ષા માટે ચાલવા લાગ્યા. અંશ પહેલાં ઉત્તરદિશા તરફ ગયો. રસ્તામાં આવતાં નાનાં-મોટાં બધાં રાજયો આધીન થતાં ગયાં. પછી તે પૂર્વ તરફ વળી ગયો. પૂર્વમાં પણ બધાં રાજયો આધીન થઈ ગયાં ચાલતાં-ચાલતાં તિરગતોનું રાજય આવ્યું. તિરગતોએ ભારે ચુદ્ધ કર્યું. તિરગતોનો નાયક કેતુવર્મા ચુદ્ધમાં માર્યો ગયો. તેનો બદલો લેવા ધૂતવર્મા ચઢી આવ્યો જોકે તે હજુ બાળક જ હતો. તેનું પરાક્રમ જોઈએ અર્જુન પ્રસન્ન થયો. ધૂતવર્માએ ઘરણું પરાક્રમ બતાવ્યું પણ અંતે અર્જુનના પરાક્રમ આગળ બધા આધીન થઈ ગયા.

ત્યાંથી નીકળીને અંશ પ્રાગ્ જ્યોતિષપુર પહોંચ્યો. અહીનો રાજા વજ્દરદત હતો. તેની સાથે ધોર ચુદ્ધ થયું. અંતે વજ્દરદત ચુદ્ધમાં હારી ગયો. સંધિ કરી અર્જુન આગળ સેંઘવોના રાજ્યમાં પહોંચ્યો અને સેંઘવો સાથે બયંકર ચુદ્ધ કર્યું. જ્યારે ધોર સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો અને સેંઘવો પરાજ્ય પામી રહ્યા હતા ત્યારે ધૂતરાષ્ટ્રની પુત્રી દૃશલા રથ ઉપર બેસીને અર્જુનની પાસે આવી. અને રોકકળ કરવા લાગી. પોતાની કાકાની દીકરી બહેનના આવવાથી અર્જુને ચુદ્ધ અટકાવી દીધું. દૃશલાએ પણ પોતાના પક્ષના યોદ્ધાઓને અટકાવીને પાછા વાળી દીધા. આ રીતે ચુદ્ધવિરામ થઈ ગયો.

પછી તો યજ્ઞાનો ધોડો મહિપુર પહોંચ્યો. અહી અર્જુનનો પુત્ર બબ્રલવાહુન રહેતો હતો. તેને ખ્યાલ આવ્યો કે મારા પિતા આવ્યા છે. તે ઘરો બેટો લઈને મળવા આવ્યો પણ અર્જુનને બબ્રલવાહુનની શરણાગતિ ગમી નહિ. તેણે કદયું કે તારે ચુદ્ધ કરવું જોઈએ. મારા પુત્રને શરણાગતિ શોભતી નથી. આવી રીતે બબ્રલવાહુનને ઘરો ઠપકો આવ્યો. તેથી ગુસ્સામાં આવીને બબ્રલવાહુને યજ્ઞાનો ધોડો પકડી લીધો હવે પિતા અને પુત્ર વરયે ચુદ્ધ થવા લાગ્યું. બબ્રલવાહુને બાળો મારીને અર્જુનને બેભાન બનાવી દીધા! બાપ દીકરો બંને સામસામે લડતાં લડતાં મૂળીત થઈ ગયા. અર્જુનની પણી ચિત્રાંગદા ચુદ્ધભૂમિમાં આવી પહોંચી. તેણે જોયું કે અર્જુન તો મૃત્યુ પામી ચૂક્યો છે. તેણે ઘરો વિલાપ કરવા માંડયો તેવામાં અર્જુનની બીજુ પણી ઉલુપીના દ્વારા સંજીવની લાવવાથી તે જીવિત થઈ ગયો. આ રીતે અર્જુન ચુદ્ધ જીતીને બબ્રલવાહુનને અંશમેધ યજ્ઞમાં આવવાનું આમંત્રરણ આપીને આગળ ચાલ્યો.

હવે મગધરાજનો વારો હતો. સહુદેવનો પુત્ર મેધસનિધ અહી રાજ કરતો હતો. તેણે ધોડાનું અપહુરણ કર્યું. અને પછી બંને વરયે ચુદ્ધ શરૂ થઈ ગયું. બંને તરફથી ખૂબ બાળવર્ષા થવા લાગી. અંતે મેધસનિધ હારી ગયો. જોકે તેના પરાક્રમથી અર્જુન ઘરો પ્રસન્ન થયો. તેને યજ્ઞમાં આવવાનું આમંત્રરણ આપીને ચાલતો થયો.

હવે અંશ પદ્ધિમમાં છેક હારકા પહોંચ્યો. અહીં ભયંકર ચુદ્ધ થયું પણ મહારાજ ઉગ્રસેને ચુદ્ધ અટકાવી સમાધાન કરી દીધું. પછી વૃષ્ણિવંશી વસુદેવજીને મળીને ઘોડો ફરતો ફરતો છેક પંજાબ પહોંચ્યી ગયો. ત્યાંથી ગાંધાર પહોંચ્યો. અહીં શકુનિપુત્ર રાજ્ય કરતો હતો તેણે ઘોર ચુદ્ધ કર્યું. ચુદ્ધમાં શકુનિપુત્ર હારી ગયો. આ રીતે પૂર્વ ભારતમાં ભરમણ કરીને અંશ હસ્તિનાપુર પાછો આવી ગયો.

6-8-10

*

102. યજ્ઞાની સમાપ્તિ અને નોભિયા દ્વારા નિંદા

કાર્યોની સફળતામાં અનેક કારણો મહત્વનો બાગ ભજવતાં હોય છે. પણ તેમાં સૌથી મહત્વનું કારણ બને છે, આયોજનપૂર્વકની વ્યાવહારિકતા. વ્યાવહારિકતા એટલે જે મોટું કાર્ય કરવું છે તે કરવા માટે તમારી પાસે યથાયોગ માણસો છે? આયોજન છે? સંકલન છે? જો આ બધું હોય તો જ મોટાં કાર્યો થઈ શકે. મહાપુરુષોનું મહત્વનું લક્ષણ હોય છે. વ્યક્તિને ઓળખવાની ક્ષમતા અને તેને પોતાની સાથે જોડી રાખવાની શક્તિ. જો તમે માણસને ઓળખી જ ના શકો તો તમે તેનું ચચન કરી શકો નહિ. જો તમે સમર્થ વ્યક્તિને ઓળખીને પણ પોતાની સાથે જોડી ના શકો તો પણ તમે મોટાં કાર્યો કરી શકો નહિ, આ બંને કાર્યો સ્વભાવથી થતાં હોય છે. અને સ્વભાવથી બગડતાં હોય છે. જે લોકો પોતાના પુરુષાર્થી મહાન બન્યા હોય છે. નક્કી તેમનામાં આ બે ગુણો હોય છે. પણ જે વારસાગત ગાઢી દ્વારા મહાન બન્યા હોય છે. તેમાં આ ગુણો હોય પણ અરા અને ના પણ હોય. જેમાં આ ગુણો હોય છે તે વારસો દીપાવે છે અને જેમનામાં આ ગુણો નથી હોતા તે વારસાનું ધનોત-પનોત કાઢી મુકૃતા હોય છે. જીવનની સફળતામાં તમને કેટલા સારા માણસો મળ્યા તે કારણ હોય છે. સારા માણસોને સ્વીકારવા અને નિભાવવા એ તમારા સ્વભાવનું કામ છે.

પાંડવોને મોટો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરવો છે. આ કોઈ નાનુંસનું કામ ના કહેવાય. તેનાં બે મુખ્ય ઘટકો છે. (1) અશ્વના દ્વારા વિશ્વવિજ્ય કરવો અને (2) વિશ્વવિજ્ય પછી વ્યવસ્થિત રીતે યજ્ઞ કરવો. પ્રથમ ઘટક પૂરું થયું છે. અર્જુન વિશ્વવિજ્ય કરીને હસ્તિનાપુર પાછો આવી ગયો છે. હવે યુધિષ્ઠિર ચક્રવર્તીશાળા કહેવાશે. નાના-મોટાં રજવાડાંઓને એકકરીને એક વિશાળ રાષ્ટ્રરની સ્થાપના કરવાનો આ હેતુ છે. વિશાળ અને મજબૂત રાષ્ટ્ર જ મહાન હોઈ શકે. આખું ભારત યુધિષ્ઠિરની આણ નીચે આવી ગયું. જો તમે યુદ્ધ જ ના કરો તો આ કામ ના થઈ શકે. જો તમે શક્તિશાળી ના હોવ તો યુદ્ધ ના કરી શકો. તો બીજાં રાષ્ટ્રો યુદ્ધ કરે અને તમને હરાવે એટલે શક્તિશાળી થયું અને હુમેશાં શક્તિશાળી રહેવું એ અતિમહત્વનું ચંતિન છે. રાષ્ટ્રને શક્તિહીન, શાસ્ત્રહીન, યોધાહીન, આક્રમણહીન બનાવનાલં ચંતિન આત્મધાતી નીવડતું હોય છે.

હવે વહીવટીક્ષેત્રનું કાર્ય શરૂ થયું. જ્યારે પણ મોટી સભા વગેરેનું આયોજન કરવું હોય ત્યારે પ્રસંગને સજાવટથી દીપાવવો જણારી હોય છે. સજાવટથી પ્રસંગ બન્ય બને છે. સાદા લોકો પ્રસંગને દીપાવી શકતા નથી. એટલે તેમના

પરસંગમાં જવાનો મહાપુરુષોને જ ઉત્સાહ રહેતો નથી. હવે યજાને માત્ર એક જ મહિનો બાકી રહી ગયો હતો. નીમસેન યજાભૂમિની સજાવટની જવાબદારી સંભાળે છે. તેણે ઉત્તમ કારીગરો દ્વારા યજાશાળાનું નિર્માણ કરાવ્યું. યજાના પુરોહિતોને જ બેસવાની જગ્યા, તથા યજાકુંડો તૈયાર કરાવ્યા. રાજા—મહારાજાઓ આવશે તેમને બેસવાની યથાયોગ્ય વ્યવસ્થા કરાવવામાં આવી. જયાં ઘણા મોટા પુરુષો એકસાથે બેસવાના હોય ત્યાં વિવેકપૂર્વક યથાયોગ્ય આસન લગાવવાં જોઈએ. નહિ તો અવ્યવસ્થા થઈ શકે છે.

સામ્ભૂહિક સભામાં મોટા પુરુષોનો છગો પરસ્પરમાં ટકરાતો હોય છે. મને માન ના મળે તેના કરતાં પેલાને વધારે કેમ મળે. અથવા તેના કરતાં મને ઓછું કેમ મળે. આવો છગો મોટા પુરુષોને પણ હોય છે. આ વ્યવસ્થા કરતાં આવડે તે જ સારી રીતે સભા કરી શકતા હોય છે.

ચારે તરફ આમંત્રણ પત્રિકાઓ મોકલી, સૌને ઉત્તરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

આ યજામાં જેમ મોટા-મોટા રાજા-મહારાજાઓ આવ્યા હતા તેમ જ મોટા-મોટા ઋષિમુનિઓ પણ આવ્યા હતા. તેમના ઉતારાની તથા સભામાં આસનોની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી.

જયાં આવાં મોટાં આયોજનમાં રાજવર્ગ અને ઋષિવર્ગ બંને બેંગો થયો હોય ત્યાં રાજવર્ગ કરતાં ઋષિવર્ગનું મહૃત્વ જરા પણ ઓછું અંકાય નહિ.

આ યજામાં રોજ એક લાખ તો માત્ર બુરાદમણો જ ભોજન કરતા હતા. અનાજના ટગલા પહુાડ જેવા લાગ્યા હતા. દૂધ-દહીની નદીઓ વહેતી હતી અને ધીના તો કેટલાયે કુંડ ભરી દેવાયા હતા. કોઈ વસ્તુની કશી કમી રહેવા દીધી ન હતી.

બધા રાજાઓનો યથોચિત સત્કાર કર્યો. અર્જુનની પત્ની નાગકન્યા ઉલુપી અને મહિપુરની ચિત્રાંગદા પણ પોતાના પરિવાર સાથે આવી હતી.

યજાભૂમિમાં જુદા-જુદા કાષ્ટોમાંથી બનાવેલા એકવીશ યૂપો નિર્મિત કરાયા જેમાં પશુઓને સંયોજિત કરવાનાં હતાં.

“તતો નિયુક્તા પણવો યથાશાસ્ત્ર મનિષિનિ:”

(મહાભારત આખમેધિકપર્વ 28/33)

“યૂપેષુ નિયતા ચાસીત પશૂનાં મિશાતી તથા,

અશ્વરત્નોતરા યજો કૌન્તેયસ્ય મહાત્મનઃ:”

અર્થાત् જુદા-જુદા ત્રણસો પશુઓ બાંદયાં હતાં. જેમાં પેલો અશ્વ મુખ્ય હતો.

યક્ષા પૂરો થયો. બધા બૃદ્ધમણોને દક્ષિણા આપી અને રાજા-મહારાજાઓને બેટ-સોગાત આપી કાર્યકર્તાઓને ઇનામ આપ્યાં. સૌને વિદાચ કર્યો. દક્ષિણા શરદ્ધાથી અપાય. દક્ષિણાથી તૃપ્ત થયેલા પૂજયજનો આશીર્વાદ ર્પે અતૃપ્ત નિસાસા નાખે એટલે આવાં ધાર્મિક કાર્યો દક્ષિણા વિનાનાં ના હોવાં જોઈએ. દક્ષિણા કાર્યની સમાપ્તિ પછી અપાય. શરદ્ધાથી નમૃતાપૂર્વક અપાય. દક્ષિણા લેનારે સંતોષ કરવાનો હોય. અસંતોષી હીન બૃદ્ધમણ કહેવાય.

આવી જ રીતે આવેલા વિશિષ્ટ અતિથિઓને યથોચિત બેટો આપવી જોઈએ. લુખખા માણસો કંજૂસાઈથી સૌને ખાલીહાથે પાઇા કાઢે તો તેમની નિંદા થવા લાગે છે. કાર્ય નિષ્ફળ થઈ જાય છે. એટલે ઉદારતાથી મનમૂક્ષીને દક્ષિણા અને બેટો આપવી. પ્રથમથી જ નક્કી કર્યું હોય તેને દક્ષિણા ના કહેવાય. તેને ચાર્જ કહેવાય. ચાર્જબલ માણસો પ્રથમથી જ યજમાનો પાસે પોતાનું મહેનતાણું નક્કી કરાવી લેતા હોય છે. એને ધાર્મિક પ્રસંગ ના કહેવાય. ભલે ધાર્મિક દેખાય પણ એ વ્યાપારિક પ્રસંગ જ થઈ જાય.

યક્ષાની સમાપ્તિ વખતે એક નોભિયો આવ્યો. તેનું અડધું અંગ સોનાનું થઈ ગયેલું હતું. તેની રંતિદેવની કથા આવે છે. નોભિયો પોતાના અનુભવથી યુધિષ્ઠિરને સમજાવે છે કે ઘણાંવણો પહેલાં જયારે સાત દુષ્કાળ પડ્યા હતા ત્યારે એક બૃદ્ધમણના ત્યાં એકશેર સતુના એઠવાડમાં આળોટવાથી માર્ણ આ શરીર અડધું સોનાનું થઈ ગયું હતું. તે યક્ષા હતો. તે પછી ઘણા યક્ષોના એઠવાડમાં આળોટવા હું ગયો પણ કચ્ચાંય બાકીનું અંગ સોનાનું ના થયું. તારા (યુધિષ્ઠિરના) યક્ષમાં પણ ના થયું. તે યક્ષાની નિંદા કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો. યુધિષ્ઠિરને પોતાના યક્ષાની સફળતામાં શાકા થઈ ત્યારે શરીકૃષ્ણો તેને કહ્યું કે, “યુધિષ્ઠિર, અન્નદાન બેટ અર્થાત ગરીબોનું પેટ ઠારવું એ જ ખરો યક્ષા છે. યક્ષ પછી શરીકૃષ્ણો, યુધિષ્ઠિરને માનવતા ધર્મ સમજાવ્યો. યુધિષ્ઠિરને હુવે સમજાયું કે કરોડો રૂપિયા અર્યીને હુજારો મણ સામગ્રી હોમીને જે યક્ષો કરવામાં આવે છે, તેના કરતાં ભૂખ્યાં ને જમાડનારો શેરસતુનો યક્ષ ઘણો મોટો હતો. જેનાથી નોભિયો અડધો સોનાનો થઈ ગયો.

યુધિષ્ઠિર ભલે ગમે એમ માનતા હોય પણ નોભિયાની દૃષ્ટિએ આ યક્ષ નિષ્ફળ હતો.

*

આશ્રમવાસિકપર્વ

103. ધૂતરાષ્ટ્રનો વનપુરવેશ

સંચુક્ત પરિવારમાં સાથે રહેવું તે પણ કળા જ કહેવાય અને જસ્તા પડે ત્યારે જુદા થવું એ પણ એક કળા જ કહેવાય. ઘણા લોકોને નથી તો સાથે રહેતાં આવડતું અને નથી તો જુદા થતાં આવડતું. સાથે રહીને તે લડતાં-અધડતાં રહે છે અને લડતાં-અધડતાં જુદા થાય છે. પરિવારના કલહનું દુઃખ સર્વાધિક અશાંતિ પેદા કરે છે. પરિવારમાં ડાદ્યા માણસો હોય તો લડતા નથી. કદાય લડે તો બહુર પડવા દેતા નથી, દબાવી રાખે છે. પણ એ પરિવારમાં અનાડી લોકો હોય તો તે કલહને ભરબજારમાં ઉપરો છે. પોતે જ પોતાની ફંજેતી કરાવે છે. કરે છે. કોઈનો હાથો બની જાય છે. પરિવારને સાચવવો બહુ જ કઠિન કામ છે. સંપથી સચવાયેલો પરિવાર જ સુખ-શાંતિ ભોગવતો હોય છે. કોઈ પ્રભાવશાળી વડીલની મયોદિામાં બધાં રહે તો જ પરિવાર સચવાય.

કૌરવો-પાંડવોનો એક જ પરિવાર હતો. પણ બચપણથી જ કૌરવો અને પાંડવોમાં વિભવાદ થઈ ગયો હતો. તેની ચરમસીમા દર્શાપદીના ચીરહરણ સુધી પહોંચ્યી. આ બધી ઘટનાઓમાં ધૂતરાષ્ટ્ર તટસ્થ ના રહી શક્યા. તે પોતાના પુત્રો તરફ ઝૂકી ગયા અને કલહ વધતો જ ગયો. છેવટે મહુવિનાશકારી યુદ્ધમાં પરિણમ્યો. યુદ્ધમાં સર્વનાશ થઈ ગયો. હવે ધૂતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીએ રહેવું કચાં? યુદ્ધિષ્ઠિર બહુ જ માનપૂર્વક તેમને રાજમહુલમાં લઈ ગયા. રાજ્યાનિષેક પોતાનો થયો હોવા છતાં તેમણે ધૂતરાષ્ટ્રને જ રાજા માન્યા જેથી તેમને સાલં લાગે. આમ છતાં પણ ધૂતરાષ્ટ્રને આત્મગલાનિ રહ્યા કરતી હતી. જે પાંડવોનું નિકંદન કાઢવા મેં પ્રયત્નો કર્યા તે જ પાંડવોના આશીરત થઈને હવે રહેવું પડે છે. ઘિકાર છે મને, આવો ભાવ થવા લાગ્યો.

એક દિવસ તેમણે ગાંધારી સાથે વનમાં જવાનો નિર્ણય કરીને યુદ્ધિષ્ઠિર વગેરે સૌને જળાય્યો. ધૂતરાષ્ટ્રને પારાવાર પશ્ચાત્તાપ થઈ રહ્યો હતો. પણ હવે શું થાય! પાંડવોએ વનમાં જવાની રજા ના આપી. કેટલીક વાર પરિવારના વૃદ્ધ વડીલ જુદા થાય તો પુત્ર-પુત્રવધૂઓને ના ગમે. પણ કેટલીક વાર ગમે પણ ખલ્લ. ગમતું હોય તો પણ સમાજની બીજે તેઓ તેમને ઉપર-ઉપરથી રોકવાનો પ્રયત્ન કરે. સમાજની બીજ પણ સમાજવ્યવસ્થામાં ભાગ બજવતી હોય છે. સમાજ તૂટવાનો થાય એટલે પ્રથમ સમાજની બીજ જતી રહે. લોકો મનુષ્ય-સ્વરચ્છ થઈ જાય. પાંડવો તો સાચા હૃદયથી ધૂતરાષ્ટ્રને રોકતા હતા.

એવામાં વ્યાસજી આવી ગયા. પરિવારે એક સાત્ત્વિક પુરુષની પોતાના ઘરમાં આવન-જાવન જસ્તા રાખવી. વ્યાસજીએ યુદ્ધિષ્ઠિર વગેરેને સમજાવ્યા કે હવે

ધૂતરાષ્ટ્રનું મન અહીંથી ઊઈ ગયું છે. એટલે દબાણ કરીને ના રાખો તેમની હચા પરમાણે વનમાં જવા દો.

ધૂતરાષ્ટ્ર તો મહાઝાની છે. જતાં પહેલાં તેમણે વિસ્તારથી રાજીનીતિનો ઉપદેશ ચુધિષ્ઠિરને આપ્યો. ચુધિષ્ઠિરે શરદ્ધાથી સાંભળ્યો. જતાં પહેલાં ધૂતરાષ્ટ્રે થોડું દાનપુષ્ટય કરવાની હચા વ્યક્ત કરી, હવે તેમની પાસે તો કશું હતું નહિ તેથી ચુધિષ્ઠિરે તેમની હચા પરમાણે બધું મોકલાવ્યું. માણસે વિદાય થતી વખતે કાંઈ ને કાંઈ આપીને વિદાય થવું. કોરા હાથે આવવું અને કોરા હાથે વિદાય થવું એ લુખખા માણસનું કામ કહેવાય. સજજને તો કાંઈ ને કાંઈ આપીને જ જવું.

ધૂતરાષ્ટ્રની વિદાય વખતે પ્રજાજનો બેગા થઈ ગયા. ગમે તેવો તો યો તે મોટો રાજી હતો. પ્રજાને રાજી પ્રત્યે ચાહુના રહેતી હોય છે. તેમાં પણ જો તે સજજન હોય તો વર્ષો સુધી પ્રજા, રાજીને જૂલતી નથી. ધૂતરાષ્ટ્રે સૌની ક્ષમા માગી. વારંવાર ક્ષમા માગી. ક્ષમા માગવાથી અપરાધનો ભાર બંને તરફ હળવો થઈ જાય છે. સૌનાં હૃદય બરાઈ આવ્યાં. જુઓ કુટિલતાનાં પરિણામ. કેવી દશા થઈ છે?

ધૂતરાષ્ટ્રે વિદુરજીને કદયું કે મારે મારા પુત્રોનું શરાદ્ધ કરવું છે. ચુધિષ્ઠિર પાસેથી થોડું ધન લાવી આપો, ચુધિષ્ઠિર અને અર્જુન તૈયાર થઈ ગયા. પણ ભીમે વિરોધ કર્યો. પણ અંતે ચુધિષ્ઠિરે, ધૂતરાષ્ટ્રને યથોરછ ધન આપ્યું. ધૂતરાષ્ટ્રે મૃતકો માટે શરાદ્ધ કર્યું. સૌનાં કલ્યાણ માટે દાન આપ્યું. મૃતક પૂર્વનો માટે યથાશક્તિ શરાદ્ધ-તર્પણ વગેરે જસ્તા કરવાં જોઈએ. ચાલો હચા પૂરી થઈ ગઈ.

હવે ગાંધારી સહિત વન તરફ પરયાણ કર્યું. તેમણે વલ્કલ અને મૃગચર્મ ધારણ કર્યો. તેમની વિદાય વખતે બધી સ્તરીઓ રડી પડી. આવી જ રીતે બારવર્ષ માટે પાંડવો પણ એક દિવસ વનમાં ગયા હતા. હા, ધૂતરાષ્ટ્રની હાજરીમાં. ધૂતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીને વનમાં જતાં જોઈને કુંતી પણ વનમાં જવા તૈયાર થઈ ગઈ. પાંડવો જયારે તેર વર્ષ વનમાં હતા ત્યારે કુંતી ધૂતરાષ્ટ્રને ત્યાં જ રહી હતી, પાંડવોએ, પાંડવસ્તરીઓએ કુંતીને ઘણી સમજાવી પણ કુંતી રોકાઈ નહિ. ધૂતરાષ્ટ્ર સાથે ચાલતી જ રહી.

પુરુષ પુરુષાથી કરીને ધનસંપત્તિ મેળવે છે તે પત્નીને અને માતા-પિતાને બતાવવા માટે કરે છે. જેની સંપત્તિને જોનાર કોઈ સ્તરી નથી હોતી (માતા કે પત્ની) તેને ઉત્સાહ નથી રહેતો. એકલો પુરુષ કરોડો કર્માઈને કે દશ બંગલા બાંધીને શું કરવાનો હતો? ભોગો ભોગવવા કરતાં ભોગવવામાં ધર્મો આનંદ મળતો હોય છે. એવી કોઈ સંપત્તિ ભોગવનાલં નથી હતું તેને પોતાને પણ સંપત્તિ ભોગવવામાં રસ નથી આવતો.

નિરાશ થઈને રોતાં કકળતાં બધાં પાંડવો અને પાંડવ સ્તરીઓ રોતી કકળતી પાછી વળી ગઈ. ને રાત્રીએ ઘૃતરાષ્ટર-ગાંધારી અને કુંતીએ ગંગાતટ ઉપર નિવાસ કર્યો. છતરીપલંગ પરથી બધાં કુશાસન ઉપર આવી ગયાં હતાં.

7-8-2010

*

104. પાંડવોનું ધૂતરાષ્ટ્રથી મિલન

જે જીવતાં શિખવાડે તેને ધર્મ કહેવાય. અને મરતાં શિખવાડે તેને અદ્યાત્મ કહેવાય. જેને જીવતાં શીખવું હોય તેણે સર્વપ્રથમ દુઃખોનો સ્વીકાર કરીને જીવવાનું જાણી કરીને દુઃખ ઓળા ફરવું નહિ પણ બધા પ્રયત્નો કર્યો પછી પણ જો દુઃખો આવી પડે તો તેને હુસતાં-હુસતાં સ્વીકારી સહુન કરી લેવાં પણ જરૂરી છે. દુઃખવિનાનું જીવન કલ્પવું મુજકેલ છે. રાયથી માંડીને રંક સુધી અને પામરથી માંડીને પીર સુધી સૌ કોઈ કોઈ ને કોઈ રીતે દુઃખી હોય છે.

ક્રેટલાક લોકો એવું માને છે કે દુઃખો સકારણ હોય છે અને સુખો દુઃખોના અભાવનું નામ. સકારણ દુઃખોના મુખ્ય કારણો છે.

1. નૌત્રિક અને 2. માનસિક

માનો કે તમારી પાસે આહાર પાણી નથી તેથી તમે ભૂખ-તરસનું દુઃખ ભોગવવાના. અજ્ઞ-પાણીની પ્રાપ્તિથી આ દુઃખ દૂર થઈ જશે. માનો કે તમારી પાસે અજ્ઞપાણી તો છે પણ સ્વાદિષ્ટ નથી. તમે સ્વાદ માટે દુઃખી થવાના બોજન મળતાં જ સુખી થશો. આનું નામ વિકાર કે સ્વાદ ઉપર પૂર્ણવિરામ નથી હોતું. રોજ નવા નવા સ્વાદ મળવાના વ્યંજનોની યાદી કદી પૂરી ના થાય તેટલી છે. અહીંથી બે માર્ગ નીકળે છે. 1. સ્વાદનો ત્યાગ કરવો, 2. જેવું મળે તેવું જમી લેવાની આદત પાડવી. બીજો માર્ગ છે. નાના રોજ રોજ નવાં-નવાં વ્યંજનો બનાવવાં અને પ્રેમથી જમવા. પ્રથમ માર્ગ ત્યાગનો છે. ત્યાં વિકાસ અટકી જાય છે. શાકાહારી અને માંસાહારી સદીઓથી એક જ પ્રકારનું બોજન કરે છે. તેમને મસાલા વગેરે હોતા નથી. ન હોવાનું દુઃખ પણ નથી. સાલં ધાસ અને સાલં માંસ મળે એટલે બસ. માણસ પણ આવો થઈ જાય તો સુખી તો થાય પણ વિકાસ ના થાય. પણ માણસ આવો થઈ શકતો નથી. કદાચ કોઈ અપવાદરૂપ કોઈ એકલદોકલ થાય તો થાય પણ પૂર્ણ સમૂહ તો એવો થતો નથી. આહારની દૃષ્ટિએ માણસોની કથાનાં પગથિયાં હોય છે. નીચેના પગથિયે રહેલો માણસ ઉપરના પગથિયે રહેલા માણસ જેવો આહાર મળે તે માટે લાલાયિત રહેતો હોય છે. તેથી તો પુરુષાર્થ કરે છે. સૌને શ્રીમંત થવું છે. કોઈને ગરીબ રહેવું નથી. આદર્શપૂર્વકની સ્વૈચ્છિક ગરીબી પણ હોય છે પણ તે અપવાદરૂપ જૂજ હોય છે. સમૂહને તે સ્વીકાર્ય નથી હોતી. ઉપર-ઉપરના પગથિયે ચઢવાની દરદી જ વિકાસ કરાવે છે. જો તે ન્યાય નીતિ અને ધર્મથી થાય તો વ્યક્તિ અને પ્રજા સુખી થાય છે. અન્યાય—અનીતિથી ઉપરનાં પગથિયાં પરથી લેવાય તો પડાવી લેનારની પાસેથી પણ પાછો કોઈ પડાવી લેનારો નીકળશે તેથી વ્યક્તિ અને પ્રજા દુઃખી થશે. આ ધર્મ છે. મારાથી બીજાનું ના લેવાય એવી ધારણા એ ધર્મ છે. તેને રાજા ધારણ કરીને પ્રજા પાસે ધારણ કરાવે

છ. રાજ્યાધિકારી પરજા ઉપરનાં પગથિયે ચઢવાની અરાજકતા કરી મુકૃતી હોય છે. તેમાંથી દુઃખ અને અશાનિત પેદા થતાં હોય છે.

જેવું આહાર-પાણીનું કદચ્યું. તેવું જ મકાન, વાહન, વસ્તુઓ વગેરે તમામ ભૌતિક વસ્તુઓનું સમજવાનું. સૌને સારું મકાન, સારાં વાહનો, સારાં વસ્તુઓ વગેરે ગમતું જ હોય છે તેથી તો વિકાસ થાય છે. આને ભૌતિક વિકાસ કહેવાય છે. જે લોકો આવો વિકાસ નથી કરતા કે નથી કરી શકતા. પછાત થઈને દુઃખી થતાં હોય છે. પછાતપણું કદી પણ શોષણ વિનાનું નથી હોતું. તેમનું શોષણ પણ થાય છે. ગરજ વિનાની ગરીબી હોતી નથી. ગરજ પૂરી કરવા તેને બધી શરતો સ્વીકારવી પડે છે. પારકી શરતોને આધીન જીવન જીવનારો કદી સુખી ના હોય. જે લોકો ભૌતિક સુખોનો વિરોધ કરે છે તે આપોઆપ દરિદ્રતાનો સ્વીકાર કરે છે. સર્વ દરિદ્રતાને લાયારી નામની બહેન હોય છે તે સાથે આવે છે. આમાં કોઈ એકલદોકલ વ્યક્તિ અપવાદ રૂપ હોય પણ પૂરો સમૂહ નહિ. અથીત ભૌતિક સુખ-સગવડો સકારણ હોય છે. અને તેની સીડી છેક અંતરીક્ષ સુધી અનંત હોય છે. સંતોષ કરીને કોઈ જગ્યાએ અટકી જવું અને જગ્યાં જવું છે તેમાં જ તૃપ્તિ-સંતોષ માનવો તે ધન્યતા છે. કદાચ તેને લોકો સાધુ-સંત કહેતા હુશે.

2. ભૌતિક સુખ-સગવડોથી જ વ્યક્તિત્વ પૂરેપૂરો સુખી થતો નથી. ભૌતિક સુખ-સગવડો સમય સમયની હોય છે. સેકડો વર્ષ પહેલાં પંખો કે એસી ન હતાં, પણ ન હોવાથી લોકો દુઃખી પણ ન હતા. કારણ કે દુઃખ સકારણ હોય છે. કોઈની પાસે હોય અને મારી પાસે ના હોય તો દુઃખ થાય પણ કોઈની પાસે હોય જ નહિ તો મને દુઃખ ના થાય. જેમ જેમ સુખ-સગવડો વધતાં ગયાં તેમ તેમ તેના અભાવથી લોકો દુઃખી થતાં ગયાં. આ સ્વભાવને દૂર કરવો એ જ જીવન-સાધનાનો એક ભાગ છે. સ્વર્ગમાં પણ બધાની પાસે બધી સગવડો નથી હોતી. ત્યાં પણ ચટ-ઉત્તર હોય છે. જે લોકો ભૌતિક સુખ સગવડોનો વિરોધ કરનાલું જીવનદર્શન લઈને જીવન જીવે છે. તે આપોઆપ વિકાસ વિરોધી થઈ જાય છે. તે સ્થળીત જીવન જીવતા થાય છે. ત્યાગ માર્ગ આવો જ છે. તેમાં વિકાસ નથી હોતો. સદીઓથી ભારતને આ રોગ લાગુ પડ્યો છે જેથી ભારત દરિદ્ર થયો છે. પૂર્ણ વિરામ વિનાનો વિકાસ ચાલતો રહેવો જોઈએ. તેમાં પરજાની બુદ્ધિ ખીલે છે. વિજ્ઞાન ખીલે છે.

પૂર્વ કદચ્યું તેમ માત્ર ભૌતિક સુખ-સગવડોથી જ જીવન જિવાતું નથી. જીવનનું એક બીજું પણ મહત્વનું ઘટક છે. તે છે મન. અથીત માનસિકતા. માણસ પાસે બધું જ છે. છતાં તે દુઃખી છે. ભૌતિક વસ્તુઓથી નહિ પણ મનથી દુઃખી છે. માનસિક દુઃખો પણ સકારણ હોય છે. માનસિક દુઃખોનો મૂલાધાર સંબંધો છે. સંબંધો વિના માણસ જીવી શકતો નથી અને સંબંધો અપેક્ષા વિનાના ભાગે જ હોય છે. આપણો એકબીજા પાસે અપેક્ષા રાખીએ છીએ. અપેક્ષા તૂટે કે પૂરી ના થાય તો સંબંધોમાં ખળખળાટ મયી જાય છે. બધાની બધી અપેક્ષા પૂરી થતી નથી

તેથી તે દુઃખી થતો હોય છે. ગીતામાં ભક્તનું સૌથી પહેલું લક્ષે અપેક્ષા ના રાખનારો એવું બતાવ્યું છે. પણ આ બહુ કહિન કામ છે. શરીરકૃપણ પણ અર્જુન પાસે ચુદ્ધ કરે તેવી અપેક્ષાઓ રાખે છે. અને તેને પૂરી કરાવવા માટે મથામણ કરી રદ્દ્યા છે. અર્જુન પણ મારા સારથી થાવ મને ના છોડો તેવી અપેક્ષાઓ રાખે જ છે. જો આ બજેની આ અપેક્ષાઓ પૂરી ના થાય તો સંબંધોમાં બંગાળા પડી શકે છે. ગાઢ સંબંધોનું બંગાળા બહુ દુઃખદાયી થઈ જાય છે. આને માનસિક દુઃખ કહેવાય.

આવી રીતે વ્યક્તિતના જચાં-જચાં સંબંધો હશે ત્યાં-ત્યાં અપેક્ષાઓ પણ હશે જ. સંસારના સંબંધો સ્વાથી હોય છે. તેની વાત જવા દો પણ જે સંબંધો શરૂઆત કે પૂરેમના હોય છે તેમાં પણ અપેક્ષાઓ હોય છે જ. માનો કે તમને એક સાધુ પૂરત્યે જૂબ શરૂઆત છે તેનો પડ્યો બોલ ઉપાડવા તૈયાર છે... પણ જો તેને દાઢ પીતો જોઈ જવ કે બીજું કાંઈક અસ્વીકાર્ય જોઈ જશો તો તમારી શરૂઆત તૂટી જશે કારણ કે તમારી આવી અપેક્ષા ન હતી. શરૂઆત પણ સશરાત હોય છે. શરતો પાળો તો જ શરૂઆત. ના પાળો તો નહિ. માત્ર નહિ જ નહિ પણ શતલતા. હવે પેલો સાધુ પોતાની શરૂઆત સંપત્તિને બચાવવા પેલા શરૂઆતનું ના ગમતું છુપાવશે. પણું કરું છુપાવતાં નથી કારણ કે તેમનો શરૂઆત સંબંધ નથી હોતો પણ માણસને તો આવો સંબંધ હોય છે. શરૂઆત બહુ મોટું ધન છે. ધનત્યાગી પણ આવા ધનથી ધનવાન હોય છે. તેથી તો તે ધનત્યાગી થયો છે. પણું-પક્ષીઓ ધનત્યાગી નથી હોતાં. તેમને તેવી જરૂર જ નથી. આપણા ધનત્યાગીઓ શરૂઆતધનથી માલામાલ હોય છે. તેના એક વાક્યથી કરોડો રૂપિયા બેગા થઈ શકે છે. અને તેની દરદી પૂરમાણે વાપરી શકાય છે. નજીબન ફરનારા પણ શરૂઆતધનથી જીવતા હોય છે. એ તેમાં ઓટ આવે તો તે પણ દુઃખી થતા હોય છે. જો માનવજીવનમાં શરૂઆતને સ્થાન ના હોત તો કરું પાખંડ ના હોત. જેમ પણું ઓમાં નથી. જે શરૂઆતનો ગુલામ નથી તેને પાખંડ કરવાની જરૂર નથી રહેતી, પણ પછી તે લોકચાહના પણ મેળવી શકતો નથી. લોકચાહના લોકોને ગમતું કરવાથી મળતી હોય છે. આવો માણસ પૂરજાથી ફેંકાઈ જતો હોય છે. ફેંકાઈ જવાનું દુઃખ હુસતાં-હુસતાં ભોગવી શકે તેને મસ્તરામ કહેવાય છે. પોતાની મસ્તીમાં પોતાની શરતોએ જીવન જીવનારો મસ્તરામ છે. પણ તે તો બાબ્યો જ જોવા મળે. મસ્તરામ નામ તો ધર્ણા રાખી શકે પણ બધા જીવી ના શકે.

2. શરૂઆતની માફક પૂરેમસંબંધ પણ અપેક્ષાવાળો હોય છે. શરતોવાળો પૂરેમ બલે સ્વાથી હોય પણ તેને દૈવીપૂરેમ કહેવાય છે તે પણ અમૃક અપેક્ષાઓ અને શરતો રાખતો હોય છે. જેમકે પત્નીને દૈવીપૂરેમ છે. તોપણ તેનો પતિ બીજુ કોઈ સ્તરી સાથે સંબંધ ના રાખે તેવી અપેક્ષા તો હોય છે. પતિ દાઢ ના પીએ, જીગાર ના રમે એવી અપેક્ષા તો હોય છે. પતિ વસ્તુર વિનાનો થઈને ચોકમાં નાચે તેવું તો ન ચલાવી લે. સામાપક્ષે પતિને પત્ની ઉપર ગમે તેટલો શુદ્ધ પૂરેમ હોય તોપણ તે

પૂરૈપૂરી વજાદારીની અપેક્ષા તો રાખે લોકમર્યાદા અને કુળમર્યાદાની અપેક્ષા તો રાખે જ આવી જ. રીતે માતા વિના પુત્ર વગેરે સૌને પોતપોતાની અપેક્ષાઓ હોય છે અને અલિભિત શરતો પણ હોય છે. આ બધાનું પૂરૈપૂરું પાલન થાય તો આ સંબંધો સારા રહે. જો તેમાં સતત ચૂક થવા માંડે તો સંબંધો બગાડવા માગે. આમાંથી માનસિક દુઃખો પેદા થતાં હોય છે. તે એટલી હુદે કે વ્યક્તિ આત્મહત્ત્યા સુદ્ધાં કરી બેસે.

શરીમંતોના ત્યાં ખાવા-પીવાનાં ભૌતિક દુઃખો નથી હોતાં પણ માનસિક દુઃખો તો હોય છે જ. માનસિક દુઃખો ઊંઘ હુસામ કરે છે. જીવનનું સર્વોચ્ચ સુખ ઊંઘ છે તે જ જો હુસામ થઈ જાય તો માણસ સુખી ના કહેવાય.

કૌરવોએ ઘરણું રાજસુખ ભોગવ્યું પણ ન્યાય-નીતિ અને ધર્મનો ત્યાગ કરવાથી સર્વનાશ કરી બેઠા. આ બધું ધૂતરાષ્ટ્રના મોહના કારણે પણ થયું. જો ધારત તો ઘરણું રોકી શક્યા હોત પણ પુત્રમોહમાં તે રોકી શક્યા નહિ. સણી આંખે કુળનો નાશ જોવો પડ્યો. હવે શરાદ્ધ નાખનાર પણ કોઈ બચ્યો ન હતો. અને વૃદ્ધાવસ્થામાં છોલ્લી દર્શા પાંડવોના આશ્રયે જીવવાનું થયું. લાચારી અને શરમિંદગીનો પાર ના રહ્યો. તેનાથી બચવા તેમણે હસ્તિનાપુર છોડીને વનમાં જવાનું નક્કી કર્યું. ગંગાકિનારે રાતવાસો રહીને હવે કુલશૈતર જવાનું નક્કી કર્યું. માણસે આપત્કાળમાં જવા જેવી એક જગ્યા રાખવી જોઈએ. કયારે કોને કેવો આપત્કાળ આવે તે કહી ના શકાય.

વનવિચરણ કરતાં કરતાં બધા કુલશૈતરના મેદાનમાં પહોંચી ગયાં. અહીં શું જોવાનું હતું? સર્વનાશ, કુળનાશ, પૂરલય, મહાપૂરલય પોતાનો જ કરેલો કરાવેલો. બધાં ધર્લસકે ને ધર્લસકે રડી પડ્યાં. થોડે દૂર રાજષ્ણ શતયૂપનો આશ્રમ હતો ત્યાં બધાં રહેવા લાગ્યાં, વિદુર અને સંજય પણ આવી ગયા. બધાંએ વલ્કલ ધારણ કરી જટા વધારીને તપ કરવા માંડ્યું.

બીજુ બાજુ હસ્તિનાપુરથી ચુંધિષ્ઠિર વગેરે ફરીથી મળવા માટે શતયૂપજીના આશ્રમે આવી ગયાં. બધાંએ ધૂતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી, કુંતી વગેરેનાં દર્શન કર્યો અને પાછા હસ્તિનાપુર આવવા આગ્રહ કર્યો. એક વાર ગૃહૃત્યાગ કર્યા પછી સમજાવવાથી સમજીને જે પાછા આવતા હોય તે થોડા જ સમયમાં માન-સન્માન ઓઈ બેસતા હોય છે. અને ધૂતરાષ્ટ્ર વગેરે પોતાના નિર્ણયમાં મક્કમ રહ્યા. વનવાસ ભોગવવાથી બધાનાં શરીર સુકાઈ ગયાં હતાં. અને નાડીઓ દેખાવા લાગી હતી. કુંતીએ કર્ણના જન્મનું રહુસ્ય બતાવ્યું. લોકો કહે છે કે સત્રીના પેટમાં વાત ટકે નહિ પણ સત્રી પોતાની વાત હોય તો કદી કોઈના આગણ પૂરગાટાવે નહિ, હા, બીજાની વાત ના ટકે. પોતાની તો ટકાવે. ઘરું વાર જીવનબર એ એકરાર ના કર્યો હોય તો મરણપથારીએ માણસ કરીને હળવો થતો હોય છે. જે ચુદ્ધમાં

લાખો ક્ષતિરયો હોમાઈ ગયા હતા તેમની લાખો ક્ષતિરયાણીઓએ ગંગાસનાન કર્યું. અને સદગતિ માટે પૂરાર્થના કરી.

બધાંને મળીને પાંડવો પાછા હસ્તિનાપુર આવી ગયા. ધૂતરાષ્ટર, ગંધારી, કૃંતી વગેરે ત્યાં જ રહ્યી ગયાં.

7-8-10

*

105. ધૂતરાષ્ટ્ર વગેરેનું મૃત્યુ

મૃત્યુ જીવનનું ધરુવસત્ય છે. મૃત્યુ પછી ફરી જનમ થાય કે ના થાય, પણ જન્મયા પછી મૃત્યુ તો અવશ્ય આવે છે જ. પણ બધા સરખી રીતે મરતા નથી. કહો કે મરી શકતા નથી. કુદરતી કુરમ પરમાળે વૃદ્ધાવસ્થા આવે, રોગો થાય અને પછી મૃત્યુ થાય. પણ આ કુરમ બધાંને લાગુ પડતો નથી. જે લોકો યુદ્ધમાં કે અકસ્માતમાં મૃત્યુ પામે છે તે વૃદ્ધ નથી હોતા. જીવનજોધ પણ હોય. થનગનતું જીવન પણ હોય અને ઓચિતાનું મૃત્યુ થઈ જાય. એવું પણ બને કોઈ લાંબું જીવે તો કોઈ ટૂંકું જીવે. બધા માટે સરખું આચુષ્ય ના હોય.

પાંડવો ધૂતરાષ્ટ્રથી વિદાય થઈને પાછા હુસ્તિનાપુર આવી ગયા ને બે વર્ષ થઈ ગયાં પણ ધૂતરાષ્ટ્રના કશા સમાચાર ના ભર્યા. ત્યારે તાર-ટપાલ વગેરે સાધનો ન હતાં. એટલે સમાચારો પહોંચતાં મહિનાઓ અને વર્ષો લાગી જતા. સંદેશા વ્યવહાર જેટલો ધીમો હોય જીવન પણ તેટલું જ ધીમું થઈ જાય. લોકો ધીમે ધીમે જીવન જીવે. બહુ દોડધામ ના હોય. બે વર્ષ પછી હુસ્તિનાપુરમાં નારદજી આવ્યા. નારદજી ત્યારે મૌડિયાનું કામ કરતા, પૂરા બૂરઘાંડના સમાચાર બેળા કરતા અને જ્યાં ત્યાં પહોંચાડતા રહેતા. યુદ્ધિષ્ઠિરની જિજ્ઞાસાથી નારદજીએ ધૂતરાષ્ટ્ર વગેરેના સમાચાર આપ્યા.

ધૂતરાષ્ટ્ર વગેરે કુલક્ષેત્રથી હરિદાર ગયા હતા. ત્યાં તેમણે બારે તપસ્યા કરી અને શારીરને સૂક્ષ્મવી નાખ્યું હતું. એક વાર એવું બન્યું કે ગંગાસ્નાન કરીને તેઓ વનમાં પોતાના આશ્રમે આવતા હતા ત્યાં વનમાં દાવાનળ ફાટી પડ્યો. ચારે તરફ ધાંચા ધાંચા કરતી અભિનની લપટો ફેલાવા લાગી. ધૂતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારી નેતૃ ન હોવાથી બાળી શકતાં ન હતાં અને કુન્તી પણ બાળી શકતી ન હતી. બધાંએ પદ્માસન વાળીને દ્યાનમાં બેસીને સંજ્યાને આગૂરહુ કરીને વિદાય કરી દીધો. બડબડતા અભિનએ સમીપમાં આવીને બધાંને બાળીને રાખ કરી નાખ્યાં. સંજ્ય હજી જીવે છે. તેણે જ આ સમાચાર હરિદાર આવીને તપસ્વીઓને કહ્યા હતા.

સમાચાર જાણીને સૌને બારે શોક થયો. ધૂતરાષ્ટ્ર-ગાંધારી અને કુન્તીનો આ રીતે અભિનદાહુથી પ્રાણત્યાગ થયો.

રાજા યુદ્ધિષ્ઠિર ફરી પાછા પેલા વનમાં ગયા અને જ્યાં અભિન લાગ્યો હતો ત્યાં તપાસ કરતાં બધાનાં અસ્તિથ મળી આવ્યાં. અસ્તિથાંને ગંગાના પૂરવાહુમાં પદ્મરાવ્યાં અને બધી વિધિ કરાવી.

મૌસલપર્વ

106. યાદવોનો વિનાશ

ચઢતી સદાકાલ નથી રહેતી. આસ કારણોથી વ્યક્તિ કે પ્રજાની ચઢતી થતી હોય છે. વ્યક્તિની ચઢતીમાં ઈશ્વરકૃપા કે પ્રારબ્ધ જેવાં કારણો હોઈ શકે પણ પૂરી પ્રજા જ્યારે ચઢતીનાં શિખર સર કરે છે ત્યારે તેનાં નિશ્ચિત કારણો હોય છે. મારી દૃષ્ટિએ તેનાં નીચે મુજબનાં કારણો છે. (1) તેને યોગ્ય નેતા મળે, (2) પ્રજા અનુશાસિત બને, (3) પ્રજા પુલષાથી બને, (4) પ્રજા વિકાસવાદી બને, (5) પ્રજા સ્થળાંતર કરે (6) પ્રજા સંપીલી બને અને (7) પ્રજા પરાક્રમી બને.

સદીઓ પહેલાં જે માલધારીઓ મથુરાની આજુબાજુના પ્રદેશોમાં રહેતા હતા તેમને રાજાનો ભારે ત્રાસ હતો, સામૂહિક સુખોમાં અને સામૂહિક દુઃખોમાં રાજ્યવસ્થા મહુત્વનો ભાગ ભજવતી હોય છે. પ્રજા ત્યાં સુધી અત્યાચારો સહન કરતી હોય છે. જ્યાં સુધી તેને યોગ્ય નેતા ના મળે. નેતા વિનાની પ્રજા અત્યાચારોનો સામનો કરી શકતી નથી અને કદાચ કરે તો વધુ અત્યાચારો નોંતરીને દબાઈ જતી હોય છે. અથવા મરી જતી હોય છે. આ પ્રજાને નેતા મળ્યા શરીકૃષ્ણા, બચપણથી જ તેમનામાં ગજબની નેતૃત્વ શક્તિ હતી. તેમણે દાદુંબશીઓને સંગઠિત કર્યા અને મથુરાના ફુલરરાજ કંસને ઉઘેડી ફુંકયો. તેમણે પૂરી પ્રજાને સંગઠિત કરી, અનુશાસિત કરી. રાષ્ટ્રનું ઘડતર એટલે પ્રજાનું ઘડતર, પ્રજાના ઘડતરમાં શિસ્તપણું પાચાનું ઘડતર બનતું હોય છે. શિસ્ત વિનાની પ્રજા સમૃદ્ધ થઈ શકતી નથી અને કદાચ સમૃદ્ધ થાય તોપણ સમૃદ્ધિ ભોગવી શકતી નથી. તેમણે યાદવોને પરાક્રમી બનાવ્યા. પરાક્રમ વિનાની પ્રજા પ્રભાવહીન થઈ જતી હોય છે. પ્રભાવહીનતા પરતિષ્ઠાહીનતા પેદા કરે છે. પરતિષ્ઠાહીન પ્રજા મહાન ના હોય. પરાક્રમો અન્યાય સામે ઝડપામાં દેખાતાં હોય છે. અન્યાય અને અત્યાચારોની સામે ના ઝડપામારી પ્રજા કાચર હોય છે. કાચરોનો ઇતિહાસ ના હોય. કદાચ હોય તો ગુલામીનો હોય. શરીકૃષ્ણો પ્રજાને બાહોશ, ખડતલ અને પુલષાથી બનાવી, અને જરૂર પડી ત્યારે મથુરાથી સ્થળાંતર કરી દ્વારકા પહોંચાડી. દ્વારકામાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપી રાજ્ય કરવા માંડયું. તે વિકાસવાદી હતા તેથી જોત-જોતામાં દ્વારકાને સોનાની બનાવી દીધી. કચ્ચાંય ગારીબી નહિ, કચ્ચાંય કશો ભૂખમરો નહિ. ચારે તરફ સમૃદ્ધિ જ સમૃદ્ધિ. રણ જેવી ખારી ભૂમિમાં નંદનવન બનાવી દીધું. તે બધા માલધારીઓ હતા તેથી ગોપાલન ને અર્થતંત્રની કરોડરજજુ બનાવી. વળી પાછા તે પરેમમાર્ગી હતા. ત્યાગ-વૈરાગ્ય માર્ગી ન હતા. તેમણે લોકોને દીક્ષા લઈ બાવા થવાનો માર્ગ ના બતાવ્યો પણ ચોદ્ધા થવાનો માર્ગ બતાવ્યો. યાદવ ચોદ્ધાઓથી બધા પરસ્પર કાંપતા. તેમને આઠ રાણીઓ હતી તે પરેમશાસ્ત્રમાં પણ પારંગત

હતા. આવા મહાન નેતૃત્વની પ્રાપ્તિથી યાદવો સમૃદ્ધ થયા, ધન્ય ધન્ય થયા. આ તો થઈ ચટીની વાત.

પૂરી પ્રજ્ઞાની જ્યારે પડતી થવાની હોય ત્યારે તેમાં તરણ ભાંકર દોષો આવે છે. (1) વડીલોનું અપમાન, (2) દાસનું વ્યસન અને (3) જુગાર.

યાદવો સમૃદ્ધિ જ પચાવી ના શક્યા. તે છકી ગયા. તેમણે વડીલોનું અપમાન કરવા માંડયું. જુગાર રમવા માંડયો અને દાસના વ્યસનમાં ડૂબી ગયા. બસ પડતી શરૂ થઈ ગઈ.

એક વાર એવું બન્યું કે ઋષિ વિશ્વામિત્ર વગેરે દ્વારકા ગયા હતા અને યાદવો વ્યસનમાં ચકનાચૂર થઈને નાચતા હતા. વ્યસન તેને કહેવાય જે નશો ચઢાવે, નશો બાન બુલાવે. બાન બૂલેલો માણસ વિવેકભરણ થાય અને ન કરવાનું કરી બેશો.

યાદવોના તરણ મુખ્ય વંશો: વૃષ્ણી, અંધક અને ભોજ. તરણોએ મળીને સામબને સ્તરીવેશ ધારણ કરાવ્યો. તેના પેટ ઉપર કાંઈક બાંદયું અને તેવી સ્તરીને ઋષિ પાસે લઈ ગયા. અને પૂછયું કે “હે મહારાજ, આ સ્તરી બબ્લણી પત્ની છે. તેને પૂરા દિવસો થઈ ગયા છે. તેને પુત્રપ્રાપ્તિની તીવ્ર ગંખના છે. હવે આપ બતાવો કે આ સ્તરીને પુત્ર થશે કે પુત્રી?”

તિરકાળજ્ઞાની ઋષિઓ યાદવોની મજદૂરીને સમજ્ઞ ગયા. તેમણે ક્રોધમાં આવીને કહ્યું કે “જાવ આ સ્તરીના ગર્ભથી જે થશે તે તમારા સંપૂર્ણ કુળનો નાશ કરી નાખશો” આવો શાપ આપીને ઋષિઓ દ્વારકામાં ગયા અને શરીકૃષ્ણાનાં દર્શન કર્યા. શરીકૃષ્ણ બધું જાણી ગયા હતા. પણ તે કાંઈ બોલ્યા નહીં. તે પોતાના યાદવોની અવળચંડાઈથી ઘણા સમયથી દુઃખી હતા. મહાપુરુષો બહાર જીતતા હોય છે. પણ ઘરમાં હારી જતા હોય છે. શરીકૃષ્ણો અસંખ્ય ચુદ્ધો જીતાં હજારોનાં જીવન સુધાર્યો. પણ યાદવોને ના જીતી શક્યા કે ના સુધારી શક્યા. ઘરમાં હારી ગયા.

બીજા દિવસે પેલા સામબે (સામબ શરીકૃષ્ણનો પુત્ર હતો) સાંબેલાને જન્મ આપ્યો. હવે બધા ગભરાયા. મુશાળ લઈને બધા રાજી ઉગ્રસેન પાસે ગયા. ઉગ્રસેન પણ ગભરાયો. તેણે મુશાળને કટકા કરી, ઝીણો પાવડર કરીને સમુદ્રમાં ફુંકાવી દીધો. શરીકૃષ્ણો દ્વારકામાં સખ્ત દાસબંધી ફરમાવી દીધી. હવે દાસ જ કોઈ બનાવશે નહિં. પીશો નહિં. કઠોર દંડ થશે.

મહાભારત ચુદ્ધને પૂરું થયે છત્તીસ વર્ષ વીતી ગયાં હતાં, યાદવોનું પતન જોઈને શરીકૃષ્ણો સૌને સલાહ આપી કે “થોડો સમય યાત્રા કરી આવો” બધા યાદવો સ્તરીઓ સહિત પ્રભાસક્ષેત્રમાં યાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા. માણસે કોઈ કોઈ

વાર આવી ચાતરા કરવી જોઈએ. જેથી જ્ઞાનવૃદ્ધિ થાય, પ્રેમ-વૃદ્ધિ થાય, અને જલવાયુના પરિવર્તનથી આરોગ્યવૃદ્ધિ પણ થઈ શકે.

સૌની રજા લઈને ઉદ્ઘવ વિદાય થયા. શ્રીકૃષ્ણ કર્ણ બોલ્યા નહિ. ચાદવોએ મહાપાન કર્યું. પછી એકબીજાનું અપમાન કરવા લાગ્યા, તેમના હુથમાં પેલું ધાસ આવી ગયું. જે મુશાળનું ચૂર્ણ કરીને રાજાએ સમુદ્રમાં ફેંકાવી દીધું હતું. તે જ ચૂર્ણ તરતું તરતું અહી આવીને ધાસ થઈને ઊંચાં હતું. તે ધાસને શાસ્ત્ર બનાવીને ચાદવો પરસ્પર લડવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણનો પુત્ર સામ્બ, પરદ્યુમ્ન, ચાલદેષ્ણ અને અનિલદ્ધ પણ માર્યો ગયા. જોત-જોતામાં પૂરા ચાદવોનો વિનાશ થઈ ગયો. પહેલાં કૌરવોનો વિનાશ હુવે ચાદવોનો વિનાશ.

શ્રીકૃષ્ણ બલરામને શોધવા લાગ્યા. બલરામનાં પગલાં ઉપરથી તેઓ પગલે પગલે ચાલ્યા. જોયું તો એક વૃક્ષ નીચે બલરામ દ્યાન કરી રહ્યા છે.

શ્રીકૃષ્ણો દાલકને કહ્યું કે “તું જલદી હસ્તિનાપુર જા અને ચાદવોના વિનાશના સમાચાર અર્જુનને પહોંચાડ. અર્જુન જલદીથી દ્વારકા આવી જાય તેવી વ્યવસ્થા કર.” દાલકને વિદાય કરીને શ્રીકૃષ્ણો બબ્રાને કહ્યું કે “તું જલદીથી દ્વારકા જા અને સ્તરીઓની રક્ષાની વ્યવસ્થા કર. કાબા લોકો સોનાની દ્વારકા લૂંટવા જલ્દ આવશે. તેમનાથી સ્તરીઓને બચાવો.” હજુ તો બબ્રા જવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં તેના ઉપર એક મુશાળ આવીને પડ્યું જેથી તેનું મૃત્યુ થઈ ગયું. હુવે શ્રીકૃષ્ણ પોતે જ દ્વારકા જવા તૈયાર થયા. બલરામજીને ત્યાં જ રહેવાનું કહીને શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં રહેલી સ્તરીઓની રક્ષા માટે દોડ્યા. સ્તરીઓને કદી એકલી ના રાખવી જોઈએ. તેમનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. તે રક્ષિત જીવન જીવતી હોય છે. આસ કરીને જયારે દેશ-કાળ પરિસ્થિતિ સારા ના હોય ત્યારે સ્તરીઓને એકલી રખાય નહિ. હજુ તો શ્રીકૃષ્ણ જવાની તૈયારી જ કરતા હતા ત્યાં બલરામ ઊઠ્યા અને સીધા સમુદ્રમાં પરવિષ થઈ જળસમાધિ લઈ લીધી. શ્રીકૃષ્ણ માટે આ પણ મોટો આધાત હતો. માણસની મર્દાનગીનું માપ તે કેટલો આધાત સહુન કરી શકે છે તેના ઉપરથી કાઢી શકાય. જીવન તો આધાત-પરત્યાધાતોથી ભરપૂર હોય છે. મોટાને મોટા આધાત હોય છે. મોટા બાઈની જળસમાધિથી શ્રીકૃષ્ણને પણ આધાત લાગ્યો. દ્વારકા જવાની જાયાએ તે ત્યાં જ સૂર્ય ગયા. તે સમયે જરા નામનો એક શિકારી શિકારની શોધમાં ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે શ્રીકૃષ્ણને મૃગ સમજીને બાણ માર્યું. જયારે ઘાયલ મૃગને પકડવા નજીક આવ્યો ત્યારે તેણે શ્રીકૃષ્ણને જોયા. શ્રીકૃષ્ણ તેને આશ્વાસન આપ્યું. ક્ષમા આપી અને ઉત્કર્મણ કરી ગયા. હુવે માત્ર શરીર જ રહી ગયું હતું.

8-8-10

107. અર્જુન લૂંટાયો

શરીકૃષ્ણો જયારે મહાપ્રસ્થાન કર્યું ત્યારે તેમની પાસે કોઈ ન હતું. એકલા જ હતા. શરીકૃષ્ણાનું પૂર્ણ જીવન પ્રેરણા જ પ્રેરણાથી બર્યું છે. વિશ્વનો સર્વોચ્ચ મહાપુરુષ એકલો જ પરાણ ત્યાગે છે. બાણ મારનારને ક્ષમા આપે છે. લોકો દરછતા હોય છે કે મારા મૃત્યુ સમયે ઘણાં સગાં-સનેહીઓ હાજર રહે. મારી ભવ્ય સ્મરણયાત્રા નીકળે. મારો જય જયકાર થાય, મારું નામ અમર થાય વગેરે વગેરે. પણ અહી જુઓ. શરીકૃષ્ણાનું મૃતક એકલું પડયું છે. પાસે કોઈ નથી. ના હોવાનો ગમ નથી. હજુ પણ ચહેરા ઉપર બ્રહ્મતેજ તપી રહયું છે. આ ખરો ત્યાગ છે. પોતાની ભવ્યાતિભવ્ય પાલખીઓ કઢાવવાની દરછા રાખવી, તેના માટે વ્યવસ્થા કરવી એ ખરો ત્યાગ ના કહેવાય. તેને ત્યાગનો ત્યાગ જ કહેવાય.

મરતો બલો બિદેશકો, જહાં ન અપનો કોય,
માટી ખાય જનાવરાં મહાસુમંગ હોય.

આ બાજુ દાલ્જ હુસ્તિનાપુર પહોંચ્યો અને બધા સમાચાર અર્જુનને આપ્યા. સમાચાર સાંભળીને સૌ અવાક્ રહી ગયા. “શું યાદવોનો સર્વનાશ થઈ ગયો?”

અર્જુન તરત જ દ્વારકા જવા રવાના થયો. દ્વારકા પહોંચ્યીને તેણે બયંકરતા જોઈ. હવે દ્વારકામાં માત્ર સ્ત્રીઓ જ બચી હતી. સર્વનાશ થઈ ગયો હતો. અર્જુન ધૂલસકે ને ધૂલસકે રડવા લાગ્યો. અરેરે, આ શું થઈ ગયું? સ્ત્રીઓ પણ પોકે રડવા લાગી. સામૂહિક વૈધવ્યની ભારે પીડા તેમના ઉપર આવી પડી હતી. શરીકૃષ્ણાની પત્નીઓ રડી રહી હતી. હવે દ્વારકા સલામત જાયા રહી ન હતી.

અર્જુન વસુદેવજીને મળ્યા. વસુદેવજી હજુ જીવતા હતા. બજે પુત્રો બલરામ અને શરીકૃષ્ણાના દેહુવસાનથી શોકમળ હતા. અર્જુનને જોઈને તેમને આખાસન મળ્યું. વસુદેવજીને શરીકૃષ્ણો પ્રભાસક્ષેત્ર જતી વખતે જે બલામણ કરી હતી તે પ્રભાણો દ્વારકાનું રાજ્ય, અજાનો અને બધી સ્ત્રીઓ અર્જુનને સૌંપી દીધી. હવે આ બધાની રક્ષા કરવી એ તમારી જવાબદારી છે. વાતવાતમાં વસુદેવજીએ પરાણ ત્યાગી દીધા. વસુદેવજીને ચાર પત્નીઓ હતી. દેવકી, ભદ્રા, રોહિણી અને મંદિરા, ચારેએ પતિની ચિતામાં સહગમન કર્યું.

પ્રભાસ ક્ષેત્રમાં જઈને અર્જુને બધા યાદવોની અંત્યોદિત કરી, શરીકૃષ્ણ અને બલરામના શરીરને શોધી કાઢી તેમનો પણ દાહુસંસકાર કરવામાં આવ્યો.

દ્વારકામાં સાતદિવસ રહીને બધી સ્ત્રીઓને લઈને અર્જુન વિદાય થયો. ચાલતાં ચાલતાં તેઓ પંચનઈ (પંજાબ) પહોંચયા. અહીં કાબા વંશીય લૂંટારા રહેતા હતા. તેમણે અર્જુન ઉપર હુમલો કરી દીધો. આ લોકો સ્ત્રીઓને લૂંટી જવા માગતા હતા. અર્જુને પૂરા સાહસથી સામનો કર્યો. ઘણા પ્રયત્ન પછી પણ અર્જુનને પોતાનાં શાસ્ત્રરનું સ્મરણ ના થયું. પાછલી અવસ્થામાં વિસ્મરણાનો રોગ થતો હોય છે. પેલા લૂંટારાઓ ચારેતરકૃથી સ્ત્રીઓને ખેંચી-ખેંચીને લઈ જવા માંડ્યા, જેમ હિંસક પણ પોતાના શિકારને લઈ જાય તેમ. કેટલીક સ્ત્રીઓ તો તેમના સ્પર્શથી ગભરાઈને આપોઆપ તેમની સાથે થઈ ગઈ. જોત-જોતામાં બધી સ્ત્રીઓ લૂંટાઈ ગઈ. અર્જુન જોતો જ રહી ગયો. એટલે આવી કહેવત પડી હશે.

સમય સમય બળવાન નહિ પુરુષ બળવાન,
કાબે અર્જુન લુંટિયો વહી ધનુષ્ય વહી બાળ.

જે થોડાં ઘણાં રતનો રહી ગયાં હતાં તે લઈને અર્જુન કુરુક્ષેત્ર પહોંચી ગયો. ને થોડી-ધર્મી સ્ત્રીઓ બર્ચી જવા પામી હતી તેમને એ પ્રદેશમાં જયાં ત્યાં વસાવી દીધી. ત્યાર પછી વૃદ્ધો અને બાળકોને લઈને ઇન્દ્રપ્રસ્થ આવ્યો અને તે બધાંને ત્યાં વસાવી દીધા.

લક્મણી, શૈબ્યા, હેમવતી અને જામ્બવતીએ અર્દિનસ્નાન કર્યું, અને સત્યભામા વગેરે દેવીઓ વનમાં ચાલી ગઈ. બીજાં બધાં જે નર-નારી હતાં તેમને યથાયોગ્ય વસાવી દીધાં. કદાચ આજના ચાદવો તેમના વંશજો હોઈ શકે.

પોતાના શોકને હળવો કરવા અર્જુન વ્યાસજ્ઞના આશ્રમમાં ગયા. અર્જુનનો ચહેરો આભા વિનાનો તેજોહીન હતો તેથી વ્યાસજ્ઞાએ કારણ પૂછ્યું. શું તે અશુદ્ધ જગથી સ્નાન કર્યું છે? શું તેં કોઈ રજસ્વલા સ્ત્રી સાથે સમાગમ કર્યો છે? શું તેં કોઈ બ્રાહ્મણાનો વધ કર્યો છે? અથવા કોઈ ચુદ્ધમાં હારીને તો નથી આવ્યો ને?

અર્જુને દ્વારકા અને પુરભાસ ક્ષેત્રમાં ઘટેલી ઘટના કહી સંભળાવી. પાંચ લાખ ચાદવો માર્યા ગયા. જેમાં શરીકૃષ્ણ-બલરામ પણ ખરા. મારી શાસ્ત્રવિદ્યા જુલાઈ ગઈ. હજારો ચાદવસ્તરીઓને કાબા લોકો હરી ગયા. વ્યાસજ્ઞાએ ઘણું આશ્વાસન આપ્યું. અર્જુન હસ્તિનાપુર ચાલ્યો ગયો.

8-8-10

*

108. મહાપ્રસ્થાન

એક પ્રસ્થાન હોય અને એક મહાપ્રસ્થાન હોય. પ્રસ્થાન એટલે વિદાય અને મહાપ્રસ્થાન એટલે મહાવિદાય. એવી વિદાય કે ફરીથી વિદાય થવું ના પડે. છેલ્લી વિદાય કૌરવોનું મહાપ્રસ્થાન કુલશૈત્રના રણમેદાનમાં સામ્રાજ્યિક રીતે થયું. પછી યાદવોનું મહાપ્રસ્થાન દ્વારકા અને પ્રભાસશૈત્રમાં થયું. તે પણ સામ્રાજ્યિક થયું. બજેમાં મહત્વનો ફરજ એટલો કે કૌરવો યુદ્ધ કરતાં કરતાં વીરપુરુષને છાજે તે રીતે વિદાય થયા. જ્યારે યાદવો દારના નશામાં ઋષિ-મુનિઓના અપમાનના પરિણામ સ્વરૂપ શાપથી અંદરોઅંદર લડીને સમૃહમાં નાશ પામ્યા. આ કોઈ વીરોધિત મરણ ના કહેવાય. હું પાંડવોનો વારો આવ્યો લાગે છે. સતત વિનાશથી અને સ્વજનોના વિનાશથી માણસ બાંંગી પડતો હોય છે. જીવન તો સમૃહોથી હોય છે. એકાકીપણામાં જીવન હોતું નથી. યુધિષ્ઠિર બાંંગી પડ્યા. નરવશ થઈ ગયા. તેમણે ભીમ, અર્જુન, નકુલ, સહુદેવ વગેરેને બોલાવીને રાજપાટ છોડીને હિમાલય તરફ ચાલ્યા જવાની દરછા બતાવી. સૌને ગમી પણ ખરી. વીર પુરુષોને પકડતાં પણ આવડે અને છોડતાં પણ આવડે. સામાન્ય માણસો નથી તે પકડી શકતા કે નથી સમય આવ્યો છોડી શકતા.

છોડતાં આવડવાનો અર્થ સમજવા જેવો છે. અડધીરાત્રે પત્ની પુત્ર વગેરે ઊંઘતાં છોડીને કોઈ ભાગી જાય તે ભાગી જતું છે. તેને છોડતાં આવડયું ના કહેવાય. તમારે જતું રહેતું હોય તો ખુશીથી જીવ પણ પણ પાછળની વ્યવસ્થા કરીને પછી જીવ. તમે કાર ચલાવો છો હું નથી ચલાવવી તો ખુશીથી છોડી દો પણ સીટ ઉપર કોઈ બીજો દરાઇવર ગોઠવીને પછી સીટનો ત્યાગ કરો. કશી વ્યવસ્થા કર્યા વિના ચાલુ કારે તમે ઊતરી જીવ તો કારમાં બેઠેલાનું શું થાય?

યુધિષ્ઠિરે પોતાની અનુપસ્થિતિમાં રાજ્યવ્યવસ્થા કરવા વૈશયપુત્ર યુયુત્સુને સંપૂર્ણ રાજ્યની વ્યવસ્થાનો ભાર સોંપી દીધો. યુયુત્સુ વૈશય કન્યાનો પુત્ર હોવાથી તેને વૈશયપુત્ર કહેવાતો હતો. એમ કહી શકાય કે યુધિષ્ઠિર પછી વૈશય વંશ ગાદીએ આવ્યો. ઓછામાં ઓછું અડધો તો ખરો. પછી પોતાના રાજ્ય ઉપર પરીક્ષિતને બેસાડ્યો. સુભદ્રાનો દીકરો અનિમન્દુ અને તેનો દીકરો પરીક્ષિત. હું પાંડવોનો એ જ માત્ર એક વંશવારસ બરચ્યો હતો. અંત્યામાં તેનો પણ નાશ કરવા માગતો હતો પણ શરીરકૃષ્ણો ઊતરાના ગર્ભનું રક્ષણ કરીને તેને જીવનદાન આપ્યું હતું. આ રાજ્ય કૌરવ-પાંડવોનું સંયુક્ત હતું હસ્તિનાપુર.

યાદવોનો વંશ પણ મરી છૂટયો હતો. તેમાંથી બાકી બચેલા વજ્રને દિનદરપ્રસ્થાનનું રાજ્ય સોંચ્યું. (દ્વારકાનું શું થયું?)

યુધિષ્ઠિરે ઋષિ-મુનિઓને ભોજન કરાવ્યું અને શ્રીકૃષ્ણ-બલરામ વળેનું શરાદ્ધ કર્યું. ગુરુવર કૃપાચાર્યને પરણામ કર્યાં. કૃપાચાર્ય હજી જીવતા હતા. યુધિષ્ઠિરે હસ્તિનાપુરના નગરવાસીઓની સભા કરી. સૌની વિદાય માણી. પરજાજનો વિદાય આપવા તૈયાર ન હતા. આવા ધર્મરાજા બીજા કયાં મળવાના હતા? પણ યુધિષ્ઠિર ના માન્યા. તેમણે પોતાના શરીર ઉપરથી બધાં આભૂષણો ઉતારી દીધાં. “આ રાષ્ટ્રની સંપત્તિ છી મારી નથી. મારાથી લઈ જઈ શકાય નહિ, લ્યો સંભાળો.”

બીમ અર્જુન નકુળ સહુદેવે પણ બધાં આભૂષણો છોડીને વલ્કલ ધારણ કર્યાં. દરૌપદીએ તેમ જ કર્યું. બધાં હુવે વલ્કલધારી થઈ ગયાં. બધાંને છોડતાં આવડયું. ઘણી વાર એવું બને કે જનારાં માણસો જતાં જતાં જેટલું લઈ જવાય તેટલું લઈ જાય, પાછળથી લોકો આક્ષેપ કરે. “બધું લઈ ગયાં” આવા લોકો પડાવી લેનારા નેતાઓનું નિર્માણ કરે. રાષ્ટ્રનું પતન કરે.

પાંચ પાંડવો છહી દરૌપદી અને એક તેમનો વફાદાર કૂતરો એમ સાત જણાં હાથેપગે થઈને વિદાય થયાં. નગરવાસીઓ તથા કૃપાચાર્ય યુચુત્સુ વળેને વિદાય કર્યાં. આ વખતે અર્જુનની પત્ની ઉલુપી ગંગાજીમાં સમાઈ ગઈ. બીજી ચિત્રાંગદા મણિપુર ચાલો ગઈ. બાકીની પરીક્ષિતના ઘરે હસ્તિનાપુર પાછી ફરી.

સૌથી આગળ યુધિષ્ઠિર અને સૌથી પાછળ દરૌપદી ચાલતાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં બધાં લાલસાગર પહોંચ્યાં, અહીં અર્જુને પોતાના ગાંડીવ ઘનુષ્ણાનો ત્યાગ કરી દીધો. કારણ કે આ ગાંડીવ તેણે વરણાદેવથી પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે વરણાને (સમુદ્રમાં) સોંપી દીધું.

બધાં મહાપુરસ્થાન કરી રહ્યાં હતાં. એવામાં દરૌપદી લડખડાઈને પૂછવી ઉપર પડી ગઈ. તેનું મહાપુરસ્થાન થઈ ચૂકયું. બીમે કારણ પૂછ્યું કે “આપણામાં સર્વ પુરથમ દરૌપદીનું જ મહાપુરસ્થાન કેમ થયું?”

યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે તેને અર્જુન પુરત્યે વિશેષરૂપથી પતિભાવ હતો. તે સમભાવ રાખી શકતી ન હતી. તેથી એનું સર્વ પુરથમ મહાપુરસ્થાન થયું. સામૂહિક જીવનમાં સમભાવ રાખવો બહુ જસરી છે. તો જ સમૂહ સંગઠિત રહેતો હોય છે. સમભાવ તૂટતાંની સાથે જ સમૂહ તૂટવા લાગે છે. સ્તરીઓ સમભાવ રાખી શકતી નથી. કારણ કે તેમના રાગદ્રેષ પ્રબળ હોય છે.

થોડુંક ચાલ્યા પછી નકુલનું પતન થયું કારણ એને પોતાના સ્વરૂપનું અભિમાન હતું.

વળી થોડુંક ચાલ્યા બાદ સહુદેવનું મહાપુરસ્થાન થઈ ગયું. યુધિષ્ઠિરે કારણમાં જણાયું કે એને જ્ઞાનનું અભિમાન હતું.

હવે અજ્ઞનનું પતન થયું. તેનું કારણ બનાવતાં યુધિષ્ઠિરે ભીમને સમજાવ્યું કે તેને પોતાના શૌર્યનું ભારે અભિમાન હતું તેથી તેનું પતન થયું છે.

હવે યુધિષ્ઠિર, ભીમ અને કૂતરો તરણ જ રહી ગયાં. તે ચાલી રહ્યાં છે તેવામાં ધડામ દઈને ભીમ પડ્યો. તેણે યુધિષ્ઠિરને કદયું કે માલં કારણ તો બતાવો. ત્યારે યુધિષ્ઠિરે કદયું કે સાંભળ “તું બહુ આ આ કરતો હતો અને પોતાના બળની ડીગ માર્યો કરતો હતો તેથી તાલું પતન થયું છે.”

હવે માત્ર યુધિષ્ઠિર અને કૂતરો જ રહી ગયા હતા. બજે પાછું જોયા વિના જ ચાલ્યા કરતા હતા. તેવામાં છન્દર પોતે જાતે સ્વર્ગમાંથી રથ લઈને યુધિષ્ઠિરને લેવા આવ્યો અને કદયું કે “યુધિષ્ઠિર આ રથમાં બેસો, હું તમને લેવા આવ્યો છું.” યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે “ના ના સર્વ પ્રથમ મારા ભાઈઓ અને દરૌપદીને રથમાં બેસાડો તો જ હું રથમાં બેસીશ. મારે એકલા એકલા સ્વર્ગમાં આવવું નથી, જે ભાઈઓએ મને જીવનભર સાથ આપ્યો. જુગાર હું રમ્યો હતો અને હું હાર્યો હતો તેમ છિતાં તેમણે તેર વર્ષ વન ભોગવ્યા તે માત્ર મારે કારણો જ ભોગવ્યાં. તેમણે કદી પણ મને કડવી વાત ના કહી, એવા ભાઈઓને છોડીને હું એકલો સ્વર્ગ આવી ના શકું.”

હસીને છન્દરે કદયું કે “ચિંતા ના કરો તે તો કચારનાયે સ્વર્ગમાં આવી ગયા છે. તમારી રાહ જુએ છે.”

યુધિષ્ઠિરે કદયું કે “ભલે પણ મારી પણી દરૌપદીને છોડીને હું સ્વર્ગમાં આવવા માગતો નથી. ખરેખર તો મત્સ્યવેદ અજ્ઞને કર્યો હતો. સ્વયંવરમાં તે જ જીવનો હતો. તેમ છિતાં માત્ર માતાની આજ્ઞાથી તેણે અમને પતિ તરીકે સ્વીકાર્યો. આ તેની મહાનતા હતી. બીજુ કોઈ સ્તરી આવી વાત સ્વીકારે નહિ. હું જુગારમાં હારી ચૂક્યો હતો તેમ છિતાં મેં તેને દાવ ઉપર મૂકીને હારી ગયો અને મારા દેખતાં તેને ભરી સભામાં નગન કરવાનો પરયાત્ન થયો. દોષ તો બધા મારા જ હતા તેમ છિતાં તે વનમાં સાથે ફરી, અમાપ દુઃખો સહન કર્યો. અને છેક સુધી સાથે રહી. એવી પણીને છોડીને હું સ્વર્ગમાં જઈ શકું નહિ. પહેલાં મારી પણી અને પછી હું.”

છન્દરે કદયું કે ચિંતા ના કરો દરૌપદી પણ સ્વર્ગમાં પહોંચી ગઈ છે.

જ્રા તુલના કરો પરલોક સુધારવા પણીનો ત્યાગ કરવો મહાન કે પણીને ખાતર પરલોક સ્વર્ગનો ત્યાગ કરવો, ઠોકર મારી દેવી મહાન? મહાભારતનો આ આદર્શ છે કે જીવશું તો સાથે અને મરીશું તોપણ સાથે અને મર્યાદા પછી પરલોકમાં જઈશું તોપણ સાથે. એકલા—એકલા પરલોક સુધારવો નથી. આતો મહાસ્વાર્થ જ કહેવાય. સ્તરી મહાન છે. પણી મહાન છે. તેનું સમર્પણ મહાન છે. તેનો ત્યાગ હોય જ નહિ. આ મહાભારત છે.

ઇન્દ્ર કહ્યું કે “ચાલો હવે તો રથમાં બેસો. પણ આ કૂતરો નહિ આવી શકે, સ્વર્ગમાં પણુંઓ ના આવી શકે.”

યુધિષ્ઠિર કહ્યું કે “જો એમ જ હોય તો તમારો રથ પાછો લઈ જાવ. આ જીવનભર મને વફાદાર રહ્યો છે. મારું રક્ષણ કર્યું છે. હું સૂતો ત્યારે આ સાવધાન થઈને મારી રક્ષણ માટે જાગતો રહેતો. તેને કોઈ ટુકડો આપ્યો તોય શું અને ના આપ્યો તોય શું તેણે કદી વફાદારી ઓછી કરી નથી. કેટલાક લોકો એવા હોય છે કે આપો ત્યાં સુધી તમારા અને આપવાનું બંધ કરો કે ઓછું કરો તો બીજાના થઈ જતા હોય છે. આ કૂતરો તેવો નથી. આવા સાચા સાથીદાર ને છોડીને મારે સ્વર્ગમાં આવવું નથી.”

યુધિષ્ઠિર કૂતરાનો પણ ત્યાગ કરવા માગતા નથી. કોરા આત્મવાદીઓ પોતાના આત્માના કલ્યાણ માટે સૌનો ત્યાગ કરી દેતા હોય છે. બસ એક જ વાત મારા આત્માનું કલ્યાણ થાય.

અહી મહુભારતમાં જુદી આદર્શ છે. મારું જે થવું હોય તે થાય મારાં સ્વજનો અને મારાં આશીરતોનું પ્રથમ કલ્યાણ થાય.

ઇન્દ્ર યુધિષ્ઠિરને કૂતરાને ત્યજી દેવા બહુ સમજાવ્યો. પણ યુધિષ્ઠિર મક્કમ રહ્યા. હું ત્યાં મારો કૂતરો, કૂતરા વિના મારે સ્વર્ગ નથી જોઈતું. અંતે યુધિષ્ઠિરની જીત થઈ. અરેખર તો તે કૂતરો દેવરાજ હતો. તેણે પોતાનું દેવરાજનું રૂપ ધારણ કર્યું.

યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગલોકમાં પહોંચી ગયા, પણ ત્યાં તેમણે પોતાના ભાઈઓને જોયા નહિ આથી તેમણે આગરહ કર્યો કે મારે મારા ભાઈઓને જોવા છે તે જ્યાં હોય ત્યાં મને લઈ જાવ.

દેવદૂત તેમને નરકમાં લઈ ગયો. બયંકર નરક, મહાદુઃખદાયી અને દુર્ગધ મારતું નરક. ચારે તરફ હાહુકાર થઈ રહ્યો હતો ત્યાં કર્ણ, ભીમ, અર્જુન, નાનુલ, સહુદેવ, દરૌપદી વગેરે બધાં જ હતાં અને બધાં ભારે પીડાથી રૂદન કરી રહ્યાં હતાં. યુધિષ્ઠિરને આશ્વર્ય થયું: અરે મારા ભાઈઓ, દરૌપદી વગેરે તો અહી નરકમાં બળી રહ્યા છે. તેણે દેવદૂતને કહ્યું કે “તમે પાછા સ્વર્ગમાં ચાલ્યા જાઓ. હું અહી જ રહીશ. અહી રહેવાથી આ મારા સ્વજનોને આશ્વાસન મળશે અને હું તેમના દુઃખનો ભાગીદાર થઈશો.” એમ કહીને તેમણે દેવદૂતને વિદાય કરી દીધો. અને પોતે બડબડતા નરકમાં ભાઈઓની સાથે રહેવા લાગ્યા.

હજુ બે ઘડીએ નહિ થઈ હોય ત્યાં તો ઇન્દ્ર વગેરે બધા દેવતા ત્યાં દોડી આવ્યા. તેમના આવતાં જ નરકનું પૂર્ણ દૃશ્ય બદલાઈ ગયું. હવે તે સ્વર્ગ થઈ ગયું ઇન્દ્ર યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે અહી જે કોઈ આવે છે તેણે કર્મો પ્રમાણો વારાફરતી નરક

બોગવતું પડે છે. જે લોકો પહેલાં સ્વર્ગ બોગવી લે છે તેમને પાછળથી નરક બોગવતું બહુ દુઃખદાયી થઈ જાય છે. એટલે મેં તમને પૂરથામ થોડું નરક બોગવાવી દીધું. ચુદ્ધિષ્ઠિરની જિજ્ઞાસા થતાં હન્દરે કહ્યું કે “તમે નરો વા કુંજરો વા” એવું અડધું અસત્ય બોલેલા તેના પરિપાક રૂપે આ થોડી વારનું નરક બોગવતું પડ્યું છે. હવે તમે સર્વોર્ય સ્વર્ગના અધિકારી થઈ ગયા છો. તમે જે ભીમ વગેરેને નરકમાં જોયા તે સાચું ન હતું. તે તો હન્દરની માયા હતી માત્ર માયા.

આવું કહીને દેવદૂત ચુદ્ધિષ્ઠિરને દિવ્યલોકમાં લઈ ગયો, ત્યાં શરીકૃષ્ણા, અર્જુન વગેરે સૌ કોઈ હતા. દરૌપદી પણ ત્યાં જ હતી. ભીમ વગેરે મહાન યોધાઓ પણ હતા. બધો પરિવાર સ્વર્ગમાં આવી ગયો હતો. ચુદ્ધિષ્ઠિર સૌને મળ્યા અને સૌ ત્યાં જ રહી ગયા. કલ્લાન સુખાન્તમાં બદલાઈ ગયો. પાપ અને પુરુષ વિનાના ધર્મની કલ્પના કરવી શકય નથી. જો પાપ અને પુરુષ હોય તો તેનાં પરિણામ પણ હોય જ, પરિણામ વિનાના પાપ-પુરુષનો અર્થ જ ના રહે. નરક અને સ્વર્ગ વિના આ બજોનાં પરિણામ બોગવી ના શકાય. બધાનાં પરિણામ અહી જ મળી ના શકે. એક ખૂન કરનારને પણ ફાંસી થાય અને હજાર ખૂન કરનારને પણ ફાંસી થાય. આ ન્યાય ના કહેવાય. આવી જ રીતે પુરુષનું પણ કહી શકાય. વળી અહી સજા થાયે ખરી અને ના પણ થાય. કાંઈ કહેવાય નહિ. લાંચ-દુશ્વાત અને વક્રિલોના જોરે છૂટી પણ જવાય, એટલે અહી જ બધી વ્યવસ્થા થઈ શકે નહિ. એટલા માટે સ્વર્ગ નરકની વ્યવસ્થા જરૂરી છે.

બીજું નરકયાતનાની બચાંકર બીકથી ઘણાં પાપો અટકી જતાં હોય છે. અને સ્વર્ગનાં સુખોની લાલચથી ઘણાં પુરુષો પણ થતાં હોય છે. એટલે અપરાધો અટકાવવા તથા સત્કર્મો વધારવા માટે પણ સ્વર્ગનરકનો સારો ઉપયોગ થતો રહ્યો છે. થઈ રહ્યો છે.

મહાભારતનો ઉપસંહાર બહુ કલ્લા છે. પણ પૂરેરણાદારી પણ છે. પાંડવો રાજ્યાટ પાછું મેળવી શકે છે. અને પછી દરછાથી થોડી પણ શકે છે. હિમાલય જઈને એક પછી એક દેહવિસર્જન કરી શકે છે. ચુદ્ધિષ્ઠિરનું અંતિમ જીવન ખૂબ જ ભવ્યતાથી ચમકી ઊંઠે છે. તે કૂતરા વિના સ્વર્ગમાં જવા તૈયાર થતાં નથી. ભાઈઓ વિના પણ તેમને સ્વર્ગ અપતું નથી. ભાઈઓ સાથે નરકમાં પણ રહેવા તૈયાર છે, દરૌપદી તેમની પિરયપત્ની છે. આ પિરયતા છેવટ સુધી બની રહે છે. તેનો ત્યાગ કે તેના પૂરત્યે જરાય નકૃત પેદા થતી નથી. અંતે તેમના આદશોનો વિજય થાય છે. તે માત્ર પોતાના માટે જ સ્વર્ગ નહિ પણ પૂરો પરિવાર માટે સ્વર્ગ બનાવીને પછી જ સ્વર્ગમાં જાય છે. આ રીતે મહાભારત પારિવારિક ગુરુંથ થઈ ગયો છે.

ઘણા લોકો માને છે કે મહાભારતના બચાંકર યુદ્ધ પછી ભારતનું પતન થયું. કારણ કે ભારત ફરી બેઠું ના થઈ શક્યું. મને લાગે છે કે આ માન્યતા યોગ્ય નથી.

ખરેખર તો રાષ્ટ્રો ચુદ્ધ પછી જ બમણાં બેઠાં થતાં હોય છે. જોઈ લો જર્મની - જાપાનને. જે રાષ્ટ્રો ચુદ્ધો કરતાં જ નથી. (તે શક્ય જ નથી) તે ગુલામ થઈ જતાં હોય છે. જોઈ લો તિબેટને. અથવા અંડિયા તો જસ્તા થઈ જતાં હોય છે. ચુદ્ધથી રાષ્ટ્ર બંગાર થઈ જતું હોય છે. પણ બંગારમાંથી જ નવનિર્માણ થતું હોય છે. આ વિશ્વ ઇતિહાસ છે. ચુદ્ધ ના થાય તે માટેના બધા પ્રચયનો કર્યા પછી પણ જો ન્યાય ના જ મળતો હોય. અન્યાયારો દૂર ના જ થતા હોય તો છેવટના ઉપાય તરીકે બરપૂર ચુદ્ધ કરી લેવું જસ્તારી થઈ જાય છે. ભલે બંગાર થઈ જવાય. બંગાર થવાથી ડરનારા ખેતી ના કરી શકે. નવા મજાન ના બાંધી શકે, વિકાસ ના કરી શકે, સ્થળીત થઈ જાય અને કમોતે મરી જાય. એટલે કે ગુલામ થઈ જાય.

મહાભારત અહિંસાવાદી ગુરુંથ નથી. તેમ જ હિંસાવાદી પણ નથી. તે વાસ્તવવાદી છે. જે સમયે જે જસ્તારી હોય તે કરવું જ જોઈએ. તેમાં હિંસા-અહિંસા આડે ના આવે. આ ઋષિમાર્ગ છે. ભારતને અહિંસાવાદના નામે ઘણો બટકાવી માર્યો છે. તેનાં ભયાંકર પરિણામ દેશે ભોગવ્યાં છે અને આજે પણ ભોગવી રહ્યો છે. આવો આપણો રાષ્ટ્રને વાસ્તવવાદી બનાવીએ.

9-8-10

* * *